BRAČKI ZBORNIK

Br. 1

IZDAJE
UDRUŽENJE BRAČANA
U SPLITU

S P L I T

1 9 4 0

UREDNIK:
Prof. ANDRE JUTRONIĆ

SADRŽAJ:

SA PEDESET SLIKA

ŠTAMPARSKO PODUZEĆE „NOVODOBA — SPLIT

BRAČKI ZBORNIK

Urednik
Prof. ANDRE JUTRONIĆ

S P L I T 1 9 4 0

BRAČ - otok bez povijesti!

Jest. U prvi mah, na prvi pogled, moglo bi se — doista — tako uskliknuti.

Navikli smo se, već u školskim klupama, smatrati povijest čovječanstva, pa i svog naroda, svog zavičaja, svog rodnog mjesta, pričanjem o znamenitim ljudima, nizanjem čuvenih — ponajviše bučnih — događaja, nabrajanjem sudbonosnih datuma i donašanjem različitih statističnih podataka. Pobjede i porazi na kopnu i na moru, elementarne nepogode i katastrofe, kukavštine i junaštva, kulturne i ekonomske osjeke i plime, imena što bliješte od slave ili se crne od sramote, zgode i nezgode što iznenađuju, vrline i opačine što ih se dugo spominje: sve je to gradivo kojim smo bili naviknuti graditi povijest, tuđu ili svoju, širu ili užu, pisanu ili još nenapisanu.

A od svega toga gotovo ništa — ili samo nešto malo — u historiji Brača.

Nikada zveke mačeva i štitova na otoku, ni praska pušakâ, ni gruvanja topovâ. Ne jeknu nikada po njemu jeka kojeg krupnog imena: ni razbojnika ni silnika koji se nameće uspomeni ljudskoj, pa također ni svijetlih likova od kojih se sjaj ne gasi nikada u sjećanju pokoljenjâ. Dà, — rekao bih — ni svijetlih likova, jer je Kavanjin, autor eposa »Bogastvo i siromaštvo« zapravo Splićanin, učeni je stihotvorac Ivanišević živio i radio najviše na Hvaru, a spomenik se Nikole Tommasea ne diže u Postirima, no u Šibeniku; čak i fra Andrija Dorotić dolazi samo krišom na Brač da se sakrije, neko vrijeme, u Vranratcu, ili da na rodnom otoku umre, jer je njegovo polje rada negdje drugdje. I stranci, koji nešto znače u povijesti Brača, jedva ga se dotakoše, jedva izađoše iz lađe da nogom stupe na njegovo tlo: ruski admiral Senjavin u Milni, Napoleonov zloglasni vojskovođa Guillet u Bolu, austrijski general Rukavina u Supetru, preporoditelj Miho Pavlinović u Bolu. Od svih onih bračkih kontea, što ih je mletački dužd slao godinama u Nerežišća na Braču, da sjede na čelu bračkih plemića (od kojih se pak niko — ma i kako bilo — ne proslavi) nema niti jednog imena koje ostade živo u sjećanju pučanstva na otoku. Ne niknu ličnost, ne desi

se događaj, koji bje kadar zadrmati — ugodno ili neugodno — čitavim Bračem, pa da se pročuje daleko u prostoru i u vremenu.

Otok bez povijesti!

Jest. Ako je »povijest« što gore navedosmo, Brač, taj oveći otok zgodno situiran nedaleko obale srednje Dalmacije, uvijek u blizini važnih gradova (Salone i Epecija te Splita i Makarske) i dugo ravnan svojim vlastitim statutima — doista je bez historije.

Al je prava povijest — ne samo jednog naroda ili zemlje, no i jednog otoka — nešto drugo. Ima i povijest bez olujâ uz sijevanje munja i praskanje gromova što se vide i čuju iz daljine; ima i povijest tiha koja teče koritom vremena kao rijeka što ne zna za slapove, za vìrove i za poplave, al je ipak bogata životom, puna događaja što su često to tragičniji što su i manje bučni.

Od te je vrste povijest otoka Brača.

*

Topovi su grmjeli i do dva puta u vodama Visa; na Korčulu su udarale lađe Uluzalijeve; na Hvaru su odjekivali buntovni krikovi pučanina vojvode Janka i nama svima mili stari čakavski stihovi plemićâ Lucića i Hektorovića; a naše uši kao da su i sada pune tih drevnih štropota i zvukova. Trenutačni i prolazni, oni zastiru i prigušuju — za nas — što gotovo nevidljivo struji i malne se neprimjetljivo glasa u neprestanom svakidanjem toku bivših događaja tih otoka; a baš ono što svakdašnji život tiho donosi, gradi pravu povijest ljudî i njihova zavičaja. U prošlosti otoka Brača nema senzacijâ, dramatskih momenata, događaja za epske pjesme i za tragedije, za romantične pripovijetke i romane: kob ljudska razmotava se i teče na njemu mirna i tiha, al ipak — i prečesto — puna dugih teških borba, pa i neumoljiva i nemilosrdna. Kapljica krvi, prolivena od nekoga, jedan put za uvijek, viče do neba, i svak je čuje; rijeka znoja, što teče vjekovima niz čelo čitavih pokoljenja, biva popita od nijeme zemlje, i nečujno je nestaje. Krik gnjeva ori se nadaleko, uzdah trpljenja zamire bez jeke. Od čega je pak povijest teže otkriti, prozreti, proučiti, opisati? Od krvi ili od znoja? od krika srdžbe ili uzdaha? Odgovor je na to lak: od onoga što ne kriči bojom i žamorom, što je tiho, neprestano i svakidanje, dubok temelj i još dublji korijen zbivanja ljudskih.

*

No, gdje su ti temelji i korijeni? U čemu je zapravo jezgra povijesti otoka Brača? Kada ona počinje? Koji su joj akteri?

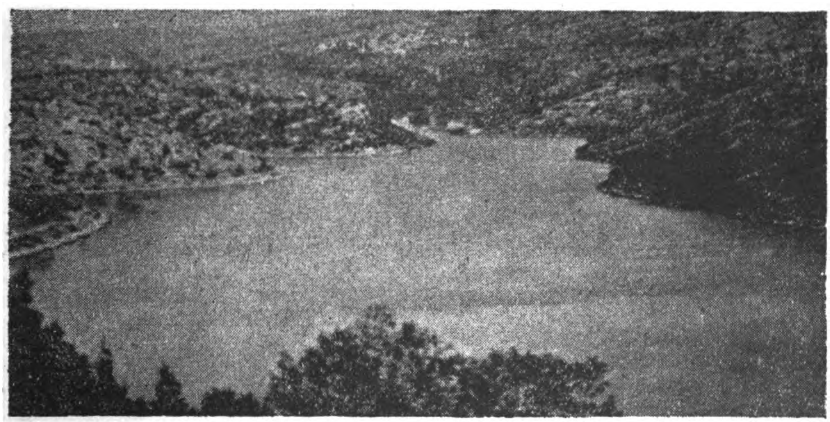
Počinje, kao sve povijesti, u maglovitom području historije pračovjeka, kad je otok bio pokrit drugim stablima, napučen

drugim životinjama. Tu tajnu i Brač najviše čuva. A onda, tamo, od grčkih kolonija i građenja rimske tvrđave u drevnom Škripu do dandanas, od prvih pastira gospode u Saloni i u Epeciju do današnjih »amerikanaca«, koliko mijenjanja vjerâ i vladâ! koliko doseljavanjâ s kopna, natezanja između pučanâ i vlastele, strahovanja od gusarâ, stradanja od kugâ i nerodice, a — uza sve to — neprestani teški rad, pod suncem žestokim, u krajevima bez vode, na tvrdome, sada već golom kršu. Kopno i gradovi su odmah onkraj kanala; al odanle dolažahu samo bjegunci da spase goli život. A otok ih primao, da ih premijesi na svoj način, da stvori i od njih nove rabotnike. I čitav je Brač bio uvijek nalik na žrvanj što melje ljude. Međutim, stada se pomnožiše na visoravni, loza i maslina bujahu uz more, prevozne se lađe njihahu u uvijek većim lukama. A kada, u posljednje vrijeme, stara loza klonu, vinogradi opustiše, loše ekonomske prilike pritisnuše, nastade odseljivanje, traženje rada čak i onkraj okeana; tko ostaje trpi i čeka. Bračanin je međutim — usprkos svega toga — stvorio s e b e; snašao se u širokom svijetu i zaradio. Zna što će. Jer je njegov otok opustio, i vinova loza ne može još uvijek da se preporodi na Braču, on pomaže graditi novi Split, onaj ostarjeli grad, iz kojeg su jednom, davno, rimski patriciji bježali na Brač, da se na njemu kakogod sklone, najprije primajući, zatim i otimajući kruh iz ruku svojih čobana i težaka.

Eto povijesti! Prave. Ljudske.

Al nju je teže napisati no onu drugu.

Z a g r e b, IV 1940. **Vlad. Nazor**

LUKA BOBOVIŠĆA u kojoj je Vlad. Nazor proveo svoje djetinjstvo

Bračka naselja i podrijetlo njegovog stanovništva

Ko su bili najstariji stanovnici otoka Brača, nije nam poznato. U osvitku historije na Braču nalazimo Ilire. Mayer je mišljenja da je ime otoka postalo od ilirske riječi »brentos« (= jelen). Grčki naziv Elafuza za Brač bio bi prevod prema grčkome »elaphos« (= jelen). Iz gornjega su izvedeni nazivi za Brač: Britanide i Brattia.

Iz predhistoričkog rozdoblja ostale su nam gomile (mogile) i neke kružne naslage kamenja, vjerojatno bivše utvrde (Koštilo, Vidova Gora). Iskopano je — prema Buliću — i više starinskih ostataka: kamenog noža (Kopačina Špilja), gornji komad sjekire od diorita, gornji komad sjekire od serpentina, donji dio sjekirice od diorita, percuter od kremena i oko 30 komada nožića od kremena (Donji Humac), donji komad sjekirice od nephrita (Škrip), komad hematita (Nerežišća), više komadića nožića od kremena (sv. Ilija kod Donjeg Humca). Tragova iz bronzanog doba nađeno je kod Luke Bobovišća. Nosioci halštatske kulture bili su Iliri.

Na ovaj ilirski otok dođoše Grci. Prema legendi Grci bi bili došli iz Ambrachie u zalivu Arta u Epiru. Iz tog grčkog, odnosno ilirsko-grčkog vremena, datirao bi najstariji Škrip.

Rimljani došavši u naše primorske krajeve zavladali su i Bračem. Time počinje romanizacija starog stanovništva, čije je glavno zanimanje bilo stočarstvo (koza). Sačuvalo nam se je dosta ostataka iz republikanske i carske rimske dobe i to iz poganskog i kršćanskog vremena kod: Donjeg Humca, Nerežišća i Škripa, piscine kod Bunja i Bola, natpisa u Postirima, Sutivanu, Pučišćima, Bolu itd. Za Dioklecijana brao se kamen kod Škripa iz kamenoloma Stražišća, Rosohe i Plate. Na više mjesta nađeni su sarkofazi kao u Škripu, kod Dračevice (Trešnjenik), Lovrečine, u Nerežišćima i Bolu.

Drži se da je Škrip bio napušten, ali ponovno naseljen od bjegunaca iz Salone i Epetiuma, kad su ta mjesta g. 614 razo-

rili Avari. Nekako iz tih vremena bili bi i ostaci crkvice u Sutivanu i Lovrečini (VI vijek).

U prvoj polovini IX vijeka počeše s kopna prelaziti Neretljani, te se uzima da su oni razorili Škrip, a dotadanje romansko i romanizovano stanovništvo da je pobjeglo na južnu obalu (Bol), gdje ima izvorske vode. To romansko naselje na jugu Brača razaraju kretski Saraceni g. 872. Bojeći se ponovnih gusarskih navala nisu htjeli graditi novo naselje pored morske obale; odoše na zapad i u unutrašnjost otoka.

Poganski Neretljani, koji su se kasnije pokrstili, dođoše na moru u sukob sa Venecijom, pak ih Venecija proglašuje za gusare. S vremenom slaviziraše Neretljani starije stanovništvo i od njih prihvatiše stočarsku bračku privredu.

Izgleda da je središte neretljanskog Brača bilo oko Graca, dakle u bračkoj unutrašnjosti.

Godine 1184 na sastanku kod biskupske palače na Bolu opat Ratko obnavlja povaljski manastir. U ćirilskom inventaru, koji je tada, odnosno 1250, sastavljen, sva su imena narodna, a tako isto i patrinimici, toponimi i naselja. Najbolji dokaz da je Brač, pogotovo njegov istočni dio, bio već posvema slaviziran.

U prvoj periodi, tj. do g. 1444, sva se bračka naselja nalaze u unutrašnjosti otoka. Uzrok tomu treba tražiti u navalama gusara, naročito Omišana. Da je neko naselje nastalo, bilo bi od gusara sigurno opljačkano, kao na pr. obnovljeni povaljski manastir (1240, 1294, 1350). Pokušaj Nižetića da se nasele u uvalu Rasohatice (danas Rasotica) nije uspio, te su se morali vratiti natrag u Dubrovicu. Prema tradiciji, u okolici današnjih Pučišća bila su nastala primorska naselja Stipanska Luka i Pučiški Dolac, ali su pred gusarima njihovi stanovnici bježali u brda, te su oni iz Pučiškog Doca prešli u Pražnice, a iz Stipanske Luke u Straževnik (Straževnike). U to se doba spominje uz morsku obalu kod današnjeg Bola jedino zgrada hvarsko-bračko-viškoga biskupa iz Hvara (1184, 1325, 1426), koja je možda bila utvrđena, jer je biskup imao tu zemalja i svojih ljudi.

Kroz to vrijeme može se govoriti samo o dvjema migracijama: o migraciji bogomila iz Bosne, te o bježanju pred Tatarima na Brač iz Splita i splitske okolice god. 1242.

Sestra Kulina bana i žena zahumskog kneza Miroslava širila je bogomilsku vjeru, te je ta vjera prešla i na otoke, pak i na Brač. Kad je Koloman g. 1237 potukao bosanske bogumile, oni su prebjegli u primorje i na otoke. Krajem XIV vijeka Brač je neko vrijeme pripadao bosanskoj državi, a početkom XV vijeka Bračem je vladao bosanski velikaš vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić. Na Braču sam čuo spominjati »staru viru«, ali mi nitko nije

znao odgovoriti na koju se vjeru to odnosi. Mislim da se to ne odnosi ni na staru pogansku ni na pravoslavnu, nego na bogomilsku.

Tadanja bračka naselja nam nabraja u svojoj fragmentarnoj kronici g. 1405 tadanji brački nadpop u Nerežišćima Domnus de Cranchis (Hranković), a štampao ju je g. 1802 pučiški župnik Andrija Ciccarelli. Ta sela bila bi slijedeća: Nerežišća (glavno mjesto), Donji Humac, Škrip »olim civitas«, Dol, Pražnice, Straževnik, Gornji Humac, Podhume, Mosula, Dubrovica, Gradac i Podgračišća. Za ova nabrojena naselja znademo i po drugim izvorima. Ali prema pričanju seljaka, postojalo je još i naselje Razdajna, čije je groblje, kao i za Podhume bilo kraj današnje crkvice sv. Mihovila kod Gornjeg Humca. Znači da su se još uvijek sva ondašnja naselja nalazila samo u unutrašnjosti otoka. Obilazeći po Braču mogao sam sa dosta sigurnosti ubicirati predjele gdje su se nalazila nestala sela Gradac, Mosula (Mosuljica), Dubrovica, Podgračišća, Podhume i Straževnik. To nije uvijek lako, i ako nam isprave po nekada bilježe njihovu crkvu, odnosno crkvicu. Sve su to uglavnom bila naselja pastira, te su kuće »potleušice« i kolibe bile građene »u mrtvo«. Pošto su sela kasnije napuštena, od XVI vijeka do danas kuće su se same od sebe rušile, pak se lako raznosilo njihovo kamenje. Ostalo je nešto »mirina«, dijelova kamenih građevina, groblja i crkvice građene »u živo« kao posvećena mjesta. Crkve su malih dimenzija, jer za vjerskog obreda nisu svi ulazili u crkvu, već su ostajali na groblju oko crkve, kako je i danas običaj kod nekih seoskih crkava, katkada i kod onih većih.

U Gracu izgleda da su živjele oko g. 1415 porodice Hranković, Miholić i Hropanić; u Dubrovici Petrulli-Nižetić; u Mošujama Mošnjić; u Straževniku se spominje g. 1459 Klimsa Prodić, g. 1568 Vladković, g. 1576 Kuščić, g. 1579 klerik Pojdanović i Garguričić, te g. 1580 pop Ivan Mariani.

Dvadesetih, odnosno tridesetih godina XV vijeka, Brač su pohodile kužne bolesti u jačem obimu. Tad je umrlo dvije trećine stanovništva i mnogo životinja, tako da je otok jako opustio. Ti su događaji teško utjecali na ljude, i u tome je, vjerojatno, glavni uzrok slabljenja, raseljavanja i nestajanja spomenutih naselja u bračkoj unutrašnjosti. Bračko stanovništvo, koje Hranković g. 1405 računa na 6000 duša, mnogo je spalo uslijed kuge, te je Brač lako mogao da dade sklonište mnogobrojnim bjeguncima u XV, XVI, XVII i XVIII vijeku.

Padom Omiša u mletačke ruke g. 1444 prestaje omiško gusarenje, pak su na taj način mogla nicati nova stalna naselja u bračkom primorju. Mogli su se podići primorski vinogradi, sto-

čari su se mogli sa većom sigurnošću približiti moru, ribari su mogli ribariti i mogla se razviti pomorska trgovina i saobraćaj. Na Braču nije bilo nikada dovoljno žita, pak se ono lakše moglo sada dovažati sa dalmatinskoga kopna.

U početku, i nakon pada Omiša, za neko doba sva su bračka mjesta još uvijek jedino u unutrašnjosti otoka, ali uslijed nastale sigurnosti, ubrzo su počela nicati naselja u primorju, te se stanovništvo iz unutrašnjosti spuštalo k moru, što je još više pridonijelo raseljavanju starih naselja.

Mletački izaslanici u XV v. i u početku XVI v. slažu se u tome da je na Braču 12 naselja u unutrašnjosti. Godine 1426 spominju se na Braču tri središta mjesnih sudaca: u Nerežišćima za Nerežišća, u Donjem Humcu za Donji Humac, Dol i Škrip, te negdje na istoku (Gradac!) za istočna sela. Giustinian g. 1553 spominje šest većih naselja sa središtem mjesnog suca: Nerežišća, Donji Humac, Dol, (ili Bol!), Pražnice »superior«, Mosuljica i Gradac, ali veli da i u sedam morskih uvala ima nastavanih kuća. Tih sedam uvala, koje spominje Giustinian, embrioni su današnjih primorskih bračkih sela i varošica.

Međutim se počela približavati turska opasnost. Godine 1463 pada Bosna, g. 1465 Blagaj, a g. 1481 Hercegovina, pak uslijed toga iz tih krajeva jedan dio naroda bježi u Poljica, Makarsko Primorje i na otoke. Tako dolazi na pr. (1463—1489) na Brač iz Hercegovine Kukretić-Čikarelović. Što su se Turci više približavali, te prijetili Klisu, Kaštelima, Poljicima i Makarskoj, stanovništvo tih krajeva, u početku pojedinačno, poče sve više seliti na Brač. Tada g. 1477 dolaze na Brač braća Ivanovići iz Podgore. Kad je bosanski Skender paša g. 1499 provalio i zauzeo Makarsku Krajinu, narod počinje u većem broju bježati na otoke. Poljički bjegunci učestaše od g. 1521-1530 za borbe kod Klisa. Godine 1537 dođoše na Brač bjegunci iz Klisa i Poljica (»uscocchi di Pogliza«). Tom je prigodom dobjeglo i nešto stanovnika iz Kaštelanskog Polja. Još jači priliv Poljičana na Brač uslijedio je oko g. 1570 (Ciparski rat). Venecija je tada dozvolila Poljičanima da se mogu trajno naseliti gdje im se svidi (Brač, Omiš, Split), pak im obeća da će biti oslobođeni svih dača za 5 godina i da će plemići biti izjednačeni sa bračkim plemićima, a pučani sa bračkim pučanima. I u istinu, jedan dio »originarnih« bračkih plemića u popisu od g. 1657, očito je poljičkog podrijetla, kao na pr.: Ivanišević, Marijanović i drugi. Nekoliko godina zatim, oko g. 1573 naseljuje Venecija više poljičkih porodica na istoku Brača (Novo Selo). I kasnije su dolazili na Brač Poljičani, bilo pojedinačno ili u skupinama (za Kandijskog rata) sa tako zvanim »novim stanovništvom«, ali ponovno nisu bili plemići izjednačivani sa starijim

Bračanima. Postoji i jedan popis — prema Paviću — iz g. 1799 takvih poljičkih plemićkih porodica na Braču: u Supetru Ugrinović, u Postirima Novaković-Perić (Pernić), u Splitskoj Arnočić-Filipović i Mišetić, u Pučišćima Kovačić, u Povljima Dražinović-Božić, u Mircima Termić-Vladislavić (Vladišević), te u Dračevici Marković-Šimunić i Senković-Sirčić. Osim toga u raznim mjestima Brača: Prvinić-Kragujević, Kubrijanović-Bujenović, Beljić-Perončić, Alfirović i Krišković-Beović; od porodica koje su imale »značaj i biljeg« poljičkih plemića spominju se Dujmovići u Supetru; a od porodica koje su samovoljom velikih knezova postigle plemićku titulu: Fiorini u Supetru, i to kao Svitković.

Poljičani su se naselili u stara naselja u unutrašnjosti Brača, ali još i više u nova primorska sela. Oni, jer su bili izjednačeni sa Bračanima, poslije izvjesnog vremena posvema su se asimilirali sa starincima.

U doba poljičke seobe g. 1579 obavio je apoštolsku vizitaciju na Braču veroneški biskup Augustin Valier. Njemu su poznata na našem otoku ova tadanja sela: Sutivan sa 150 stanovnika, Mirca sa 12, Supetar oko 60, Postira oko 100, Bol 400, Splitska 5 kuća, Dol 140 od pričesti, Škrip 200 od pričesti, Donji Humac 70 od pričesti, Nerežišća 500 od pričesti, Gornji Humac 120 od pričesti, Pražnice 230 od pričesti i Pučišća sa 250 od pričesti. U Supetru spominje svećenika Petra Ligutića: »celebrat Missam Illyrico sermone Prbr. Petrus Ligutich de Poizza«.

Krajem XVI i početkom XVII vijeka zbog uskoka, koji su na Braču imali svojih pomagača, a među doseljenim Poljičanima vjerojatno i rodbine, zatim zbog akcije protiv Turaka u Klisu g. 1596, te suparništva između Turaka i Venecije, nastupila je velika nesigurnost u Poljicima i Makarskoj Krajini. Stoga su mnogi bježali na otoke. Na taj način su se brže podizala nova naselja u bračkom primorju. Dok su prije središta sudaca bila samo u unutrašnjosti otoka, prema izborima iz g. 1635 mjesni se suci nalaze ne samo u toj unutrašnjosti (Nerežišća, Donji Humac, Škrip, Dol, Pražnice i Gornji Humac) nego i u nekim novim primorskim selima, i to u Supetru, Postirima, Pučišćima, Bolu i Sutivanu. Čim se neko selo jače razvilo, nastojalo se otcijepiti od svoje matične župske crkve. Bolska crkvena župa rekbi da datira iz g. 1462; u jednoj se kasnijoj ispravi govori jedino o razgraničenju sa Nerežišćima. Pučišća su se otcijepila sa Straževnikom od pražničke župske crkve g. 1568, Sutivan (Stivan) od donjohumačke g. 1579, Postira od dolske g. 1584, Supetar od donjohumčanske g. 1604 i Mirca od donjohumčanske g. 1589 stim da se pripoje sutivanskoj crkvenoj župi, od koje se otcijepiše g. 1614, ali je kurat živio i

dalje većinom u Sutivanu, dok nije g. 1825 u Mircima imenovan župnik.

Međutim se približavao Kandijski rat. Četovanja, razbojstva, borbe i prepadi trajali su u Makarskom Primorju kroz cijeli rat, a zahvatili su i Poljica. Narod je iz tih krajeva bježao najviše na otoke, počevši od g. 1645 pa dalje. To su takozvani »novi stanovnici« ili »dogoni« sa posebnim povlasticama. Mnogima je Makarsko Primorje samo jedna etapa njihovog kretanja, jer su mnogi bili podrijetlom iz Bosne, Hercegovine i od Imotskoga. Slično se nastavilo i za Morejskog rata. Najviše ih se naselilo na istoku Brača, gdje osnovaše novo naselje, koje se kasnije prozvalo Sumartin, ali se još uvijek nazivlje i imenom Vrhbrača. O tom doseljavanju na Brač govore franjevci Staničić i Zlatović, te ondašnji soprakomit bračke galije Juraj Mladineo, a i drugi. Na Vrhbrača prvi bi bili došli: Martin Rude, Ivan Majstorlija, Martin Stipić iz Makra i Juraj Solo iz Igrana. Majstorlija je ubrzo umro, te je svoju novu kuću ostavio fratru Kumbatu, koji je doveo fratre i nove doseljenike. Sve dobjegle porodice nisu se odmah najbolje snašle. Neki lutaju od mjesta do mjesta, neke prihvaća Mladineo i naseljuje u svoje kuće, neki odlaze sa Brača, a neki iz Hvara prelaze na Brač.. Iz jednog sačuvanog popisa od g. 1747 znademo za imena svih takovih bjegunaca, koji su se tada nalazili na Braču. Ovdje ću iznijeti prezimena njihovih muškaraca po mjestima t. j. u Blacima: braća svećenici Nemčić; u Dračevluci: svećenici; u Sumartinu (Vrhbrača): fratri, Serčić, Aničić, Pletikosić, Ribarović, Solović, Stipić, Dorotić, Batoš, Žarković, Jalošić, Antulović, Stanišić reč. Šare, Čimčević, Gilić, Borcević, Miletić, Vlahinjić, Mihić, Alandić, Hazić (Hržić), Babić, Dujić, Suzičić, Jerčić, Branjić, Komar i Solo; u Selcima: Uršić, Domijanović i Kursić; u Povljima: Stanišić reč. Oreze i Vidović; u Gornjem Humcu: Vukomilović, Jakasović, Kačić, Tomašević, Munitić i Dević; u Pražnicama: Jakasović i Stanišić; u Pučišćima: Vrandečić, Darpić, Kraljević, Petrović, Alfirović, Granau, Žarković, Dević, Knezović, Plastić i Novaković; na Bolu: Vodanović, Vileničić, Ivulić, Babić reč. Martinović, Balojević, Vranjoš, Šarić, Viroević, Ursulić reč. Žarković, Maslardić, Popović, Kosić i Vido de Gregorio; u Nerežišćima: Beroš, Činčević, Buljević, Kardičić, Radičić, Barkulić, Baković i Vlastelinović; u Postirima: Činčević, Santić, Ravlić, Cičić, Vušković i Sumelić; u Škripu: Nikolić i Linčirević; u Supetru: Cagljević, Vušković i Skoković; u Sutivanu: Perišić, Kegević i Babić; u Milni: Perizović, Buzolić i Guić.

Kroz ovo vrijeme su jačala i druga nova naselja. Čim su ojačala, nastoje se otcijepiti od svojih matičnih crkvenih župa. Milna

se sa Bobovišćima (Stanac Dokac) i Ložišćima otcjepljuje od nerežiške župe g. 1646, odnosno 1621, ali se zatim Bobovišća i Ložišća odvajaju od Milne između g. 1750 i 1760. Kasnije g. 1831 Ložišća postaše u crkvenoj administraciji kapelanija, a g. 1909 parokija, otcijepivši se od bobovičke župske crkve. Dračevica je postala kapelanija g. 1705. Murvica je nastala od težaka koji su obrađivali zemlju Fertilio-Obilinovića i manastira, te se kuratija (odnosno dušobrižnička stanica) za Murvice i Planicu nalazi u bivšoj eremitaži Dračevluci. Povlja dobijaju zasebnog dušobrižnika g. 1715, ali su spadala od g. 1815 pod selačku župsku crkvu, od koje se otcijepiše g. 1915 (odnosno g. 1921). Sumartin je naseljen od novog stanovništva, a otcjepljuje se od gornjohumčanske crkvene župe g. 1703. Novo Selo je nastalo još u XVI vijeku, gdje su se naselili Poljičani; od selačke župske crkve se otcjepljuje g. 1907.

U svoje vrijeme g. 1802 Ciccarelli razlikuje na Braču četiri vrste stanovništva: plemstvo, privilegovane porodice, pučane i nove stanovnike.

Stanovnici kopnene Dalmacije od uvijek sele na otoke. T o s e d o g a đ a i d a n a s.

Sredinom prošloga vijeka (kad se pojavila bolest na vinovoj lozi u Francuskoj i Italiji i za Krimskoga rata) našem je vinu znatno poskočila cijena. Da bi nasadili nove površine vinovom lozom, povadiše mnogi Bračani masline, smokve i ostale voćke i drveće. Radi zarade tada su (do Svjetskoga rata) u velike dolazili seljaci »vlasi« iz kopnene Dalmacije na kopanje, te ostajali po 2-3 mjeseca, a tako isto i mnogi pojedinci »junaci«, koji bi ostali u službi kod imućnijih seljaka i posjednika više godina. Ovakovi su se često u mjestu služenja oženili i s vremenom se posve prilagodili novoj sredini. Pošto miješaju riječi i naglasak svojeg dijalekta sa bračkim lokalnim narječjem, lako ih se može prepoznati, i ako su odbacili svoju narodnu nošnju. Međutim, njihova se djeca posvema asimiliraše.

Ima i nešto doseljenih iz Italije, koje je Venecija naselila ili su došli kao zanatlije i mornari ili ih je Austrija kolonizirala poslije g. 1866 kao austrofile. Svi su oni, u koliko ima još njihovih potomaka, potpuno pohrvaćeni. Prilično je doseljenih porodica već izumrlo ili se iselilo.

Pregledavajući matične knjige bračkih crkvenih župa dolazi se do zaključka da nema mnogo starinaca u pojedinom bračkom naselju. Govoreći o starincima mogu se uzeti u obzir samo porodice starijih mjesta kao: Nerežišća, Donjeg Humca, Pražnica, Gornjeg Humca, Dola i Škripa. Sva su se ostala naselja razvila od XV vijeka do danas. Doseljenici su dolazili u razno doba i

uslijed raznih uzroka i poslova. Nekima se po nadimku vidi da su doseljenici: Vlah, Vlahović, Vlahić, Vlahinić, Labjanac, Brejanac, Breljac, Baškanin, Solinjanac, Splićanin, Kaštelanac, Furlan, Murlak, Dugopojac, Tijarica, Pujiz, Komižanin, Višanin, Poičanac, Bošnjak, Plamus, Starograjanin, Zaratin i t. d.

Brzo napredovanje naročito primorskih naselja loše je djelovalo na stara naselja, ne samo na raseljena, već i na preostala, jer se i njihovo stanovništvo spuštalo k moru. To je nazadovanje zahvatilo i glavno otočko mjesto Nerežišća, što je i Fortis g. 1778 potvrdio. Stoga Francuzi osnovaše u Supetru »juge de paix«, a Austrija prenaša g. 1827 sudište iz Nerežišća u taj primorski Supetar. Organizacijom dalmatinskih općina, postadoše g. 1823 općinska središta: Sutivan, Supetar, Postira, Pučišća, Milna, Bol i Nerežišća. Osim Nerežišća (tadanjeg glavnog mjesta), općinska su središta sva u novim naseljima pored morske obale.

Godine 1870 osniva se politička ekspozitura u Supetru, a g. 1885 postaju Selca osmo bračko općinsko središte. U Supetru je od g. 1903 kotarsko poglavarstvo, a danas je središte bračkog sreza, te je tako i glavno mjesto otoka Brača. Brzo podizanje Selaca, koje nije pri moru, treba zahvaliti dobro razvijenoj industriji kamena.

Pod općinu sa središtem u S u t i v a n u spadaju ova sela: Sutivan i Donji Humac; pod općinu sa središtem u S u p e t r u : Supetar, Mirca, Splitska i Škrip; pod općinu u N e r e ž i š ć i m a: Nerežišća, Dračevica i Murvica, te zaseoci Smrka, Dragovoda, Obršje, Planica, Dračevluka, Blaca i pastirski stanovi Lirica i Požeženik (Mihoj); pod općinu u M i l n i: Milna, Bobovišća, Ložišća, Bobovička Luka i zaselak Pothume; pod općinu u P o s t i r i m a: Postira, Dol i pastirski stanovi Bežmek (Na Zastine, Pod Gažul ili Brusje i Zala Glava); pod općinu u P u č i š ć i m a : Pučišća, Pražnice, Gornji Humac i pastirski stanovi Prjević, Kruška Stupa, Zagračišće (Gomilica), Sala; pod općinu u S e l c i m a : Selca, Sumartin, Povlja, Novo Selo, te zaseoci Rasotica, Oklad, Zagvozd, Nagorinac, Nakal, Osritke, Na Sela, Potsmrčevik i stanovi Gradac i Gluščević; pod općinu sa središtem na B o l u : Bol, zaselak Podborje, pastirski stan Karmelić-Hajduk i obitelj čuvara na Vidovoj Gori.

Istraživajući podrijetlo stanovništva u gornjim naseljima, za mnoge sam današnje obitelji utvrdio odakle potječu. Prema momentanom stadiju tog istraživanja donašam niže skrižaljku po porodičnim prezimenima.

IME bračkog naselja	Broj porodičnih prezimena	Vjerovatni starinci	Doseljeni iz drugih bračkih naselja	Vjerovatno iz drugih bračkih sela	Iz Poljica i Omiša	Vjerovatno iz Poljica	Iz Makarskog primorja i okolice	Iz Splita	Iz južne Dalmacije	Iz drugih jadranskih otoka	Vjerovatno iz drugih otoka	Iz Kaštela	Iz ostalog dalmat. kopna	Vjerovatno iz dalmatinskog kopna	Iz Hrvatske i Slavonije	Iz Bosne i Hercegovine	Vjerovatno iz Bosne i Hercegovine	Iz ostale Jugoslavije	Iz Istre, Zadra i it. Kvarnera i Gorice	Iz ostale Italije	Iz ostalih država Europe	Nepoznato podrijetlo
Nerežišća	53	3	4	3	6	7	2	3	—	2	1	—	6	5	—	2	4	—	—	—	—	5
Murvica	8	—	1	—	1	—	2	1	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Dračevica	13	—	1	—	5	2	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Obršje	5	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Dragovoda	3	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Milna	84	—	16	3	5	8	3	5	2	7	4	1	4	1	1	1	2	—	3	5	1	12
Bobovišća	17	—	2	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	7	—	—	1	—	2
Ložišća	37	—	2	—	3	1	1	—	—	—	1	1	3	—	—	—	18	—	—	3	1	3
Bobovišća Luka	3	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Sutivan	67	—	9	—	10	4	2	1	—	10	2	1	14	1	2	1	1	—	1	5	1	2
Donji Humac	16	3	3	—	1	1	1	—	—	1	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	2
Supetar	85	—	15	—	10	4	8	9	2	9	—	—	11	—	5		4	—	—	2	—	6
Mirca	20	—	6	—	2	—	3	1	—	1	—	—	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Škrip	23	4	2	—	2	2	1	—	—	—	1	—	—	1	—	1	2	—	—	3	—	4
Splitska	23	—	6	—	3	2	2	1	—	—	—	—	3	—		—	1	2	—	—	1	2
Postira	77	—	15	—	13	1	10	—	1	7	1	1	10	—	—	—	4	—	1	7	—	6
Dol	22	4	5	—	4	—	1	—	—	—	—	—	2	1	—	1	1	—	—	—	—	3
Pučišća	69	—	13	1	10	2	10	1	—	4	—	1	6	1	1	2	2	—	8	2	1	4
Pražnice	20	8	2	1	1	1	2	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	3
Gornji Humac	17	7	2	—	2	—	1	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—	2
Selca	46	—	14	—	4	1	6	3	—	1	—		7	—	1				1	1	2	5
Novo selo	14	—	8	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Povlja	21	—	5	—	4	—	—	1	—	—	—	1	5	—	—	2	1	—	—	—	1	1
Sumartin	34	—	3	—	2	—	12	1	1	5	—	—	4	—	—	2			1	2	1	—
Bol	68	—	11	5	3	3	9	3	2	15	6	—	4	—	—	2	1	1	1	2	—	—

U prednjoj tabeli u rubrici kao vjerovatno doseljene iz Bosne pribrojio sam Krstuloviće i prezimena nastala od nadimaka tog prezimena: Lebedina, Mihojević, Pitalo, Sekul, Zaro, Antičević, Bradašić, Čekalović, Domić, Franjola, Ivko, Jurać, Juras, Jurin, Marinov, Pavlov, Perić, Rakela, Sapunar, Sapunarić, Valerijev i Vicin. Za rubriku iz ostalih država Europe imao sam u vidu obitelji Štambuk (iz Praga), i to u Ložišćima, Splitskoj, Pučišćima, Selcima, Novom Selu, Povljima i Sumartinu. U rubrici »iz drugih bračkih naselja« može da bude bračkih starinaca, koji su se preselili iz starijeg naselja u novo mjesto. Među Poljičanima, osim spomenutog popisa plemića iz g. 1799, znamo da su neki starinom iz Bosne kao n. pr. Novakovići. Poljičke porodice doselile do g. 1799 (osim spomenutih plemića) bile bi i ove: Kuzmanić, Petričić, Svarčić, Bulić, Vulić, Nazor, Perišić, Junušić, Tvrdić, Sinovčić, Antunović, Suić, Grgat, Pivčević, Tomašević, Pletikosić itd. Priličan je broj porodica, kojima nisam mogao pomoću župskih knjiga utvrditi porijeklo, ali njihovi današnji nasljednici odlučno tvrde da su doselili iz Poljica. Pregledavajući crkvene matice i knjige bratovština, utvrdio sam da je posljednjih par stoljeća izumrlo ili iselilo vrlo mnogo obitelji, i to ne samo starinaca, nego i doseljenika. Izumrle ili iseljene su porodice: Bokanić, Kovljanić (Covglianeo), Mikšić, Pinezić, Prodić (Prodi), Bersatić, Biličić (Biliceo), Hranković (de Cranchis) Dobrogostić, Dragozetić, Grguričić, Barbirić, Linardović, Milovanić, Živić, Bilovinić, Sebastijanović, Perhalić, Sfartalović, Petanović, (Calcaneo), Sumnić, Benković, Mišković, Bilorovčić, Bobarić, Ivelio, Majdenović, Pojdanović, Radojković, Tomičić (Tomiceo), Žuvetić (Zuveteo), Biloborović, Mandušić, Rotundić, Radoslavić, Ceparnić, Božidarić, Hranotić, Lodetović, Meštrović, Mihatović, Nikolorić, Picić, Pendešić, Rokočić, Sepić, Vitnić (Vitnico) itd. Tako isto, nestale su i porodice doseljenika, kojima znamo porijeklo, kao na pr.: Aladić, Azić, Andrijašević, Bergeljić, Bajanović, Bučić, Botunović, Božičević (Nadali), Bartulović, Božić, Batoš, Buntulić, Čimaz, Dević, Filipović, Grasoević (Grassi), Griman, Davidović (Davidis), Ivanišević (Gioannizij), Jurović, Leksić, Ličini, Klapančić, Marijanović, Marijetić, Oblačinović, Pavunović, Pećarević, Linčir, Pavlović, Popović, Polovinić (Polovineo), Postolarić, Poljako (Pojaković), Radičić, Radovčić, Radatović, Ribarović, Rogozničić, Radoević, Samarić, Spudičević, Sišić, Sumeić, Uhanović, Vlastelinović, Vojvodić, Zupanić (Zuppaneo) itd. itd.

Međutim, o gornjoj temi spremam opširno djelo.

Andre Jutronić

Benediktinska opatija u Povljima

Drži se, da je knez Trpimir uveo benediktince u hrvatsku državu sredinom IX stoljeća, ali su se oni po svoj prilici pojavili još prije na našem Primorju, gdje su, osobito u XI i XII stoljeću, bili razvili veoma živu djelatnost. Dok bismo na čitavom hrvatskom teritoriju izvan Primorja mogli na prste ruku nabrojiti njihove opatije, nizalo se uz morsku obalu, koliko se pouzdano znade, do sto, što muških što ženskih, benediktinskih samostana. Ovaj broj bismo morali gotovo podvostručiti, kad bismo htjeli vjerovati onima, koji ih stavljaju u još toliko primorskih mjesta.

Ako je Dalmacija kroz vijekove nosila kulturni barjak pred drugim hrvatskim pokrajinama, ima da zahvali i ovim skromnim pionirima kršćanske civilizacije. Oni su zidali na zapadnim temeljima našu osebujnu kulturu i najupornije promicali naš jezik i naše pismo onda, kad još ni neki veliki narodi nijesu mnogo marili za ove svoje vlastitosti.

Od svih hrvatskih benediktinskih samostana treći dio je bio posut po otocima, pa bi izgledalo malo čudno, kad bi naš Brač bio bez njih. Domaći povjesničar Ciccarelli hoće, da je na Braču bilo sedam benediktinskih samostana i to u Povljima, u Stipanjskoj kod Pučišća, u Lovrečini, u Postirima, na Brigu poviše Postira, nedaleko Murvice i u Nerežiškom Polju. Samo se za onaj sv. Ivana u Povljima može sa sigurnošću utvrditi benediktinski karakter. O njemu samo ovdje i govorimo.

Nije zabilježeno vrijeme osnutka povaljske opatije, ali s velikom vjerojatnošću smijemo nagovieštati, da je to bilo polovicom XI stoljeća. Samo za dvadesetak, od svih njezinih primorskih drugarica, znamo datum postanka, a polovica od tih datuma pada u XI stoljeće, i to, osim jednoga, svi od 1050—1069 godine. Ovo je baš doba, kad su svugdje po zapadnoj Evropi gusto nicale benediktinske opatije.

Bio je povaljski samostan posvećen sv. Ivanu Krstitelju te se skupa s crkvom dizao na dnu istočne strane povaljske uvale, u nenaseljenom kraju, usred česminove šume, uz samu morsku obalu, zaštićen od vjetrova i licem okrenut suncu. Sagradili su ga brački plemići kao svoju zadužbinu, da se u njemu svagdano dižu za njih Bogu molitve pobožnih monaha, da se u nj sklone

oni, koji to budu od njih ili njihovih potomaka zaželjeli i da im se u njemu djeca odgajaju i poučavaju. Brački su povjesničari zabilježili, da su ovaj samostan porušili Omišani 1145 godine. Njegove se ruševine još i danas dobro vide i Povljani su nalazili u njima crkvenih potrebština iz doba monaha.

Prvo pouzdano svjedočanstvo o povaljskoj opatiji imamo iz 1184 godine, poslije nego je ponovno bila uspostavljena. Uspostavio je, uz pomoć bračke vlastele, opat Ratko, ali je novi samostan pomakao na vrh sedla brijega, tridesetak metara nad more i oko tri stotine koračaja na sjever od mjesta, gdje je bio stari porušeni samostan. Učinio je to, da bude sigurniji od nenadanih gusarskih pohoda. U ovom novom samostanu su živjeli redovnici blizu dva stoljeća. Nestalo ih je sredinom XIV stoljeća, a posljednji se opat zvao Benedikt.

Napustili su benediktinci Povlja s istih razloga, radi kojih su napustili na tisuće samostana drugovdje i kod nas. Popustila je bila prvotna disciplina, a po tom nestalo pravoga redovničkoga duha, pa je sve, što je osjećalo u sebi poziv, da Bogu služi u evanđeoskim zavjetima, prigrlilo nove prosjačke redove i pošlo najvećim dijelom među franjevce i dominikance, koji su bili unijeli novi i svježi duh u samostanski život.

Ali i ako je već u XIV stoljeću nestalo sredovječnih monaha na Braču, nije još sasvim iščezla uspomena na njih. Osim legenda oko pojedinih manastirišta, podsjećaju na njih toponimi skopčani s opatovim imenom kao: Opatja spila u Postirima, Opatji stan i voda Opatica u Pučišćima, Abacija i Bota u Povljima itd.

Nemamo obilatih vijesti uopće o bračkim prilikama iz onih vremena, jer su Omišani bili zapalili brački arhiv 1277 godine, a mnogo je dokumenata propalo i za velike kuge od 1434 do 1436 godine te kasnije, za požara vijećnice u Nerežišćima, 1645 godine.

Dok je duh sv. Benedikta prožimao njegov red, dao je on mnogo velikih ljudi u svakom pogledu, a najviše asketskih, svetačkih figura. Pa i u Povljima je, sve do našega vremena, sačuvana i legendama ukrašena predaja o svetom Ivanu Povaljskome, koji je po svoj prilici bio redovnik tamošnjeg samostana, koji se istakao strogim pokorničkim životom, čije je tijelo kasnije bilo preneseno u Mletke i vjerojatno se sada nalazi u crkvi San Pietro de Castello, i čiji prazni grob i danas časti puk pod glavnim oltarom povaljske župne, nekada benediktinske crkve.

Kao drugovdje, i kod nas su benediktinski samostani ostavili tragova svojega kulturnoga nastojanja, a njihovi su nam spisi, još i danas, veoma važna vrela za hrvatsku povijest. Iz povalj-

skoga samostana sačuvana je najstarija hrvatska ćirilicom pisana listina, iz 1250 godine, i još stariji ćirilski natpis na kamenu, iz konca XII stoljeća.

L i s t i n a opisuje i utvrđuje nekadašnji samostanski posjed. Na čitavom Balkanu maleni je broj spomenika, koji su prije našega, i to samo za koju godinu prije, ovakvim pismom pisani. Prepisao je ovu listinu splitski kanonik na neprijeporno hrvatskom zemljištu za kotolički samostan. Ona je danas vlasništvo župne crkve u Pučišćima, jer su posljednji opati odanle bili, ondje živjeli i umrli.

Moglo bi se dosta toga kazati o interesantnim podacima, što ih pruža ovaj dokumenat. U njemu je nabrojeno preko sto i pedeset imena ljudi i naziva zemalja, a sve je to od reda narodno, hrvatsko, i gotovo su se svi ti nazivi do danas sačuvali. To pokazuje, da je bračko stanovništvo bilo isključivo naše i onda i mnogo prije, jer se htjelo dosta vremena, dok je ono svako selo, brdo, dolac, njivu, oklad, osjek, gomilu i jamu po svoju nazvalo, i tuđa imena s otoka gotovo iskorijenilo. Povaljska je listina najstariji sačuvani dokumenat napisan našim jezikom u ovim stranama, a njezinih prvih deset redaka su prijepis starije listine iz 1184 godine i po tom, uz Bašćansku ploču, najstariji sastavak na čitavom uopće području našeg jezika, pa je stoga dragocjen prilog za povijest našega govora. U njoj je jezik slobodniji od staroslovenskih crkvenih osobitosti nego u ispravama iz srpskih krajeva. Pisan je ekavicom, uz jedinu iznimku za broj d v i s t i, te tako svjedoči, da su stari otočani tim govorom govorili. Ovdje po prvi put u povijesti nalazimo hrvatskim jezikom napisano ime grada Splita u formi S p l e ć a n t. j. Splićana, i ime njegova zaštitnika s v e t a g o D u j m a, kao što i ime našega B r a č a i otoka H v a r a, te Povalja u pluralnoj formi ženskoga roda P a v l j e i P o v l j e. Tu su nabrojene sve vlasti o t o č k o g a k n e š t v a, ili v l a d a n j a, u drugoj polovici XII stoljeća, a to su k n e z, ž u p a n, s u d i j a i b r a š t i k. Opisana je skupština na Bolu 1184 godine, na kojoj su vlastela stvarala odluku. Listina nam pripovijeda, da su se dobra zadužbine poslije njezine propasti vratila natrag zajednici i da su njima upravljali knez i župan. Priča nam, na koji su način sredovječni samostani dolazili do svojih zemalja i da su nerijetko s novim članovima dobivali ujedno i nove posjede. U njoj čitamo prve podatke o starim bračkim crkvama sv. Nikole kod Selaca i sv. Nedjelje, onda sv. Marije na Gracu, gdje je za neretvanske vladavine bilo nekakvo središte otoka. Utvrđuje se, da su koncem XII stoljeća na Braču vladali Kačići i nabraja se koji su to bili. Doznajemo, da su se i onda na

oskudnom otoku vodom Bračani borili za lokve. Svjedoči nam, da je Brač bio rijetko naseljen, kad se za tri brava mogla da kupi na njemu njiva, a za novčanu jedinicu dolac i vinograd, i ako ti komadi zemlje nijesu možda bili veliki. Upućuje nas da se ta novčana jedinica zvala c l e z, a mjera za obujam s p u d. Listina nam pripovijeda kako su gospodari, obično na smrti, oslobađali svoje sluge-robove i tom im prigodom darivali dio svoje imovine, u našem slučaju: gospođa Raška dala je svojoj sluškinji-ropkinji Mariji »četvrtu čest vsega svojega«. Spominje se usput čime su se sve stari Bračani bavili u XII i XIII stoljeću: pasli su brave; sijali su pšenicu; sadili vinograde i voćke, poimence bajame; palili klačine; i osim crkava i samostana neki i palače u živo gradili. Pruža nam primjer, kako su se onda na Braču sklapali i utvrđivali pravni čini. — Listina je dosta duga i broij 52 retka na velikoj pergameni.

Kameni natpis ili p o v a l j s k i p r a g je bio crkveni dovratnik. Na njemu majstor Radonja pripovijeda, kako je on sagradio crkvena vrata, i da je za obnovu samostana i gradnju crkve sv. Ivana zaslužan i brački knez Brečko. Ovaj je prag iz bračkog vapnenca, a ubraja se među naše najljepše epigrafske spomnike. Lako bi mogao da bude najstariji sačuvani natpis na našem jeziku i napisan ćirilicom, jer je zapis župana Grda, u Policama kod Trebinja, datiran prije 1186 godine, a naš prag malo poslije 1183 godine. Poslije višekratnog premještanja povaljski se prag napokon smirio u splitskom arheološkom muzeju u zbirci društva »Bihać«, te je još više nego listina zanimao istraživače domaćih starina, i mnogi su se trudili da ga pročitaju.

Posjed je povaljskoga samostana bio velik. Obuhvaćao je blizu 700 hektara dobre bračke zemlje na području današnjih poreznih općina Povalja, Novoga sela, Selaca, Sumartina, Gornjega Humca, Pražnica i Pučišća te se i poslije nestanka redovnika, po ondašnjem običaju, i dalje čuvao kao crkveni beneficij kojim su upravljali titularni ili tako zvani komendatarni opati. Bili su to, redovito, svjetovni svećenici, ponajviše iz krila bračkog plemstva. Nosili su naslov opata, ali nijesu bili dužni da residiraju u opatiji. Pobirali su prihode beneficija, a imali su dužnost, da se mole za dobročinitelje zadužbine. U svečanim funkcijama smjeli su da upotrebljavaju pontifikalna obilježja: mitru, pastirski štap i sandale. Jedan od takvih povaljskih opata bio je (od 1660—1665 god.) i hrvatski pjesnik Ivan Ivanišević, rodom iz Postira na Braču. Povaljske je opate koji put imenovao papa, ali je to rjeđe bivalo, jer su ih redovno birali brački plemići, koji su kao utemeljitelji samostana žilavo branili svoje patronatsko

pravo na nj, i najveći dio spisa opatije bavi se uprav tim borbama, u kojima je sudjelovalo staro plemstvo čitavoga otoka.

Tako je išlo sve do početka XIX stoljeća, dok nije opatiju dokinuo car Napoleon. U XIX stoljeću, do 1884 godine, prihodi su se bivše opatije upotrebljavali nešto u korist siromaha i mjesne crkve, a najvećim dijelom u korist svećeničkoga podmlatka hvarske biskupije. Te su godine bile prodane zemlje opatije na javnoj dražbi bivšim njezinim težacima i nekim posjednicima, a zgrade povaljskoj crkvi.

Kao što mnogobrojni gradovi i druga naselja u Zapadnoj Evropi duguju svoj opstanak benediktincima, indirektno ga duguju i Povlja. Do XVI stoljeća oko crkve sv. Ivana nije bilo napučena mjesta. Po odlasku benediktinaca živjeli su tu jedino čuvari samostana i crkve. U XVI i XVII stoljeću, bježeći naš narod pred Turcima, zaklanjao se i na otoke. Tako je nekoliko porodica iz Primorja, Poljica i Bosne izabralo za utočišće povaljsku luku. Povlja, kao i ostala primorska bračka mjesta, nastala su iz dvostrukoga elementa, iz ovoga novoga s kopna i iz staroga koji se iz bračke nutrine spustio na more poslije nego je more postalo sigurno. Stari je bački elemenat u Povljima veoma malen, jači je onaj novi s kopna. Naselje je nastalo baš oko benediktinskoga samostana, jer se novi stanovnici nijesu morali brigati, kako će doći do crkve, pošto im je opat dozvolio, da se služe samostanskom za svoje duhovne potrebe. Tako bude pri benediktinskoj crkvi u Povljima osnovana dušobrižnička postaja zavisna najprije o župi Gornjega Humca, pa o župi Selaca, dok nijesu sredinom XIX stoljeća Povlja dobila potpunu crkvenu neovisnost, a 1921 godine stalnu župu.

Od benediktinskih građevina sačuvan je jedan dio samostanske crkve u sastavu sadašnje župne crkve i do nje donji dio Kaštila, koji je služio kao obrana od gusara, kasnije od Turaka. Prilično je sačuvan i veliki nadvratnik urešen na licu križem i palmetama te tri malena stupa ukrašena cvijećem i križevima. Nadvratnik je skinut prošloga stoljeća s vratiju benediktinskoga dvorišta, a ona tri stupa su uklonjena s pročelja opatijske crkve, gdje su formirali zvonik na preslicu, koji se još u početku XIV stoljeća kod nas postavljao na crkve.

Dr. Ivan Ostojić

Historički i umjetnički spomenici na Braču

Najstariji spomenici otoka Brača potiču iz prethistorije, iz kamenog i brončanog doba. Po čitavom se otoku vide velike gomile kamenja, koje su služile kao grobovi najstarijim stanovnicima otoka. Te kamene naslage imaju čunjasti oblik, i njihovo je kamenje veliko i nepravilno. Sličnih gomila ima duž cijele Dalmacije, ali ih treba razlikovati od manjih gomila, koje su nastale uslijed čišćenja polja. Osim tih gomila, koje još nisu dovoljno istražene, nađeno je u špiljama i po poljima otoka kamenog oružja, strijelica i alata prethistorijskog doba. Bulić i Szombathy, kustos prethistorijskog odjeljenja bečkog Dvorskog muzeja, našli su krajem prošlog stoljeća, kada su obilazili srednji dio otoka, mnogo tih kremenih i bakrenih predmeta i nakita, koji dokazuju da je Brač u najstarije doba bio obitavan.

U prvoj polovici tisućljeta, dakle od 1000 do 500 godina prije Krista, živjela su na Braču ilirska plemena. Ona su također ostavila tragove svog života. Da bi očuvali svoja polja, koja se prostiru oko Bola, oni su na Vidovoj gori i Koštilu sagradili utvrde, koje se još tu vide. To su zidovi velikog nepravilnog kamenja, koji kao pojas okružuju vrhove brda, oduvijek najpodesnije za skloništa i obranu.

Najstariji stanovnici prostranog otoka, a zatim i ilirska plemena, nisu boravili samo u sredini otoka. Najljepši staroilirski nalaz nađen je u Bobovišćima. Tu je između ostalih predmeta nađena jedna brončana kaciga, dokoljenica i ukrašena sjekirica. Ti predmeti pripadaju prvoj polovici tisućljeća prije Krista i ubrajaju se u nalaze halštatske kulture, koja se tako zove po Hallstatu u Gornjoj Austriji, gdje su nađeni bogati prethistorijski nalazi.

Pored tih gomila, gradina i predmeta i samo ime otoka Brača također potiče od starih Ilira. Profesor Antun Mayer drži da je ime Brač nastalo od donjoitalske ilirske riječi »brentos«, koja znači jelen. Grci su otok kasnije zvali Elafusa što dolazi od grčke riječi »elaphos«, koja također označuje jelena. Prema

... staro ilirsko ime Brattia, kojim su i Rimljani ... otok.

... grčko-ilirskog doba, kada su na Brač počeli ... se u Škripu dobro sačuvani masivni i pravil... koji su nekoć okruživali staro ilirsko naselje na ... građeni velikim blokovima dugoljastog ka... možemo zvati kiklopskim, slični su onima u Jelsi, ... na Br'biru.

... IV stoljeća, kada su Grci konačno naselili Dalma... uvidjeli trgujući sa Ilirima, napučili su oni ... Brač; ali iz tog vremena nema još jasnijih tragova, ... o grčkim naseljima na otoku.

... doba, koje počinje u prvom stoljeću, kada su ... definitivno zauzeli Dalmaciju, našlo se je na otoku mno... rimskog života. God. 1901 nađen je u Dračevici ve... rimskog republikanskog novca, a nekoliko godina rani... na svom putovanju po otoku, sakupio mnogo rimskog ... novca. On stoga i zaključuje da je u rimsko doba sre... bila gušće naseljena od obale, što je uostalom i lo... uz polja nastaju oduvijek naselja stočara i ratara, a ... Rimljani na Braču bavili stočarenjem, potvrđuje Plinije... karakteristika otoka »Brattia laudata capris«. Rimskih, veći... nadgrobnih natpisa, našlo se je na Braču mnogo. Tako na ... u Sutivanu, Postirima, Škripu, Selcima, Lovrečini, Nere... Pučišćima, Dolu, Donjem Humcu i Bobovišćima. U Sel... nađeno nekoliko rimskih vaza i grobova, a u Bolu neko... natpisa, zemljanih i brončanih svjetiljaka. Nekoliko pak spo... ilustrira kult rimskih poganskih božanstva. U Škripu je ... žrtvenik posvećen Jupiteru, kod sv. Jadre u nerežiškom ... nađen je relijef muza koje igraju kolo, a kraj crkve još se ... fragment žrtvenika posvećena Silvanu. Tu je kraj porušene ... sudeći po kamenim fragmentima i rimskim opekama, ... naselje, koje je i kasnije u srednjem vijeku bilo napučeno. ... su nađene srebrne starohrvatske naušnice od IX do X sto... zlatni novac bizantinskog vladara Romana IV iz XI ... a naišao sam i na romanički akroterij u obliku poliedra, ... nekoć stajao na krovu crkve, a koji upućuje da je stara cr... Jadre u XIII ili XIV stoljeću bila popravljena. U hridini ... rimskih kamenoloma u docu Rasohe iznad Splitske uklesan ... Herakla. Polubog je rustično izrađen sa znakovima ... božanstva. Zaboravljen u toplom docu kraj čvrstih rumenih ... simbol otpora i snage i danas sugestivno djeluje. U ... predjelu Plate nađen je žrtvenik, koji u drugoj polovi... III stoljeća po Kr. podiže u počast Heraklu rimski vojnik Vale... Valerianus, koji je u ime državne vlasti nadzirao rad u ka-

menolomu. Sav ovaj kraj između Splitske i Škripa bit će da je u rimsko doba bio napučen klesarima, zaposlenim pri branju i izradbi kamenja za Dioklecijanovu palaču, koja je djelomično, kao što je utvrđeno stručnom analizom nekadašnjeg ravnatelja Zagrebačkog mineraloško-petrografskog muzeja prof. Kišpatića, doista građena bračkim kamenom. Kamen se je ukrcavao u Splitskoj i tu su u luci prošlog stoljeća a i nedavno nađeni ostaci izrađenog kamenja, koje je pri ukrcavanju palo u more.

Osim predmeta, natpisa i relijefa naišlo se na Braču i na tragove rimskih zgrada. Uz crkvicu sv. Ilije kraj Donjeg Humca opaža se tloris rimske zgrade, u kojoj je profilirana velika baza. To je nadgrobni spomenik koji Abramić datira u I stoljeće. Spomenik je srušen, i njegovim kamenjem sazidana je djelomično susjedna crkvica. U njenoj apsidi, kao i u jednoj kući Donjeg Humca, vide se ukrasni rimski fragmenti, koji vjerojatno potiču iz tog najljepšeg rimskog spomenika na otoku.

U Bolu iznad Rata vide se sred vinograda ostaci rimskog rezervoara za vodu. Sačuvani su još debeli zidovi obloženi žbukom, u kojoj su komadići istučene opeke i kameni poprečni pojas nekadašnjeg svoda, u čijem se hladu za ljetnih sparina danas težaci odmaraju. Sličnu piscinu vidio sam i u Bunjama kraj Novog Sela. Ovdje je sred vinograda u zaklonu od bure stajalo nekoć rimsko poljsko imanje, villa rustica. Presvođeni bunar, veliki okrugli mlinski kamen sa udubinama i tragovi mozaika još se tu nalaze. Ranije su nađeni tu starokršćanski sarkofazi, ali sam nedavno našao tragove poganskog vremena; kameni stup sa urezanom kozom, valjda podignutim u čast Silvanu.

Tragove rimskog ožbukanog zida, u kojem ima komadićaka stučene opeke, tipičnom oznakom rimske gradnje, osobito cisterna, vidio sam i u temeljima grobišne crkvice u Pučišćima. Ciccarelli je ovdje našao rimski poganski natpis, a fragmenti rimskih opeka, koji se danas tu vide, pokazuju da je u rimsko doba tu bilo naselje.

U temeljima prostrane ruševine na Žalu u Povljima, koje Ostojić drži zidovima benediktinske opatije, vide se tragovi rimskog zida. Debeli ožbukani zidovi možda su ostaci cisterne, ali nikako crkve. Pogleda li se tloris, koji donosi u svojoj knjizi o povaljskoj opatiji Ivan Ostojić, upada u oči da nijedna zgrada nema apside ili lezene. Prema tome tu još nema tragova crkve, koja bi mogla pripadati benediktinskom samostanu.

Starokršćanskih rimskih spomenika ima na Braču nekoliko. Oni dokazuju da je život starih kršćana bio na otoku dosta razvijen. Ojačao je vjerojatno kada su se Solinjani pred dolaskom barbara sklanjali na otoke. Stoga i nalazimo baš na sjevernoj strani Brača, koja je bila bliža bjeguncima, tri starokršćanske

crkve. U Stivanu se vide temelji prostrane crkve, kojoj se svetište proširuje u trolist, tako da crkva dobiva izgled trichore. O njoj je na posljednjem kongresu starokršćanske arheologije govorio Abramić, koji je datira u VI stoljeće. Prednji joj zidovi pojačavaju lezene, a pred vratima vide se fragmenti mramornog oltara i tordiran mramorni stup, možda sa ciborija ili oltarne pregrade. Sudeći po tome, ova je slikovita crkva bila ispunjena lijepim starokršćanskim mramornim namještajem u čijoj se jednostavnosti, harmoničnim dimenzijama i čistim linijama vidi čistoća prvog kršćanstva.

U Lovrečini kraj Postira strše ruševine velike starokršćanske bazilike iz VI stoljeća, koju su Ciccarelli i Bulić pogrešno smatrali sredovječnom. Tu su nađeni fragmenti crkvenog namještaja i starokrćanski sarkofazi. Nedavno sam upozorio na starokršćansku crkvicu iznad Splitske, koju treba datirati od VI do VII stoljeća. To je jedna od rijetkih starokršćanskih crkava u našoj zemlji, kojoj se sačuvao svod nad svetištem. Vjerojatno da je i kasnije, u srednjem vijeku, upotrebljavana, jer je još zovu imenom sv. Andrije.

Tu i tamo na otoku vidio sam još nekoliko starokršćanskih fragmenata; na primjer kapitel sa plošnim akantovim lišćem u dvorištu obitelji Zlatar-Kornelić u Povljima, gdje je možda i prag sa križem i palmetama, čiju sliku donosi u svojoj knjizi Ostojić, iz starokršćanskog doba. Na oltaru crkve sv. Kuzme i Damjana kraj Gornjeg Humca nalazi se pločica sa križem koja potsjeća na starokršćansko doba. Starokršćanskih fragmenata ima i kod srušene crkvice sv. Tudora kod Nerežišća. Tu se vide ostaci jednobrodne sredovječne crkvice sa unutrašnjim lezenama, koje su možda podupirale pojas svoda. Starokršćanskih sarkofaga vidi se u Bolu, u Škripu, Bunjama i kod Dračevice.

Dolaskom i pokrštenjem Hrvata nastaje novo doba u graditeljstvu i umjetnosti Dalmacije, počinje umjetnost ranog srednjeg vijeka, koju nazivljemo starohrvatskom, jer je povezana uz razdoblje hrvatske narodne dinastije. U to doba, koje traje od IX do XII stoljeća, nastale su male presvođene crkve slobodnih oblika, kojima je kameni namještaj prekriven pleternom ornamentikom.

Sredovječne bračke crkvice nemaju potpuno čiste oznake starohrvatskog graditeljstva. Nijednu od njih ne možemo datirati u IX ili X stoljeće. To ne znači da od IX do XI stoljeća, u doba dakle hrvatske narodne dinastije, nema na Braču života. Da je i taj otok, kao što je prirodno, ulazio u sferu stare hrvatske kulture, pokazuju lijepe i bogate filigranom iskićene naušnice u starohrvatskom stilu. Nađene su u Selcima i u Nerežišćima a čuvaju se u zbirci društva »Bihać« u Splitu.

Niz najstarijih sredovječnih crkvica na Braču držim da treba datirati u vremenski razmak od kraja XI pa do XV stoljeća. Teško ih je, kao što čine neki pisci koji su o njima pisali, datirati u IX i X stoljeće i to zbog toga što se na njima vide već znakovi romaničkog stila, koji se očituju u niskim i širokim lukovima između unutrašnjih lezena, u zvoniku na preslicu i uskim vratima. K tome treba napomenuti da u tim crkvicama nema pleterne ornamentike, koja je tipična za starohrvatske crkvice od IX do XI stoljeća. Razdoblje njihova građenja teško je potpuno omeđiti, jer su to male kapele, koje nemaju skulpture ni osobito istaknutih arhitektonskih dijelova, a vijesti i pismeni dokumenti u kojima bismo mogli tačnije utvrditi doba njihovog postanka manjkave su.

Tri mi se čine najstarije: crkvica sv. Ivana u Bolu, crkvica sv. Jurja iznad nerežiškog polja i crkvica sv. Nikole nad Selcima. Kapela sv. Ivana u Bolu ima u pročelju velik luk, koji se otkrio pri njenoj restauraciji. Taj luk je sličan onom sv. Petra u Omišu i sv. Petra na Šipanu. Ako pleterna ornamentika, koja se je našla u Bolu, potiče iz ove crkvice, onda bismo je mogli datirati u XI stoljeće. Našla su se, naime, u Bolu dva mramorna fragmenta iskićena pleternom: jedan se čuva sada u crkvici, a drugi je uzidan u zid dominikanskog samostana. To je trokutni zabat pregrade svetišta, vrlo česte u starohrvatskim crkvicama, a ne vrh oltara kako piše V. Vuletić-Vukasović. Prednji dio kapele sv. Ivana sa izbočenim zvonikom kasnije je nadodan. Dva pleterna fragmenta, koji, kako smo rekli, možda potiču iz te crkvice, jedini su dosada nađeni ostaci pleterne ornamentike na otoku. Ti ukrasi skoro su nepoznati na našim otocima Visu, Korčuli, Hvaru i Lastovu, dok ih se nalazi na dubrovačkim otocima Šipanu, Lopudu i Koločepu. U tu sferu ubrajaju se pleterni ukrasi na istočnom dijelu poluotoka Pelješca.

Nedavno sam upozorio na crkvicu sv. Jurja nad nerežiškim poljem, koja ima na vanjskim zidovima vitke lezene, slične onima starohrvatskih crkvica od IX do XI stoljeća, pa bismo i ovu crkvicu po njenom vanjskom izgledu mogli datirati ranije, ali nam to priječi njena unutrašnjost kojoj niske udubine u zidu potsjećaju na romaniku.

Treća je među najstarijim crkvicama sv. Nikola na Selcima sa malom slijepom kupolicom sličnom kupolici sv. Petra u Priku, sv. Ivana na Lopudu, sv. Petra i sv. Mihajla na Šipanu. Te crkvice potiču iz XI ili XII stoljeća, stoga možemo i selačkog sv. Nikolu datirati u to doba. Krajem XII stoljeća spominje ga i povaljska isprava. Najistaknutiji dio crkvice, kupolica u kojoj se vidi rasteretni luk, nije organski povezana sa zgradom, već je nataknuta na svod. Postavljena je samo iz želje da se crkvi dade monumentalni izgled a ne da se jače osvijetli crkveni prostor,

jer je kupolica bez otvora. Ta težnja k slikovitosti opaža se i u spomenutoj crkvici sv. Ivana u Bolu, koja ima dva uska niža krova pa izgleda da je trobrodna.

Poslije ovih triju spomenika dolazi niz crkvica, koje ne treba smatrati starohrvatskim, već rano romaničkim. Te bračke kapele građene su uglavnom u istom načinu. Debeli zidovi zidani su malim loše klesanim kamenjem, prekritim gustom žbukom. Tom mješavinom pijeska i vapna prekrivao se vanjski i unutrašnji dio crkve. Ukusu ranog srednjeg vijeka i starim Hrvatima, nenaviklim na ljepotu kamenih zidova, to je onda izgledalo ljepše. Danas baš uslijed te žbuke ove crkvice nemaju izraz krepčine, statički i konstruktivni dojam. Tek sa nekojih od njih opala je žbuka, i vidi se konstrukcija zida, koji uslijed toga ljepše djeluje. Vrata ovih crkvica su uska, a prozori su im u obliku rupa, ili ih uopće nemaju. Svijetlo tek prodire kroz uska vrata, tako da je u unutrašnjosti i ljeti hladno. Krov je prekriven pločama, jer je kupa kod nas u srednjem vijeku bila rijetkost. Na pročelju je otvoreni zvonik na preslicu, masivno građen i ožbukan. Unutrašnjost je slikovita zbog širokih udubina na zidovima, koje oživljuju ponutricu, prekritu oblim svodom. Te udubine formiraju polupiloni ili lezene, koje su spojene lukovima. Na prelazu iz pilona u luk postavljene su male ploče, koje potsjećaju na korniže. Piloni često prelaze u istaknute pojase na svodu. U unutrašnjosti ni na vanjskim dijelovima nema skulpture, u koliko ona nije kasnije tu postavljena. Mali oltar, poduprt pilonom, ispunja svu udubinu apside. Zbog uskog prostora vjernici bi se okupili za vrijeme službe božje naokolo u ograđenom grobištu.

Ovakove crkvice nalaze se na brežuljcima ili u naseljima uzduž i poprijeko cijelog otoka. Sa onih na bregovima pružaju se naokolo lijepi vidici. Najmanje su crkvice sv. Marije ili Stomorica nad Ložišćima sa kosim krovom i uzdignutim romaničkim zabatom, pod kojim je luneta nad uskim vratima, i crkvica sv. Tome na istoimenom brdu. Zatim slijede sv. Martin nad Bobovišćima, sv. Ilija kraj Donjeg Humca, sv. Juraj iznad Pučišća, sv. Klement kraj Gornjeg Humca, sv. Juraj u Straževniku, koji se spominje u ispravi iz 1111 godine, sa gotičkim portalom umetnutim u XIV ili XV stoljeću, Sv. Nedjelja na brdu Gradcu, sv. Kuzma i Damjan sa baroknim afresko slikarijama na Smrčeviku. Najljepše je građena crkvica Svih Svetih izumrlih naselja Mošulja i Dubravice. Tu uz nju leži najveće staro groblje na otoku. Velike ploče, bezimeni zaboravljeni grobovi starih kršnih pokoljenja što su svoj život proveli u radu, na koji još sjećaju kamene međe uginulih vinograda i obraslih pašnjaka. Ovakovih grobnih ploča ima mnogo na Braču. One pokrivaju četvorni pravilno zidani grob, koji se također razlikuje od starohrvatskih grobova. Između tih nad-

grobnih ploča ističu se one na Škripu, koje nose znakove ratara, vojnika i pomoraca. O crkvi Svih Svetih bilo je opširnije pisano, jer je na njenom portalu pogrešno pročitan natpis. U prvom dijelu natpisa čitano je ECCLESIA OMNIUM VIRGINUM MARTYRUM a u drugom dijelu vidjelo se godinu pisanu starohrvatskim brojkama. Prema tome to je objelodanjeno kao »nevjerojatan jedinistveni slučaj u svoj srednjevjekovnoj epigrafiji Dalmacije pače i cijelog Slavenskog Balkana«. Kad sam međutim nedavno posjetio crkvu, vidio sam da je to skraćeni natpis imena ove crkve ECCLESIA OMNIUM SANCTORUM. Pod tim imenom crkvica se spominje krajem XIV stoljeća.

U nizu ovih crkvica ističe se osobito crkva sv. Duha u Škripu, koja ima tri broda. O njoj sam već ranije opširnije pisao. Nekoje crkve ove skupine pregrađene su i proširene kasnije. Nekima su izmijenjeni dovratnici, a nekima preslice. U nekim novijim crkvama vide se još tragovi starijih, na primjer u grobišnoj crkvi u Gornjem Humcu i u Pučišćima. Tip ovih crkvica, koje smo nabrojili, ne sreta se samo na otoku Braču, već i na Čiovu (ostaci starije crkve sv. Mavra u Žednome uzidani su u noviju), na Lastovu, na bregovima pod Mosorom i konačno u ovaj niz se može ubrojiti i sv. Nikola na Marjanu.

Kao čisti ostatak romaničkog stila na Braču jesu prizemlje i okolni zidovi kaštela u Povljima. Nekoliko sazidanih ulaza i jedan trostruki imaju u svojim poluokruglim lukovima oznake XIII do XIV stoljeća. To su ostaci drugog benediktinskog samostana u Povljima, koje treba datirati u XIII stoljeće, iako se čini da su se benediktinci nastanili u ovom samostanu već krajem XII stoljeća. Dok romaničko graditeljstvo na Braču pretstavljaju ostaci povaljskog samostana i niz gore nabrojenih crkvica, dotle izrazite romaničke skulpture, koja je u Splitu i Trogiru bila bogato raširena, na Braču nisam našao. Fragmenti ukrašeni geometrijskim ukrasima, cvijećem i križem (jedan donosi Ostojić u svojoj spomenutoj knjizi o povaljskoj opatiji), ne treba smatrati romaničkim, niti ih držati dijelovima iz benediktinskog samostana. To su komadi zvonika na preslicu, koji se još dadu sastaviti, a koji su skinuti sa ranije crkve u Povljima. Ali, ako se do sada na otoku nije našlo romaničke skulpture, ovdje postoje tragovi romaničkog fresko-slikarstva, koje je rijetko u Dalmaciji. To je slika Krista sa Gospom i sv. Ivanom na žbuci vrh oltara župske crkve u Donjem Humcu. Na tu slikariju upozorio je Karaman datirajući je u XIII stoljeće. Nadodat ću da je to možda slika, o kojoj piše Ciccarelli: »L' immagine della B. V. Maria esistendo da rimoti tempi nel muro sopra l' Altare Maggiore nella Parocchiale Chiesa di Humazzo Inferiore«. Ta najstarija slika na otoku Braču otkinuta je, dakle, sa nekog starog zida i sačuvana vrh novijeg ol-

tara. Mnogo takovih slikarija i starih romaničkih kipova bit će nestalo u XV i XVI stoljeću, kad su u sredovječne bračke crkvice uneseni novi renesansni relijefi.

Od XIV do konca XV stoljeća zidalo se u Dalmaciji gotičkim stilom. Posljednje gotičko razdoblje, t. zv. kićena gotika, rasprostranila se je u dalmatinskom graditeljstvu u XV stoljeću kao nijedan drugi stil, ali jedva zađe na naš najveći otok. Na Braču nije bilo grada, i to će biti uzrokom zašto su na otoku spomenici kićene gotike rijetki. Taj stil je, naime, volio da osigura svoje otvorene i raskošne palače u obruču gradskih zidina.

U gotičkom stilu sagrađena je sred Nerežišća kuća koja danas pripada obitelji Garafulić, a nalazi se u blizini nekadašnje lože. Ima šiljaste prozore i osigurana je puškarnicama. Možda je to dvor mletačkog kneza koji je stolovao u Nerežišćima. U tom mjestu sazidana je gotički i crkvica sv. Marije, regbi, iz XV stoljeća. Unutrašnjost je okružena omiljelim gotičkim motivom, nizom slijepih arkadica poduprtih konzolicama u obliku čovječjih glava. Dok te skulpture odaju rustičnost domaćih klesara, relijef sv. Mihajla, naknadno postavljen nad portal župne crkve Gornjeg Humca, pokazuje umijeće i profinjeni ukus nepoznatog kasnogotičkog majstora, koji je bio pod uplivom najvećeg našeg kipara i graditelja XV stoljeća, Jurja Dalmatinca. Taj agilni majstor dobavljao je kamen za svoje velike i raskošne radnje sa Brača, tu su se po njegovim nacrtima izrađivali arhitektonski ukrasi, pa nije čudo da relijef sv. Mihajla, najljepši relijef na otoku, potsjeća na rad Jurjeve škole. Portal crkve sv. Jurja u izumrlom selu Straževniku jedini je portal gotičkog stila na otoku. Bit će da je bilo još nekoliko gotičkih spomenika, ali su oni zbog svoje nepraktičnosti kasnije srušeni ili preudešeni. U župskoj crkvi Supetra napravljena je od dva kasnogotička kapitela zdjela za blagoslovljenu vodu, a druga dva gotička kapitela nalaze se u dvorištu crkvice sv. Martina. U crkvi Stivana nalazi se također jedan gotički kapitel, dok su ukrasi gotičkog stila, sakupljeni u vrtu pjesnika Kavanjina, preneseni iz Splita.

Najljepša zgrada gotičkog stila na otoku jest dvor uz gat u Bolu. Na južnom pročelju između dva gotička prozora vidi se lijepa bifora. Druga bifora, koja gledaše prema luci, uništena je, gornji utvrđeni sprat je skinut, a salon i blagovaona, u kojoj se još vide fragmenti ukrašenog umivaonika, pretvoreni u magazin. Elegantni i utvrđeni dvor iz kraja XV st. na moru morao je biti raskošno uređen. Osim iskićenih prozora to svjedoči i sačuvano brončano kucalo, rad umjetničke radionice mletačkog kipara Tiziana Aspetti.

Renesansni stil, koji se u Dalmaciji javlja krajem XV stoljeća, rasprostranio se je i na Braču i to najviše zbog djelatnosti

bračkih kamenoloma u to doba. Tu su se izrađivali arhitektonski dijelovi i ukrasi naših velikih renesansnih spomenika i tu su dolazili Andrija Aleši, pretstavnik prelaznog gotičko-renesansnog stila, i Nikola Firentinac, pretstavnik renesanse u Dalmaciji. Sa Brača su, kako to dokazuju arhivski dokumenti koji osvijetljavaju njihovu zamašnu djelatnost, oni uzimali kamen, pomoćnike i učenike. Prirodno je stoga da na otoku nalazimo niz renesansnih relijefa. Na njima se primjećuje odraz postepenog razvoja dalmatinske skulpture, od posljednjih tragova gotike, preko rane i zrele renesanse do prvih znakova baroka. Kameni relijefi imaju oblik triptiha ili ukusno uokvirene ploče, na kojima je Madona i sveci, među kojima najčešće zaštitnik otoka, sv. Juraj. Brižno su izrađeni i malih su dimenzija a u izvedbi pokazuju oznake domaćih klesara. Nemaju osobitu umjetničku vrijednost, ali posvjedočuju proširivanje renesansnog stila i dobrog ukusa XV i XVI stoljeća, koji su tada bili proželi sve dalmatinske klesarske radionice.

Najstariji renesansni relijef je kameni triptih u crkvi sv. Cipriјana u Pražnicama datiran god. 1467. Lijep relijefni triptih u grobišnoj crkvici Gornjeg Humca otkriva u fizionomiji, stavu a osobito u naborima odjeće svetaca da je njegov autor bio dobar učenik ili suradnik Nikole Firentinca, kad je ovaj zidao remekdjelo dalmatinske skulpture, kapelu sv. Ivana u trogirskoj katedrali. Zatim slijede: relijef u crkvici sv. Martina nad Bobovišćima gdje je prikazan zaštitnik Francuske kako kida plašt da ogrne prozeblog siromaha, relijef u crkvici sv. Kuzme i Damjana iznad Podsmrčevika, relijef Madone sa svecima u njezinoj crkvi u Pučišćima, relijef sv. Mihajla u istoimenoj crkvici kraj Gornjeg Humca, tri relijefa sa likom sv. Jurja u svečevim crkvicama nad Pučišćima, Nerežišćima i kraj izumrlog sela Straževnika, visoki relijef sa likom sv. Klementa datiran g. 1535 u njegovoj crkvici u gaju česvina kraj Pražnica, visoki relijef Madone sa djetetom u župnoj crkvi Gornjeg Humca, relijef Madone sa svecima i relijef sv. Jerolima u špilji na oltarima župske crkve Pražnica i konačno potpisani relijef Nikole Lazanića iz g. 1579 u Nerežiškom sv. Petru.

Teško je utvrditi imena majstora ovih skulptura, jer su pismeni podaci o njima neznatni. Kad ih se snimi i usporedi, moći će se nekoliko njih pripisati istom majstoru. Nije isključeno da su to radovi bračkih klesara, jer baš u to doba, krajem XV i tokom XVI stoljeća, kad su te skulpture nastale, pismeni dokumenti spominju niz bračkih kamenara. Navest ću nekoliko imena bračkih lapicida: Grgur i Marko Petročić, majstor Jakov koji je gradio g. 1488 na splitskim zidinama, Marin Cvitanović, Alešijev učenik, rodom iz Pražnica, Nikola Radojković koji je, zaljubljen u svoj

zanat, ponosno uklesao u svoj grb na grobnoj ploči u Gospinoj crkvi u Pučišćima svoj klesarski alat, pa Petar Grubišić, koji je radio za Nikolu Firentinca, kipar Nikola Gospodnetić, autor kipa u koru šibenske katedrale i konačno poznati kipar Nikola Lazanić. U tom krugu treba tražiti i autora gore nabrojenih relijefa. Obrada skulpture oduvijek je na otoku bila omiljela. Primitivističkom skulpturom ukrašene su seljačke kuće, a sklonost prema izradbi reljefa najbolje se vidi u fantastičnoj skulpturi jedne pustinjačke špilje iznad Murvica i na kruni bunara u Supetru, koju Nikola Masonius g. 1734 prekrije reljefnim svetačkim simbolima.

Između renesansnih skulptura treba spomenuti i reljefnog mletačkog lava kraj crkve u Nerežišćima iz g. 1545 pod kojim je, među grbovima bračkih knezova Alvisa Tiepola i Ivana Morosini, natpis koji opominje ljude da se ne parniče. Tu je i stup za koplje, štandarac iz XVI stoljeća sa reljefnim lavom, simbolom mletačke republike i otučenim kneževskim grbovima. Nek bude ovdje spomenut i drveni kip sv. Jeronima u Špilji, radnja korčulanskog drvoresca XVI stoljeća, Frana Čiočića, iznad oltara župne crkve u Pučišćima.

Između kuća koje nose renesansno obilježje ističu se četiri: dom ratnika Jakova Natali podignut g. 1505 u Stivanu, srušena kuća obitelji Jeličić sa slikovitim balkonom u Bolu, utvrđeni dvor u Postirima, čiji je vlasnik latinskim natpisima ovjekovječio svoja životna načela, i mala kuća sa renesansnim prozorom uz kaštel u Pučišćima.

Krajem XV stoljeća kada je, nakon pada Bosne, otoku zaprijetila pogibao od Turaka, počeli su se u lukama graditi kašteli. G. 1467 Ciprijan Žuvetić podiže prvi kaštel u Pučišćima, za njim se povedoše i ostale bogatije obitelji, te se u maloj luci naniza, kako piše brački povjesničar Andrija Ciccarelli trinaest kaštela, zbog čega se Pučišća prozvaše »luka kulâ«. Nekoliko ih se i danas tu vidi, na jednom je renesansni grb obitelji Aquila. Istaknuta bračka obitelj Cerinić-Cerineo učvrsti godine 1577 u Splitskoj svoj dvor, a god. 1618 sagradi u Škripu najveći kaštel na otoku. Soprakomit bračke galije Vusio započe da gradi kaštel u Bolu. Kašteli su se sagradili i po ostalim mjestima, i tako se otok bar donekle osigurao od turskih i gusarskih napadaja. Osim toga je većina kuća imala obrambene prozore i puškarnice. Župna crkva Postira bila je poput Gospine crkve u Vrboskoj i sv. Duha u Šipanu utvrđena. U njenom starijem stražnjem dijelu sačuvali su se još obrambeni prozori.

U doba renesanse sazida se u XV stoljeću samostan dominikanskog reda u Bolu, a zatim u slijedećem stoljeću podigle su se crkve u Stivanu, Nerežišćima, Bolu i Postirima, Škripu, Murvici

i Blacama. Većina su tih crkava u XVII, XVIII i prošlom stoljeću proširene. Tako su nastale današnje župske crkve u načinu kasnog baroka. Unutrašnjost im je sada postala prostrana, često razdijeljena u tri lađe. Pločnik se popločа grobovima, koji često imaju reljefne ukrase, grbove i u XVII stoljeću hrvatske natpise. Crkve su nabavile kasnorenesansne i barokne drvene oltare. Ti pozlaćeni i mramorni oltari uokvirili su velike slike mletačkih slikarskih radionica. Lijepe drvene oltare u stilu zrele renesanse sačuvala je crkva u Škripu, veliki barokni oltar u drvu ima crkva u Nerežišćima i dva manja župna crkva u Gornjem Humcu. Većina se tih novih oltara nije izrađivalo na otoku već se nabavljalo iz vani osobito iz Venecije, koja je od XVII stoljeća opskrbljivala dalmatinske crkve raskošnijim crkvenim namještajem, priborom i ruhom. Među mramornim baroknim oltarimi ističe se pobočni oltar u dominikanskoj crkvi u Bolu.

Među vrijednijim starinskim slikama na Braču ističu se oltarna pala glavnog oltara dominikanske crkve u Bolu, koja se pripisuje temperamentnom mletačkom slikaru Jakovu Tintorettu, slike sv. Roka u župnoj crkvi Pučišća, djelo mletačkog slikara Jakova Palme Mlađeg, čije slike u Dalmaciji znatno proširuju njegovu djelatnost i osvijetljuju njegov u domovini još uvijek malo cijenjeni talent. Crkva u Škripu ima tri njegove slike. Župne crkve u Splitskoj i u Nerežišćima i eremitaž u Blacima imaju također po jednu sliku mletačke škole. U franjevačkom samostanu u Sumartinu čuva se nekoliko baroknih slika XVII i XVIII stoljeća. Iz tog su doba i dvije kompozicije u sakristiji crkve u Bobovišćima. Uklonjene su iz oltara, po običaju koji bi trebao već jednom da prestane, da ustupe mjesto šablonskim fabričkim kipovima. Dominikanska crkva u Bolu ima kasetirani strop ispod kora, u kojem je umetnuto nekoliko baroknih slika.

Novim crkvama naročito se ističe pročelje, sagrađeno u širokim plohama i slikoviti zvonik koji dominira nad uvalama, kanalima i ravnicama. Najljepše barokno pročelje ima crkva u Milni sa slikovitim stepeništem. Unutra na triumfalnom luku stoje dva reljefna anđela po uzoru Firentinčevih reljefa u trogirskoj katedrali. Dobro je izvedeno i pročelje crkve u Škripu, kojoj je unutrašnjost također cjelovito riješena. Baroknu nadutost pokazuje efektno pročelje crkve u Nerežišćima. Nove crkve su oživile panoramu mjesta, formirale trgove i doprinijele urbanističkom razvoju pojedinog naselja. Neke su, na primjer crkva u Milni, Škripu, Nerežišćima, Stivanu i Supetru postavljene veoma slikovito. Novi zvonici građeni od XVII do prošlog stoljeća imaju većinom romanički karakter sa primjesama i ukrasima baroknog stila. Čvrsti su u podanku a laki i otvoreni pri vrhu. Spomenut ću

kao harmoničan zvonik Nerežišća, gradnju mirnih i zatvorenih linija, a kao slikovite zvonik u Stivanu, Milni i Humcu Donjem. Najveći zvonik na otoku podižu po nacrtu domaćeg umjetnika Ivana Rendića Ložišća. U završetku zvonika očituje se prenatrpanost motiva i polomljenost linija, tipična oznaka Rendićeva rada i vremena u kojem je radio. Kupolica na vrhu u obliku lukovice smiono je izvedena u kamenu. Od XVII stoljeća zidale su se sve više po bračkim mjestima prostrane kamene kuće gospodarskog izgleda, okružene dvorištima, iskićene baroknim ukrasima, balkonima a neke i grbovima. Među ukusnijim balkonima ističe se prostrani barokni balkon kuće Harašić u Nerežišćima, koji okružuje sa dvije strane kuću. Uz te domove lijepih dimenzija i čvrsta patrijarhalna izgleda sade se i parkovi. Najstariji je onaj pjesnika Jerolima Kavanjina u Stivanu, gdje je i lijepi perivoj obitelji Ilić. U Bolu je park obitelji Martinis-Marchi a u Nerežišćima je izginuo park obitelji Avancanić. Tako se tokom XVII i slijedećih stoljeća promijeni opći izgled naselja, jednokatnice i kule ne strše više osamljeno među stočarskim potleušicama, već se stvaraju slikoviti sklopovi visokih kuća sa balaturama. U XIX stoljeću popločavaju se ulice, pa osobito primorska mjesta dobivaju svojim povezanim sklopovima kuća i uskih ulica izgled gradića. Tu cjelinu naglašava zvonik a bijeli, okrečeni krovovi od kamenih ploča, otporni biokovskim burama, daju joj vedru slikovitost.

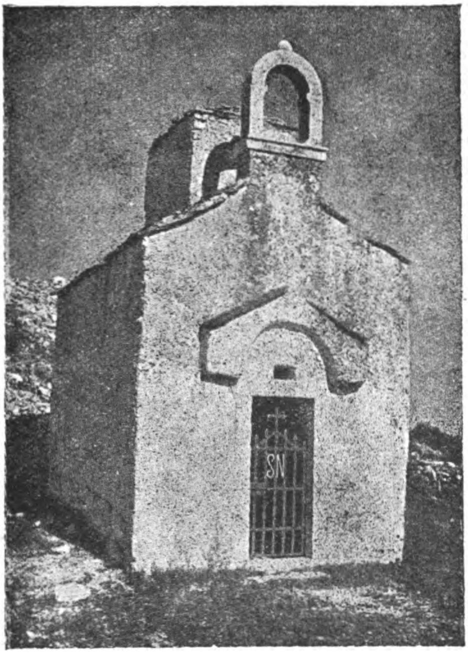
U privatnim obiteljima vidio sam također nekoliko vrijednih starinskih slika. Kod liječnika Cerinea u Splitskoj nalazi se Madona firentinske škole XV stoljeća. U istoj kući nalazi se portret malteškog viteza Mavra Mora iz g. 1509, te spada među najstarije dalmatinske portrete. G. Babić u Bolu čuva raprezentativni portret ratnika u kićenoj nošnji XVII stoljeća i dvije slike mletačke škole XV stoljeća. U utvrđenoj prostranoj kući Gligo u Luci Bobovišća nalazi se lijepa slika sv. Jeronima koja sjeća na sličnu sliku talijanskog slikara Girolama Muziane. Uz slike nalazilo se kod plemićkih i bogatih porodica i starinskog vrijednog pokućstva. Danas se tu i tamo vide komadi baroknog namještaja koji pokazuje da su pojedini bračkí domovi bili otmjeno uređeni. Da je i bidermajerski stil bio u modi kod bogatijih obitelji pokazuju interijeri kuće Definis u Stivanu. Tu se čuva i biblioteka starinskih medicinskih knjiga. Mnogo je pokućstva propalo i odneseno. U zagrebačkom muzeju za umjetnost i umjetni obrt nalazi se renesansni komo koji potječe sa otoka Brača.

Među najnovije bračke spomenike treba ubrojati nekoliko istaknutijih nadgrobnih spomenika, u kojima se vidi eklekticizam prošlog stoljeća. Grobovi koje je iskitio Ivan Rendić prenatrpani

su dekorom i pokazuju više virtuoznost njegova dlijeta, nego čistoću ukusa. Petrinovićev mauzolej u Supetru, djelo kipara Tome Rosandića, odveć je svinut u svojim oblicima, koji se ne podudaraju s okolinom. Tek nekoliko relijefa na portalu i Uznesenje Kristovo u nutrašnjosti pokazuju talent ovog našeg suvremenog kipara.

Pri postavljanju novih spomenika i gradnji novih zgrada treba osobito paziti na ambijent mjesta, gdje se ti objekti dižu. Spomenik ne treba da frapira kićenošću, kao započeta crkva u Selcima, koja se također ne slaže s okolinom, niti glomaznošću kao kuće birokratskog izgleda u Supetru, već treba da osvaja harmonijom dimenzija i čistoćom linija, jer, iako Brač ne obiluje arhitektonskim spomenicima, koji diktiraju način novog zidanja svako je i najmanje bračko selo, čistim tipovima svojih kuća, slikovitošću svojih ulica i luka zaokružena cjelina, srasla sa prirodom. Tu jedinstvenost, koju su kroz stoljeća stvarale životne prilike zdravog primorskog i seoskog života ne smije se rušiti novogradnjama, koje u sebi nose hirove pojedinaca i pretjeranosti modernih smjerova graditeljstva.

Dr. Cvito Fisković

Crkvica Sv. Nikole kod Selaca iznad Sumartina

Kuga na Braču 1784 god

Lanjske sam godine pred redovnu skupštinu Udruženja Bračana pisao pismo u kojem sam predložio izdavanje jednog almanaha, koji bi izlazio povremeno i koji bi donosio članke o svemu, što se tiče Brača, bez obzira da li su ti članci već negdje štampani ili izlaze tek prvi put. Moja je misao bila da taj almanah bude kao neki arhiv, u kom bi svi koji se interesuju za prošlost i sadašnjost tog našeg otoka, svi njegovi prijatelji i simpatizeri, svi koji su za nj čuli i koji su na njemu bili, našli sve što je kroz neko vrijeme o njemu štampano i što se o njemu zna. Na to me je natjeralo i to što ne živim u njegovoj neposrednoj blizini pak mi katkad izbjegne što se o njemu štampa većinom u splitskim novinama.

Radi toga sam zahvalan Udruženju što je ovu moju ideju počelo provađati u djelo i želim, da ovaj broj Almanaha bude prvi jedne duge serije, te da on bude kao neki arhiv za proučavanje otoka Brača u kom će se naći skupljeno sve što vrijedi i sve što je važno, tako da ga neće moći mimoići nitko koga interesira ma i jedan problem Brača. U tu sam se svrhu latio pera da referišem o jednoj pojavi kuge na Braču i to baš u Sumartinu 1784 godine.

Kako su naši krajevi bili vojnički anthemurale christianitatis, te su o svoje bedeme odbijali najezde istoka na zapad, tako se isto po našim krajevima odrazuju i sve druge pojave koje su dolazile s jedne ili s druge strane. Na međi i na putu vojskama, koje su se valjale mi smo u našim krajevima osjetili i još danas osjećamo bolesti koje su osvajači ostavljali za sobom. Endemski sifilis i lepra koje još sada nalazimo po nekim središnjim krajevima naše države ostavili su nam u nasljedstvo zavojevači. Druga jedna bolest, koja je često posjećivala naše krajeve, da plane i opet nestane je kuga, koja je ostavljala prazninu i pustoš u ovim i bez toga namučenim domovima. O ranijim zarazama u našim krajevima imamo jako škrte podatke, koji su unešeni u veća djela i publikacije, kakav je opis kuge u Splitu iz 1348 iz kronike nadbiskupa Cutheisa, koji je Šišić objeloganio u broju 4 Liječničkog vjesnika iz 1931. Neznam sigurno, ali pretpostavljam, da je vrlo vjerojatno i tad kuga

radi blizine prešla i na Brač kao što je to bilo 1424—1426 o čemu nam svjedoči pismo dužda Foscari iz slijedeće godine, kad su došli poslanici bračkog plemstva i pučana da se žale na namete, jer da je kuga pokosila dvije trećine stanovništva i mnogo blaga. U vezi sa tom epidemijom imamo u drugoj knjizi reformacija bračkog statuta četvrto poglavlje, koje govori o pisanju testamenta u vrijeme kuge, jer su tad bračk kancelari nerado išli bolesnicima, te se posljednja volja nebi ispunjala. Radi toga je svaki bolesnik u doba kuge mogao, da svoju oporuku izreče u prisustvu trojice dostojnih svjedoka, a ti su morali u roku od dva mjeseca, iza kako se mjesto oslobodilo od kuge, da javno pred kancelarom i četvoricom svjedoka pod zakletvom jave posljednje želje pokojnika, tako da se barem dvojica slože u mišljenju, a da nitko od svjedoka nije nasljednik.

U gore spomenutom broju Liječničkog vjesnika Köbler je objelodanio članak o kugi u Dalmaciji 1783 prema pismu advokata conte Grisogono, koje je upravljeno Šveđaninu Wolfu a ovaj moj sadašnji članak je pisan prema drugim dvjema knjigama koje posjedujem a to su:

1. Relazione della peste di Spalato dell' anno 1784 esposta in una lettera dall' ufiziale N. N. ad un suo concitadino in Venezia (štampano 1784 u Mlecima) i

2. Storia della peste che regnó in Dalmazia negli anni 1783—1784 del dottore Giulio Bajamonti (također štampana u Mlecima 1786).

Prva je knjiga od anonimna autora, ali kako na početku izvještaja veli »... io sono stato sempre presente agl' indicibili travagli... farrò testimonianza di cose da me vedute... o finalmente di cose di me stesso maneggiate...« (uvijek sam bio prisutan neizrecivim mukama... svjedočiću o stvarima koje sam vidio... napokon o stvarima koje sam sam vodio), može se sigurno tvrditi da je pisac knjige čovjek koji je radio oko suzbijanja bolesti, te je vjerodostojan svjedok o zlu, koje je tad snašlo Dalmaciju, a osim toga je i izvještaj pisan Dalmatincu »della di Lei infelicissima patria« (o vašoj vrlo nesretnoj domovini), te je pisac sigurno nastojao da bude čim točniji i potpuniji jer piše jednom, koji poznaje prilike.

Drugu je knjigu pisao dr Julije Bajamonti »socio di varie academie«, koji sam veli da se nalazio usred bolesti, koja je harala, te smatra, da će opis iste biti jednom koristan, pak je odlučio, da prikaže najvažnije prilike dijelom na osnovu onog što je sam vidio i doznao, dijelom po svjedočanstvu časnih osoba, a dijelom iz javnih spisa. Osim toga on se odmah u početku obara na jedne novine u Mlecima, koje su nastojale da

umanje važnost i raširenost bolesti, te veli da je dužnost historičara da bude vjerodostojan, te da će se čuvati netočnosti, ali isto tako da će možda katkad prešutiti istinu, jer svaka istina nije uvijek zgodna da se kaže. Ovu zadnju tvrdnju možda možemo uzeti i kao političku jer je Bajamonti sigurno bio po osjećaju blizak Mlecima, a i knjigu je posvetio dvojici senatora (Angiolo Maria Gabriel e Zaccaria Vallaresso amplissimi senatori Veneti) pak je sigurno nastojao, da umanji krivnju vlasti u širenju bolesti. O tome imamo prava sumnjati, jer se u knjizi na veliko hvali vlast, koja je nastojala, da bolest zaustavi, ali se opet mogu ustanoviti krivnje, te propusti iste, tim više, kad se zna da je koncem 18 vijeka sjaj Venecije blijedio, a stanje u njenoj provinciji Dalmaciji bilo tako jadno da je sam prokurator, a kasniji dužd Foscarini pisao »... još 10 godina ovakove uprave i mi ćemo viditi naše rektore, kako ne upravljaju ljudima već čuvaju ruševine i kamenje uz nekoliko siromaha, koji će preostati iza opće propasti«. Da stvar bude još teža pojavila se glad kako u Italiji tako i u našim krajevima koja je dio pučanstva potjerala da u potrazi za kruhom iseli iz Dalmacije i to dijelom u kraljeve zemlje (cesaree tenute) iz kojih se obično nijesu vraćali, a dijelom u turske krajeve (tenute ottomane). Međutim tada se u Bosni javiše razni znakovi bolesti u tako jakoj mjeri, da se počelo sumnjiti na kugu, a ta se sumnja i obistini, te se u lipnju 1783 pojaviše i prvi slušajevi u Docu u Poljicima, koje su prenijeli bjegunci iz Bosne. Malo zatim javi se bolest u mnogo većoj mjeri oko Sinja, pak oko Klisa i Knina, a kad je tu već počela jenjavati tada se u siječnju 1784 pojave i prvi slučajevi u Splitu i to na Lučcu. Dugo je vremena pitanje bolesti u Splitu bilo nestalno, jer se ni tada liječnici nisu mogli složiti u diagnozama, a to je pogodovalo širenju. No na sreću među narod je bilo ušlo nepovjerenje, te su ljudi sami na svoju ruku poduzimali razne mjere obrane, tako da je većina mjesta ostala pošteđena, a među one, koje je zadesila nesreća bio je Sumartin na Braču. Premda knjiga anonimnog pisca nosi naslov o kugi u Splitu, ipak se dosta na široko bavi i onom lokalnom epidemijom na Braču, baš kao da hoće da dokaže da između Splita i Brača nema razlike, te su nevolje jednog nevolje i drugog, a veselje jednog i veselje drugog. Po tom piscu Brač broji oko 12000 stanovnika, koji žive u teritorijima, selima i kaštelima, a bave se vinarstvom. Za Sumartin veli da se stanovništvo bavi poglavito ribarstvom a ima oko 70 domova. Polovinom travnja su došle u Split vijesti da se je u obitelji Stipić pojavio veliki pomor sa jasnim znakovima zaraze, a po svoj prilici se bolest prenijela tako što je udova nekog Fulonia iz Splita (koji je među prvima podlegao zarazi) poslala Stipićima

jedan sanduk u kojemu je navodno bilo zaražene robe. Odmah je mjesto bilo odijeljeno od ostalih otočana, kao i teritorij Bol, jer je malo prije toga bilo dosta mještana iz Sumartina na Bolu. Da vodi brigu o bolesnima, kao i o svim zdravstvenim mjerama poslaše iz Splita brigadira Radu sa pomoćnikom, kirurgom, čuvarima i grobarima i s nešto narodne vojske (soldatesca nazionale) koliko su je mogli odijeliti iz Splita. Svi ovi otiđoše na Brač sa brigantinom, s kojim je upravljao kapetan Questini, a dodijele im i jednu galiju sa kapetanom Dinsom. Vojska je opkolila mjesto, podigla bolnicu i svim silama nastojala, da se bolest ne proširi u čemu je i uspjela, jer je u Sumartinu ostavila pustoš, jer je umrlo 150 osoba, a od 70 domova 6 ih je sasvim izumrlo. Koncem svibnja je bilo pak još 20 bolesnika u bolnici, a u ozdravljenju se nalazilo 36 ljudi. Kako Bajamonti veli, taj broj mrtvih i bolesnih ne bi za Peking i Kairo bio velik, ali za selo kao Sumartin je ogroman. Među mrtvima je bio i pomoćnik brigadira (cornetta de' Crovati Adoni), te dva grobara i pet vojnika, a i sam brigadir je prebolio bolest. Bolest je malo po malo nestala, tako da se nije proširila na ostala mjesta na Braču i ostalim otocima. Tome se ima zahvaliti, što su se na glas bolesti odmah svi zaštitili: tako Hvar, pa Omiš i Makarska, a osim toga su lađe u Sumartinu bile povučene na kraj, te je bio zabranjen svaki odlazak iz mjesta.

To je kratak referat o jednom bijesu kuge na Braču, koja nas je i prije znala vrlo često i ljuto da posjeti. Na to nas sjećaju i one kamene kapelice Sv. Roka, koje vidimo skoro u svakom bračkom mjestu, a ljeti na dan Sv. Roka ide pobožna procesija po mjestima noseći svečev kip i moleći:

»Sveti Roko priblaženi,
Molimo te poniženi,
Da nas braniš od kuge«.

Nestalo je bijesa zaraze, ali je uspomena ostala i u pričama, kao u onoj o Sv. Ivanu Povaljskom, koji je potjerao kugu iz Povalja šibajući je iz velike daljine uz riječi: »Šukadar, bukadar kuga u Povlja nikadar«, koju nam je obradio Nazor u svom »Pastiru Lodi«.

Mostar.

Dr. Vjekoslav Slovinić

Historijska obavještenja *)

O PODRIJETLU PORODICE CICCARELLI

I

Porodica ili kuća Ciccarelli, koja se ranije prezivala Čikarelić, proishodi od stare obitelji Kukretić, a bijaše plemićka u bosanskom kraljevstvu i tako isto plemićka u starom gradu Naroni ili Neretvi, gdje joj je bio zavičaj. Dimitar Čikarelić, naš predak, godine 1389 dobio je od prvog bosanskog kralja Stjepana Tvrtka na dar nekoliko zemalja i posjeda u Dulmi, sadašnje Duvno, i u Rami; kasnije od njegovog nasljednika Stjepana Dabiše kralja Bosne, Dalmacije i Otoka godine 1392 bi imenovan njegovim Peharnikom, a njegova dva sina Grgur i Pavao biše imenovani njegovim Dvorjanicima, potvrđujući njima i njihovim nasljednicima na vječna vremena njihovo plemstvo. Godine 1462 Radoš, sin gorespomenutog Pavla, bi imenovan vojvodom ili kapetanom vojske kralja Stjepana Tomaševića. Slijedeće godine 1463, pošto su Turci osvojili bosansko kraljevstvo, a poslije tri godine i Hercegovinu sa gradom Neretvom, Dominik i Nikola, sinovi Vojvode Radoša, izbjegoše turskoj tiraniji, naselivši se prvi u Italiji u Papinskoj Državi, a drugi naš predak ovdje na Braču, u predjelu zvanom Ravan koji je udaljen oko tri milje jugozapadno od sela Selaca, gdje je za svoje obitavalište sagradio kulu sa dvije kuće, koje su kasnije uslijed nasljedstva ili na neki drugi način prešle u vlasništvo gospode Vužijo iz Bola. Zatim, oženivši se sa jednom bračkom plemkinjom, bi primljen u Bračko Plemićko Vijeće 25 januara 1489, pak potvrđen i proglašen sa svojim legitimnim nasljednicima za ori-

---

*) Dobrotom g. Dušana Kraljevića iz Pučišća dobili smo nekoliko rukopisa pok. don Andrije Ciccarellija, pučiškog župnika. Ciccarelli je poznati brački povjesničar, koji je napisao više djela, a najvažnije je «Osservazioni sull' isola Brazza e sopra quella Nobiltà» štampano u Mlecima 1802. Poslije svjetskog rata pučiški Hrvatski skup je preveo i štampao njegov «Historički prikaz Pučišća» (1921). Od poslatih rukopisa preveli smo ova dva historijska obavještenja. — **Ur.**

ginarnog plemića od Slavnog Kolegija ovlaštenog od Slavnog Senata Dukalom od 15 juna 1492; i od tog doba pa do dana današnjega porodica je uvijek bila smatrana kao izvorno plemićka, te je uživala sva prava i povlastice pripadajuće i dane originarnom plemstvu. Iz Ravni se preseli u utrnuto selo Mošuljica ili Mošuje (Mossulla), a kasniji njegovi nasljednici pređoše u Gornji Humac i ovdje u Pučišća; a pošto su izumrle sve druge razgranale porodice, potomstvo našega Nikole živi u meni Piscu, i u mojoj dvojici braće i našim dvjema rođacima, kako se sve može utvrditi na prvi pogled iz velikog radoslovnog Stabla, kojeg sam sastavio sa mnogo truda i posvemašnjom točnošću. Da se ne izgube autentične uspomene napisane u starim i istrošenim papirima, te postavljene u početku prve Knjige, napravio sam od njih tri prepisa, pa se sa dvijema, koje se nalaze u prvoj Knjizi, po potrebi, možete poslužiti otkidajući jednu od njih iz dotične knjige, koju ne smijete nikada iznositi iz kuće da se ne izgubi.

Nasljednici Dominika, koji se nastanio u Papinskoj Državi, još danas postoje u varošici Massaccio u diocezi i Gradu Jesi, s kojima sam se pomoću pisama upoznao, te se nadam da ću ih pohoditi, što ćete moći razumjeti iz drugog rodoslovnog Stabla, i iz dokumenata koji se nalaze u drugoj Knjizi. Iz iste Knjige doznat ćete da se u istoj Papinskoj Državi nalaze još dvije porodice Ciccarelli ili Ceccarelli, i to jedna u Kaštilu zvanom Pieve Torina u diocezi Camerino, a druga u gradu Peruggia. Možda i one potječu od gorespomenutog Dominika, ali nisam siguran. Imam namjeru da sakupljenim dokumentima priložim svaku odgovarajuću vijest, koju unapredak uspijem otkriti.

Pučišća, 24 augusta 1790.

II

O POBUNI PUČANA G. 1797

U prošlom mjesecu maju završila je aristokratska Mletačka Republika, te nakon što se demokratizirao grad Venecija, sva je primorska Dalmacija bila u metežima i u stanju anarhije. Ovdje na Braču u mjesecu junu i prvih dana jula Puk t. j. svjetina raspaljena od potajnih buntovnika proglasi jednakost prisilivši oružjem u ruci plemiće da se odreku svojih prava i prerogativa i da im predadu sve papire i dokumente koji su se odnosili ne samo na plemićku bračku Komunu, nego također i sva druga odlikovanja (freggi) pojedinih porodica, koja su dobile u bilo koje vrijeme i od bilo koje vlasti. Da bi to postigli 29 juna na večer dođe u ovo mjesto oko 800 oružanih ljudi,

pod vodstvom glavara od njih izabranih, te tridesetoga, nakon što su počinili tako neobičnu bunu i nasilje, prisilili su sve plemiće i privilegovane da predadu kao dodatak prisilne odreke odgovarajuće dokumente, a ja da bih izbjegao uvredama bi prisiljen da im predam mnoge koje su se odnosile na Komunu kao i one naše porodice, koji su postojali napisani na već starim i istrošenim papirima. Jer, da sam im dao nove prepise, bili bi me prisilili da im predam i same stare, iz kojih su nove bile izvađene. I ako je 16 jula Slavni barun Matija Rukavina, general njegovog Carskog Kraljevskog Veličanstva Franje II sadanjeg našeg dobrog vladara, uveo pređašnji mir poništivši sve učinjeno i obnovivši sve u svoje pređašnje stanje i naredio da iznuđeni papiri budu povraćeni svima, ja sam ipak izgubio mnoge, a od onih koji su se odnosili na plemstvo naše obitelji samo mi je jedan bio povraćen, koji mi je 4 ovog mjeseca bio poslan od presvijetlog bračkog konta Mark Antonia Contarinija a kojeg sam danas metnuo u početku prve Knjige. Da ne bih prouzrokovao novog negodovanja i nesklada, nisam i neću reklamirati, jer imam druga tri autentična prepisa, koji se nalaze u ovoj knjizi.

Pučišća, 10 septembra 1797.

Don Andrija Ciccarelli

PUČIŠĆA rodno mjesto don Andrije Ciccarellija

O štokavskim govorima na Braču

Govori otoka Brača bili su do nedavno veoma slabo poznati u jezičnoj nauci, premda oni pretstavljaju veoma dragocjenu građu za poznavanje razvitka našega jezika od najstarijih vremena do danas.

Pred mnogo godina upozorio je naš i strani svijet na neke akcenatske osobine bračkih govora Dubrovčanin dr. Milan Rešetar, sveuč. profesor u Beču u svojim djelima »Der štokavische Dialekt« i »Die serbokroatische Betonung«. O tom istom akcentu na Braču govorio je i prof. zagrebačkog sveučilišta dr. Stjepan Ivšić u svom radu »Prilog za slavenski akcenat«. U novije vrijeme 1929 godine pisao je o cakavskim govorima u Milni, Sutivanu i Supetru na Braču na poljskom jeziku sveuč. prof. krakovskog sveučilišta dr. M. Malecki u svom radu »Cakavizm«. Iako vrlo nesređeno spomenuo je nešto o razmještaju govora na Braču i R. Strohal u svojoj brošuri »Hrvatski dijalekti«. Cjelokupnu sliku sviju čakavskih i cakavskih govora na Braču sa svim njihovim osobinama starijim i novijim dao je pisac ovoga članka u svojoj raspravi »Čakavski dijalekat otoka Brača« (Beograd 1940).

Budući da će prikaz ove rasprave dati g. prof. Pavle Valerjev, rođeni Bračanin, ja se neću u ovom članku osvrtati na čakavske ni cakavske govore na Braču, nego želim da ovim člankom upozorim čitatelje na štokavske govore Brača, jer je o njima tek nešto spomenuto u navedenoj mojoj raspravi. Na ovome mjestu ne mogu se upuštati u stručna jezična izlaganja, jer u ovom članku nije mjesto za takva izlaganja. Ja ću upozoriti samo na one najvažnije momente koji mogu zanimati i širu javnost, a osobito stanovnike otoka Brača. (Posebnu naučnu studiju o štokavskim govorima na Braču i Hvaru spremam za jedan stručni jezični časopis).

Zadnjih se godina mnogo piše u stručnim časopisima i u dnevnoj štampi o čakavskom dijalektu. U tom se dijalektu pišu i štampaju i pjesme nekih novijih pjesnika kao što su se štampale pred nekoliko stotina godina u vrijeme cvjetanja dalmatinsko-dubrovačke književnosti. Danas u tom prednjače pjesnici Istre i Hrvatskog Primorja, a od pjesnika iz ovih krajeva štampali su neke svoje pjesme u čak. dijalektu Bračanin Vladimir Nazor (u

istarskom čakavskom dijalektu) i Hvarani Pere Ljubić i Marin Franičević (u hvarskom čakavskom govoru).

U novije vrijeme mnogo se raspravlja o tom da li se područje čak. dijalekta proširuje ili suzuje; rađa li se čak. dijalekat ili izumire. U toj polemici najviše se istakao, pored drugih, novinar g. Franjo Pavešić. On je pisao više polemičkih članaka u »Obzoru« 1934 i 1935 i u sušačkom »Primorju« god. 1938. Gosp. Pavešić zastupa beskompromisno mišljenje da čakavski dijalekat ne izumire i da neće lako izumrijeti. On u svojim člancima jako napada sve one koji protivno misle. Međutim gg. Gervais, Nazor, Petris, Dukić i drugi dokazuju i uvjeravaju da čakavski dijalekat polako, ali sigurno izumire. Čitava ova polemika vodila se gotovo isključivo o čak. govorima Istre i Hrvatskog Primorja, dok se o dalmatinskim čakavskim govorima malo pisalo. Vjerujem da će čakavski govori Istre (u koliko ne budu potalijančeni) i Hrvatskoga Primorja dulje živjeti nego dalmatinski, jer ih ne potiskuje tako jako štokavski dijalekat s kopna kao dalmatinske čakavske govore.

Dalmatinski čakavski govori jače i brže se gube, jer ih snažno postiskuje štokavski govor s kopna. To nam najbolje posvjedočuju nekadašnji čisti čakavski govori Vinišća, Marine, Kaštela, Drvenika, Čiova i Šolte. Oni su nekada imali i dugo dobro čuvali sve stare čakavske osobine, a danas ih naglo gube, koje mjesto manje koje više, a neka mjesta gotovo su ih posve izgubila. Čak i akcenat, koji se obično najbolje i najdulje drži, i on se u nekim od spomenutih mjesta posve zamijenio novim štokavskim akcentom. Ono što se zbilo u spomenutim mjestima na kopnu i na manjim otocima na koje je mogao brže, jače i lakše djelovati štok. dijalekat sa svim svojim osobinama, zbiva se pomalo i neopazice i na većim otocima: Braču, Hvaru, Korčuli i Visu. Na ovom otočju osobito na Braču, Hvaru i Visu čuvaju se još dobro mnoge stare i veoma stare čakavske osobine glasovne i obličke, a osobito akcenatske, ali su se neke posve izgubile naročito u oblicima i glasovima.

Brački govori sačuvali su neke starije osobine nego hvarski i viški, ali u izvjesnom pravcu na njih jače djeluje govor Splita i susjedne obale od Splita do Makarske, nego na govore otoka Hvara i Visa.

Na najistočnijoj tački Brača u mjestu Sumartinu govorilo se nekada čistim i lijepim štokavskim narječjem, jer su stanovnici ovoga mjesta pod vodstvom rimokatoličkih fratara došli iz Makarske i Imotskog god. 1645 i tu se trajno zaustavili. Ovo je mjesto potpalo pod općinu Selca kao i susjedna mjesta Novo Selo i Povlja. Sumartin je veoma blizu Selcima. Miješanje stanovnika Sumartina, Selaca, Novog Sela i Povalja bilo je uzrokom

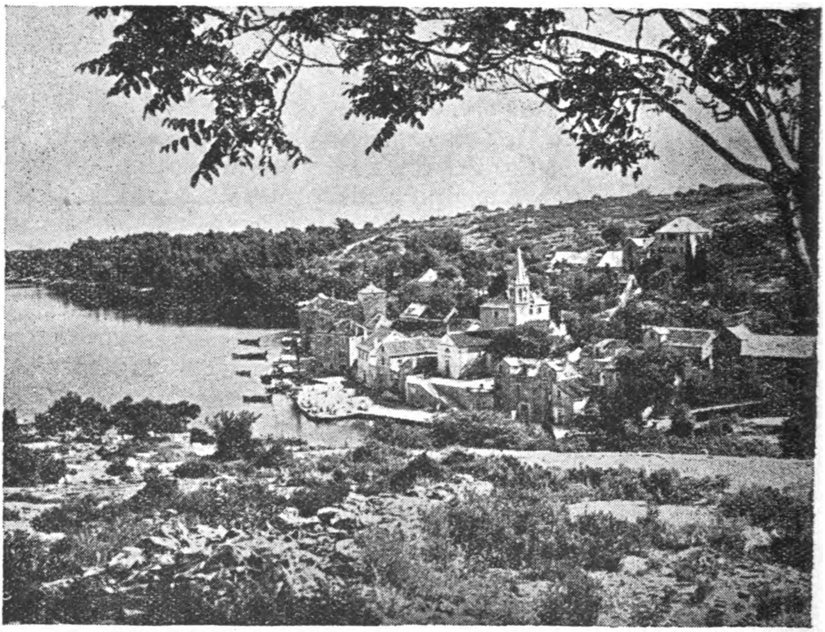
da je štok. dijalekat Sumartina djelovao najviše na govor Selaca osobito u zadnje vrijeme, ali je zato i štok. govor Sumartina poprimio vremenom neke čakovske osobine naročito akcenatske. Osnovni dijalekat u Povljima, Novom Selu i Selcima bio je i jest svakako čakavski, kao što je bio i na čitavom ovom području od Selaca do Gorjeg Humca i Pražnica, da i ne govorim o preostalom dijelu otoka od Pražnica do Milne. Na ovom prostoru na istoku nalazila su se u prošlosti neka poveća čakavska mjesta kojih danas uopće nema. Već u Povljima čujemo neke štokavske osobine kao: što i ča, đaval gen. đavla, grožđe i grožje gen. grožđo, crjen, crn, crvenit se, crivo, crpat, iscrpst, jezik, jetra, umrem i umren. I kod akcenta ima nešto otstupanja od stare čakavske akcentuacije. U Novom Selu još je jači uticaj štok. dijalekta, ne samo u pitanju glasova i oblika nego i u pitanju akcenta. U Selcima je svakako najjači uticaj štokavskoga dijalekta u svakom pogledu. U Novom Selu čujemo ča i što, rest i rast, vrebac i vrabac, vazest i uzest, hvala, žeđa, rođen, gvožđe, grožđe, crn, crv, crjen, liši (= ljepši), pa i sinova (gen. mn.) pored sinov. Akcenat na dosta riječi osobito kod mlađega svijeta napušta svoje staro mjesto i poprima štokavske osobine. Sve ove osobine Povalja i Novog Sela mogu se u još većem broju primjera zapaziti u govoru Selaca, jer je na govor ovoga mjesta najviše mogao djelovati i djelovao je govor Sumartina. Sumartin spada, kako sam već spomenuo, pod općinu Selca, pa mnogi stanovnici Sumartina idu često, neki i svakoga dana, u Selca,. Selčani su opet upućeni na Sumartin, jer je to mjesto pristanište za parobrode i druge brodove za Selca, a k tomu nije mnogo udaljeno od Selaca. Vrlo je važno za miješanje govora i to što oko Selaca ima mnogo kamenoloma, pa tamo dolaze na rad Sumartinjani, a i drugi štokavci. Tako se može objasniti jače prodiranje štokavskih osobina u Selcima. Mlađi naraštaj, a i ljudi osrednjih godina, služe se u međusobnom razgovoru štokavskim govorom, razumije se, sa izvjesnim čakavskim primjesama. Kako se iz ovoga vidi i Sumartinjani su u neprekidnom i čestom saobraćaju sa Selcima, pa nije čudo da su neke osobine staroga čakavskoga dijalekta u Selcima djelovale u izvjesnom pravcu i na govor Sumartinjana. Tako se više ne može govoriti o onom štokavskom govoru u Sumartinu koji su stanovnici Sumartina donijeli sa sobom u vrijeme naseljavanja ovoga mjesta s kopna. Uticaj čakavskoga dijalekta na govor Sumartina vidi se u glasovima, oblicima i akcentu, a da i ne govorim o sintaksi, stilu, i uopće o duhu jezika. Tako u Sumartinu čujemo danas: greb, teplina, stol, debel i debeo, mlađi i mlaji, slaji, preja, mejaš, grožje, dažji, ali građanin, svađen, u svađi, nasađen, rođen i dalje

šćap, godišće, šćeta, prišć, šćedit, gušćerica, klišća, doć, poć, nać, nedeja, ali u nediju, volja i voja, ljudi i judi, polpis, polpisat, polkova, olgojit, olgovorit, maška, težaški, ali ručka, kvočka, nom. kruh ali gen. kruva. Akcenat je štokavski, ali ima dosta primjera u kojima se čuje čakavski akcenat osobito to vrijedi za t. zv. čakavski akut na pr. vodé, žené, brojín.

Ove pojave nas upućuju na to da vjerujemo da će štokavski dijalekat u mjestima na vrhu Brača sve više preotimati maha, jer mu u tom pomaže crkva, škola, novine, domaća inteligencija i saobraćaj sa vanjskim svijetom. Međutim i čakavski dijalekat sa zapada ostrva davaće svoje obilježje, pa ćemo imati, doduše, nov štokavski govor, ali će se u mnogočem razlikovati od čistoga štokavskoga književnoga govora kojim govore stanovnici Bosne i Hercegovine.

S i s a k.

Dr. Mate Hraste

SUMARTIN ili Vrhbrača štokavsko naselje na Braču

Reportaža o Braču

(PREDAVANJE U PRIREDBI »UDRUŽENJA BRAČANA« U SPLITU ODRŽANO 2 III 1939)

Predavač je u laganoj kozerskoj formi pokušao dati prikaz općih prilika na otoku Braču. U početku svog predavanja ističe da je reportaža izvještaj o postojećem stanju, letimičan prikaz ljudi i stvari u izvjesnom prostoru i vremenu. Tehniku reportaže karakterizira ležernost (ne površnost!), a njezinu bitnost karakterizira sinteza. Nije pravedno kada se govori o reporterskoj površnosti. Reportaža ima da u laganoj formi iznese bitnost problema, da na probleme upozori, ne da ih riješi. Ona ima da sintetizira prikaz odnosa ljudi i stvari da nađe težište problema i što je najvažnije, da dade, bez nametljivosti i pretenzija, inicijativu za razmišljanje i rad. Kada je pitanje postavljeno ono je već dijelom riješeno. Polazeći s ovog stanovišta predavač pokušava dati reportažu o Braču i Bračanima. Kaže da to neće biti ni socijalna, ni kulturno historijska, ni gospodarska, ni tehnička reportaža, nego opća reportaža o svim tim pitanjima. Nastojat će, u koliko je to moguće u okviru jednog predavanja, istaknuti glavne karakteristike i probleme otoka.

Zatim predavač iznosi glavne i bitne karakteristike geografije, historije, kulture, civilizacije, gospodarstva i socijalnih prilika otoka Brača. Brač, taj eliptoidni vapnenački otok, sa svojih 396 četvornih kilometara i oko 17 tisuća stanovnika, osam općina, dvadesetak varošica i sela i 11 zaselaka ima mnogo vrlo raznovrsnih i važnih problema, koje treba riješiti, jer to nameću žive potrebe. Posebno se ne osvrće na historijsku prošlost Brača o kojoj su govorila poznata gospoda stručnjaci. Historiju Brača karakterizira ovako:

Za nama leži nekoliko tisućgodina historije. Od neolitske epohe do danas vladali su otokom mnogi narodi i države. Svi su oni ostavili tragova svoje moći i vlasti. Naša je hrvatska rasa asimilirala ostatke svih rasa koje su nekada na otoku živile i vladale, ali kameni spomenici, dokumenti, literatura, predaje i običaji pričaju o toj prošlosti koja je na otoku nekada postojala i koja još uvijek na njemu živi. Iliri, Grci, Rimljani, hrvatski kra-

ljevi, ugarsko-hrvatski kraljevi, Venecijanci, (neko vrijeme) Rusi, Francuzi i Austrijanci vladali su otokom. Iza svih njih ostala je na otoku zdrava i čila naša hrvatska rasa. To treba naglasiti osobito za one koji misle i govore da na našim otocima živi nekakva »mediteranska mješavina«. To shvaćanje je krivo. Na otoku Braču živi etnički jedan od najčišćih dijelova hrvatskoga naroda. Pod uticajem geografskih i političkih prilika izgradio se je tu jedan poseban jadransko-hrvatski tip.

Govoreći o kulturnoj povijesti Brača nabraja razne spomenike koje su na otoku ostavile razne epohe. Na Braču su nađeni predmeti iz neolitske epohe i iz brončane. Posebno se osvrće na graditeljske slogove. Najstarije kršćanske crkve gradili su na Braču Salonitanci između 4—7 stoljeća. U devetom vijeku grade na Braču Hrvati svoje crkvice. To su malene građevine, građene u slobodnom stilu koje se odlikuju svojom originalnošću. Ukrašene su pleternom ornamentikom koja je nađena na Bolu. Zatim nabraja građevine u romaničkom, gotskom, renesansnom i baroknom slogu. Kulturni život Brača dokazuje da su Bračani uvijek podržavali žive veze sa kulturnim svijetom i s njime živo surađivali. Rad bračkih umjetnika i književnika, kaže predavač, zaslužuje posebnu studiju i nije moguće ni približno prikazati ga u okviru jednog predavanja. Predavač spominje samo neka imena bračkih kulturnih radnika u raznim stoljećima i navodi njihova glavna djela. Iz toga proizlazi da je Brač od najstarijih vremena do današnjeg dana uvijek išao u korak s kulturom naprednog svijeta. Spominje da Dr. Fisković radi na monografiji o umjetničkim spomenicima Brača.

Zatim predavač prelazi na gospodarske probleme. Ističe da je bilansa Brača pasivna jer se više uvozi nego li izvozi. Da nema pošiljaka iseljenika iz Amerike ta bi bilanca bila još pasivnija. Filoksera je pred nekoliko desetljeća uništila glavni izvor blagostanja na otoku, vinovu lozu. Nova loza amerikanica nije mogla da se primi na pločastom terenu otoka na kojem je uspijevala stara loza. Uslijed međunarodnih događaja mogućnost prođe je pala a s time i cijena vina. Nastaje veliko pitanje, kako da se iskoriste oni pločasti tereni na kojima nova loza ne može uspijevati. Inicijativom narodnog zastupnika Ivana Petra Mladinea radi se na tome da se tu zasade španjolske bajame. Ta veoma rentabilna voćka uspijeva u Španjolskoj, u klimatskim i terenskim prilikama koje u mnogome sliče našima. Predavač zatim govori o mogućnosti drugih kultura — buhača, višanja, maraška, aromatičnog bilja — te ističe potrebu stručnog planskog rada koji će omogućiti što veću proizvodnju i što bolju prođu tih proizvoda.

N a j n o v i j a grana bračke privrede zove se turizam. Turizam je, mogli bi definirati, industrijalizacija prirodnih ljepota, klimatskih prilika i kulturnog ambijenta izvjesnog prostora. Ako je tome tako onda zaista Brač posjeduje u najvećoj mjeri te »sirovine« turističke industrije. U kratkom prikazu turističkih prilika na Braču ističe da se tamo turizam nalazi tek u svom začetku i da ima nekoliko važnih pitanja koje treba riješiti da bi se taj turizam mogao razviti u velikim razmjerima. Jedno od glavnih pitanja je pitanje vode. Moderni turizam iziskuje velike količine vode koje Brač nema, jer ima malo izvorne vode. Kako da se riješi to pitanje? Postoje tri predloga. Prvi je da se sagrade veliki rezervoari poput onih u Nerežišćima. U tom bi slučaju trebalo sagraditi mnogo veće od spomenutih. Trebalo bi zapasati čitave doline i pretvoriti ih u rezervoare. Ipak je pitanje da li bi ta voda dostajala za potrebe dobro razvijenog turizma. Neki predlažu jedno veoma smiono i, kako se misli, barem za sada neostvarivo rješenje. Naime, da se voda preko podmorskih cijevi dovede s izvora Jadra na otok. U koliko je provedivo reći će kalkulacija, jer bez sumnje to iziskuje vrlo mnogo novaca. Treći bi način bio prerađivanje morske vode u pitku.

Jedan je istaknuti sociolog rekao, da su dalmatinski otoci na veoma visokom stupnju civilizacije i da seljak rijetko gdje živi kulturnim standardom dalmatinskog otočanina. Ovdje treba dodati samo to da taj seljak ne živi i jednako visokim materijalnim standardom. Ipak u tom siromaštvu bračkog težaka, ribara i mornara ima mnogo ponosa, u njegovom teškom životu ima mnogo etike. U teškoj je borbi za svagdašnji kruh znao siromašni Bračanin sačuvati svoju moralnu integralnost i intelektualnu samostalnost. Duša našeg kolektiva najneposrednije dolazi do izražaja u životu njegovih seljaka. Tu se najiskrenije izrazuje njegova priroda, temperamenat i mentalitet. Tko je upoznao na licu mjesta (ali ne po kojekakvim pričanjima i prepričavanjima) život bračkog puka, njegove običaje, pjesme, veselje i nade, taj je osjetio toplinu i energiju jednog zdravog kolektiva, koji ima sve uvjete za napredovanje na duhovnom i materijalnom polju. Kolorit života i društva na otoku je pun intimnosti i originalnosti. Tu su bračkí težaci, ribari, mornari, gonjači, radnici i pojedinci, koji svojim zajedničkim životom stvaraju jedan intiman kolorit i štimung koji nije obrađen u književnosti, kao što je na primjer Zagora obrađena od Šimunovića, a i u narodnim pjesmama. Gledajući Brač sa socijalnog stanovišta ističe se uloga, koju su igrali posjednici, koji nisu nikada bili »pauci« i »kamatari«, nego prijatelji i savjetnici težaka. Poznato je na pr. da stari brački posjednici nijesu težacima nikada davali novac na kamate. Agrarnom reformom (koja je ipak bila nužna) taj je stalež skoro nestao i da-

nas se stvaraju novi i svakoj zajednici neophodno potrebiti autoriteti na selu, koji će preuzeti njihovu ulogu. Nadamo se, da će to »Seljačkoj Slozi« i »Gospodarskoj Slozi« i uspjeti.

Zatim se predavač osvrće na odnos Brača prema ostalom svijetu. Živimo u doba pobjedonosne tehnike, koja briše stoljetne i tisućljetne tradicije, stvara nove oblike na svim poljima ljudskog života. Toj se revoluciji ne će moći oteti ni Brač, pa ma koliko on konservativan i otporan bio prema svemu onome što nije posvećeno stoljetnim tradicijama. Brzojav i parobrod su bili prvi atak na inzularnu izoliranost Brača. Parobrod je smjenio ponosnu generaciju bračkih jedrenjaka i mnogo djelovao na život otoka na kojem je nekada putovanje u Split bio podvig i događaj o kojem se je dugo pričalo. Tempo današnje evolucije je mnogo brži nego nekada. Mijenjaju se socijalni oblici i odnosi, prometna i proizvodna sredstva, trgovinske konjukture. Taj tempo počinje zahvaćati i Brač. Treba raditi na tome da se otok što jače i korisnije ukopča u mehanizam svjetskog pozitivnog duhovnog i materijalnog života. Ali pri tome treba paziti da sa dotrajalim formama ne padnu i one vrline koje su od uvijek resile našeg otočanina, a to su: ono zdravo shvaćanje života i svijeta i ono razumno uravnoteženo razlikovanje dobra od zla, u čemu i leži njegova ljudska vrijednost.

Luka Fertilio

BOL, Česma

O higijenskim i zdravstvenim prilikama na otoku Braču

Pučanstvo otoka Brača, kao i inače pučanstvo na ostalim otocima i primorju, živi u mnogo boljim i naprednijim higijenskim i zdravstvenim prilikama nego što žive pučanstvo naše Zagore; iako su još uvijek zdravstvene i higijenske prilike na Braču daleko od prilika u kojima bi današnji čovjek morao živjeti.

Da su na Braču zdravstvene i higijenske prilike ipak relativno povoljne razumljivo je, ako se uzme u obzir da je pismenost na Braču prilično visoka, da nema nadriljekarstva, da je praznovjerje kudikamo manje razvijeno negoli u zagorskim predjelima, da narod neobično cijeni zdravlje i zove liječnika odmah u početku bolesti pa i za najneznatniju bolest, da su stanovi u glavnom i ako jednostavni redovito čisti, uredni, prozračni, zaštićeni od kiše i nevremena, često sa odjeljenim prostorijama za spavanje, a redovito sa odjeljenim prostorijama od životinja.

Razumije se da su

STANOVI NA BRAČU

još uvijek u velikom procentu nehigijenski i nezdravi prama današnjim principima higijene, kao što je velika manjkavost na Braču pomanjkanje peći u stanovima kao i pomanjkanje dvostrukih prozora.

U većini kuća, pa i kod najsiromašnijih težačkih kuća na Braču, opaža se urednost i čistoća. Vršeći dužnost opć. liječnika za vrijeme od 3 godine u dvjema općinama, rijetko mi se dogodilo da nijesam našao u kući sapun, ručnik, čisto rublje, potrebno posuđe i one predmete koji su od neophodne potrebe za bar donekle higijensko življenje. U Zagori radi bijede i neimaštine svega toga fali. Jedino bi se imalo primjetiti ličnoj higijeni, osobito starijeg seljačkog življa, u pogledu pranja. Mnogi se čak niti ljeti u moru ne kupaju.

Alkoholizam je u pravom smislu riječi skoro nepoznat na Braču, jer dok se vino umjereno pije osobito za vrijeme teških poljskih radova, dotle se rakija rijetko uživa i u relativno ograničenoj mjeri. Kod poznato teškog težačkog rada i kod relativno nedovoljne hrane, taj alkohol ne može da štetuje, dapače kod nedovoljne hrane može da nadoknadi pomanjkanje potrebnog broja kalorija u nedovoljnoj hrani.

PIJANAC JE RIJETKOST NA BRAČU

U koliko se u pojedinim mjestima nalazi po koji okorjeli pijanac, to se na njega pokazuje prstom. Prigodimice uživanje veće količine alkohola kod sajmova i raznih svečanosti, političkih sastanaka, ne može se smatrati pijanstvom. Razumije se da se cijeli Brač ne može prodičiti trijeznošću, jer ima i sela gdje se ipak više pije nego što bi trebalo. Posljednjih godina pije se više nego što bi trebalo u mjestima, gdje se razvija industrija a osobito kamenarska industrija. Ta nezdrava pojava slabi fizičku otpornost radničkog podmlatka.

Uslijed niske cijene vinu i krize u trgovini s vinom, bojati se je da se i pučanstvo Brača ne oda piću i tako alkoholizam ne degeneriše taj zdravi i otporni narod, kao što se degenerisao u raznim predjelima države uslijed prekomjernog uživanja rakije.

Za sada mi Bračani a u glavnom i ostali Otočani koji obilujemo vinom, a nekoć smo za tako reći plivali u vinu, možemo biti ponosni što je pijanstvo kod nas skoro nepoznato, pošto je alkohol bič ljudski i jedan od najopasnijih socijalnih zala, pa Gladstone ima potpuno pravo kad kaže: »Alkohol više hara od triju historičkih bičeva: glada, kuge i rata. Više nego glad i kuga decimira; više nego rat ubija; gore nego ubija, obeščašćuje.«

HRANA NA OTOKU BRAČU

i ako nije obilna, ipak je raznolika i bogata vitaminima. Jede se dosta morske ribe i mesa više malenog a manje velikog grla, povrća i voća, a uz mast upotrebljava se u većoj količini maslinovo ulje.

Na Braču je poznata raznovrsnost u hrani osobito u pogledu povrća i voća, pa se uz meso i ribu nalazi: krompira, šparoga, kupusa, luka, rajčica (pomidora), graška, boba, leće, blitve, artičoka, slanutka, salate, krastavaca, kapule, repe, dinja, miluna, grožđa, nešto šljiva i jabuka, smokava, krušaka, jagoda, trešanja, višanja bajama, oraha, bresaka, dunja, limuna, naranača, rogača, šipaka itd. Na Braču ima odličnog sira i meda, a jedu se i pečene masline, dotično u salamuri. Jedan dio spo-

menute hrane bogat je vitaminima, pa i ako spomenute hrane nema u dovoljnoj količini, ipak njena raznovrsnost i bogastvo na vitaminima blagotvorno djeluje na organizam.

Razumije se da sveukupno pučanstvo Brača ne jede dobru, raznovrsniu i obilnu hranu. Siromašniji težaci jedu jednoličnu i nedovoljnu hranu.

SOCIJANE BOLESTI

od kojih neke, kao malarija i endemski sifilis, upravo haraju u mnogim predjelima naše države, na otoku Braču su skoro nepoznate. Malarija se pojavljuje povremeno sa nekoliko sporadičkih importiranih slučajeva, koji se energičnim liječenjem u zametku uguše. Poslije rata malarija je bila u nekim mjestima jako proširena (Škrip, Dol). Ovu bolest su prenijeli zaraženi vojnici, koji su se vraćali sa raznih frontova, ponajviše iz Albanije. U lokvama bilo je mnogo komaraca anofelesa, koji bi se infecirali na malaričarima i dalje prenašali parasite malarije na zdravo pučanstvo. Zatrpavanjem lokava i ubacivanjem ribica gambuzija u otvorene lokve kao i liječenjem postojećih malaričara nije bila dana mogućnost daljnjem širenju malarije.

I veneričnih bolesti ima vrlo malo na otoku Braču, amo i tamo po koji sporadični slučaj gonoreje i sifilisa. Poslije rata bio je broj oboljenja od veneričnih bolesti nešto veći, pošto su se pojedinci vojnici, da izbjegnu fronti, hotimično zaražavali, a sifilisa je bilo i zato više jer je broj povratnika iz Amerike bio veći, među kojima se često nalazilo zaraženih sifilisom. I kod mornara se često nađe po koji venerično zaražen. Za vrijeme moje trogodišnje liječničke prakse u dvijema općinama, liječio sam samo 4 osobe od sifilisa, što dokazuje ograničeni broj te teške socijalne bolesti na Braču.

Paraliza progresivna i tabes kao posljedica sifilisa poznata mi je samo u nekoliko slučajeva ovih posljednjih 30 godina.

Tuberkuloza, kao treća socijalna bolest, ne pokazuje na otoku Braču nikakve osobitosti. Ne može se reći da je neobično proširena, a niti da se sa tom socijalnom bolesti stoji vrlo dobro. Na temelju podataka Dispanzera za grudne bolesti u Splitu, proističe da je pomor od tuberkuloze bio 2.5‰. Kod kulturnih sjevernih naroda taj procent je ispod 2, a u našoj državi varira između 2 i 4.

Za vrijeme od 1923 do 1935 pregledano je u Dispanzeru za grudne bolesti u Splitu 1316 osoba sa otoka Brača t. j. 8% čitavog pučanstva sreza. Ogromna većina pregledanih pronađeni su zdravim, a ovako veliki broj osoba, koji su došli na rentgenološki pregled dokazuje kako se Bračani brigaju za svoje zdravlje.

Sada dolazi iz Brača na Dispanzer radi liječenja tuberkuloze pneumotoraksom 30 osoba, a od svih srezova sa područja Ispostave Banovine Hrvatske brački srez najviše se koristi sa pregledima i konzultacijama u dispanzeru.

Trahoma na Braču ima malo. Radi se o preostalim ratnim slučajevima, koji su nastali tako da su se vojnici sami zaražavali trahomom kako bi izbjegli fronti i sporadički su prenašali bolest na ukućane.

OD ZARAZNIH BOLESTI

pojavljuju se u pojedinim mjestima otoka Brača sporadični slučajevi trbušnog tifusa, dizenterije, skrleta, morbila (ferse), difterije i cerebrospinalne meningite.

Za vrijeme od 5 godina (1934 do incl. 1938) ustanovljeno je 264 slučaja raznih zaraznih bolesti, ili prosječno 57 godišnje, te 21 smrtni slučaj ili prosječno 4 godišnje. Prama tome zarazne bolesti bar posljednjih godina ne predstavljaju nikakav problem. Bilo je godina kad su se razne bolesti pojavljivale u jačoj formi, osobito trbušni tifus, dizenterija i skrlet, ali poduzimanjem potrebnih zdravstvenih mjera nijesu nikad imale epidemski karakter. (Svaka općina ima svog liječnika, a srez savjesno zauzetog sreskog liječnika dr. Tresića).

Zaslužuje da spomenem jednu tešku kroničnu zaraznu bolest koja je dugo vremena opstojala na našem otoku i koja je u glavnom sada ugušena, a to je amebna dizenterija. Ova je bolest bila nekoć mnogo proširena u okolini Šibenika, te na otocima Braču i Hvaru. Unešena je u Dalmaciju pred mnogo godina (oko 50 god.) sa istoka (Kine, Indije i Egipta) preko naših pomoraca koji su služili na ratnim i trgovačkim brodovima, kao i za vrijeme rata od vojnika sa istočnih fronta.

Na temelju podataka župskih ureda u decembru 1917 do 1927 umrlo je od dizenterije 77 osoba na Braču, a od toga u godinama 1917—1918, 43 osobe. Uvjerenja sam da se radilo većinom o amebnoj a manje o bacilarnoj dizenteriji. Prema ovome vidi se kako je ova bolest bila nekoć proširena, a od domaćih liječnika slabo upoznata, kada je broj smrtnih slučajeva samo od dizenterije bio godišnje veći nego li u posljednjih 5 godina godišnje od sviju zaraznih bolesti. Ta teška kronična bolest sa posljedicama jetrenog čira koja je nekoć postojala u mjestima Sumartin, Postira, Selca, Pučišća, Milna, Bol i D. Humac, bila je od mene po prviput na Braču ustanovljena i mikroskopski utvrđena i zatim zajednički sa sreskim liječnikom dr. Tresićem temeljito proučena i suzbivena, tako da se može smatrati da ove teške kronične zarazne bolesti na Braču u glavnom više nema.

Ekinokokus sa svojim teškim posljedicama na jetri, plućima i drugim organima prilično je mnogo proširen više ili manje po svim mjestima otoka Brača uslijed opće velike zaraženosti stoke i velikog broja pasa bez veterinarske kontrole, koji u glavnom prenašaju ovu tešku bolest.

Kada se govori

O DEMOGRAFSKIM PRILIKAMA BRAČA

onda se govori o najcrnijoj stranici tog otoka. Naš otok, koji je 31 decembra 1910 godine imao 22.969 stanovnika, 1920 godine 19.326, imao je 1930 tek 17.331. Prama naravnom porastu do godine 1910, morao je Brač u godini 1940 imati oko 27.000 stanovnika, a statistika 1941 godine za posljednji decenij pokazat će nam po svoj prilici još niži broj od 17.331 stanovnika, koliki je broj iznašao pred 10 godina. Brač je prama tome nazadovao u posljednjih 20 godina za 5638 stanovnika. Taj nazadak nema veze sa gubicima u svjetskom ratu, pošto je Brač nazadovao u deceniju 1920—1930 za 1.995 duša, i ako je u to vrijeme porast pučanstva u cijeloj državi bio najveći.

Naš narod nije pomro, pošto u to vrijeme nije bilo nikakvih upadnih epidemija niti elementarnih nepogoda, već je nazadovao zato što se narod iselio djelomično u prekooceanske zemlje, a djelomično u unutrašnjost naše zemlje. Većinom se seli mlađi, zdraviji muški svijet, što u velike poremećuje spolove.

Interesantno je radi toga konstatirati da je 1920 g. bilo 1314 ženskih osoba više od muških, a 1930 god. čak 1473 ženske više, što znači da broj muškaraca neprestano pada, a ženâ raste, pa će, ako ovako dalje ide, doći vrijeme da će Brač biti otok žena, kao što je donekle to već otok Zlarin, i neki otoci na Indijskom oceanu.

Ako promotrimo broj rođenih i mrtvih u kvinkvenijumu 1932 incl. 1936 godine ustanovit ćemo da ih je u to vrijeme rođeno 1948 a umrlo 1388, tj. porast od 560 osoba za 5 godina ili prosječno 112 godišnje.

Žalosna slika, pošto to znači da porast iznaša samo 6.5‰, dočim je u cijeloj državi sada oko 13‰ a bio je i do 16.50‰, pa Brač stoji sa porastom po prilici kao Slovenija koja ima pririštaj od 5.42‰.

U našim zagorskim predjelima, te bosanskim i hercegovačkim srezovima, porast iznaša čak preko 20 na hiljadu.

Po svemu izgleda da je Bijela kuga pohodila i otok Brač i dobro ga okljaštrila. Obitelji sa mnogobrojnom djecom ima sve to manje. Vrlo su česti nasuprot brakovi sa 2—3 djece i kod seljačkih obitelji.

Za vrijeme spomenutog kvinkvenijuma bilo je 509 brakova, ili oko 102 godišnje.

U POGLEDU ASANACIJONIH RADOVA

otok Brač je mnogo napredovao. Ti se radovi odnose u prvom redu na dovod pitke vode izgradnjom čatrnja i vodovoda, a potom na razne higijenske naprave, kao uređivanje kanalizacije, izgradnju javnih i školskih nužnika, đubrišta, postavljenja Caruel i Garvens-sisaljka, te slične radove.

Od većih radova zaslužuje da se spomene proširenje i izgradnja jednog novog rezervoara u Nerežišćima sa vodovodom, proširenje već postojećeg i izgradnja novog rezervoara u predjelu Pisak sa vodovodom u Postirima, izgradnja nove čatrnje i vodovod u Milni sa vode »Ravni Bok«, mali vodovod u Stivanu sa postojeće čatrnje, vodovod sa čatrnje Stubalj u Supetru, novogradnja čatrnje u Dragovodi, početak gradnje čatrnje u Selcima, vodovodi u Mircima, Dračevici, Splitskoj i Dolu i gradnja lokve »Gnjila« na području opć. Nerežišća. U tu svrhu upotrebljena je velika količina vodovodnih cijevi, koje su cijevi općine i sela besplatno dobili, a predstavljaju veliku vrijednost.

Radove je u glavnom izvršilo Tehničko odjeljenje banovine i Higijenski Zavod, a neki radovi su izvršeni od beskamatnog zajma za asanaciju sela.

U projektu je opskrba pučanstva općina Stivana i Supetra dolinskim pregradama sa područja mjesta Mirca.

Asanacijoni radovi bili su od najveće koristi, pošto je narod pri tom radu zarađivao, a istodobno su se podizali objekti koji znače za narod vitalno pitanje.

Podizanjem vodenih objekata treba nastaviti, pošto nijesu sva mjesta na Braču opskrbljena dovoljnom količinom vode, a vode nije nikad dosta, pošto je ona potrebna koliko za zdravlje i higijenu, toliko u poljoprivredne svrhe.

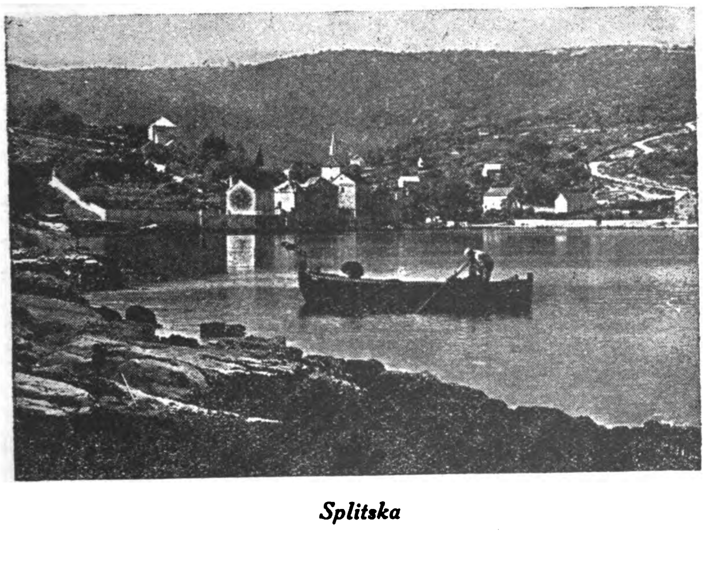
Na Braču nemamo nijedne bolnice. Od higijenskih ustanova nalazi se Zdravstvena stanica u Milni. Namjera je bila poslije rata da se u Supetru za cijeli Brač podigne Dom Narodnog Zdravlja. Inicijativu je za taj Dom dao blagopokojni Don Drago Bosiljevac, veliki altruista, požrtvovan i idealan čovjek. Higijenski Zavod je tu inicijativu u velike pomagao. Razne prilike nijesu dozvolile da se taj Dom sagradi u onu svrhu za koju smo se pok. prof. Bosiljevac i ja zalagali. Ipak je Dom sagrađen i vode ga sestre milosrdnice iz Zagreba, pa će u tom Domu u jedinstveno lijepoj pjeskovitoj uvali imati mogućnost da steknu zdravlje uz odrasle i mnoga slabunjava djeca.

Nedaleko Vidove Gore u jedinstveno lijepom šumskom predjelu zvanom »Borovnik«, imalo se isto tako sagraditi Opo-

ravilište za srednjoškolsku mladež. Nadošle nepredviđene zapreke nijesu još do danas dozvolile da se taj vrlo važan zdravstveni objekt podigne. Ima nade da će se ipak postojeće zapreke prebroditi i da će jednom doći do gradnje tog važnog Oporavilišta.

Nekoliko turističkih objekata podignutih na otoku Braču a osobito Sklonište na Vidovici doprinašaju, osim propagandi i podizanju kulturnog nivoa Brača, mnogo i unapređivanju narodnog zdravlja samih otočana, kao i sviju domaćih i stranih turista, koji u turističkim ekskurzijama traže zdravstvenu i duševnu okrijepu na tom najzdravijem i najdivnijem položaju Brača.

Dr. Josip Škarić

Splitska

Naši iseljenici u svjetskom ratu

(NEKOLIKO IZVADAKA IZ PREDAVANJA U UDRUŽENJU BRAČANA U SPLITU 7 XII 1939)

Dozivam u pamet odgovor dra Trumbića, par mjeseci prije njegove smrti, na moj upit: Kakav bi stav uzeo kad bi se vratila situacija iz 1914 g. »Isti, reče dr Trumbić, jer drugačiji stav nije se mogao uzeti«.

Organizovanjem »Jugoslovenskog odbora« u Rimu i pokretanjem »Jadranske legije« mi smo odmah došli u vezu s našim iseljenicima u Americi. Naročito mi mlađi tražili smo odmah da se pokret prenese na američko tlo, da bi naši iseljenici mogli pred svijetom dati izražaja volji za slobodom našega naroda u zarobljenoj domovini, organizovanjem dobrovoljaca i ovlaštenjima Jugoslovenskom Odboru, čiju će političku akciju oni i finansirati. Stariji su očekivali da će rat »svršiti kroz četiri mjeseca«, pa su zato smatrali izlišnim i svaki pokušaj rada u Americi.

Međutim, sami naši iseljenici, koji su i prije rata bili su vezi s predratnom revolucionarnom omladinom, a onda te veze i produžili s nama kada smo uskočili preko austrijske granice, započeli su rad na organizovanju kolonija.

Južna Amerika pokazala je najviše smisla za realan rad. Naročito se istakoše u tome naše čilenske kolonije, koje pretežno sačinjavaju Bračani, a u prvom redu Antofagasta i Punta Arenas.

Na poziv već osnovane Jugoslovenske Narodne Obrane u Antofogasta krenuo sam iz Genove za Južnu Ameriku početkom avgusta 1915. Poslije dvije godine dana krstarenja po cijeloj Južnoj Americi pošao sam u Sjevernu Ameriku (g. 1917) koju sam također prokrstario kroz dvije godine.

Dokumenti o tom radu i djelovanju izlaze već godinama u Arhivu J. N. O., što ga izdaje Iseljeničko Udruženje u Zagrebu. Iz tih dokumenata može se detaljnije upoznati rad naših iseljenika i samog Jugoslovenskog Odbora. A nadam se da će uskoro izaći i knjiga u kojoj će taj rad biti prikazan, i baš u drugoj od tri knjige koje obuhvaćaju pokret predratne revo-

lucionarne omladine, naš rad u emigraciji za vrijeme rata, i poslijeratne događaje u domovini do sporazuma 1939. Tu ću nastojati da pomenem sve naše istaknute ljude i znatnije događaje, što mi nije moguće u uskom prostoru jednog predavanja.

U Antofagasti je osnovan prvi ogranak 2 V 1915, a sama tri mjeseca kasnije održan je zbor delegata Južne Amerike, koji proglasuje da kida sve veze s Austrijom i traži ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu državu.

Treba imati pred očima da je 1915 sklopljen Londonski pakt. Tim su Engleska, Francuska i Rusija, kao cijenu ulaska Italije u rat na strani Saveznika, obećale joj naše otoke i našu obalu. Pored toga, danas se zna i to, da se sa izvijesne strane (u kritičnoj godini 1917) sondiralo na sporazumu Srbije s Austrijom. Brzojav koji je g. Pašić uputio tadanjem poslaniku srpskom u Washingtonu, g. Ljubu Mihajloviću (bivšem rimskom poslaniku iz g. 1914 i 1915) pokazuje kako se pokušavalo i kod Vlade Sjedinjenih Država ispitivati mogućnosti sklapanja mira na bazi prisajedinjenja Bosne-Hercegovine i izlaza Srbije na more. Čestiti g. Ljuba Mihajlović odbio je to da izvrši i zato bio odmah umirovljen.

Vjerojatno bi se ne samo Saveznici, nama i inače tuđi, nego i sama Srbija otuđila u pitanju zahtjeva Hrvata za otcjepljenje njihovih zemlja od Austro-Ugarske u svrhu stvaranja posebne države, da je naše djelovanje pošlo drugačijim putem, a ne onim kojim je krenula akcija iseljenika u Americi. Međutim, kad se postavilo pitanje oslobođenja svih Jugoslovena ispod Austro-Ugarske, morala je o tome da vodi računa i ondašnja vlada Kraljevine Srbije i njeni Saveznici. U vojnim krugovima pak bilo je dosta razumijevanja za beskompromisni program potpunog oslobođenja i ujedinjenja. Solunski proces, kad jednom bude sa svih strana osvijetljen, mnogo će nam toga objasniti detaljnije.

Svijesni iseljenici u Americi uzeli su odmah u početku sretan politički stav. Agitacija u Americi klonila se da dira u pitanje nutarnjeg uređenja državnog. Taj stav ispravno je shvatila javnost i zvanični krugovi u Americi i u savezničkim zemljama. Legitimacije Jugoslovenske Narodne Obrane vrijedile su kao pasoš slobodne države, sa kojima su nesmetano putovali i na savezničkim lađama bivši podanici Austro-Ugarske koji su s monarhijom prekinuli sve veze. Saveznici su naše iseljenike smatrali svojim saveznicima. Salitrerne tvornice, vlasnosti naših ljudi, radile su bez smetnja, dok su njemačke bile primorane da obustave rad, jer im Englezi, gospodari mora, nisu davali vreće za salitru. Od bojkota saveznika stradali su inače svi industrijalci i trgovci koji su kao podanici centralnih vlasti uvedeni u »crne liste«.

Naši iseljenici pružili su ne samo dokaz o sposobnosti za politički rad u pravcu organizovanja manifestacija za slobodu nego su oni dali dokaza i u krvi, zasluživši slobodu svojom spremnošću da za nju ginu. A taj su dokaz iseljenici dali na udivljenje svijeta. Kao jedan od brojnih primjera spominjem zgodu kad je u Chicago održan miting u ogromnom kazalištu (sa 6.000 sjedala, ne računajući lože i stajaća mjesta). Iseljenici su proveli takovu agitaciju da je kazalište bilo dupkom puno ljudi svih staleža od radnika do najotmenije gospode. Mitingu je pretsjedao poznati cherman Merryck. Kada je priredba već imala da počne u američki tačno vrijeme, cherman se, videći prazno nekoliko stotina sjedala pred svojim podijumom, nervozno obratio šefu priređivačkog odbora za objašnjenje. Upozorim ga da dade samo znak za početak mitinga. On je razumio da se nešto neočekivano sprema, i udari čekićem u gong. Tada se naglo rastvore sva pobočna vrata kazališta i prema sredini dvorane umarširaju paradnim maršom pet četa bataljona od 500 dobrovoljaca. Kazalište se prelamalo od urnebesnog klicanja i pljeskanja. Kad se to olujno oduševljenje stišalo, Mr. Merryck je sav uzbuđen uputio riječ Amerikancima: bogati i moćni New York sa svojih osam miliona stanovnika, dakle toliko koliko ima Jugoslovena pod Austrijom, uprkos grandiozne agitacije i ogromnog troška, uspio je da skupi kroz nekoliko mjeseci samo 157 dobrovoljaca, a ovdje nastupaju stotine Jugoslovena iz malog puka otjeranih nevoljom iz zarobljene domovine. I opet gromki aplauz i zanosno klicanje.

Na komersu iste večeri stiže brzojav američkog pretsjednika Wilsona, kojim traži da mu se pošalju fotografije mitinga, jer je »vrijedno očuvati uspomenu na takovo čudo, što su mali Jugosloveni stvorili u Americi, u kojoj to nisu bili kadri da stvore veliki Amerikanci«.

Tako su iseljenici radili da svijet zagriju za naše pitanje. Tako su iseljenici osvajali duše pretstavnika država koje su kasnije krojile sudbinu Europe.

Mi smo pravovremeno javili svim našim organizacijama neka paze na dan kad novine jave da Wilson putuje za Evropu, kako bi mu odasvuda odaslali brzojavne molbe da zagovara našu stvar na mirovnoj konferenciji u Parizu. Pred sam Wilsonov odlazak kroz cio dan stizali su mu brzojavi iz svih strana svijeta. To je na Wilsona toliko djelovalo da je tog istog dana toplim pismom našem Narodnom Vijeću u Washingtonu zahvalio na pažnji i obećao svečano da nas ne će zaboraviti. I nije nas zaboravio. Znade se danas u svakom našem selu vrlo dobro koliko se Wilson založio da se naši otoci i naše primorje nađe sa ostalim našim krajevima u svojoj narodnoj državi.

Američki svijet nije poznavao ni Hrvate ni Srbe. U najvećim listovima izlazile su do tada pogrešno označena naša imena, a pogotovo krivo prikazane naše težnje. I samu Srbiju nazivalo se Sibirija ili Sirija. Iseljenici su na sve moguće načine radili da upoznaju američku javnost sa našim narodnim težnjama. Taj rad i borba s unutarnjim protivnikom i vanjskim neprijateljem, bila je mučna i nekada vrlo teška. Tako je, na primjer, za nekoliko dana sva američka štampa bila puna propagande u korist Italije, a na našu štetu. U tom momentu jedan naš prijatelj uspio je da u dnevniku »Washington Post« objelodani vijest, da je Italija nedavno zatražila i dobila zajam od Amerike u ratne svrhe za zajedničku borbu protiv zajedničkog neprijatelja. Sada se pak taj isti novac baca na propagandu u američkoj štampi, i to baš na propagandu koja je protivna američkom duhu slobode, jer je uperena protiv jednog malog naroda da iz jednog ropstva padne u drugo. Posljedice nisu izostale. Svi listovi stali su donositi vijesti i članke nama u prilog, da bi pred javnosti dokazali indirektno kako nemaju nikakve veze sa stranim propagandnim fondovima.

Iseljenici su snosili i velike novčane žrtve. Osim drugih velikih priloga, samom Jugoslovenskom Odboru doprinosila je Jugoslovenska Narodna Obrana u Južnoj Americi redovno 120 hiljada franaka u zlatu iz svog godišnjeg budžeta, dok su se po svim ograncima sakupljale velike rezerve za namirenje troška koji će odbor imati za trajanja mirovne konferencije.

Rad iseljenika trebalo bi da upoznaju svi naši ljudi, naročito oni koji se bave javnim poslovima. Jer, ako se časkom osvrnemo na sadašnju političku situaciju, nemoguće je izbjeći neradosnim konstatacijama.

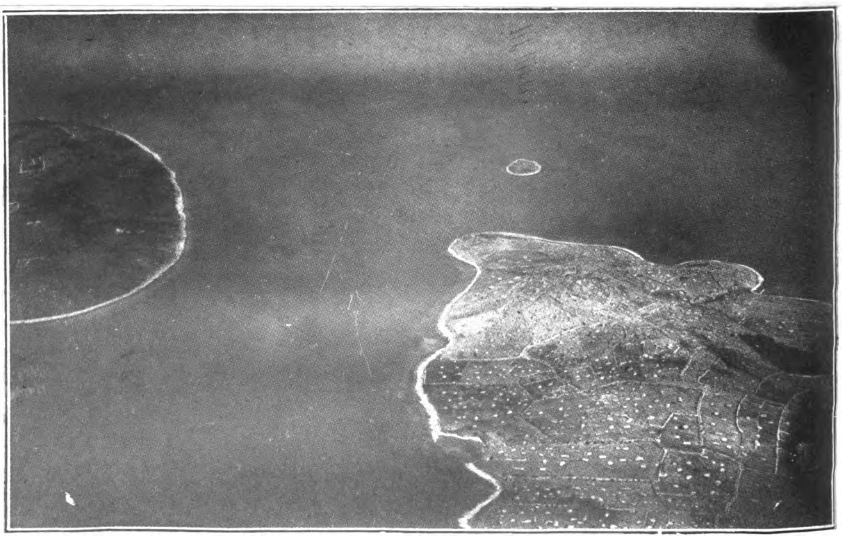
Lijepu ideju koju su iseljenici tako časno nosili zloupotrebili su stari političari. Oni su sami zato i odgovorni za jadne prilike kroz koje smo prošli kroz ova dva tužna decenija. Kroz sve to vrijeme došla je samo do izražaja jagma za položajima. Laktaštvo i korupcija cvijetala je kao gljive na bunjištu. A narod, onaj mali čovjek koji je sačinjavao većinu u rovovima i u iseljeničkim organizacijama, ostao je prezren i zapušten. Razočaran teško, gledajući oko sebe tu našu javnu bijedu dok je sam pao u još teže ekonomske nedaće, on je odvratio lice od onoga što je do tada smatrao svojom svetinjom.

Palo se u punu reakciju. Jugoslovenska ideja odvojila se od demokracije. Vlastodržci zarobili su narod. Ugušili su njegov glas, da bi se mogao čuti njihov. I jednu veliku ideju stavili su u službu svojih malih interesa. Ali vječna ideja narodne slobode i samoodređenja izvojštila je uvijek konačne pobjede nad tiranima svih vremena, domaćim i tuđim.

Ali govoreći o našim povratnicima iz Amerike, treba objektivno ustanoviti jednu činjenicu. Oni nisu svi, i nisu uvijek, ostali na visini velikih historijskih događaja. Iseljenici su u svjetskom ratu napisali jednu od najljepših stranica naše historije. Bračani se time mogu da ponose. Oni su bili prvi između prvih, a pola pučanstva sa Brača iseljeno je u Ameriku. Oni su najviše doprinijeli što se 1914 pošlo sigurnim putem demokracije, poštujući volju narodnih masa, a ne stazama nesigurnim vrludave diplomacije. Pojedinci ne mogu ništa ako nemaju za sobom narod. Narodni zdravi osjećaj nije pogriješio 1914. Taj zdravi osjećaj ne griješi ni sada. Narodne ideje izviru iz osjećaja malog puka koji nosi sve terete. Te ideje nemaju ništa zajedničkoga sa falsifikatima koje stvaraju pojedinci radi svojih surovih ambicija da bi silom ušli u historiju.

Naši iseljenici su shvaćali jugoslovenstvo kao pravdu za sve jednaku, za sve Hrvate, i sve Srbe, i sve Slovence, kao izraz pune i prave demokracije, ekonomske i socijalne. Zato se takovog jugoslovenstva, koje nije imalo niti ima veze s nikakvim hegemonijama i ničijim diktaturama, naši iseljenici nemaju zašto da stide. Naprotiv, svojim plodonosnim radom mogu se punim pravom ponositi i oni i njihovi potomci. Takav pošteni rad doprinio je najviše ostvarenju zajedničkog cilja, i Hrvata i Srba i Slovenaca.

Dr. Ljubo Leontić

Splitska Vrata (tjesnac između Brača i Šolte) i Mrduja

Bračani u prekomorskim zemljama

Otok Brač je bez svake sumnje naš najiseljeničkiji kraj. I ako o tome nemamo utvrđenih statističkih podataka, općenito je mišljenje da u svijetu ima toliko Bračana i njihovih potomaka u prvoj generaciji koliko ih ima na samome otoku. Pošto su brački iseljenici važan faktor u životu i razvitku Brača, trebalo bi izraditi statistiku kojom bi se tačno utvrdilo koliko se Bračana, i u kojim prekomorskim zemljama, nalazi. Ovu statistiku bi mogli provesti jedino župnici koji tačno znaju koliko je njihovih župljana otsutno, a redovno i znaju gdje se otsutni nalaze.

O Bračanima u svijetu trebalo bi napisati knjigu. Trebalo bi da se među bračkim piscima nađe i jedan koji bi uzeo na sebe zadaću da napiše povijest bračkog iseljeništva, a imao bi što i o čemu pisati. U gradu Punta Arenas ima jedan brački potomak, Luka Bonačić, dobar publicista, koji već godinama periodično objelodanjuje materijal iz kojega će sastaviti opsežnu knjigu o djelovanju bračkih iseljenika u toj samoj jednoj koloniji. A gdje su druge brojne kolonije bračkih iseljenika, u kojima se ovi istakoše, i uvijek ističu, takvim radom koji zaslužuje da bude za potomstvo zabilježen i ocijenjen!

Gdje sve ima Bračana u prekomorskim zemljama? Moje potanje poznavanje bračkih iseljenika ograničuje se na one u Chileu i Boliviji, ali je poznata činjenica da je velik broj bračkih iseljenika i u Sjevernoj Americi, najvećim dijelom na obalama sjevernog Pacifika, od Vancouvera u Kanadi do najjužnije Kalifornije, a ima ih i u svim drugim useljeničkim zemljama. No interesantna je činjenica, da se najveći broj bračkih iseljenika drži obala Pacifičkog Oceana, sjevernog i južnog. Na južnom Pacifiku bračke kolonije počinju u gradu Arica, u sjevernom Chileu, pak se nižu sve do Punta Arenas u Magellanovom tjesnacu. Doduše, znatan broj bračkih iseljenika boravi i djeluje u Boliviji, ali ti su u Boliviju došli sa obala Chilea, kao što su drugi i u unutrašnjosti Chilea ušli sa chilenskog primorja. Tko je primorac kod kuće i u dalekom svijetu se drži mora. More je najveći učitelj narodima. Sav novi svijet su napučili i izgradili primorski

Evropejci. Primorac je dalekovidniji i preduzetniji od kontinentalca. Najveći dio onoga što je hrvatski narod stvorio u dalekom svijetu, stvoriše, i u stvaranju predvodiše, naši iseljenici sa otoka i primorja.

Od kada se brački iseljenici uputiše prema južnom Pacifiku? Ja to tačno ne znam ali u svojim bilješkama nalazim da je Bračanin Pavo Cicarelli stigao u Iquique oko god. 1855. »Otac« bračkih iseljenika, Ivan Ivanović, stigao je, također u Iquique, pak u Antofagastu, god. 1877. U ona vremena odilaženje u Perú (Iquique je onda pripadao republici Perú) putničkim brodovima bilo je preskupo za siromašne ljude. Stoga je sva prilika, da su se prvi brački iseljenici domagali Perùa kao mornari na jedrenjačama koje su u velikom broju plovile oko Cape Horna za Perù i dalje na sjever.

Brački iseljenici su išli u prekomorske krajeve, kao i iseljenici drugih naših krajeva: jedan po drugome. Slučaj je htio da su prvi brački iseljenici, kao mornari, počeli ostajati u Perùu i povukli druge za sobom. I prvi iseljenici iz Dubrovnika i neposredne okolice, Župe, Rijeke, Orašca i otoka, također kao mornari, zaustaviše se u Perùu, ali u najvećem broju oko Callaoa i Lime. Nakon peruansko-chilenskog rata brački iseljenici ostadoše u onim krajevima Perùa koji pripade Chileu, a dubrovački ostadoše u samom Perùu. Tako se zbilo, da je Perù uglavnom domena dubrovačkih a Chile i Bolivija bračkih iseljenika. Svaka je grupa slijedila svoje pionire.

Zemlje Južnog Pacifika, prirodno vanredno bogate a kulturno zaostale, pružale su obilje prilika ljudima poslovnog i preduzetnog duha. U Sjevernu Ameriku hrlile su goleme mase naših iseljenika da budu industrijski radnici, a u Perù su išli dubrovački i brački iseljenici jedan po drugome da posluju i trguju, da samostalno rade. Počimali su najčednije, bez ikakva kapitala iz doma donešenog, bez potrebne spreme i kulture, samo uz bistru pamet, neslomljivu volju i besprimjernu izdržljivost.

I — uspjevali. Tokom vremena pridolazili su novi iseljenici, kolonije su se množile, područje rada se proširivalo. Gdjegod je bilo posla i izgleda, u Chileu i Boliviji, tu se našao i brački iseljenik. Od malih, postajali su veći i veliki trgovci. Od trgovaca postajahu industrijalci. Uđoše u industriju nitrata u Chileu, u rudokopnu industriju u Boliviji. Otvarahu hotele, podizahu tvornice, osnivahu banke, telefonska preduzeća, osiguravajuća društva. Razviše poslovnu djelatnost u svim pravcima i do najvećih obima. Jedno vrijeme se je sva industrija nitrata u Iquique i okolici odvijala pod kontrolom bračkog iseljenika. Brački iseljenici osnovaše više štamparija, izdavahu i čilenske dnevne listove. Itd.,itd.

Uz veliki matrijalni napredak nikad ne zaboraviše svoje narodne dužnosti. Dugo prije svjetskog rata počeše razvijati slobodarsku hrvatsku svijest. Pokrenuše u Antofagasti list »Sloboda«, a u Punta Arenasu list »Domovina«. U svakom naselju osnovaše razna društva, pripomoćna, prosvjetna, sokolska, vatrogasna i sportska. Za svjetskog rata osnovaše Jugoslav. Narodnu Odbranu na Južnom Pacifiku, sa ograncima u svakoj koloniji u Chileu i Boliviji, davši londonskom Jugoslav. Odboru veću materijalnu i moralnu pomoć nego čitavo naše iseljeništvo u ostalom svijetu. Iz nijednog drugog kraja domovine ne ističu se iseljenici u radu i požrtvovnosti za narodnu stvar kao sa otoka Brača.

Djeca bračkih iseljenika rođena u Chileu i Boliviji, i školovana na visokim onamošnjim školama, sada dolaze na red, zauzimajući odlično mjesto u javnom životu tih zemalja kao odvjetnici, liječnici, poslovođe, direktori preduzeća, diplomati, pisci i novinari. Jedan od ovih služi kao opunomoćenik čilenskog poslanstva u Beogradu, jedan je bio kandidat za predsjednika republike Urugvay, jedan se bio toliko popeo u javnom životu Bolivije da bi sigurno bio postao predsjednikom zemlje, da ga nije pokosila smrt koju je sva zemlja sa parlamentom ožalila. Jedan brački potomak u Chileu napisao je socijalni roman »Carnalavaca«, protiv iskorišćavanja zemlje od strane tuđinaca (Andres Garafulić), koji je u svoje vrijeme uzbudio svu čilensku javnost, a kod nas nije bio ni spomenut, ma da je mnogim redakcijama bio poslat na ocjenu.

Bračani iz prekomorskih zemalja trajno pomažu svoje kod kuće a mlade rođake dovode k sebi u svijet, namještaju ih u svojim radnjama i pomažu ih da se osamostale. Pored toga obilatim prinosima pomogoše brojne kulturne i dobrotvorne ustanove u svojim rodnim mjestima. Zbog gospodarske krize kroz zadnjih desetak godina opali su i dobrovoljni prinosi bračkih iseljenika, ali bi sigurno i za širu javnost interesantno bilo, kad bi se netko našao te popisao koliko su brački iseljenici doprinijeli za razne dobre svrhe svoga rodnog kraja.

Od naših imućnih iseljenika u svijetu srazmjerno se najviše Bračana povratilo u domovinu nakon svjetskog rata, donijevši joj svoju djecu i svoje uštеđevine. Te uštede, uložene u Splitu i Zagrebu, idu u stotine milijuna dinara.

Da: o Bračanima u prekomorskim zemljama trebalo bi napisati knjigu. A kad bi ovaj napis poslužio kao poticaj kojem bračkom kulturnom radniku da se primi toga pothvata ja bih i sam, bivši iseljenik, bio radostan i zadovoljan: neka vrijedna djela bračkih iseljenika ostanu zabilježena potomstvu na ponos i na ugled.

I. F. Lupis-Vukić

Zadrugarstvo i mliječni proizvodi u stočarskim predjelima Brača

Od davnine je Brač poznat radi uzgoja stoke i svojih mliječnih proizvoda: sira i škute (pujne). Ali se to proizvodilo na primitivan način tako da sir nije bio najbolje vrsti. Ipak je ondašnje zahtjeve potrošača i van Brača donekle zadovoljavao. Po splitskim dućanima moglo se je i do pred 30-40 godina naći bračkog sira, koji se je radi svoje jačine trošio najviše za struganje, a manje — zbog te osobine — za jelo. Lošoj kvaliteti sira jedini je uzrok bio način sirenja. Pa, kad se je po sjevernim dalmatinskim otocima sirenje usavršilo i time dobivao bolji kvalitet ovčjeg sira, malo po malo brački sir je bio istisnut sa naših potrošačkih centara. Svak je, što je i prirodno, tražio bolji ovčji sir.

Ova okolnost porazno je djelovala na bračke pastire. Počeli su zapuštati timarenje ovaca. Držali su sve to manje stoke, ne poklanjali joj dovoljno pažnje i zapustili pojilišta. Ono malo sira što se izvažalo prodavalo se uz veoma niske cijene od 8 do 10 dinara kg. Tako je bilo sve do 1933 godine.

Ova je godina bila važna prekretnica za bračko sirarstvo. Nekoliko poduzetnih i dobronamjernih ljudi u stočarskom dijelu Brača, zabrinuto opadanjem ove važne privredne grane, stalo je misliti kako bi ju opet podigli i time pomogli bračkim stočarima. Poveli su živu propagandu među njima i uvjerili ih da im je jedini spas u zadrugarstvu. Što ne može pojedinac to mogu oni svi skupa. Nema te zapreke koju se ne može svladati udruženim snagama.

To su brački stočari dobro i brzo razumjeli i 1934 godine osnovali su »Ovčarsko mljekarsku zadrugu« sa sijelom u Pražnicama, a podružnicama u Nerežišćima i Gornjem Humcu. Potpomognuti su bili i sa strane vlasti jednom jačom pripomoći od 150.000 Din. Od ovoga se je utrošilo: za uređenje pojilištâ 75.000 Din, za nabavu sanskih koza za Zadrugu u Supetru 10.000 Din, te za nabavku potrebnog sirarskog pribora za Zdrugu i za dvije podružnice 65.000 Din.

Zadruga se je najprije pobrinula kako bi se proizvodnja sira stavila na što čvršću stručnu osnovu i u tu svrhu poslala je dva lica na stočarsko-sirarski tečaj pri stočnoj stanici u Livnu. Oni su tečaj završili veoma dobrim uspjehom i uposlili se kod Zadruge i podružnica. Inicijativom Zadružne matice i zauzimanjem Poljoprivrednog odjeljenja banske uprave primljen je 1938 godine na školovanje sin jednog zadrugara u Mljekarsku školu u Škofjoj Loki.

Ova zadruga kao i njene podružnice počele su radom odmah u 1934 godini i radile veoma dobrim uspjehom. Uslijed sve većeg porasta proizvodnje pokazala se je potreba još u 1936 godini da se podružnica u Nerežišćima organizira u posebnu zadrugu. To je izvršeno u januaru 1937 godine. Tako je »Ovčarsko mljekarska zadruga« u Nerežišćima nastavila rad bivše podružnice, čija je cjelokupna imovina prešla u vlasništvo nove Zadruge. Područje rada nerežiške Zadruge proširilo se i na Donji Humac i Škrip.

Središnjica u Pražnicama i podružnica u Gornjem Humcu nastavile su radom, te ova posljednja i danas radi, dočim je središnjica u Pražnicama privremeno obustavila rad.

Kako su nam pri ruci podaci samo nerežiške Zadruge, mi ćemo iznijeti rad i uspjeh ove Zadruge, da se vidi što se može udruženim snagama da učini i kako se može doći do zavidnih rezultata. Slijedeća će nam skrižaljka najbolje pokazati kako je rad u nerežiškoj Zadruzi napredovao. Prve tri godine se odnose na rad podružnice, a poslijednje tri godine na rad samostalne Zadruge.

God.	Prmljeno mlijeka u kg	Proizvedeno svježa sira kg	komada	Škute kg	Članovi
1934	2.791	500	320	167	15
1935	11.081	2.168	1.032	640	33
1936	32.460	6.114	2.844	1.823	60
1937	37.554	7.008	3.374	2.320	85
1938	47.948	8.877	4.438	2.828	98
1939	53.179	9.777	4.898	3.038	100

Brački sir nerežiške Zadruge bio je podvrgnut svestranoj analizi sa strane Mljekarskog zavoda u Škofjoj Loki, pa je od 100 tačaka, po međunarodnoj mljekarskoj klasifikaciji, dobio 86 tačaka i ocjenu »vrlo dobar«, a u svjedodžbi rečeno je, da

je jedini sir u našoj državi koji se po kvaliteti i ukusu za 80% približava parmežanu. U pogledu fizičkog sastava sirne mase ustanovljeno je da je ona malko tvrda.

Škuta (puina) je također izvrsne kvalitete i ukusa te je u velike obljubljena. Sva proizvedena količina proda se u Splitu, gdje je mnogo traže. I sir se najviše prodaje na tržištu u Splitu, gdje je u svemu zadovoljio ukusu potrošača, pa ga sve to više traže. Razašilje se i u unutrašnjost države: Sušak, Ljubljanu, Zagreb i Beograd. Prošle godine opremljena je jedna veća količina u Čehoslovačku i Belgiju, gdje je vrlo dobro primljen.

I ako je Zadruga postigla lijep uspjeh, jer je danas prodajna cijena siru za 100% veća nego je bila prije osnutka Zadruge, a kvar sira sveden je skoro na nulu, ipak se ne može reći da je postigla stopostotni uspjeh, koji bi odgovarao prvorazrednoj kakvoći sirovine, t. j. punomasnom ovčjem mlijeku.

Glavna poteškoća u radu Zadruge je nestašica podesnog sirarskog podruma. Sirenje, zrenje i čuvanje proizvedenog sira obavlja se u iznajmljenim improviziranim prostorijama. Za zrenje sira upotrebljava se jedna prilagođena nadzemna prostorija, a za čuvanje druga podzemna neupotrebljavana čatrnja, koja nema dovoljno ni svjetlosti ni ventilacije; zbog toga se mora prestati sa sirenjem početkom jula radi prevelike vrućine premda bi se moglo siriti cijelo ljeto, jer ima još dovoljno mlijeka. Osim toga, Zadruga se mora žuriti sa prodajom da prije zimskih mjeseci rasproda cijelu proizvedenu zalihu sira. Pošto se uprav zimi najviše traži sir, to mu je onda i cijena viša, u čemu Zadruga ima ne malu štetu. Sigurno izgubi i do 2 Din. po kilogramu.

Zadruzi je potrebna moderna sirarnica sa podesnim podrumom kapaciteta od 2 vagona sira. Ali izgradnja ovoga prelazi snage siromašnih njenih članova. Ipak oni ne sustaju već hoće da dođu svome cilju. Prošle godine su uložili od svojih skromnih srestava, otkidajuć od grla, preko 40.000 Din. i uz pripomoć banovine i Ministarstva poljoprivrede od 50.000 Din. kupili su zemljište, iskopali podrum, pokrili ga betonskom pločom i nad njom nastavili gradnju sirarnice, koju se nadaju ove godine završiti zajedničkim naporima svih zadrugara i pripomoći Vlasti.

Na području ove Zadruge, ovčarstvo je jedna od glavnih poljoprivrednih grana. Glavni preduvjet za uspjeh u proizvodnji mlijeka predstavlja savremeni sirarski podrum.

Jerko Dubravčić

Kamenarstvo i kamenoklesarstvo na Braču

Sama priroda u svojem prvotnom razvitku pogodovala je bitnim preduvjetima razvitka kamenoklesarskog obrta u Dalmaciji. Formacija čitave naše obale tako je pristupačna kamenarstvu, da je teško naći nešto sličnoga u cijeloj Europi; naše Jadransko More kao da je sraslo sa ogromnim masivima kamena! Bogati slojevi bijelo-žućkastog vapnenca nalaze se gotovo u svim predjelima kopna, a osobito na otocima Braču, Hvaru i Korčuli, pak nije čudo, da se na njima domaći živalj ovom zanatu najviše priljubio. Posebno na otoku Braču razvio se ovaj obrt u tolikoj mjeri, da je postao jedna od najunosnijih grana bračke privrede.

Još u staro doba upoznaše ovo blago naše zemlje Rimljani — kao poznati strukovnjaci — te otvarahu velike kamenolome na mjestima, gdje se u većoj mjeri i boljoj vrsti nalazio bijeli kamen. Već tada se u Dalmaciji znatno razvio zanat kamenarski i kamenoklesarski, a monumentalne građevine iz onog doba do danas svjedoče o dobroj vrsti ovog materijala, koji je kroz vjekove odolijevao zubu vremena. Rimljani su također importirali svoju tehniku vađenja i izrađivanja kamena, koja je sve do nedavno ostala na svojim primitivnim principima; međutim u zadnje vrijeme — uslijed usavršenja sprava i alata — uveden je i shodniji način rada. Posebnim stručnim načinom vađenja i izrađivanja kamenog materijala naš se bručki radnik pokazao veoma praktičnim i izdržljivim u ovom inače veoma teškom i napornom zanatu. Kod samog vađenja i lomljenja kamena rad još nije potpuno usavršen, dočim u klesarstvu znatno je olakšan rad uspostavom pilana sa raznim postrojenjima, koja kamen pile, režu, bruse i poliraju (ovih pilana imamo 2 u Selcima i 1 u Pučišćima). Pošto su Bračani svoj kamen iskoristili kao najjeftiniji i najtrajniji građevni materijal, posagradili su svoje kuće isključivo od kamena, što našem otoku pruža — uz bijele krovove kuća — poseban prijatan karakter pitomog ambijenta.

Otok Brač sastoji se u glavnom od naslaga kredne formacije — od pretežno sitnozrnastog vapnenca, koji se za klesarstvo pokazao veoma zgodan i ustrajan. Inače je obično svjetložućkaste boje, kadšto potpuno bijel, najviše polukristalan; u njemu nalazimo mnogo raznih okamenina, osobito školjaka i puževa; karakteristično je što ove okamenine nalazimo i u brdima — daleko od mora. — Na istočnom dijelu Brača uz

samo more nalazimo slojeve posebnog tamnog kamena, koji se po svojem izgledu i tvrdoći može takmiti sa najboljim mramorom.

Specifična težina bračkog kamena iznosi 2.40—3.00 kg za 1 cm^3, srednja izdrživost težine iznosi 1000 kg/cm^2, a gipkost 170 kg/cm^2. Njegova je upotrebivost veoma velika: od njega se izrađuju pročelja i svi profilovani djelovi zgrada, zatim stepenice, stupovi, spomenici i t. d. Od pilanih i poliranih ploča izvodi se ukrasno oblaganje atrija i stepeništa, zatim stolne ploče i slično.

Najvažnija mjesta otoka Brača, gdje se kamenoklesarstvo najjače razvilo jesu: Pučišća i Selca, te Splitska, nešto manje Povlja, Bobovišća, Nerežišća i Sutivan.

Kamen se izvaža djelomično u grubom stanju (blokovima), a najviše kao izrađeni klesarski materijal. U starije doba izvažao se naš izrađeni kamen jedrenjačama u istočne krajeve sve do Crnog Mora, dok je kasnije u blokovima izvažan sve do Amerike. Nakon svjetskog rata, kad je građevna djelatnost uzela osobitog maha i u našoj državi, razvila se kamenarska industrija na Braču do zamjerne visine. Međutim ovaj zamah naišao je naskoro na znatne teškoće: visoka željeznička tarifa, jake gradske trošarine, zatim uvađanje vještačkog kamena i cementa u građevinarstvu, zadali su ovom našem obrtu težak udarac! Tako je danas taj rad ograničen pretežno na naše primorske krajeve, s kojima je prevoz po moru relativno lakše podnošljiv.

Čitava kamenoklesarska industrija na Braču nalazi se u rukama brojnih privatnih preduzeća, dok u Selcima i Pučišćima postoje od prije svjetskog rata Klesarske zadruge sa vlastitom mašinerijom za obradu kamena. Sva ova preduzeća prepuštena su vlastitoj inicijativi, te moraju da izdrže silnu borbu za održanje ove najvažnije naše grane privrede, koja inače siromašnom Braču donosi godišnji prihod od 3—4 miliona dinara; visina ove cifre je tim značajnija, što sigurno prelazi vrijednost svih ostalih proizvoda, koje otok Brač godišnje izvozi.

Kad uočimo okolnost, da od ovog zanata neosporno zavisi egzistencija više stotina bračkih obitelji, onda još više odskače važnost, da se ovo jako vrelo prihoda pod svaku cijenu održi i unapredi. Da se to omogući potrebito je, da jedamput i naši nadležni faktori posvete ozbiljnu brigu oko unapređenja kamenarskog zanata na Braču, i to: olakšanjem nameta, pružanjem povlastica za nabavu alata i kredita, propagiranjem kamena u svim javnim objektima, otvaranjem stručnih škola itd. Jedino na taj način spasio bi se naš Brač od teške katastrofe, koja bi mu inače dobar dio pučanstva prisilila na emigraciju.

V. Štambuk

Površina otoka Brača

dužina njegove obale, apsolutna visina i gustoća stanovništva

Na istočnoj obali Jadrana nalazi se 72 otoka, 664 otočića te 454 grebena i sika. Od tih je pripalo našoj državi: 61 otok, 540 otočića, 381 greben i sika; Kraljevini i carevini Italiji je pripalo 10 otoka, 104 otočića i 73 grebena i sika. Protektorat Arbanije ima na Jadranu 20 otočića. Pored toga pripao je Kraljevini Italiji pred Valonom otok Sazeno (Sazan).

Od svih ovih otoka po površini je najveći Krk sa 410 km²; najviši je Brač sa vrhom Sutvidom 778 m, a najduži je Hvar sa 68 km. Površinu otoka Brača obično iznosimo jednim brojem, ali radi veće tačnosti isplanimetrirao sam otok Brač prema njegovim isohipsama od 100 m, da doznam površinu pojedinih pojasa. To sam učinio po austrijskoj karti u mjerilu 1:25.000. (Vrijednost jedne planimetrijske jedinice iznosi 0,056). Na osnovu tog planimetriranja dolazimo do slijedećih brojeva:

Brač	ima	površine	od	700	do	800	m	visine	2,14 km²
»	»	»	»	600	»	700	»	»	17,50 »
»	»	»	»	500	»	600	»	»	33,85 »
»	»	»	»	400	»	500	»	»	41,65 »
»	»	»	»	300	»	400	»	»	68,14 »
»	»	»	»	200	»	300	»	»	64,53 »
»	»	»	»	100	»	200	»	»	81,55 »
»	»	»	»	0	»	100	»	»	85,14 »
			Ukupno ima površine						394,50 km²

Obalnu razvedenu crtu cijelog otoka izmjerio je admiral A. Sobieczky (A. S.: Die Küstenentwicklung der Österr - Ung. - Monarchie. Pola 1911). Glavnu obalnu crtu izmjerio sam ja po austrijskoj karti 1:25.000. Razdijelimo li broj koji označuje razvedenu obalnu crtu sa brojem koji označuje glavnu obalnu crtu, dobijemo kvocijent, koji nam označuje, za koliko je obala razvedenija od glavne crte. Taj kvocijent se nazivlje koeficijent obalne razvedenosti. Te dužine obale sa koeficijentom obalne razvedenosti lijepo se vide iz slijedeće table:

Obala	Razvedena obalna crta u km. ili u Mm. tj. Morskim miljama	Glavna obalna crta u km.	Koeficijent razvedenosti u km.
1. Od Rta Rašćotne do Rta sv. Martina	8,3 (4,5 Mm)	4,5	1,84
2. Od Rta Rašćatne do Rta sv. Jurja	75,3 (40,7 Mm)	41,5	1,81
3. Od Rta s. Jurja do Rta Jaja	23,8 (12,8 Mm)	9,0	2,64
4. Od Rta Jaja do Rta sv. Martina	67,7 (36,6 Mm)	40,5	1,67
5. Otočić Mrdulja ima dužinu obale	0,5 (0,3 Mm)	—	—
Ukupna dužina obale	175,6 (94,9 Mm)	95,5	1,83

Prema tomu otok Brač ima najveću površinu uz obalu mora (od 0 — 100 m visine). Tu nalazimo slijedeća naselja sa brojem stanovnika god. 1921:

I. Bol i Podborje 2181 (Podborje je zaselak Bola, a nalazi se u apsolutnoj visini između 100-200 m, ali u statistici od god. 1921 stanovništvo mu je pripojeno Bolu); Milna i Podhume 2200 (Podhume je zaselak Milne a nalazi se u apsolutnoj visini od 200-300 m, ali broj stanovnika mu je pripojen Milni); Bobovišća 440; Bobovišća luka 19; Ložišća 1100; Murvica 174; Smrka 57; Postira 1418; Pučišća 1931; Sutivan 1116; Supetar 1534; Mirca 431; Splitska 305; Povlja 790; Sumartin 731; **Ukupno je živjelo stanovnika god. 1921 u pojasu od 0-100 m visine: 14727 u 17 naselja. Površine ima ovaj pojas 85,14 km², a na 1 m² je bilo stanovnika 172,97.**

II. Na drugo mjesto po veličini površine dolazi pojas od 100-200 m. Tu se nalaze slijedeća naselja sa brojem stanovnika: Dol 715; Selca i zaseoci Čobanije 1644, (u Čobaniji nalaze se ovi stanovi: Nagodinac, Nakal, Osritke, Nasela, Zagvozd i Potsmrčevik (Jurci)), Novo Selo i Oklad 352; **Ukupno je živjelo stanovnika god. 1921 u pojasu od 100-200 m visine: 2709 u 4 naselja. Površine ima ovaj pojas 81,55 km², a na 1 m² je bilo stanovnika: 33,22.**

III. Na treće mjesto po veličini dolazi pojas od 300-400 m sa slijedećim naseljima i brojem stanovnika: Nerežišća 1352; Pražnice 688; Humac Donji 503. **Ukupno je živjelo stanovnika god.**

1921 u pojasu od 300-400 m visine: 2543 u 3 naselja. **Površine ima ovaj pojas 68,14 km² a na 1 km² je bilo stanovnika 37,32.**

IV. Na četvrto mjesto dolazi pojas od 200-300 m sa slijedećim naseljima i brojem stanovnika: Blaca 7; Dračevica 429; Planica 23; Škrip 369. **Ukupno je živjelo stanovnika god. 1921 u pojasu od 200-300 m, visine: 828 u 4 naselja. Površine ima ovaj pojas 64,53 km², a na 1 km² je bilo stanovnika 12,83.**

V. Na peto mjesto dolazi pojas od 400-500 m sa slijedećim naseljima i brojem stanovnika: Obršje 111; Humac Gornji 453. **Ukupno je živjelo stanovnika god. 1921 u pojasu od 400-500 m visine: 546 u 2 naselja. Površine ima ovaj pojas 41,65 km² a na 1 km² je bilo stanovnika 13,54.**

Od 500 m do 778 nema naselja na Braču, jedino se nalaze pastirski stanovi, gdje stanovništvo nižih naselja ispasuje otočnu površinu od 53,49 km². Prama tome otok Brač imao je stanovnika godine 1921:

Visinski pojas	Ima površine km²	Broj naselja	Stanovnika je imao godine 1921	na 1 km²
0 - 100	85,14	17	14727	172,97
100 - 200	81.55	4	2709	33,22
200 - 300	68,14	3	2543	37,32
300 - 400	64,53	4	828	12,83
400 - 500	41,65	2	564	13.54
500 - 800	53,40	—	—	—
Ukupno ima cijeli otok Brač	394,30	30	21371	54,17

Razlog ovom pojavu, da nalazimo manje naselja i manji broj stanovnika u visinskom pojasu od 200-300 m nego u pojasu od 300-400 m, ima se tražiti u morfologiji otoka, koji se u toj visini od 200-300 m naglo uzdiže na južnom pristanku, a na sjevernom isto tako, samo ipak znatno blaže nego na južnom.

Dr. Ivo Rubić

Dr. Ante Štambuk

20 I 1859 — 10 XI 1939

U prvoj polovici prošlog novembra, poslije kraćeg bolovanja rastao se od nas prvi pretsjednik našeg udruženja, jedan od najagilnijih njegovih osnivača Dr. Ante Štambuk.

Potekao iz velikog roda selačkih Štambuka ponio je kroz čitav svoj dugi ljudski vijek oplemenjene sve dobre osebine svoga roda: čvrstinu karaktera, ustrajnost, radinost i bistrinu suda. S punim pravom njegovo je pleme gledalo u njemu najboljeg svog predstavnika i najljepši svoj izdanak.

Svoje srednjoškolsko obrazovanje započeo je u sjemeništu Priko kod Omiša, gdje su mnoga bračka djeca u starijim vremenima započinjala obrazovanje svoje čiste ostrvske duše, toplog srca i prijemljivog uma. Završio je u Dubrovniku, drugujući intimno od tada pa do zadnjih životnih dana sa uvaženim učenjakom Milanom Rešetarom.

Univerzitetske studije pohađao je u Grazu. (Možemo ovde u zagradama spomenuti da ga u selu radi malo duljih boravaka u štajerskom Gracu obdariše nadimkom »Gračanin« i taj mu nadimak osta trajnim, pa se i on sâm s njim ponekad poslužio). Poslije doktorata prava boravio je kraće vrijeme u Zagrebu kao odvjetnički koncipijent Dr. Vidrića, zatim je isto tako kraće vrijeme bio tajnikom općine u Šibeniku.

Stupivši u državnu službu, nakon kraćeg službovanja u Budvi i Makarskoj, završio je svoju sudačku karijeru dugim boravkom kao sudski savjetnik u Splitu. U međuvremenu bio je neko vrijeme i državni tužilac.

Još kao univerzitetski slušač bio je glavni aranžer prvog omladinskog sastanka g. 1884 u Selcima na Braču. Na tom sastanku koji je on u glavnom vodio sastala se skoro sva dalmatinska sveučilišna mladež i naglasila svoj nacionalni protuaustrijski stav. Sastanak se završio izletom na posebnom parobrodu, koji je posjetio osam glavnih varošica po Hvaru i Braču i posvuda elektrizirao stanovništvo. O tom prvom studentskom sastanku u našim krajevima opširno je izvijestio te iste godine »Vijenac«. Mladi doktor međutim je i dalje vrlo aktivan u javnom radu: u Šibeniku održava javno predavanje o »Balkanskoj carici« Nikole I. Njegoša i to pod naročitim prilikama u to vrijeme. Piše u svim dalmatinskim periodicima, naročito mnogo u »Narodnom Listu«, prevodi s talijanskog jezika u »Iskri« itd.

Djelovanje Dr. Ante Štambuka kao suca zaslužuje posebnu pažnju. Bio je poznat kao jedan od najspremnijih predsjedatelja kaznenog senata u Dalmaciji. U krugu starijih odvjetnika često se spominje, kako je jednom držao četiri prilično delikatne kaznene rasprave sa ukupnim brojem od 10 optuženika i 80 svjedoka. Svi su ovi morali polagati zakletvu koju im je čitao predsjedatelj, četiri puta morao je da sluša tužitelja i četiri puta obranu. I sve je svršilo osudom na opće zadovoljstvo kroz ciglo jedno jutro.

Poznavajući dobro naš narod sa svim njegovim manama i vrlinama znale su njegove presude da nađu odjeka i shvaćanja i kod najširih narodnih slojeva. Poslije njegovog pravorjeka u kojoj krupnijoj stvari čulo se je nerijetko iz publike u kuloarima suda: »Zahvali Bogu da Ti je Štambuk bio sudac!«

Stojeći tako kao sudac uvijek u službi naroda iz kojega je nikao, bio je neustrašiv i bez kompromisa, sudeći uvijek po svojem slobodnom uvjerenju i pravičnosti. Vrijedno je ovdje spomenuti suđenje četvorici srednjoškolaca u Splitu radi uvrede članova kraljevske kuće, prestolonasljednika i supruge mu. Osuda je pala onaj isti dan, kada i osuda na atentatora Jukića, koji je pucao na Cuvaja u Zagrebu. Kaznena parnica, za koju se mnogo interesovao carski Beč bila je dodijeljena senatu Dr. Ante Štambuka i on je imao da vodi raspravu. Ali stvar je udešena tako da je vođenje rasprave preuzeo sam predsjednik Okružnog suda, a Dr. Štambuk ušao je u senat kao zadnji votant, jer najmlađi po rangu. Rasprava je trajala do 8 sati na večer i završila odriješujućom presudom. Zaštićena su bila pred austrijskom mržnjom četiri mlada života i omogućen im uspon u životu. A baš tada Austrija je sistematski počela da pritiska hrvatski elemenat, koji se očigledno revolucionarizirao. Što se je u sudačkoj sobi za vrije-

me dugog vijećanja zbivalo, to naravno nije niko mogao da dozna ali brojna publika je to instinktivno osjećala. »Neka zahvale Bogu i sucu Štambuku« čulo se u kuloarima suda. Jedan još i danas živ stari liječnik u Splitu osjetio se ponukanim da na izlasku iz sudske zgrade čestita prijatelju Dr. Anti Štambuku značajnim riječima: »Il y à encore des juges à Berlin«.

Kada je Austrija navijestila maloj Srbiji rat, senatu Dr. Štambuka bile su oduzete sve političke kaznene parnice, a isto tako bio je mučki udaljen sa presjedanja u drugomolbenim prekršajnim parnicama. I kao državni tužilac stajao je neustrašivo na braniku pravde, tako da je na pr. u poznatom korupcionističkom procesu u Vrgorcu propuštao mnogo invenktiva sa strane odbrane na adresu austrijskih vlasti.

Takav rad Dr. Ante Štambuka kao suca, za koji je malo ko znao i mogao znati, uza sve zapostavljanje u službi, pribavljao mu je veliko unutarnje zadovoljstvo i duboko poštovanje njegovih najbližih kolega i suradnika.

Potkraj svog djelovanja u sudijskoj struci blagopokojni Dr. Štambuk sav se založio u pitanju agrarne reforme u Dalmaciji, priklonivši se posvema na stranu malih posjednika, tih nosioca nacionalne svijesti i kulturnog napretka na obalama Jadrana. U tom cilju izdavao je uz materijalne žrtve sedmičnik »Naša zemlja«. Da bi svojim djelovanjem mogao što aktivnije da pridonese ispravnom rješenju toga gorućeg dalmatinskog problema, on se zalaže do kraja: pristupa vladajućoj stranci i kandidira g. 1923 na Braču na listi Narodne Radikalne stranke. Bude izabran i sudjeluje u parlamentarnom radu, za vrijeme jedne sesije. Poslije toga izabran je za člana Glavne Kontrole i s tog položaja umirovljen. Svoje posljednje godine proveo je u Splitu.

Djelovanje Dr. Ante Štambuka u najzrelijim njegovim godinama života u Splitu naročito je značajno i intenzivno. U izborima za gradsko vijeće u Splitu, izabran je kao istaknuti član Demokratske Stranke u doba tik pred balkanske ratove. To je ono vijeće koje je dne 16. novembra 1913. bilo raspušteno radi ilojalnosti prema vladajućoj habzburškoj dinastiji. Početkom 1914 ponovno je kandidovan u vijeće i izabran. U vijeću vrši dužnost predsjednika Demokratskog Kluba. I ovo je vijeće bilo dne 14. avgusta 1914. raspušteno opet radi ilojalnosti, a nakon propasti Austrije ponovo je uspostavljeno.

Od političkih vlasti austrijskih označen kao taoc. (Vidi: Verzeichnis der für das Geiselgeschäft geigneten Personen — iz arhive Kotarskog Poglavarstva) ostaje Dr. Ante Štambuk dosljedan svojem nepomirljivom protuaustrijskom stavu: kolovođa je u osni-

vanju slobodnog nacionalnog dnevnika u Splitu pod kraj rata i njegov je predlog da se listu dade simboličko i pravo ime »Novo Doba«. Neumoran je u sabiranju dioničara.

Kad je Austrija početkom rata pohapsila i povela u svoje tamnice mnoštvo dalmatinske inteligencije, ostadoše mnoge porodice nezbrinute, a i mnogi proganjani bez ikakovih sredstava. I tu se opet nalazi od Austrije žigosani sudija Štambuk: stvara tajnu organizaciju, oporezuje sebe i prijatelje i sve narodne ljude koji su ostali na domu i pomaže tim prilozima, koji su stalno mjesečno pridolazili, svima onima koji su potrebni i stradaju radi svog rodoljublja. Ne samo, nego uspjeva da otcjepljuje znatne sume za revolucionarno organizovanje austrijske mornarice.

Poslije rata Pokrajinska vlada za Dalmaciju imenuje ga predsjednikom odbora desetorice za sabiranje Dara Slobodi. U isto vrijeme imenovan je članom Časnog Suda, i članom Upravnog Savjeta za reorganizaciju i vođenje javne uprave u zemlji itd. Bio je predsjednikom Gradske Štedionice u Splitu, a nekoliko puta i predsjednikom Narodne Čitaonice u Splitu.

Dr. Ante Štambuk proveo je svoj dugi vijek u teškom i neprekidnom radu, uvijek ustrajan i uvijek spreman da dovede do kraja svoju dobru zamisao. I u našem udruženju njegovo predsjednikovanje obilježeno je širokim zamahom i bujnim poletom. Ostavljajući pod teretom godina predsjedničko mjesto zaželio nam je da ostvarimo ono što on nije stigao. Vjerujemo da bi se najlješe odužili njegovoj uspomeni ostvarujući njegove dobre i plemenite zamisli za dobro našega ostrva. Slava mu!

Dr. Branko Nižetić

Dr. Mirko Vrsalović

Posljednjih godina počela se sustavno obrađivati povijest naših otoka. Poslije velike monografije o otoku Hvaru iz pera dra Grge Novaka i ilustriranih monografija o otoku Lopudu (na hrvatskom i njemačkom jeziku) i otoku Koločepu od župnika Vinka Lisičara i poslije mnogih drugih brojnih radnja o povijesti Krka (s najvećim se interesom očekuje monografiju o Krku od Gjure Szaboa) ističu se naučni prinosi dra Mirka Vrsalovića o otoku Braču, koji je sada sudac u Orebiću (Pelješac). Vrsalović je potomak stare primorske porodice, od koje je jedan prof. dr. Nikola bio tri decenija u prosvjetnoj službi predratne Srbije napisavši 12 knjiga iz područja matematike i geometrije. Dr. Mirko Vrsalović je poliglot, koji osim klasičnih jezika čita sve glavne svjetske jezike. Od slavenskih jezika najbolje poznaje češki. U naučnoj je vezi s hrvatskim učenjacima drom Šišićem, Fancevom, drom Badalićem, prof. C. Lucernom i dr.

Još kao abiturijent g. 1913 objelodanio je prvu svoju raspravu pod natpisom »Brač i bra̋čki statut« (»Hrvatska Riječ« 1913). Iste je godine na inicijativu dra Vrsalovića općinsko upraviteljstvo rodnih mu Selaca na otoku Braču (gdje je živio veliki slovački pisac dr. Martin Kukučin) odlučilo podići poprsje-spomenik Lavu Nikolajeviću Tolstoju.

Vrsalović je učio pravne nauke u Zagrebu (kod prof. Maurovića i Kostrenčića, prema predavanjima kojega je izdao skripta »Hrvatska pravna povijest — Sabori«) i u Pragu, gdje

---

*) Dr. Mirko Vrsalović, sudac u Hvaru, umro je u Splitu 31. I. 1938. i pokopan u Bolu.

O pok. dr. Mirku Vrsaloviću napisao je ovaj članak g. dr. Ivan Esih u zagrebačkom «Jutarnjem listu» 9-IV-1933 prigodom 20 godišnjice rada. Osim članaka, koje spominje g. dr. Esih, pok. dr. M. Vrsalović je napisao još i «Iz Bola na Vidovu Goru» u Hrvatskom planinaru (Zagreb) br. 10, god. XXXIII, 1937, str. 3—12, a u štampi je jedan interesantan članak koji izlazi u sv. 51 splitskog «Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku». — **Ur.**

je slušao pok. prof. Kadleca, koji je u Zagrebu izdao i uvodom i tumačem popratio »Statut i reformacije otoka Brača« (1926, Mon. hist. jur. 11.), dra Spiethofa i dra Spiegla (na njemačkom sveučilištu u Pragu). U Pragu je dr. Vrsalović obradio dvije teme »Državnopravni odnos Dalmacije prema Hrvatskoj respective prema Ugarskoj« (na njemačkom) i »Kriminalne ustanove bračkog statuta od god. 1305, poređene sa onim iz statuta Poljičkoga«. Pok. Kadlec visoko je cijenio dra Vrsalovića, što spominje i u uvodu svog djela. Poslije rata vratio se Vrsalović u Zagreb, a kasnije kao sudac ode u Split, zatim u Benkovac, Supetar (na Braču). I kao sudac stekao je dr. Vrsalović velik ugled.

Vrsalović je u Pragu bio jedan od najagilnijih i najuglednijih naših ljudi; bio je povjerenik Matice Hrvatske, jedan od suradnika u pripremama za Slavenski kongres u Pragu (1918), član Maffije itd. Pisao je članke u češke novine o različitim temama iz naše prošlosti.

U svojoj zbirci »Archivalia Brattiensia« spasio je nauci, hrvatskoj i opće slavenskoj, na hiljade dragocjenih isprava, koje osvjetljuju mnoga pitanja iz prošlog života bivših srednjevjekovnih dalmatinskih komuna u srednjoj Dalmaciji (»Obzor« od 7 XII 1928).

Oveća mu je historičko-etnografska rasprava »Hrvatska na otoku Braču«, (Hrvatsko kolo, 1929), u kojoj iznosi ove misli:

Otok Brač, poput svih okolnih srednjodalmatinskih otoka, organički je spojen s kopnom. Od kopna ga dijeli uzan splitski prodor.

U IX v. hrvatska državna organizacija od rijeke Cetine do Istre, ima već čvrste oblike. U Klisu (blizu Splita) na kneževskom dvorcu stoluje Trpimir (845 do 864). U sačuvanoj ispravi samosvijesno se naziva »po Božjoj milosti knez Hrvata«: Dux Chroatorum invatus munere divino.

Tomislav pripoji svojoj kraljevini otoke Brač i Hvar, čime podiže ratnu hrvatsku mornaricu do zamjerne visine, na broju do 180 bojnih lađa, dok je mletačka toga doba brojila kojih 200. Malo kasnije na hrvatskom prijestolju vlada najmoćniji kralj Hrvata, Petar Krešimir, g. 1058—1074. U ispravi izdanoj u Ninu g. 1069 Jadransko more zove svojim: Nostrum Dalmaticum mare.

Brač je u doba hrvatskih kraljeva tvorio svoju samostalnu sredovječnu komunu, organizovanu možda još za Neretljana. Prva potvrda njezinih starih zakona očuvana je iz god. 1111 od Kolomana. Prerađeni Statuti iz g. 1305 sačuvani su do danas. Iz g. 1185 spasen je, od hrvatskog društva »Bihać«, natpis kneza Brečka iz Povalja a spašena je od iste godine i t. zv. »Povaljska

Isprava« (u prijepisu iz g. 1250, danas u Pučišćima, župski ured). Oba spomenika su dragocjena: to su prvi narodni spomenici pisani hrvatskim pismom (nevješto prozvanim »bosančica« ili »bosanska ćirilica«).

Nazivlje mjesta na otoku Braču zanimljivo je jednako za učenjaka kao i za svakog Hrvata. Vrsalovića u spomenutoj raspravi zanima u prvom redu do danas nenaseljena, mrtva otočka luka, zvana »Hrvatska«. Položena je na jugoistočnoj četvrti otoka. To je morski zaton, koji zatvaraju dvije gorske kose (Kuk, Debelo Čelo).

Sva je »Hrvatska« vlasništvo Verzalovića (Vrsalovića), jednog od prvih useljenih hrvatskih rodova na Brač. U klancu »Biskup« nalaze se ruševine prastarog naselja zaklonjenog pod strme litice. »Hrvatska« je ubilježena u svim podrobnijim geografskim kartama, domaćim i stranim, iako negdje pogrješno, jer je njezina istočna dužina od Ferro točno 34°27'16". — Prvi očuvani pisani spomen naziva »Hrvatska« dopro je do nas iz g. 1305. To je »Razvod Bračk«, koji je nekoč tvorio zaključni dio »Bračkog Zakona«.

Kako je pak taj predjel »Hrvatska« jedina luka, do koje vodi razmjerno najkraći i najzgodniji put, to je prirodno zaključiti, da su ta naselja došla preko »Hrvatske«.

U jubilarnom 50. sv. splitskog »Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku«, objelodanio je dr. Vrsalović veoma zanimljivu raspravu iz prošlosti svoga rodnog otoka Brača pod natpisom »Prinos iz bračkih starina«, služeći se pri tom pravnopovjesnim ispravama »Archivalia Brattiensia«, koje je sam autor s najvećim marom sabirao dugi niz godina. U početku iznosi dr. Vrsalović zanimljive rodoslovne podatke o plemstvu Nižetića (nobiles originarii), zadržavajući se napose na povijesti te porodice od 14. do 18. vijeka, kad je ona živo sudjelovala u sudbini »magnifica Communitas Brachiae«.

Dr. Vrsalović iznosi zatim šest općih dokumenata iz vremena 1266.—1322. od kojih je jedan sastavljen u Splitu, a ostali na Braču. Sve isprave govore o različitim pravnim poslovima oko nepokretnina na otoku Braču.

Dr. Vrsalović opisuje papir tih isprava, materijal za pisanje, rukopis; u datiranju je proveden consuetudo Bononiensis. Sve te isprave u paleografskom i diplomatskom pogledu u obliku i sadržaju podudaraju s današnjim dalmatiskim ispravama.

Iza smrti ugarskohrvatskog kralja Anžuvinca Ludovika I. (1342.—1382.) Brač kao izložena municipalna državica , u težnji samoodržanja dade se dobrovoljno pod zaštitu bosanskom kralju Stjepanu Tvrtku (1354.—1391.), a Tvrtko primi Brač pod

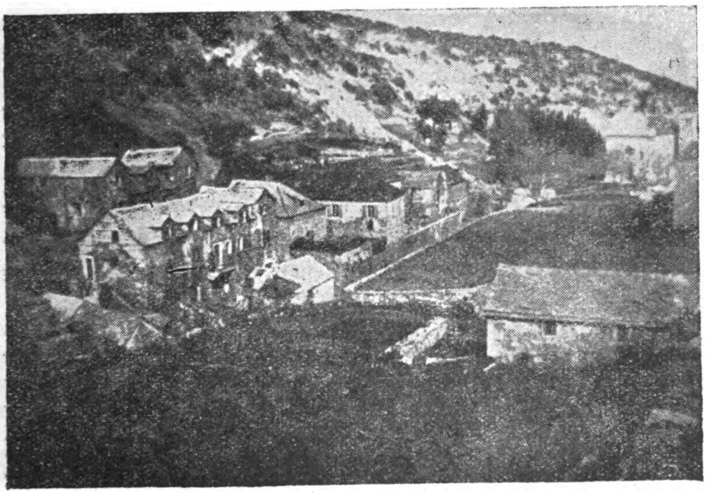
svoje okrilje i kraljevskom diplomom svojom od 22. srpnja 1390. potvrdi od bračke komune podnijete dvojezične zakone i povlastice, ispisane na jednom primjerku jezikom latinskim, a na drugom jezikom hrvatskim.

Starine iz navedenog prostora i doba, jesu »opće isprave« u diplomatičkom smislu, sastavljene pred bilježnicima. Ima ih šest, do sada posve neobjavljenih, koje izdade na svijet dr. Vrsalović.

Od Vrsalovićevih manjih, ali vrlo vrijednih prinosa iz prošlosti Brača valja spomenuti »Archivalia Brattiensia« (Obzor, 7. XII. 1928.), »Zanimljivi starohrvatski natpis na Braču« (Obzor, 3. i 4 IX. 1930.), »Riječ konac u vrelima s otoka Brača« (»Obzor«, 1931. u kojemu je vrlo sretno riješio zagonetku, koju ni Mažuranić ni Kadlec nijesu mogli riješiti), »Pojava glasa u čakavštini na otoku Braču« itd.

Osim toga Vrsalović je pisao o podrijetlu dalmatinskih Vranicana, o nepoznatim ispravama o Matku Talovcu, o povaliskoj Opatiji itd. Bio je neko vrijeme i kazališni recenzent i saborski reporter za zadarski »Narodni list« u Zagrebu (1913. i 1914. g.).

Dr. Ivan Esih

Dol na Braču

Pred crkvom u Bolu

(KAKO JE KONTE BABIĆ IŠAO, U NEDJELJU, NA SV. MISU[1])

Po drevnom običaju, ljudi su sjedili na zidiću od plokatice ispred crkve, čekajući da zvono po treći put zazvoni, pa time javi da je svećenik stigao i da se već sprema pristupiti k oltaru.

Stariji su ljudi sjedili tu već dugo, da nastave razgovore započete prošle nedjelje, na tom istom mjestu, i da započnu nove. A bilo je uvijek što spominjati, o nečemu se tužiti, što novo čuti. I težaci, i mornari, i ribari, nalažahu se svake nedjelje ondje skupa da koješta jedni drugima pričaju o gospodarima zemlje što je obrađuju, o lovu ribâ u kanalu između Brača i Hvara, o plovidbi u Split, pa i dalje, čak i u Mletke. Stara kavga između pučanâ i plemićâ tinjala je i sada, ponajviše baš tu, u Bolu na Braču, ali, duboko pod pepelom, jer je dužd u Mlecima bio već davno dao pravo plemićima pokazavši u gradu Hvaru svu svoju oštrinu. Pučani su sada zaodjevali svoje nezadovoljstvo šalom. A ispred crkve, u dan počinka i molitve, vodili su samo mirne razgovore. U svetačkom odijelu, obrijani i očešljani, s lulicom u ustima i s rukama u džepu, u očekivanju sv. Mise, govorili su malne tiho, pa i pozdravljajući — makar hladno, iz same dužnosti — vlastelu koja su prolazila ulazeći odmah u crkvu.

I mlađi su ljudi čekali, ponajviše, mirno. Oni su sjedili što bliže vratima, gledajući kako djevojke, nakićena odijela i oborenih očiju, polako prilaze. Čeljad je ulazila u crkvu po starom

---

[1]) Ta je pripovijetka odlomak iz rukopisa Nazorovih »Novih priča o Lodi«, u kojima će autor iznijeti nekoliko crtica iz povjesti otoka Brača, pričajući zgode što ih je, u svome romanu »Pastir Loda, I i II dio«, jedva, nuzgredno, spomenuo. — Konte Zuanne V. Babić i njegov brat Konte Matija povedoše god. 1646., nakon bitke s Turcima kod Zadvarja, uz duždevo znanje i odobravanje, a na svoj trošak, 150 obitelji bjegunaca s kopna na Brač. Fra Andrija Kačić u »Razgovoru ugodnome« pjeva o sablji Dujasa Babića, legendarnog junaka iz te ratoborne obitelji, a spominje ih i napose kao vlastelu koja žive u Bolu. Sjećanje pak na najpopularnijeg kontea Babića nije se u Bolu još sasvim utrnulo. — V. Nazor priča o događaju koji se desio god. 1748. — Ur.

redu: najprije žene i djeca, pa vlastela, a tek onda mladići; posljednji pak najstariji. Al se malne svi pučani nisu micali, dok se netko ne bi pokazao na ulazu s ulice.

Čekahu tako muškarci i danas na plokati ispred crkvenih vrata, a čekaše — rekao bih — i n o n c o l o (zvonar i sluga crkveni) na tornju, jer mu se nije dalo zazvoniti po treći put, prije no onaj »netko« ne stigne.

Najedanput ču se na kraju ulice, što iz gornjeg dijela mjesta vodi, mimo crkvu, k žalu morskom, neko topotanje.

— Ha! Eto ga. Ide.

— Lupa štapom kao gredom. Bit će da je ljutit.

— Danas će k a n u n (top) pucat na sve nas.

Ljudi su se dizali da dočekaju dolaznika; neki su već skidali kapu; svi razgovori prestadoše. Nastade komešanje u gomilici mladićâ. Jedan od njih skoči na zidić, da ga preskoči, pa da pobjegne ili se sakrije; drugi se šćućuri za deblom murve koja je tu rasla.

— Pere! viknu neki starac mladiću na zidiću. Ti si, dakle, taj? Ne bježi! Nema ti pomoći.

I momku ne preostade drugo no sjesti, sakrivši se iza leđa svojih drugova.

Međutim, sve jače udaranje štapa bijaše najedanput umuklo; krupan, brkat, polusijed čovjek, s ukočenom i odebljalom desnom nogom, stajaše na ulazu i naslanjaše se o štapinu.

— Zdravi bili, šjor konte! pozdraviše ga pučani.

— Hm! Zdravlje mi ustima želite, a svojim mi ga djelima rušite, uzvika se on, a na takav način, da su mu riječi — gromke i isprekidane — izlazile iz ustiju kao taneta iz grla od topa.

— Bože sačuvaj! Mi bismo za vas...

— Šutite, licumjerci!... Grga, povedi mi amo »naše«! Već znaš — koje.

I Grga, navdar (poljski sluga) tog vlastelina, povede preda nj desetak ljudi.

Konte Kanun (tako su Boljani zvali plemenitoga gospodina Zuana Babića više zbog njegove ćudi i zbog njegova načina govora no zbog odebljale mu noge) zagleda se u njih raskolačenih oči i naježivši duge obrve.

— Ha, vi b a r u f a n t i (svadljivci)! Što je to opet bilo sa slugama plemića Vuzija?

— Ništa, šjor konte. Poriječkali smo se malo zbog onog pašnjaka iznad Njivicâ.

— Poriječkali! Poriječkali! Al vi ste uvrijedili plemića.

— Nismo. Poručili smo mu samo, da nije pravo što i nama, novim stanovnicima, ne pušta, kao i starim otočanima, pasti sto-

ku na onoj njegovoj zapuštenoj zemlji. Ta, i mi smo ljudi; i mi smo, već dugo, Bračani i Boljani.

— Hm! izbaci vlastelin iz grla gotovo odobravajući, ali onda plane buljeći u govornika. Licumjerče, ne varaj me! Medvjede, ne krij šape! Još ste mu nešto poručili. Neka sve čujem. Ispovijedi se.

— Hoću, diko i glavo naša.

— No. Govori!

— Rekosmo, da ćemo se potužiti sucu u Bolu, pa, u nevolji, i konteu u Nerežišćima.

— O ludove! O izdajice! uzvika se starčina. Kakav sudac u Bolu? Kakav konte u Nerežišćima? Ne ovisimo mi, došljaci s kopna i novi stanovnici brački, o njima. Svi ste vi pod mojom komandom, a nada mnom je samo dužd; razumiješ li me: samo prevedri dužd u Mlecima... Čuj, nesretniče! Kaži: znaš li tko bješe moj djed?

— Znam, gospodaru, reče seljak, koji se već dosjeti kako će smekšati uvrijeđena lava. Djed vam je bio silan junak, konte Zuanne.

— Konte Zuanne V., popravi ga vlastelin.

— Dȁ, konte Zuanne V. od roda Babića, koji posiječe u ratu tri turske glave i povede, s bratom Matijom, narod na Brač da mu bude i otac i majka.

— Eto: i otac i majka! A vi, najedanput, prijetite Vuziju sucem u Bolu i konteom u Nerežišćima. A gdje sam ja, Zuanne VI?

U njegovim se riječima osjećala sada više tuga zbog uvrijede njemu lično nanešene no ljutnja. Ljudi se dosjetiše pravom jadu. Okupiše se oko njega.

— O jedini gospodaru naš!

— Ne ćemo više ni beknut bez vas.

— Dužd u Mlecima i vi na Braču! Drugih za nas nema.

Bore se na njegovu čelu bijahu izravnale, obrve se nad njegovim očima slegle. On krene, da na čelu ljudî uđe u crkvu.

Najedanput stade kao da se, iznenada, nečega sjeti; prođe pogledom po gomili mladićâ i viknu:

— Pere Trokavčić, znan Bîgolo!

A mladić Pere (onaj koji je htio šmignuti preko zidića, pa još se i sada krio iza leđa svojih drugova) dignu se i pruži glavu zagledavši se prestrašeno u vlastelina.

Konte Kanun nagne malko glavu, dignu lijevu ruku, spruži kažiprst i zatrepta njime kao kvačicom:

— Amo, Bigoliću! Amo... da se malko pogledamo.

Momak se približi, polako, kao da su mu noge od olova. Stotinu je oči gledalo u nj; njemu je pak bilo kao da će ga zemlja živa progutati.

— Bliže! I digni oči, ako ti je savijest čista. Pravedniče, progovori.

Bigolo je gledao u tle i šutio.

— No! Bolje tako. Svršit ćemo prije, reče konte. Pere, gdje je kume Mande kokoš?

Nastade smijeh, a i čuđenje što vlastelin i to zna i namirisa prvi krivca.

— Bila je to mršava stara kokoš, šanu mladić.

— A ukrao si je još mršavijoj, starijoj i bijednioj ženi. Gdje je? Prodao?

— Nisam. Ne uradih zbog novca. Pojedosmo. Šibe i...

— Šuti. Nek ti je kazna sramota pred ljudima. A štetu valja odmah namiriti. Imadeš li?

— Nemam. Ni novčića, šanu Bigolo, sada sav crven od srama.

Čovjek se provuče kroz gomilu i kaza: »Imam ja«, te pruži konteu sav sitni novac što ga imađaše u džepu.

— Ti si to,stari naš Jako Trokavčiću! Eh, žao mi te je, reče vlastelin.

A Trokavčić:

— Imaš i čemu da me žališ, gospodaru. Moj je djed otimao, u službi tvoga djeda, konje bijesnim begovima u Bosni, da ih jaši i da njima ratuje; a moj sin krade, eto, po bolskim dvorištima, kokošice starih nevoljnih žena, da omasti bradu, koju — kukavac — ne će nikad imati. Što bì to od nas! U što se to prometnusmo?

— Nemoj tako, Trokavčiću. Ujede me za srce.

I konte stresnu glavu, da potjera od sebe neku crnu misao. Dade Grgi novac primljen od Trokavčića da ga uruči okradenoj starici, pa segne u džep, izvuče dukat i pruži ga mladićevu ocu.

— Drži!

— Gospodaru, siromah sam, ali ne ću...

— Ne, Trokavčiću, ne mislim tako. Drži za uspomenu, jer me sjeti djeda i ratnih konja otetih bosanskim begovima... A sad, ljudi, hajdmo.

Zvonar, koji je, otvorenih ustiju, sve do pojasa virio iz otvora na zvoniku, gledajući i slušajući što se zbiva na plokati, prenu se i skoči.

Zvono zazvoni. Čeljad, s konteom na čelu, uđe polako u crkvu.

Vl. Nazor

Di su oni dani

Otkad je propala storo lozá
I puste se šume istribile
Nastala je nevoja, a ni ovca ni kozá
Ne žive od stinjo i gnjile.
Nikad je svit bi veće pobóžan
Vas je svit hodi na funcjún
I Crikvi i Bogu uvik podlóžan,
Veselo je hodi na misu i prosecjun.
Opustili su mnogi dvori i kuće,
Na mnogo mist' razvoljene gomile,
I dvori di se nikad igralo na buće
A u hlodu ispod cablá žene šile.
Konobe sad zjodu i brž povrh kašúna
Visi po koji pršut dok pauk prédé
Svoju mrižu od kantuna do kantúna
I bačve bez vina visoke do grédé.
Ritki su danas brodi i trabákuli
Koji krcaju broško vino ko nikad
Al' sve bi to bile sitnice i ćákuli
Da svit ne biži u Ameriku još i sád.
Di su ona vrimena uzdišu judi stóri
Kad se hodilo od jednog do drugog od mene do tebe
I pivolo pisme za koje se sad ni ne móri
A onda se je i svit veće voli izmeju sebe.

(P o s t i r a) **Miloš Jelinčić**

O Hrastinoj studiji o čakavštini

U želji da se naša narječja što potpunije istraže, izdala je Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti 1914 g. Ivšićev »Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja«. Akademija je »bila pripravna podupirati sve za taj posao spremne i voljne ljude, ne samo izdajući na svijet i honorirajući njihove dijalektologičke priloge, nego dajući pomoć i onima, koji joj se jave, da bi htjeli na neko vrijeme otići u koji kraj, da mu narječje izuče«.

Međutim sve do u novije vrijeme nijedan čakavski govor srednje Dalmacije nije potpuno prikazan. A o bračkom narječju jedva se moglo naći nekoliko napomena, koje su dali Rešetar (»Der Štokavische Dialekt«), Ivšić (»Prilog za slavenski akcenat«) i Malecki (»Cakavizm«). Tko je kriv da je čakavski dijalekat za našu nauku ostao »mrtav«?

U svojim polemičkim člancima o izumiranju čavakštine g. Franjo Pavešić s pravom se pita, »što je Jugoslavenska ili bilo koja akademija učinila i dala za izučavanje čakavštine . . .?« (vidi »Obzor« od 6 III 1935 g.)

Dr M. Hraste dao je već nekoliko odličnih radova iz čakavske dijalektologije. Poslije kratke rasprave o narječju sela Brusja na Hvaru, dao je sistematski prikaz narječja otoka Hvara (to mu je bila doktorska dizertacija), zatim Visa i evo sada: Čakavski dijalekat ostrva Brača. Sreća je što ovaj naučnik radi i dalje. Već je obišao Šoltu, Čiovo, Drvenik, Zlarin i susjednu obalu, izradio studiju i predao je u štampu, pa će nauka za nekoliko mjeseci imati nov prilog i o ovom području našega čak. dalmatinskog dijalekta sve do Šibenika. Prema dosadašnjim rezultatima njegova rada, potpuno su prikazani čakavski govori srednje Dalmacije, određeni su njihovi međusobni odnosi, njihove veze s kopnom i prelazi u štokavsko područje našega jezika.

U »Čakavskom dijalektu ostrva Brača« g. dr M. Hraste dao je temeljit prikaz akcenatskih, morfoloških i fonetskih osobina bračke čakavštine, koja pretstavlja posebno dijalekatsko područje, ma da je neke osobine vežu sa Hvarom i Visom, a neke sa Splitom i Makarskom. Osim tih veza, na temelju bilježaka g. Frane Ivaniševića o poljičkom govoru, dr Hraste nalazi i utvrđuje veze bračkoga govora s poljičkim. A poredivši posav-

ski govor s bračkim, osobito po akcentu, pisac iznosi interesantnu i smjelu konstataciju, da su ti govori u osnovi jednaki. Tako isto pisac ističe akcenatske veze bračkog narječja s govorom katolika u Boki Kotorskoj, na temelju čega se može zaključiti da su katolici u Boki vrlo staro stanovništo, a ne doseljenici novijeg datuma, kad su uščuvali stari akcenat i staro mjesto akcenta, što se jednako i na Braču čuva. Pisac ide i dalje: bračk dijalekat dovodi u prisnu vezu s arhaičnim štokavskim govorom, koji Belić stavlja na područje između Slavonije i rijeke Cetine. »Ako primimo ovo Belićevo mišljenje kao tačno«, kaže dr Hraste, »onda mu moramo dodati da se ovaj dijalekatski pojas staroštokavskoga govora od zapadne Slavonije preko zapadne Bosne i Dalmacije između Cetine i Neretve do mora nije ni u kojoj bitnoj jezičkoj osobini razlikovao od čakavskih govora u Dalmaciji, a osobito ovih na ostrvu Braču, Hvaru i Visu.«

G. Hraste s pravom ističe da su čakavski govori dragocjen materijal za historiju jezika, jer se bez njih ne može napisati potpuna historijska gramatika našega jezika. Istina je: mnoge se osobine i bračke čakavštine gube, napose u deklinaciji, ali se akcenat grčevito drži i čuva. Zbog toga se ne možemo složiti s onima koji tvrde da čakavština izumire. Mi smo na strani g. F. Pavešića, koji kaže: »Čakavština ima svoje tijelo, imade svoju dušu, ona je živjela i živjet će i imade pravo na taj život, kako sada tako i u buduće«.

U uvodnom dijelu svoje rasprave g. Hraste govori o seobama na Brač, a zato se poslužio djelima A. Ciccarellia, A. Iutronića, P. A. Tomasea i dra G. Novaka. Još od IX vijeka Brač je slavenski otok, jer su ga tada naselili Neretljani; — a kasnije, mnogo kasnije (u 15, 16 i 17 vijeku) opet su na Brač selili samo Hrvati, i to Omišani, Poljičani i Hercegovci. Posljednji doseljenici, iz 17 v., naselili su Sumartin i uščuvali štokavsko narječje. To su jedini štokavci otoka Brača.

I piščeva razlaganja o naseljima na Braču vrlo su interesantna. Spominje i mjesta kojih više nema: Straževnik, Mosuljicu, Dubravicu, Gradac i Podgračišće. Ranije su glavna mjesta bila na istoku i unutrašnjosti, a danas je Brač naseljeniji na zapadnoj strani i pri moru, gdje su nastala tolika nova mjesta.

Materijal svoje studije pisac iznosi ovim redom: glasovi, akcenti i oblici. Najviše mjesta posvećuje selu Ložišću. Govor toga mjesta uzeo je za temelj svoje studije. Zbog toga je i najviše primjera otale uzeo, a iz ostalih mjesta samo ono što odudara od ložiškog govora. Pisac je proputovao Brač, pa je »na licu mjesta« utvrdio govorne veze, s jedne strane sa Splitom i kopnom, a s druge strane sa Hvarom i Visom.

Nije ovdje mjesto da se dade detaljan prikaz ove rasprave. Svrha nam je da upozorimo Bračane i širu javnost (nestručnjake) na ovaj odličan rad.

Iako nije dao sve što ulazi u pitanje bračkoga govora, pisac je uspio da dâ sve najvažnije njegove karakteristike. Zbog toga ova rasprava zaslužuje punu pažnju naših filologa. Obrada glasova i akcenta najteža su pitanja dijalektologije, a baš ta pitanja dr Hraste je majstorski riješio u ovoj raspravi. Tko se bude unapred bavio proučavanjem čakavštine, morat će često citirati dr Hrastu i njegove radove.

Ipak je šteta što se nije malo pozabavio rječničkim blagom. Istina, g. Hraste nije mogao dati potpun brački rječnik, jer zato treba mnogo vremena i sitnog rada, ali je Brač pun toga blaga. Spomenut ćemo samo nekoliko riječi, koje se u Ložišću čuju:

bodȁc, būnjȁc, dīmnjȁ, ditmōn, hánjule, nōzȗci, trlȕci, lábara, ȍhlip, mlōz, ȍgreb, skvára, šēgodišća, trūs, ȕžak, vrvȉca, zȇb i t. d. — A imena mjesta, polja, bregova, šuma, vinograda (nomina loci) nisu ništa manje interesantna. Eto, n. pr. u Ložīšću: Rôt, Ratȁc, Račȉć, Bōk, Bočȁc, Pīsk, Tȉha, Pásika, Miráča i t. d.

Nema mnogo govornih ogleda, ali je i to pisac opravdao. Iznosi samo tri primjera, dva iz Ložišća i jedan iz Supetra. Da ih je više, iz raznih mjesta, bolje bi bilo. Za govorne oglede najbolje je uzimati pripovijetke i anegdote, a Brač, hvala Bogu, ima čitavu zbirku toga o samoj Mrduji!

Na kraju ove rasprave dodana je uspjela karta otoka Brača na kojoj su tačno pikazana razna govorna mjesta (čakavska, cakavska, štokavska i štok. čak.).

Cio ovaj rad strogo je naučnog karaktera, ali nije monoton. Ima nekoliko polemičkih mjesta, koji radnji daju osobitu draž. U poglavlju o glasovima pisac, n. pr., unosi jednu lijepu polemičku digresiju. G. Miloš Moskovljević u jednom svom radu (»Vokalizam lumbardskog govora«) dovodi lumbardsko narječje u vezu s nekim crnogorskim dijalektima i zaključuje da su Lumbarđani doseljeni iz Crne Gore ili Srbije. I to sve zbog toga što i Lumbarda ima svoje Kosovo i svoj Žabljak! A eto, i na Braču se nalaze Dunôj i Moráva (dvije vode), ma da se na temelju toga ne može zaključiti da su se Bračani doselili sa obala Dunava i Morave!

Prema svemu što je rečeno, bit će i razumljivo zašto pojavu ove rasprave bilježimo na ovom mjestu: mi Bračani odajemo priznanje i izričemo zahvalnost g. Hrasti!

Djelo je štampala Srpska kraljevska akademija kao X knjigu Srpskog dijalektološkog zbornika.

Pavle Valerjev

Nekoliko riječi o postanku, redakciji i važnosti Statuta i Reformacija otoka Brač

Po Dr. I. Strohalu, koji je napisao knjigu »Statuti primorskih gradova i općina« (izd. po Jugoslavenskoj Akademiji 1911), pojavili su se u našim primorskim krajevima osobiti Statuti za pojedine gradove i općine u toku XII do XVI vijeka. Pojavili su se u onim krajevima, što su stajali pod većim ili manjim utjecajem romanske kulture odnosno u nekoj vezi s talijanskim kakvim gradom, a osobito s Mlecima. Statuti gradova i općina, što su bili u većoj mjeri pod utjecajem te kulture, a s razloga što su primili ili imali više romanskih odnosno više romanizovanih elemenata, bili su sastavljeni u latinskom, a kasnije u talijanskom jeziku; ostali pak gradovi i općine, kod kojih je taj utjecaj bio slabiji, imali su Statute sastavljene u hrvatskom jeziku.

Gotovo u svim tim gradovima i općinama većina je pučanstva bila u vrijeme, kad su se ti Statuti stvarali, po svome podrijetlu hrvatska, pa je ta većina baš makar i romanizovana stvoril atradiciju i zakone, iz kojih su ti Statuti nastali. Stoga makar se i ne može da ospori romanski utjecaj na sastav tih Statuta i makar je u tim Statutima bilo slijepo recipirano iz talijanskih Statuta i iz tradicija talijanskh gradova mnogo toga, ipak ima u njima mnogo toga što je niklo isključivo na hrvatskom tlu. Nadalje ti Statuti, pa i sadržavali neke pojedine ustanove, što su bile sadržane i u Statutima talijanskih gradova, vrijedili su eto za pučanstvo, koje je bilo u svojoj jezgri hrvatsko te su tako postali baš hrvatskim zakonima. Svi su ti Statuti stoga vrlo zanimljivi ne samo za pravne historičare odnosno historičare uopće nego i za svakog intelektualca. K tome bi bilo ne samo lijepo nego upravo i važno, da bi što bolje upoznali onaj od tih Statuta, koji je u nekoj užoj vezi s krajem, gdje je jedan takav Statut nikao, poimence dakle da bi Statut otoka Brača upoznali naši Bračani i prijatelji Brača. Ovi Statuti, uz ostale kasnije dodatke, najbolje prikazuju, koliki je bio uticaj romanskog svijeta i romanske kulture ne samo na pravni život nego i na čitav kulturni život naših pradjedova i nas samih,

otkrivajući nam ujedno mnogu tajnu iz prošlosti i razjašnjavajući nam k tome mnogu pojavu koliko pravnog toliko društvenog našeg života uopće.

Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti rano je uvidjela koju korist mogu da pruže narodu Statuti, pa se je stoga pobrinula da ih u svojoj nakladi i objelodani. Uz mnoge druge objelodanila je i Statut otoka Brača i to po Dr. K. Kadlecu, bivšem sveučilišnom profesoru u Pragu, dopisnom članu iste Akademije, u g. 1926, pod ovim naslovom: »Statut i Reformacije otoka Brača sa zakonima, povlasticama i listovima duždeva za bračku općinu i izvacima iz Ciccarellijeve knjige »Osservazioni sull' isola della Brazza««.

Brački Statut i njegovi dodaci — Reformacije — spadaju u onu skupinu dalmatinskih Statuta, što uređuje jedino proste odnošaje pučanstva. Pravo, sadržano u tom Statutu i u njegovim dodacima, većinom je pravo seoskog puka. Pravo seoskog puka sadržavaju n. pr. i Statuti, koji su vrijedili za Hvar, Korčulu i Poljica.

Druge su prirode naprotiv n. pr. Statuti gradova Zadra i Dubrovnika, u kojima je sadržano pravo gradskog stanovništva, koje je drugačije živjelo nego seoski puk. U tim gradovima bio je pored toga gušće naseljen romanski živalj, dok su sela i otoci bili skoro posve hrvatski. Poradi toga pravo sadržano u tim Statutima pokazuje više neslavenskih nego li slavenskih elemenata. Bogatiji život gradova imao je i to za posljedicu, da je pravni sustav njihovih Statuta mnogo podrobniji i savršeniji nego sustav Statuta prostog prava seoskog pučanstva. Ta razlika udara u oči osobito na polju obveznog i trgovačkog prava. Statuti Zadra i Dubrovnika sadržavaju dalje i mnoge odredbe o pomorskom pravu, a u Statutu Brača, kao Statutu koji uređuje odnošaje seoskog pučanstva, nema takvih odredaba uopće.

Kod izdavanja bračkog Statuta Dr. Kadlec se je poslužio primjerkom Statuta, koji mu je bio posudio Dr. Mirko Vrsalović. Dr. Vrsalović se je mnogo zanimao za Brač i Statut Brača te je o tome napisao pod imenom »Brač i Brački Statut« u listu »Hrvatska riječ« u g. 1913 (izlazila je u Šibeniku) lijepih i zanimljivih povjesnih bilježaka o ovom predmetu.

Statut koji je imao pri ruci Dr. Kadlec bio je tiskan u Vidanu (Udine) u g. 1656.

Brački Statut poznat je u naše doba jedino i isključivo po sad navedenoj ediciji a pod ovim naslovom: »Statvta Mvnicipalia ac Reformationes Magnif. Communitatis Brachiae Clarissimis DD. Hieronymo, Ad Vicentio Michaeli Fratribvs Dicata. Vtini, MDCLVI. Apud Nicolaum Schirattum.« Od tog izdanja ima

vrlo malo primjeraka. U Splitu, u koliko je poznato, ima po jedan primjerak Gradska biblioteka i Biblioteka Arheološkog muzeja. Ni jedan jedini stariji manuskript ovog Statuta, tvrdi Dr. Kadlec, nije se uščuvao, a nije ni vjerojatno, da bi se ikada više takav ni mogao gdje naći.

Razlog je tomu činjenica, što su Statuti u općinskoj palači u Nerežišćima — Domus communis — kako je o tomu riječ u uvodu Statuta, bili izgorjeli (ovo je bilo u g. 1277); što su kasnije i mnogobrojni spisi općinske kancelarije bili izgorjeli u g. 1645, pa što je k tome kroz 3 godine a prije tog drugog požara — od 1424 do 1426 — po Braču harala kuga, od koje su bile propale skoro tri četvrtine pučanstva te pri tome i ovaj put bilo propalo mnogo uredovnog materijala. Najveća je vjerojatnost, da su se među uništenim knjigama i spisima nalazili i egzemplari Statuta koliko za vrijeme haranja kuge toliko i za vrijeme drugog požara. Ovo se dade zaključiti i po činjenici, što je baš i upravo malo godina poslije drugog požara bio u Vidanu otiskan brački Statut.

U dekretu bračkog kneza Al. Dodo od 14 VIII 1655, kojim dopušta i određuje štampanje Statuta i Reformacija, ističe se, da primjerci municipalnih Statuta i Reformacija postoje samo u rijetkim rukopisima, amo tamo razbacani, u privatnim rukama, a i to samo u odlomcima, na način da prijeti pogibelj, da bi se s vremenom mogli posvema izgubiti, pa da uslijed toga određuje štampanje Statuta. Ni onda u g. 1655 ne bijaše potpunih egzemplara Statuta i Reformacija nego samo pojedinih njihovih odlomaka.

Dr. Kadlec je prilikom sređivanja edicije Statuta usporedio Statut otoka Brača sa Statutom otoka Hvara i s onim otoka Korčule kao i sa Statutima, koji spadaju u istu kategoriju, pa je postigao lijepih uspjeha. S tim je postigao i uspjeh u pravcu, što je utvrdio, da je Statut Brača bio upravo prepisan za Hvar, a baš u toliko, što su bili prepisani skoro u cijelini dio uvoda i 3 prve knjige Statuta.

Statut Brača sastoji se naime od 4 knjige, od kojih prve 3 bijahu redigovane ujedamput i to u g. 1305 a 4 g. 1375.

Redigovanje 3 knjiga za Hvar prema 3 knjigama Statuta za Brač izvršeno je u g. 1331. Toj činjenici nemamo da se čudimo s razloga, što su oba otoka tada dijelila zajedničku sudbinu, a k tome i imali jednake uvjete opstanka. Brač i Hvar bili su naime u g. 1331 pod jednom upravom, pa nije nikakvo čudo, da su Hvarani, koji nisu još imali pisani zakonik, recipovali baš bračko pravo,a ne kakvo drugo pravo. Kasnije kad je brački Statut dobio četvrtu knjigu pa Reformacije, a hvarski Statut četvrtu i petu knjigu i dodatke, svaki je od ova dva otoka imao

svog posebnog kneza i svaki je samostalno popunjavao svoje statutarno pravo. Da su prve tri knjige bračkog Statuta bile redigovare u g. 1305 razabire se iz uvoda tim knjigama, otkuda doznajemo, da je tadašnji hvarski i brački načelnik Marinus Faliero, na molbu Bračana i po želji svojega bračkog namjesnika Stephani Mixae (Mišić) iz Zadra te po odluci većine vijeća i puka otoka Brača dao stari izgorjeli Statut »obnoviti« (renovare) kaošto i to, da je sastav novog zakona bio potvrđen i odobren po malom i velikom vijeću, uz pohvalu i pristajanje cijelog pučanstva Brača. O tome pak kako je nastala u g. 1375 četvrta knjiga Statuta bračkog — glava 1 do uključivo 56 — imamo opširnije podatke u uvodu toj knjizi. Tu čitamo, da se to dogodilo za vrijeme, kad je bračkim knezom bio Simon Auria iz Genove, kraljevski admiral (admiral ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika Velikog), a njegovim namjesnikom Jacobus Nicole (Nikolić) iz Splita. Ovaj je Nicole skupa sa svojim sucima (Ivano Lucanich, Radovano Mixich et Ilia Jurinich) bio opunomoćen od velikog vijeća otoka Brača 7 I 1375, da u tu svrhu izabere stručnu komisiju, u koju su ušli i pretstavnici bračkih plemića, 6 njih na broju. Tu se spominje da je s njihovim zajedničkim vijećanjem (biva ovih: Climpsae Baloy, Michaelis Xuvetich, Mixae Petrulich, Tomasi Dragozetich, Christini Clinsich et Georgi Duimovich) bila sastavljena četvrta knjiga. Vidi se, da su sva imena koliko sudaca toliko izabranih plemića bila hrvatska.

Onako kao su i tri prve knjige Statuta bile jedinstveno djelo, bilo je jedinstveno djelo i četvrta knjiga ili tačnije 56 glava te knjige. Kasnije su glave te četvrte knjige nastale s prihvatom odluke kao obično u tadašnjem zakonodavnom tijelu, u velikom vijeću plemića kao što je to tako u njima navedeno. To je bilo u g. 1375, 1383, 1385, 1392 i 1415.

Prva knjiga Statuta ima 29 glava, druga samo 11, treća 43 a četvrta 59 glava.

Poslije bračkog Statuta slijede tri knjige Reformacija, od kojih najviše glava, 86 na broju, obuhvaća prva knjiga, 22 glave druga a 18 glava treća.

Iz Statuta i Reformacija možemo da razaberemo, da su se za Reformacije vodile osobito knjige, koje su, po svoj prilici, bile vođene kronološkim redom.

Kod redigovanja Reformacija nije se išlo za tim da se svedu u nekakav sistem, jednako onako kao što se nije išlo za tim, kad se je obnovio odnosno izdao Statut, pa prema tome kako nema sistema kod Statuta nema nikakvog sistema ni kod Reformacija. Nekoliko Reformacija, koje su sve datirane osim jedne, uvrštene su u četvrtu knjigu Statuta, a baš na kraju te knjige

kao glave 57 do 59. To su one glave koje su nastale poslije 56 ukupno glava četvrte knjige Statuta.

K tome je jedna i to iz g. 1351 primetnuta kao glava 43 trećoj knjizi Statuta. Ostale su Reformacije samo djelomično datirane, a velika većina nema datuma. Nedatirane smještene su svekolike u prvoj knjizi Reformacija, a potječu sve jamačno iz g. 1415 do 1420, dakle iz posljednjih godina predmletačke konačne ere, biva negdje na izmaku ugarsko-hrvatskog gospotstva. Na rok 1415 g. upućuje posljednja (59) glava četvrte knjige Statuta (ova je prihvaćena 24 II 1415 za vrijeme knezovanja Petra Šimuna de Bona iz Dubrovnika), a na rok 1420 g. izvadak iz privilegija dužda T. Mocenigo od 22 X 1420, kojim su i Statut i dotadašnje Reformacije po mletačkoj republici bile odobrene, dakle u doba — kako se u tom privilegiju čita — kad su se Bračani svojevoljno predali Mlecima (»della volontaria dedition dell' isola«).

Tek Reformacije druge i treće knjige su datirane. Potječu svekolike iz doba poslije obnovljenog mletačkog gospotstva, dakle poslije g. 1420 pa dalje do redakcije po Ivanu Petru Mattiazzi, kancelaru Brača u g. 1655.

I kasnije je dužd, odnosno senat, u Mlecima u više navrata, na zamolbu Bračana, potvrđivao Statute i Reformacije, određujući ujedno kaznu za one koji bi ih prekršili. Kao što je Statut bio dvaput redigovan, slično se dogodilo i s Reformacijama. Prva nedatirana knjiga Reformacija bila je predložena prvoj mletačkoj vrhovnoj vlasti na potvrdu g. 1420, što smo već gore napomenuli, a druga i treća knjiga pak bile su redigovane tek 1655 g., kad je — kako smo na početku ovog sastavka kazali — knez A. Duodo dopustio i naredio, da se razbacani odlomci koliko Statuta toliko i Reformacija priberu, poredaju te štampaju.

Posao redakcije u svrhu tiskanja imao je u cjelini da izvrši gore imenovani Mattiazzi. On je pronašao traženi materijal kod dvojice bračkih plemića i baš: Uvod o postanku Statuta, cijeli Statut i dvije knjige Reformacija kod Dominika Filippi a treću knjigu Reformacija kod Julija Ivellio. Cijela redakcija kancelara Mattiazzi sastojala se u tome što je sabrao materijal onako kako je našao. Kod njega nema traga nikakvoj ozbiljnoj redakcijskoj djelatnosti. Što je našao to je autenticirao sa svojim pečatom i potpisom. Autentikacija se nalazi poslije Uvoda o postanku Statuta, na svršetku druge, treće i četvrte knjige Statuta, pa druge i treće knjige Reformacija. Pošto je sabrao cijeli materijal i autenticirao, predao je zbirku knezu Al. Duodo, koji je naredio, da se štampa sve — Statut i Reformacije — u primljenom obliku (»come stanno, e giacciono, possano esser

stampate«), a da pri tome nije bila izdana ni po njemu ni po senatu u Mlecima nikakva specijalna potvrda tako sakupljenih propisa.

Statuti i Reformacije su dakle zbirka raznih statuta i raznih odredaba, nastalih u dugom toku vremena, uz kasnije nadometke, a što su bile na snazi do pada Mletaka g. 1797.

Ovdje je spomenuti, kako je osim materijala sadržana u Statutima i Reformacijama još bilo starih i prastarih uredaba i propisa što su vrijedili za otok Brač. Ovo zaključujemo koliko iz nekih odredaba Statuta i Reformacija, toliko iz činjence što je Al. Duodo pri koncu naredbe, kojom je odredio štampanje Statuta i Reformacija, poslije gore citiranih riječi istaknuo ovo: »Con risserva di mandar pur sempre alle stampe, tutto quel di più, che di vantaggio potesse in tal proposito da gl' archivii et angoli dell' antichità ricavarsi, e ponersi in qual si voglia tempo per l' avvenire in luce«, biva s reservom, da se uvijek kasnije dade tiskati sve ono što bi moglo da bude u tu svrhu od koristi a što bi u koje mu drago doba u buduće izišlo na vidjelo i izvuklo se iz arhiva i kutova starinskih, dakle iz starih vremena.

Kaže Dr. Kadlec, da su očito u Mlecima gledali na izdanje Statuta i Reformacija kao na puko objelodanjenje štampom starijih pravnih propisa, koji su postojali na snazi. Ujedno primiećuje, da je to gledište u ostalom i bilo ispravno.

U suštini, kako to opaža i Dr. Vrsalović u svojim gore navedenim povjesnim bilješkama, Bračani su sami za sebe sačinjavali neku vrst republike za dugo godina. Kad bi im se promijenio gospodar, ta se činjenica nije mogla odveć izvana opaziti. Toliko su oni bili svijesni tog svog gospotstva na otoku s onim svojim Statutima i privilegijama, što su ih mali uzakonjene, da na gospodara nijesu mnogo ni pazili. Glavno im je uvijek bilo, da im svaki novi gospodar potvrdi privilegije koje su imali, a ovo su uvijek znali lukavo pripraviti, pa da im se pored toga udijeli i po koji novi privilegij — i s tim su bili presretni. Življahu de facto sasvim neodvisni u tom pravcu te se baš u tom opaža kontinuitet njihove prastare autonomije.

Kazali smo prastare autonomije, jer moramo pretpostaviti, da su Statuti popisani običaji i adeti, povlastice i zakoni što se je sve čuvalo u općinskoj palači u Nerežišćima, dok to nije bilo sve uništeno u g. 1277, kad su Omišani uništili mjesto te zapalili i palaču. Statuti su dakle bez sumnje pretstavljali pravne odredbe, što su na otoku bile nikle i bile kodificirane još prije g. 1277, što je svakako jedna zavidna starina.

Istakli smo naime već na početku, da je 1 V 1305 tadašnji načelnik Hvara i Brača bio odredio, da se s obzirom na poni-

štenje zbirke Statuta od požara baš ova zbirka popaljenih odredaba (»haec combusta Statuta«) jedino obnovi, a ne nešto nova u tom pogledu stvori ili zaključi. Statut i Reformacije pisani su dekadentnom latinštinom. Jedino su potvrde Statuta i Reformacija sa strane Mletaka i par umetaka u zadnje doba k Reformacijama napisani talijanskim jezikom. Riječi hrvatske, na koje nailazimo u tim propisima, a ima ih mnogo, naprosto su polatinjene (n. pr. vrč = vrceus; zobun, zobunac = zupponus; kaca = cacia, cazza itd.).

Kad bismo htjeli da sebi predočimo vjernu, potpunu sliku o životu Bračana onih vremena jedino na temelju Statuta i Reformacija, mi ne bismo mogli u tome da nikako uspijemo. Takva bi slika bila nepotpuna. Jer, ističemo ponovo, propisi sadržani u ovim vrelima odnose se skoro isključivo na uzajamne odnošaje bračkog stanovništva između sebe i donekle prema strancima a nipošto na njegove odnošaje prema gospotstvima, pod kojima su u razna vremena bili i stajali, poimence prema gospotstvu mletačke republike. Kad bismo dakle htjeli upoznati pravi život stanovništva Brača iz onog doba, morali bismo da upotpunimo materijal, što je u Statutima i Reformacijama, s mnogim drugim materijalom, da proučimo dovoljno periode povijesti, u kojima jeotok bio pod raznim gospotstvima, poimence od VII vijeka do pada mletačke republike i prilike koje su u to doba vladale mletačke republike unapred i prilike koje su u to doba vladale, a osobito pak razne isprave, privilegije, zakone, naredbe, odluke itd., što sadržavaju javno-pravne norme u pogledu otoka i stanovništva otoka. Poimence bismo u tu svrhu trebali da proučimo materijal sadržan u drugom dijelu knjige Dr. Kadleca, biva zakone, povlastice i listove duždeva te Ciccarellievo tu spomenuto djelo, pa k tome onaj materijal što ga je po Braču za života pokupio Dr. Vrsalović (ovaj se materijal sada nalazi kod Jugoslavenske Akademije u Zagrebu) i najzad materijal što se odnosi na otok, a nalazi se možebit još gdjegdje u kakvom arhivu u našoj državi ili vani u inostranstvu.

Ovaj bi posao iziskivao mnogo vremena, mnogo truda i mnogo ustrpljenja, ali bi bio posao vrlo lijep i zabavan te svake pohvale vrijedan.

Dr. Antun Cerineo

Elektrifikacija otoka Brača

Dan 6 februara 1938 godine može da se smatra najznačajnijim u nizu mnogih, koji su protekli u radu oko ostvarenja elektrifikacije otoka Brača, pak smatramo, da bi bilo šteta da otiđe u zaborav.

Tog historijskog dana, sastali su se u Splitu u velikoj dvoarni hotela Bellevue, općinski načelnici otoka Brača i Hvara na čelu sa svojim narodnim zastupnicima gospodom Ivan-Petrom Mladineom i Dr. Josipom Berkovićem uz sudjelovanje istaknutih javnih radnika Hvarana i Bračana sa stalnim boravištem u Splitu. Pretsjedatelj tog skupa jest narodni zastupnik gosp. Ivan-Petar Mladineo.

Nakon što su narodni zastupnici istakli potrebe svojih otoka, preporučili su sabranom skupu, da sa simpatijama saslušaju referate po predmetu elektrifikacije naših otoka.

Gosp. Ing. Jutronić Nebodar je sažeo dotadašnji tok izvršenog rada. Taj govor prama zapisniku sjednice glasi:

»Vepoštovana gospodo načelnici naših otoka!

Sretan sam, što mogu pred Vama, pretstavnicima naših varoši i sila, ukratko da iznesem historijat razvitka misli o elektrifikaciji naših otoka. Još više se osjećam sretnim, što je danas to pitanje tako sazrelo, da ne može da se očekuje, da će na ovom našem sastanku ostati pri samim razgovorima, kako se je to često dešavalo. Ovaj put, uvjeren sam, odluka će pasti i ta odluka, vjerujte, biće od presudnog značaja za daljni uspješniji i bolji razvitak naših otoka na kulturnom i privrednom polju.

Današnji dan nije nadošao naglo i nenadno; ovaj dan je rezultat 10-godišnjeg sistematskog rada. Prvi temelj planskoj i racionalnoj elektrifikaciji naših otoka prenosom električne energije na daljinu, postavio je moj uvaženi rođak g. Ing. Petar Jutronić.

Po završetku mojih tehničkih nauka i ja sam prionuo uz njegov rad, jer smo htjeli i shvatili za svoju prvu dužnost, da naše tehničko znanje poklonimo našoj užoj domovini, kako bi smo pomoću ove važne grane tehnike mogli da podignemo nivo naših siromašnih varoši i sela. I evo, nakon 10 godina nastoja-

ELEKTRIFIKACIJA OTOKA BRAČA I HVARA
–Prenosom energije na daljinu–
Ekonomski razvitak naših otoka uslovljen je planskom i racionalnom elektrifikacijom.
Podizanje industrije i zadrugarstva omogućuje bolje iskorišćavanje domaćih produkata, podiže standar života.
Dobra rasvjeta preduvjet je napredka, kulture i zdravlja sela.
Bračani-Hvarani propagirajte plansku elektrifikaciju naših otoka razašiljanjem dopisnica širom svjeta.–
Svjesni otočani ispunite svoju dužnost primjernim oduševljenjem i fanatizmom
»Zadruga za elektrifikaciju«
BRAČKI KANAL
HVARSKI KANAL
NERETLJANSKI KANAL
KORČULANSKI KANAL
O. BRAČ
O. HVAR
O. ŠĆEDRO
PELJEŠAC
MAKARSKA
Dugi Rat
Omiš
Kraljevac
Zadvarje
Sutivan
Supetar
Splitska
Postira
Mirca
Ložišće
D. Humac
Škrip
Dol
Pučišća
Povlja
Bobovišća
Bobovišća n.m.
Milna
Dračevica
Nerežišće
Praznice
N. Sela
Selca
G. Humac
Sumartin
Vidova gora
Murvice
Bol
Brusje
Starigrad
Vrboska
Jelsa
Hvar
Grablje
Dol
Vrbanj
Svirče
Vrisnik
Pitve
Humac
Poljica
Zastražišće
Gdinj
Bogomolje
Sućuraj
Dolac
Plaža
Sv. Nedjlja
Paklenski otoci
Šolta
Selo
Čiovo
NASELJE
TRAFO-STANICA
PODMORSKI KABEL
GLAVNI VOD V.N.
RAZVODNA MREŽA V.N.
DALJNA PROŠIRENJA V.N.
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Km

nja javljaju se danas prve pozitivne konture ostvarenja ovog korisnog i grandioznog plana.

Moram naglasiti, da smo u radu nailazili na silne poteškoće i nerazumijevanja i jedini prvoborac bio je naš uvaženi saradnik gosp. Venceslav Štambuk, koji je moram priznati, od prvog momenta shvatio situaciju i stvar o kojoj se radi, pak je zajedno s nama vodio borbu i propagandu.

Srećom sudbine, pred dvije godine došli smo u dodir sa našim uglednim narodnim zastupnikom gosp. Ivan-Petrom Mladineom. I on, kao dobar gospodar i odličan ekonom, shvatio je sto postotno našu stvar, pak se je jednakim elanom bacio na rad, kako bi smo isti priveli kraju.

Isto tako, srećom sudbine, sastali smo se sa uvaženim gosp. narodnim zastupnikom Dr. Josipom Berkovićem, koji je saznavši, na što se sve mi spremamo, primjetno shvativši grandioznost plana, obješručke prigrlio ovoj ideji, svijestan koristi koju će imati naša sela izvedbom sistematske elektrifikacije.

Tako sakupljene u ovom radu i ja Vas pozdravljam i ime nas prvoboraca i naglašavam Vam, da treba zasukati rukave i ući u borbu za ostvarenje ovog korisnog djela, na kojemu će nam, budite uvjereni, mnogi zavidjeti.

Gospodo!

Nemojte misliti, da su ovo neki fantastični planovi.

To su planovi i projekti, koji se temelje na poznavanju savremene tehnike i na dugogodišnjem iskustvu na terenu. Mi za tim stojimo svojim imenom kao stručnjaci i našim potpisom.

Naš projekat smo prikazali direktoru jednog od najvećih elektrotehničkih preduzeća gosp. Ing. Jeriću, koji je sa poznatom mu rigoroznošću sve pregledao, te se ja sa elaboratom saglasio.

Gospodo! Mi Vas pozivamo na fanatičan rad za ostvarenje elektrifikacije otoka, naše najuže domovine, za koju smo dužni raditi i posvetiti sve naše sile i znanje. Jer znajte, da čovjek, koji nezna što je Volt, Amper, KW (kilovat) i KWh (kilovatsat), danas ne spada među napredne ljude. Narod, koji ove jedinice ne pozna kao centimetar, metar i kilogram, ne može napredovati i isključen je iz svih blagodati koje pruža čovječanstvu savremena tehnika.

Dakle gospodo na rad!«

Zatim presjedatelj dava riječ gosp. Ing. Jutroniću Petru. Gosp. Ing. Jutronić iznaša Tehničko-ekonomski elaborat, koji u izvatku glasi:

Prije se kultura jednog naroda mjerila procentima analfabeta, a danas se stupanj kulture naroda cijeni i po broju potrošenih KWh (kilovatsati) po stanovniku. Po drugom mjerenju

otočani zaostaju mnogo za suprotnim primorjem. Uzrok, što je taj srazmjer poremećen na štetu otočana, leži u tome, što je sretan udes susjednim stanovnicima kopna dao dva velika izvora energije: vodene slapove Krke i Cetine. Time im dao i mogućnost, da dođu do jeftine električne energije. Dalje, tamo su se našli jaki pojedinci, općine ili grupe, koje su shvatile situaciju i koje su znale i htjele, da tu energiju prenesu preko 50 i više kilometara daleko od samog izvora. Te činjenice su omogućile širokim slojevima građana najnapućenijeg dijela primorja, da postanu sudionici najveće blagodati.

Prirodno, ne može se nitko čuditi ako i otočani, koji su poznati sa svoje preduzimljivosti, počinju da misle, kako bi se i oni k tim neiscrpivim izvorima energije priključili. Ne ostaje ništa drugo, nego da se ono što priroda nije dala, nadoknadi inteligencijom, radom i požrtvovnošću. Ovim mislim na specijalni slučaj spoja najbližeg otoka Brača preko Dugograta na hidrocentralu u Kraljevcu, i otoka Hvara na Brač preko njihovih najpodesnijih tačaka, podmorskim kabelom.

Da možemo da idemo k postavljenom cilju, tj. planskoj i racionalnoj elektrifikaciji spomenutih otoka, moramo da najprije jasno i otvoreno konstatiramo današnje stanje.

Kao i mnoga druga pitanja privrednog karaktera, tako je i pitanje elektrifikacije otoka Brača i Hvara bilo do sada rješavano bez ikakvog sistema ili plana na široj osnovi. Električne su centrale nicale kao posljedica čisto lokalnih prilika. Danas na otoku Braču postoji 7 električnih centrala i to po dvije u Selcima i Milni, a po jedna u Supetru, Pučišćima, Postirima i Bolu.

Jedna centrala na zadružnoj osnovi u Selcima dava energiju za rasvjetu selu istog imena, a osim toga je na nju priključeno vodom niskog napona selo Sumartin i dio industrije kamena, dok je druga privatno vlasništvo i služi isključivo u industrijske svrhe.

Milnarska općinska centrala je spojena vodom 3 KV do transformatorske stanice u Bobovišćima, a u svom produženju do transformatorske stanice u Sutivanu vodom 15 KV. Prenos energije vrši se sada naponom 3 KV u cijeloj dužini. Na transformatorsku stanicu Bobovišća priključena su sela Bobovišća, Ložišća i Bobovišća Luka. Spoj spomenutih sela sa transformatorskom stanicom u Bobovišćima izveden je vodom niskog napona. Električna energija se troši isključivo za svrhe rasvjete. Druga električna centrala u Milni, privatne svojine, služi isključivo u industrijske svrhe.

Supetarska općinska centrala služi u svrhu javne i privatne rasvjete.

Električne centrale u Postirima i Pučišćima su čisto industrijskog karaktera.

Centrala u Bolu je svojina tamošnjeg reda Dominikanaca, a njen opskrbni rajon je ograničen na samostan i pripadajuću školu u svrhu rasvjete.

Ovih sedam postojećih električnih centrala imaju ukupno nešto više od 150 KS instalirane snage. Seoske mreže niskog napona su sve normalnog napona 400/231 Volt.

Na otoku Hvaru postoje dvije električne centrale, i to u Staromgradu i u mjestu Hvaru, koje napajaju svoje gradske mreže energijom u svrhu rasvjete; obe su vlasništvo odnosnih općina. Njihov opskrbni rajon ne prelazi periferije dotičnih gradova. Gradska mreža u Staromgradu je normalnog trofaznog napona kao na Braču, dok je u Hvaru istosmjerne struje. Ukupna instalirana snaga pogonskih motora je cca 100 KS.

Sve općinske električne centrle su na pogon nafte sa Dieselmotorima, dok su nekoje privatnog vlasništva na pogon upojnog plina (Sauggas).

Općinske centrale i seoske mreže kao i transformatorske stanice su solidno građene. Nažalost ne može da se kaže, da su i dobro uzdržavane, što nije nikakvo čudo, ako se uvaži činjenica, da skoro ni jedna centrala nema stručna vodeća ovlaštena lica, moguće iz prostog razloga što ovako sitna električna gospodarstva nemaju za to raspoloživih sretstava.

Negativna bilanca dosadašnjeg električnog gospodarstva, mali broj priključaka i relativno slabi konzum treba tražiti u slijedećim razlozima:

1) nesigurnost pogona i time u vezi nepovjerenje potrošača, 2) skupa struja, 3) slaba i nikakva propaganda, 4 konzervativnost i niski životni nivo ekonomski slabijih, 5) povezanost općine i električnog gospodarstva i trošenje primitaka od električne energije u druge svrhe koje nemaju ništa zajedničkoga sa razvitkom elektrifikacije dotičnog mjesta.

Takovo stanje samostalnih malih električnih centrala, a osobito onih općinskih, posljedica je i pogrešnog gledanja na samu stvar. Mislilo se, da će visokom prodajnom cijenom privatne rasvjete (10-12 dinara po KWh) i skupo vršenim priključcima izvući prava korist, dok držanjem nestručnih lica da će pogonski troškovi pojeftiniti. Desilo se je obratno: skupa struja ukočila je električna poduzeća u samom njihovom početku, te je ograničila broj potrošača na minimum; držanjem nestručnih lica, postrojenja su dovedena u derutno stanje, a kao daljnja logična posljedica, nesigurnost pogona odalečila je i one, koji su mogli da sebi priušte takav luksus električne rasvjete. Poskupljenje pogonskog materijala, nafte, zadalo je, ovakovim

načinom rada, malim električnim centralama zadnji smrtonosni udarac.

I, umjesto da ove centrale budu izvor blagostanja, one su svoje općine dovele na rub propasti tako, da pretstavljaju veoma težak i nepodnosiv teret; to nije nikakvo čudo ako se uvaži činjenica, da godišnji troškovi samo oko uzdržavanja (uglavnom režija i pogonski materijal) raprezentiraju iznos od 610.000 dinara bez amortizacije i kamata na investirani kapital.

Na drugoj strani silni razmah i budućnost turizma, osobito u primorskim mjestima i sve jači razvitak industrije kamena traži radikalnu reformu električnog gospodarstva. Vrijeme imperativno zahtijeva, da se do sada slučajno stvoreno revidira i postavi na solidnu zajedničku osnovu.

Tu činjenicu su najprije uočili i shvatili neki istaknuti javni radnici na Braču, a sada se sa radošću konstatira, da su se toj grupi približila braća sa otoka Hvara.

Koliko će biti polje rada nove Zadruge, najbolje se vidi iz toga, da od 6165 nastanjenih domova, koji po planu dolaze u obzir za priključak, samo 1004 do sada uživaju relativnu blagodat električnog svijetla, dok se u svrhe rasvjete još uvijek uvaža petroleuma i stearinskih svijećica u vrijednosti preko 1,000.000.— dinara godišnje. Na samom otoku Braču postoji preko 30 kamenoloma, nekoliko fabrika sardina, i preko stotinu velikih preša za vino i ulje, a samo neznatni dio toga je elektrificiran, dok su svi preduslovi i da ponovo oživi zapuštena brodogradnja itd. Obrt i upotreba elektriciteta u domaćinstvima nije skoro uopće zastupana u današnjem električnom konzumu.

Posmatrajući samo sa gledišta tehničko-ekonomskog, svrha Zadruge u glavnom bi bila:

da kao pravno tijelo udruži sve moralne i materijalne snage oba otoka;

da dade na dispoziciju tehničko, administrativno i pravno stručno osoblje za izvedbu postavljenih ciljeva, naime za izvedbu planske i racionalne elektrifikacije otoka Brača i Hvara, a kasnije Šolte i Visa;

da kao organizacija za kojom će stati preko 30.000 svijesnih zadrugara, svojim autoritetom isposluje sve one kredite i olakšice, koje su preduvjet za ostvarenje ovako grandiozne zamisli;

da svojim zadrugarima obezbijedi stalnu električnu energiju, koju će moći da iskorišćavaju danju i noću uz povoljne cijene. Dalje je svrha Zadruge za elektrifikaciju Brača i Hvara:

da iz čiste dobiti dajo bezkamatne zajmove varoškim i seoskim električnim poduzećima na spomenutim otocima, bila ta preduzeća općinska ili na zadružnoj bazi time, da ona daju

bezkamatni zajam pojedincima za izgradnju novih priključaka. Tako povezanim sistemom bezkamatnih zajmova imao bi da se digne potrošak u pojedinom autonomnom rajonu, a time i cjelokupni potrošak Zadruge. Povećanje konzuma je usko povezano sa cijenom koštanja 1 KWh dakle i sa cijenom sitnog konzuma u svrhe rasvjete i ogrijeva kao i za industriju i obrt.

Kada je riječ o elektrifikaciji nekog kraja, to ima da znači široki pojam, još više, jedan princip, ili tačno određeni plan zasnovan na ekonomsko-tehničkoj osnovi. Tu prestaju interesi jedne varoši ili jednog sela; početak i smjer rada je unapred diktiran višim razlozima, a konačni je cilj uspjeh stvari u interesu cjeline.

To sve vrijedi i za elektrifikaciju otoka uopće, i ako se tu ispoljuju posebne prilike. Naime, na otoku je teritorij ograničen morem, koji ga sa svih strana opkoljuje, ponekad u udaljenonosti mnogo stotina kilometara, sa dubinama stotine metara.

S obzirom na spomenute posebne prilike, sretni smo što možemo da konstatujemo, da su naši otoci nanizani uzduž istočnog dijela Jadranskog mora jedan do drugog, sa relativno niskim morskim dubinama, a najveći, najbogatiji, najplodniji i najnapučeniji od njih su se iskupili baš nekako u sredini. Elektrifikacija tih otoka traži jedno jedino riješenje: spojite otoke električki u jednu nerazdvojnu cjelinu i privezati ih kopnu podmorskim kabelom na već postojeća velika električna postrojenja.

Slijedi detailno obrazloženje izbora najpovoljnijeg mjesta za polaganje podmorskog kabela, a onda se nastavlja izborom napona za prenos električne energije i maksimalno predviđeno opterećenje u 15-toj godini rada Zadruge.

U Dugomratu postoji električni uređaj visokog napona 15 i 50 KV, tj. 15.000 i 50.000 Volti.

Maksimalno opterećenje u 10-toj godini rada Zadruge predviđa se na cca 1.200 KW. Ta snaga bi bila na dispoziciji Brača i Hvara za svrhe rasvjete, u ogrijevne svrhe, za obrt i manju industriju.

Napon od 15 KV je vrlo pogodan za naše prilike, te smo ga rado prihvatili, tim više, što je taj napon dozvoljen zakonom, dočim 50 KV je trpljeni napon, koji će s vremenom morati da iščezne u našoj državi. Daljni pogodni napon bio bi 30 KV, ali za upotrebu tog napona trebale bi izvanredne investicije u vezi sa transformacijom u Dugomratu od 50/30, odnosno 15/30 KV.

Računom presjeka sprovodnika i kontrolom pada napona na krajnjoj tačci transformacije, našlo se, da je 15 KV, dostatan napon da prenese predviđeno maksimalno opterećenje od 1.200 KW tj. cca 1.400 KVA, pri cos fi = 0.85, odnosno cca 1600 KS.

Predviđena snaga za prenos je dakle cca 6 puta veća od sveukupne instalirane snage svih devet postojećih električnih centrala na otocima Braču i Hvaru.

Iskorišćenje dosadašnjih električnih gospodarstva sa Diesel-centralama na otocima je vrlo slabo. Diagram potrošnje je nemoguć, pošto je uglavnom opterećenje skoncentrisano na samih par radnih sati u noći. Time, što će električna energija biti na dispoziciji danju i noću, nastat će donekle ravnoteža u konzumu a diagram potrošnje će se ispraviti. To znači, mogućnost iskorišćenja električnih postrojenja će znatno poskočiti, jer će radni satovi biti 4 do 5 puta veći nego do sada.

Karakteristika malih centrala je njihova raspačanost, neracionalno iskorišćavanje instaliranih snaga, slab efekat. Prava vrijednost ovog projekta je baš u koncentraciji izvora energije i racionalnoj raspodjeli energije prema faktičnoj potrebi. To je njena prednost, to je prava karakteristika prenosa energije na daljinu, to je garancija za ekonomski razvitak i siguran uspjeh.

Uzmemo li ovaj važan faktor u obzir, dolazimo do zaljučka, da i ako je električna energija za prenos predviđena samo 6 puta veća nego je instalirana snaga devet postojećih električnih centrala, uvjeti rada su takovi, da njihova vrijednost i faktične mogućnosti iskorišćenja u KWh — a to je baš ono najbitnije— nije u omjeru 1:6 nego 1:20 i više.

Na temelju prije izloženoga nismo daleko od istine, ako ustvrdimo, da je broj KWh u doba za koje se predviđa amortizacija investiranog kapitala, tj. koncem 15-te godina rada Zadruge, godišnja potrošnja premašit će više milijona KWh.

Naravno, kako je to uzus, izvedeni račun rentabiliteta, ne uzimlje u obzir stanje koje će nastati u dalekom razmaku vremena, nego je račun rentabiliteta baziran na realnim činjenicama tj. u prvom redu na izvještaju i podatcima koje smo dobili od pojedinih općina, a dalje na znanju i iskustvu, koje smo stekli u našem radu.

Račun rentabiliteta bazira na samih 350.000 KWh godišnje potrošnje, uključujući u to potrošak za rasvjetu i industriju. Taj potrošak bi se kao minimalan imao da ispolji tokom druge radne godine Zadruge.

Dakle, pretpostavlja se početna minimalna godišnja potrošnja od cca 350.000 KWh, dok će ukupna investicija za postrojenja 15 KV iznašati cca Dinara 6.500.000.—

Prema predviđenom Pravilniku, mreže niskog napona izgradit će općine, seoske zadruge ili slične institucije, dakle autonomna električna seoska ili varoška električna gospodarstva bila ona makar kakve forme, o svom trošku pod kontrolom Zadruge.

Prema spomenutom računu i za daljnje pretpostavke nabavke kredita uz povoljne uvjete, »Zadruga za elektrifikaciju Brača i Hvara« mogla bi da prodaje jedan KWh električnim autonomnim poduzećima, bila ona općinska ili na zadružnoj bazi uz vrlo povoljne uvjete, tako da bi napr. cijena za privatnu rasvjetu fco. potrošač odgovarala po prilici polovici danas važećoj cijeni na našim otocima, dok bi cijene za druge vrste konzuma mogle biti daleko ispod cijena mnogih preduzeća sa dobrom reputacijom.

Naravno, da će porastom konzuma cijene biti srazmjerno snižavane, kako bi s vremenom bilo omogućeno da ne bude ni jedne kuće koja ne bi imala električnu rasvjetu, i ako bi industrija, obrt i sveopća upotreba električne energije bila uvedena u domaćinstvu. Time bi i naša Zadruga za elektrifikaciju Brača i Hvara izvršila svoju pravu ulogu u podizanju našeg sela.

Kako je prije spomenuto, predviđene investicije za izgradnju čitavog projektovanog postrojenja visokog napona iznašaju cca Dinara 6.500.000.—

Razumije se po sebi, da ovakav pothvat ne može najedamput da se ostvari bez pomoći države i banovine. Dapače, mora se naglasiti da sa pozitivnim slučajem takove pomoći računamo. Naravno, da smo tu mi, naše općine, bogatiji pojedinci, naši iseljenici itd. koji u prvom redu moramo najveći dio tereta da podnesemo.

Gospodo!

Današnji dan spada u historiju.

Dali će se buduće generacije sramiti nas ili će nas sa ponosom pokazivati kao primjer budućim, zavisi o Vašoj volji, o Vašoj današnjoj odluci i o tome, da tu Vašu odluku ponesete u svoja sela i da je tu na terenu propagirate; zdravi instinkt naroda — siguran sam — znat će to ispravno da shvati.

Tko nije ništa stvorio i tko iza sebe nije ostavio vidljiva traga, uzalud je živio ili bolje nije ni živio.

U ime lijepše budućnosti sviju nas, ja Vas pozdravljam«.

Po saslušanju referata, uz jednodušno odobravanje i sveopće oduševljenje a na predlog predsjedatelja gosp. Mladinea osnovana je »Zadruga za elektrifikaciju Brača i Hvara d. s. o. j. u Splitu« sa označnom kraticom »ZBH«, te se zbor pretvara u osnivajuću skupštinu.

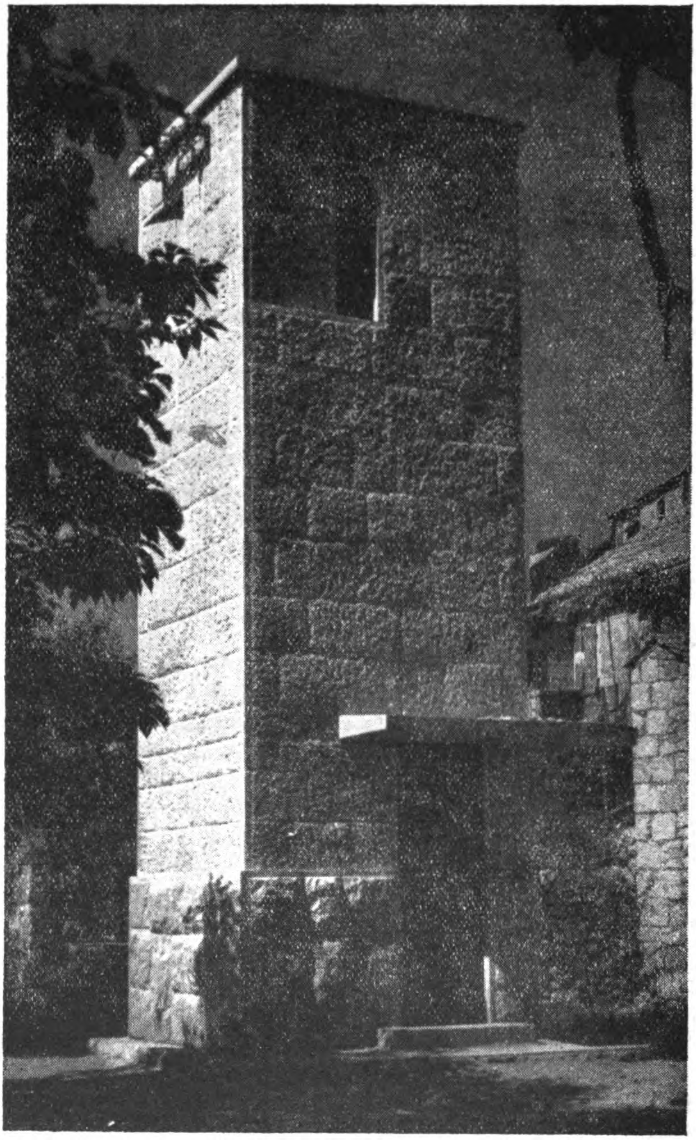
Pristupa se biranju upravnog i nadzornog odbora. Birana su slijedeća gospoda.

Od prisutnih bira se u upravni odbor:

Ivan-Petar Mladineo, narodni zastupnik Brača,

Dr. Josip Berković, narodni zastupnik Hvara,

Božo Dujmović, općinski načelnik,

Transformatorska stanica u Sutivanu

Ante Maroević, općinski načelnik,
Miho Domančić, općinski načelnik,
Ing. Mihovil Novak, industrijalac,
Dr. Niko Ljubić, advokat,
Ing. Nebodar Jutronić, profesor,
Venceslav Štambuk, industrijalac,
Ing. Petar Jutronić, poslovođa Električnih Poduzeća.

Nadzorni odbor:

Petar Skarneo, općinski načelnik,
Tomo Gamulin, općinski načelnik,
Dr. Josip Škarić, direktor Higijenskog Zavoda,
Dr. Andrija Svarčić, referent banske uprave za zdravstvo,
Ing. Ante Plančić, tehn. činovnik banske uprave.

Pri konstituisanju izabrani su:

Ivan-Petar Mladineo, presjednik,
Dr. Josip Berković i Ing. Mihovil Novak, potpresjednici,
Ing. Nebodar Jutronić, tajnik,
Ing. Petar Jutronić, tehnički savjetnik,
Dr. Josip Škarić, presjednik nadzornog odbora.

Od prisutnih važno je naglasiti prisutnost gostiju, gospode Ivana Cecića, načelnika otoka Šolte te Andrije Mardešića, načelnika Komiže. Oba su istakli želju, da i njihovi otoci u što kraćem roku budu dionici blagodati planske i sistematske elektrifikacije, produženjem podmorskog kabela, sa Brača, odnosno Hvara.

Time je taj nadasve važan dan sretno završen.

Slijedila je protokolacija upravnog odbora, odobrenje pravilnika te izrada detaljnog projekta.

Upućivane su molbe Banskoj upravi u Splitu, Ministarstvu građevina u Beogradu. Slijedile su urgencije, predstavke, intervencije itd.

Rad na drugoj strani imao je zadaću, da se kapacitiraju one općine koje imaju svoje agrarne obveznice, da ih plasiraju u svrhu izgradnje elektrifikacije, a pojedinci da upisuju udjele. Odaziva je bilo, ali ne u onoj mjeri kako bi se moglo da očekuje od otočana koji se inače hoće da smatraju naprednim elementom i ljudi sa poduzetnim i trgovačkim duhom. Izgleda da su nekoji ipak još uvijek sumljali u mogućnost ostvarenja elektrifikacije na ovako široko postavljenoj osnovi.

Ipak se nekako išlo dalje. Ideja, probijajući se kroz prirodne i umjetne prepreke osvajala je postepeno duhove: udjeli se upisuju, općine, osim neznatnih iznimaka, prave velike napore

i to one sa obveznicama kao i one koje te obveznice ne posjeduju. Nadošli međunarodni zamršaj negativno je djelovao na rad u razvoju, ali na drugoj strani, Sporazum je ulio nove nade.

Sada, gospodari na svome, uvjereni smo, da ćemo dočekati oživotvorenje preduzete zadaće, te da će preko 30.000 danas živućih stanovnika-zadrugara naših otoka moći da uživaju blagodati jeftine električne energije i to danju i noću, i ne samo u svrhu rasvjete, nego i primjenom u zanatstvu, industriji i domaćinstvu.

Mnogima će biti poznato, da je pretprošle godine u Zagrebu bilo ustanovljeno Banovinsko Električno Poduzeće »BEP«, svrhom, da sistematskim radom i po određenom planu u velikim potezima, u što kraćem roku ostvari elektrifikaciju Savske Banovine, na osnovi uske saradnje i uz aktivno sudjelovanje općina. Poslije Sporazuma ova ustanova upotpunila je svoj program i proširila ga na nove teritorije, te je i svoje dotadanje ime prilagodila novim prilikama. Ta ustanova se danas zove »Električno poduzeće Bnovine Hrvatske«, ostavljajući staru zgodnu kraticu »BEP«.

Interesantno je zabilježiti, da pravilnik »BEP-a« i naše Zadruge u mnogočem se poklapaju. Jedna je ipak principijelna razlika. Naime, dok je naša Zadruga postavila princip rentabiliteta, dotle »BEP«, koja institucija je općeg karaktera, sa djelokrugom rada na najširem području, neke vrste polusamoupravno tijelo, postavlja princip jednakosti i jednakopravnosti diljem cijele naše Banovine Hrvatske bez obzira na investirani kapital i rentabilitet. Iz toga logično proizlazi, da su normalne prodajne cijene »BEP-a« za 1 KWh (kilovata) potrošene električne energije posvuda jednake ma gdje se ta energija plasirala. Zadruga je postavila princip rentabiliteta zato, pošto je Zadruga računala osim na sudjelovanje općina, također i na seoske zadruge, na sve institucije privrednog karaktera na obim otocima, te suviše i na jače pojedince kao i pomoć naše emigracije razasute diljem svih kontinenata.

Princip »BEP-a« je nešto sasma nova, i osobito vrijedno pažnje, što treba ovdje posebno istaknuti.

Sa takovom, sveopće narodnom institucijom, uprava Zadruge za elektrifikaciju Brača i Hvara, sklopila je preliminarni ugovor u Splitu dne 27/V t. g. u svrhu saradnje i uzajamne pomoći za postignuće zajedničkog cilja: planske i racijonalne elektrifikacije središnjih otoka a u prvom redu Brača, Hvara i Šolte. Izrađen je plan etapne izgradnje na osnovi projekta Ingg. P. N. Jutronića, ustanovljene su kompetencije i određeno je tačno sudjelovanje u teretu troškova.

Zadruga, koja raspolaže sa preko milijun dinara gotovog novca, odmah je pristupila radu. Nabavljeno je 20.000 kg bakra za montažu seoskih mreža. Izvršena je i nabavka transformatora. dok će radovi na terenu, kao trasiranje vodova i izgradnja transformatorskih stanica početi već idućeg tjedna.

Takova je situacija danas.

Postignutim sporazumom između »ZBH« i »BEP-a«, Zadruga za elektrifikaciju Brača i Hvara mijenja radikalno svoju dosadašnju kompetenciju u pogledu opsega i vrsti rada, te mijenja donekle i svoj odnošaj prama općinama.

Prije je Zadruga imala u svom programu da se stara za nabavku električne energije, da izgrađuje o svom trošku linije visokog napona za prenos i raspodjelu energije do pojedinih konzumnih područja, uključujući izgradnju transformatorskih stanica. Dužnost općina je bila, da izvrše o svom trošku, ali u sporazumu sa »ZBH« svoje seoske električne mreže. Općinska električna gospodarstva bila bi ostala autonomna pod kontrolom Zadruge.

Svijesni, slabog ekonomskog stanja većine naših općina, Zadruga je uvijek smatrala kao najteži dio postavljenog problema finansiranje izgradnje seoskih mreža. Postignutim sporazumom između »BEP-a« i »ZBH« ova točka se riješava na vrlo jednostavan način: dosadašnji glavni dio tereta koji je imala da snaša Zadruga preuzima »BEP« na sebe. Naime »BEP« od sada ima da se stara o nabavci električne energije, njenom prenosu na potrebite udaljenosti, te raspodjeli do pojedinih seoskih transformatorskih stanica. Izgradnju transformatorskih stanica i seoskih mreža preuzima na sebe Zadruga; vrši taj rad u ime općina.

Sklopljenim sporazumom »BEP«—»ZBH«, odnošaj Zadruge prama općinama je slijedeći: Zadruga za sada ostaje isključivi pretstavnik općina i svih zadrugara. Istovremeno »ZBH« nastupa kao finansijer onih općina, koje su u takovom ekonomskom stanju da nemaju vlastitih sredstava za izgradnju svoje seoske mreže i odnosne transformatorske stanice; općine financirane sa strane Zadruge postaju time njenim dužnikom. Otplata duga odnosnih općina predviđena je u formi povišene normalne prodajne cijene KWh. Ovakovo riješenje, naime pojedinačno povišenje prodajne cijene KWh je u osnovi suprotno pravilniku »BEP-a«. Ali, obzirom na posebne prilike na našim otocima, »BEP« je voljan da ovakovu anomaliju tolerira, svijestan, da se radi o jednoj mjeri privremenog karaktera. Naime, po isplati duga dotične općine Zadruzi, konzumenti dotične općine dobivaju električnu energiju po istoj cijeni utvrđenoj za cijeli ostali teritorij Banovine.

Po izvršenju svih tehničkih radova, »BEP« preuzima na sebe uzdržavanje sveukupnog postrojenja, vodi administrativne poslove, dakle i naplate za potrošenu električnu energiju, o svom trošku. Općine participiraju na 1/8 svih ubranih iznosa za prodanu električnu energiju plasiranu preko njihovih transformatora i seoskih mreža na odnosnom teritoriju.

Ovakovim aranžmanom, Zadruga potpuno postizava svoju svrhub koju si je postavila, naime, elektrifikaciju naših otoka na najširoj osnovi, omogućavajući, da i one općine, koje su ekonomski najslabije, nebudu isključene iz blagodati, koju može da pruži jeftina električna energija.

Kad postavljena svrha bude de facto i dostižena, Zadruga kao takova može da prestane da postoji. Dakle kad elektrifikacija naših otoka bude potpuno provedena a uzdržavanje i administrativne poslove preuzme »BEP«, kad dugovi općina prama Zadruzi budu u stadijumu otplaćivanja, Zadruga će istovremeno podjednakim tempom udovoljavati svojim obavezama tj. pristupiti će sukcesivnom podmirivanju svojih vlastitih dugovanja, te konačno vraćanju poslovnih udijela općinama i pojedincima. U momentu kad se cijeli prije navedeni proces završi, može se smatrati da je Zadruga svoju posredničku ulogu završila, te prestaje svaki razlog njenog daljnjeg opstanka.

Našu Zadrugu čekaju još uvijek teški napori, da može da udovolji svim preduzetim obavezama. Sigurni smo, da će svijesni otočani a u prvom redu Bračani, Hvarani i Šoltanjani, makar gdje se oni nalazili, svoju Zadrugu svestrano pomoći, bez obzira na žrtve.

Danas, kada se nalazimo pred faktičnim ostvarenjem našeg programa, nemožemo nego da opetujemo geslo koje smo postavili odmah u početku akcije:

»Ekonomski razvitak naših otoka, uslovljen je planskom i racijonalnom elektrifikacijom.

Podizanje industrije i zadrugarstva, omogućuje bolje iskorišćavanje domaćih produkata, podiže standard života.

Dobra rasvjeta preduvjet je napretka, kulture i zdravlja sela«.

S p l i t, dne 14/VI 1940. **Ing. JUTRONIĆ PETAR**

Otok Brač u turističkom pogledu

Kada se je nakon 1918 godina na našoj obali počeo razvijati turizam u sadašnjem t. zv. demokratskom obliku. koje je — suprotno od predratnog mondenog turizma — veću vrijednost polagao na ulove odmora od mogućnosti zabave, više cijenio prirodne ljepote od vještačkih priredaba i mjesto luksusa tražio konfor, naša su do tada i od nas samih skoro nepoznata mjestanca počela primati turiste, isprva s neshvaćanjem i prirođenom nepovjerljivošću, a kasnije s isto tako prirođenim gostoprimstvom. I primorska mjesta otoka Brača osjetila su, premda u nejednakoj mjeri, blagodati novog turističkog kretanja, dok zadnjih godina — i pored još vrlo jednostavnih ugostiteljskih uređaja — prihodi od ove grane privrede nisu došli na vrlo važno mjesto u gospodarskom sticanju, što najbolje pokazuje slijedeća statistika posljednjih dviju godina:

Broj posjetilaca

Mjesto	Domaći		Stranci		Ukupno		Ukupan broj noćivanja	
	1938	1939	1938	1939	1938	1939	1938	1939
Bol	251	254	110	84	361	338	4034	4313
Milna	219	70	15	7	234	77	2713	1297
Sumartin . . .	41	59	29	35	70	94	1013	1098
Supetar . . .	982	819	506	167	1488	986	25266	18201
Sutivan . . .	321	299	126	22	447	321	9399	7357
Ostala mjesta*)	200	150	50	10	250	160	3110	2480
	2014	1651	836	325	2850	1976	45535	34746

*) Prema približnim podacima, koje je prikupio pisac članka.

Jednodnevni izletnici iz Splita, Makarske i Omiša, te članovi ferijalnih kolonija nisu uključeni u ovim statističkim podatcima.

Prihodi od ove posjete ako se uzme prosječan dnevni potrošak od samih Din. 70.—, iznašali su u prošloj godini oko Din. 2,430.000.—, a u boljoj 1938 godini oko Din. 3,200.000.—.

Pošto preko 80% noćivanja pada u ljetnim mjesecima, iskorišćivanje svega raspoloživih 700 kreveta je prilično zadovoljavajuće.

Ipak razvitak bračkih ljetovališta još nije u razmjeru sa prednostima, koje otok Brač pruža svojim posjetiocima, kao što su: blizina Splita i prema tome manji izdatak za putovanje; dobre i česte saobraćajne veze sa Splitom; blaža ljetna temperatura uslijed stalnog povoljnog upliva mora a kod Splita bližih naselja i radi sjevernog položaja, tako da na Braču skoro potpuno otpadaju sparne noći; boja i bistrina mora i konačno pomanjkanje prašine u zraku. Sa malo više truda, a osobito osposobljavanjem domaćeg žiteljstva u uređivanju soba za izdavanje, u saobraćaju sa turistima i shvaćanju potreba ljetovalaca, može se kapacitet otoka s lakoćom podvostručiti. Zahvaljujući pak mnogobrojnim manjim uvalama i konfiguraciji obale, Brač je vrlo podesan za izgrađivanje malih kućica »vikendica« uzduž samog mora. Ovu prednost treba iskoristiti, jer će se time najviše doprinijeti brzom turističkom razvoju otoka i osigurati stalna posjeta vlasnika »vikendica« i njihovih prijatelja i u nepovoljnijim prilikama, kao što su baš sadašnje.

U želji da ovaj prikaz posluži turističkom razvitku otoka, iznijet ću ovdje po uzoru uobičajenih turističkih priručnika sve one za turiste važnije podatke, bez obzira na ostalo gradivo ovog Zbornika.

Opća karakteristika otoka Brača

Položen južno i jugoistočno od Splita (između 16°20′ i 16°50′ istočne duljine po Greenwichu te između 43°15′ i 43°23′ sjeverne širine) Brač se nalazi po prilici na istoj geografskoj širini kao Nica, Marsilja ili Biaritz. — Poslije Krka najprostraniji a po pučanstvu najjači otok na Jadranu sa dužinom od oko 36 km i širinom od 3 do najviše 12 km, otok broji oko 18.000 stanovnika, koji se većinom bave poljodjelstvom i ribarstvom, manjim dijelom kamenorezanjem, pomorstvom i stočarstvom. Glavni proizvodi otoka su vino, ulje, smokva, riba, buhač, aromatično bilje, obrađeni kamen i med. Izvorne vode imade samo u Bolu i Škripu, drugdje se potrebe na vodi namiruju kišnicom iz

manjih i većih bunara. — Jedna trećina otoka je visoravan od prosječno 400-500 m visine i približno 5 km širine. Najveći vrhovi se dižu na jugu visoravni a najpoznatiji su među njima Sv. Vid (778 m), Visoko Brdo (623 m), Straža (730 m), i Sv. Duh (1627 m). Brda kriju divne klance i ponore, kakove se inače sreće samo u mnogo višim brdima. Veći dio visoravni krasi stara i gusta crnogorica, ostali dio pokriva karakteristična »macchia«. Visoravan se prema jugu spušta strmo, dočim prema sjeveru blago do mora. Obala je slabo razvijena na južnoj i sjevernoj strani, ali s brojnim manjim za kupanje podesnim uvalama, dočim duboke uvale, slične fjordovima, rese istočni, sjeveroistočni a osobito zapadni dio otoka. — Administrativno tvori otok Brač jedan kotar sa glavnim mjestom Supetrom.

Povjesni pregled

Kao najstarija naseobina slovi ona grčka kod Škripa. Za rimsko doba bilo je više naselja u unutrašnjosti i na obalama, a stanovništvo se je bavilo poljodjelstvom, stočarstvom i klesarstvom. Plinije u više citata spominje otok Brač. Po pučkoj predaji na otoku je rođena majka cara Konstantina Velikog, Sv. Jelena. Nakon pada Solina (614 g.) otok prima mnoge izbjeglice, koji se nastanjuju na Braču. Do početka IX vijeka otok je bio u bizantinskim rukama, osim kratkog prekida pod vlašću Karla Velikog. Nakon toga je otok neko vrijeme bio samostalan, pak pod gospodstvom Neretvljana a od godine 1000 pod Venecijom. Pod vlast hrvatskih kraljeva Brač je došao tek u drugoj polovini XI vijeka i ostao je vezan s hrvatskim zemljama do konca XIII vijeka, uz kratak prekid druge bizantinske dominacije. Da se obrani od omiških gusara, otok je zatražio od Venecije zaštitu, koja je trajala sve do sredine XIV vijeka, kada bude ponovno pripojen hrvatskim zemljama pod vlašću ugarskih kraljeva, bosanskog kralja Tvrtka I, splitskog kneza Hrvoja i čak Dubrovnika. God. 1420 zavladala je nad otokom ponovno republika Sv. Marka i zadržala ga je pod svojom vlašću sve do svoje propasti.

Klimatski osvrt

Klimatske prilike odgovaraju po prilici onima u Splitu, s nešto blažom žegom ljeti, osobito u noćno vrijeme, uslijed rashlađujućeg djelovanja zapadnjaka danju i sjevernog ili sjeveroistočnog lahora noću. Evo približnih glavnih meteoroloških podataka za sezonske mjesece:

	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan
srednja temperatura zraka u °C	18	23	25	24	20
najviša temperatura zraka u °C	27	33	35	33	29
najniža temperatura zraka u °C	9	13	15	16	10
temperatura mora	15—19	17—23	20—24	22—25	20—23
sijanje sunca u satima	270	360	400	340	280
kišni dani u mjesecu	12	7	6	5	7
vedrih dana u mjesecu	5	9	19	16	14
olujnih dana u mjesecu	1—2	1	2—3	0—1	1

Sijanje sunca iznaša uvijek više od dvije trećine, a u mjesecima srpnju i rujnu više od tri četvrtine moguće insolacije.

Izleti

Najzanimljiviji izlet je onaj na Vidovu goru (778 m), odakle se pruža divan pogled na sve srednjodalmatinske otoke do Sv. Andrije i Jabuke te na planinske lance kopnene Dalmacije. Kod dobrog izvida opaža se golim okom i talijanska obala. Iz Supetra, Sutivana, Sumartina i Bola može se izlet napraviti autobusom, inače pješke ili na mazgi.

U svakom mjestu mogu se iznajmiti čamci na vesla i jedra za kupanje, kratko jedrenje i manje izlete u obližnja mjesta. Svugdje se posjetilac može priključiti vrlo zanimljivim noćnim ribolovima na plavu ribu.

BOL je jedino veće naselje na južnoj strani otoka, podignuto na naplovljenom polju u zavjetrini bure ispod najvećih brda otoka. Oko male uvale, izgrađene u dobroj lučici, nižu se redovi lijepih kuća prema brdu, te uz obalu prema dominikanskom samostanu na istoku i prema zanimljivom Ratu na zapadu.

Ima 1500 stanovnika, većinom poljodjelaca i ribara. Pošta, telefon, brzojav, liječnik, ljekarna. Brigu oko prometa stranaca vodi Općina i Društvo za unapređenje turizma, koji daju i sve potrebite informacije.

Pitku izvornu vodu sakupljaju zdenci na samoj obali. U prvoj uvali na zapadu od mjesta uređeno je nekoliko kabina nedaleko šumovite borove nasade. Pjeskovito dno je podesno za

neplivače i za djecu. Od ove uvale ide lijepa plaža od žala do Rata, jezika od čistog žala, koji se nekoliko stotina metara pruža okomito u more i idealno je mjesto za kupanje, uvijek u zavjetrini s jedne ili s druge strane. S južne strane mjesta, uvala Martinica je također vrlo podesna za kupanje radi pješćanog dna, lijepog žala i izvora pitke vode uz samu obalu.

Bol je osnovan po Grcima, što svjedoče brojni nalazi nadgrobnih spomenika, te je u više navrata osvajan i porušen od pomorskih gusara, Saracena i cara Ota II; ime mjesta potječe navodno iz XI vijeka, kada su se stanovnici, otjerani u brda od Saracena, ponovno spustili na more da liječe svoje bolesne.

Od zanimljivosti spominjemo: sliku sa glavnog oltara dominikanskog samostana od Tintoretta, koja predstavlja Bogorodicu s malim Isusom, okruženu sa svecima; zbirku rimskog kovanog novca, koji je saobraćao na otoku i više dobro sačuvanih crkvenih predmeta u sakristiji istog samostana; iz starohrvatskog doba vrlo su zanimljivi pleterni ornamenti nad ulazom u dominikanski samostan i na stepenicama jedne patricijske zgrade u središtu mjesta; na obali do samih zdenaca vidi se nekoliko dobro sačuvanih sarkofaga iz doba saracenske invazije; do Rata, nedaleko kapelice Sv. Pavla, opažaju se ostatci jedne »villae rusticae« a ulazna vrata patricijske zgrade, u kojoj se nalazi pošta, rese lijepi primjerci velikih kucala iz tuča.

Bol imade svakodnevnu parobrodarsku vezu sa Splitom, a vožnja traje nešto više od tri sata; odlasci iz Splita u radnim danima u 14.00 sati, u nedjelju u 7.00 sati, a odlasci iz Bola u radnim danima oko 5.00 sati, u nedjelju u 16.35.

Uz pedesetak privatnih soba, nalaze se slijedeće ugostiteljske radnje: Pension Vidošević sa 30 kreveta; Pension »Dalmatia« sa 20 kreveta; Gostiona Turketo i Šoljačić. Općinska taksa Din. 2.— dnevno. Za vrijeme školskih praznika brojne ferijalne kolonije.

MILNA leži amfiteatralno u lijepoj i razvijenoj uvali na zapadu otoka, ima 1700 stanovnika, većinom ribara i poljodjelaca, poštu, telefon, brzojav, liječnika, ljekarnu, električnu rasvjetu. Općina i Društvo za unapređenje turizma briga se za razvitak turizma i daje sva potrebna obavještenja.

Na samom ulazu glavne uvale, jedan rukav, uvala Vlaška, sa pješćanom plažom, uređen je za kupanje. Imade lijepa šetališta i borove nasade. Od kapelice Sv. Martina iz XIV stoljeća, do koje se dolazi šetnjom od nepunog sata, pruža se lijep vidik na jedan dio Brača, na Šoltu, Splitski i Hvarski Kanal. Bogati ribolovi i tvornica sardina i ostalih ribljih konservi.

Svakodnevna parobrodarska veza sa Splitom. Vožnja traje nepuna dva sata. Odlasci iz Splita u radnim danima u 14.00

sati, nedjeljom u 7.00; odlasci iz Milne u radnim danima između 6.00 i 7.00 sati, a nedjeljom u 19.50. U sezoni česti izleti iz Splita nedjeljom i blagdanom.

Hotel Jadran ima 50 kreveta; gostiona »K moru« sa desetak kreveta. Dosta privatnih soba. — Općinska taksa iznaša Din. 1.— dnevno.

SUMARTIN leži na krajnoj istočnoj tačci otoka u lijepoj uvali, zaštićenoj od sjevernih vjetrova. Zajedno sa nedalekim mjestom Selca, sijelom napredne kamene industrije, ima oko 1800 stanovnika, većinom klesara, poljodjelaca i ribara. Električno svjetlo, pošta i brzojav; liječnik sa ljekarnom u Selcima.

Više lijepih kupališnih uvala, zasađenih borovom šumom i aromatskim biljem. Kupalište se uređuje uz novi, moderni hotel od 50 kreveta, koji se nalazi u gradnji. Brigu oko uređenja mjesta i kupališta vodi vrlo agilno Društvo za unapređenje turizma.

Šetnje po lijepoj i romantičnoj okolici, razgledanje kamenoloma, ribolovi i jedrenje.

Sumartin ima svakodnevnu parobrodarsku vezu sa Splitom, a vožnja traje četiri sata s ticanjima: Sutivan, Supetar, Splitska, Pučišća i Povlja. Odlazak iz Splita u radnim danima u 14.00 sati, a nedjeljom u 8.00 sati; odlazak iz Sumartina u radnim danima u 3.30 sati, a nedjeljom u 16.30 sati.

Uredne gostione »Sarajevo«, »Pomorac« i Skanši. Moderni hotel sa 50 kreveta u gradnji. — Privatne sobe.

SUPETAR, na sjevernoj strani otoka, glavno je mjesto Brača i najposjećenije kupalište cijeloga otoka, zahvaljujući u prvom redu divnoj kupališnoj uvali sa pjeskovitim dnom, vrlo podesnim za nekupače i djecu. Mjesto leži lijepo oko male uvale, izgrađene u dobru lučicu, sa prostranim trgom na dnu luke, pred starom i zanimljivom župskom crkvom.

Mjesto imade 1600 stanovnika, električnu centralu, poštu, telefon, brzojav, liječnika, ljekarnu. Stanovništvo se većinom bavi poljodjelstvom, ali mjesto poprima već karakter gradića.

Supetar, nalazište klasičnih starina, ima i divnih djela moderne hrvatske umjetnosti. Na kraju kupališne uvale, na krasno položenom poluotočiću, između bora i tamarisa nalazi se groblje sa vrijednim nadgrobnim spomenicima mješćanina kipara Rendića i mauzolej obitelji Petrinović od poznatog hrvatskog umjetnika Rosandića.

U spomenutoj jedinstvenoj kupališnoj uvali izgrađeno je lijepo kupalište sa 40 kabina za preko 150 kupača, a prilaz iz mjesta putem, uz samo more, vodi kroz nasade tamarisa. Brigu oko uređenja mjesta vodi vrlo agilna Kupališna zadruga i Općinski turistički odbor, koji daju sve potrebne informacije.

Osim spomenutog izleta na Vidovu goru, preporučuju se lijepe šetnje uz obalu prema Splitskoj i Postirama s jedne, te prema lijepom Sutivanu s druge strane.

Parobrodarska vožnja sa Splitom traje nepun sat i po, a parobrodi kreću iz Splita svakog dana u 14.00, a nedjeljom u 8.00 sati; iz Supetra parobrod odlazi u 6.35 u radnim danima, a nedjeljom u 19.30. — Za vrijeme sezone i po potrebi, uvađa se još jedna svakodnevna pruga.

Supetar imade lijepo uređene hotele: Praha sa 45 kreveta; Jadran sa 33 kreveta; Pension Supetar sa 30 kreveta i više domaćih čistih gostionica i mnogo privatnih soba. — Općinska taksa iznaša Din. 2.— dnevno.

POSTIRA je mirno i napredno mjesto sa 1200 stanovnika, koji se većinom bave poljodjelstvom i ribarstvom. Kupališna uvala nalazi se četvrt sata šetnje zapadno od luke, ima pješćano dno i lijepu borovu šumicu. Kupalište se neprestano dograđuje i nastojanjem i brigom marljivog Društva za unapređenje turizma.

Ima poštu, brzojav, telefon, liječnika i ljekarnu.

Moderna tvornica sardina i ribljih konserva prerađuje ribu, koja se u obilnim količina oko Postira lovi.

Dnevna parobrodarska veza sa Splitom s trajanjem vožnje od nepuna dva sata. Parobrod kreće iz Splita radnim danima u 14.00 sati a nedjeljom u 8.00 sati; iz Postira parobrod odlazi radnim danima u 5.45 ili u 6.00 sati, a nedjeljom u 18.45.

Turisti nalaze čista konačišta u uređenim gostionama »K moru« i »Jadranu« u samom mjestu i u gostioni »Šumica« na zašumljenom obronku kupališne uvale.

POVLJA, u veoma razvijenoj uvali na krajnjem istočnom dijelu Brača, postaje zahvaljujući nastojanju Društva za unapređenje turizma, vrlo prijatno ljetovalište. Pomanjkanje pensiona i gostiona priječi jači i brži razvoj. U mjestu imade veći broj čistih privatnih soba sa opskrbom. — Općinska taksa iznaša Din. 2.—. Uređuje se kupalište.

Vožnja parobrodom iz Splita traje tri sata, a parobrodi kreću u radnim danima u 14.00 sati, nedjeljom u 8.00 sati; iz Povlja odlaze u radnim danima u 4.25 ili u 4.40 sati, a nedjeljom u 17.25.

PUČIŠĆA imaju 1800 stanovnika, poštu, brzojav i liječnika a leži — nedaleko Povlja — u lijepoj dubokoj razgranjenoj uvali. Žiteljstvo se bavi poljodjelstvom i kamenarskim obrtom, koji je voma razvijen.

Parobrodarska vožnja iz Splita traje dva i po sata; parobrod napušta Split u radnim danima u 14.00 sati, a nedjeljom u

8.00 sati, a kreće iz Pučišća u radnim danima oko 5.00 sati, a nedjeljom u 18.05 sati.

Gostione »Slavija« i »Kačić«.

SPLITSKA je tiho idilično mjestance od jedva 350 stanovnika u dobro zašumljenoj uvali istočno od Supetra, udaljenoj tek pola sata lagane šetnje. Ima uređeno kupalište, koje se marom poduzetnog Društva za unapređenje turizma, stalno dograđuje.

Četiri puta sedmično ima direktnu parobrodarsku vezu sa Splitom, s trajanjem vožnje od nepuna dva sata, i to baš ponedjeljkom, četvrtkom, subotom i nedjeljom; parobrod odlazi iz Splita u nedjelju u 8.00 sati, a u ostalim danima u 14.00 sati; iz Splitske kreće parobrod u nedjelju u 19.05, a u ostalim danima u 6.05; utorkom, srijedom i petkom održava se parobrodarska veza samo preko Supetra ili Postira.

Osim gostione Vulić, posjetiocima stoje na raspolaganje čiste privatne sobe.

SUTIVAN leži također na sjevernoj strani otoka i najbliže je mjesto Splitu. Kao i Bol, Supetar ili Postira, izgrađen je oko male prirodne uvale, koja tvori dobru lučicu, te se širi duž obale s jedne i s druge strane. — Ranije napredno i bogato mjesto, sačuvao je — zahvaljujući prijatnom izgledu i brojnijom uslužnom inteligencijom — posebnu draž i privlačivost. Povezan je kolnim putem sa Supetrom.

Ima 1500 stanovnika, poštu, brzojav, telefon, električnu rasvjetu i liječnika. Većina stanovništva bavi se poljodjelstvom. Općina i vrlo agilno Društvo za unapređenje turizma dijele brigu oko stalnog uređenja mjesta i razvitka turizma.

Do same luke, prema istoku, izgrađeno je lijepo malo kupalište na čistom žalu; kupalište se stalno dotjeruje i dograđuje. Na zapadnoj strani mjesta imade više sitnih i malih uvalica s pješčanim dnom i lijepim prostranim čistim žalom za slobodno kupanje nedaleko borovih sjenovitih nasada. U ovom predjelu grade se male kućice za ljetni boravak. Mjesto ima najbolje izglede za brzi turistički razvitak.

Vožnja parobrodom iz Splita traje nepun sat vremena, a parobrodi kreću iz Splita u radnim danima u 14.00 sati, a nedjeljom u 8.00 sati; iz Sutivana parobrod odlazi u radnim danima u 7.00 sati, a nedjeljom u 20.00 sati.

Hotel »Vesna« sa preko 70 krenveta, u samoj luci; gostiona »Jadran« — do samog kupališta. Dosta urednih privatnih soba. Općinska taksa Din. 2.— dnevno.

Slavko Radić

Građa za bračku bibliografiju

O našem otoku Braču napisano je vrlo mnogo. Brojne publikacije objavljivane su u najraznovrsnijim periodicima pak su danas teško na dohvatu. I sami Bračani stvarali su na raznim poljima duhovne djelatnosti. Da bi se imao popis i pregled svega toga rada i da bi se pripomoglo istraživanju i proučavanju Brača, namjeravamo da započnemo stvaranjem jedne veće bibliografije, kojoj ovo neka posluži kao početak.

U ovoj građi nisu navedeni radovi, koji su objavljeni ili spominjani u ovom Zborniku. Nismo registrirali ni beletristička djela u kojima je govor o Braču. Tako isto nismo naveli ni ono što je pisano o poznatim živim Bračanima:

Alačević Giuseppe: Iscrizioni dalmate di epoca veneziana. Pučišće — u »Bulletino di archeologia e storia dalmata«, Split, IV, 124.

» : Il padre Andrea Dorotich — u Bullettino, Split, XVIII, 172.

Antoljak Stj.: Roman života fra Andrije Dorotića — u »Jutarnjem listu«, Zagreb, 27-III-1927.

A. N.: Buđenje narodne sviesti na Braču — u jubilarnom broju »Narodnog lista«, Zadar, 1-III-1912.

Ar. ć I. (Arnerić): Društvo Bračana u Splitu. Položaj Bračana kod kuće i u Splitu — u »Novo doba«, Split, 26-XI-1936, br. 278.

B: Soprakomiti bračke galije od porodice Vusio iz Bola — u »Narodnom listu«, Split, br. 4, 1939.

b.: Iskopana starokršćanska bazilika u Sutivanu — u »Novo doba«, Split, br. 284, 1934.

Babarović Ivan: O crkvenom pjevanju na Braču — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, 1922, sv. 3, na str. 85.

» : Crkveno pjevanje u Dalmaciji — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, 1926, sv. 1, na str. 18.

» : Popravak orgulja u Dračevici na otoku Braču — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, 1934, sv. 5, predzadnja stranica.

» : Monografija svećenika Nikole Šimunovića — u »Listu biskupije splitsko-makarske«, Split 1936, str. 89-90, str 111-113 i str. 132-133.

» : O opravku orgulja u Sutivanu — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, 1937, sv. 2, na str. 58.
» : Frano Sassuđelli, nekrolog — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, 1937, sv. 2, str. 62-63.
» : Jedan priručnik crkovnog pjevanja — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, sv. 2, str. 40-42.
» : Glagoljsko bogoslužje u Nerežišću — u »Sv. Ciciliji«, Zagreb, 1940, str. 29-30.

Bb: Pred sastanak bračkih načelnika u Splitu — u »Novo doba«, Split, 3-III-1937.

Badalić Josip dr.: L. N. Tolstoj kod Hrvata — u »Hrvatskoj reviji«, Zagreb, 1935, br. 11.

Bojanić Angelo P.: Bol, ceni storicc — descritivi, Capodistra, 190.8

Bonacci don Ivo: Na obranu biskupa Jeronima Bonačića — u »Hrvatskoj straži«, Zagreb, 10-XI-1936, br. 259.

Božiković Juraj F. dr.: Naseljenje i osnovanje Sumartina na Braču — u »Jadranskom dnevniku«, Split, 1938, br. 4, 5 i 6.

Brač i Bračani u Splitu. Govor predsjednika Udruženja Bračana u Splitu na god. skupštini 28 ožujka 1940 — u »Novo doba«, Split, br. 75, 30-III-1940.

Bulić Frane: Iscrizioni inedite. Splitska — u »Bullettino«, Split,
» VII, 72.
» : Starinska iznašašća na otoku Braču (Brattia) — u »Bullettino«, Split, 1891, br. 8, XIV, str. 117-120.
» : Iscrizioni inedite. Pučišće — u »Bullettino«, Split, XIX, 100.
» : Ritrovamenti antichi sull' isola Brazza risguardati il Palazzo di Diocleziano. Le lapicide del Palazzo di Diocleziano — u »Bullettino«, Split, 1900, br. 1-2, XXIII, str. 18-23.
» : Ritrovamenti antichi a Bobovišće dell' isola Brazza — u »Bullettino«, Split, 1900, br. 1-2, XXIII, str. 23-30.
» ; Ritrovamenti antichi cristiani a Lovrešćina di Postire sull' isola Brač (Brazza) — u »Bullettino«, Split, 1909, str. 37-39.
» Trovamenti antichi a Selza dell' isola Brač (Brazza) — u »Bullettino«, Split, 1914 (publ. 1916), str. 105-106.
» : Skrovište zlatnih novaca, našašto u Nerežišćima — u »Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku«, Split, 1920, XLIII, na str. 199.

Bulić Vinka: Selo Ložišće i njegov kampanil — u »Novo doba«, Split, br. 276, 11-XI-1939.

Büsching A. F.: Descrizione geografica dello Stato Veneto terestre, e maritimo: XVII il regimento della Brazza, str. 225-227.

Celigoj Elka: Mletačke uspomene na kipara Deškovića — u »Novo doba«, Split, Uskrs, 1940.

Čičin Šain Ćiro: Jerolim Kavanjin — u »Novo doba«, Split, br. 202, 1936.

» : Lik kipara Deškovića — u » Nova doba«, br. 170, 22-VII-1939.

» : Sprema se posmrtna izložba Branka Deškovića — u »Novo doba«, Split 25-XI-1939.

Ćorović Vl.: Povaljski natpis na Braču — u »Južnoslavenskom filologu«, Skoplje, 1921, str. 123-126.

Čulić J. Maja: Nedjelja u Milni — u »Novo doba«, Split 20-VIII 1937.

» : Po Stivanu — u »Novo doba«, Split, 26-II-1938.

Dellale A.: Trifun Bokanić arhitekt trogirskog zvonika — u »Novo doba«, Split, Božić, 1935.

» : Pavao Andreis i Trifun Bokanić u — »Novo doba«, Split, Uskrs, 1937.

Desnica Boško (B): Opsada i odbrana Zadvarja 1685 (o Braču u koliko se tiče Vuzia) — u »Narodnom listu«, Split, br. 2, 1939.

» : Kipar Branko Dešković u Beču — u »Novo doba«, Split, 2-XII-1939.

Despot Ilija: Uspomene na Tomu Didolića — u jubilarnom broju »Narodnog lista«, Zadar 1-III-1912, str. 62-63.

» : U Bolu na Braču — u »Hrvatskom glasniku«, Split, br. 146, 24-VI-1939.

Diplomatički zbornik — u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, Šmičiklas, za Brač vidi: II, 1904, str. 21 i 190; III, 1905, str. 54, 191 i 280; VI, 1908, str. 609-610; VIII, 1910, str. 112-113 i 158-159; X, 1912, str. 346-353; XI, 1913, str. 214-216.

Documenti dalmati anteriori al secolo duodecimo falsificati, sospetti o rifatti — u »Bullettino«, Split, II, 1879 (o Braču v. str. 54-55).

Dorotich Andrea. Lettera. Vienna 11 lugio 1797 — u »Bullettino«, Split, XX, 27.

Draganović Krunoslav dr.: Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Sarajevo, 1939. (Za Brač vidi str. 221-224, 410-411, 425, 480, 486, 501).

Duišin cte Viktor Anton: Jesu li Dominis Gospodnetić? — u »Glasniku heraldike«, Zagreb, br. 1, 1937, na str. 7.

» : Plemstvo porodice Ilić — u »Glasniku heraldike«, Zagreb, br. 3-4, 1938, na str. 15.

» : La nobiltà della Brazza — u »Glasniku heraldike«, Zagreb, br. 5-8, 1938, str. 5-8.

» : Zbornik plemstva, Zagreb, sv. I, 1938. (Vidi za porodice: Allegretti, Andrijević, Antičević, Antonijević, Arnerić, Babić, Baturić, Berković, Biskupović, Bonačić, Capković, Cerinić-Cerineo, Cesareo, Cvitanić, Čikarelović-Ciccarelli, Damjanić, Dančević, Davidović-Marušić, Definis, Dragičević, Dujmović, Filipović-Defilipis, Gospodnetić, Gutunić, Hranoević-Hranuelli, Hrepić).

» : Zbornik plemstva, Zagreb, sv. II, 1939. (Vidi za porodice: Ilić, Ivanišević, Zuanić, Ivellio-Ivelić, Jelić-Marjanović, Jelinić-Jelineo i Juras).

Esih Ivan dr.: Braća Ostojići o hrvatskoj književnosti — u »Obzoru«, 31-XII-1938. (Živi su Ivan i Nikola!).

» : Dr. Mirko Vrsalović — u »Obzoru« 3-II-1938, nekrolog.

Fisković Cvito dr.: Historički i umjetnički spomenici u Škripu na Braču — u »Jadranskom dnevniku«, Split, 1938, br. 95.

» : Branislav Dešković — u »Glasniku Ispostave Banske vlasti«, Split, 1939, br. 11-12, str. 195-199.

» : Historijski i umjetnički spomenici na Braču — u »Novo doba«, Split, Uskrs, 1940.

Fortis Alberto Abate: Viaggio in Dalmazia, Vol. II, Venezia, 1774, o Braču str. 182-188.

Girometta Umbert: Flora otoka Brača — u »Novo doba«, Split, 1936, Uskrs.

» : Vidova Gora na otoku Braču — člančić u »Hrvatskom planinaru«, Zagreb, 1936.

» : Ljepote otoka Brača — u »Hrvatskom planinaru«, Zagreb, 1936, str. 267-270.

Girometta U. (?): Nakon H. P. D. Mosor — »Brački Skup«. Potreba jednog autobusa na Braču — u »Novo doba«, Split, 28-X-1936, br. 253.

Girometta U. (?): Autobusna pruga na otoku Braču bila bi rentabilna — u »Novo doba«, Split, 5-XI-1936, br. 260.

Ilich Pietro: Iscrizioni dalmate d' epoca veneziana. Brazza — u »Bullettinu«, Split, III, 150.

Iscrizioni inedite — u »Bullettinu«, Split, I, 36; V, 3; VIII, 201; X, 105; XIV, 116; XV, 100; XX, 54.

Ivačić Ant. (A. I.): Prvi Tolstojev spomenik na Jadranu — u »Novostima«, Zagreb, 4-XI-1928.

J. J.: O autobusnim prugama na Braču — u »Novo doba«, Split, br. 264, 10-XI-1936.

Jr.: Najmoderniji hotel na Jadranu — u »Novostima«, Zagreb, 20-XII-1935.

Jutronić Andre: Naseljavanje Poljičana i ostalih Dinaraca na Brač — u »Glasniku Geografskog društva«, Beograd,

1928, str. 144-148..
» : Agrarni odnosi na Braču u doba Mlečana — u »Novo doba«, Split, Uskrsni broj, 1928.
» : Pobune bračkih Pučana na dobe Mlečana i Kavanjin — u »Novo doba«, Split, br. 112, 14-V-1928.
» : Sutivan na Braču — feljton u »Novo doba«, Split, br. 182, 1929.
» : Broj bračkog stanovništva i naselja — u »Jadranskoj pošti«, Split, božićni broj, 1929.
» : Brač i slavenski gusari na Jadranu — u »Novo doba«, Split, božićni broj, 1929.
» : Oko Bola na Braču — u »Jadranskoj pošti«, Split, božićni broj, 1930.
» : Bogomilstvo na Braču — u »Novo doba«, Split, božićni broj, 1930.
» : Ruska okupacija Brača 1806-7 — u »Novo doba«, Split, uskrsni broj, 1931.
» : Ribarstvo na Šolti u prošlom vijeku (1874) — feljton u »Novo doba«, Split, br. 20, 16-I-1932.
» : Natpisi u Sutivanu (Brač) — u »Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku«, Split, sv. 50, 1932, str. 347-349.
» : Ruski i francuski pisci o Rusima na Braču 1806-7 — u »Novo doba«, Split, uskrsni broj, 1932.
» : Pobuna pučana protiv plemstva na Braču 1797 — u »Novo doba«, Split, božićni broj, 1932.
» : Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579 — u »Croatia sacra«, Zagreb, br. 5, 1933, str. 62-88.
» : Razvoj naselja i stanovništva ostrva Brača — u »Zborniku radova III kongresa slovenskih geografa i etnografa u Kraljevini Jugoslaviji 1930«, Beograd, 1933, str. 208-213.
» : Stare crkvice i naselja na Braču — u »Novo doba«, Split, br. 302, 30-XII-1933.
» : Naša primorska naselja: Sutivan — u »Jadranskoj straži«, Split, br. 6, 1934, str. 234-236.
» : Naseljavanje i razvitak naselja na Braču — u »Novo doba«, Split, br. 97, 25-IV-1936.
» : Iz prošlosti Brača. Nekoliko podataka o kužnim bolestima na Braču u prošlosti — feljton u »Novo doba«, Split, br. 214, 12-IX-1936.
» : Na Braču čakavština propada — feljton u »Novo doba«, Split, br. 273, 20-IX-1936.
» : Novija istorija kroz sutivanske arhive — u »Novo doba«, Split, br. 305, 31-XII-1936.

» : Veliki Petak 1936 i 1937 g. na Braču — feljton u »Novo doba«, Split, br. 83, 10-IV-1937.

» : Postanak Splitskih Vratiju i Mrduje — feljton u »Novo doba«, Split, br. 130, 8-VI-1937.

» : Momčad bračke galije 1625 godine — u »Jadranskoj straži«, Split, br. 7, 1937, str. 282-284.

» : Bračkí pjesnik Ivan Ivanišević (1608-1665) — u »Novo doba«, Split, božićni broj, 1937.

» : Splitski pjesnik J. Kavanjin na Braču (1641-1714) — u »Novo doba«, Split, uskrsni broj, 1938.

» : Na Vidovoj Gori — feljton, u »Novo doba«, Split, br. 174, 27-VII-1938.

» : U posjeti bračkoj starini — feljton, u »Novo doba«, Split, br. 185, 9-VIII-1938.

» : Razvitak današnjih bračkih naselja — u »Glasniku Primorske banovine«, Split, 1938, br. 11, str. 116-118.

» : Porijeklo stanovnika otoka Brača — u »Glasniku Primorske banovine«, Split, 1939, br. 3, str. 40-42.

» : Podrijetlo stanovništva otoka Brača — u »Jadranskoj straži«, Split, br. 4, 1939, str. 138-140.

» : Bratovštine u Sutivanu na Braču — u »Novo doba«, Split, br. 106, 6-V-1939.

» : Bračka galija i njeni soprakomiti do 1642 — u »Novo doba«, Split, božićni broj, 1939.

» : Bračka galija i njeni soprakomiti poslije 1642 — u »Novo doba«, Split, uskrsni broj, 1940.

Jutronić (Ante?) Andre: Knjiga o povaljskoj opatiji na Braču — u »Jadranskom dnevniku«, Split, br. 110, 11-V-1935.

Jutronić Petar ing.: Pitanje elektrifikacije otoka Brača — u »Novo doba«, Split, br. 289, 13-XII-1932.

» : Elektrifikacija otoka Brača i Hvara — u »Novo doba«, Split, 21-I-1933, br. 17.

» : Moderna zvjezdarnica na Jadranu — u »Novostima«, Zagreb, 8-VIII-1933.

» : Elektrifikacija Brača i Hvara — u »Novo doba«, Split, 17-IV-1938.

» : Elektrifikacija središnjih otoka — u »Glasniku Primorske banovine«, Split, 1938, str. 121-122, br. 12.

Kadlec Karlo dr.: Statut i reformacije otoka Brača — u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1926, Monumenta historico — juridica, Vol. XI.

Karaman Ljubo dr.: O Tripunu Bokaniću graditelju zvonika trogirske katedrale — u »Jugosl. istorijskom časopisu«, Ljubljana-Zagreb-Beograd, 1936, str. 135-140.

» : Novi nalazi na Braču — u »Jugosl. istorijskom časopisu«, Ljubljana-Zagreb-Beograd, 1937, na str. 167.

Karlić P. dr.: Psalmi Davidovi fra Luke Bračanina — u izdanju Jugoslavenske akad. znanosti i umjetnosti, Djela, Zagreb, knj. 27.

Klaić Vjekoslav: Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, II — u izdanju Društva sv. Jeronima, Zagreb, 1881, str. 144-150.

Kolendić Petar dr.: Stihovi na povaljskom natpisu iz XII vijeka — u »Južnoj Srbiji«, Skoplje, 1924, br. 46 i 47, str. 921-924.

» : Gospodnetićev Elizej u šibenskoj katedrali — u »Zborniku Bogdana Popovića«, Beograd, 1929, str. 322-323.

Corpus Inscriptionem Latinarum (C. I. L.) III, 3102, 3105, 3106, 3107, 3108, 10110, 10114.

Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike — u izdanju Jugosl. akadem. znanosti i umjetnosti, Zagreb, knj. I, 1868, str. 115-116, 132, 234, 241-242, 248, 263, 296, 434; knj. II, 1870, str. 30, 33, 34, 240, 330; knj. III, 1872, str. 217; knj. V, 1875, str. 352 — Ljubić.

M.: Sreski rasadnik u Supetru — u »Novo doba«, Split, br. 235, 1-X-1939.

Makanec Alfred: Roman iz života Mehmed Sokolovića (govori se i o Ali paši Bračaninu) — u »Jutarnjem listu«, Zagreb, 24-XII-1938.

Maschek Luigi: Manuale del Regno di Dalmazia, Zara, za g. 1872, o Supetru str. 108; za god. 1873 o Sutivanu str. 148, Supetru str. 148-152, Pučišćima str. 120 i 141, Bolu str. 78-79, Milni str. 120, Nerežišćima str. 121, Postirima str. 141; za god. 1874 o Blacima str. 166-170, Pučišćima 198-200, Sutivanu str. 229-231, Postirima 193-198.

Miličević: Pravilnici skupna življenja pustinjačkih udružaba na Braču, sa dodatkom. — Tiskano 1907 u štampariji Pustinje Blaca (Brač), veličina 19/12, str. 1-25.

Milojević Bora Ž. dr.: Dinarsko primorje i ostrva u Kraljevini Jugoslaviji — u izdanju Srpske Kraljevske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 1933 (Posebno o Braču str. 248-257).

Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium — u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, Ljubić, Vol. VIII, T. II, 1877., str. 19, 217-219; Vol. XI, T. III, 1880, str. 12, 23, 122-123, 225; Vol. XII, knj. VII, 1882, str. 123-125, 153-154, 158-159, 160-161, 227-228, 273; Vol. XVII, knj. VIII, 1888, str. 12-13, 54-56, 93, 124; Vol. XXIII, 1892, str. 103, 97, 242, 256; Vol. XXII, 1910, str. 97-98, 101, 108, 136, 152, 164; Vol. XXIV, 1913, str. 53, 55.

N.: Iz Bola na Vidovu Goru (prikaz istoimene radnje pok. Mirka Vrsalovića) — u »Novo doba«, 1937, br. 275.

Nazor Vladimir: Brač i more. Govor u Supetru 1 maja 1937 — u »Jadranskom dnevniku«, Split, 8-V-1937.

Nižetić J. Branko: Po našim ostrvima. Sutivan — u »Novo doba«, 20-VIII-1937, br. 191.

» : Po kozjim stazama. Vidici s Vidove Gore — u »Novo doba«, Split, 3-IX-1927, br. 203.

O umjetničkoj prošlosti Brača. Skupština Udruženja Bračana u Splitu 30-III-1939 — u »Novo doba«, Split, 1-IV-1939, br. 78.

Ostojić Ivan dr.: Povaljska opatija — u »Narodnoj starini«, Zagreb, sv. 22, Zagreb, 1930.

» : Benediktinska Opatija u Povljima na otoku Braču, Split, 1934.

» : Još o čitanju povaljskog natpisa — u »Jugosl. istorijskom časopisu«, Ljubljana-Zagreb-Beograd, 1938, str. 75-77.

Ostojić K. Ivan: Dva pisma pok. Dra Mirka Vrsalovića — u »Obzoru«, 19-II-1938.

Petravić Ante: Braća Ostojić — u Studije i portreti I, Zagreb, 1905 (O pok. Mati, str. 219-224).

Preprek Stanislav: Pismo iz Dalmacije — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, 1935, str. 14-16.

R.: Nadgrobni natpisi u Sutivanu iz XVII vijeka — u »Novo doba«, Split, 1935, br. 288.

Radić Frane: Natpisi iz mletačkog doba u Blacima na otoku Braču — u »Bulettinu«, Split, XII, 132.

» : Hrvacki natpis iz Bola — u »Bullettinu«, Split XIII, 9.

» : Natpisi u Bolu u crkvi Blažene Gospe od Milosrđa — u »Bullettinu«, Split, XIII, 131, 157.

» : Sredovječna bazilika sv. Duha u Škripu na otoku Braču — u »Starohrvatskoj prosvjeti«, Knin-Zagreb, 1890, br. 2, str. 34-41.

» : Starohrvatski, ćirilicom pisani nadpis iz Povlja na otoku Braču — u »Starohrvatskoj prosvjeti«, Knin-Zagreb, 1895, br. 2. str. 103-108.

» : Sredovječne crkvice oko Selaca na otoku Braču — u »Starohrvatskoj prosvjeti«, Knin-Zagreb, 1901, sv. 1 i 2, str. 34-41.

» : Sredovječna crkvica sv. Ivana Krstitelja na Bolu na otoku Braču — u »Starohrvatskoj prosvjeti«, Knin-Zagreb, 1901, br. 1 i 2, str. 24-25.

Rački F. dr.: Najstarija ćirilicom pisana listina — u »Starinama« Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, XIII, 1881, str. 197-210.

Rubić Ivan dr.: Kod Splitskih Vrata — u kalendaru »Naš mornar« za god. 1938, Split, str. 79-83.

» : Rt Biskupa — u kalendaru »Naš mornar« za god. 1939, Split.

-s-: Iskopani temelji stare crkve i groblja u Sutivanu na Braču — u »Jadranskom dnevniku«, Split, 15-XI-1934, br. 203.

Sa skupštine Udruženja Braačana u Splitu. Izvještaji pretsjednika i tajnika na glavnoj godišnjoj skupštini 29 maja 1938 — u »Novo doba«, Split, 1-VI-1938, br. 136.

Savo Doimo: Ripostiglio di Denari romani a Dračevica — u »Bullettino«, Split, 1901, supl. str. 1-7.

Schubert Rikard dr.: Geologija Dalmacije — u izdanju Matice dalmatinske u Zadru, 1909, o Braču str. 131-132.

Skok Petar dr.: Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena mjesta — u »Radu« Jugoslav. akademije znanosti i umjetnosti, br. 224, Zagreb.

» : Problem romanstva i slovenstva na našim ostrvima. Brač — u »Jadranskoj straži«, Split, 1939, str. 136-138.

Söhle N.: Vorläufiger Bericht über die geologisch-palaentologischen Verhältnisse der Insel Brazza — u »Verh. K. K. geol. R. A.«, Wien, 1900, str. 185-187.

Statuta municipalia ac reformationes magnif. Communitatis Brachiae, Utini, 1656; i dodatak: Diversi publici Decreti, terminationi, priviligi et indulti, Udine, 1656.

Štambuk V. M.: Curtis San Martini — u »Hrvatskoj straži«, Zagreb, 13-VII-1939, br. 158.

Štambuk V. M.(?): Prigodom 1600 godišnjice smrti sv. Jele Križarice majke cara Konstantina Velikoga, Split, 1926, anonimna brošura str. 1-20.

Tommaseo Pietro Antonio Dr. med. fisico: La descrizione storico — fisico — medica del morbo epidemico della Brazza, 1778.

Tresić-Pavičić Ante dr.: Mungos na otoku Braču — u »Prirodi«, Zagreb, 1936, br. 2, str. 55-61.

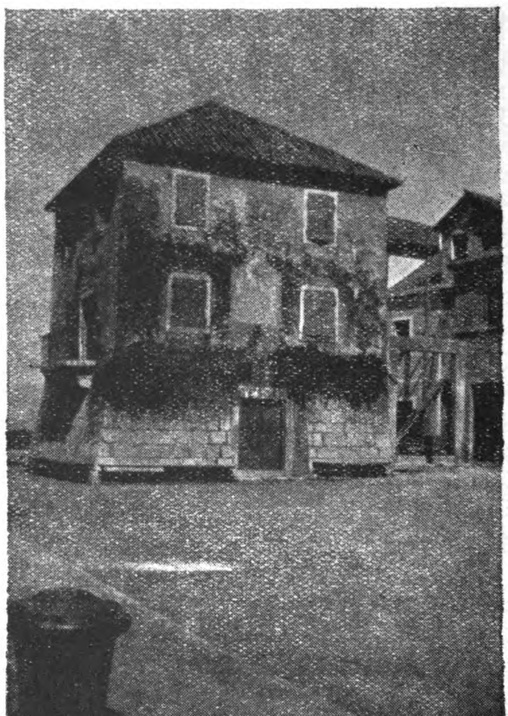
tš: Čovjek koji je svjetski rat proživio u bračkim šumama i špiljama u društvu s jednim tumačem Svetoga Pisma, s pticama i životinjama — u »Novostima«, Zagreb, 13-IX-1938.

Un monumento romano presso la chiesa di S. Elia nel villaggio di Humac Inf. sull' isola Brazza — u »Bullettinu«, Split, 1904, XXVII, str. 172-173.

Uvodić Marko: Jedan dan na Braču — u »Tribuni«, Šibenik, br
1-12, 1938.
Vukasović-Vuletić V.: Iscrizioni inedite. Bol — u »Bullettinu«, Split
VI, 141, 155.
» : Drevna špilja na otoku Braču kod samostana Stipan-
čić — člančić u »Vjesniku Hrvatskog arheološkog dru-
štva«, Zagreb, br. 4.
Zaninović Antonin O.: Fra Luka Bračanin — u »Građi za povijes
književnosti hrvatske« u izdanju Jugosl. akademije zna-
nosti i umjetnosti, Zagreb, 1939, str. 25-40.

S p l i t, 25 lipnja 1940.

Andre Jutronić

Kaštil u Sutivanu

Bilješke

Društvene bilješke

Izvadak iz pravila društva Udruženja Bračana. Čl. 2. Zadatak je društva da, okupivši u društvo što veći broj Bračana ma gdje se oni nalazili, promiče privredne, turističke, socijalne i prosvjetne interese svih mjesta na otoku Braču u prvome redu, pa da podupire svoje članove u Splitu u ekonomskom i moralnom pogledu u drugome redu. Ovu svrhu postizavat će priređivanjem društvenih sastanaka i zabava, održavanjem predavanja i tečajeva u Splitu i po Braču odnosno izdavanjem tiskopisa, priređivanjem izleta i sl. te ubiranjem članarina, darova i prihoda od svojih zabava.

Prvi sastanak za osnutak Udruženja Bračana održan je u petak 16 listopada 1936 u 7.30 sati na večer u dvorani Nabavljačke zadruge državnih službenika u Splitu (Zagrebačka ulica br. 10/II). te je nakon toga osnovan akcioni odbor, koji se više puta sastajao.

Odobrenje Pravila našeg Udruženja uslijedilo je 20 veljače 1937, II/1, br. 2172. Pravila su odmah štampana, te ih članovi mogu dobiti u društvenim prostorijama za din. 2.—.

Prva skupština je održana u nedjelju 20 lipnja 1937, te je izabran prvi društveni odbor sa pretsjednikom dr. Antom Štambuk. Taj se prvi odbor konstituirao 24 lipnja.

Druga skupština je održana kao I redovita godišnja 29 maja 1938. Za pretsjednika je izabran prof. Andre Jutronić.

Treća skupština kao II redovita godišnja održana je 30 marta 1939. Za pretsjednika je izabran prof. Andre Jutronić.

Četvrta skupština kao treća redovita godišnja održana je 28 marta 1940. Za pretsjednika je izabran prof. Andre Jutronić.

Sadanji odbor društva Udruženja Bračana u Splitu izabran na trećoj redovitoj godišnjoj skupštini: pretsjednik prof. Andre Jutronić, potpretsjednici Dr. Krsto Krstulović i Milan Štambuk, tajnik dr. Ante Cerineo, zamjenik tajnika prof. Gojko Manzoni, blagajnik Mirko Štambuk, zamjenik Juraj Karninčić; odbornici: Barišić Mate, Marangunić Marko, Kap. Marangunić Ljubo, Cvitanić Marijan, ing. Jutronić Nebodar, Markov Nikola, Bakulić Virgil, Borić Juraj, dr. Kraljević Uroš, dr. Lukinović Juraj, nar. zast. Mladineo

Ivan-Petar, Goić Antun, dr. Nižetić Branko, Mateljan Marij, Grego Petar, Vodanović Ante, Dubravčić Jerko, Baković Mario; nadzorni odbor: dr. Mate Dujmović, dr. Niko Dubravčić, Ivo Manzoni, don Niko prof. Matulić, dr. Josip Škarić, dr. Andrija Sfarčić, dr. Mate Vrandečić; časni sud: dr. Ante Buzolić, Mihovil Jadrijević i ravn. Zvonimir Zlatar.

Predavanja održana u Udruženju Bračana: 19-I 1939 g. prof. Andre Jutronić »Podrijetlo Bračana«, 26-I g. I. F. Lupis-Vukić »Bračani u Americi«, 2-II g. ing. Nebodar Jutronić »Elektrifikacija Brača«, 16-II g. prof. Andre Jutronić »Razvoj naselja na Braču«, 23-II veleč. g. dr. Ivan Ostojić »Benediktinci na Braču«, 2-III g. Luka Fertilio »Reportaža o Braču«, 23-III g. dr. Ante Cerineo »Statut i reformacije otoka Brača«, 7-XII dr. Ljubo Leontić »Naši iseljenici za Svjetskoga rata«, 8-II 1940 g. dr. Josip Škarić »O higijenskim i zdravstvenim prilikama na Braču« i 7-II g. dr. Cvito Fisković »Kulturno-historički i umjetnički spomenici na Braču«.

Kulturne bilješke

Knjige krštenih u Sutivanu počinju godinom 1622 i to na hrvatskom jeziku ali dvostrukom ortografijom. Naime, svako krštenje je prvih godina zapisano bosančicom i latinicom talijanske ortografije. Kao primjer donosimo ovo latinicom ispisano krštenje: 1628 na pet lugna Charstih sina Juana Giutargnichia i bi mu ime Petar a materi Ana. Cum Guerin Guerini a cuma Mare Alvisova xena Ja Don Ivan Pavich.

Krštenica pjesnika Ivana Ivaniševića (1608-1665) u postirskoj knjizi krštenih: Die 13 Febrarij 1608. Ego P(res) b(yte)r Vicentius Michel(ovich) baptisaui Iuanem filiú D. Vincentij Iuanissevich et eius uxoris D. Elene Compatres fuerunt D. Hieronimus filius D(ome)nici de Dominis et D. Elena uxor D. Nicolai Michelovich filij D(omi)ni Pauli.

Vjenčanica pjesnika Kavanjina s prvom ženom u knjizi vjenčanih u Nerežišćima: Die 30 juli 1676 D(omi)num Hieronymum filium D(omi)ni Marci Cavagnini Spalatensem, et D(on)nam Anam filiam D(omi)ni Jo. Nicolai Philipi ego Simon Cerineus Archipresb. mutuo erorum consensu habito Domi matrim. o iunxi. Tribus solitis Denuntiationibus premisis ceterisque, iuxta prescpripta Sac. Trid Concilij, servatis. Testibus ad hoc habitis D(omi)no Nicolao Micheli, et D(omi)no Joanni Alberti, ac D(omi)no Zanetto Nadali.

Vjenčanica Kavanjinove kćerke Sabe sa Nikolom Capogrosso u sutivanskoj knjizi vjenčanih: Adi 26 otobre 1709. Furono congionti in S. M. per Verba de presenti I. R. S. M. B. L' Ill(ustrissi)-

mo Sig.re Nicolo Capogrosso con la Ill(ustrissi)ma Sig.ra Elisabeta Cavagnini da me Curato D. Pietro Nadali con licenza dell' Ill(ustrissi)mo Mon. Sig. r. Vescovo come apar dalla medesima de di 24 settembre con la dispensa delle pronuncie in Casa dell' Ill(ustrissi)mo Sig.re Dr. Gerolimo Cavagnini alla presenza del Sig.r Steffano Nadali et Sig.r Gerolimo Petricio, et moltri altri.

Kuga u Sutivanu g. 1635. U knjizi bratovštine zabilježeno je g. 1758 da je učinjen popis zemljišta, jer nema starih knjiga, a misli se da su bile spaljene u vrijeme kuge g. 1635.

O štovanju sv. Martina na Braču. O poštovanju sv. Martina biskupa iz Toursa, napisala je gospođa Madelaine Epron zapaženi članak »Un lien mystique entre la Dalmatie et la France — St. Martin de Tours«, koji je štampan u splitskom časopisu »Jugoslavija« (juli, 1938, str. 204-207). Za Brač veli: »Dans l'ille de Brač existaient deux chapelles Saint-Martin. M.le Professeur André Jutronić a trouvé trace de l' une d' elles dans la visite apostolique faite à Brač en 1579 par l' Evêque Augustin Valiero. L' autre chapelle St.-Martin a probablement donné son nom au village de Sumartin. Tout récemment encore des réjouissances populaires marquaient dans l' île de Brač la fête de Saint Martin qui est le patron de deux villages: Bobovišće et Ložišće«.

Strani malo poznati umjetnici na Braču. Na glavnoj redovitoj godišnjoj skupštini Udruženja Bračana u Splitu 30 marta 1939 g. pretsjednik je iznio imena nekih slabo poznatih umjetnika koji su djelovali na Braču. To su: Napoli, Paterni, Rizzo i Pignatelli. Mistro Mate Napoli pitor spominje se u župskim knjigama u Sutivanu od 1664 do 1684 god. Kasnije, 1740 g. zabilježen je u bobovičkoj matici kao kum Copas Napoli iz Sutivana, a 1736 g. kao kum u Nerežišćima se spominje Natale dictus Napoli iz Splita. Svećenik don Vinko Paterni znamo da je živio u Dračevici, gdje je bio neko vrijeme upravitelj crkve, a pokopan je 1783 g. u svećeničkom grobu u Nerežišćima. Za Paternija se kaže »faceva pitore e era buon storico«. Jedan pop Paterni se spominje u bobovičkoj matici 1723 g., u Donjem Humcu 1734 g. sa pripomenom »per aggiustar la bandiera«. Giacinto Rizzo napravio je 1769 god. u Sutivanu kip Velike Gospe, te se za njega veli »pittore e scultore Napoletano«. Pignatelli se spominje sa napomenom »pittor« u Pražnicama pri kumovanju 1801 g. i 1822 g. iz Cavtata (Epidauro).

Eremitaž Blaca na otoku Braču i njegova zvjezdarnica

U suroj i uskoj dolini nekoć silne bujice, koja je tijekom pustih vijekova stanac kamen duboko erodirala, dižu se avetne hri-

di visoko uvis, okićene raznolikom florom, u kojoj se naročito ističu brojne vis-kite ubave biljke Centaurea ragusina. Gore visoko u tim vratolomnim hridinama pobožno se stisnuo Eremitaž Blaca, čiji prvi skromni osnutak datira iz dobe turskih upada u poljičku republiku (XV. vijek), kad su neki poljički svećenici bili našli zaštite i zaklona na pitomom Braču. Vijugasti strmi puteljci, kamene stepenice, maleni drveni mostovi te ograđeni vidikovci okružuju to starodrevno gnijezdo dubokih mislioca, punih visoke dobrote i svete pobožnosti, čije umorne kosti leže danas u miru i spokoju u sitnoj crkvici. Nad crkvicom dižu se skromne zgrade razne dobi, veličine i građe te su zgrade međusobno spojene kamenim hodnicima, uskim vijugastim stepenicama i brojnim vratima, tako da sve skupa izgleda kao pusti nekakav labirint. Sprijeda su sobe za stanovanje sa izgledom na bujični prodor i na more, a straga starodrevna kuhinja (od unatrag 400 god.!), mračni podrumi i vlažne podkopine.

Kad uđeš u te drevne pustinjačke dvore, u kojima i danas caruje samoća, ne bi ni iz daleka pomišljao da se ondje krije — rijetko znanstveno blago. Bogata biblioteka skroz pozitivnih znanosti, dragocjeni teleoskop, precizni sekstati i hronometri te brojna ostala pomagala za prodiranje u zanimljive tajne zvjezdanog neba. U tim dvorima ima također alata i pribora za razne nauke i zanate, a ima čak i omanja tiskara, čiji se plod (knjiga o povijesti pustinje Blaca, od Don Nike Miličevića) brižno čuva u biblioteci Eremitaže.

U Eremitaži, toliko po sobama koliko i po hodnicima, ima veliki broj zidnih i stolnih satova raznih veličina, dobi i konstrukcija, koji svojim raznolikim zvukovima ponešto ublažuju grobnu tišinu, koja ovdje vlada. U jednoj pak sobici pospremljene su brojne kubure i teške puške na kremen pak bogato urezani bodeži, sablje i ljute demeškinje kao časni ostaci nekadašnjih junačkih podviga na kopnu i na moru, izvršenih od davno već preminulih stanovnika Eremitaže. (U. Girometta u »Hrvatskom planinaru«).

Uz članak gosp. dr. Esiha o pok. Vrsaloviću na str. 78

U bilješci petitom na prvoj stranici članka napisali smo da će u sv. 51. »Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku« (Split) izaći radnja pok. dr. Vrsalovića. Međutim to treba ispraviti, jer će se ta radnja štampati u sv. 52.

Ovom prigodom registriramo Vrsalovićev članak »O naslovu sudac Pomorjana«, koji je štampan u »Obzoru« 11-X-1935 (Zagreb) pod pseudonimom Slav. Vuk.

Privredne bilješke

Ribarstvo na Braču g. 1937. Brod-kuter »Napredak« na motorni pogon K. S. 50, sa lukom pripadnosti Bol, dužine 17 m., širine 4.30 m., visine 1.50 m., gaza 1 m., nosivosti trn. 14 obavljao je ribolov sa mrežom plivaricom. — Brod-kuter »Slavni Sartur« na motorni pogon sa lukom pripadnosti Bol, K. S. 24, dužine 10.40 m., širine 2.70 m., visine 1.15 m., gaza 0.40 m., nosivosti trn. 4 obavljao je ribolov sa mrežom trawl, i to zimi. — Na Braču je bilo na području lučkog ureda u Supetru ribara 358, lađa na jedra 115, na motor 5, ljetnih trata 19, zimskih i migavica 19, raznih tunolovnih mreža 7, malih mreža potegača 12, vojgi 4, stajačica 111, parangala 62, fenjera 112. Na području lučkog ureda u Milni bilo je ribara 500, lađa na jedra 98, na motor 8, trata ljetnih 16, zimskih i migavica 15, travla 2, raznih tunolovnih mreža 7, plivarica 1, potegača 1, jagličara 3, vojgi 14, stajačica 206, parangala 42, vrša 78, fenjera 25.

Tvornice konzerviranih riba nalaze se u Milni i Postirima, i to u Postirima 4 (Jadranska sardina Biočina i Vlahović osn. 1927, Tvornica »Sardina« d. d. osn. 1907, Tvornica sardina Kazolini i Bižaca osn. 1924 i Tvornica sardina »Nimfa« osn. 1926), a u Milni jedna (Mardešić i Cia, filijala, osn. 1928).

(Iz knjige Direkcije Pomorskog saobraćaja u Splitu — »Statistika morskog ribarstva godine 1937«).

Ribarstvo na Braču g. 1938. — Brod-kuter na motor »Napredak« lovi i god. 1938. Na području lučkog ureda u Supetru bilo je ribara 399, lađa na jedra 125, na motor 6, plivarica za manju plovuću ribu 1, ljetnih trata 19, migavica 20, raznih tunolovnih mreža 7, potegača 15, vojgi 4, stajačica 114, parangala 64, fenjera 112. — Na području lučkog ureda u Milni bilo je ribara 361, lađa na jedra 91, na motor 9, ljetnih trata 16, zimskih 15, travla 2, raznih tunolovnih mreža 7, plivarica 1, male mreže potegače 1, jagličara 3, vojgi 15, stajačica 206, parangala 42, vrša 50, fenjera 32.

Tvornice za konzerviranje ribe iste kao 1937.

(Iz knjige Direkcije Pomorskog saobraćaja u Splitu — »Statistika morskog ribarstva godine 1938«).

Bračko-amerikanska banka je osnovana u Supetru 1921 godine sa glavnicom od 2,000.000 Din, a već slijedeće godine nametnula su potreba da se podružnica banke osnuje u Splitu.

Banka je u samom početku svog djelovanja mnogo učinila za opskrbu otočkog pučanstva i pomogla je pravilnom ulaganju iseljeničkog novca, koji je stizao od Bračana po svijetu, a najviše iz Južne Amerike.

Prvim pretsjednikom bio je izabran pk. Dinko Dubravčić, trgovac — izvoznik iz Nerežišća, vrlo poznat i cijenjen ne samo od Bračana već i od privrednika iz drugih krajeva naše zemlje. Poslije smrti prvog pretsjednika pk. Dinka Dubravčića, predsjedničku čast nosi kapetan g. Ljubo Marangunić iz Milne, — brat uglednog bračkog iseljenika u Južnoj Americi g. Alberta Marangunića, vlasnika jedne od najvećih trgovačkih tvrtka u Parana. Od osnutka banke u njenoj upravi su ugledniji Bračani iz raznih mjesta. — Funkciju ravnatelja banke vrši g. Umberto Pazinović, bivši iseljenik, koji je za svog dugogodišnjeg boravka u Južnoj Americi upoznao život naših iseljenika, a vodio je dugi niz godina podružnicu jedne južno-amerikanske banke u Magallanesu.

Rad banke pokazao je, da je Split najpodesniji kao njeno sjedište, pa je splitska podružnica preuzela funkciju centrale koja je u Supetru obustavila rad. Obzirom na brojne saobraćajne veze, Bračani se najlakše sastaju u Splitu i ovdje obavljaju svoje trgovačke i novčane poslove. Banka je uvijek poslovala solidno i kulantno, nije uzimala zaštitu, već se brinula da čim bolje uvijek odgovori svojim obavezama zadržavajući dobru likvidnost pored svih perturbacija u svijetu i kod raznih novčanih zavoda.

Poslovanje banke počiva na solidnoj osnovi, a obavlja se u vlastitoj palači na Narodnom trgu u Splitu. U bankinoj zgradi su i prostorije Udruženja iseljenika povratnika, gdje se sastaju naši iseljenici iz Južne Amerike, te pruža sve informacije i upute interesentima i održava živu vezu sa iseljenicima po raznim krajevima svijeta. Iseljeničko udruženje također vodi brigu oko bogatog iseljeničkog muzeja, koji je smješten u istoj zgradi, a u kojemu su prikupljeni podaci i dokumenti zamašnog rada naših iseljenika, naročito za vrijeme minulog Svjetskog rata u Južnoj Americi.

Industrije na Braču

Milna:
Mardešić & Cie, tvornica konservirane ribe.

Nerežišća:
Gardilčić Josip p. Stjepana, kamenolom.

Postira:
»Sardina« d. d. za konserviranje morske ribe, Split, tvornica u Postirima.
Tvornica sardina Postira »Casolini & Bizaca« društvo s. o. j. Split, tvornica u Postirima.
Tvornica sardina »Nimfa« društvo s. o. j. Postira.
Vlahović Jakov, tvornica sardina, Postira.
Bizaca Braća p. Josipa, ulja maslinova.

Pučišća:
Prva dalmatinska klesarska zadruga, kamenolom.
Marinović Mate Franin, kamenolom.
Orlandini Antun Lukrin, kamenolom.

Selca:
Prva dalmatinska klesarska zadruga, kamenolom.
Jurum Andrija Ivanov. kamenolom.
Tonšić Ivan Nikolin, kamenolom.
Didolić Petar p. Tome, ulja maslinova.

Splitska:
Caharija i Vulić, kamenolom.

Sutivan:
Zadruga za elektrifikaciju i zdravstvo s. o. j.

Obrtnici na Braču

OPĆINA **BOL**

Bol:
Bodlović Nikola, kovač i mehaničar
Brešković Ivan, kovač i instalater
Barbanović Benko, drvodjelac
Bačić Stjepan, pekar
Čubretović Juraj, drvodjelac
Cvitanić Šime, postolar
Franulić Ivan, postolar
Ivulić Mate, mesar i proizv. soda vode
Karminčić Šimun, postolar i brijač
Karmelić Bene Petar, mesar
Karmelić Bene Vivko, mesar
Kraljević Josip, limar i sladoledar
Vuković Nikola, pekar
Marinović Ante, proizv. soda vode
Karminčić Šimun, brodograditelj
Viličić Andrija, mesar
Karminčić Josip, stolar
Karmelić Mate, mesar

OPĆINA **MILNA**

Bobovišća:
Trebotić ud. Marija, mesar

Ložišća:
Franjola Mate, kovač
Ivko Miće, mesar
Lombardić Toma, postolar
Juras ud. Luce, vađ. kam. i klesar
Pavlov Frano, brijač
Sapunar Ane, pekar
Sapunar Jakov, postolar
Sapunar Vice, tisak ulja
Zuanić Petar pok. Frane, postolar

Milna:
Aviani Ante, drvodjelac
Bonačić-Petričić Mande, pekar
Buzolić Marko, kovač
Bonačić-Dorić Nikola, kovač
Filipić Antica, pekar
Filipić-Oruzović Nikola, brijač
Lozić Josip, brijač
Marinović Ivan Ivanov
Marinović Ivan pok. Luke, postolar
Mladinić Ante, postolar
Peruzović Jozica, pekar
Sekul Marko, postolar
Tomas ud. Kate, mesar
Tomas Ante, mesar
Tomas Ivan, mesar
Terzić Martin, mesar
Tomas Mate, mesar
Aras Luka pok. Nikole
Bonačić-Dorić Mate, brodograditelj
Bonačić-Mandinić Lucijan, tisak ulja
Buzolić Josip, tisak ulja
Mardešić & Co., kons. ribe

Marinović Augustin, brodograditelj
Terzić Frano, brijač
Bonačić-Dorić Mihovil

OPĆINA **NEREŽIŠĆA**

Dračevica:
Dragičević Nikola, zidar
Restović Marinko, mesar
Žuvić Petar, mesar
Nerežišća:
Franulić Lukre, pekarica
Harašić Domina, pekarica
Jakšić File, pekarica
Premerić Josip, drvodjelac
Pavišić Stjepan, drvodjelac
Vrsaljko Petar, drvodjelac
Pavišić Petar, brijač
Baković Katica, pekarica
Jakšić Juraj, vađ. kamena
Gardilčić Josip, vađ. kamena
Dragičević Marija, pekarica

OPĆINA **POSTIRA**

Dol:
Arnerić Vicko, tisak ulja
Hrepić Jure, mesar
Matulić Ante, tisak ulja
Postira:
Biočina Kate, pekarica
Bernardis Ivo, drvodjelac
Balioto Ivan, postolar
Dundić ud. Marija, brijač
Duhović Dorina, pekar
Galetović-Bulat Nikola, kovač
Matulić Josip, drvodjelac
Šantić Ivan, brijač
Tafra Vicko, postolar
Vlahović Jakov, mesar
Jelinčić Josip, zidar
Braća Bižaca Mate i Marko, tisak ulja
Biočina Mate, kons. ribe
Kraljević Juraj, tisak ulja
Škarić Ivan, tisak ulja
Vlahović Ante, kons. ribe
Šimunić Mate, kons. ribe
Hranuelli M. Nikola, zidar
Biočić Juraj, postolar

OPĆINA **PUČIŠĆA**

Pučišća:
Eterović Kanje Juraj Josipov, mesar
Eterović Kanje Juraj pok. Ivana, mesar
Eterović Mravak Nikola, mesar
Kačić Viktor, brijač
Radić Stipan, mesar
Rajčević Juraj, mesar
Vrandečić Katica, pekarica
Vrandečić Ivan, brijač
I. Dalmatinska Klesar. Zadruga
Kačić Dinko, vađ. kamena i klesar
Kačić Ivo Marija, klesar
Marinović Frano, vađ. kam. i klesar
Braća Orlandini Spada, klesari
Orlandini Ante, kamenar i klesar
Vrandečić Vice, klesar
Lukinović Bogdan, peč. rakije
Kačić Juraj, kamenar
Konjo Ivan, kamenar
Baturić Mirko, kamenar
Kačić Liberato, kamenar
Rajčić Ivan, mesar
Ttka »Kamagra«, vađenje kamena
Marušić Milan, kamenar
Kačić Đorđe, manja klesar. rad.
Galinović Nikola, kovač
Pražnice:
Buvinić ud. Antica, mesar
Ivelić Dinko, mesar
Kusanović Kate, pekar
Koljatić ud. Ana, mesar
Sekulović Ivanica, pekarica
Koljatić Ivan pok. Mate, mesar

OPĆINA **SELCA**

Novo Selo:
Antonijević Marijan, mesar
Braća Tomaš, tisak ulja
Politeo Ivan, postolar
Povlja:
Litović Ivan, tisak ulja i mesar
Ostojić-Janković Nikola, postolar
Vrsalović Zakarija Petar, postolar
Vrsalović Mate, mesar
Štambuk Mate, klesar i kamenar
Zlatar Katica, pekarica
Zlatar Ivan, vađ. kmena i klesar.
Selca:
Bošković Ana, pekarica
Benussi Stipan, postolar
Despot Mate, postolar
Eterović Ivan, kovač
Jelinčić Mate, postolar
Labaš Frano, bačvar
Nižetić Marija, pekarica
Štambuk Nikola, drvodjelac
Ursić Dinko, kovač
Ursić Vid Antin, kovač i bojadisar
Ursić Dora, pekarica
Ursić Mijo, mesar

Ursić Vid pok. Josipa, brijač
Ursić Ante, mesar
Vrsalović Juraj, postolar
I. Dalmatinska Klesar. Zadruga
Labaš Mirko, mlinar i tjesteničar
Štambuk Danijel, klesar
Štambuk Vladislav, kamenar
Tonšić Ivan, vađ. kam. i klesar
Ursić Petar, zidar
Ursić Andrija, zidar
Vuković Ivan, kamenar i klesar
Didolić Petar, tis. ulja
Štambuk-Fatori Baldo, kamenar
Štambuk Ivan, kamenar
Jakšić Nikola, mesar
Carević Luce, pekarica
Hajder Ante, brijač
Nižetić Juraj, drvodjelac
Barhanović Josip, vađenje kamena i manje kles. rad.
Vuković Marija, pekarica
Bulimbašić Toma, zidar
Vrsalović Stjepan, pekar
Bezmalinović Duje, mesar
Štambuk Predrag, kamenar
Štambuk Josip, manje klesar. rad.
Bošković Josip, drvodjelac

Sumartin:
Borojević Josip, postolar
Borojević Dragutin, bačvar
Cvitanović Luka, zidar
Novaković Vicko, tisak ulja
Kažulin Pavao, drvodjelac
Periš Ivan, pekar
Dorotić Ivan, klesar

OPĆINA **SUPETAR**

Mirca:
Lukšić Bartul, zidar
Laurić Katica, tisak ulja
Kirigin Meri, tisak ulja

Splitska:
Babarović Filomena, pekar
Čepruić Josip, pekar
Štambuk Ante pok. Ivana, klesar
Višnovec Nada ž. Dr. Borivoja, vađ. kamena
Vulić Antun, tisak ulja
Juras Miljenko, manje klesar. rad.
Martić Jerko, kamenoklesar
Štambuk Ivan, kamenar

Škrip:
Mirić Margerita, pekar
Martić Juraj, tisak ulja
Dujmović Domica, pekarica

Supetar:
Belloti Petar, postolar
Fadić Ivan, mesar
Ivko Stjepan, mesar
Korlaet Dinko, drvodjelac
Kulušić Krsto, pekar
Kolimbatović Lovre, brijač
Madirazza Miroslav, drvodjelac
Papić Živko, kovač
Pletikosić Pavao, postolar
Restović Ante, brijač
Rendić ud. Franka, bojadisar
Terzić ud. Magdalena, postolar
Vladilo Andrija, postolar
Andreucci Mate, zidar
Letnić Lovro, zidar
Stošić Nikola, dimnjačar
Dujmović Božo, tisak ulja
Gojić Ivo, tisak ulja
Karzulović Ivan, tisak ulja
Rendić Ruso Franka, tisak ulja
Radetić Duje, drvodjelac
Rendić Petar, zidar
Beselak Dragutin, fotograf
Babarović Marija, pekarica
Matas Šimun, pekarica

OPĆINA **SUTIVAN**

Donji Humac:
Marinković Bartul, mesar
Dragan Ivan, zidar
Jakšić Ante, vađenje kam. i zidar
Perić Vicko, tisak ulja

Sutivan:
Gvozdanović ud. Jerka, mesar
Lukšić Ivan Petrov, brijač
Lukšić Ivan Tomin, postolar
Manzoni Petar, mesar
Palaveršić Vjekoslav, drvodjelac
Žvanić Perić Lukre, pekar
Žvanić Ivan, mesar
Radolfi Ivan, zidar
Lukšić-Marinković baštinici pok. Jake, tis. ulja
Ljubetić Jerka, pekarica
Lukšić Dorka ž. Bartula, pekarica
Cviličević Ante Marija, vađ. kamena
Tadić Božo, pekar
Ujević Jurai, vađ. kamena i klesar

Popis trgovina na Braču

Bol:

Ljubić Jure Gajin, jestivo i sitnarije.
Karninčić Petar pok. Tome, mješovita roba.
Stanušić Krsto pok. Frane, mješovita roba.
Brešković Anka ž. Petra, jestivo.
Grego Dimitrije pok. Petra, mješovita roba.
Karmelić domina ž. Petra, mješovita roba.
Vuković Jerka ž. Nikole, mješovita roba.

Donji Humac:

Jokšić Mate pok. Krste, mješovita roba.
Dragičević Ante pok. Jerka, voće, zelje, jaja, ribe, sitn. galant. i slat. po Braču, mješovita roba.

Dračevica:

Šimunović Mate pok. Nikole, mješovita roba.
Perić Ivan pok. Jakova, mješovita roba.

Gornji Humac:

Vrsalović-Carević Ante pok. Jakova, mješovita roba.
Šešnić Vicko pok. Stipana, mješovita roba.

Ložišća:

Juras Marko pok. Jure, mješovita roba.
Perić Dinka ž. Petra, mješov. roba.
Čekalović Juraj pok. Frane, mješovita roba.
Perić Ivan pok. Jakova, mješovita roba.
Antičević Mare ž. Jerka, rukotv., koža, staklo, konop., metle, jestivo.
Sapunar Ane ž. Marka, mješovita roba.
Ivko Stipan Mihovilov, poljski proizvodi.

Milna:

Lozić Mate Ivanov, mješovita roba.
Svarčić Anđeo pok. Ante, mješovita roba.
Perčin Oliva ud. Paške, jestivo, voće i rukotv.
Poklepović Luka Nikolin, kupopr. ribe po cijeloj Dalmaciji.
Buzolić Nikola Stipanov, kupoprodaja ribe.
Labetić Ivan pok. Josipa, kupoprodaja ribe.
Stipičević Petar pok. Ante, kupoprodaja ribe.
Lozić Luka Stipanov, kupoprodaja ribe.
Peruzović Ante pok. Slavomira, mješovita roba.
Parafijanović Nikoleta ud. Ivana, mješovita roba.
Bonačić-Petričić Manda ž. Bože, mješovita roba.
Lentić Ivan pok. Frane, poljski proizvodi na malo i veliko, brašno, riža, ulje, krompir.
Marinović Nikola pok. Tome, jestivo i rukotvor.
Bonačić-Krešić Nikola, kupoprodaja ribe.
Peruzović Vicko pok. Ante, jestivo, rukot., polj. proizv. na m/v.
Peruzović Jozica ud. Slava, jestivo bez kol. i špec. ruk.
Skarneo Rudolf pok. Ante, poljski proizv., živež. na vel.
Filipić Grgo Ivan pok. Nikole, mješovita roba.
Bonačić-Mandinić Juraj pok. Ivana, mješovita roba.
Galović Jerka pok. Petra, mješovita roba.
Bonačić Stipe pok. Mate, mješovita roba.
Puizina Ivanica ž. Duje, mješovita roba.
slat. po Braču, mješovit aroba.
Filipić Antica Ivana, mješovita roba.

Mirca:

Kirigin Nikola, mješovita roba.
Petrinović Jela pok. Ivana, mješovita roba.
Sinovčić Niko pok. Jerka, mješovita roba.
Kirigin Baldo, kupoprodaja zemalj. proizvoda.

Nerežišća:

Dubravčić Jerko pok. Dinka, žitarica i polj. proizv., komision. radnja, zastup., otpremništvo, mješovita roba.

Baković Ivan pok. Frane, mješovita roba.
Kevešić Milica ž. Mate, mješovita roba.
Povičić Vice ud. naslj. Ivana, jestivo.
Restović Marin pok. Ante, mješovita roba.
Povišić Stjepan pok. Tome, prevoz putnika autom.
Gardilčić Stipan i sinovi, mješovita roba.
Gardilčić Josip p. Stipana, najam auta za prevoz putnika.
Vraničić Dinko, mješovita roba.
Garafulić Ivanica ž. Marka, sit., jaja, bon., voće, zeleni po sajmu.
Dragnić Josip p. Nikole, mješovita roba.
Franulić Andrija pok. Jerka, mješovita na malo.

Novoselo:

Antonijević Katica ž. Ante, mješovita roba.
Antonijević Jozica ž. Marina, jestivo i rukotv.

Postira:

Kraljević Dragomir pok. Jurja, mješovita roba.
Petrić Petar pok. Jakova, mješovita roba.
Antunović Marija ž. Jure, mješovita roba.
Bižaca Stjepan pok. Duje, mješovita roba.
Škarić Nikola Ivanov, mješovita roba.
Bižaca Josip pok. Ivana, mješovita roba.
Biočina Franjka ud. Josipa, mješovita roba.
Bižaca Marin Ivanov, mješovita roba.
Cvitanić Ivanica ud. Ivana, jestivo, rukotvorine.
Biočina Mate Šimunov, mješovita roba.

Povlja:

Zlatar Ivan pok. Josipa, mješovita roba.
Litović Ivan Matin, drvo sa broda »Morska Zvijezda« po Dalmaciji.
Dragičević Ivan pok. Petra, mješovita roba.
Litović Ivan pok. Ante, rukotvorine, sitn. živ. namirnice.
Dragičević Petar Josipov pok. Josipa, drvo sa broda »Sv. Josipa« po Dalmaciji.
Ostojić Domina ž. Vicka, jestivo, manuf., galant., voće, povrće.
Zlatar Katica ž. Andrije, mješovita na malo.
Dragičević Ante Josipov, drvo sa broda »Sv. Roko« po Braču.

Pražnice:

Ivelić Mara ž. Ivana, mješovita roba.
Goić Josip Josipov, mješovita roba.
Mladineo Vladimir pok. Marka, mješovita roba.
Ivelić Juraj pok. Ivana, kupopr. volovskih koža po sajmovima na Braču.

Pučišća:

Baturić Madalena ž. Petra, mješovita roba.
Špacal Jerka ž. Jerina, mješovita roba.
Lukinović braća, mješovita roba.
Eterović-Sorić Juraj pok. Stipana, mješovita na malo.
Martinić Juraj Petrov, mješovita roba.
Mladineo Darinka ž. Ivana, mješovita roba.
Eterović-Sorić Marko pok. Šimuna, mješovita roba.
Galetović Domina ud. Ante, mješovita roba.
Tomašević Marija ud. Ante, jestivo, ruk., voće, zelen i sitnar.
Mladineo Milosava Anđelka ž. Vjekoslava, mješovita roba.
Martinić-Jerčić Ursa ž. Jurja, mješovita roba.
Eterović-Bila Petar pok. Ivana, mješovita roba.
Eterović Ivan pok. Ante, mješovita roba.
Mladineo Ivan Markov, drva i zemalj. proizvodi.
Vrandečić Josip pok. Frane, jest. bez špecer. i kolonijala, rukotvorine.
Eterović-Kanje Nikola pok. Ivana, mješovita roba.

Selca:

Vrsalović Stjepan Antin, mješovita roba.
Bošković Marijan pok. Nikole, rukotv. sitn., jestivo.
Štambuk Mila ž. Andrije, jestivo bez špec. i kolon. rukotvorine.
Štambuk Jakov pok. Ivana, rukotvorine i sitn.
Antonijević Antun pok. Petra, mješovita roba.
Perić Irena Ivanova, zelen, voće, manuf., te jest.

Splitska:

Vulić Ante pok. Ante, mješovita roba.
Brkanović Lucijan Antin, mješovita roba.
Čepernić Katica ž. Špira, voće, povrće, zelen, slatkiši, vašardžija po Braču.

Sumartin:

Stančić Toma Mihovilov, mješovita roba.
Gilić E. Mate pok. Vicka, jestivo i rukotvorine.
Babić Tade pok. Pave, mješovita roba.

Supetar:

Damjanović Juraj Vickov, mješovivita roba.
Sinčić Luka, agent. komis.
Šimunović Jure pok. Marka, poljski proizvodi.
Karzulović Petar pok. Petra, mješovita roba.
Papić Niko pok. Jurja, živ., sitnar., šećer, kava, petrolej.
Omerović Frane pok. Jura, mješovita roba.
«Bata» d. d., koža i gumena obuća itd.
Pavlović Zvjezdan pok. Mate, piljarska: voće i povrće.
Kulušić Matica ž. Krste, mješovita roba.
Senković Gajo pk. Augustina, mješovita roba.
Rendić Miho pok. Fedela, mješovita roba.
Vušković Franka ud. Dinka, mješovita roba.
Pavlović Luka pok. Mate, zem. proizvodi.
Popović Jele ud. Filipa, rukot., jestivo, kruh.
Matas Šimun pok. Ante, mješovita roba.
Goić Marija ud. Jurja, mješovita roba.
Damjanović Vicko pok. Duje, mješovita roba.
Rendić Vjekoslav, mješovita roba.
Sinčić Braća, mješovita roba.

Sutivan:

Jurjević Mileva ž. Ivana, mješovita roba.
Vladislavić Petar pok. Ante, mješovita roba.
Zvanić Lukrica, mješovita roba.
Braća Lukšić, zem. proizv. i vino na veliko.
Radmilović Ante pok. Nikole, mješovita na malo i veliko.
Gvozdanović Vicko pok. Mate, mješovita roba.
Kirigin Janko Antunov, komisioni posao.
Ljubetić Juraj pok. Ante, mješovita roba.
Mohorović Marija ud. Ante, mješovita roba.
Ljubetić-Čozić Jerka ž. Mihovila, mješovita roba.
Matković Petar pok. Jerka, mješovita roba.
Lukšić Franjka ž. Jure, mješovita roba.
Lukšić-Marinković Ruža ud. Ivana, mješovita roba.

Škrip:

Dragičević Petar Jerkov, mješovita roba.
Mirić Marijeta ud. Dinka, sapun, konac, žig., jestivo.

Statistični podatci

Popisa stanovništva od 31 ožujka 1931

I. Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava

Knjiga I, str. 80: Definitivni rezultati popisa stanovništva
Opća državna statistika, Beograd, 1937

Općina	Broj kuća	Boj domaćinstava	Prisutno stanovništvo		
			muško	žensko	ukupno
Bol	309	336	568	782	1.350
Milna	587	688	1.138	1.526	2.664
Nerežišća	357	362	763	826	1.589
Postira	366	389	784	893	1.677
Pučišća	580	618	1.336	1.525	2.861
Selca	655	656	1.473	1.680	3.153
Supetar	557	584	1.237	1.380	2.623
Sutivan	347	355	630	784	1.414
Ukupno Brač	3.758	3.988	7.929	9.402	17.331

II. Prisutno stanovništvo po vjeroispovjesti

Knjiga II, str. 80: Definitivni rezultati popisa stanovništva
Opća državna statistika, Beograd, 1938

Općina	Pravoslavna	Katolička	Evangelička	Ostale kršćanske	Islamska	Druge bezkonfesije i ostale	Ukupno stanovnika
Bol	—	1.350	—	—	—	—	1.350
Milna	6	2.655	1	2	—	—	2.664
Nerežišće	—	1.588	1	—	—	—	1.589
Postira	—	1.677	—	—	—	—	1 677
Pučišće	5	2.856	—	—	—	—	2.861
Selca	6	3.147	—	—	—	—	3.153
Supetar	10	2.610	—	1	—	2	2.623
Sutivan	3	1.411	—	—	—	—	1.414
Ukupno Brač	30	17.294	2	3	—	2	17.331

III. Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju

Knjiga IV, str. 188-189: Definitivni rezultati popisa stanovništva, Opća državna statistika, Sarajevo, 1940

Klase zanimanja	Pol	Lica zaposlena u zanimanju							Kućna služinčad	Sva lica koja zarađuju	Izdržavana lica				Sva izdržavana lica	Ukupno
		samostalni i zakupci	činovnici i namješten.	radnici	nadničari i sluge	šegrti	pomoćni članovi porodice	svega			od samostalnih i zakupaca	od činovnika i namjestenika	od radnika, nadničara i slugu	od ostalih lica		
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	m.	1.930	5	17	408	—	1.520	3.880	—	3.880	1.212	3	228	520	1.963	5.843
	ž.	655	—	—	537	—	1.996	3.188	1	3.189	3.020	6	280	571	3;877	7.066
Industrija i zanati	m.	306	7	335	103	51	4	806	—	806	197	7	124	2	330	1.136
	ž.	140	—	29	22	3	33	227	3	230	501	9	350	1	861	1.091
Trgovina, kredit i saobraćaj	m.	111	40	82	8	1	10	252	—	252	94	33	43	3	173	425
	ž.	39	6	5	—	—	26	76	12	88	197	65	118	5	385	473
Javna služba, slobodna zanimanja i vojska	m.	28	164	2	5	—	—	199	—	199	13	82	2	—	97	296
	ž.	19	50	—	—	—	—	69	15	84	34	227	3	—	264	348
Druga zanimanja, bez zanimanja i bez oznake zanimanja	m.	110	—	1	2	—	2	115	—	115	112	—	2	—	114	229
	ž	224	—	1	—	—	—	225	10	235	181	—	8	—	189	424
Ukupno	m.	2.485	216	437	526	52	1.536	5.252	—	5.252	1.628	125	399	525	2.677	7.929
	ž.	1.077	56	35	559	3	2.055	3.785	41	3.826	3.933	307	759	577	5.576	9.402
Sveukupno		3.562	272	472	1,085	55	3 591	9,037	41	9 078	5.561	432	1.158	1.102	8.253	17.331

IV. Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti

Knjiga III, str. 68: Definitivni rezultati popisa stanovništva
Opća državna statistika, Beograd, 1938

Navršena godina starosti	Pismeni			Nepismeni			Ukupno		
	muški	ženski	svega	muski	ženski	svega	muški	ženski	svega
11–19	1.144	1.153	2.297	51	32	83	1 195	1.185	2.380
%	*95 7*	*97.3*	*96.5*	*4.3*	*2.7*	*3.5*	*100.0*	*100 0*	*100.0*
20–39	1.846	2 483	4 329	128	178	306	1 974	2.661	4.635
%	*93.5*	*93.3*	*93.4*	*6.5*	*6.7*	*6 6*	*100.0*	*100 0*	*100.0*
40—59	939	1.138	2.077	313	703	1.016	1.252	1.841	3.093
%	*75 0*	*61.8*	*67.2*	*25.0*	*38.2*	*32.8*	*100 0*	*100.0*	*100.0*
60 i više	492	378	870	812	1.240	2.052	1.304	1.618	2.922
%	*37.7*	*23 4*	*29.8*	*62.3*	*76.6*	*70.2*	*100.0*	*100 0*	*100.0*
Svega	4.421	5.152	9.573	1.304	2.153	3.457	5.725	7.305	13.030
%	*77.2*	*70 5*	*73.5*	*22.8*	*29.5*	*26.5*	*100 0*	*100 0*	*100.0*
0–10	—	—	—	—	—	—	2.204	2.097	4.301

Popis liječnika Bračana u Splitu

Buzolić Dr Josip, zdravstveni savjetnik, Marcelinova 5, T 24-05.

Cerineo Dr Dinko, općinski liječnik u m., Smodlakina 42.

Dubravčić Dr Niko, specijalista za unutarnje bolesti, Hrvojeva 6, T 21-57.

Dujmović Dr Mate, specijalista za unutarnje bolesti. Dubrovačka 3.

Franasović Andro, zubni liječnik, Sinjska 5.

Krstulović Dr Krsto, specijalista za dječje bolesti, Zagrebačka 2, T 27-13.

Lukinović Dr Jure, specijalista za ženske bolesti i porođaje, Iza sv. Frane.

Nazor Dr Ivan, opć. liječnik u m., Francuska obala broj 6.

Nižetić Dr Branko, specijalista za bolesti grla, nosa i uha, Hrvojeva 8.

Poklepović Dr Andro, specijalista za zarazne bolesti u Infekcionoj bolnici.

Sfarčić Dr Andrija, voditelj zdravstvenog odsjeka Ispostave Banske Vlasti.

Suić Dr Josip, zdravstveni savjetnik u m., Vidilica broj 3.

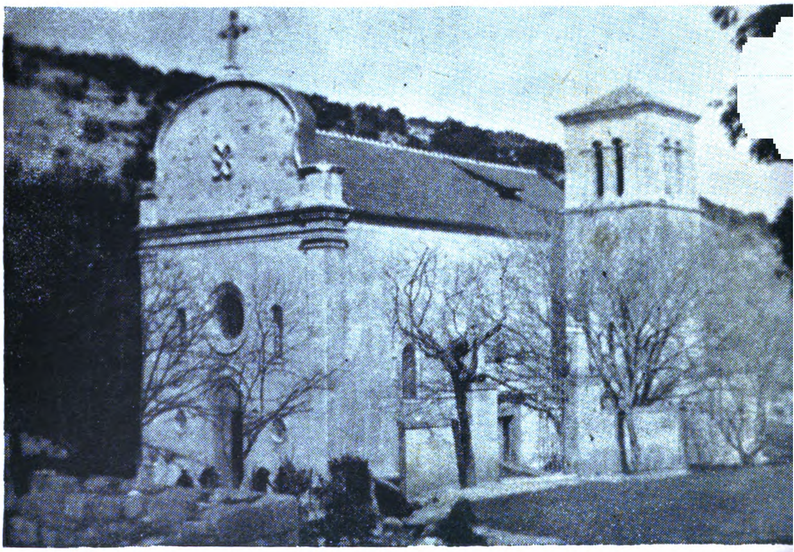
Škarić Dr Josip, ravnatelj Higijenskog zavoda, Balkanska 44.

Vrandečić Dr Mato, liječnik bolesničke blagajne »Merkur«, Ulica XI Puka 6, T 26-54.

SADRŽAJ:

Reljefna slika u župskoj crkvi sv. Antuna u Pražnicama na Braču. Prikazuje sv. Jeronima.

Župska crkva u Dolu na Braču iz 1863 god.

Selca.

Povlja.

Dračevica.

Postira.

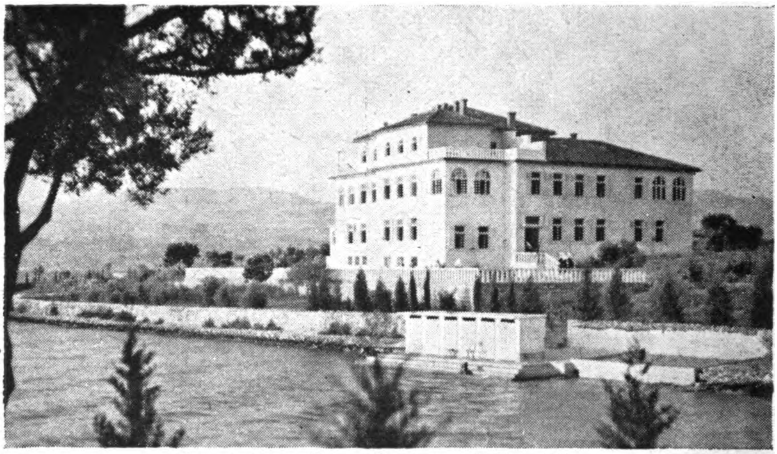
Pučišća.

Nerežišća — nekada glavno mjesto otoka.

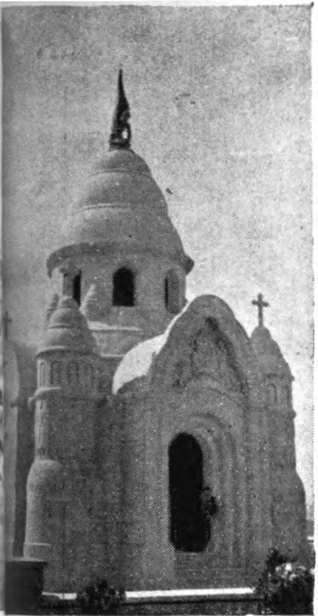
Ložišća.

Supetar — Dom Gospe od Zdravlja.

Župska crkva u Pražnicama.

Mauzolej obitelji Petrinovića
u Supetru, djelo Tome Rosandića

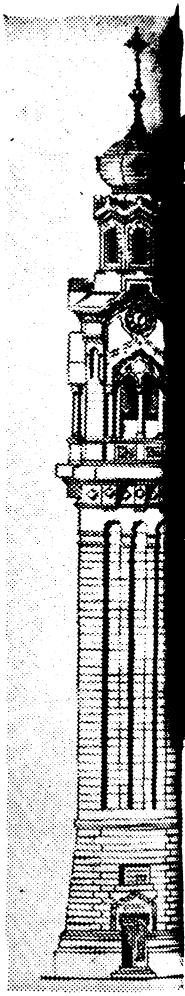
Bol — rt Rat.

Sumartin.

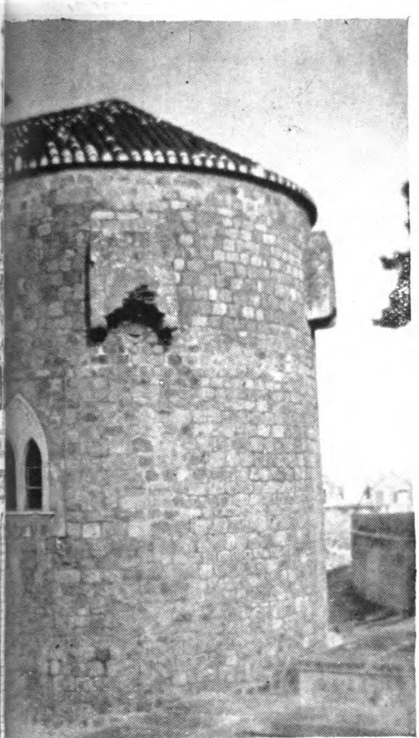
U Nerežišćima na otoku Braču u crkvi Sv. Petra. Ispod nogu Gospinih uklesano je »Nicolaus Las-us (Lasaneus) fecit«, a dole »Sumptibus Simeonis Bunich 1578«.

Zvonik župske c[...] u Ložišćima[...]

Luka Bobovišća.

Apsida župske crkve u Postirama sa obrambenim prozorima.

Zvonik župske crkve u Donjem Humcu.

Reljefna slika u crkvici sv. Martina kod Bobovišća, nedaleko Milne, izrađena od neke domaće radione. Bila je obojena.

Zvonik župske crkve u Sutivanu.

Crkvica sv. Mihovila kod bi
naselja Podhuma na Brač
(nedaleko Gornjega Humc

Mirca.

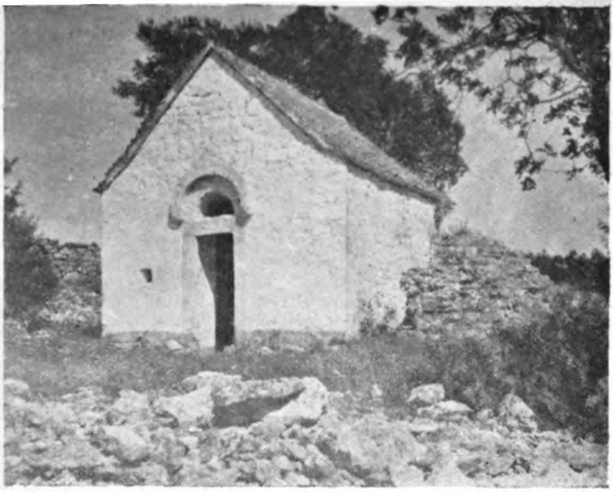
uševina na otočiću Mrduji.

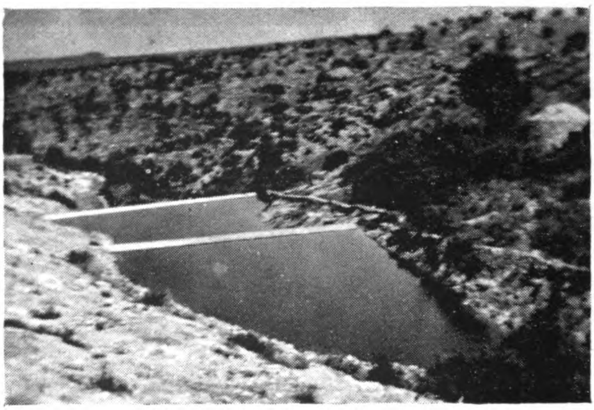
Eremitaž Blaca.

Supetar.

Crkvica Stomorica između Suti
vana, Ložišća i Donjeg Humca

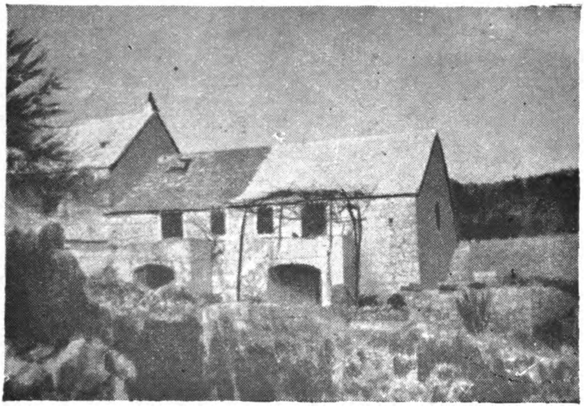
Mircanske vode. Daljnjim pregrađivanjem dobila
bi se voda za Supetar i Sutivan.

Crkvica sv. Nedije (Gradac).

'ica sv. Martina kod Bobovišća.

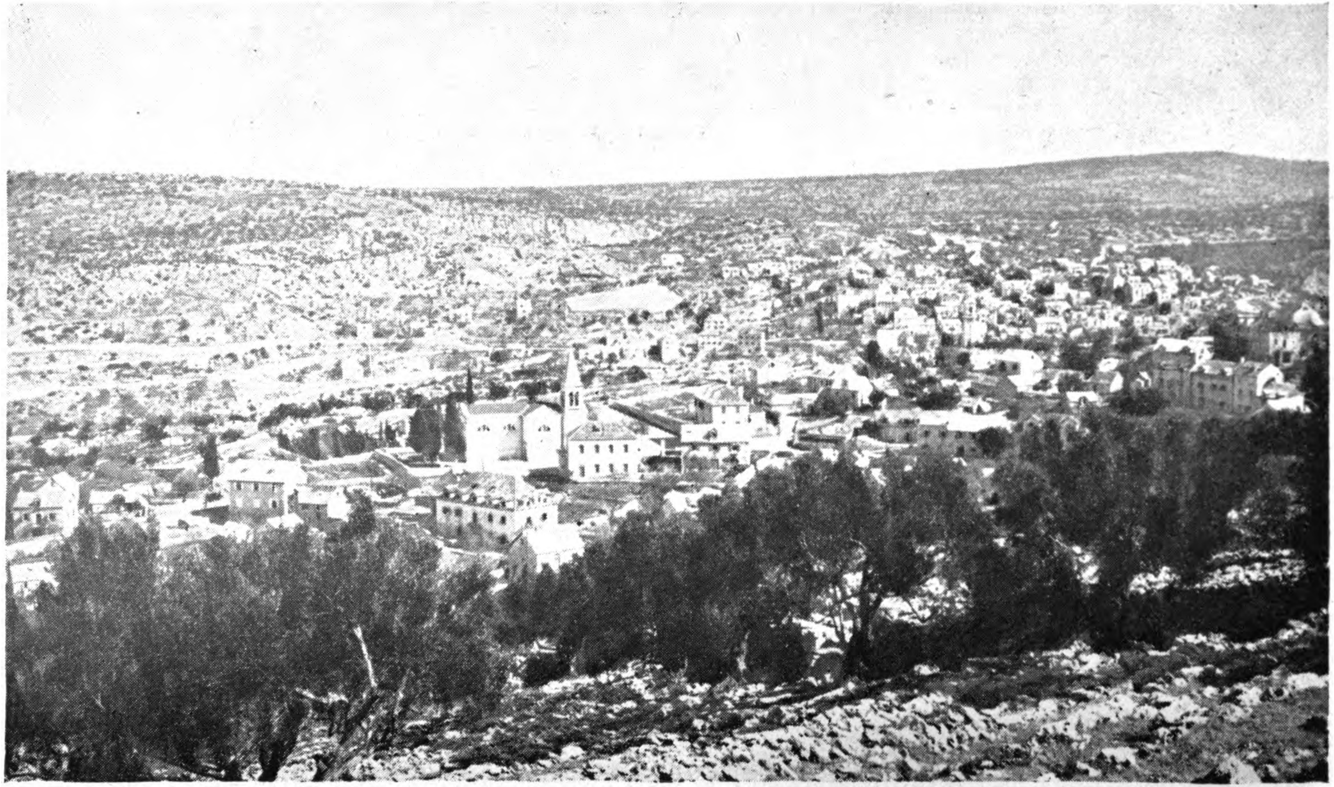

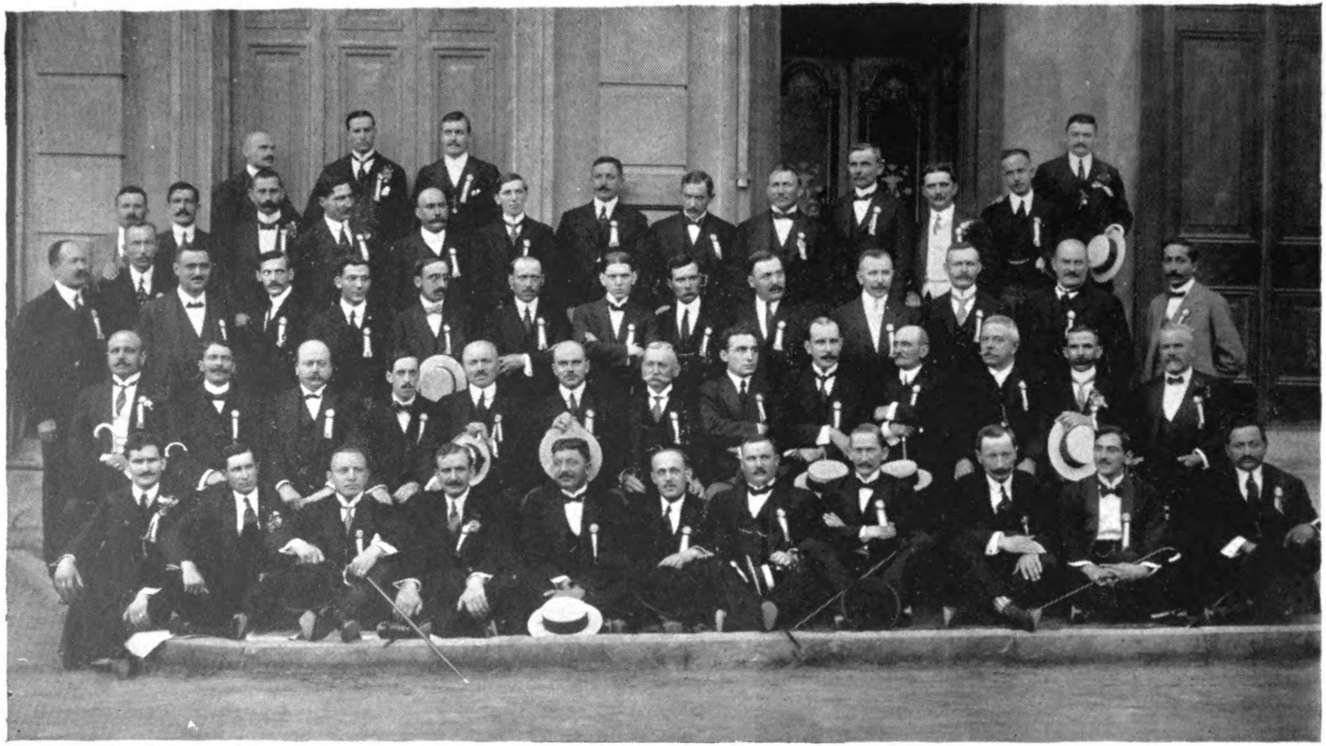
Kuće u Rasotici na Braču.

Bol i njegova kla-
sična gimnazija
Dominikanaca.

Selo Bobovišća, u pozadini Ložišća.

Kongres Jugoslavenske Narodne Obrane u Antofagasti, Chile, 1916 god. na kojoj su uzeli učešća mnogi Bračani.

Milna.

Kaštel Cerineo i župska crkva u Škripu.

Sutivan.

Sklonište na Vidovoj Gori (778 m.)

I s p r a v c i

Str. 40 redak 2 ozdo, mjesto: 1921, treba da stoji: 1918.
Str. 78 redak 2 ozdo, mjesto: sv. 51, treba da stoji: sv. 52.
Str. 95 redak 30 ozgo, mjesto: mali, treba da stoji: imali
Str. 96 redak 24 treba brisati čitav redak.
Str. 99 redak 15 ozgo, mjesto: primjetno, treba da stoji: primjerno
Str. 111 redak 1 ozgo, mjesto: godina, treba da stoji: godine
Str. 122 redak 11 ozgo, mjesto: o hrvatskoj, treba da stoji: u hrvatskoj
Str. 125 redak 3 ozdo, mjesto: Vol. XXII, 1910, treba da stoji: Vol. XXXII, 1910
Str. 125 redak 2 ozdo, mjesto: Vol. XXIV, 1913, treba da stoji: Vol. XXXIV, 19

?RAČKI ZBORNIK

SADRŽAJ:

Broj 2

Urednik:

?rof. ANDRE JUTRONIĆ

?ZDAVAČ: SAVJET ZA PROSVJETU I KULTURU NO KOTARA BRAČ

SPLIT 1954

BRAČKI ZBORNIK

Broj 2

UREDNIČKI ODBOR:

PROF. ANDRE JUTRONIĆ
ING. NEBODAR JUTRONIĆ
TONKO KIRIGIN
KAP. b. b. JRM BENKO MATULIĆ
IVO MARINKOVIĆ
DAMIR PEŠUTIĆ
DR. JERKO RADMILOVIĆ

Glavni i odgovorni urednik:
prof. ANDRE JUTRONIĆ

SPLIT 1954
IZDAVAČ: SAVJET ZA PROSVJETU I KULTURU NO KOTARA BRAČ U SUPETRU

UVODNA RIJEČ

Prije Drugog svjetskog rata grupa intelektualaca — Bračana nastanjenih u Splitu — pokrenula je jednu vrlo korisnu akciju: izdavanje »Bračkog zbornika«, zbornika članaka i rasprava o Braču i Bračanima, njegovoj prošlosti i savremenim problemima.

Prvi broj »Bračkog zbornika« izašao je iz štampe 1940. godine, a izlaženje drugog broja spriječio je Drugi svjetski rat.

Danas se još više osjeća potreba izdavanja jednog sličnog zbornika, koji bi povremeno izlazio i obrađivao razne probleme iz prošlosti našega otoka, o Braču i Bračanima, kao i njegove savremene probleme, pa je Savjet za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora kotara Brač donio odluku o izdavanju ovog Zbornika, koji se nadovezuje na predratni.

U ovom broju (br. 2) oveći dio posvećen je razvitku Narodnooslobodilačkog pokreta i borbe na našem otoku, jer ono predstavlja najznačajnije razdoblje naše povijesti. Radi pomanjkanja prostora svi radovi koji su primljeni nisu mogli biti objavljeni u ovom broju. Osim toga, zbog kratkoće vremena i drugih razloga tehničke prirode, nismo bili u mogućnosti, da se pojedinačno obratimo svima onima, koji bi rado sarađivali u ovom Zborniku, pa to činimo na ovaj način.

Otok Brač u Narodnooslobodilačkoj borbi

Dr. JERKO RADMILOVIĆ

I.

OD PRVIH DODIRA SA RADNIČKIM POKRETOM DO KAPITULACIJE STARE JUGOSLAVIJE

Sa razvitkom radničkog pokreta u zemljama Jugoslavije i pod njegovim utjecajem nastajala su i razvijala se napredna revolucionarna strujanja i na otoku Braču.

Ova napredna strujanja pojavljuju se početkom ovog vijeka, a prvi njegovi nosioci bili su radnici, i to u Pučišćima i Selcima, gdje su postojali kamenolomi. Tako je 1903. godine u Pučišćima došlo do osnivanja jedne ilegalne organizacije u kojoj je bilo organizirano dvadeset radnika. Organizacija je preko mornara održavala veze sa radničkim organizacijama u Trstu, od kojih je primala štampu. Predsjednik organizacije bio je Ante Šantić, a tajnik Orlandini Ivan. Kada su organi vlasti otkrili ovu organizaciju, ona je prestala sa radom i odmah osnovana 1906. godine »Demokratska pučka čitaonica«, u koju su se učlanili pored članova bivše organizacije još i jedan dio zemljoradnika, tako da je u svom sastavu imala osamdesetpet članova. Predsjednik Čitaonice bio je Orlandini Nade, a tajnik Kačić Ante. U aprilu mjesecu 1911. godine osnovana je sindikalna organizacija Saveza kamenoklesarskih radnika, koja je brojila oko pedeset članova. Predsjednik ove organizacije bio je Kačić Nikola, a članovi uprave Orlandini Petar, Dobronić Ante, Martinić Ivan i Galetović Petar. Demokratska pučka čitaonica davala je podršku i pomoć radničkoj i sindikalnoj organizaciji. Osnivanje sindikalne organizacije izazvalo je potrebu užeg povezivanja sa radničkim pokretom u Splitu, koji

je ovoj organizaciji ukazivao pomoć, posebno preko Gabrić Jakova, Siriščević Josipa i Raguzin Ante. Jedan od prvih značajnih rezultata osnivanja sindikalne organizacije bio je taj, da su radnici Pučišća u 1912. godini stupili u štrajk. Svrha štrajka je bila, da se ograniči radni dan na devetsatno radno vrijeme, pošto je tada radni dan neograničeno trajao, t. j. od zore do mraka, tako da se u ljetno doba radilo šesnaest sati dnevno. Radnici su u ovom štrajku bili jedinstveni pa je štrajk uspio, tako da je ostvaren desetsatni radni dan. Ova značajna pobjeda povoljno se odrazila. To je imalo za posljedicu omasovljenje ove radničke organizacije, tako da je nakon štrajka imala u svom sastavu oko 80 članova. Samo četiri radnika ostala su izvan organizacije, i to oni koji su stajali pod utjecajem mjesnih klerikalnih krugova.

Iz početnog perioda radničkog pokreta na otoku Braču važno je da se istakne jedna politička manifestacija. Neposredno pred Prvi svjetski rat 1914. godine održali su rukovodioci radničkog pokreta iz Splita sa radnicima iz Pučišća tajni sastanak na kome je zaključeno, da jedna grupa radnika sa Brača ode pod crvenom zastavom na proslavu u Split. Sutradan, nakon održanog sastanka, krenula je iz Pučišća grupa od 35 radnika sa dva ribarska broda okićena crvenim zastavama i u Bračkom kanalu između Omiša i Pučišća zaustavila parobrod, koji je iz Metkovića plovio za Split, na otvorenom moru se ukrcala na parobrod i proslijedila za Split. U Splitu je ova grupa bila svečano dočekana od splitskog radništva, da bi pod crvenom zastavom u povorci krenula gradom do radničke organizacije, gdje se održavala proslava.

Ova radnička organizacija bila je zabranjena na početku Prvog svjetskog rata 1914. godine.

Ovakav i sličan tok stvari razvijao se u Selcima i ostalim mjestima otoka Brača za vrijeme Austro-Ugarske, gdje se uz opću borbu za nacionalno oslobođenje javljao klasni radnički pokret, sticao prva svoja iskustva u cilju ostvarenja svoje historijske uloge: nacionalno i socijalno oslobođenje radnog naroda Jugoslavije.

Nakon završetka Prvog svjetskog rata revolucionarna plima našla je svoj odraz na otoku Braču, gdje je već 1919. godine došlo do osnivanja organizacija Komunističke partije.

Nadovezujući na svoje tradicije iz vremena Austro-Ugarske, dolazi do osnivanja ovih organizacija u onim mjestima, gdje je radnički pokret imao svoju masovniju osnovu, u prvom redu u Pučišćima. Kao tadašnji organizatori ističu se Dobronić Ante i Orlandini Petar. U organizaciji je bilo učlanjeno 275 lica, među kojima se uz radnike nalazila jedna trećina težaka.

Organizacija je imala svoje prostorije i čitaonicu, gdje se čitala tadašnja napredna štampa. U godini 1919. organizirana je Prvomajska proslava. U povorci je učestvovalo oko 95 posto mještana, radnika i seljaka, muškaraca i žena. Režim je odmah reagirao pa je pohapsio jedanaset ljudi, i to Dobronić Antu, Orlandini Petra, Kraljević Marka, Kačić Liberata, Kačić Davida, Mladinić Petra, Mandalinić Gašpara, Orlandini Antu, Orlandini Vicka, Ljubetić Iva i Marunović Matu. Nakon toga radnici i seljaci spriječavaju sječu šume, koja je bila naređena od strane organa vlasti. Vlast odgovara sa hapšenjem Orlandini Petra, Dobronić Ante i Sulić Pavla, a radnici kamenoloma odgovaraju proti hapšenja protestnim štrajkom u cilju da se uhapšeni puste na slobodu.

Kada je 1920. godine organizirana zabava »Crvena večer«, čiji je prihod bio namijenjen za pomoć Rusiji, ta zabava je bila masovno posjećena od radnika i težaka. No vlast opet odgovara hapšenjem: Orlandini Petra, Dobronić Antu, Sulić Pavla i Drpić Lovru. Zatim nastupa i jedna grupa vojnika naoružana mitraljezima i puškama, upada u prostorije organizacije, gdje demolira prostorije, a radnike kundači.

Ovakva i slična bila su prva iskustva radnika i naprednih težaka otoka Brača sa organima vlasti Versaljske Jugoslavije, koja su kulminirala u Obznani od 30. XII. 1920. godine i u Zakonu o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi od 30. VII. 1921. godine, kada je Komunističkoj partiji i svim klasnim radničkim sindikalnim organizacijama bila zabranjena djelatnost.

Međutim, usprkos toj zabrani, radnički pokret i njegov utjecaj na otoku Braču nije likvidiran, iako je znatno oslabljen.

Bilo je pokušaja organiziranja Nezavisne radničke stranke, no i ovi pokušaji bili su ugušeni zabranom postojanja i ove organizacije, kao što je i ilegalna djelatnost bila spriječavana progonima i stalnim hapšenjima rukovodećih ljudi.

Od godine 1924. pa do godine 1934. prestaje organizirana aktivnost radničkog pokreta na otoku. Ipak i u ovom međuvremenu bilo je vidljivih manifestacija koje su se izražavale u povremenim štrajkovima radnika (kao na pr. u Pučišćima 1925. i 1927. godine), te u demonstracijama žena zbog plijenidbe pokućstva od strane poreskih organa. Poznata je demonstracija žena u Pučišćima, u kojoj je učestvovalo oko 350 žena. Za ugušenje ove demonstracije dovedeno je u mjesto 35 žandarma i financa, sa kojima je rukovodio sam sreski načelnik. Odlučnost i upornost žena onemogućila je odnošenje zaplijenjenog pokućstva, a ono pokućstvo, koje je bilo odneseno na obalu, žene su povratile vlasnicima.

Do ponovnog osnivanja radničkih organizacija dolazi 1934. godine, kada je osnovana sindikalna organizacija u Pučišćima, u sastavu ORS-a, koja već koncem iste godine broji 192 člana. Pod rukovodstvom ove sindikalne organizacije izvedena su dva štrajka, i to 1934. i 1935. godine.

Kada je Komunistička partija dala opću direktivu za ulazak radnika u Ujedinjeni radnički savez (URS-ove sindikate), radnici su osnovali URS-ove sindikalne podružnice i prekinuli svoje veze sa ORS-om, tako da dolazi do likvidiranja postojećih organizacija ORS-a na otoku Braču. Od tada pa sve do zabrane URS-ovih sindikata (koja je uslijedila za vrijeme režima Maček-Cvetković 31. XII. 1940. godine) najveći broj radnika otoka Brača nalazi se u sastavu ove klasne sindikalne organizacije i kroz rad ove organizacije i njegove akcije učestvuje u ostvarivanju [illegible] zadataka Komunističke partije.

Upravo u ovo vrijeme razmaha sindikalnog pokreta obnavlja se partijska organizacija i osniva omladinska organizacija SKOJ. Partijska organizacija obnovljena je 28. augusta 1940. godine, a sačinjavali su je [illegible] Gaštović, Nikola Mihaić, Nade [illegible] i [illegible]. U rukovodstvu SKOJ-a bio je Ivo Kašić sa [illegible] Marinović, [illegible] Franje i Vjekoslavom [illegible].

U ovom razdoblju na sličan način razvijao se radnički pokret i Selcima.

Nakon Prvog svjetskog rata postojala je organizacija Komunističke partije, koja je imala oko 80 članova. Nakon privremenog zastoja, kada je organizacija obnovljena 1935. godine [illegible] partijsko jezgro sačinjavali su Mile Bulimbašić, [illegible] Nikolić - Žeravica, Rajko Štambuk, [illegible], Petar [illegible], Ante Ursić, Mišetić Ivan, Stipe [illegible] i Mate [illegible].

Aktivnost ove partijske organizacije očitovala se naročito preko sindikata i putem omladinske organizacije. U sindikalnoj [illegible] posebna pažnja bila je usmjerena na razvijanje kulturno-prosvjetnog rada, tako da je u sastavu sindikata bio [illegible] pjevački zbor, tamburaški zbor i glazba. Nadalje bio je [illegible] sportski klub [illegible], preko koga se vršio utjecaj [illegible]. [illegible] jedinstva radnika i [illegible] nerazjedinjenosti. Ovdje je bilo [illegible] organizacija klasnog sindikalnog [illegible] URS i da radnici priđu [illegible] Zagreba jedan od ruko[illegible] August Košutić, ali su [illegible]

dnici Selaca demonstracijama odgovorili proti nastojanja koje imalo za cilj likvidaciju klasnog sindikalnog pokreta.

Na razvoj radničkog pokreta u Selcima pozitivno je utjecao dolazak Zdenka Štambuka 1939. godine iz Pariza. Tada u lcima počinje aktivniji rad na izučavanju partijske literature razvijanje veza sa susjednim krajevima preko tada mogućih ganizacionih oblika. Tako se u 1939. godini organizira futbalta utakmica između kluba iz Selca sa klubom u Jelsi na otoku varu, te sa klubom u Baškoj Vodi i Makarskoj.

Kao rezultat ove relativno veće aktivnosti i međusobnog ovezivanja održan je 1939. godine sastanak simpatizera i člaova Komunističke partije na Vidovoj gori, kao i konferencija KOJ-a u Bolu, gdje je izabarn Kotarski komitet SKOJ-a.

Neposredno pred Drugi svjetski rat javlja se utjecaj Koiunističke partije u mjestima oko Selaca, kao što su to Sumarin, Povlja i Novo Selo. Na području Sumartina istakli su se vojim radom Miće Borojević i Jure Aničić, u Povljima Toni laber, Mario Ostojić i Vrsalović Tone, a u Novom Selu Petar ntonijević.

U Bolu utjecaj Komunističke partije počeo se osjećati 932. godine, kada je omladinac Benko Matulić došao u odir sa komunistima sa otoka Hvara i počeo s njima održavati vezu. U međuvremenu povratio se sa odsluženja kadrovkog roka Joze Bodlović, koji se u jugoslavenskoj vojsci upomao sa ulogom Komunističke partije. Njima se pridružio Dinko Cvitanić, kao i Šime Karninčić, koji se povratio iz Australije, gdje je bio član Komunističke partije Australije. Na inicijativu Šime Karninčića započela su ova četvorica Boljana da djeluju kao partijska organizacija 1935. godine. Njihovo djelovanje nije bilo ograničeno samo na Bol već su se povezali sa Selcima i sa Pučišćima, gdje je Komunistička partija imala već od ranije svoja uporišta, kao i sa Nerežišćima, gdje se javio kao aktivniji simpatizer Fansito Cvitanić. Ova partijska jedinica iz Bola u početku je održavala intenzivniju vezu sa partijskim organizacijama otoka Hvara, tako da su članovi bolske organizacije ponekad prisustvovali sastancima partijskih organizacija na Hvaru. Sa Splitom je uspostavljen intenzivniji kontakt 1936. godine, no i ovaj kontakt se odvijao preko sindikalnih sastanaka, a kasnije preko sastanaka Stranke radnog naroda. Od značaja je činjenica, što se u augustu 1938. godine održala u Bolu, u prisustvu delegata iz Splita, kotarska konferencija SKOJ-a na kojoj je izabrano kotarsko rukovodstvo SKOJ-a, u koje su ušli Zore Nižetić iz Selaca, Benko Matulić iz Bola, Joze Bodlović iz Bola i Fansito Cvitanić iz Nerežišća. Nadalje, važno

Do ponovnog osnivanja radničkih organizacija dolazi 1934. godine, kada je osnovana sindikalna organizacija u Pučišćima u sastavu ORS-a, koja već koncem iste godine broji 192 člana. Pod rukovodstvom ove sindikalne organizacije izvedena su dva štrajka, i to 1934. i 1936. godine.

Kada je Komunistička partija dala opću direktivu za ulazak radnika u Ujedinjeni radnički savez (URS-ove sindikate), radnici su osnovali URS-ove sindikalne podružnice i prekinuli svoje veze sa ORS-om, tako da dolazi do likvidiranja postojećih organizacija ORS-a na otoku Braču. Od tada pa sve do zabrane URS-ovih sindikata (koja je uslijedila za vrijeme režima Maček-Cvetković 30. XII. 1940. godine) najveći broj radnika otoka Brača razvija svoju aktivnost u sastavu ove klasne sindikalne organizacije i kroz ovaj oblik organizacije i njegove akcije učestvuje u ostvarivanju tadašnjih zadataka Komunističke partije.

Upravo u ovo vrijeme razmaha sindikalnog pokreta obnavlja se partijska organizacija i osniva omladinska organizacija SKOJ. Partijska organizacija obnovljena je 28. augusta 1940. godine, a sačinjavaju je Štefan Galetović, Nikola Mihaić, Nade Orlandini i Pave Čikareli. U rukovodstvu SKOJ-a bio je Ivo Kačić sa Karlom Martinić, Anton Eterović Franje i Vjekoslavom Ujević.

U ovom razdoblju na sličan način razvijao se radnički pokret u Selcima:

Nakon Prvog svjetskog rata postojala je organizacija Komunističke partije, koja je imala oko 80 članova. Nakon privremenog zastoja, kada je organizacija obnovljena 1935. godine imala je 10 članova. Ovo obnovljeno partijsko jezgro sačinjavali su Mile Bulimbašić, Zore Nižetić - Žeravica, Rajko Štambuk, Venci Ursić, Petar Štambuk, Ante Ursić, Mišetić Ivan, Stipe Vuković i Miće Dešković.

Aktivnost ove partijske organizacije očitovala se naročito preko sindikata i putem omladinske organizacije. U sindikalnoj aktivnosti posebna pažnja bila je usmjerena na razvijanje kulturno-prosvjetnog rada, tako da je u sastavu sindikata bio osnovan pjevački zbor, tamburaški zbor i glazba. Nadalje bio je osnovan Športski klub »Takmac«, preko koga se vršio utjecaj na omladinu. Nastojalo se na razvijanju jedinstva radnika i težaka i na likvidaciji njihove razjedinjenosti. Ovdje je bilo pokušaja, da se politički razbije organizacija klasnog sindikalnog pokreta odnosno da se likvidira URS i da radnici priđu HRS-u. U tu svrhu dolazio je u Selca iz Zagreba jedan od rukovodioca Hrvatske seljačke stranke ing. August Košutić, ali su

radnici Selaca demonstracijama odgovorili proti nastojanja koje je imalo za cilj likvidaciju klasnog sindikalnog pokreta.

Na razvoj radničkog pokreta u Selcima pozitivno je utjecao i dolazak Zdenka Štambuka 1939. godine iz Pariza. Tada u Selcima počinje aktivniji rad na izučavanju partijske literature i razvijanje veza sa susjednim krajevima preko tada mogućih organizacionih oblika. Tako se u 1939. godini organizira futbalska utakmica između kluba iz Selca sa klubom u Jelsi na otoku Hvaru, te sa klubom u Baškoj Vodi i Makarskoj.

Kao rezultat ove relativno veće aktivnosti i međusobnog povezivanja održan je 1939. godine sastanak simpatizera i članova Komunističke partije na Vidovoj gori, kao i konferencija SKOJ-a u Bolu, gdje je izabarn Kotarski komitet SKOJ-a.

Neposredno pred Drugi svjetski rat javlja se utjecaj Komunističke partije u mjestima oko Selaca, kao što su to Sumartin, Povlja i Novo Selo. Na području Sumartina istakli su se svojim radom Miće Borojević i Jure Aničić, u Povljima Toni Alaber, Mario Ostojić i Vrsalović Tone, a u Novom Selu Petar Antonijević.

U Bolu utjecaj Komunističke partije počeo se osjećati 1932. godine, kada je omladinac Benko Matulić došao u dodir sa komunistima sa otoka Hvara i počeo s njima održavati vezu. U međuvremenu povratio se sa odsluženja kadrovskog roka Joze Bodlović, koji se u jugoslavenskoj vojsci upoznao sa ulogom Komunističke partije. Njima se pridružio Dinko Cvitanić, kao i Šime Karninčić, koji se povratio iz Australije, gdje je bio član Komunističke partije Australije. Na inicijativu Šime Karninčića započela su ova četvorica Boljana da djeluju kao partijska organizacija 1935. godine. Njihovo djelovanje nije bilo ograničeno samo na Bol već su se povezali sa Selcima i sa Pučišćima, gdje je Komunistička partija imala već od ranije svoja uporišta, kao i sa Nerežišćima, gdje se javio kao aktivniji simpatizer Fansito Cvitanić. Ova partijska jedinica iz Bola u početku je održavala intenzivniju vezu sa partijskim organizacijama otoka Hvara, tako da su članovi bolske organizacije ponekad prisustvovali sastancima partijskih organizacija na Hvaru. Sa Splitom je uspostavljen intenzivniji kontakt 1936. godine, no i ovaj kontakt se odvijao preko sindikalnih sastanaka, a kasnije preko sastanaka Stranke radnog naroda. Od značaja je činjenica, što se u augustu 1938. godine održala u Bolu, u prisustvu delegata iz Splita, kotarska konferencija SKOJ-a na kojoj je izabrano kotarsko rukovodstvo SKOJ-a, u koje su ušli Zore Nižetić iz Selaca, Benko Matulić iz Bola, Joze Bodlović iz Bola i Fansito Cvitanić iz Nerežišća. Nadalje, važno

je da se istakne, da je delegat ove organizacije prisustvovao 1940. godine na Pokrajinskoj partijskoj konferenciji u Splitu na kojoj je prisustvovao Tito.

Za čitavo vrijeme od osnivanja partijske organizacije u Bolu pa do kraja ovog razdoblja težište njene aktivnosti razvijalo se u dva pravca: u borbi za omladinu, za njeno direktno uključenje u revolucionarni pokret i u borbi za utjecaj na široke slojeve naroda.

Kao rezultat ovih nastojanja neposredno pred rat Komunistička partija stekla je snažan utjecaj kod naroda, a najveći dio omladine nalazio se u revolucionarnom pokretu, tako da je 1940. godine u Bolu postojao brojan aktiv SKOJ-a.

U Postirima i na sektoru Postira (Dol, Škrip i Splitska) javio se u ljeto 1938. godine jači utjecaj Komunističke partije. U Postirima dali su svoj doprinos tom utjecaju Ivan Antonini iz Splita, Ivan Biočina-Ico, Tomislav Sulić iz Pučišća i Frančeski Ante-Raško. Prvi oblici rada manifestirali su se u okupljanju omladine i u razvijanju njene privrženosti stvari KPJ i stvari radnog naroda, i to kroz širenje legalne i ilegalne literature kao i u smjeru organiziranja Stranke radnog naroda. Ova nastojanja iz Postira povezuju se i sa nastojanjima u Dolu, Škripu i Splitskoj, gdje se ističu svojim radom Dane Štambuk iz Splitske, Juraj Krstulović iz Škripa i Pavao Matulić iz Dola. Najvidniji rezultati pokazuju se u Škripu, gdje je cjelokupna omladina prihvatila političku liniju KPJ, a zatim skoro čitav narod ovog sela. Manifestacije omladine iz Škripa i njena živost imale su svoj utjecaj na omladinu čitavog postirskog sektora, a i na omladinu izvan njega. Kao poseban oblik povezivanja omladine poslužili su omladinski plesovi u Škripu, na koje je dolazila omladina iz mnogih mjesta sa otoka Brača, a koji su bili poznati kao narodno-frontovski plesovi.

Na razvitak revolucionarnog pokreta na ovom sektoru utjecao je svojim radom i Joško Rendić, student iz Supetra, koji je svraćao u ovaj kraj i održavao vezu sa simpatizerima KPJ.

Ova nastojanja dala su neposredno pred rat vidnih rezultata, što je posebno dolazilo do izražaja u demonstracijama protiv fašizma i izdajničke vlade Maček-Cvetković. Tako je omladina Postira u ljeto 1940. godine organizirano nastupila i demonstrirala s poklicima »Doli fašizam«, »Doli izdajnička vlada Maček-Cvetković« i sličnim poklicima, kao i revolucionarnim pjesmama »Budi se istok i zapad«, pjesmom Matije Ivanića, Matije Gupca i sličnim pjesmama. Radi ove demonstracije kažnjeno je kaznom zatvora dvanaest omladinaca od strane sreskog načelstva u Supetru.

U Supetru se od 1937. godine javlja i dalje stalno razvija utjecaj Komunističke partije i vrše se pripreme za stvaranje partijske organizacije. Tome je dao najveći prilog Joško Rendić, student filozofije Sveučilišta u Zagrebu, koji je povremeno svraćao u svoje rodno mjesto. Međutim, valja istaknuti, da Joško Rendić nije ograničavao svoju aktivnost na mjesto Supetar već da je zapažena njegova aktivnost i u drugim mjestima otoka Brača, a posebno u Sutivanu, Postirima i Nerežišćima. Uz Joška Rendića ističe se u Supetru u ovom razdoblju i aktivnost Veljka Maskarelija.

U Nerežišćima započinje određeniji utjecaj Komunističke partije godine 1936. pa nadalje. Težaci Nerežišća dolazili su u prvi dodir sa organiziranom djelatnošću Komunističke partije u jugoslavenskoj vojsci i vraćajući se kući prenosili svoja raspoloženja i shvaćanja na težake svog mjesta. U agitaciji i propagandi političke linije Komunističke partije u ovom početnom razdoblju naročito se istakao Fansito Cvitanić, pa Miroslav Sabiancello-Krleža, Jerko Pavišić i Ivan Baković-Knez. Ovima treba dodati Rajku Baković, studenticu (poginulog narodnog heroja), koja je povremeno dolazila u svoje rodno mjesto, te Pavicu Defilipis pok. Luke, koja je svraćala iz Bola u Nerežišća.

Njihova početna nastojanja bila su upravljena prema omladini. Tako već 1938. godine dolazi do stvaranja aktiva omladine, koji pristupa izgradnji futbalskog igrališta i održavanju kulturno-prosvjetnih priredaba. U 1938. godini ovdje je pripremljena drama o Matiji Gubcu, koja se prikazivala ne samo u Nerežišćima nego i u Selcima. Važno je istaknuti i činjenicu, da su težaci Nerežišća u ovom razdoblju prikupljali među sobom materijalnu pomoć za radnike-štrajkaše u Splitu.

Na sektoru Milne (uključivši pored Milne još i Ložišća i Bobovišća) određeniji utjecaj KPJ vršen je od 1937. godine, kada je u Milnu dolazio list »Proleter« i kada je djelovala organizacija Crvene pomoći. U početnom razdoblju u Milni su djelovali radnici Niko Dorić, Tonko Žuvić i Mario Delpin, te omladinac-đak Tomas Ante. U Bobovišćima je djelovao omladinac Nikola Trebotić, koji je došao u dodir sa radničkim pokretom kao postolarski naučnik, a u Ložišćima Petar Zuanić, postolarski radnik u Splitu, koji je povremeno svraćao u Ložišća te Miće Sapunar, postolar u Ložišćima.

U Sutivanu se od ljeta 1933. godine javljaju određenija nastojanja na razvijanju utjecaja Komunističke partije i njene političke linije. Ta početna nastojanja pripadaju Ivi Marinkoviću (poginulom narodnom heroju), koji je povremeno dolazio u svoje rodno mjesto, dolazio u doticaj sa težacima i ribarima,

a posebno sa omladinom. Naročitu podršku je našao u omladincu Želimiru Blaževiću, koji je bio pristao da pođe na šestomjesečni kurs Seljačkog sveučilišta u Zagrebu. Utjecaj Komunističke partije je tako brzo rastao, da je već 1935. godine bila po žandarmima zatvorena mjesna čitaonica, a oni koji su se tamo okupljali bili su optuženi kao komunisti. Prva javna manifestacija održana je na sam dan izbora 1935. godine, kada je parobrodom za Split prolazila jedna grupa radnika pjevajući revolucionarne pjesme. Omladina je aplaudirala ovoj grupi radnika (u kojoj se nalazio poznati splitski radnički borac Duško Mrduljaš), pa je tako došlo i do poklika »Živio radnički pokret«, »Živio savez radnika i seljaka« i »Živila Komunistička partija«. Daljnja akcija izrazila se u jesen 1935. godine u sakupljanju potpisa na jednoj pretstavci, kojom se tražilo da se Ivo Marinković i ostali politički kažnjenici prebace iz kaznenog zavoda u Sremskoj Mitrovici u druge kaznene zavode, gdje su bili snošljiviji uvjeti života. Ovoj akciji odazvalo se skoro čitavo mjesto. Od 1935. godine započelo se sa čitanjem napredne popularne literature, posebno izdanja »Džepne biblioteke«. Ovu je literaturu doturao u mjesto Jerko Radmilović preko svog brata omladinca Uroša, te Želimira Blaževića i pomorskog strojara Pava Kirigina. Kada se 1938. godine profesor Ive Marinković povratio sa izdržavanja kazne, došao je u mjesto i Veselin Masleša, pa su tako obojica vršili propagandu. Ivo Marinković održao je nekoliko sastanaka sa omladinom Sutivana (a uz to obišao i druga mjesta na Braču, kao Pučišća i Selca, gdje je održao sastanke sa tamošnjim radnicima kamenoloma). Isto tako i Veselin Masleša održao je nekoliko predavanja. Tom prilikom Ivo Marinković povezao je Blažević Želimira sa Splitom, tj. s nekim radnicima i s rukovodstvom URS-a, pa je tako Sutivan iz Splita počeo dobivati letke i brošure, a iz Zagreba »Naše novine«, dok je Veselin Masleša pretplatio Želimira Blaževića na »Narodnu knjigu« i »Narodnu čitanku«, koje su izlazile u Beogradu. S time u vezi 1938. godine osnovan je u Sutivanu ogranak »Seljačke sloge«, koja je poslužila za čitanje napredne literature. Od općih akcija u ovom razdoblju valja istaknuti učešće na zboru Hrvatske seljačke stranke u Supetru, na kome je govorio dr. Pernar i gdje je protiv volje dr. Pernara i rukovodstva HSS-a zbor pretvoren u snažnu manifestaciju jedinstva radnika i seljaka. Kada je dr. Pernar u svom govoru napao Čehe, bio je izviždan od mase naroda i dočekan sa poklicima »Mi smo uz bratsku Čehoslovačku«. To je bilo 1938. godine. Iste godine povodom euharističkog kongresa održane su u Sutivanu demonstracije protiv klerofašizma.

Ovaj uspon u raspoloženju naroda za stvar Komunističke partije i radnog naroda izazvale su potrebu, da se 1939. godine u Sutivanu organizira jedna šira grupa simpatizera Komunističke partije, koja je povremeno održavala sastanke, na kojima su se razrađivale direktive KPJ u skladu sa mjesnim uvjetima. Ovu grupu je organizirao Želimir Blažević na inicijativu Joška Rendića iz Supetra. Osnivanje ove simpatizerske grupe imalo je za posljedicu, da su njeni predstavnici prisustvovali na prvom zajedničkom sastanku simpatizera i članova KPJ otoka Brača koji je održan 1939. godine u predjelu zvanom Knežev-Ravan (iznad Nerežišća).

U nizu aktivnosti ovog mjesta ne treba smetnuti s uma ni to, da su u godinama 1938., 1939. i 1940. paljene vatre na području Sutivana u predvečerju 1. maja i dana Oktobarske socijalističke revolucije.

Najsnažniji izraz privrženosti politici Komunističke partije Jugoslavije došao je do izražaja neposredno pred rat, kada je bio sklopljen Pakt Jugoslavija-SSSR. Na večer toga dana održana je manifestaciona povorka naroda cijelog mjesta, u kojoj je narod na odlučan i otvoren način izrazio svoje povjerenje u politiku Komunističke partije Jugoslavije. Izraz takove privrženosti manifestirao se je u pozdravu stisnute pesnice mobiliziranih vojnika, koji su se na taj način rastajali sa svojim rodnim mjestom.

Sve izneseno ukazuje, da u ovom, predratnom, razdoblju organizaciono stanje Komunističke partije na otoku Braču nije išlo u korak sa političkim raspoloženjem narodnih masa.

Partija je tada imala samo nekoliko osnovnih organizacija, i to u Pučišćima i Selcima, gdje su najveći kamenolomi otoka Brača i gdje je uslijed toga djelovao klasni sindikalni pokret (URS). Ujedno je postojala jedna mala partijska organizacija u Bolu sastavljena od težaka i ribara. Ovima su se pridružile simpatizerske partijske grupe i aktivi SKOJ-a po pojedinim mjestima.

Međutim, nezavisno od takvog organizacionog stanja Komunističke partije, narodne mase otoka izražavale su u ovom razdoblju svoj napredni stav u odnosu na fašističku opasnost izvan i unutar naše zemlje.

Antifašistički stav prema vanjskim događajima izražavan je u jednodušnom stavu za republikansku Španiju, u manifestacijama za Čehoslovačku povodom upada Nijemaca u Sudete, u manifestacijama za savez i prijateljstvo sa SSSR-om. Tako su mase na zboru HSS-a u Supetru 1938. godine izvikivale parole Narodnog fronta. Na zbor su došle organizirane grupe iz raznih mjesta otoka sa transparentima i pjesmama koje su

bile u očitoj suprotnosti sa težnjama i namjerama reakcionarnog vodstva .HSS-a. Tom prilikom mase su izvikivale parole o slobodi zbora i dogovora, o slobodi štampe, parolu »kruha-rada« i tome slično. Pjevale su se pjesme, kao »Budi se istok i zapad«. Glazba sa otoka Hvara svirala je najčešće revolucionarne koračnice itd. U vrijeme Münchena sakupljali su se potpisi na izjavama u kojima se izražavala simpatija za Čehoslovačku.

U godinama 1938., 1939. i 1940. palile su se vatre i dijeljeni letci u vezi proslave Prvog maja i dana Oktobarske socijalističke revolucije.

Kada su mobilizirani vojnici odlazili u vojsku 1941. godine, pozdravljali su sa stisnutom pesnicom, a kada je sklopljen Pakt o prijateljstvu između Jugoslavije i SSSR-a u nekim mjestima priređene su manifestacije.

Prvi oblici rada ispoljavali su se u okupljanju omladine i njenom odgajanju u revolucionarnom duhu, u razvijanju privrženosti Komunističkoj partiji i Sovjetskom Savezu.

Napredna literatura izvršila je značajan utjecaj na političko raspoloženje masa. Ova literatura vršila je ne samo odgojan utjecaj, već je njeno rasturanje i čitanje uvjetovalo potrebu organiziranja kružoka, odnosno simpatizerskih grupa po mjestima, kao i organizaciju veza među ovim grupama.

Osim partijskog rukovodstva iz Splita, razvitku revolucionarnog raspoloženja na otoku Braču doprinijeli su i pojedini đaci i studenti, odnosno intelektualci, koji su iz Splita odnosno Zagreba dolazili u svoj rodni kraj i ovdje propagirali napredna shvatanja. U ovom pogledu značajno mjesto pripada profesoru Ivi Marinkoviću iz Sutivana, članu CK KPH, poginulom narodnom heroju, koji je svraćao u svoje rodno mjesto u Sutivan i tamo, kao i u drugim mjestima otoka Brača, pružao svoju pomoć. Značajno mjesto u takovom nastojanju pripada Jošku Rendiću iz Supetra, koji je povremeno kao student navraćao u svoje rodno mjesto Supetar.

Simpatizerske grupe Komunističke partije iz raznih mjesta otoka međusobno su se upoznavale i razvile do te mjere, da je već u 1939. godini došlo do zajedničkih sastanaka pretstavnika ovih grupa i pretstavnika malobrojnih partijskih organizacija na kojima se raspravljalo o političkoj situaciji u pojedinim mjestima i o mjerama koje treba poduzimati u cilju daljeg jačanja utjecaja Komunističke partije kroz postojeće društvene organizacije, i to kako Hrvatske seljačke stranke tako i stranaka jugoslavenskih nacionalista,

Iako u ovom razdoblju na otoku Braču nije bilo organizaciono učvršćenih partijskih organizacija, pa prema tome ni jedinstvenog partijsko-političkog rukovodstva, ipak je uz ova-

kav rad politička svijest masa dosegla takav stupanj razvitka da na Braču nije uspio pokušaj da se osnivanje banovine Hrvatske i sporazum Maček-Cvetković iz 1939. godine prikaže kao ostvarenje nacionalnih težnja hrvatskog naroda i rješenje nacionalnog pitanja, iako je otok Brač po nacionalnom sastavu svog stanovništva isključivo hrvatski kraj.

Radnička klasa grada Splita, koja je pod rukovodstvom svoje avangarde Komunističke partije Jugoslavije, upravo u vremenu neposredno pred rat, kada se očistila od oportunističkih i frakcionaških rukovodećih elemenata, vodila odlučnu i upornu borbu ne samo za ekonomsko poboljšanje svog položaja već ujedno i borbu protiv svih pojava fašizma, izvršila je svakako snažan utjecaj na narod susjednog otoka.

O tadašnjoj borbi radničke klase grada Splita jasno govore radnički štrajkovi, demonstracije protiv skupoće, veličanstveni pogreb ubijenog radnika Buljanovića, manifestacije i demonstracije od 27. marta 1941. godine. Takova radnička klasa sa ostalim naprednim snagama grada Splita morala je izvršiti snažan politički utjecaj na Bračane.

Plamena antifašistička atmosfera, koju je u Splitu stvarala Komunistička partija, prelivala se na otok Brač, tamo prihvaćala i dalje razgarala u svijesti radnika kamenoloma, težaka i ribara. Ovo tim više što je kod Bračana kao isturenog dijela hrvatskog naroda, posebno uslijed nasilnih pretenzija od strane fašističke Italije i njenih prethodnika kroz vijekove, bio snažno razvijen osjećaj solidarnosti sa svim jugoslavenskim narodima.

II.

OD KAPITULACIJE STARE JUGOSLAVIJE DO KAPITULACIJE ITALIJE

Uvjeti pod kojima je nastala i pod kojima se razvijala stara Jugoslavija, kao i pod kojima je kapitulirala, odredili su oblike aktivnosti radničke klase i njene avangarde Komunističke partije Jugoslavije na putu borbe za ostvarenje njene historijske misije, t.j. za svrgavanje s vlasti buržoazije i stvaranje svoje socijalističke države kao neophodnog oružja za izgradnju socijalističkog društva u kome ne će biti ni nacionalnog ugnjetavanja ni ekonomskog izrabljivanja, u kome uopće ne će biti ugnjetavanja čovjeka po čovjeku.

Ideja oslobođenja i ujedinjenja u zajedničku državu imala je kod hrvatskog naroda, kao i kod ostalih jugoslavenskih naroda svoj korjen u dalekoj prošlosti, kada su još živjeli u raznim državnim zajednicama. Nastala kao izraz potrebe, da ujedinjeni i organizirani u zajedničkoj državi jugoslavenski narodi osiguraju svoj opstanak i razvitak, jačala se i razvijala se ideja bratstva i jedinstva u stalnoj borbi za slobodu protiv stranih zavojevača i ugnjetača. Kao jedan od rezultata Prvog svjetskog rata stvorena je 1918. godine državna zajednica Jugoslavija. Međutim, kao rezultat tadašnjih odnosa društvenih snaga dogodilo se bilo ono što nije želio i protiv čega se borio slobodarski srpski narod. Naime, dok su se srpske narodne mase u Srbiji herojski borile u toku Prvog svjetskog rata protiv stranih ugnjetača za svoju i za slobodu ostalih ugnjetenih jugoslavenskih naroda — pa tako i za slobodu hrvatskog naroda — dotle je velikosrpska kapitalistička klika, povodeći se za svojim uskim klasnim interesima težila za novim proširenim teritorijima, većim tržištima, širokim mogućnostima kapitalističke eksploatacije i kovala planove za nametanje novog političkog i ekonomskog jarma onim jugoslavenskim narodima koji su imali ući u sastav Jugoslavije, kao što je ujedno kovala planove za jače podjarmljivanje radnih masa svog vlastitog naroda: srpskog naroda. Bilo se dogodilo ono, što je, sa monarhijom na čelu, pripremala njegova vladajuća buržoazija: bila je stvorena država nacionalnog ugnjetavanja, socijalne bijede, političkog bespravlja i uopće svestrana eksploatacija širokih radnih masa svih jugoslavenskih naroda i nacionalnih manjina, koji su se bili našli u sastavu novo stvorene države: stare Jugoslavije.

Posebna pojava manifestirala se u tome, što je stara Jugoslavija kao buržoaska mnogonacionalna država bila država neravnopravnih naroda, država nacionalnog ugnjetavanja. I upravo zbog svoje važnosti neriješeno nacionalno pitanje bilo je pitanje, koje je u sebi ujedinjavalo ostale suprotnosti, t.j. kako suprotnosti koje proizlaze iz ekonomske eksploatacije radnih masa naroda Jugoslavije, tako i one koje rezultiraju iz političke obespravljenosti.

Opravdani otpor i nepovjerenje ugnjetenih naroda Jugoslavije, a posebno opravdani otpor i nepovjerenje hrvatskog naroda prema velikosrpskoj kliki, strani zavojevači i ugnjetači u licu nastupajućeg fašizma htjeli su da putem domaćih izdajnika: Pavelićevih ustaša, Mačekove klike i ostalih kamufliranih elemenata unutar građanskih stranaka stvore razdor i izazovu bratoubilački rat među narodima Jugoslavije.

Međutim, u narodnim masama još prije kapitulacije Jugoslavije sazrijevala je revolucionarna svijest o neizbježnoj potrebi, da se putem širokog nacionalnog pokreta sa proletarijatom na čelu i pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, koja je jedina stajala na stanovištu slobodnog samoopredjeljenja naroda, — obori vladajuća kapitalistička klika i ostvari ravnopravnost naroda Jugoslavije i demokratske slobode.

Kapitulantski i izdajnički stav, i to ne samo velikosrpske kapitalističke klike, nego i kapitalističkih klika ugnjetenih naroda, pa tako i hrvatskog naroda, povodom napada fašističkih imperijalista na našu zemlju i u toku samog Oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije učinili su, da revolucionarna svijest narodnih masa potpuno sazrije.

Događaji koji su nastali neposredno nakon kapitulacije stare Jugoslavije, t.j. raspad vojske, dezerterstvo državnog i vojnog rukovodstva, proglas Mačeka njegovim pristašama da surađuju sa ustašama, aktivizacija Mačekove »Hrvatske seljačke zaštite« u razoružavanju vojnika, koji su se sa oružjem vraćali kućama na otok Brač i malobrojni povampireni ustaški elementi unašali su zabunu i nespokojstvo u redove narodnih masa.

Već 13. aprila 1941. godine većina mobiliziranih vojnika vraća se svojim kućama iz unutrašnjosti na Brač, gdje ih dočekuje Mačekova »Hrvatska seljačka zaštita«, koja se u tim prvim momentima javlja kao glavna oružana sila sa zadatkom razoružavanja vojnika koji su se brodovima vraćali na otok.

Postojeće općinske uprave, koje su većim dijelom bile u rukama HSS-a, odmah su se stavile u službu takozvane Nezavisne Države Hrvatske, ali u najvećem broju slučajeva bez neke osobite političke privrženosti.

Koncem aprila i početkom maja 1941. godine došli su na otok Brač talijanski okupatori, iako je Brač trebao formalno ući u sastav takozvane NDH, a mjesec i po dana nakon talijanske vojske došao je iz Zagreba neki Eterović da preuzme dužnost ustaškog logornika za otok Brač.

Talijanska okupacija je pojačala razočaranje i onih ljudi, koji su u početku vjerovali da će Hrvatska biti nezavisna i da Dalmacija ne će biti okupirana. Jedan dio rukovodstva HSS-a na otoku već na početku okupacije počinje uviđati pravu istinu te se radi toga udaljuje od rukovodstva u stranci i izbjegava izvršavanje bilo kakovih zadataka. Tako u Postirima, gdje je HSS imao naročiti utjecaj na mase, već do kraja mjeseca maja 1941. godine skoro čitavo rukovodstvo potpuno se pasivizira, a HSS kao stranka prestaje djelovati.

U međuvremenu najborbeniji ljudi otoka, koji su se osjećali komunistima, tumačili su masama što pretstavlja ovaj događaj za hrvatski narod, t.j. da on predstavlja veliku narodnu nesreću: neprijateljsku okupaciju, teror, bratoubilačku borbu, ponovnu mobilizaciju za Hitlera i Musolinija, upućivanje ljudi s otoka na frontove izvan naše zemlje itd., te da svim tim pokušajima treba dati otpor.

U ovakovoj situaciji za izlaz, metode i forme borbe i organizacije masa mogla je da ukaže samo Komunistička partija, jer su rukovodstva svih građanskih partija razobličena kao izdajnička. Tada se zaista pojavljuje Komunistička partija sa punom svojom aktivnošću i postaje i ostaje za cijelo vrijeme fašističke okupacije i oslobodilačkog rata jedina partijsko politička snaga, koja je rukovodila borbom na otoku, a Narodno oslobodilački pokret jasno se ispoljio kao politički izraz jedinstva naroda na otoku bez ikakovih elemenata koalicije.

U prvoj godini okupacije otoka aktivnost Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju bila je usredsređena na osnivanje partijskih organizacija i na njihovo organizaciono učvršćenje, na razvijanje veza sa narodnim masama putem stvaranja organizacija Narodne pomoći odnosno narodnooslobodilačkih odbora, omladinskih i ženskih organizacija. S time u vezi ustanovljene su stalne veze između Pokrajinskog komiteta u Splitu i Kotarskog rukovodstva na Braču, koje je tada bilo sastavljeno od Sutivanjana i Boljana, tako da bi bila omogućena što stabilnija i uspješnija veza sa svim mjestima otoka i sa samim Splitom. Organizacije Narodne pomoći, kojima je do osnivanja narodnooslobodilačkih odbora, bio zadatak prikupljanja svih vrsta pomoći za Narodnooslobodilački pokret, bile su prve organizacione forme, koje su uspostavljene u svim mjestima otoka i koje su kasnije poslužile kao temelj za organiziranje narodnooslobodilačkih odbora, kada je ovaj zadatak krajem 1941. godine bio postavljen pred partijsko rukovodstvo otoka. Može se čak reći, da su organizacije Narodne pomoći pružile mogućnost za provjeru ljudi u cilju primanja u članstvo Partije pa prema tome i za osnivanje osnovnih partijskih organizacija. Rukovodstvo za čitavo područje otoka faktički je imala mjesna organizacija Narodne pomoći u Sutivanu, u prvom redu zbog svojih dobrih veza sa Pokrajinskim rukovodstvom u Splitu, gdje su se predavala prikupljena sredstva. U ovom radu naročito se isticao Juraj Tonšić iz Sutivana.

Za ilustraciju nastupa ustaša na otok Brač i njihovog stava prema narodu otoka Brača dobro mogu da posluže neki citati iz »Izvješća za logor Brač od 13. do 30. lipnja 1941.«,

koji je pod brojem 81 od 28. juna 1941. godine dostavljen takozvanom stožerniku velike župe Cetina, a koji glasi: »Po imenovanju od Glavnog ustaškog stana u kojoj sam određen logornikom kotara Brač (Eterović — moja primjedba) sa pobočnicima ustašom Markom Borićem i Antunom Roko odmah smo se uputili na Brač i stigli 13. lipnja t.j. na dan proslave oca Domovine dr. Ante Starčevića. Otišli smo odmah kotarskom predstojniku, pretstavili se dekretima i zamolili za uredske prostorije u Kotarskom predstojništvu. Tome je odmah bilo udovoljeno, a zatim je Komandant italijanskih vojnih snaga za Brač, Hvar i Vis, koji se ovdje stalno nalazi, bio obaviješten o našem dolasku t.j. o definitivnoj uspostavi vlasti Nezavisne Države Hrvatske na ovom otoku. Tim časom okupatorska vlast naših saveznika je prestala i gosp. Komandant došao je u posjet meni radi upoznavanja, a zatim smo u crkvi imali (kao i na čitavom otoku po mom prethodnom naređenju) Službu Božju. Počasno mjesto do Logornika zauzeo je talijanski komandant, a po izlasku iz crkve Logorniku je odala počast jedna talijanska satnija i naš odred ustaša. Zatim je Logornik živim riječima ocrtao narodu današnju situaciju i upozorio ga sa svim što je nastalo... Poslije toga Logornik je primio činovništvo u ustaškom stanu i pozvao ih na potpunu lojalnost i još savjesniji rad. Nakon toga uzvratili smo posjet talijanskom komandantu i u potpunom razumijevanju riješili sva eventualna sporna pitanja. Tako smo riješili da za što bržu i uspješniju organizaciju dobijemo direktan telefonski saobraćaj za čitav otok bez Splita. Do danas je to uglavnom provedeno. Nadalje radimo na tome da dobijemo direktan spoj sa Omišom t.j. Županijom i Stožerom. Daljnje pitanje bilo je obzirom na financijske straže koje su svojevremeno morale predati oružje talijanskim vlastima. Pitanje je teže riješiti, jer je oružje uglavnom odneseno sa otoka... Sporazumjeli smo se, da naši organizirani članovi Ustaša mogu nositi oružje, a za sad će ih se prepoznati po nošenju ustaškog znaka i legitimacije. Tako je počeo naš rad. Svoj nastup objavili smo velikim oglasima koji su bili dostavljeni svim općinama i selima. Blagdane i nedjelje odmah smo rezervirali da tada obilazimo mjesta i sela i da održimo programske i informativne govore pučanstvu s time da poslije govora održimo povjerljive sastanke za osnivanje ustaških tabora i rojeva... Uslijed momentalne talijanske okupacije narod ovoga kraja bio je dezorjentiran, osim toga pasivan i vrlo indiferentan prema novim događajima. Tomu je dakako krivo još i to što je u pojedinim mjestima komunizam uhvatio jaki korjen, a jugoslavenstvom bila je zatrovana većina pučanstva, kao i u ostaloj primorskoj

i otočkoj Dalmaciji... Radi autoriteta i psihološkog učinka dobro je bilo što smo nas trojica na otok došli uniformirani, makar i nepotpuno, jer nemamo kaputa. Bezuvjetno je potrebno da barem svi ustaški dužnosnici nose ustaške odore, kao što je to zakonom propisano. To je uopće u provinciji od velike potrebe, a to znam jer sam ranije bio ustaški povjerenik za kotar Nova Gradiška... U ovo prelazno doba revolucije u svakom kotaru potrebno je ustaškim taborima nešto oružja, inače oštri nastup ne će doći do izražaja...«

Ovako je bijedno izgledao, po vlastitom priznanju samih ustaša, položaj takozvane Nezavisne Države Hrvatske na ovom otoku, koji je formalno spadao u njen sastav, a sam odnos ustaša prema narodu ovog hrvatskog otoka — također prema vlastitom priznanju — bio odmah omalovažavajući i tiranski.

Kod ovakovog stanja stvari izgleda razumljivo, što su Bračani vrlo jednostavno shvatili, prvo, brzu kapitulaciju Jugoslavije kao izdajstvo vladajuće klike, drugo, stvaranje takozvane Nezavisne Države Hrvatske — u kojoj su samo Brač i Hvar ušli formalno u njen sastav, a svi susjedni otoci pa i sam grad Split u sastav Italije — uz istovremeni dolazak talijanskih trupa kao izdaju hrvatskog naroda od strane ustaša i treće, dolazak talijanske vojske kao dolazak neprijateljskih okupacionih trupa, koje su došle s namjerom da ostvare imperijalističke težnje na Dalmaciju a s time u vezi i na otok Brač. Zato je narod otoka Brača odmah prozreo puteve na koje su ukazivali ustaše.

*

Do kraja 1941. godine učvršćene su i dalje proširene partijske organizacije u Pučišćima, Selcima i Bolu a osnovane nove u Sutivanu (6, juna 1941. godine), Donjem Humcu i Nerežišćima i ujedno osnovana partijska uporišta u svim mjestima otoka sa kojima se skoro svakodnevno održavala veza, prenosile direktive i radilo na ostvarivanju zadataka Narodnooslobodilačkog pokreta.

Napad Njemačke na Sovjetski Savez 22. juna 1941. godine i poziv Komunističke partije Jugoslavije od 4. jula 1941. godine na oružanu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika učinili su da se jasno sagleda put kojim treba krenuti.

Partijska i frontovska štampa odigrale su naročitu ulogu u razvijanju organizacija i same borbe. U prvom redu »Naš izvještaj« iz Splita, koji je počeo izlaziti sredinom 1941. godine i koji je stalno stizao na Brač preko veze u Sutivanu (odakle je upućivan u ostala mjesta otoka Brača), te druga štampa Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, Centralnog komiteta KPH,

Centralnog komiteta KPJ, kao i štampa koja je izlazila na samom otoku. Još u 1941. godini skoro svako veće mjesto izdavalo je »Radio-vijesti«, a u drugoj polovini 1942. godine pa do kraja Oslobodilačkog rata izlazio je kotarski list »Naša Borba« odnosno »Naša pravica«.

Ta štampa izvršila je posebnu ulogu u razvijanju ideje bratstva i jedinstva naših naroda i u razvijanju borbenosti narodnih masa na ovako isturenom otoku. Vijesti o ustanku srpskog naroda u Srbiji i crnogorskog u Crnoj Gori, pa vijesti o dizanju ustanka u Lici, Bosanskoj Krajini itd. djelovale su kao živ dokaz o povezanosti jugoslavenskih naroda i jačale kod naroda ovog otoka uvjerenje o mogućnosti uspješne borbe protiv okupatora.

Zaoštreni kurs koji je bio dat od strane Pokrajinskog komiteta ubrzao je u toku prve godine ustanka izgradnju partijskih organizacija u svim mjestima otoka Brača kao i njihovo učvršćenje, pospješio je organiziranje narodnooslobodilačkih odbora od mjesnih preko općinskih do Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora Brač (kasnije Brač-Šolta), omogućio je uspješno organiziranje SKOJ-a odnosno omladine u Savez mlade generacije, ubrzao stvaranje partizanskog odreda Čete bračkih partizana, ubrzao primjenu svih partijskih direktiva u djelo na liniji stalnog uspješnog razvitka Narodnooslobodilačkog pokreta i podizanje političke svijesti i borbenosti širokih narodnih masa do takovih razmjera, da se partijsko rukovodstvo otoka Brača u svom izvještaju Pokrajinskom komitetu u drugoj polovini 1942. godine dobronamjerno požurilo sa ocjenom: »Na otoku Braču nema više povratka na staro«.

Prvo partijsko savjetovanje za otok Brač održano je 27. jula 1941. godine u predjelu Knežev-Ravan na kome su prisustvovali predstavnici osnovnih organizacija iz Bola, Sutivana, Pučišća, Selaca, Nerežišća i Milne, i to u prisustvu delegata Pokrajinskog komiteta Zlate Šegvić iz Splita. Ovom savjetovanju prisustvovali su Benko Matulić, Joze Bodlović i Josip-Bepo Marinković iz Bola, Jerko Radmilović i Želimir Blažević iz Sutivana, Nade Orladini i Pavao Cicarelli iz Pučišća, Fansito Cvitanić iz Nerežišća, Ante Tomas iz Milne i jedan predstavnik iz Selaca. Na tom savjetovanju podneseni su izvještaji o političkoj situaciji u mjestima otoka i odlučeno, da se nastavi sa proširenjem partijskih organizacija u onim mjestima gdje partijske organizacije nisu postojale. Tako je i došlo do toga da su do sredine 1942. godine bile osnovane u svim mjestima partijske organizacije i kotarsko rukovodstvo, koje je bilo sastavljeno od Benka Matulića, Joze Bodlovića, Bepa Marinkovića, Jerka Rad-

milovića i Želimira Blaževića. Ujedno je sredinom 1942. godine, zbog što neposrednijeg rukovođenja sa novoformiranim mjesnim organizacijama, otok Brač bio podijeljen na dva takozvana rajona sa sjedištima u Sutivanu i Bolu.

U drugoj polovini 1942. godine, kada je Pokrajinski komitet Dalmacije donio odluku o osnivanju Okružnog komiteta za Brač-Hvar-Šoltu, bilo je odlučeno, da tri člana dotadašnjeg kotarskog rukovodstva otoka Brača (Benko Matulić, Joze Bodlović i Jerko Radmilović) uđu u sastav Okružnog komiteta Brač-Hvar-Šolta. Međutim, tek u mjesecu decembru 1942. godine, nakon povratka Benka Matulića sa partijskog kursa iz Like izabran je na kotarskoj partijskoj konferenciji novi Kotarski komitet u koji su ušli Nikica Karmelić iz Bola, Ico Biočina iz Postira, Zore Nižetić iz Selaca, Ćoći Michieli iz Pučišća i Želimir Blažević iz Sutivana. Ovo je ujedno bila najbrojnija partijska konferencija, koja je do tada na Braču održana i na njoj su bile zastupane partijske organizacije svih mjesta otoka. Konferencija je održana u planinarskoj kući na Vidovoj gori. Tada je na otoku Braču bilo 63 člana Komunističke partije.

Prikaz postanka i razvitka narodnooslobodilačkog odbora zavrijeđuje posebnu pažnju, jer su oni odigrali značajnu ulogu u Narodnooslobodilačkom pokretu ovoga otoka.

Pokrajinski komitet forsirao je osnivanje narodnooslobodilačkih odbora krajem 1941. godine. Međutim, u početku na otoku nije bilo razumijevanja za osnivanje narodnooslobodilačkih odbora, i to uglavnom iz razloga što se smatralo, da kraj ogromne snage partijske organizacije i njenog odlučujućeg utjecaja nema potrebe za postojanjem drugih općih narodnih organizacija, kao i s razloga što zadatak prikupljanja materijalnih sredstava za Narodnooslobodilački pokret već i onako ostvaruju organizacije Narodne pomoći, koje su u tom pravcu bile razvile znatnu aktivnost. Bila su potrebna uporna i stalna objašnjenja predstavnika Pokrajinskog komiteta iz Splita i dosta obimna pismena objašnjenja, koja su dolazila iz viših partijskih foruma, a naročito poznate okružnice broj 3 i 4 Centralnog komiteta KP Hrvatske pa da se u potpunosti shvati uloga i značaj narodnooslobodilačkih odbora kao organa vlasti a ne samo kao borbeno političkih organizacija oslobodilačkog rata.

Tako se već krajem 1941. i početkom 1942. godine osnivaju mjesni NOO-i u Sutivanu i Bolu, a zatim do juna mjeseca 1942. godine u svim mjestima otoka. Pored mjesnih NOO-a postojali su za grupe sela također i općinski NOO-i, kao u Sutivanu, Nerežišćima, Postirima, Pučišćima, Selcima i Bolu.

Sastav prvih narodnooslobodilačkih odbora izgledao je ovako:

B o l: Jugović Andre, Karmelić Nikica, Karninčić Josip-Kalafat, Devlahović Dane, Cvitanić Vinko, Marinković Vicko i Glasinović Jure (pretstavnik Murvice);

M u r v i c a: Glasinović Jure, Žuljević Dušan, Papić Luka i Papić Milan;

S e l c a: Mišetić Ante, Štambuk Rajko, Vrsalović Juraj, Ursić Josip, Štampar Toni, Bošković Josip, Dešković Ante, Carević Andrina, Carević Fanita i Vlahov Nade;

P o v l j a: Ostojić Stipe, Ostojić Mario i Vrsalović Toni;

S u m a r t i n: Borojević Martin, Borojević Drago, Aničić Jure i Novaković Josip-Papa;

N o v o S e l o i z a s e o c i: Bezmalinović Petar (predstavnik Novog Sela i NOO Selca) i Bezmalinović Ivan (predstavnik zaselaka u NOO-u Selca);

P u č i š ć a: Orlandini Nade, Radić Karlo, Mladinić Petar, Galetović Dragi, Eterović Ante i Orlandini Perica (kao predstavnica AFŽ);

P r a ž n i c e: Goić Josip, Klinčić Nikola, Ivelić Nikola, Jerčić Juraj pok. Tome, Buvinović Marko pok. Ivana, Buvinić Ivan pok. Petra, Jerčić Ivan pok. Jurja i Eterović Margarita Franina (kao predstavnica AFŽ);

G o r n j i H u m a c: Taraš Miljenko-Crni, Brizić Ljubo, Marčić Ante, Stipčić Slavo i Brizić Ivo;

P o s t i r a: Arnerić Nikica, Salamunić Jure, Vranican Borko, Cepernić Mate i Marković Pave;

D o l: Pave Matulić, Matulić Relja, Gospodnetić Mate i Matulić Nikola;

Š k r i p: Krstulović Đuro sa još četiri člana;

S p l i t s k a: Štambuk Dane, Singolo Srećko i Babarović Petar;

N e r e ž i š ć a (sa zaseocima): Cvitanić Fansito, Kuščević Ivan, Kuščević Stjepan, Fertilio Baldo, Dragičević Josip, ing. Defilipis Dalibor;

D r a č e v i c a: Žuvić Ivo-Blago sa još četiri člana;

S u p e t a r sa M i r c i m a: Šlender Bruno, Kustić Mirko, Bartičević Mate, Šimunić Marko, Rendić Tonko, Popović Lovro, Vizler Mira, Rendić Petar, Vodanović Mladen i Vladislavić Stipe iz Miraca;

S u t i v a n: Radmilović Jerko, Blažević Želimir, Tonšić Juraj, Tonšić Grgo, Jurjević Petar-Pleho i Lukšić-Slavić Bepo;

D o n j i H u m a c: Dragičević Šime-Bilina sa još četiri člana;

M i l n a: Žuvić Tonko, Dorić Niko, Bonačić Luka-Sorgo, Galović Mate, Tomas Ante i Delpin Mario;

L o ž i š ć e - B o b o v i š ć e: Jurin Lovrenco, Sapunar Zorislav, Perić Šimica, Pavlov Toma, Trebotić Ivo, Krneta Petar i Sekul Blaž;

P o d h u m l j e: Mladen Lesić kao predstavnik NOO-a Milna.

Nakon povratka delegata sa vojno-političkog savjetovanja Dalmacije na Vještić-gori na Dinari u mjesecu junu 1942. godine — na kojoj su predstavljali otok Brač Benko Matulić iz Bola i Jerko Radmilović iz Sutivana — održana je 17. jula 1942. godine konferencija delegata mjesnih NOO-a i osnovan Kotarski narodnooslobodilački odbor Brač. Uz članove plenuma izabrano je predsjedništvo od tri člana, tj. od predsjednika, tajnika i blagajnika sa sjedištem u Sutivanu. Za predsjednika je bio izabran Jerko Radmilović, za tajnika Želimir Blažević i za blagajnika Juraj Tonšić — svi iz Sutivana. Mjesec dana nakon toga povezuje se otok Šolta sa Bračem pa uslijed toga dolazi do osnivanja Kotarskog NOO-a Brač-Šolta. Ovo povezivanje izvršeno je putem povezivanja predstavnika rukovodstva otoka Šolte Ante Vidana sa Jerkom Radmilovićem.

Iako su ovi narodnooslobodilački odbori osnivani i djelovali na okupiranom otoku — na kome je bilo 6 do 8 talijanskih garnizona — oni su ipak uživali punu podršku naroda i ostvarivali raznoliku djelatnost.

Kotarski NOO preko općinskih i mjesnih NOO-a potpuno je opskrbljivao Četu bračkih partizana, organizirao prikupljanje materijalnih sredstava za potrebe Oslobodilačkog rata i k tome pružao značajnu materijalnu pomoć partizanima na Biokovu. Dalje, provodio je mobilizaciju dobrovoljaca, prihvaćao, opskrbljivao i upućivao u partizanske odrede, i to bilo u partizanski odred Brača bilo izvan Brača. Uslijed teških materijalnih prilika u kojima je živio narod otoka, NOO-i razvijali su solidarnost masa i organizirali zajednički rad u cilju obrade vinograda, naročito porodicama partizanskih boraca, a ujedno su pružali socijalnu pomoć nezbrinutim i siromašnim porodicama.

U prvoj godini postojanja NOO-a pojavljuju se već zborovi birača na kojima se pretresaju ne samo politička pitanja već i ekonomska, kao što su obrada zemlje, prerada maslina, ribolov

itd. Tako je na primjer u jesen 1942. godine na zboru birača u Sutivanu donesen zaključak, da se zajedničkim radom svih mještana iskrči jedno neobrađeno polje (starina) zvano Majakovac, zasadi povrćem i namjeni prehrani bračkih partizana i mjesnog stanovništva. Rad je obavljan na smjeni i po grupama ljudi. Talijanski okupatori svraćali su u to vrijeme u Sutivan, ali nikada nitko nije obavijestio Talijane o čemu se zapravo tu radi.

Tokom 1942. godine NOO-i tako su prihvaćeni kao organi zaista narodne vlasti, da se po svim pitanjima svog života stanovnici otoka isključivo obraćaju odbornicima.

Iako raspolažem sa oskudnim dokumentima iz rada narodnooslobodilačkih odbora iz početnog perioda, ipak je važno da se na ovom mjestu citiraju bar neki od tih dokumenata, koji će donekle osvijetliti njihovu aktivnost.

Predsjedništvo Kotarskog NOO-a Brač iz Sutivana uputilo je NOO-u Pučišća dopis slijedeće sadržine: »Preko naše redovne veze šaljemo vam u prilogu 15.000 kuna za potrebe operacije jednog druga (radilo se o Ljubi Eteroviću iz Pučišća — moja primjedba), kako ste to zamolili u prošlom vašem pismu.«

Oglas NOO-a Pučišća od 16. augusta 1942. godine glasi: »Stavlja se do znanja pučanstvu, da će NOO danas dijeliti vino, koje je zaplijenjeno. Preporuča se, da se odreknu oni koji imaju vina u korist siromašnijih drugova.«

Naredba NOO-a Pučišća od 22. augusta 1942. godine glasi: »Naređuje se svim vlasnicima pasa, da svoje pse drže vezane ili sa nagupcima puštene, pošto psi prave velike štete po vinogradima. Vlasnik vinograda ima pravo da ubije svakog psa kojega zateče u svom vinogradu u šteti, a poslije je dužan odmah obavijestiti Narodnooslobodilački odbor, koji će poduzeti potrebne mjere prema vlasniku psa.«

Oglas kulturne sekcije NOO-a Pučišća od 22. augusta 1942. glasi: »U općinskoj prostoriji održavat će se svake večeri kolektivno čitanje »Našeg izvještaja« (literature). Prema tome stavlja se do znanja svim našim simpatizerima da imaju slobodan pristup.«

Oglas NOO-a Pučišća od 31. augusta 1942. godine glasi: »Pošto su putevi razrušeni, a bliži se jematva, to se poziva svo pučanstvo od 18 do 60 godina da neizostavno pristupe radu na popravci puteva koji će početi u četvrtak i trajat će do subote.«

Dopis Općinskog NOO-a Selca od 3. novembra 1942. godine upućen Općinskom NOO-u Pučišća glasi: »Općinski Narodnooslobodilački odbor u Selcima vodeći raspravu između T. O. iz Povlja i J. M. iz Pučišća, te J. M. iz Pučišća 4. X. t. g. osudio ih

je obojicu da plate O. iznos od 5.000 Kuna, i to u roku od 15 dana. Pošto imenovani nisu do danas uplatili, a O. je siromašan čovjek, to se moli taj drugarski odbor da od gore imenovanog utjera spomenuti iznos i dostavi ovom odboru.«

Okružnica predsjedništva Kotarskog NOO-a Brač iz Sutivana od 26. septembra 1942. godine upućena svim mjesnim i općinskim NOO-ima glasi: »Dragi drugovi, na pragu je ljuta zima koja će zateći naše hrabre borce — partizane bez kuće i krova u golim i snježnim brdima. U čijim je rukama sudbina tih nosioca slobode našeg naroda? Nesumnjivo u pozadini. Jedino svijesna i organizirana pozadina, pod rukovodstvom NOO-a, može da osigura Front da ne stradaju od gladi i zime. Naš otok može u priličnoj mjeri da zadovolji potrebe Fronta u toploj robi, jer imamo prilično ovčje vune. U svrhu što bržeg odvijanja posla oko izradbe vunene robe potrebno je ispitati kapacitet svakog pojedinog mjesta u kojem je radu najsposobnije, pa da im se dodijeli odgovarajući posao. AFŽ u Sutivanu na primjer imade oko 70 kg. čiste ovčje vune, a skoro ni jedne žene nema koja bi bila sposobna da prede, jer se u mirno doba u Sutivanu nije rabila ovčja vuna, a niti se produciralo toliko vune da bi se s predenjem vune mogao baviti veći broj žena. Ovakovih slučajeva nesumnjivo će biti i u drugim mjestima, ali s druge strane u tim mjestima ima veliki broj žena koje znaju plesti, bilo čarape bilo đempere. Stoga se stavlja u dužnost onim NOO-ima koji raspolažu sa upredenom vunom (koncem), da odmah dostave onim mjestima koja imaju sposobnih žena za pletenje, dok ona mjesta koja imaju vunu, a nemaju mogućnosti da ju upredu, neka istu dostave mjestima koja će taj posao moći brzo izvršiti.«

Dopis predsjedništva Kotarskog NOO-a iz Sutivana od 28. septembra 1942. godine upućen Općinskom NOO-u Pučišća glasi: »Dragi drugovi, u svoje vrijeme primili smo od vas popis hrane sa stanjem 31. kolovoza. Čudi nas, da nam niste poslali pregled novčanog kretanja u smislu naše okružnice broj 2. Molimo vas, da nam odmah po isteku tekućeg mjeseca dostavite pregled novčanog i robnog kretanja na temelju naše spomenute okružnice i okružnice Kot. NOO-a i Kot. odbora Narodne pomoći. Bol nam je svojevremeno javio, da je Pražnicama dostavio 101 kg ovčje vune u svrhu predenja. Molimo, da skrenete pažnju na tu vunu i izvidite kako se rad oko toga razvija. Tu vunu morate zavesti u svom skladišniku. Ako u Pražnicama ima upredene vune, mogli bi uzeti nešto konca i dati plesti đempere vašim za to sposobnim ženama, a i nama bi mogli nešto konca poslati. Sva ta primanja i izdavanja mora da se odraze

u vašoj knjizi skladišta. Bolu smo pisali, da vam dodijeli hranu za bolesne partizane. Oni će vam dati riže i šećera, a kruha možete imati kad imate pšenice. Od pšenice možete dobiti i tjesteninu, jer tvorničke nemamo ni mi ni Bol. Prijavili ste da imate 60 vreća. Ako su to vaše vreće, onda biste mogli u sporazumu s Bolom isprazniti naše vreće u kojima smo dostavili I. i II. vodu partizana žito, te nam vreće povratiti. Prijavili ste, da imate 128 metara razne robe. U narednom pregledu detaljno ćete nam javiti koje je vrste roba, da li šifon, butana, štof ili drugo. Sol čuvajte, jer bi mogli lako ostati bez soli na Braču. Raž, koja se kod vas nalazi, trebalo bi da ju što prije sameljete, jer će je inače upropastiti mušica. O ovome smo pisali Bolu, pa ovaj posao obavite sporazumno sa Selcima, jer tamo sigurno mlin radi. Ne odugovlačite!«

Oglas NOO-a Pučišća od 19. novembra 1942. godine glasi: »Stavlja se na znanje pučanstvu, da će se sutra dana 20. XI. t. g. sjeći borovina, koju je vjetar polomio. Svaki onaj koji reflektira na ovu borovinu, neka se prijavi na licu mjesta drugu, koji je određen od Narodnooslobodilačkog odbora.«

Oglas NOO-a Pučišća od 1. decembra 1942. godine glasi: »Prema zaključku Narodnooslobodilačkog odbora određena je najniža cijena drveta od 280 Kuna po metru. Također se određuje cijena vinu i to 210 Kuna po gradu. Ova je cijena određena za kotare Brač i Hvar. Prema tome neka proizvođači vina ne nasjedaju trgovcima, koji bi im možda govorili da oni u drugim mjestima mogu da jeftinije kupe vino.«

Naređenje NOO Pučišća od 1. decembra 1942. godine glasi: »Naređuje se svima onima koji donose hranu u mjesto za prodaju da se moraju pridržavati ovih cijena: Za kukuruz kupljen u okolici Sarajeva određuje se cijena od 90 Kuna po kilogramu. Za kukuruz kupljen u Metkoviću i drugim obližnjim mjestima, gdje su više cijene, odredit će se cijena prema računima, koje trgovac (prodavač) podnese Narodnooslobodilačkom odboru.«

Odnos i briga prema narodnoj imovini izražena je u okružnici Predsjedništva Kotarskog NOO-a Brač iz Sutivana od 30. decembra 1942. godine, koja je bila upućena svim NOO-ima kotara Brač, a koja glasi: »Dragi drugovi, vama je vrlo dobro poznato, da su potrebe Narodnooslobodilačkog fronta i Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske svakog dana sve veće, a uporedo s time teškoće oko nabave potrebnih materijalnih sredstava. Zato svi narodnooslobodilački odbori moraju uložiti najveći trud oko nabave potrebnih sredstava i ujedno obratiti naročitu pažnju pravilnom upravljanju i trošenju svega onoga čime raspolažu. Imovina narodnooslobodilačkih odbora

je narodna imovina i s njome se ne smije lakomisleno postupati, već sa najvećim oprezom. Ovo treba imati naročito u vidu u sadašnje vrijeme, kada naš narod podnosi strašne dane ispunjene glađu. Nikada ne smijemo smetnuti s uma, da smo mi predstavnici naroda koji se bori za slobodu i sretnu budućnost i da, kao takovi, moramo odgovarati tome narodu za sve postupke i to u svako doba: kako danas tako i sutra, u momentu oslobođenja. Zato, da se ne bi dogodila kakova neugodna iznenađenja, potrebno je, da svi narodnooslobodilački odbori vode točne pismene zabilješke, kako o svim primicima tako i o svim izdacima, da u svako doba budu u stanju pružiti dokaze o svom pravilnom radu u pogledu upravljanja s narodnom imovinom...«

Valja posebno istaknuti i to, da su Narodnooslobodilački odbori kao organi vlasti već u 1942. godini ostvarivali ulogu suđenja u cilju zaštite ličnosti i interesa narodnih masa. Nadalje, valja podvući i to, da su pojedini narodnooslobodilački odbori organizirali u svojoj režiji mehaničke radione, gdje su se proizvodile i bračke bombe (kao u Pučišćima i Selcima), zatim postolarske radione (kao u Selcima, Nerežišćima i Sutivanu), a u Selcima je postojao čak i mlin gdje se je mlio kukuruz, te bolnica, u kojoj su se liječili partizani.

Pošto se ova aktivnost odvijala na okupiranom otoku, znatnu poteškoću u radu narodnooslobodilačkih odbora predstavljao je zadatak čuvanja onog materijala sa kojim su odbori raspolagali. Iz te potrebe nastali su takozvani bunkeri u kojima se držala hrana, odjeća i obuća, kao i drugi materijal (Selca, Sutivan) ili u špiljama i gomilama (Bol, Obršje, Sutivan), a upotrebljavana su u tu svrhu i skloništa u crkvama (Bol, Nerežišća) i kućne cisterne. Ulje, sa kojim su raspolagali odbori, držano je u zemlji u željeznim bačvama. Sistem bunkera nije služio samo za spremanje i čuvanje materijala već i za ljude, gdje su se povremeno zadržavala i nesmetano radila pojedina rukovodstva. Tako je na primjer u Sutivanu u augustu mjesecu 1942. godine u toku jedne noći u polju Bistrici — u neposrednoj blizini mjesta — razvaljena jedna poljska gomila i ponovno na isto mjesto i u istom obliku uspostavljena, ali ista samo po vanjskom izgledu, dok je unutrašnjost gomile bila šuplja i obložena daskama. Gomilu su jednim dijelom — kao što je to obično na Braču — prikrivale grane maslinovog drveta pa je na tom dijelu ostavljen jedan mali otvor, sličan otvoru na prednjem dijelu ribarske lađe, koji je služio kao ulaz u unutrašnjost gomile. Tu je bila centralna kancelarija Predsjedništva Kotarskog NOO-a Brač i odatle se obavljalo dopisivanje sa područnim narodnooslobodilačkim odborima otoka i sa Pokra-

jinskim rukovodstvom Dalmacije. U toj su se kancelariji pisali izvještaji Kotarskog komiteta i Okružnog komiteta za Brač — Hvar — Šoltu, Pokrajinskom komitetu KPH za Dalmaciju i IV. Dalmatinskoj operativnoj zoni koja se nalazila na Dinari. Zahvaljujući ovakovoj umješnosti bilo je moguće, da se redovno i nesmetano sastavljaju i dostavljaju izvještaji sa Brača političkom i vojnom rukovodstvu Dalmacije, tako da je koncem 1942. godine, od strane rukovodstva Dalmacije, Brač bio istaknut za primjer u vršenju dužnosti izvještavanja i održavanja veza sa pokrajinskim rukovodstvom.

Svestrana aktivnost narodnooslobodilačkih odbora na okupiranom Braču privukla je pažnju i »Našeg izvještaja«, organa Pokrajinskog komiteta, koji je na primjerima otoka Brača isticao ulogu i zadatke NOO-a kao organa narodne vlasti na okupiranom teritoriju. Tako je u novembru mjesecu 1942. godine »Naš izvještaj« iz Splita ovako pisao: »U većini sela narod je ujedinjen pod vodstvom svojih NOO-a. Jedina vlast koju narod priznaje svojom jesu narodnooslobodilački odbori, iako teritorij još nije potpuno oslobođen od neprijatelja. NOO-i imaju i u neoslobođenim krajevima autoritet vlasti. Narod izabire svoje NOO-e, on znade za njih, on od njih traži propusnice i legitimacije, na njih se obraća radi organiziranja ishrane. NOO-i nisu dakle u tim neoslobođenim krajevima samo organizatori borbe, nego i začetak prave demokratske vlasti.«

Svakako, naročito značajna funkcija NOO-a očitovala se u njihovoj borbenosti i sposobnosti, naime u tome što su odbornici bili svakodnevna zamjena i pomoć oružanom partizanskom odredu.

Prvo potpuno oslobođenje Brača nastupilo je u danima kapitulacije Italije i trajalo je do okupacije otoka od strane Nijemaca, t. j. od 10. septembra 1943. godine do 13. januara 1944. godine.

To je vrlo kratko razdoblje, ali je ono bilo dovoljno, da se potvrdi povezanost tekovina i organizacija Narodnooslobodilačke borbe sa narodom otoka Brača. Tako su 7. decembra 1943. godine bili raspisani izbori za narodnooslobodilačke odbore na cijelom otoku, koji su se održali 12. decembra 1943. godine.

Evo sadržaja oglasa, kojim su ti izbori bili raspisani i na kojima je narod izrazio jednodušno povjerenje svojoj narodnoj vlasti:

»Odlukom Oblasnog Narodnooslobodilačkog odbora Dalmacije, a u saglasnosti sa Okružnim NOO Srednje-dalmatinskog

otočja riješilo se da se u nedjelju dana 12. XII. provedu izbori za narodnooslobodilačke odbore u svim mjestima na otoku Braču.

U ovim historijskim danima, kada su naši narodi preko AVNOJ-a izabrali Nacionalni komitet, kao jedino legitimno predstavništvo naroda Jugoslavije, treba sav narod otoka Brača da izrazi svoju privrženost Nacionalnom komitetu. To će izvršiti, ako sav izađe na izbore i izabere takove odbore na koje se može u svako doba osloniti naš narod kao i naša viša politička predstavništva skupa sa Nacionalnim komitetom na čijem se čelu nalazi najveći sin našeg naroda Maršal Josip Broz Tito.

Našim odazivom na izbore dokazat ćemo privrženost Narodnooslobodilačkoj borbi, Nacionalnom komitetu koji nas vodi ljepšoj budućnosti i sigurnoj skoroj pobjedi u kojoj će da žive svi narodi Jugoslavije po slobodnim i federativnim principima.

Ovi izbori treba da budu izraz borbene i slobodne volje te jedinstvenosti naroda ovog otoka koji se bori zajedno sa čitavim hrvatskim narodom i ostalim bratskim narodima Jugoslavije. K tome izbori treba da budu znak i dalji stepen teške i krvave borbe protiv fašizma i njegovih pomagača: ustaša, četnika i izbjegličke vlade sa dinastijom Karađorđevića i kraljem Petrom, koji su uzročnici bratoubilačkoj borbi u našoj zemlji. Oni su samim tim postali neprijatelji naših naroda, te im narod treba da sudi kao zločincima.

Uvjereni smo, da će narod Brača putem izbora pokazati svoju visoku hrvatsku nacionalnu svijest i privržnost narodnoj borbi uz koju će čvrsto ostati sve do njenog završetka, pak vas zato ovim pozivamo da se svi nađete na biralištima.

Pravo da biraju i da budu birani imaju svi rodoljubi koji su navršili 18 godina bez obzira na spol, vjeru i narodnost, a vojnici bez obzira na starost (u koliko se nalaze u svom zavičajnom mjestu).

Detaljnije obrazloženje dat će izborna komisija.

Svi na izbore, učvrstimo vlast naroda!

Dan izbora za narodnu vlast neka bude manifestacija svih antifašističkih snaga otoka Brača!

Živio Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije!

Živio Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito!

Smrt fažismu — Sloboda narodu!«

Sastav i sjedište Kotarskog NOO-a mijenjao se u ovom razdoblju. Na kotarskoj konferenciji, koja je održana 11. aprila 1943. godine izabrano je novo rukovodstvo od 11 članova, u kome je Ico Biočina zauzimao položaj predsjednika, a Dinko

Ljubetić položaj tajnika. Zatim u ljetu iste godine za predsjednika je bio izabran Blaž Sekul, a za tajnika u jesen 1943. godine Borko Vranjican.

Uz partijsku organizaciju i narodnooslobodilačke odbore važnu ulogu u razvitku narodnooslobodilačke borbe izvršile su organizacije Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), Savez mlade generacije (SMG), odnosno Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske (USAOH) i Antifašistički front žena (AFŽ).

Uz SKOJ kao organizaciju komunističke omladine, koja je u nekim mjestima još prije kapitulacije Jugoslavije postojala (Bol, Pučišća, Selca), razvijala se omladinska organizacija, koja je u svom sastavu obuhvatala najšire redove patriotske omladine. Tako su prve organizacije Saveza mlade generacije osnovane već u prvoj polovini 1942. godine, koje su u svoje redove privukle toliki broj omladine na otoku Braču, da su se u prvoj godini okupacije održavali masovni sastanci omladine po mjestima otoka. Do kraja 1942. godine organizirana je potpuna mreža mjesnih i općinskih odbora SMG, a početkom januara osnovan je Kotarski odbor SMG. Međutim, kada se naknadno SMG preobrazio u USAOH, tada je u augustu 1943. godine, održana kotarska konferencija USAOH za otok Brač u Nerežišćima, na kojoj je izabran Kotarski odbor od 5 članova. Sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a i predsjednik Kotarskog odbora SMG bio je Ive Marinković-Srećko, dok nije došlo do osnivanja Okružnog komiteta SKOJ-a za Brač-Hvar-Šoltu na konferenciji održanoj 15. augusta 1942. godine, kada je bio izabran za sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a.

Sličan razvitak imala je i organizacija žena — AFŽ. Prvi odbori AFŽ-a osnovani su u februaru i martu 1942. godine, a zatim općinski odbori. Kotarski odbor AFŽ formiran je u decembru 1942. godine na kotarskoj konferenciji, koja je održana u Pražnicama. Za prvu predsjednicu bila je izabrana Draga Lukinović-Sulić iz Pučišća. Druga kotarska konferencija AFŽ održana je 24. juna 1943. godine u Dračevici na kojoj je prisustvovalo 56 delegatkinja. Ponovno je izabran Kotarski odbor AFŽ, i to od 17 članica. Jedna od značajnijih konferencija bila je konferencija žena odbornica narodnooslobodilačkih odbora, koja je održana 18. augusta 1943. godine, a koja je razmatrala pitanja narodne vlasti i odnosa žena prema narodnooslobodilačkim odborima. U mjesecu oktobru (nakon kapitulacije Italije) izvršeni su u svim mjestima izbori za odbore AFŽ-a, a u novembru 1943. godine održana je u Bolu na Braču Druga

oblasna konferencija AFŽ za Dalmaciju na kojoj je glavni referent bio Dr. Miloš Žanko, tajnik Oblasnog NOO-a Dalmacije.

* * *

Oružana borba na otoku za vrijeme talijanske okupacije (kao i za vrijeme čitavog Oslobodilačkog rata) razvijala se pod isključivim vodstvom Komunističke partije.

Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju odmah u času kapitulacije stare Jugoslavije dao je direktivu, kako partijskim organizacijama, tako i narodu o potrebi prikupljanja oružja.

Dana 20. aprila 1941. godine došao je na Brač Ivo Marinković, član CK KPH radi provjere kako stoji sa prikupljanjem oružja. Pošto je rodom iz Sutivana, svratio je najprije u Sutivan, odakle je uputio Želimira Blaževića preko Nerežišća u Bol, a sam je obišao mjesta sjeverne strane otoka, t. j. od Supetra do Selaca.

Najuspjelija akcija na prikupljanju oružja bila je akcija, koju je neposredno nakon kapitulacije stare Jugoslavije izvršila grupa iz Bola pod rukovodstvom tamošnje partijske organizacije na čelu sa Benkom Matulićem. Rezultat ove akcije izrazio se u oduzimanju od žandarmerijskog voda u Bolu dva puškomitraljeza, 16 vojničkih pušaka, 20 bomba, 4 sanduka municije i vojničke opreme za 12 ljudi. Oduzeto oružje i oprema skrilo se u potkrovlje crkve, a zatim u jednu špilju u polju Smokvici. Pošto je s tim u vezi uslijedilo naređenje hapšenja najistaknutijih mještana, došlo je do bijega jedne grupe Boljana iz mjesta pod oružjem, i to 17. jula 1941. godine. Tako se oformljuje prva udarna oružana grupa na otoku Braču, koju su sačinjavali Benko Matulić, Joze Bodlović, Josip Marinković-Bepo, Zorko Stanušić-Modrić, Dinko Cvitanić i Josip Breškovi-Golub. Slaba ustaška vlast uz pomoć postojeće žandarmerije, nije mogla da obračuna sa ovom grupom, tako da 4. augusta 1941. godine dolazi uštaška kaznena ekspedicija na otok Brač, blokira mjesto Bol, hapsi desetak Boljana iz redova obitelji odbjeglih ljudi i vrši pretres terena na Braču, ali bez ikakvog uspjeha, jer je već tada Narodnooslobodilački pokret uživao simpatije naroda.

U ovoj akciji na prikupljanju oružja uspijeva Selčanima da dođu do tri vojničke puške, kao što je i u još nekim mjestima uspjelo da se prikupi po neka puška.

Nakon toga što je ustaško rukovodstvo uvezeno na otok Brač 13. juna 1941. godine i dekretiralo u pojedinim mjestima mjesne funkcionere, započinje zastrašivanje naroda putem održavanja »zborova« po mjestima (logornik Eterović et comp.), na kojima naoružane ustaše prijete narodu, da je došlo vrijeme kada nije potrebno tražiti od naroda gumene kuglice pošto

ustaše imaju željezne. Nemoćni u svom nastojanju da pridobiju narod za ustašku NDH, a shvaćajući da je Komunistička partija osnovna snaga koja se suprotstavlja njihovim nastojanjima, ustaše pribjegavaju pozivanjima naprednih omladinaca pred svoje organe u kotarski centar u Supetar, da bi onda nastavili sa premetačinama po seoskim kućama i pokušajima hapšenja. Međutim, pokušaji hapšenja završavaju bezuspješno i ne samo bezuspješno. Umjesto da ovim postupcima zastraše narod i da ga pokore, ti postupci stvaraju jednu posebnu kategoriju tako-zvanih političkih bjegunaca, koji se rastaju sa dotadašnjim načinom života i rada u selu, da bi se naoružali i spremili za nastupajući otpor. Ovoj kategoriji lica priključili su se nešto kasnije i ona lica, koja su odbila pozive za ustašku vojsku.

U početnom razdoblju, kada se ni na kopnenom dijelu Dalmacije nije još razbuktao oružani ustanak, posebne teškoće na samom otoku očitovale su se u tome kako i na koji način prihvatiti i podržavati ilegalne grupe po mjestima koje su postajale sve brojnije. To je bio jedan od razloga što su u prvom razdoblju Narodnooslobodilačke borbe ekonomske akcije zauzele dosta značajno mjesto. Uporedo s time zauzele su značajno mjesto akcije uništavanja i paleža svih dokumenata koji su mogli da posluže ustaškom režimu u njegovom nastojanju oko mobilizacije ljudstva, naplati poreza i tome slično. Uopće radilo se na tome, da se kroz sve moguće oblike aktivnosti onemogući ustaški aparat u ostvarivanju njegovih protivnarodnih zadataka i da se kroz razne početne oblike borbe podigne borbena sposobnost i odlučnost naroda na otoku.

Uz postanak udarne grupe u Bolu, svakako je karakterističan postanak i razvitak jedne udarne grupe na području sela Pražnice. Ovdje su prvi odbili pozive ustaškoj vlasti Ivan Ivelić i Mate Koljatić-Sisle. Oni su se u početku krili u brdu Gračišće, pa kod udarne grupe iz Bola, te u šumici Velo Čelo. Ovoj dvojici se priključio u decembru 1941. Joze Štambuk, radnik iz Pučišća. Kao trojka sarađivali su sa grupom iz Bola i učestvovali u zajedničkim ekonomskim akcijama. U februaru 1942. godine priključio im se Stjepan Galetović-Štefan, radnik iz Pučišća, u martu student Andrija Lukinović iz Pučišća, a u aprilu Čoći Michieli, Boženko Michieli, Nikola Mihaić-Bačića i Ljubo Eterović, tako da je ova grupa porasla na devet boraca. Ovu grupu u toku njenog stvaranja napadali su kod Veštaca u februaru 1942. godine žandari, a zatim talijanska patrola i četa domobrana sa žandarima. Kada se formirala, ova grupa nije se držala samo svog mjesta već se povezivala sa grupom iz Bola, sa kojom je rukovodio Josip Marinković-Bepo, grupom iz Murvice (Juraj Glasinović) i grupom iz Obršja (Kušćevići),

tako da su zajednički učestvovali u nizu ekonomskih akcija, posebno u Gornjem Humcu kod ustaškog rojnika, te u Pučišćima i u Pražnicama. U ovo vrijeme najznačajnija ekonomska akcija bila je ona, koja je u aprilu mjesecu izvršena kod ustaškog popa Ante Biskupovića u Pražnicama. Važna akcija ove grupe bila je akcija u Postirama, kojom prilikom su od financijske straže oduzete tri puške, i to 19. juna 1942. godine. Uz ovako oformljene udarne grupe do mjeseca juna 1942. godine postojale su u pojedinim mjestima i udarne grupe sastavljene od samih članova Komunističke partije, jer se smatralo, da su svi članovi Partije mobilizirani od onog dana, kada je Partija pozvala na oružani ustanak.

Nakon Drugog partijskog savjetovanja za kotar Brač, koje je održano u Bolu u februaru 1942. godine, izvedena je prva oružana akcija, i to 14. marta 1942. godine poviše mjesta Bola na području Dubov-Dolca. Akciju je izvršila udarna grupa iz Bola pod rukovodstvom Bepa Marinkovića, kada su se tri žandarma vraćala iz Bola za Selca i Pučišća. Tom prilikom likvidiran je žandarmerijski narednik, koji se na poziv rukovodioca udarne grupe nije htio predati već je odgovorio vatrom. Druga dvojica žandarma su se predala. Tom prilikom zaplijenjene su tri puške, jedan revolver, dvije bombe, oko 600 metaka i oko 50 kg. hrane.

Poslije ove akcije, a obzirom na brojne bjegunce koji nisu htjeli da se odazovu pozivu u ustašku vojsku, došla je na Brač ustaška vojska i podijelila se u dvije grupe u svrhu čišćenja otoka. Jedna grupa ustaške vojske na sektoru Gornjeg Humca naišla je na Milenka Taraša-Crnog iz Gornjeg Humca, otvorila vatru i ranila ga. Pucali su i za trojicom iz pražničke grupe, ali bez ikakvog uspjeha. Pošto blokada Bola nije popuštala, to je na drugoj strani otoka udarna grupa iz Sutivana i Donjeg Humca izvršila napad na žandarmerijsku patrolu i tako odvukla pažnju ustaške vojske od Bola, čime je bio olakšan položaj udarne grupe na sektoru Bola.

Sutivanska udarna grupa u aprilu mjesecu 1942. godine izvršila je akciju na financijsku patrolu, i tom prilikom zaplijenila 2 puške i oko 100 metaka, a u mjesecu maju ekonomsku akciju na skladište sardina u Bobovišćima, gdje je zaplijenjeno 1100 kg konzervirane tunine i 3 hektolitra ulja.

Odlučnu prekretnicu za uspješniji razvoj Narodnooslobodilačkog pokreta na otoku Braču predstavlja Vojno-političko savjetovanje partizanskih rukovodilaca i političkih radnika iz svih krajeva Dalmacije, koje je krajem maja i početkom juna 1942. godine održana na Vještić-Gori (na Dinari) pod rukovodstvom Vicka Krstulovića, sekretara Pokrajinskog komiteta

KPH za Dalmaciju i komandanta IV. dalmatinske operativne zone, na kome su donesene odluke o mjerama za daljnji razmah svih forma borbe i organizacije Narodnooslobodilačkog pokreta, usmjerene na podizanje širokih narodnih masa na sveopći narodni ustanak. U ime kotarskog partijskog rukovodstva otoka

Jozo Bodlović

Brača ovom su savjetovanju prisustvovali Benko Matulić i Jerko Radmilović. Sama činjenica da su sa okupiranog otoka mogli predstavnici otoka Brača da dođu do Dinare, da prisustvuju savjetovanju na oslobođenom teritoriju, te da se povrate na otok Brač, i to kao takozvani ilegalci, dovoljno je jasno govorilo o čvrstini i širini Narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji već u prvoj godini okupacije. Trebalo je sa otoka Brača doći ilegalno u okupirani Split (preko Sutivana skriveni u sutivanskom brodu), zatim se probiti iz Splita u Solin, a iz Solina na »vezu« u špilju Ivan-Ban na Planini Kozjak, tamo primiti oružje pa uz pratnju Solinskog partizanskog odreda preći planinu Moseć i planinu Svilaju da se dođe na Dinaru. Zatim istim putem natrag na otok Brač.

Čim su se 13. juna 1942. godine delegati povratili na Brač pristupilo se ostvarivanju odluka ovog vojno-političkog savjetovanja. Zato je 19. juna 1942. godine održano partijsko savjetovanje Brača sa 26 delegata iz postojećih partijskih organizacija otoka, i to na Crnici kod Vidove Gore. Jedan od osnovnih zadataka tog savjetovanja sastojao se u organizacionom vojnom oformljenju postojećih udarnih grupa. Na osnovu ocjene političkog stanja na otoku, povoljnih uvjeta za daljnje razbuktavanje narodnog ustanka, kako na samom otoku tako i u kopnenom dijelu Dalmacije, zaključeno je, da se osnuje Četa bračkih partizana, i da se uporedo s time pristupi odašiljanju dobrovoljaca na dalmatinsko kopno, gdje treba da se popune i ojačaju partizanski odredi. Za dan osnivanja Čete bračkih partizana izabran je 22. juni.

Tako 22. juna 1942. godine dolazi do osnivanja Čete bračkih partizana sastavljene od 62 borca, podijeljena u tri voda, a organizirane u skladu sa postavljenim principima o organiziranju partizanskih odreda. Za komandira čete određen je Josip Marinković-Bepo iz Bola, koji se već ranije u udarnoj grupi iz Bola bio istakao i, što je u uvjetima postojanja spomenutih udarnih grupa, održavao sa njima veze po vojnoj liniji. Za komesara čete bio je određen Zorko Stanušić - Modrić iz Bola. Vodnik voda, koji je imao u početku djelovati na zapadnom dijelu otoka, bio je Roko Negodić iz Sutivana, a vodni delegat Dinko Ljubetić iz Sutivana; vodnik voda koji je imao djelovati na istočnoj strani otoka bio je Niko Mihaić iz Pučišća, a vodni delegat Štefan Galetović iz Pučišća, koga je uskoro zamijenio Jakša Petrić iz Postira, pošto je Galetović uslijed nesretnog slučaja izgubio život. Sa onim vodom, koji je imao djelovati na središnjem dijelu otoka, neposredno je rukovodila sama komanda čete. Zborno mjesto bilo je na Crnici.

Na sam dan osnivanja čete — pri prolasku za mjesto gdje se je imala osnovati četa — grupa partizana sa područja Pučišća i Pražnica dočekala je žandarmerijsku patrolu kod sela Pražnice, te likvidirala jednog žandarma i omraženog ustaškog učitelja i tom prilikom zaplijenila pušku i pištolj.

Osnutkom čete bračkih partizana zaoštrava se borba na otoku i vrši konačan obračun sa svim onim malobrojnim izdajnicima, koji nisu bili uspjeli da se u paničnom strahu odreknu svojih funkcija u ustaškom aparatu i da pobjegnu sa otoka u unutrašnjost, većinom u Zagreb. Ujedno se razoružavaju preostale žandarmerijske i financijske stanice. Tako se 25. juna

1942. godine vrši napad na ustaškog popa u Povljima i Mircima, a 29. juna 1942. godine na ustašu i talijanskog doušnika u Povljima.

U ovom naletu Čete bračkih partizana zauzima značajno mjesto razoružanja 14 domobrana u Sutivanu, kojom prilikom je zaplijenjeno 14 pušaka, oko 2000 metaka kao i druga vojnička oprema. Akcija je izvršena u samom mjestu u punoj saradnji između Narodnooslobodilačkog odbora, odnosno mjesnih aktivista, i Čete bračkih partizana, dakle na način kako su obično vršene sve značajnije vojne akcije na otoku.

Uporedo sa vojnim akcijama Četa bračkih partizana primjenjuje jedan poseban oblik svoje djelatnosti, t. j. obilazi mjesta na otoku, gdje ih narod oduševljeno prima. Tako se 5. jula 1942. godine održao prvi politički zbog ovakove vrste u Postirima. Tom prilikom Četa bračkih partizana, u punom svom sastavu, vojnički opremljena i naoružana umarširala je u mjesto pjevajući svoju pjesmu, pjesmu bračkih partizana:

»Iz mora se otok diže,
Partizanska pesnica,
Fašizam će na njem skršit
Partizanska desnica.

Partizani mi smo bračkí,
Škrapi, trnju navikli,
Ustali smo branit zemlju
Iz koje smo iznikli.

Česmina i smrič nam zaklon,
Sušanj meka postelja,
Hranu našu od dušmana
Uzimamo s obilja.

Od Mosora, Biokova
Plavo more dijeli nas,
S drugovima preko mora
Mi pojimo u sav glas.

Partizani mi smo bračkí,
Škrapi, trnju navikli,
Ustali smo branit zemlju
Iz koje smo iznikli«.

Ovu pjesmu je spjevao partizan Andrija Lukinović iz Pučišća. Okupljeni narod oduševljeno je pozdravio svoje borce. Žene i djevojke posipale su partizane cvijećem. Na zboru je govorio Benko Matulić.

O borbenom raspoloženju prvih bračkih partizana govori i događaj koji je povezan uz jedan nesretni slučaj. Naime, kada je politički delegat partizanskog voda Štefan Galetović iz Pučišća bio smrtno povrijeđen, molio je drugove iz svog voda, da mu, dok umire, pjevaju Internacionalu. Iako bolno potreseni ovim događajem, njegovi drugovi su toj njegovoj želji udovoljili. Umro je sa riječima: »Žao mi je što umiren, jer ne ću moći zajedno sa vama da nastavim borbu protiv okupatora, a za slobodu svoje domovine«.

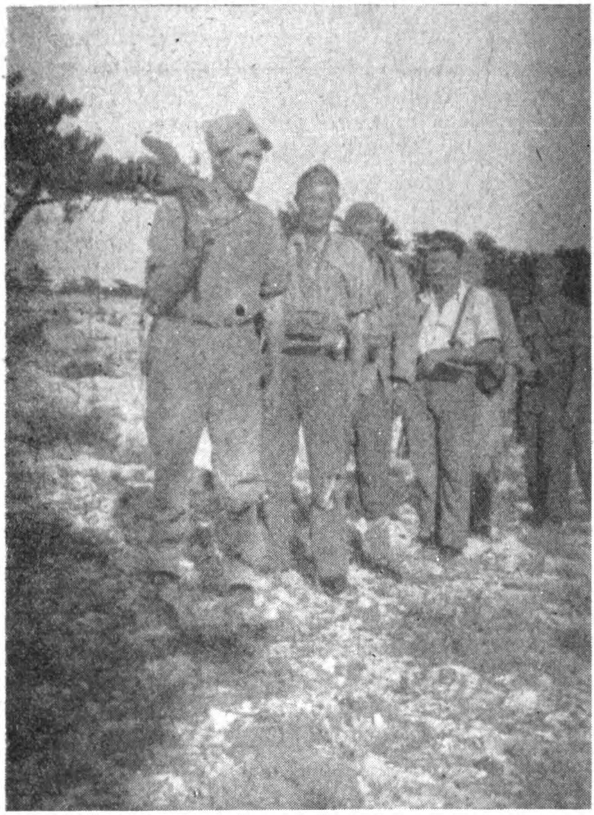
Sutradan nakon održanog zbora u Postirima spaljena je vojna arhiva u općinskoj zgradi, a u noći od 8. na 9. jula — da se onemogući talijanskom okupatoru odvoženje i korištenje maslinovog ulja i ostalog materijala iz tvornice sardina u Postirima, — organizirana je velika ekonomska akcija u kojoj su učestvovali ne samo partizani, već i brojni politički radnici i ostali rodoljubi iz većine mjesta otoka. U ovoj akciji moralo se upotrebiti preko 100 mazgi i konja. Tom prilikom u toku jedne noći zaplijenjeno je oko 100 hektolitara ulja, 160 barila slane ribe, 100 kg kositra i više sanduka sardina.

Iste noći, dok je vršena ova velika ekonomska akcija, javljeno je iz Supetra, da će slijedećeg dana ujutro sa motornim brodom proputovati iz kotarskog centra Supetra za Omiš tri ustaška funkcionera. Donesena je odmah odluka, da se sva trojica uhvate, pa je izvršenje ovog zadatka povjereno II. vodu čete. Ujutro sačekali su motorni brod — na kome su bili brojni putnici — tri partizana presvučena u civilna odijela, dok su po obali bili razmješteni ostali partizani. Kada je brod stigao u postirsku luku, partizani su upali na brod, uhapsili trojicu ustaških funkcionera, poveli ih u unutrašnjost otoka, gdje se nalazila komanda čete. Tamo im je suđeno pa su likvidirani.

Međutim, istog dana, kada je izvršena akcija na ustaške funkcionere na motornom brodu u Postirima, iskrcala se na 4 strane otoka Brača talijanska kaznena eskpedicija u sastavu od 1750 vojnika, koju su pratila 3 ratna broda i jedan avion. Ova ekspedicija donijela je na otok i 4 tenka i više kamiona, a došla je sa zadatkom da na otoku pronađe partizane i da ih likvidira. Ekspedicija je 3 dana obilazila otok, no pošto nije uspjela da pronađe partizane, to je nakon izvršene pljačke napustila otok.

Dana 14. jula 1942. godine izvršena je akcija zaustavljanjem na otvorenom moru motornog broda koji je dolazio iz Milne. Kod jednog žandarma zaplijenjene su dvije puške, koje je imao da prenese u Omiš, a 20. jula iste godine likvidiran je u Bolu jedan žandar.

U augustu 1942. godine dva partizana upala su noću u žandarmerijsku stanicu u Bobovišćima na moru i zaplijenila dvije puške.

Borci Bračkog partizanskog odreda g. 1942 na Vidovoj gori

Razmah oružanih akcija na samom otoku, kao i na kopnenom dijelu Dalmacije, posebno na Biokovu, uvjetovao je, da se započme sa organiziranim odašiljanjem boraca izvan otoka Brača. Tako 5. augusta 1942. godine odlazi prva grupa od 25 omladinaca, koja je upućena u Biokovsko-neretvanski partizanski odred. Time Bračani nastavljaju oružanu borbu izvan svog užeg zavičaja, da u daljnjem razvoju Oslobodilačkog rata dadu svoj prilog po svim krajevima naše zajedničke domovine, gdje to potrebe rata zahtijevaju.

U augustu nastavlja se sa likvidacijom pritajenih špijuna u Milni, Ložišćima i Selcima. Ujedno se pale vojni spiskovi u Ložišćima i Milni.

Na sektoru Sutivana, također u augustu 1942. godine, vrši se na moru napad na jedan brod i plijeni svo natovareno žito za potrebe partizana i naroda, jer se na Braču oskudijevalo u živežnim namirnicama. Ovu akciju potpomogli su mnogi Sutivanjani, jer je bilo potrebno da se zaplijenjeno žito prenese s obale u unutrašnjost otoka, da ga ne bi otkrila talijanska okupatorska vojska. Samo zahvaljujući masovnom učešću naroda, ova dosta teška i obimna ekonomska akcija, mogla je biti izvršena u roku od jednog sata.

Dan prije ove akcije izvršen je napad na žandarmerijsku stanicu u Milni, gdje je zaplijenjeno 8 pušaka i izvjesna količina municije, iako se u mjestu nalazio talijanski vojni garnizon. U isto vrijeme 3 partizana (Roko Negodić, Dinko Ljubetić i Toma Grubšić) upala su u kotarsko sjedište Supetar, gdje je bio glavni garnizon talijanske vojske, i za vrijeme radnog dana zaplijenili su kod Poreske uprave nešto zlatnog nakita i 500.000 Kuna.

U augustu mjesecu 1942. godine brački partizani zaplijenili su jedan brzi motorni čamac u Splitskoj, koga su noću koristili (a ponekad i danju) za obilazak pojedinih mjesta na otoku. Čamac se danju povlačio na kopno i skrivao u šumarsku uvalu Stinivu na sutivanskom području. Ovaj postupak bračkih partizana izazvao je osobiti bijes okupatora.

U nizu ekonomskih akcija zauzima značajno mjesto i akcija, koja je izvršena 15. augusta 1942. godine u Bolu, kada se iz podruma jednog njemačkog poduzeća zaplijenilo 12 vagona vina i 4 vagona višnjaka. Ujedno je tom prilikom na otvorenom moru zadržan teretni brod natovaren sa 3 vagona vina i upućen s otoka Brača partizanima na Biokovo. Zaplijenjeno vino u Bolu najvećim dijelom je podijeljeno od strane narodnooslobodilačkih odbora narodu Brača.

U Supetru je izvršen 9. septembra 1942. godine od strane Čete bračkih partizana noćni napad na žandarmerijsku i financijsku stanicu. Međutim, uspjelo je jedino da se razoruža financijsku stanicu, te je tom prilikom zaplijenjeno 5 pušaka, 2 revolvera, 6 bombi, 400 metaka i nešto vojničke opreme.

Nešto poslije ove akcije (18. septembra) upućena je druga grupa od 30 partizana na Biokovo. Ovog puta prebačaj je izvršen direktno, t. j. iz uvale Zvirje kod Povlja na područje Baške Vode. Zatim je 12. oktobra 1942. gdine upućena treća grupa od 42 partizana sa Brača na Biokovo, i to također iz uvale Zvirje na područje Baške Vode.

U situaciji potpuno izgrađenog moralno-političkog jedinstva naroda i kraj poraslog borbenog raspoloženja, uz potpuno izgrađen sistem narodnooslobodilačkih odbora, koji su uživali nepodijeljeno povjerenje naroda na otoku, došlo se do zaključka da nisu potrebne veće partizanske jedinice na Braču. Smatralo se, da je u ovakovim uvjetima potrebnije ojačati partizanske jedinice na kopnenom dijelu Dalmacije. Zbog toga je političko rukovodstvo otoka Brača odlučilo, da se Četa bračkih partizana uputi

Bračka partizanska četa pred polazak u akciju g. 1942

na Biokovo, gdje treba da se uključi u veće partizanske jedinice sa širim mogućnostima manevriranja i akcije. Tako je početkom novembra 1942. godine upućena Četa u sastavu od 80 boraca pod komandom Josipa Marinkovića-Bepa i komesara Nikole Mihaića. Prebačaj je izvršen iz uvale Zvirje kod Povalja na područje Baške Vode. Po dolasku na područje Biokova Četa je na vlastitu inicijativu izvršila jednu akiju na talijansku vojničku kolonu, koja se kretala između Dubaca i Zadvarja. Tom prilikom uništena su 3 kamiona, ubijeno 9 vojnika, a zarobljena 2, dok su zaplijenjena 2 puškomitraljeza, 10 pušaka i nešto drugog materijala.

Odlaskom sa Brača ove čete, na Braču je ostao vod pod komandom dotadašnjeg vodnika Roka Negodića sa vodnim delegatom Zorkom Stanušićem. Ovaj vod je imao zadatak, da i dalje podržava svojim povremenim akcijama borbeni kurs i da prihvaća nove dobrovoljce u cilju da ih spremi za borbu pa da ih tako pripremljene prebaci na kopneni dio Dalmacije za tamošnje partizanske jedinice.

Odlazak većeg dijela partizana sa otoka Brača nije umanjio borbenu spremnost i sposobnost bračkih partizana, koji su uvijek imali podršku naroda i kojima su se u potrebnom momentu priključivali u prvom redu odbornici, a zatim i svi ostali aktivisti Narodnooslobodilačkog pokreta. Narodnooslobodilački odbori su uz pomoć antifašističkih organizacija svojim radom i borbenošću nadopunjavali oružanu aktivnost partizanskog odreda. Zato odlazak skoro cijele Čete bračkih partizana na Biokovo nije mogao u suštini da smanji udarnu snagu Narodnooslodobilačkog pokreta. Tako je neposredno nakon odlaska Čete bila izvedena jedna od najznačajnijih akcija na otoku, i to 7. novembra 1942. godine, kada je u predvečerju proslave dana Oktobarske socijalističke revolucije bio uhapšen od strane Talijana član Okružnog komiteta za Brač-Hvar-Šoltu Jozo Bodlović i predsjednik Općinskog NOO-a Bol Andre Jugović. Tada je došlo do akcije na talijanski kamion na cesti između Pražnica i Nerežišća, a u kome su se nalazili komandant talijanske vojske na Braču sa svojom vojničkom pratnjom. Kamion je napadnut i zarobljeno svo ljudstvo. U takovoj situaciji talijanski komandant pristao je, da se uhapšenici, koji su se nalazili u Pražnicama, puste odmah na slobodu, što je odmah i uslijedilo po njegovom pismenom naređenju. Ujedno je obećao, da će biti pušteni na slobodu i ostali Bračani, koji su se nalazili u zatvorima na Braču, Splitu i Šibeniku, što je također naknadno provedeno. Ovom akcijom partizana i odbornika rukovodio je komandant letećeg odreda Roko Negodić.

»Naša borba«, list Narodnooslobodilačkog fronta na otoku Braču, u svom broju 35 od 14. novembra 1952. godine ovako se, između ostalog, osvrnula na ovaj događaj i na tadašnju situaciju: »Dok smo mi Bračani slavili ovaj Dan, pobješnjeli talijanski okupator obilazio je sa naoružanim kamionima naša sela, puškarao iz mitraljeza na ognjeve, puškarao po selima, skidao zastave, brisao sa zidova naše parole, ispisivao svoje fašističke gadarije..., hapsio i progonio bračke rodoljube. Nas taj bijes fašističkih razbojnika, pljačkaša, mizerija i kukavica nije iznenadio ni začudio. Mi ih već dobro poznamo. Jedna naša siromašna žena, kada su joj fašistički razbojnici teško ranili muža u času kada je odlazio na rad u polje, u pravednom svom gnjevu izrazila je stav svih Bračana: »Luka moj, neprijateljska te ruka ubila«. Da, to nije ništa novo, ali novo je to, da smo mi Bračani upravo na taj veliki dan dobacili okupatoru: »dosta više«, ne ćemo da nas više nekažnjeno pljačkate, ugnjetavate i ubijate. Krv za krv — Smrt za smrt. Mi smo pomeli vaše ustaške sluge — ustaške gadove. Možemo mi da udarimo i po njihovim gospo-

darima. Ne straši nas vaše svijetlo oružje i vaše uniforme. Mi Bračani, mi smo učenici i borci našeg učitelja i vođe druga Tita koji nas je učio i uči: »Sve što imamo, svaka puška, revolver, metak, sve je to krvlju osvojeno. Nikada našeg borca ne smije pomesti to kad ima malo municije. Čim ima malo municije, znači — treba je dobiti kod neprijatelja. Talijanska municija za talijanske puške, ona druga za kragujevačke. Dok je neprijatelja, imat ćemo i oružja i sve što nam treba. To je izvor za nas.« Osvetnici i zaštitnici svoga naroda, hrabri brački partizani čuli su krik izgladnjele i podlačene bračke žene: »Luka moj, neprijateljska te je ruka ubila«; čuli su plač nejake djece, osjetili su želju i čežnju svoga naroda za oslobođenjem uhapšenih rodoljuba, i u nezadrživom naletu izvršili napad na talijanski vojni kamion, razoružali ga, zarobili oficira i za zarobljenog talijanskog oficira dobili u zamjenu i oslobodili tri rodoljuba iz Bola, 4 taoca iz splitskog zatvora i ostale rodoljube iz supetarskog zatvora«.

U septembru mjesecu razoružana je žandarmerijska stanica u Nerežišćima, a u oktobru likvidiran je jedan domobran, također u Nerežišćima, koji je odbio da preda pušku.

Kako je talijanski okupator ocjenjivao tadašnju situaciju na otoku Braču mogu da posluže neki tadašnji talijanski dokumenti.

Tako jedan dokumenat, pisan u Splitu s datumom od 11. jula 1942. godine a pod naslovom »Na otoku Braču proglašena je sovjetska republika«, glasi:

»Ovih zadnjih dana izuzetno teška situacija pokazuje se na otoku Braču, čija se sela vide iz Splita, a što izaziva opći strah i zabrinutost u gradu. Ustaške vlasti, osamljene i u opasnosti, napuštaju zonu, koja će sva skoro postati partizanska. Strana propaganda stvara još jedan razlog straha u gradu koji se već osjeća kao središte neprijateljskih akcija. Nejasni su ishodi raznih operacija, pa su zato nejasne glasine koje kolaju naokolo. — Dana 6., 7., 8., 9. i 10. ovog mjeseca situacija u unutrašnjosti otoka Brača neprestano se pogoršavala; vlasti sa svojim ludim bježanjem ostavile su sliku nereda, a i slobode. Partizanske bande, zauzevši sva mjesta (sela na moru i na kopnu) svečano su proglasile komunističku republiku. Crvene zastave se vijore preko puta talijanske obale i hoće da budu zalog i obećanje crvenih ovom narodu. Cijeli Brač se pridružio partizanskim odredima koji su pripremili teren za borbu. Ovo se sve mora pripisati teškom ekonomskom stanju otoka na kome se već bila počela javljati glad. — Iz Splita je

pošlo 500 crnih košulja bataljona Toscana u ratnoj spremi da bi spriječili potpunu propast Bračana«.

Drugi dokumenat je telegram splitskog prefekta Paola Zerbino upućen 24. jula 1942. godine Kabinetu Ministarstva unutrašnjih poslova u Rimu, Ministarstvu unutrašnjih poslova u Rimu i t. zv. vladi Dalmacije u Zadru, koji glasi: »Hrvatski otoci Brač i Hvar, blizu Splita, prešli su u ruke partizana. Načelnik, seoski glavar i ostale hrvatske vlasti bez daljnjega su napustili taj teritorij na osnovu prijetećih pisama. Partizanski odredi su sastavljeni od pravih komunista, pomiješani sa partizanskim elementima kopna, t. j. Makarskog Primorja i poluotoka Pelješca, te onih koji ne će da se odazovu pozivu hrvatskih vojnih vlasti. Lakoća sa kojom su zauzeli otok i ostalo područje rezultat je agilnosti i demagoške sposobnosti kojom ovi dijele hranu stanovništvu, koja je oduzeta oružjem iz raznih magazina i obalnih tvornica sardina. Naše rijetke komande ne mogu intervenirati za sada... Pokazujući vam na tešku situaciju područja s kojima graničimo, nužno se osjeća intervencija naših oružanih snaga da bi se zauzela i civilna vlast«.

Partizanski odred kod Gornjeg Humca g. 1943

Treći talijanski dokumenat pisan je u Splitu 27. jula 1942. godine, a glasi: »Prošle subote poslije podne na trgu je šetao u društvu jednog našeg oficira bivši domobranski satnik Lav Grubić iz Solina, koji je došao sa Brača, gdje su ga partizani razoružali i pod prijetnjom smrti naredili mu da preda ostavku. — Ovim se potvrđuje, da na Braču nema nikakovog ustaškog funkcionera. Doznajemo, da će jedan hrvatski ministar sa svojim pomoćnicima uskoro sa našom torpiljarkom na Brač, da bi sa našim vlastima uredio buduću političku situaciju na tom otoku. — Mi stalno ponavljamo, da bi Brač i Hvar morali dobiti odmah novi administrativni izgled pod zapovjedništvom naših oružanih snaga, da bi uskoro trebala da uslijedi aneksija oba otoka i gradova Metković i Dubrovnik, kako bi se stanovnici spasili od gladi i propasti uslijed unutrašnjih nemira«.

Na razgaranju narodnog ustanka, kako u cijeloj Dalmaciji tako i na samom otoku Braču, izvršio je snažan utjecaj dolazak srpskih i crnogorskih brigada na čelu s vrhovnim štabom NOV i POJ i Titom na granično područje Dalmacije, posebno u vezi sa zauzimanjem Livna u mjesecu augustu 1942. godine.

Riječi Tita izgovorene II. proleterskoj brigadi 17. oktobra 1942. godine izazvale su također snažan odjek u patriotskim osjećanjima Bračana: »Pogledajte, Dalmacija gori. Narod se diže. Dalmatinci idu u partizanske redove, Dalmatinci su već došli u proleterske brigade, Dalmatinci stupaju u udarne brigade, Dalmatinci se dižu u borbu za slobodu i srećniju budućnost svoga naroda. Naše perspektive jasno su na vidiku. One su sigurne. To je pobjeda. Pobjeda je na našoj strani«.

Ovo razdoblje do februara 1943. godine jeste razdoblje u kome se Narodnooslobodilačka borba razgara do općenarodnog ustanka u najvećem dijelu Dalmacije. To je razdoblje u kome su partizanski odredi prerasli u brigade, tako da je osnovano pet brigada i IX. dalmatinska divizija i kada se na području Biokova udaraju prvi temelji našoj — partizanskoj — mornarici. Ne samo što borci Dalmacije odlaze u novoosnovane dalmatinske brigade, već oni odlaze i popunjavaju prorijeđene proleterske srpske i crnogorske brigade.

Upravo u ovom razdoblju dovršava se izgradnja narodne vlasti u Dalmaciji. Naime 28. i 29. januara 1943. godine održana je u oslobođenom Livnu skupština delegata iz cijele Dalmacije na kojoj je izabran rukovodeći organ narodne vlasti za Dalmaciju, t. j. Oblasni norodnooslobodilački odbor za Dalmaciju i njegov izvršni odbor, u koji je izabran i jedan predstavnik sa otoka Brača (Jerko Radmilović).

Međutim, okupator je, u ovom razdoblju Narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji, pokušavao da skrši otpor naroda na otoku Braču, tako je 24. januara 1943. godine mjesna okupatorska posada u Supetru uhapsila u mjestu 4 omladinca, a petoricu u mjesnom partizanskom logoru u blizini Supetra. Sutradan — 25. januara — iskrcala se u Postirima kaznena ekspedicija u sastavu 250 crnokošuljaša i krenula na čišćenje otoka. Ova ekspedicija raspolagala je čak sa dva tenka. Na svom putu po postirskom sektoru ubili su seljaka Mišetić Nikolu, a u Splitskoj uhapsili 18 ljudi, pretežno omladinaca i ubili člana NOO-a Splitske Petra Babarovića. Među uhapšenima nalazio se i predsjednik NOO-a Splitske Srećko Singolo. Nadalje, 26. januara 1943. godine došla je u Supetar druga kaznena ekspedicija crnokošuljaša i sa sobom dovela one omladince, koje je ranije okupator uhapsio na supetarskom logoru. Poslijepodne na groblju u Supetru strijeljana su četvorica ovih omladinaca, i to Stipe Bartičević, Božo Beović, Tonči Vušković i Joško Matić. Njihovo držanje bilo je zaista dostojno boraca NOB-e. Kada su ih vozili na mjesto strijeljanja, pozdravljali su sakupljeni narod partizanskim pozdravom »smrt fašizmu« i pjevali borbenu pjesmu »Prije ćemo mi umrijeti nego svoje zemlje dat« i pjesmu bračkih partizana »Iz mora se otok diže«. Poslije ovih zvjerstava kaznena ekspedicija je pošla na sektor Milne. Tu su uhapsili 30 ljudi, među kojima se nalazio i istaknuti omladinac Ivan Trebotić iz Bobovišća, koga su ubili pri povratku kroz Ložišće. U Bobovišću i Ložišću izvršili su pljačku i zapalili tri kuće.

U izloženoj situaciji Narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji Štab IV. dalmatinske operativne zone, u suglasnosti sa Oblasnim narodnooslobodilačkim odborom Dalmacije, proglasio je početkom februara 1943. godine opću mobilizaciju za sve muškarce od 18 do 30 godina.

Rukovodstvo Brača, iako je otok bio okupiran, prihvaća odluku Oblasnog rukovodstva Dalmacije o mobilizaciji u februaru 1943. godine. U ovoj akciji mobilizacije postignuti su zaista neočekivani uspjesi. Borci su se iz svih mjesta otoka odazvali u najvećem mogućem broju, a narod je davao odjeću i obuću za potrebe ove vojne mobilizacije. Antifašistički front žena dao je u ovoj akciji veliki prilog, jer je trebalo u kratkom roku od nekoliko dana sašiti, odnosno prilagoditi potrebama boraca, mnogo odjeće. Veliku poteškoću predstavljalo je prebacivanje ovako velikog broja boraca sa otoka na kopneni dio Dalmacije. Centri za prikupljanje boraca i njihovo prebacivanje bila su Povlja i Sutivan; svako ovo mjesto za odgovarajući bliži dio otoka. Prebacivanje se vršilo brodovima noću, jer su na

U kolovozu g. 1943 Talijani su spalili kuće u Bolu

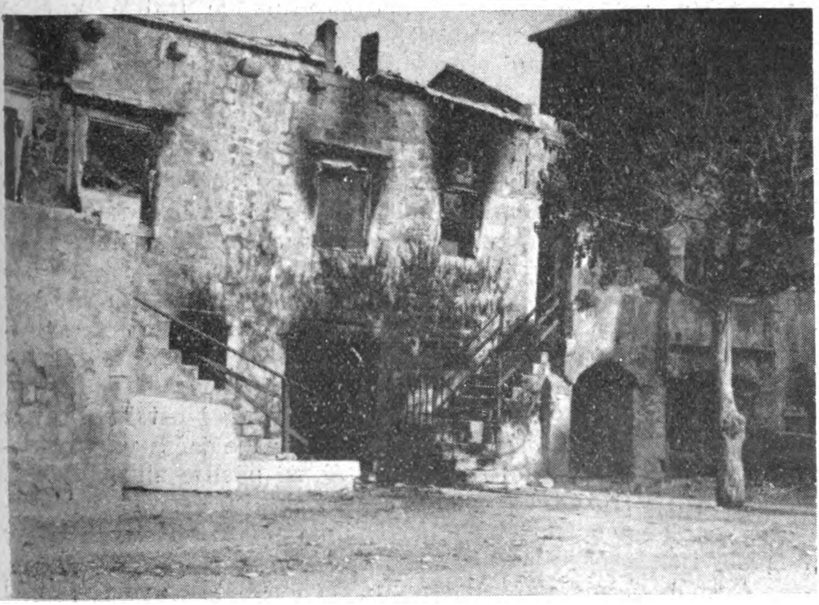
otoku bili talijanski garnizoni, a i talijanski ratni brodovi stalno su patrolirali Bračkim kanalom. Pa ipak u roku od dva dana, odnosno noći, prebačeno je s otoka na kopno 750 boraca, a da ni jedan borac nije kod tog prebacivanja stradao od talijanskih kopnenih i pomorskih patrola. Prebacivanje posljednje grupe boraca moralo se izvršiti iz Sutivana u toku dana. Naime, kada su Talijani saznali za ovakova brojna prebacivanja, oduzeli su sve brodove i odvezli u Supetar, tadašnje sjedište talijanske vojne komande. Uslijed toga, kada je stigla posljednja grupa od 70 partizana u Sutivan da se prebaci na kopno, broda u luci nije bilo. Zato je odlučeno, da se sutradan sačeka prvi brod koji se bude kretao Bračkim kanalom, da ga se zaustavi i primora na prijevoz partizana. Sutradan, kada se pojavio prvi jedrenjak koji je jedrio morem pokraj Sutivana, bačena je u more jedna gondola s kojom je jedan bački partizan pošao prema jedrenjaku i prinudio ga da svrati u luku, ukrca preostale partizane i da ih odmah prebaci na drugu stranu mora. Treba imati u vidu da se čitava ova akcija oko mobilizacije i prebacivanja boraca sa otoka Brača na kopneni dio Dalmacije izvodila pred samim Splitom, gdje je uvijek bilo dosta talijanskih pomorskih jedinica koje su stalno patrolirale po Bračkom kanalu na domaku Splita.

Ova mobilizacija, iako uspješno izvršena, nije dala očekivane rezultate, jer uslijed nastale IV. neprijateljske ofanzive i naglog napuštanja Dalmacije od glavnine naše vojske, mnogi odaslani borci sa Brača nisu bili na vrijeme prihvaćeni u tamošnje dalmatinske partizanske jedinice, pa se tako jedan dio povratio u mjesecu martu 1943. godine na otok Brač. Ovu situaciju koristi talijanski okupator i pokušava da lažnom propagandom poljulja moral naroda i oslabi Narodnooslobodilački pokret.

Razdoblje IV. i V. neprijateljske ofanzive bilo je za otok Brač, kao što je to bilo i za cijelu Dalmaciju, razdoblje iskušenja naroda. Iskorištavajući izuzetno tešku situaciju, u koju je došao narod Dalmacije odlaskom njegovih brigada, okupator je provodio sve moguće metode u cilju da narod obeshrabri, da kod naroda zavlada strah i malodušje. Tako neprijatelj širi vijesti da je vojska uništena a brački rukovodioci i partizani, koji su bili u sastavu dalmatinskih brigada, da su izginuli i t. d. Međutim, sva nastojanja okupatora nisu uspjela da zadrže uspon Narodnooslobodilačke borbe i da odvoje narod od nje, a posebno nije uspio pokušaj da odvoje one mobilizirane borce koji su se povratili na Brač. Narod se nije dao zastrašiti, a niti je postao malodušan, jer je bio zadojen živom sviješću o potrebi i pravilnosti Narodnooslobodilačke borbe. Upravo u ovom vremenu narodnooslobodilački odbori, kao borbeno politički organi i uporišta borbe, odigrali su značajnu ulogu. Mora se imati u vidu, da je i onako tešku situaciju otežavalo još i vrlo teško ekonomsko stanje u kome se narod nalazio. Tada je u nekim mjestima otoka, a naročito u Pučišćima i Pražnicama stanje bilo takovo, da je bilo slučajeva umiranja od gladi. Okupatoru je uspjelo, da uhvati u mjesecu martu 1943. godine tri rukovodioca Komunističke partije i Narodnooslobodilačkog pokreta, i to Juru Tonšića i Tomu Grubšića iz Sutivana, te Pavu Matulića iz Bola, koji su u mjesecu aprilu streljani na grobištu u Supetru. Prilikom strijeljanja Jure Tonšić je pokušao da održi govor, no čim je započeo svoj govor sa »Bračani«, talijanski fašistički pop ga je u tome silom spriječio.

Pad Musolinija u julu 1943. godine pojačao je odlučnost da se nastavi borba za oslobođenje zemlje. U početku bilo je pokušaja da se dođe u kontakt i da se ishodi predaja oružja koje se nalazilo u talijanskim vojnim garnizonima na otoku Braču. Pošto su pokušaji ostali bezuspješni, odlučeno je, da se pristupi izvođenju vojne akcije, kojom će se razoružati talijanski garnizon u Bolu. Za dan izvođenja ove akcije bio je određen 5. august — kada je mjesni blagdan — a u akciji su imali učesvo-

vati, pored partizana iz letećeg odreda, još i drugi aktivisti otoka. U noći uoči dana akcije ušla je naoružana grupa, koja je raspolagala sa 33 puške u Bol, podijelila se u tri dijela i smjestila u obližnje kuće oko garnizona i tamo ostala do 4 sata poslije podne sutradan, kada je na dati znak iz mjesta imao započeti napad. Vojni rukovodioci ove akcije bili su Roko Negodić, u čijoj se grupi nalazio i Joze Bodlović, član Okružnog komiteta, te Bepo Marinković i Stipe Karmelić. Razoružanje ovog garnizona je uspješno izvršeno, ali je i na strani partizana bilo gubitaka: dva poginula i tri ranjena. Jedan od poginulih bio je Joze Bodlović, član Okružnog komiteta Brač-Hvar-Šolta. To je bio čovjek i drug, koji je odmah u početku Oslobodilačkog rata zapažen i koji je uživao povjerenje, ne samo naroda svog rodnog mjesta Bola, nego i naroda cijelog otoka. Njegova borbenost i odlučnost dolazila je stalno do izražaja: od prvih dana kapitulacije Jugoslavije pa do junačke smrti, kada se i on, kao član Okružnog komiteta, stavlja uz tadašnje vojne rukovodioce na čelo akcije razoružavanja talijanskog garnizona u Bolu. Drug Joze u svom radu, u svojstvu političkog rukovodioca, bio je vrlo pažljiv prema drugovima i unosio je duh vedrine i optimizma. Njegova ogromna težačka figura i njegova vedra odlu-

Spaljene kuće u Pučišćima u kolovozu g. 1943

čnost djelovale su neobično ohrabrujuće. Uopće svojom figurom i moralnim likom zauzimao je kod narodnih masa otoka Brača jedno od prvih mjesta, a čini mi se, da je to bila najsimpatičnija težačka ličnost u toku Oslobodilačkog rata na otoku Braču. Tako se dogodilo, da je smrt najboljeg bračkog težaka bila cijena za izvršenje ove značajne akcije.

Istog dana, u toku akcije, primoran je od strane ove grupe partizana jedan brod na predaju na kome je bilo 6 talijanskih oficira i više vojnika.

U ovim akcijama na Bolu bilo je zarobljeno 112 neprijateljskih vojnika i oficira, a zaplijenjeno 280 pušaka, 12 puškomitraljeza, 4 teška mitraljeza, 15 strojnica, 20 revolvera i znatna količina bomba i municije.

Neposredno nakon ove akcije došla je na Brač velika kaznena ekspedicija talijanske vojske, koja se iskrcala na 3 mjesta otoka sa namjerom da izvrši palež svih sela na otoku. Tom prilikom popaljena su Selca, Novo Selo, Gornji Humac, Pražnice, Pučišća i Bol. To je bio posljednji zvjerski ispad na otoku Braču izvršen od strane umirućeg i izbezumljenog talijanskog okupatora.

Oružje pribavljeno u akciji u Bolu omogućilo je, da se veliki broj Bračana naoruža i pripremi za što lakše i brže razoružanje talijanskih garnizona u uvjetima kapitulacije Italije, koje je uslijedilo od 10. septembra 1943. godine i narednih dana. Tom prilikom su razoružani svi tadašnji talijanski garnizoni na Braču, i to garnizon u Sumartinu, Milni i Murvici.

Ovom oružju priključilo se neposredno poslije kapitulacije Italije još i velika količina oružja, do kojeg se došlo zadržavanjem jednog parobroda koji je iz Splita natovaren oružjem plovio između otoka Brača i Šolte. Ovo zadržavanje je izvršeno na način što je jedan partizan primorao na otvorenom moru parobrod da dođe u jednu bračku luku, iako je u njemu bilo pored oružja još i oko 300 talijanskih vojnika. Parobrod je najprije prinuđen da dođe u Luku Bobovišća, odakle je sa ukrcanim partizanima odveden u luku Supetar, gdje je istovareno oružje.

Time su — uz oslobođenje grada Splita i ostalih krajeva Dalmacije — bili stvoreni uvjeti za stvaranje jačih vojnih jedinica na samom otoku Braču, koje će se poslije sliti u XXVI. diviziju i u VIII. dalmatinski korpus i tako učestvovati u akcijama za konačno oslobođenje Dalmacije, Hrvatske i čitave Jugoslavije.

Odmah nakon kapitulacije Italije leteći bračk partizanski odred prerastao je u Bračkí bataljon »Joze Bodlović«, koji je

Poslije kapitulacije Italije — u Nerežišćima je formiran bataljon »Jozo Bodlović«

u svom sastavu imao oko 700 boraca i koji je imao zadatak da štiti otok Brač od iskrcavanja Nijemaca. Međutim, naknadno od ovog bataljona i boraca sa Hvara, Visa i Šolte osnovala se na Braču XII. dalmatinska brigada, koja je u svom sastavu imala četiri bataljona. Za prvog komandanta bio je postavljen Juraj Franičević-Pločar, za zamjenika komandanta Bepo Marinković, a za komesara Josip Ilić-Šuro i za zamjenika komesara Kažimir Vidan. Nakon reorganizacije ove brigade za komandanta je bio određen Borko Arsenić, dotadašnji komandant I. krajiške brigade, za zamjenika komandanta Bepo Marinković, za komesara Trgo Fabijan i za zamjenika komesara Dragan Vranjić, te za načelnika štaba Milan Valentin. Komandant I. bataljona bio je Roko Negodić, a komesar Želimir Blažević. Sjedište štaba brigade bilo je u Nerežišćima.

U vremenu od kapitulacije Italije, t.j. od prvog privremenog oslobođenja otoka (10. septembar 1943. godine), pa do okupacije otoka od strane Nijemaca (13. i 14. januara 1944. godine) izvršen je neprijateljski desant za stvaranje mostobrana na Braču, i to od jedne grupe ustaških vojnika. Ova grupa iskrcala se u Milni 22. oktobra 1943. godine, upala iznenada u kuće i zaklala 13 ljudi i to većinom starijih. Ovaj pokušaj stvaranja

mostobrana nije uspio, jer su dijelovi I. bataljona XII. brigade brzo stigli u Milnu i, uz pomoć mjesnih aktivista, jedan dio likvidirali, a drugi dio zarobili. Jednom manjem dijelu ustaških vojnika uspjelo je pobjeći iz Milne brodom, koji im je u međuvremenu stigao iz Splita da pruži pojačanje.

U ovom kratkom razdoblju privremenog oslobođenja otoka I. bataljon je vršio napad na Dugirat, gdje se nalazio njemački vojni logor. Tako je ovaj bataljon jednom prilikom noću upao u Dugirat izvršio napad na njemački vojni logor, uhvatio nekoliko Nijemaca, zapalio zgradu i uništio jednu njemačku dvotrupnu penicu koja je imala topovsko naoružanje.

Kada je političko i vojno rukovodstvo Dalmacije u teškoj situaciji, koja je nastala nadiranjem Nijemaca u obalni pojas Dalmacije, odlučilo krajem mjeseca decembra 1943. godine da se pod svaku cijenu brani otok Vis, došlo je do evakuacije kako naroda koji se već nalazio na otoku Braču iz drugih krajeva Dalmacije (iz Splita i njegove okolice), tako i samih Bračana (starijih ljudi i djece). Evakuacija naroda (zbjega) izvršena je najvećim dijelom od 27. decembra 1943. do 14. januara 1944. godine, i to preko Hvara na otok Vis. Manji dio neboračkog stanovništva zadržao se u radnim bataljonima otoka Visa, a veći dio je dalje upućen u Italiju, a iz Italije u Egipat, gdje se zadržao na području pustinje Ell Shatt sve do konačnog oslobođenja Dalmacije.

Razdoblje od početka evakuacije vojske i naroda otoka Brača pa do konačnog oslobođenja otoka predstavlja u povijesti Oslobodilačkog rata otoka Brača najteže razdoblje.

—o—

U ovom razdoblju i štampa je imala svoje mjesto u razvitku Narodnooslobodilačkog pokreta.

Otok Brač u toku Oslobodilačkog rata imao je i svoju štampu, koja je odigrala značajnu ulogu. Započelo se s brojnim šapirografiranim »Radio-vijestima« po mnogim mjestima otoka sredinom 1942. godine, a od mjeseca augusta 1942. godine izdavana je »Naša Borba«, i to kao organ Narodnooslobodilačkog fronta otoka Brača. »Naša Borba« popularizirala je kod širokih slojeva naroda uspjehe i napore NOV i POJ, prenosila vijesti radio stanice »Slobodna Jugoslavija«, izvještaje Vrhovnog štaba NOV i POJ, saopćavala uspjehe Saveznika i objašnjavala razna unutrašnja i vanjsko politička pitanja. »Naša Borba« je brzo dolazila u ruke naroda. Svake večeri oko 18 sati Dinko Ljubetić

i ostali spremili bi omote listova i predavali kuririma, koji bi raznosili u odgovarajuće centre, gdje bi opet drugi kuriri preuzimali i dostavljali u svoja mjesta. Jedan takav kurir — partizan — dobio je i zadržao nadimak »Zec« zbog brzine sa kojom je obavljao povjereni mu zadatak. U toku svog izlaženja »Naša Borba«, odnosno kasnije »Naša Pravica«, imala je sjedište još na sektoru Pučišća, u mjestu Dolu i konačno u Supetru u danima oslobođenja otoka poslije kapitulacije Italije.

—o—

Ovaj prikaz bio bi suviše nepotpun, ako ne bi obuhvatio pitanje t. zv. »veza«.

Pomorske veze imale su veliki značaj. Učešće i doprinos otoka Narodnooslobodilačkoj borbi ovisio je u mnogome o vezi između pojedinih otoka i o vezi otoka sa kopnom. Neki otoci bili su objedinjeni pod jednim rukovodstvom, i to je tražilo stalnu i sigurnu međusobnu vezu, dok ljudske i materijalne snage koje su se na otocima mobilizirale nisu mogle do kraja biti iskorištene na samim otocima. One su prebacivane u unutrašnjost, na kopno, što se opet nije moglo izvoditi bez sigurnih i čvrstih veza između otoka i kopna.

U toku rata otoci Brač, Hvar, Šolta, a zatim i Vis, sačinjavali su okružje objedinjeno pod jednim rukovodstvom pa su bile uspostavljene odgovarajuće veze.

Veza otoka Brača sa otokom Hvarom išla je Hvarskim kanalom iz uvale Borak (2 km zapadno od Bola) u uvalu Skorušica na sjevernoj strani otoka Hvara. Sačinjavala je osnovnu vezu unutar okružja sa stanovišta rukovođenja pokretom.

Veza otoka Hvara sa kopnom išla je od uvala kod Bogomolja (Pogorila) na područje Podgora—Drašnice na kopno. Ovo je bila osnovna i najvažnija veza srednje-dalmatinskih otoka sa kopnom odnosno Biokovskim odredom. S njom je u toku rata prebačeno približno 2.800 boraca, pored kurira, političkih radnika i ranjenika. Prebačeno je također i nekoliko vagona hrane, izvjesna količina oružja i sanitetskog materijala za Biokovski odred.

Otok Brač je imao dvije neposredne veze s kopnom, a obe su išle Bračkim kanalom i to jedna sa sektora Sutivan na sektor Podstrana (Sv. Martin) na kopno i druga na sjeveroistočnoj strani otoka sa sektora uvala Zvirje—Vošćica (kod Povalja) na selo Promajna, jugoistočno od Baške Vode, na kopno. Značajnija je bila veza iz uvale Zvirje na kopno.

Veza otoka Visa sa okružjem održavana je od novembra 1942. godine preko otoka Hvara, i to iz uvala Milna—Rukavac —Srebrna preko Viškog kanala do uvale Dubovice na otoku Hvaru, a zatim preko veze Bogomolje sa kopnom.

Veza otoka Šolte sa otokom Bračom išla je Splitskim kanalom sa sektora uvala Krušica — Stomorska na sektor uvale Stipanska na zapadnoj strani Brača.

Pored ovih osnovnih veza u toku rata uspostavljano je niz slučajnih veza skoro sa svakog otoka različitim pravcima, naročito kad bi rajoni postojećih veza bili blokirani.

Borba za održanje ovih veza bila je uporna. Trebalo je mnogo vještine i lukavstva da bi se mogle održati. Svaka od njih išla je preko kanala koji su bili dobro čuvani i kontrolirani od neprijatelja. Većina ih je prolazila unutar područja, koja su bila tučena vatrom obalskih baterija i osvjetljavana reflektorima. Uz to su ovim vodama skoro stalno patrolirali neprijateljski stražarski čamci. Budnost neprijatelja naročito se pojačavala poslije izlaska grupa omladinaca iz mjesta, u kojima su bili talijanski garnizoni, za odlazak u partizane, jer je bilo jasno da se poslije izlaska moraju prebaciti negdje sa otoka. Za vrijeme dok su po otocima krstarile neprijateljske kaznene ekspedicije vršena je sa strane neprijatelja blokada otoka svim raspoloživim sredstvima, naročito poslije partizanskih oružanih akcija.

Prve pomorske veze, koje su održavane radi međusobnog kontakta i ilegalnog sastajanja, neprijatelj nije zapazio sve dok oružane akcije nisu postale intenzivnije i dok se nije počelo sa prebacivanjem boraca na kopno. Veze su se u početku održavale po noći ribarskim brodicama, a po nekad i motornim čamcima. U nabavljanju brodova nije bilo naročitih poteškoća, jer ne samo tada nego i za vrijeme čitavog rata nije uopće bio problem da se od ribara dobiju brodovi, ukoliko to nije bilo onemogućeno mjerama neprijatelja. Na ribarski brod bi se ukrcale mreže ili neki drugi ribarski pribor, da bi kod susreta na moru sa talijanskim ratnim jedinicama mogli proći kao ribari. Međutim, kasnije, kad su Talijani počeli provoditi naredbu, po kojoj su se sva plovna sredstva imala povući u talijanske garnizone i da se odatle mogu uzimati samo na osnovu posebne dozvole, tada su se upotrebljavala ona mala plovna sredstva koja nisu bila registrirana kao brodovi. Služilo se čak gondolama (sandolinama) kojima se normalno može držati jedan čovjek. Gondola je bila najviše u upotrebi na vezi Šolta—Brač. Pošto je neprijatelj osjećao da se saobraćaj između

otoka i dalje održava, to je sa svojim plovnim ratnim jedinicama sistematski obilazio obalu, i zalazeći u svaku uvalu, potapao artiljerijskom vatrom ili palio svaki čamac bez posade, na koji bi naišao. Po nekad je to radio i avionom. Da bi se u takvim uvjetima sačuvao poneki čamac, po danu bi se čamac potopio u

U Bolu jeseni g. 1943

plitkoj uvali i dizao sa dna mora tek u sumrak pred polazak na vezu. Motorni čamac nije se mogao potapati, jer bi motor postao neupotrebljiv pa se zato navlačio na kopno i skrivao u šumarku pored obale. Ovo se prakticiralo na sektoru Sutivana, dok nije jedna grupa talijanskih vojnika slučajno naišla na motorni čamac i uništila ga. Karakteristično je, da reflektori i obalne baterije za ovakva plovna sredstva, sa kojima se služilo, nisu predstavljali neku naročitu opasnost. Naime, na par milja udaljenosti od baterije odnosno reflektora, reflektorski snop se

prebacivao preko čamca toliko da ga nije mogao uhvatiti u snop. Trebalo je samo paziti da na čamcu ne strči neki visoki predmet i u nekim slučajevima zaustaviti brod. Po uzburkanom moru bilo je lakše obuhvatiti čamac reflektorskim snopom, ali ga je bilo skoro nemoguće zadržati u snopu toliko vremena da bi baterija mogla otvoriti vatru. No pored ovakovog načina održavanja veza, kada se radilo o prebacivanju veće grupe boraca sa otoka na kopno, moralo se pribjeći zaustavljanju jedrenjaka, koji bi plovio pored otoka i njega privremeno koristiti za prebacivanje, nakon čega bi bio dalje pušten. U početku ovi brodovi nisu bili naoružani, dok su se kasnije naoružavali sa puškomitraljezima.

Kapitulacijom Italije nastali su na ovom srednje-dalmatinskom otočkom području novi uvjeti za međusobni saobraćaj i veze na moru. One su se i kasnije za vrijeme njemačke okupacije održavale pod drukčijim uvjetima. Karakteristična za te uvjete bila je činjenica, da je otok Vis predstavljao oslobođeni teritorij pa je borbene zadatke na moru nastavila da riješava Jugoslavenska ratna mornarica kao organizirana oružana sila, izrasla kroz prethodne borbe na moru. S tim u vezi izmijenili su se i centri veza na otoku Braču, tako da su, u tom posljednjem razdoblju Oslobodilačkog rata, dobile na važnosti uvale onog dijela Brača, koji je okrenut otoku Visu.

III.

OD NJEMAČKE OKUPACIJE DO KONAČNOG OSLOBOĐENJA OTOKA BRAČA

Kada je bilo odlučeno, da naše vojne snage napuste otok Brač i da se povuku na otok Vis, koji se imao pod svaku cijenu braniti, došlo je do organiziranog napuštanja otoka Brača i od strane onoga dijela naroda, koji nije mogao da uđe u sastav vojnih jedinica, a koji je zbog privrženosti Narodnooslobodilačkom pokretu morao očekivati represalije od strane Nijemaca. Sa ovim dijelom naroda pošao je i jedan dio odbornika. No ipak, pošto se nije moglo očekivati, da će u kratkom vremenskom razdoblju od nekoliko dana biti moguće da svo stanovništvo napusti Brač, to su izvršene odgovarajuće organizacione pripreme u cilju daljnje aktivnosti Narodnooslobodilačkog pokreta u uvjetima njemačke okupacije otoka, koja je bila neizbježna.

Političko rukovodstvo Brača donijelo je odluku o osnivanju rukovodstva sektora za potrebe početne aktivnosti. Za rukovodioca sektora Selca bio je određen Ljupko Hržić, za sektor Pučišća Nade Orlandini, za sektor Postira Ante Frančeski-Raško, za sektor Supetar Jerko Hržić, za sektor Sutivan Jure Ujević, za sektor Milnu Tonko Žuvić, a za sektor Nerežišća Ante Martinić-Noćina. Od političkog rukovodstva kotara imali su ostati Nikica Karmelić, koji je morao putem radiostanice održavati vezu sa Visom, Zore Nižetić, Boris Hržić i Borko Vranjican, dok je Stipe Karmelić preuzeo komandu jednog malog partizanskog voda, t. zv. letećeg partizanskog odreda.

U noći 12. januara 1944. godine Nijemci su započeli s pripremama za iskrcavanje na Brač, i to na sektoru Pučišća, a u jutro 13. januara iskrcala se prva grupa od 800 Nijemaca u Pučišća. Čim su se iskrcali, započeli su pljačkom i već isto jutro ubili Nižetić Tomu. U mjestu je ostala njihova komanda, dok su vojnici započeli obilaskom otoka, tjerajući pred sobom nekoliko pohvatanih staraca zbog zaštite od eventualnih mina. Neposredno nakon ovog prvog iskrcavanja uspostavljen je centralni njemački garnizon u Nerežišćima.

Karakteristika njemačkog vojnog nastupa u prvim danima okupacije očitovala se u velikoj pokretljivosti njemačkih vojnika. Obilazili su čak i one isturene predjele na otoku, gdje Talijani za čitavo vrijeme okupacije nisu uspjeli doći. Tako su već sutradan po dolasku na otok zašli na područje Dragovode. Ovakav njihov nastup imao je za posljedicu, da su uspjeli prekinuti veze između gornjeg i donjeg dijela otoka.

U takvim uvjetima i kraj nametnutih teškoća u prvim danima njemačke okupacije nije se jače ispoljila aktivnost Narodno-oslobodilačkog pokreta. Bilo je potrebno izvjesno vrijeme, dok su se malobrojni preostali kadrovi snašli za rad u novim uvjetima.

Privremeno zatišje Nijemci su pokušali da iskoriste u cilju stvaranja organa kvislinške vlasti, vršeći pritisak na pojedine seljake i obećavajući dobro ponašanje.

Međutim, 8. februara 1944. godine dolazi do odlučne prekretnice u razvitku Narodnooslobodilačkog pokreta na otoku. Toga dana održano je Kotarsko partijsko savjetovanje u Dragovodi, na kojem je, pored ostalih zaključaka o potrebi aktiviziranja NOP-a, donesena odluka o započinjanju oružanih akcija na njemačke patrole i garnizone.

Kao prva žrtva ove značajne odluke bio je njemački komandant otoka Brača i Hvara Otmar Kinzel, koji je ubijen u svom štabu u Nerežišćima.

Izvršenje ovog zadatka bilo je povjereno Anti Martiniću-Noćini i Petru Martiniću iz Nerežišća i jednom engleskom oficiru, koji je u to vrijeme sa jednom grupom od 10 engleskih vojnika došao sa Visa na Brač i uspostavio vezu sa letećim partizanskim odredom Brača, a koji je raspolagao sa bezglasnom automatskom strojnicom. Rukovodioc grupe bio je Ante Martinić. Pošto 18. februara nije uspjelo izvršenje plana zbog toga što je grupu spriječila njemačka patrola kod samog ulaza u mjesto, to je u štabu partizanskog odreda odlučeno da se zadatak izvrši 20. februara. Prema postavljenom planu engleski oficir se presvukao u staro seljačko odijelo. Opskrbljen građanskom legitimacijom gonio je stado ovaca, koje mu je stavio na raspolaganje pastir Franulić Ante pok. Josipa iz Nerežišća, a koje je ovaj preuzeo u samom mjestu. Drugi pastir Marijan Vrančić pok. Ante iz Nerežišća donio mu je oružje do određenog dvorišta na natovarenoj (među drvima) mazgi. Vođa grupe Martinić Ante sa Martinić Petrom ušli su u sumrak u Nerežišća i došli u određeno dvorište (Baković Jacenta pok. Dinka), gdje su se našli sa engleskim oficirom i dalje krenuli mjestom do kuće, gdje je stanovao njemački komandant. Čim su zakucali na vrata dvorišta zgrade u kojoj se nalazio komandant, čuvar zgrade, smatrajući da dolaze njemački oficiri odmah je otvorio vrata dvorišta i na zahtjev grupe pokazao sobu njemačkog komandanta. U sobu su ušli engleski oficir i Martinić Petar, dok je Martinić Ante držao osiguranje kod ulaznih vrata. Njemački komandant ubijen je iz bezglasne strojnice u času, kada je šetajući po sobi slušao radio-vijesti. Grupa je nakon toga pokupila u sobi sve dokumente i oružje pa se povukla bez ikakovih nepredviđenih zapreka. Tek nakon izlaska grupe iz mjesta, čula se garnizonska uzbuna u Nerežišćima, jer su tek tada saznali za izvršeni atentat na svog komandanta. Tako je ovaj plan 20. februara 1944. godine u 7 sati na večer izvršen u potpunosti.

Iste večeri Nijemci su uhapsili u Nerežišćima preko 100 građana, t.j. skoro sve koje su zatekli po kućama. Sutradan su vršili hapšenja po drugim mjestima, te uhapšenike dovodili u Nerežišća, Nakon ovih mjera započeli su Nijemci odvođenjem stanovništva sa Brača u unutrašnjost zemlje, t.j. u internaciju, odkale se mnogi više nisu vratili.

O značenju ove akcije dovoljno govori sama činjenica, što je odmah nakon ubijstva ovog njemačkog komandanta došao na Brač njemački general i što je bio upućen jedan njemački avion, koji se spustio na Vele Njive, da prenese u Njemačku ubijenog komandanta.

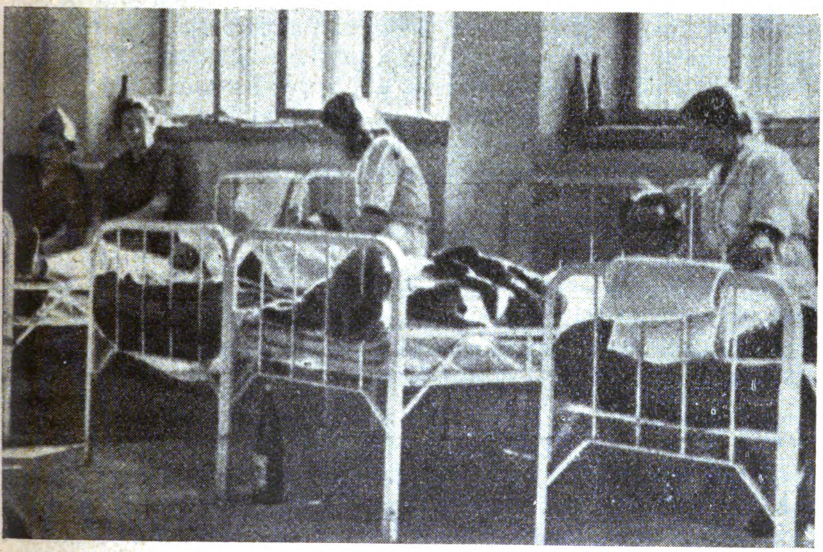
Njemački okupator nije se zadovoljio samo navedenim mjerama. Patrolirajući po bračkim poljima i selima ubijao je starce i starice i djecu, pojedinačno i u grupama.

Najveća zvjerstva izvršili su u Gornjem Humcu, gdje su 8. marta 1944. godine uspjeli da uhvate 23 mještana i da ih grupno strijeljaju.

U Pražnicama su jednom prilikom uhvaitli 4 starca, odveli u konobu i žive spalili.

Ova zvjerstva njemačke okupatorske vojske nisu pokolebali narod otoka u borbi protiv neprijatelja. Naprotiv, oružana aktivnost, koja je započela atentatom na njemačkog komandanta u Nerežišćima, nastavljena je na još široj osnovi. Već 13. marta 1944. godine dolazi do oružanog napada na njemačku kasarnu u Pučišćima, koju zajednički izvode partizani postojećeg odreda i politički radnici. U roku od tričetvrt sata iznenadnog i odlučnog napada pod komandom Stipe Karmelića uspjeva da se zauzme ovo neprijateljsko uporište, te likvidiraju i dijelom zarobe Nijemci ove kasarne.

Tri dana nakon akcije na kasarnu u Pučišćima napadnut je kamion Nijemaca na cesti blizu Pražnica i tom prilikom likvidirano je 20 Nijemaca i zapaljen kamion.

Bol — partizanska bolnica

Nakon ovih oružanih akcija situacija se izmijenila tako, da se Nijemci više nisu kretali otokom slobodno i u malim grupama kao ranije, a niti su se mogli širiti po mjestima otoka održavajući u njima bezobrazno male posade. Od tada oni se zbijaju u nekoliko jačih garnizona i preko Brača kreću u jakim kolonama sa pobočnim pješadijskim osiguranjem.

U razdoblju od dolaska Nijemaca na otok pa do kraja marta 1944. godine moralo se savladati vrlo složen zadatak. Naime, pred njemačkim terorom narod je u grupama bježao u polja i tražio prebacivanje u zbjeg. U to vrijeme trebalo je veliki broj ljudi, uglavnom žena, djece i staraca prebaciti na Vis, i to na način, što su brodovi po noći dolazili, pristajali u uvalama uz obalu između Bola i Milne i odvozili stanovništvo na otok Vis. Kod toga znalo se dogoditi, da su grupe od 200 do 400 ljudi čekale po nekoliko dana da budu prebačene, jer brodovi sa otoka Visa nisu mogli stići, bilo zbog lošeg vremena ili kretanja neprijatelja na tom području. Neprijatelj je napadan, a da na strani bračkih boraca nije bilo žrtava, osim u jednom slučaju, kada su Bepo Marinković i Paulin iz Dragovode naišli na zasjedu i kada je Paulin pao pogođen u glavu. Tada su Nijemci spalili zaselak Dragovodu i plamen kuće poginulog Paulina bacili na njegovu ženu.

U toku druge polovine marta i aprila 1944. godine Nijemci su se naročito bili okomili na preostalo stanovništvo Pučišća. Sredinom marta Nijemci su došli u Pučišća sa dva broda i izvršili raciju po kućama. Sakupili su 34 muškarca i 7 žena, te ih doveli na obalu. Jednu ženu su ubili pred samom kućom, kada je pošla da pozdravi i poljubi svoje dijete. Iz ove grupe najprije su izdvojili 5 ljudi kao taoce i naknadno im savjetovali da bježe. Međutim kad su oni počeli bježati, otvorili su na njih vatru i tom prilikom ubili dvojicu. Zatim su ponovno prikupili petoricu ljudi, poredali ih na obali, gdje parobrod pristaje, i strijeljali ih u prisutnosti mještana. Jedan od strijeljanih (Antičević Ivan), pritajio se teško ranjen i naknadno se izvukao i ostao živ. Kod daljnjeg prikupljanja ljudi ubili su još jedno dijete i dva starca, a ostale nasilno otpremili sa otoka Brača u internaciju.

Nakon ovog upada u Pučišća, ponovno su, u nekoliko navrata, dolazili Nijemci i svakog puta nekoga ubili. Tako su 1. aprila ubili jednog težaka, oca sedmero djece, koga su zatekli u polju na radu. Najprije su ga prisilili da prema Gornjem Humcu nosi municiju, pa kad je došao pred Gornji Humac, onda su ga strijeljali. Dana 3. aprila ubili su kod Gornjeg Humca Katicu Martinić, koja je išla u Gornji Humac tražiti hranu za svoju djecu. Dana 7. aprila, poslije izvršene pljačke u mjestu, u polju

su ubili dva težaka i zapalili jednu zgradu. Jednog težaka su ubili vježbajući se u gađanju. Dana 9. aprila ubili su jednog težaka koga su sreli na cesti. Dana 18. aprila sreli su na cesti Franku Radić, koja je išla u polje sa ovcama. Ovce su oduzeli, a nju ustrijelili. Jednom drugom prilikom susreli su dječaka koji je pasao ovce. Dječaku su ovce oduzeli, a njemu savjetovali da ode svojoj majci. Kada je dječak potrčao, pucali su za njim i ubili ga. Konačno, Nijemci nisu propustili ni silovanje žena.

Ovakav i sličan postupak Nijemci su primjenjivali i u ostalim mjestima. Posebno, u najvećem broju mjesta, vršene su racije na ljude i masovna upućivanja s otoka u internaciju.

—o—

Uporedo sa oružanim akcijama, razvijani su i dalje učvršćivani organizacioni oblici političkog života i vlasti. Obnovljen je Kotarski narodnooslobdilački odbor i mjesni općinski NOO-i, kao i političke organizacije Narodnooslobodilačkog pokreta. Naročitu i raznovrsnu aktivnost razvio je nakon svog obnovljenja Kotarski NOO, koji je u uvjetima ovakove okupacije, imao vrlo složene zadatke. Dovoljno je samo istaknuti brigu i nastojanja oko ishrane stanovništva otoka, jer su osnovna sredstva ishrane dolazila skoro isključivo od Oblasnog NOO-a Dalmacije sa otoka Visa.

Razvitku narodnooslobodilačkih odbora i učvršćenju ostalih organizacionih oblika NOP-a pogodovala je okolnost, što su se sa otoka Visa povratili politički radnici, koji su u prvim danima njemačke okupacije morali, po općoj direktivi, otići sa otoka.

Kotarski NOO imao je svoje sjedište najprije u Ložišćima, a zatim u Milni. Njegova aktivnost, kao i aktivnost ostalih NOO-a, bila je jednim znatnim dijelom usredsređena na organizaciju prihvata i podjelu hrane narodu. Sa Visa je u velikim količinama dolazila hrana i trebalo ju je noću u bračkim uvalama prihvaćati i dalje u okupirana mjesta prenositi i dijeliti narodu. Organizator prihvata u uvalama Garske i Farske bio je Petrito Martinić. Uz političku aktivnost, NOO-i posvećivali su pažnju i školstvu, tako da su polovinom 1944. godine radile mnoge škole u mjestima, u kojima Nijemci nisu imali svoje garnizone.

U razdoblju njemačke okupacije značajno mjesto u organizaciji vlasti zauzimao je i Okružni narodnooslobodilački odbor srednje-dalmatinskog otočja (za Brač, Hvar, Šoltu, Vis).

Sa organizacijom ove kategorije narodnog odbora u mehanizmu organizacije narodne vlasti pristupilo se bilo još u vremenu nakon kapitulacije. Najprije je u Bolu na Braču osnovan Inicijativni odbor, u koji su ušli Stipe Splivalo, Niko Mihaić i Mate Barbić. Međutim, Okružni NOO srednjedalmatinskog otočja u potpunosti se oformio i razvio djelatnost tek za vrijeme njemačke okupacije otoka Brača, Hvara i Šolte. Sjedište mu je bilo u Visu. Tada je kao predstavnik otoka Brača u njemu djelovao Nade Orlandini, koji je vršio dužnost pročelnika Socijalnog odjela.

—o—

U mjesecu maju 1944. godine započinju da se vrše sa otoka Visa nasilna izviđanja. Zadatak je ovih izviđanja bio, da se izvrši zarobljavanje pojedinih njemačkih vojnika i oficira u cilju ispitivanja zbog predstojećeg napada. Prvo nasilno izviđanje izvršeno je 24. maja 1944. godine.

Početkom mjeseca juna 1944. godine dolazi do prvog pomorskog desanta Narodnooslobodilačke vojske na otok Brač. Do ovog desanta je došlo povodom naređenja Vrhovnog štaba. Naime, 26. maja 1944. godine Vrhovni štab je naredio Štabu XXVI. divizije, da sa Visa poduzme operacije protiv njemačkih snaga na otocima u cilju slabljenja njemačkog pritiska na prostoru Drvara i u cilju angažiranja njemačkih snaga u obalnom pojasu. Tim povodom Štab XXVI. divizije odlučio je, da u zajednici sa Mornaricom NOV i savezničkim snagama izvrši pomorski desant na otok Brač. Na Braču su tada bile znatne njemačke snage. Naime, Brač su branile (u vojnom smislu) 2. i 3. bataljon 738 pješadijskog puka 118. lovačke divizije, ojačani artiljerijom 668. artiljerijskog puka 118. divizije: ukupno oko 1.800 ljudi. Reon Supetar branila je 11. i dijelovi 14. čete 3. pješadijskog bataljona. Reon jugoistočno od Nerežišća branile su 12., 15. i dijelovi 13. i 14. čete 3. pješadijskog bataljona, ojačane izviđačkom četom divizije. Artiljerijsku osmatračnicu na Vidovoj Gori branili su dijelovi 13. čete 3. pješadijskog bataljona. Na istočnom dijelu otoka u reonu Selca-Sumartin branio se 2. bataljon 738. pješadijskog puka (7., 8., 9. i 10. četa). pješadijske snage bile su ojačane sa tri baterije topova. Osim toga mogle su biti podržavane sa 7 obalskih baterija smještenih na obali od Splita do Baške Vode.

Za izvršenje desanta određene su bile 1., 11., i 12. brigada i dva bataljona 3. prekomorske brigade 26. divizije, zatim jedan saveznički comandos i jedna planinska četa: ukupno oko 4.000

Baterija kod Postira (I. bataljon XII. brigade) — Pucanje na Omiš g. 1943 poslije kapitulacija Italije

ljudi. Pješadijske snage podržavale su četiri baterije, naše i savezničke artiljerije. Za prevoz trupa i materijala prikupljeno je 27 motornih jedrenjaka, 5 desantnih brodova i 2 barkase naše Mornarice i 14 savezničkih desantnih brodova. Osiguranje na maršu vršila su 4 naša naoružana broda (N. B.) i 6 patrolnih čamaca (PČ) i savezničke jedinice. Područje desanta štitila je eskadrila savezničkih lovačkih aviona. Bilo je predviđeno bombardiranje otoka Šolte, otoka Drvenika i Splita u cilju stvaranja utiskà kod Nijemaca da se radi o operaciji širih razmjera.

S obzirom na raspored neprijateljskih snaga i plana operacije formirane su tri kolone za likvidiranje neprijateljskih uporišta na otoku. Zapadna kolona (sastavljena od 12. brigade i savezničkog comandosa i pridodate artiljerije) imala je zadatak da likvidira neprijateljsko uporište kod Nerežišća. Sjeverna kolona (sastavljena od jednog bataljona 1. brigade i jednog bataljona 3. prekomorske brigade) imala je zadatak da djeluje u pravcu Supetra. Istočna kolona (sastavljena od tri bataljona 1. brigade i pridodate artiljerije) imala je zadatak da djeluje u pravcu Selaca i Sumartina. Prema naknadnoj zapovijesti ovaj

je pravac ojačan sa dva bataljona 11. brigade. Nadalje, jedan bataljon 11. brigade i jedan bataljon 3. prekomorske brigade stajao je u divizijskoj rezervi. Saveznička planinska četa imala je zadatak da u noći od 1. na 2. juni, prije početka općeg napada, likvidira neprijateljsko uporište na Vidovoj Gori. Brački partizanski odred imao je pored ostalih zadatak da osigura iskrcavanje.

Početak općeg napada bio je određen za 2. juni u 6 sati u jutro.

Sve snage imale su formirati šest desantnih odreda, koji će samostalno isploviti u noći od 31. maja i 1. do 2. juna sa otoka Visa. Sjeverna kolona (jedan desantni odred) imao se iskrcati u uvalu Blaca i nastupati pravcem Humac-Dračevica-Supetar. Zapadna kolona (3 desantna odreda) imala se iskrcati u reonu uvala Farska-Planica i nastupati pravcem Murvica-Vičja Jama-Nerežišća. Istočna kolona (2 desantna odreda) imala se iskrcati u luci Bol i nastupati pravcem Gornji Humac-Selca.

Prevoženje i iskrcavanje ovog desanta na Brač izvršeno je u redu, a i napad je počeo u određeno vrijeme. Međutim, neprijatelj se uporno branio u toku skoro trodnevne borbe. Našim jedinicama uspjelo je da zauzmu mnoge neprijateljske položaje i da likvidiraju njemačke garnizone u Selcima i Novom Selu.

Prema podacima savezničke izviđačke avijacije, Nijemci su vršili koncentraciju brodova na obali i dovlačili snage iz unutrašnjosti, tako da je time bio postignut osnovni cilj ove operacije, iako sva neprijateljska uporišta na otoku nisu bila likvidirana. Kod ovakvog stanja stvari naše su jedinice 4. juna poslije podne počele sa povlačenjem na otok Vis.

U toku vojnih operacija ovog prvog desanta neprijatelj je pretrpio gubitke od 350 mrtvih i 220 zarobljenih. Zaplijenjena je i prilična količina materijala (3 topa, 6 teških bacača, 20 puškomitraljeza, 1 PT mitraljez, 2 teška mitraljeza itd.), a oboren je i jedan neprijateljski avion. Naši gubici iznosili su 67 mrtvih, 14 nestalih i 308 ranjenih.

Ova akcija naše vojske imala je veliki moralno-politički značaj. Narod otoka Brača osvjedočio se o bojnoj snazi jedne velike svoje moderno naoružane vojske, tako da se, poslije povlačenja naše vojske na otok Vis, nije ni najmanje pokolebao ni zastrašio. Naprotiv, karakteristično je za borbeno raspoloženje činjenica, što su najširi slojevi stanovništva otoka zahtijevali obračun sa Nijemcima.

Nekoliko dana nakon odlaska naše vojske na Vis došao je na Brač jedan vod od 25 vojnika iz 1. bataljona 12. brigade (sve Bračani), koje je predvodio komandir čete Juraj Glasinović iz

Murvice. Vod se iskrcao 12. juna 1944. godine u jednoj uvali na području Smrke i čekao dva dana u zasjedi na Nijemce, između Dračevice i Ložišća. Pri povratku jedne grupe od 30 Nijemaca ovaj je vod, u saradnji sa tamošnjim terenskim radnicima, izvršio oružani napad na tu grupu Nijemaca i tom prilikom likvidrao 13, a zarobio 17 Nijemaca, koji su odvedeni na otok Vis.

—o—

U uvjetima razmaha oružane borbe na otoku Braču i daljnjeg uspješnog razvitka Narodnooslobodilačkog pokreta u julu mjesecu 1944. godine dolazi, po direktivi političkog rukovodstva Dalmacije, do osnivanja organizacija Jedinstvenog Narodnooslobodilačkog Fronta. Pitanje osnivanja JNOF-a u Dalmaciji bilo je prethodno raspravljeno na sjednici Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju 9. jula 1944. godine, na kojoj su prisustvovali Edvard Kardelj, dr. Vladimir Bakarić i Ivan Krajačić — i dalje razrađeno na sjednici Oblasnog NOO-a Dalmacije 14. jula 1944. godine. Naime, do ovog vremena politička aktivnost Narodnooslobodilačkog pokreta ispoljavala se putem narodnooslobodilačkih odbora, koji su vršili dvojaku funkciju, t.j. djelovali su i kao borbeno-politički organi i kao organi vlasti. U ovim danima, koji su ukazivali na perspektivu konačnog oslobođenja Dalmacije, pa i čitave naše zemlje, javila se potreba, da se odvoji politička aktivnost od vršenja zadataka vlasti i da se, s time u vezi, ove, do tada objedinjene funkcije, organizaciono odvoje. To je bio razlog da se i na otoku Braču pristupilo stvaranju posebnih općenarodnih političkih organizacija, organizacija Jedinstvenog Narodnooslobodilačkog Fronta, počam od mjesnih, pa preko općinskih do Kotarskog odbora Jedinstvenog Narodnooslobodilačkog Fronta. Tako je otok Brač mogao da dočeka svoje konačno oslobođenje sa potpuno organiziranom vlašću u organizacionoj formi narodnooslobodilačkih odbora i sa organiziranim narodom u svojim političkim organizacijama — organizacijama JNOF-a.

—o—

Otok Brač je konačno oslobođen naporima regularnih jedinica naše Vojske i Mornarice.

Treba imati u vidu, da su Nijemci, držanjem i obranom otoka, branili jadransku obalu od mogućeg našeg i savezničkog pomorskog desanta; štitili svoje pomorske komunikacije; štitili svoje komunikacije koje vode sa obale u unutrašnjost; održavali obranu protiv avijacije koja je vršila strategijsko bombardira-

nje u jugoistočnoj Evropi, — čime su štitili i bok svojih snaga na Balkanu.

Svojom direktivom od 5. septembra 1944. godine Vrhovni štab NOV i POJ naredio je VIII. dalmatinskom korpusu da svojim djelovanjem, pored ostalog, poremeti neprijateljsko povlačenje, koje se predviđalo kao logična posljedica tadašnje opće vojno-političke situacije. U sklopu zadatka za provođenje takve operativne zamisli 26. divizija VIII. dalmatinskog korpusa trebala je, da u saradnji sa ostalim snagama sa otoka Visa, izvrši desant na srednjo-dalmatinske otoke i da po njihovom oslobođenju učestvuje u operacijama za oslobođenje Dalmacije zajedno sa drugim jedinicama VIII. korpusa.

Prema izričitom naređenju Vrhovnog komandanta Maršala Tita trebalo je zauzeti otok Brač u cilju presjecanja neprijateljskih pomorskih komunikacija, čime bi neprijatelj bio prisiljen na napuštanje ostalih otoka.

Na osnovu tog naređenja Štab 26. divizije odlučio je, da u saradnji sa snagama IV. pomorskog obalnog sektora izvrši desant na otok Brač.

Osjetivši namjere naše vojske, Nijemci su na zapadnom dijelu otoka Hvara iskrcali jedan lovački bataljon. Time je situacija bila izmijenjena, pa su pripreme za desant na Brač obustavljene. Međutim, nakon razbijanja neprijateljskog bataljona na zapadnom dijelu otoka Hvara, ponovno se pristupilo pripremama za desant na otok Brač.

Otok Brač branile su 2. i 3. bataljon 738. pješadijskog puka 118. lovačke divizije. Drugi bataljon 738. pješadijskog puka ojačan sa dvije baterije topova 668. artiljerijskog puka branio se u reonu Nerežišća-Supetar. Obranu bataljona pomagalo je sa kopna 7 obalskih baterija smještenih u reonu Nerežišća-Supetar. Obranu bataljona pomagalo je sa kopna 7 obalskih baterija smještenih u reonu od Splita do Dugog Rata. U međuvremenu se neprijatelj povukao sa Vidove Gore, a noću 8. na 9. septembar 1944. godine počeo je da evakuira materijal iz reona Nerežišća u pravcu Supetra. Drugi bataljon 738. pješadijskog puka, ojačan sa dvije baterije topova 668. artiljerijskog puka i sa 5 PT topova, branio se u reonu Sumartin: ukupno oko 700 ljudi. Obranu bataljona pomagali su sa kopna 3 baterije smještene u reonu od Baške Vode do Makarske. Glavno neprijateljsko uporište nalazilo se na koti 160 Sv. Nikole. Drugo neprijateljsko uporište na koti 16 Sv. Rok.

Na osnovu operativne zamisli i rasporeda neprijateljskih snaga, Štab 26. divizije bio je odlučio: da se 12. brigada iskrca na zapadnom dijelu otoka i likvidira neprijateljska uporišta na

tom dijelu; da se 1. brigada iskrca na istočnom dijelu otoka i likvidira neprijateljsko uporište u reonu Sumartin.

Obzirom na nedostatak brodskog prostora iskrcavanje svih snaga nije se moglo istovremeno izvršiti. Iskrcavanje je izvr-

Partizanska mitraljeska gnijezda čuvaju bračke obale od njemačkog iskrcavanja

šeno sa tri desantna odreda u noći od 11. na 12. septembar. Prvi desantni odred (3. bataljon 12. brigade i jedan vod tenkova) iskrcao se u Luci Bobovišće, drugi desantni odred (2. i 4. bataljon 12. brigade), i to 2. bataljon u Milni, a 4. u uvali Lučica, istočno od uvale Smrka, dok se treći desantni odred (1. bataljon 12. brigade) iskrcao u uvali Spilice.

Noću od 11. na 12. septembra Nijemci su napustili Nerežišća i povukli se pravcem Supetar, ostavivši skoro sav ratni materijal.

Nakon iskrcavanja, 2., 3. i 4. bataljon nastupali su 12. septembra ujutro najkraćim pravcima prema Supetru. Treći bataljon, nastupajući na lijevom krilu, stigao je prvi i uspio da potisne neprijatelja do blizu prilaza Supetru. Opći napad uslijedio je u 12 sati, a do 16 sati drugi i treći bataljon uspjeli su da se probiju u mjesto. Četvrti bataljon zadržan je na koti 155. Vršeći pritisak manjim snagama bataljon se sa osvnovnim snagama pridružio napadu 2. i 3. bataljona. Do mraka ovi bataljoni su uspjeli sabiti neprijatelja u nekoliko kuća u mjestu.

Noću od 12. na 13. septembra u uvali Lučice iskrcali su se 3. i 4. bataljon 1. brigade sa ciljem da se ubrza likvidacija neprijateljskog uporišta u Supetru. Međutim do njihovog angažiranja nije došlo, jer se neprijatelj noću od 13. na 14. septembra, pod zaštitom mraka i artiljerijske vatre sa kopna i sa brodova, povukao iz Supetra. Tom prilikom potopljena je jedna penica i zaplijenjena veća količina oružja i ostalog materijala (4 haubice, 2 PT topa itd.). Naši su gubici iznosili 2 mrtva i 13 ranjenih, a oštećen je i jedan naš tenk.

Oslobođenjem zapadnog dijela otoka stvoreni su bili uvjeti za djelovanje naših jedinica u pravcu otoka Šolte i u pravcu Sumartina.

Do 14. septembra izvršeno je prikupljanje jedinica za napad na Sumartin. Prvi i 2. bataljon, iskrcavši se u luci Bol, nastupali su pravcem Gornji Humac-Sumartin. Treći i 4. bataljon 1. brigade, nakon iskrcavanja u uvali Lučica, razmješteni su u reonu Nerežišća, a 13. septembra izvršili su pokret pravcem Pražnice-Gornji Humac-Sumartin, dok je 1. bataljon 12. brigade nastupao pravcem uvale Spilice-Sumartin. Do 14. septembra bataljoni su bili na polaznim reonima za napad zapadno od Sumartina: 3. i 4. bataljon 1. brigade na glavnom pravcu napada Zečevo-Gračišće i Velo Brdo s nastupanjem prema Sv. Nikoli, a 1. bataljon 12. brigade iz reona južno od Visoke u sam Sumartin.

Napad je počeo 14. septembra u 8 sati na večer uz predhodnu artiljerijsku pripremu, u kojoj je učestvovala i jedna saveznička baterija.

Naše jedinice uspjele su bile da se ukline u neprijateljske položaje na nekoliko mjesta, ali su, zbog jakog neprijateljskog djelovanja sa položaja i djelovanja artiljerije sa kopna, bile prisiljene da se u 11 sati noći povuku na polazni položaj. Sutradan saveznici su bacili 4 bombe na Sumartin, ali bez ikakva rezultata. Navečer 15. septembra napad je ponovljen sa 1. i 2. bataljonom 1. brigade i 1. bataljonom 12. brigade. Napad nije uspio, jer je između bataljona došlo do nesporazuma uslijed iskrcavanja neprijateljskog pojačanja od oko 80 Nijemaca u reonu sjeverno od Sumartina.

Dana 17. septembra u 4 sata poslije podne izvršen je nov napad, i to na kotu 16 Sv. Rok obuhvatom sa krila uz samu obalu: 2. i 4. bataljon 1. brigade sa sjeverne i 1. bataljon 12. brigade s južne strane. Do 8 sati i 30 minuta ovo uporište je likvidirano.

U toku sutrašnjeg dana (18. septembra) vršen je pritisak na kotu 160 Sv. Nikola, koje su uporište Nijemci još držali. Poslije podne upućen im je poziv na predaju, no u 6 sati poslije podne Nijemci su konačno odbili ponudu na predaju, pa je u 7 sati poslije podne počeo napad na ovo uporište. Nakon izvjesnog vremena napad je obustavljen i izvršena je pregrupacija jedinica sa težištem blokiranja neprijatelja na koti Sv. Nikola, kao i u cilju izvlačenja jedinica ispod udara neprijateljske artiljerijske vatre sa kopna.

Istog dana oko ponoći neprijatelj je napao u pravcu zapada sa ciljem da se probije iz okruženja, ali je taj napad odbijen. Nešto kasnije neprijatelj je ponovio napad i probio se u pravcu sjevera prema Povljima, gdje se imao ukrcati i otploviti. Probijajući se naišao je na 4. bataljon 1. brigade, koji je vršio osiguranje sjeverne obale. Bataljon je izvršio napad i poslije 30 minuta borbe zarobio cijelu neprijateljsku grupu od oko 245 ljudi.

Time je otok Brač konačno oslobođen.

Oslobođenjem otoka Brača neposredno je bio ugrožen obalni pojas u reonu od Splita do Makarske i pomorski saobraćaj u Bračkom kanalu, a naše vojne jedinice iz sastava VIII. dalmatinskog korpusa dobile su bazu za daljnje nastupanje.

Neprijateljska jedinica, koja je branila Sumartin, dijelom je uništena, a dijelom zarobljena. Bilo je 573 zarobljenika. Ujedno je zaplijenjeno svo oružje i municija kao i ratna zastava njemačkog bataljona.

Naši gubici iznosili su 35 mrtvih i 197 ranjenih.

IV.

ŽRTVE NARODA OTOKA BRAČA

Narod otoka Brača u toku Oslobodilačkog rata i okupacije učinio je velike napore i podnio neprocjenjive žrtve za veliko djelo oslobođenja i za stvaranje nove — socijalističke Jugoslavije.

Posebno značenje u podnesenim žrtvama, uz popaljena mjesta otoka Brača od strane okupatora, zauzimaju pali borci i žrtve fašističkog terora ovog isturenog borbenog dijela naše oslobođene domovine. Zato, kada je riječ o Narodnooslobodilačkoj borbi otoka Brača, njihova imena ne smiju biti mimoiđena. Naprotiv, samo njihovim imenima mogu se ispisati krvave stranice povijesti naroda otoka Brača i tako dati vjeran i istinit prikaz najsudbonosnijeg razdoblja povijesti naroda ovog otoka.

Koliko se moglo do sada ustanoviti, ovakova je slika ljudskih žrtava.

Bol i Murvica

Pali borci:

Joze Bodlović Kuzme, Josip Kraljević Šimuna, Jakov Bodlović Ante, Blago Baković Luke, Joze Vodanović Miće, Stjepan Cvitanić Mate, Josip Brešković Petra, Milan Cvitanić Šimuna, Mate Baković Miće, Stjepan Kraljević Petra, Petar Papić Frane, Ivan Marinković Tome, Tonko Barhanović Ante, Dinko Cvitanić Stjepana, Benko Cvitanić Dinka, Vinko Florio Anzula, Juro Josipović Frane, Josip Marinković Ante, Tomo Marinković Jakova, Tomo Kraljević Petra, Vinko Karmelić Dinka, Josip Cvitanić Jakova, Filip Šćepanović Vicka, Pave Ivulić Mate, Vinko Marinković Tome, Petar Marinković Frane, Vinko Marinković Ivana, Vide Karninčić Tonka, Mate Macanović Jurja, Ivo Soljačić Šimuna, Dinko Cvitanić Jakova, Vinko Karmelić Vicka, Franko Karmelić, Katica Dulčić Lovre, Ante Barhanović Frane, Šime Cvitanić Mate, Mate Elezović Lovre, Vinko Vodanović Dinka, Ante Baković Dinka, Ivo Florio Anzula, Ivo Elezović Lovre, Dare Devlahović Ante, Jakov Marinković Jerka, Vinko Karmelić Vicka, Vlade Karninčić Dinka i Dragutin Karninčić Ivana;

Žrtve fašističkog terora:

Luka Šćepanović Ivana, Nikola Vuković, Tonči Karninčić Luke, Marija Stanušić Dobroslava, Nikica Marinković Petra, Anđelka Stanušić Dobroslava, Petar Marinković Antuna i Josip Marinković Ivana.

Selca i *Novo Selo* (i zaseoci)

Pali borci:

Petar Nižetić Dragutina, Vido Ursić Nikole, Miljenko Štambuk Ante, Andro Bronzović Josipa, Ante Ursić Vida, Petar Antonijević Nikole, Ivo Nižetić Nikole, Nikola Mišetić Josipa, Emil Baleta Josipa, Ante Trutanić Frane, Ljubomir Štambuk Mate, Marijan Antonijević Ivana, Rajko Štambuk Blaža, Nikola Bezmalinović Petra, Ivo Mošković Josipa, Nikola Nižetić Dragutina, Ivo Antonijević Tome, Ante Antonijević Nikole, Jakica Štambuk Nikole, Dragi Nižetić Roka, Zdravko Vrsalović Petra, Zane Trutanić, Kruno Štambuk Nikole, Volga Štambuk Ignacija, Ante Nižetić Mate, Tonči Ursić Petra, Stanko Vrsalović Stjepana, Vido Jakšić Jurja, Ivo Bošković Jurja, Tonči Bulić Mate, Vicko Trutanić Ivana, Tomo Carević Mate, Vjeko Štambuk Miloša, Mladen Vrsalović Petra, Ivan Bošković Nikole, Juraj Trutanić Jurja, Dinko Mošić Josipa, Ivo Jurun Andrije, Nikola Fistanić Jurja, Juraj Mošić Ante i Milivoj Jakšić Petra;

Žrtve fašističkog terora:

Srđan Bezmalinović Uroša, Ljubo Bezmalinović Uroša, Davor Perić Šimuna, Jozo Perić Šimuna, Davor Vuković Nikole, Lovre Vuković Ante, Nikola Mišetić Josipa, Nikola Bošković Ivana, Slave Carević Nikole, Ante Vuković Ante, Jerko Bezmalinović Jerka, Ive Škarpaca Jakova, Ivanka Trutanić Ante, Šimun Perić Josipa, Neda Vuković Nikole, Ignacio Ursić Ante, Josip Mošić Jurja, Mile Vuković Ivana, Petar Trutanić Vicka, Karmen Bošković Nikole, Nikola Štambuk Bože, Tereza Bezmalinović Nikole, Ivan Politeo Jurja, Miće Ursić Klementa, Perica Ursić Petra, Mate Vuković Nikole, Karmen Bronzović Ivana, Andrina Lozica, Slavica Vuković Andrije, Marija Nižetić Milana, Juraj Carević Nikole, Niko Nižetić Jurja, Toma Štambuk Mate, Ivo Trutanić Petra, Jakov Trutanić Ante, Zore Bronzović Ivana i Marija Bezmalinović Mate.

Sumartin

Pali borci:

Kruno Trutanić Vicka, Ivanko Stančić Bartola, Drago Borojević Ante, Ivo Borojević Ante, Ante Šerka Ante i Jure Aničić Stipe;

Žrtve fašističkog terora:

Dinko Lavrentić Ante, Marija Šerka, Marija Serventić Anđelka, Mandina Šerka Bore, Krsta Šerka Andrije, Jure Šerka Andrije, Dragica Novaković Jurja i Lucija Janović Špire.

Povlja

Pali borci:

Toma Perić Tome, Mate Tadin Viktora, Ivan Hržić Ivana, Vicko Vrsalović Mate, Antonije Vrsalović Petra, Jozo Dragičević Ante, Vicko Zlatar Petra, Josip Vrsalović Petra, Juraj Zlatar Andrije, Vjeko Vrsalović Bartula, Vicko Ostojić Stipe, Vicko Vrsalović Petra, Petar Zlatar Andrije, Milan Zlatar Andrije, Antun Vrsalović Andrije, Vice Ostojić Drage, Tonči Ostojić Ante, Nikica Hržić Ante, Mladenka Ostojić Petra, Mate Ostojić Ivana, Slavko Ostojić Stipe, Fabo Ostojić Fabijana, Vitomir Ostojić Ivana i Jakov Vrsalović Blaža;

Žrtve fašističkog terora:

Anđelina Ostojić, Milna Litović, Frane, Juraj Vrsalović Andrije, Anton Vrsalović Jurja, Drago Ostojić Jurja, Slavica Tadin Ljubomira, Ivan Dragičević Petra, Jozo Dragičević Petra i Antun Zlatar Jurja.

Pučišća

Pali borci:

Juraj Radić, Ante Franić, Milan P. Martinić, Juraj Martinić, Ante R. Eterović, Ivan Bauk, Ljubomir Eterović, Juraj Rajčević, Ante Jakšić, Ivan D. Martinić, Radoš L. Vrandečić, Sergije T. Mićeli, Draga Lukinović-Sulić, Ante F. Bauk, Petar Dobronić, Ante Martinović, Vinko P. Martinić, Ljubica C. Martinić, Ante D. Martinić, Petar Rajčević, Mate Kaštelan, Frano Plastić, Frane Radić, Nikola Mihaić, Juraj T. Eterović, Ivo Franić, Ivan K. Martinić, Ivo Kaštelan, Mihovil K. Eterović, Josip R. Eterović, Dinko Radić, Franka D. Drpić, Ante Grego, Ivo Kačić, Andrija Lukinović, Ivan Marinović, Jakov C. Drpić, Petar R. Kaštelan, Ante Bauk, Andrija Ujević, Ivanko Š. Radić, Nikola P. Martinić, Vjekoslav Štambuk, Stjepan Mihaić, Stjepan

Galetović, Juraj Martinić, Ante Eterović Sorić, Karlo Eterović Tranj, Mate Martinić Jerčić, Smiljan Kačić i Venko Bakulić;

Žrtve fašističkog terora:

Marijeta Dobronić, Karlo Radić, Ivan Radić, Ante Martinić, Juraj Martinić, Jure Vlahović, Ivan Mladineo, Juraj Drpić, Šimun Eterović, Vjeran Kačić, Tomislav Radić, Roko Eterović, Božo Eterović, Josip Eterović, Nikola Eterović, Juraj Marasović, Juraj Kaštelan, Toma Nižetić, Josip Vrandečić, Katica Martinić, Darinka Kalebić, Ante Drpić, Ante Mladinić, Franka Radić, Petar Martinić, Ivan Capković, Juraj Eterović, Jurica Eterović, Mate Martinić, Juraj Eterović, Ivan Martinić, Stjepan Martinić, Josip Galetović, Juraj Martinić, Jakov Drpić Antin, Rudolf Kačić, Josip Bauk, Žarko Orladini i Ivan Perdec.

Pražnice

Pali borci:

Ivo Buvinić Vicka, Petar Buvinić, Ivo Buvinić Ivana, Marko Goić, Frane Goić, Nikola Goić, Ivan Ivelić, Ivan Kusanović Stjepana, Ivan Kusanović Ivana, Ivan Kusanović Gaje, Juraj Kusanović, Frane Kusanović, Ante Klinčić, Mate Koljatić, Ante Mihovilović, Rita Mihovilović, Ante Valeničić, Juraj Stipetić i Petar Valeničić;

Žrtve fašističkog terora:

Petar Buvinić, Marija Ivelić, Mate Jerčić, Dinko Ivelić, Marko Kusanović, Marko Kusanović Ivana, Stjepan Kusanović Petra, Mate Kusanović, Stjepan Kusanović, Ivan (Zane) Kusanović, Ante Kuzmanić, Juraj Mihovilović, Juraj Stipetić, Antica Buvinić, Klema Kusanović i Franka Mihovilović.

Gornji Humac

Pali borci:

Ante Eterović, Ivan Marinelić, Petar Vrsalović, Nikola Marinelić, Juraj Maričić, Miljenko Taraš, Lena Marinelić, Stjepan Šešnić, Mate Vrsalović-Carević i Nikola Marčić.

Žrtve fašističkog terora:

Ivan Marčić-Sudac, Andrija Poljak, Juraj Šešnić, Jakov Vrsalović, Ivan Šešnić, Jerko Stipičić Bile, Nina Taraš, Frane Šešnić-Kočar, Juraj Stipičić-Gobac, Marko Trutanić-Žuvić, Mate Vrsalović Carević-Komižanin, Vicko Šćepanović, Ivan Brizić, Josip Vrsalović, Josip Šepanović-Granče, Frane Vrsalović, Ante Šćepanović-Granče, Ivan Taraš, Jakov Taraš, Tomislav Vrsalović, Ivan Vrsalović Carević-Bilan, Jerko Stipičić-Bile, Zvonko Vrsalović, Nikola Taraš, Juraj Šćepanović, Vinko Šešnić, Nikola Vrsalović, Don Kuzma Šimunović i Jure Biskupović.

Postira

Pali borci:

Ivan Lazaneo Vicka, Jakov Kalašić Lovre, Juraj Matulić Nikole, Petar Bižaca Jakova, Jerko Škarić Tome, Ante Kalašić Lovre, Stjepan Matulić Ivana, Frane Jelinčić Nikole, Ante Šantić Ante, Pavo Vlahović Mate, Mate Šantić Ivana, Petar Marović Ante, Milamir Antunović Jurja, Frane Jelinčić Nikole, Petar Šantić Ivana, Frane Janiš Ivana, Ante Glavinić Frane, Mate Čeprnić Ante, Stjepan Glavinić Luke, Ivan Čeprnić Frane, Ante Šantić Vjekoslava, Činda Gospodnetić Pave, Nikola Vlahović Ante, Jakov Jelinčić Ivana, Ante Jelović Mihovila, Josip Antunović Nikole, Ante Miljak Šime i Frane Jelinčić Ivana;

Žrtve fašističkog terora:

Ivica Bižaca Nikole, Ivan Babarović Nikole, Nikica Utrobičić Ante, Mare Jelinčić Marka, Desanka Šarić Ivana, Antica Utrobičić žena Ante, Mare Jelinčić Marka, Amencija Cepernić žena Jurja, Antica Utrobičić Ante, Frane Cvitanić, Ivan Jelinčić Frane, Juraj Cepernić Nikole, Nikola Suić, Lucija Suić žena Nikole, Katica Biočina žena Josipa, Anka Bižaca Ivana, Milan Kalašić Lovre, Josip Glavinić Ante, Perica Biočina žena Josipa, Ante Cvitanić, Ronzo Girotto Pave, Ivan Šantić Ivana, Vicko Tafro, Ante Šantić Ante, Dome Vlahović, Marija Fortunić, Vjekoslav Šantić Ante, Jovanin Bižaca Marka, Juraj Biočina Mate, Kate Cepernić žena Mate, Nikola Bižaca Pave (I), Nikola Bižaca Pave (II) i Ivan Bižaca Marka (II).

Dol

Pali borci:

Pavao Matulić Pave, Nikola Arnerić Vicka, Tonko Gospodnetić Ante, Jerko Gospodnetić Ante, Petrito Gospodnetić Nikole, Jerko Gospodnetić Ante i Zamarija Gospodnetić Ante;

Žrtve fašističkog terora:

Juraj Gospodnetić Ante.

Škrip

Pali borci:

Juraj Krstulović Bartula, Jerko Martić Ante, Jerko Radojković Jule, Frane Fabijanović Petra, Ante Mihovilović Grge, Ivan Damjanović Ivana, Frane Žuvić Pave, Dinko Mirić Dinka, Jerko Damjanović Ivana, Ivan Žuvić Pave, Ante Metličić Miće, Frane Radojković Jule, Miće Martinić Stjepana, Josip Krstulović Krune, Marko Damjanović Ante, Petar Žuvić Ivana, Duje Mirić Dinka, Nina Krstulović Krune, Petar Mirić Petra, Nikola Mirić Petra, Ante Fabijanović Mate, Jakov Damjanović Ante, Mate Damjanović Ivana, Mate Dujmović Duje, Jakov Damjanović Jakova i Dinko Radojković Pave;

Žrtve fašističkog terora:

Šime Juričević Viktora, Josip Stipanović Grge, Ivan Gverieri Nikole, Ivo Martić Stjepana i Jelka Fabijanović Jure.

Splitska

Pali borci:

Jakov Dujmović Ivana, Petar Fabijanović Mate, Desanka Šetelić Petra, Milorad Štambuk Ivana, Dinko Širković Jurja, Kažimir Bašković Ante,Ante Babarović Petra, Duje Štambuk Ante, Petar Šetelić Petra, Lucijano Dujmović Ivana, Mate Šetelić Petra, Dinko Babarović Petra, Miroslav Mišetić Jerka, Juraj Drpić Jurja, Vinko Balić Mate i Dušan Baldasar Helena;

Žrtve fašističkog terora:

Juraj Bošković Luke, Petar Babarović Petra, Nikola Nižetić Šime, Mate Fabijanović Ivana, Vicko Vulić Duje, Filip Fabijanović Mate i Jakov Sirković Mate.

Nerežišća (sa zaseocima) i Dračevica

Pali borci:

Ivan Baković Petra, Petar Žuvić Kuzme (Dračevica), Ante Pavišić Ivana, Ivo Martinić Marka, Josip Baković Jacenta, Neli Harašić Ante, Vinko Klarić Petra, Ante Baković Petra, Tomislav Zorančić Ivana (Dračevica), Luka Eterović Ivana (Dračevica), Danica Kušćević Stjepana, Franka Restović Tome, Pavao Senković Jerka, Jakov Martinić Ante, Nikola Kušćević, Davor Sapunar Vale, Juraj Dragičević Vicka, Dano Pavišić Martina, Ante Šimunović Jerka (Dračevica), Mate Marinković Petra, Petar Šimunović Jerka (Dračevica), Josip Dragičević Jerka (Dračevica), Petar Ilijić Jerka (Dračevica), Nikola Janković Jakova, Josip Jerković Jerka, Nikola Žuvić Ivana, Žanko Franulić Josipa, Frane Restović Ivana, Jakov Baković Petra, Juraj Harašić Ivana, Milan Sočo Petra, Marko Kuščević Ivana, Anka Pavišić Vicka, Luka Garafulić Petra, Petar Ilijić Vjekoslava (Dračevica), Tomo Žuvić Petra (Dračevica), Nikola Dubravčić Josipa, Ivan Baković Jacenta, Josip Marinković Mate (Dračevica), Ivan Bezmalinović Andrije, Ivan Franulić Josipa, Šimun Dragičević Šimuna (Dračevica), Fansito-Ivan Cvitanić Mate, Nikola Bakić Pavla, Pavao Beroš Ante, Andro Franulić Andrije, Etica Harašić Dinka, Nikola Janković Nikole, Nikola Janković Jerka, Marinka Pavišić Ivana, Petar Pavišić Petra, Ivo Restović Marjana i Marinko Restović Marjana;

Žrtve fašističkog terora:

Ivan Žuvić Nikola, Ivan Zorančić, Kata Senković Pavla, Mate Jakšić, Petar Šimunović, Dinko Bubravčić Marka, Ante Kuščević Frane, Ivanica Kuščević žena Ante, Dinka Kuščević žena Mate, Mate Brešković Jerka, Elša Harašić Kuzme, Nikola Beroš Ante, Marko Franulić Ivana, Ante Marinković, Frane Beroš Jurja, Ante Martinić Jakova, Janko Dragičević Dinka, Juraj Vraničić Ante, Magdalena Brešković, Frane Kevešić Jurja, Dinko Dragičević, Ivan Šimunović, Jerko Restović Jurja,

Paulina Stanić žena Ivana, Lenka Gardilčić žena Ivana, Dinko Gardilčić Ivana, Juraj Gardilčić Ivana i Petar Pavišić Andrije.

Donji Humac

Pali borci:

Miće Dragičević Ante, Ecija Martinović Mate, Josip Dragičević Jerka, Jerko Jakšić Jurja, Ante Jakšić Ante i Marinko Jakšić Petra.

Supetar i Mirca

Pali borci:

Antuko Derado Ante, Petar Hržić Augustina, Zvonko Vodanović Mate, Miće Janušić Petra, Goluban Krečak Šime, Božo Hržić Jurja, Ljubo Vušković Filipa, Josip Prugo Mate, Božo Derado Kuzme, Pavao Kolimbatić Josipa, Nikola Papić Grge, Marko Dragičević Luke, Jakov Tenzera Zamarije, Vicko Bartičević Mate, Darko Vladislavić Mate, Ivo Sinovčić Ivana, Miro Jakšić Tome, Mladen Vodanović Mate, Špiro Dragičević Petra, Josip Proso Jerka, Miko Cvitanović Ivana, Nikola Jakšić Roka, Petar Petrinović Frane, Ivan Petrinović Jerka, Petar Beović Ante, Ivan Derado Jakova, Filip Rendić Petra, Jerko Baković Marka, Janko Petrinović Fale, Petar Dragičević Petra, Dalibor Dukić Petra, Mate Vladislavić Stjepana, Petar Jakšić Mate, Ivan Sinovčić Jakova, Lovro Popović Filipa, Drago Vladislavić Mate, Petar Sinovčić Ivana, Ivan Jakšić Mate, Ante Papić Jurja, Stjepan Bartičević Mate, Joško Rendić Miće, Ante Sinovčić Ivana, Joško Matić Frane, Božo Beović Ivana, Ante Vušković Ante, Stjepan Bartičević Filipa, Mirko Kustić Ivana, Ante Bakulić Ivana, Ivan Vladislavić Napolena, Mate Dragičević Dominika, Gojo Kuzmanić Josipa, Mile Ugrinović Jurja, Ante Motoš Šimuna, Ante Borić Tadije, Juraj Dragičević Vicka, Nikola Rendić Mate, Nikola Maričić Nikole, Marko Vladilo Pavla, Fanito Karzulović Petar, Ante Krstulović Ivana i Jerko Bakulić Marka;

Žrtve fašističkog terora:

Vicko Dragičević Šimuna, Josip Derado Vicka, Juraj Sapunar, Šime Vodanović Ante, Mate Rendić Vicka, Lovre Letnić

Ante, Ante Vitaić Dinka, Nina Dragičević Jurja, Napoleon Vladislavić Ante (Mirca), Viktor Granić Ivana, Ante Vladislavić Ivana, Mate Šimunović Ivana, Zorka Rendić Petra, Vanja Rendić Petra, Grgo Rendić Ante, Ante Bijažević Ivana, Luka Sinčić Frane, Luka Kirigin Ivana (Mirca), Sjtepan Vladislavić Nikole, Ivan Popović Filipa, Vinko Dragičević Ivana, Stjepan Cagljević Kuzme, Marica Bosančić, Petar Letnić Lovre i Ante Mataš Šime.

Sutivan

Pali borci:

Juraj Tonšić Mate, Toma Grubšić Jerka, Petar Biskupović Ante, Nikola Ivanović Dinka, Ante Manzoni Kuzme, Branko Radmilović Ante, Jugoslav Antičević Ante, Mirko Vraničić Ante, Uroš Radmilović Grge, Jugoslav Ljubetić Dinka, Ecija Grubšić Jerka, Andro Marinković Ante, Radovan Kuljiš Vladimira, Stjepan Biskupović Ante, Flora Jeličić Nikole, Budimir Jutronić Mate, Jerko Matković Luke C., Petar Jutronić Bartula, Jerko Matković Luke K, Ivan Tosti Nikole, Božidar Perišić Petra, Ante Perišić Petra, Vladimir Marinković Ante, Lovre Ivanović Mate, Nikola Ivanović Nikole, Toma Perišić Petra, Petar Beović Petra, Marko Ivanović Mate, Vicko Ljubetić Jerka, Marija Ilić Miće, Ante Škaro Mate, Krešimir Škaro Mate, Marko Ivanović Ivana, Petar Vladislavić Mihovila, Tomislav Ivanović Ivana, Petar Ivanović Ivana, Petar Jutronić Roka, Roko Kirigin Vicka, Goimir Zuanić Ivana, Kuzma Lukšić Ivana, Juraj Domić Luke, Jerka Ljubetić Jerka, Jerko Jutronić Ivana, Mile Ivanović Jakova i Ivo Negodić Ante.

Žrtve fašističkog terora:

Miće Medić, Jerka Ivanović Dinka, Kuzma Manzoni Lovre, Ante Gvozdanović Mate, Ante Jutronić Roka, Mate Ivanović Ivana, Petar Matijašević Šime, Dinko Jurjević Ivana, Ivan Zuanić Anakleta, Martin Tavra Jakova i Andrija Lulić Jerka.

Milna

Pali borci:

Nada Bonačić-Krešić Stjepana, Pavao Švarčić Vicka, Jerko Restović Marina, Frane Arašić Jerka, Arne Markusović Marka,

Mate Svarčić Nikole, Ante Bonačić Lovre, Ante Suzan Ante, Josip Harašić Ivana, Ivan Svarčić Ivana, Juraj Marinović Ivana, Mladen Lekšić Ivana, Marko Kordić Petra, Ante Buzolić Mate, Vinko Aras Luke, Jerica Bonačić-Vucić Luke, Mate Bonačić-Kresić Stjepana, Miće Marinković Nikole, Drago Ozretić Ante, Ivan Skrnić Ante, Ivan Bonačić-Kresić Mate, Ante Harašić Jerka, Tade Buzolić Mate, Josip Filipić Andrije, Petar Tavra Ivana, Stjepan Buzolić Ante i Josip Lozić Tome;

Žrtve fašističkog terora:

Luka Aras Nikole, Ante Tomas Ante, Stjepan Livačić Dinka, Tade Harašić Jerka, Karmela Lentić žena Andrije, Ante Buzolić Stipe, Mate Ivčević Luke, Stjepan Nigojević Nikole, Josip Ugrinović Marina, Josip Irvica Marka, Jakov Pulišević Ivana, Klara Miličić Dinka, Luka B. Vicić Petra, Ante Lozić Ivana, Jerka Harašić Tade, Josip B. Dorić Ivana.

Ložišće - Bobovišće

Pali borci:

Nebodar Antičević Ivana, Vinko Ivko Petra, Dare Lučić Marka, Toma Urada Tome, Božo Lebedina Stjepana, Jakov Domić Tome, Miće Pavlov Jurja, Jurijo Domić Martina, Nikola Trebotić Martina, Jurica Jurač Tome, Jakov Jurin Ante, Luka Biskupović Marka, Marica Pavlov Stjepana, Jurica Juras Stjepana, Stjepan Perić Ivana, Hipo Sapunar Ivana, Andrija Mihojević Jakova, Mate Sapunar Petra, Pavao Rakela Nikole, Franko Rakela Ante, Lovre Jurin Marka, Toma Pavlov Jurja, Lucija Lebedina Stjepana, Ivo Trebotić Martina i Franko Sapunarić Marjana;

Žrtve fašističkog terora:

Tonko Jurin Ante, Zoran Domić Dinka i Nikola Rakela Nikole.

To znači, da je otok Brač dao u toku Narodnooslobodilačkog rata 492 pala borca i 275 žrtava fašističkog terora! Time je uzidao 767 života svoje rođene djece u temelje svoje oslobođene i preporođene domovine — socijalističke Jugoslavije.

V.

ZAKLJUČAK

Još i danas na neke »kontinentalce« djeluje iznenađujuće, što su se, u uvjetima okupacije, na tako malom području kao što je otok Brač mogli razviti doslovno svi oblici organizacije i borbe Narodnooslobodilačkog rata. Kod toga treba imati u vidu ne samo činjenicu da se ovdje radilo o otoku sa 395 km^2 i sa oko 15.000 stanovnika, već i to da je na otoku stalno bio veći broj okupatorskih vojnih garnizona, ne računajući povremene kaznene ekspedicije.

Međutim, točno je i to, da su i neki Bračani u početku sumnjali u mogućnost primjene svih oblika organizaije i borbe, posebno u mogućnost oružane borbe na samom otoku putem čvrsto oformljenog partizanskog odreda.

Iskustvo je međutim pokazalo i dokazalo, da je bila moguća primjena svih oblika organizacije i borbe, kako je to zahtijevalo političko rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta Dalmacije, što je prihvatilo političko rukovodstvo otoka Brača.

Zato su bila potrebna samo dva uvjeta.

Bilo je potrebno, da je Partija na terenu sastavljena od članova slobodnih od oportunizma i frakcionaštva, — bilo je potrebno jedinstvo partijskih redova.

Na jedinstvo i čvrstinu partijske organizacije povoljno se odrazila okolnost, što je partijska organizacija na otoku Braču bila mlada, što se izgrađivala i razvijała u teškim uvjetima okupacije i Narodnooslobodilačkog rata, dakle u uvjetima nepoštedne borbe. Zato se na otoku Braču nije postavljalo pitanje, da li treba ili ne treba izvršiti partijsku direktivu viših partijskih rukovodstava, već kao i na koji način datu partijsku direktivu primijeniti na konkretne prilike toga kraja, t.j. otoka. Jedinstvo i čvrstina partijskih redova bile su takove odlike partijske organizacije, koje su joj omogućile ostvarenje svih zadataka Narodnooslobodilačkog pokreta na otoku.

Dalje, bilo je potrebno izgraditi jedinstvo narodnih masa i podići ga na najviši stupanj. Bez ostvarenog punog jedinstva narodnih masa ne bi bila moguća široka aktivnost narodnooslobodilačkih odbora ni postojanje partizanskog odreda i njegova oružana borba na samom otoku. Upravo jedinstvo narodnih masa dalo je posebne karakteristike Narodnooslobodilačkom pokretu na ovom otoku. Uzmimo na primjer pitanje ilegalnosti

pod uvjetima okupacije. Ilegalno raditi nije značilo ostati nepoznat kod narodnih masa. Naprotiv, to je značilo biti izuzetno lično poznat narodnim masama i uživati punu njihovu podršku i zaštitu. Jedinstvo narodnih masa i njihova privrženost Narodnooslobodilačkoj borbi učinilo je, da su se aktivisti Narodnooslobodilačkog pokreta osjećali slobodni u svom radu. Oprez je bio potreban samo prema okupatoru.

Šuma na otoku — to je bilo jedinstvo narodnih masa ostvareno naporima Partije.

Evo nekih primjera koji osvjetljavaju pitanje ilegalnosti u uvjetima okupacije u svjetlosti jedinstva narodnih masa otoka Brača.

Kao što je već istaknuto, štampa je odigrala naročitu ulogu u toku Narodnooslobodilačkog rata na otoku. Pored brojnih šapirografiranih »Radio-vijesti« i brošura, štampan je od druge polovine 1942. godine i kotarski list »Naša borba«. Bilo je potrebno što bolje osigurati njegovo izlaženje. Zbog toga je za mjesto njegovog štampanja izabrano malo selo Obršje u unutrašnjosti otoka, kamo okupator nije mogao doći ni kamionima ni motociklima već samo pješke, ukoliko bi saznao da se tamo štampa list i da se nalazi kotarska »tehnika«. Međutim

Delegati omladinske konferencije Brača — Postira 1943.

pošto su razni kuriri iz tog malog sela po svim mjestima otoka Brača raznašali list, to ova činjenica o štampanju i o »tehnici« nije mogla dugo vremena ostati tajnom. Malo selo Obršje, do rata skoro nepoznato za stanovnike ostalih mjesta otoka, postalo je značajno i popularno baš upravo zbog toga, što se tamo nalazila »tehnika«. Uslijed toga ime ovog sela kroz svakodnevnu upotrebu riječi »tehnika« (»bio sam u tehnici«, »dolazim iz tehnike«, »kad ćeš u tehniku« i t. sl.) stvarno je izmijenilo svoje ime, t.j. stalnom upotrebom riječi »tehnika« ovo selo dobilo je ime »Tehnika«. Ipak okupator nikada nije iznenadio svojom »posjetom« selo Obršje, usprkos općepoznatoj činjenici, što se tamo nalazila kotarska tehnika, po kojoj je ovo selo čak dobilo drugo ime.

Dalje, drugi primjer. Kada je političko rukovodstvo susjednog otoka Šolte izrazilo u Splitu želju 1942. godine, da se otok Šolta u organizacionom pogledu u toku Oslobodilačkog rata neposredno poveže sa otokom Bračem — umjesto sa Splitom — pa kada je to bilo odobreno, postavilo se pitanje, kako praktički uspostaviti vezu s političkim rukovodstvom Brača, kada ono rukovodiocima Šolte nije bilo lično poznato. Na postavljeno pitanje Ante Vidana iz Šolte odgovorio je drug iz Splita: »Jednostavno. Prebaci se po noći gondolom sa otoka Šolte na otok Brač. Skrij gondolu u nekoj šumici pokraj mora i pričekaj jutro. U jutro će naići tamošnji ljudi, koji odlaze u polje na rad. Čim opaziš prvog čovjeka, koji ima izgled otočanina, pristupi mu i pitaj ga za druga Jerka«. Tako je i bilo. Prvi Bračanin koji je slučajno naišao omogućio je političkom rukovodiocu Šolte Anti Vidanu da uspostavi vezu sa traženim drugom, a preko njega i sa političkim rukovodstvom otoka Brača.

Veliki rezultati na ovakvom otoku nisu se mogli postići bez heroizma naših ljudi. U toku Oslobodilačkog rata i na ovom isturenom dijelu naše domovine narod je ispoljio kao nikada u povijesti ogromne revolucionarne snage i pokazao čuda od herojstva. U situaciji okupacije, Komunistička partija, pozivajući na otpor, nailazila je na odaziv najborbenijih sinova ovog otoka. Akcije komunista dobijale su naklonost i onih, koji odmah u početku nisu bili spremni na njihovo izvršenje. Narod je pozdravljao prve akcije komunista, a kroz kolektivno iskustvo masa, prekaljivao se borbeni duh naroda kao cjeline. U prvoborcima Komunističke partije narod je gledao i svoje prvoborce, prvoborce čitavog naroda. Iako su komunisti prvi započeli borbu, narod je prvoborce smatrao svojim borbenim izrazom, a ne samo izrazom Komunističke partije pa se tako u procesu borbe slio u jedinstveni borbeni izraz: jedinstvo naroda i

Partije, što je omogućilo da se ostvare zadaci Oslobodilačkog rata na ovom isturenom otoku.

Na kraju ovog prikaza treba reći još i slijedeće.

Ovaj prikaz Narodnooslobodilačke borbe na otoku Braču samo je blijeda i nepotpuna slika napora i žrtava naroda ovog otoka. Zato ovaj prikaz treba shvatiti kao skromni početak u obradi ovog najtežeg i najslavnijeg razdoblja u povijesti naroda ovog otoka.

Otok Brač dao je častan prilog velikom djelu oslobođenja svoje domovine i zato uspomena na ovo najteže i najslavnije razdoblje u povijesti naroda otoka Brača mora biti trajno sačuvana.

B e o g r a d, 15. XI. 1954.

Okružni komitet

Senkovići

(Motiv iz Drage Vode na Braču)

JOŠKO PALAVRŠIĆ

Najmlađi sin Nikica skakutao je s kamena na kamen u opancima od kravlje kože, zviždukao pričicama, dozivao koze po imenu, što su mu u stadu pasle na prisoju brijega nad Dragom Vodom. Na brijegu je sin Jerko čuvao stada divljih ili tuđih konja, pripitomljivao ih stežući svojim jakim rukama uzde uz njihove čeljusti. Treći sin Marko krčio je krš polugom i maškinom, provrtao zemlju u maslinjaku na vrhu brežuljka odakle se vidjelo more i dugi Hvar.

A on, otac, Paulino Senković, kopao je motikom dole u dolcu smeđu tanku zemlju oko trsova svojih loza. Od rane zore do silaza sunca iza Smrke na zapadu otirao je on rukavom znoj sa čela i smeđeg lica.

U dvorištu njegove kamene kućice u zaselku Dragoj Vodi prala je kći Marica rublje, što ga je znojnog i od zemlje prljavog skidala majka sa sinova i muža.

Majka je nosila vodu, krpala čarape i ponekad pogledavala u lonac, gdje se je kuhala jednostavna kaša kupusa i pasulja.

Senkovići su radili. Snijeg i bura, žega i sunce prisoja, kiše i tuče, nijesu umanjili njihovu rabotu. Paulino bi znao reći u selu:

— Teško je, ali smo svoji na svome.

* * *

Jedamput se grdno naoblačilo. Tamno modri oblaci nadkriše Dragu Vodu. Majka je kazala:

— Bit će zla i nevo'je

Do par dana Talijani su prvi put došli u Dragu Vodu...

Nabijene kacige, zelene uniforme, lukavi crni pogledi i puške s tankim bodežima od tog su dana bili stalno pred očima Paulinu. On se snuždio, svakim danom bivao tmurniji, sjetniji. Bora među obrvama bivala mu je sve dublja. Za večerom je par puta rekao svojoj kućnoj čeljadi:

— Zla će, dico, bit'! Na škoju nam zapovida tu'ja čejad! Zla će bit'!

Jedne večeri, kad je tama već davno zagospodarila selom, netko pokuca na Senkovićeva vrata:

Paulino ozbiljnog lica ustane.

— Ne bojte se! Naši smo! Zdravo!

Ušla su dva zdrava momka. Znoj im curio s lica, dahtali su ubrzano. Jedan je nosio lovačku pušku, drugi pištolj.

Popraćeni šutnjom domaćih, sjeli su.

— Vi ste... protiv Talijanaca? bojažljivo upita Paulino.

— Pred njima i ustašama pobigli smo od kuće.

— Poznati ste mi...

— Iz Bola...

Paulino se razvedrio. Zdravim instinktom nasluti pravdu.

— Ženo, bogati, ča stojiš, ča čekaš? Vidiš da su umorni! Donesi rakije, sira...!

* * *

Tri pune godine tako bi. Osim te dvojice prvih ustanika bračkih dolazili su i drugi, novi. Sve više i više. I nalazili zaklona, okrijepe, u Senkovićevoj kamenoj kućici. Rado ih je primao. Bio im je dobar kao pravi otac.

Što dalje, to su i po danu dolazili. I čitavo selo primalo ih je. Čitavo selo slijedilo je primjer Senkovića. Odano, šutilo je svojim gostima.

Jerko je rjeđe pasao konje. Nikica nije čuvao koze ni ovce. Marko se nije više onoliko sagibao nad maškinom. Ni Marica nije onoliko svojima radila. Sad su se svi izmjenjivali na straži na vrhovima brijegova iznad malog zaselka Drage Vode. Bdili su oni budnije nego prije u čekanju zeca iz zasjede, budnije nego u čuvanju stada i čopora.

— Da nisi, Nikica, propusti' na straži! Znaš ti koji mi posal vršimo? Znaš ti, da čuvamo partizane, brate, partizane!

A dole u zaselku, skupljali su se ljudi s različitim puškama, ljudi, što nose tanke kožnate torbice i što se vedro smiju.

Pod okriljem onih, koji su oštrim sokolovim očima sjekli put iz Obršja, stazu iz Podhuma, od kuda je mogla doći patrola talijanskih alpinaca, u Dragoj Vodi se sastajahu prvi predstavnici narodnooslobodilačkih odbora, prvi junaci partizanskog odreda, konferirali, štampali prve letke, prve brošure.

Paulino je bio uvijek pri ruci. Već kao odbornik organizirao je sakupljanje pomoći za vojsku, koja je preko mora, u Biokovu, boj bila s Talijanima. Paulino je organizirao, da žene pletu čarape i guće od domaće vune za one kojima snijeg u planini stalno mete pred očima. On se pobrinuo da pojača stražu na uzvisinama, on je probudio kod susjeda svijest, da o svemu šute, pred svima.

— Paulino, naš vinograd neokopan, stada lutaju, koze se gube, ponekad je prigovorila žena.

— Ženo, ti neznaš, da je ovo narodni ustanak! Prišniji su posli za pokret, nego rabota u mom po'ju.

Paulino je sudjelovao u prebacivanju dobrovoljaca na kopno. On je često vozio preko mora i natrag uz opasnosti da ga otkrije baterija Talijana u Murvici i »Šarka« — topljitarka po moru.

Vrativši se sa jedne takve »ekspedicije« pozvao je Paulino sina Marka i rekao mu ozbiljnim glasom:

— Marko, va'ja da i ti greš! Jak si, zdrav, i sramota bi bila da mi kuću griješ. Ča ti govoriš?

— A kada?

— Nek ti mater i sestra upletu vunene bičve i debelu guću, a sam napravi opanke, kako najbo'je znaš. Ja ću govorit s Bepoton i Bankoton.

— Dobro, ćale!

Poljubili su se. Srce je srcu prozborilo.

...Za Markom je otišao i Jerko.

— Sinko, ti si drugi, ča me ostav'jaš. Da mi prodičiš rod u svitu! — rekao mu je otac na odlasku...

— Marice, slušaj! Ti znaš, di logoruje odred. Ti znaš, ča ja hoću?

— Znan!

— Budi in i da'je pri ruci. Donesi in kuhano, operi in potne košu'je i pokrpi poderane bičve!

Stari je Paulino trčao okolo. Već je zajedno s ostalim odbornicima rješavao pitanje svoje Drage Vode. Najmilija mu je ipak bila dužnost oko vojske.

— Nema ti meni do nje! Srce mi reste kad gledan vitke momke i oko in sokolovo. Odred ti je, druže, da ga nima na daleko.

Svim borcima Paulinova kuća bijaše kao svoja domaća.

— Ženo, neka in ne fali. Ne mari ako mi ostanemo gladni. Oni se tuču za bo'je naše dice!

Ponekad bi brodica sa Hvara donijela u sutonu ranjenike s Biokova. Paulino se mislio:

— A di će mu bit bo'je nego u mene. Pomozite mi samo da ga prenesem.

* * *

U padu Italije razbukti se skrivena vatra u srcu naroda. Više nije bilo razloga sakrivati ljubav prema borcima iz partizanskog odreda. Nestalo je straha, bojazni, opreznosti. Dragovođani nisu bili više potrebni da bdiju na brijegu.

— Uh! da sam mla'ji! stenjao je Paulino gledajući kako vojska svrstana u duge redove maršira otokom, pjeva odlazeći u Mosor, pod Klis, da suzbije navale divizije »Princ Eugen«.

Zahuktala je zimska januarska bura. Obronci Vidove Gore zaviše se u snježne oprave. Crne krpe oblačina pritiskale zrak nad zemljom. I noći su bile tamne. Gavrani lijetahu nad otokom.

Sve to kao da bi u skladu sa čemernim raspoloženjem na Braču.

Nastupiše crni, teški dani...

Švabe bijahu na Braču.

U Dragoj Vodi, kod Senkovića, večeravali su partizani, koji su ostali na otoku.

— Paulino! Je li te strah? Svi idu u zbijeg, koji ne mogu izdržati tegobe planinskog života, hoćeš li i ti?

— Nikako!

— Teški su zadaci za rješavanja. Zar ćeš ti izdržati?

— Sve, makar sam star!

I počelo je...

Moralo se uspostaviti vezu sa ilegalnim logorima odbora.

Moralo se prebaciti preko ceste koju su čuvali, kontrolirali Nijemci.

Moralo se preuzeti težak posao prebacivanja zbijega sa čitavog otoka, preko veza, preko Drage Vode na more i Vis.

Nijemci su klali, ubijali, strijeljali, pljačkali. Moralo se doznati koga, gdje i kada?

Moralo se doznati koliki su njemački garnizoni.

Moralo se držati vezu sa odredom, obavještavajući ga o pokretu i snazi neprijatelja.

Moralo se organizirati izvidnice, da se osigura rad veze na moru.

A svud posijani njemački garnizoni, svud njemačka zasjeda SS-Gebiergsjeger odreda, svud opasno, jezivo, tiho, iza svakog grma mogućnost da Prus opali, ubije...

Moralo se stražariti kad je dolazila hrana s Visa za narod. Moralo se uspjeti s dugim karavanama konja, koji su dolazili iz pojedinih sela da pridignu konzerve, kojima će se spasiti od gladi opljačkani narod.

A svud snijeg, kiše, bure, studen...

Paulino nije sustao. Bijaše u središtu posla, vazdan. Rijetko je dolazio u svoj dom. Bijaše opasno, da ga kao muškarca ne uhvate. Zamjenjivao je Maricu na straži, Nikicu u nošenju pisama. Zanos narodnog borca gonio ga je da preko mjere radi, da trči, bdije, izviđa, nuka... Često, a skoro i uvijek, morao je ležati u spilji, na vlažnom, a onda ne imajući vremena da pojede zalogaj opet trčao, radio...

Strijeljanje žena, ljudi staraca na otoku, internacije muškaraca, još jače su starom Senkoviću raspaljivali volju za borbom.

— Hoće nas pristrašit', konji! Al' kremen smo mi!

Iz dana u noć, iz noći u dan, neprestano, stalno, uvijek i bez prekida, disao je on, rabotao, hodao, nosio — za Pokret.

— Sinove sam dao, zašto ne bi i sebe i odgovarao je u žurbi ženi, kad ga je molila da se odmori.

Tempo njegovog rada bio je silan, u zamahu...

— Mnogo tega triba izradit', a ja linčarin, korio je sam sebe, gledajući potrebama stvarnosti u oči.

Takav život ga je pomladio... Primili su ga u odred za intendanta.

— Nisan ja star: s vitkim sam momcima, sav sretan je govorio.

* * *

Sprema se akcija na Brač. Doći će vojska s Visa.

Sav je radostan. I on će ovog puta s puškom na Švabu!

Za akciju se ne govori svakome. Ali njemu je rekao Bepo iz štaba grupa odreda.

Zajedno koracaju terenom, kapetan Bepo i on. Sunce je na zalazu. Potrebno je tačno ustanoviti tačke za iskrcaj, strateške kote u odnosu prema položajima njemačkih bunkera.

Oni dva će taj posao lako obaviti. Poznaju teren kao svoj dlan.

— Spominjen se sada, Bepo, kad si pri tri godišća s Benkoton umoran prispi na moj prag. Onda sam prvi put vidija partizane.

Bili su baš pred križem na raskršću. Opasno mjesto. Paulino se zanio uspomenama i nije ni spazio cijevi iza grma.

Bepo je u tren skočio. Nije imao vremena da povuče Senkovića. U skoku je viknuo:

— Paulino, N'jemci!!!!

U istom momentu ispalile su puške... Šiknula je krv iz bore između obrva na čelu Senkovića.

I zauvijek je pao na mjestu, gdje je držao stražu zametku narodnog ustanka na Braču...

* * *

Nestalo je koza, konja i ovaca, što su ih nekada pasla braća Senkovići. Lopovi iz Pomeranije, Bavarske i Pruske gostili su se mesom tuđih truda.

Nezasitni spustili su se jednog ljetnjeg popodneva u Dragu Vodu. Na leđima su nosili bacače plamena.

Smijali su se, kad su kuće planule. Sitne, male, pitome kućice Drage Vode... Kuće koje su dale odmora umornim tijelima prvih partizana, kuće, koje su napojile žedne, okrijepile bolesne, nahranile umorne i gladne borce za dobro naroda...

Pucketale su grede u tišini junske noći i ne bi plača seljanki. Oštrog pógleda pratile su, kako izgara muka njihovih otaca.

Čuo se samo jedan krik. Prodirući, jezivi...

To su majku Senkovića bacili u vatru njene vlastite kuće...

Onda je sve zamrlo. Kućice su dogorjele. Žarila se sama žerava.

Da li je i na Braču bilo grčkih kolonija?

Dr. DUJE RENDIĆ - MIOČEVIĆ

Razvoj grčke kolonizacije na istočnoj obali Jadrana ima kao osnovnu karakteristiku postepeno približavanje kopnu preko srednjodalmatinskih otoka, kojima je bila namijenjena uloga piona u prodiranju prema ilirskoj zemlji i novim bogatim tržištima na Jadranu. Prvi pioni u ovoj kolonizatorskoj aktivnosti Grka, koja nije bila nesmišljena i bez plana, bila su dva dosta isturena dalmatinska otoka, Korčula i Vis, koji su stajali kao predstraža daljoj aktivnosti Grka u prodoru prema ilirskom kopnu. Ova dva otoka primila su dakle među prvima strane koloniste negdje na razmeđu 5. i 4. st. prije n. e. Prvi je nesumnjivo služio kao polazna točka za prodor prema Hercegovini i Bosni, duž Neretvu (Narona), a drugi je ne samo usmjerio dalji razvoj kolonizacije prema budućem središtu čitave ove obale (Salona), već je dao i drugi pravac grčkoj trgovini s unutrašnjim ilirskim oblastima — kroz kliška vrata u zapadnu Bosnu. Za tim otocima dobio je grčke koloniste i Hvar, i to odmah u prvim desetljećima 4. st. prije n. e. Hvar predstavlja u razvoju grčke kolonizacije dalju kariku u prodiranju prema obali i osvajanju novih tržišta.

O svim tim naseobinama imamo ponešto vijesti starih pisaca, koje su potvrđene u novije vrijeme i raznim arheološkim nalazima. Ova suglasnost između vijesti i nalaza očita je potvrda da su prve vjerodostojne i točne, a drugi pravilno i sigurno interpretirani. Nijedne vijesti međutim nema, koja bi se odnosila na bilo kakovu kolonizatorsku aktivnost na najvećem i kopnu najbližem dalmatinskom otoku, Braču, koji je po zakonima navedenog razvoja kolonizacije morao da posluži kao posljednja spona, direktna odskočna daska za dalmatinsko kopno. I dok izvori o tome potpuno šute, iduće vijesti odnose se već na kontinentalne naseobine Tragurion (Trogir) i Epetion

(Stobreč), koje je osnovala Issa. Da li je moguće da je Issa u svojoj vlastitoj smišljenoj kolonizatorskoj aktivnosti — koju osim navedenih naseobina potvrđuje i njezin spomen na jednoj psefizmi nađenoj na Korčuli — mimoišla ovaj znatan dalmatinski otok? Ako tome dodamo, da je na ovome otoku bilo nalaza iz doba grčke kolonizacije, i to na mjestima koja bi svojim općim položajem mogla odgovarati uslovima grčkih naseobina, onda postavljeno pitanje ima svoje opravdanje.

Ipak, u pokušaju da, u nedostatku historijskih vijesti, damo što vjerojatniji odgovor na ovo još neriješeno pitanje grčke kolonizacije, moramo kritički osmotriti vrijednost i pravi značaj arheoloških nalaza, koji još ne moraju biti potvrdom postojanja nekog znatnijeg grada - kolonije. Ovo utoliko prije, što se oko svega toga splela tradicija, koje se pojedini historičari i obrađivači bračke povijesti teško oslobađaju.

Što nam pokazuje praksa, da li je dojedna od poznatih nam grčkih naseobina na našoj obali dokumentirana i literarnim (historijskim) vijestima?

Kao grčke naseobine potvrđene su vijestima iz starine: Herakleja, jedna knidska naseobina na otoku Korčuli *(Korkyra melaina),* Issa, osnovana od Dionizija Sirakuškoga, Pharos, kolonija egejskih Parana — jedina jonska kolonija na našoj obali — te Tragurion i Epetion, issejske naseobine na kopnu. Prvu potvrđuju nalazi novca s njenom legendom, kovani nesumnjivo na našoj obali, ali je njen položaj još neizvjesan. Mi smo nedavno iznijeli mišljenje da bi ova neidentificarana i nelokalizirana kolonija — valjda jedna od najstarijih na našoj obali — mogla biti identična s neimenovanom naseobinom na jadranskoj Korkyri (Korkyra melaina, Korčula). Korčula je, osobito u lokalitetu Lumbarda, dala dosta arheoloških potvrda, koji opravdavaju vijesti o jednoj grčkoj naseobini na ovome otoku. Tako je i s Issom, koja je dosad najbolje arheološki istražena i poznata grčka kolonija na našoj obali. Vijesti o egejskom Pharosu našle su odlične potvrde u narječju — sasvim različitom od onoga koji se govorio u dorskim kolonijama — kojim su pisani njeni zanimljivi epigrafički spomenici. Trogir i Stobreč su se također otkupili, prvi znamenitim reljefom Kairosa i drugim figuralnim i egiprafičkim spomenicima, a drugi sačuvanim dijelom zidina, t. zv. kiklopske gradnje.

Više je nego sigurno da imenovani gradovi nisu bile jedine grčke naseobine na našoj obali. Neki toponimi to nam mogu stopostotno potvrditi *(Epidauros, Buthua,* možda i *Rhizon).* No, na ovim se lokalitetima, osim donekle u Budvi, nije našlo

arheoloških nalaza, koji bi potvrđivali ovu tradiciju o grčkom porijeklu spomenutih gradova. Svakako, da pomanjkanje ovakovih potvrda kao i samih pisanih vijesti iz starine još ne znači da tu nisu bile grčke naseobine. Dvije su mogućnosti da im taj toponimijom zajamčen karakter bude potvrđen: da se naknadno pronađu arheološki ostaci, koji su još skriveni našem oku i našem saznanju, ili da su antikni pisci, iz nama nepoznatih razloga (da li su sve antičke vijesti o našim krajevima do nas doprle?), u svojim spisima i opisima naše obale ove naseobine mimoišli.

Ako dakle nismo na čistu s onim podacima, koje nam jedamput pružaju antičke vijesti, drugi put toponimija ili znatniji arheološki ostaci — ukoliko se svi oni ne usklađuju u jednu pouzdanu konstataciju — kako je tek teško u nedostatku sigurnijih potvrda išta pouzdano zaključiti o postojanju grčkih naseobina na točkama, koje zasada podržavaju gotovo samo više ili manje vjerojatne pretpostavke. Među ovakove spada i Brač.

Brač je istina dao arheološkog materijala, koji je zaista pretpostavljao mogućnost lokaliziranja jedne grčke naseobine na tome otoku. To su uglavnom dva lokaliteta: Škrip i Vičja Luka, iznad Bobovišća. Oko zidina u Škripu, građenih u tehnici, koja se vulgarno naziva kiklopskom, splela se ponajprije priča o grčkom karakteru utvrde, koja je slična onoj iznad Jelse na Hvaru (Tor). No da se odrekne grčki karakter ove utvrde, posebno da se otkloni svaka njena veza s grčkim gradom na tom položaju, dosta je napomenuti da položaj Škripa, udaljen od mora i na znatnoj visini otoka, niukoliko ne odgovara karakteru grčkih trgovačkih naseobina, posebno onih na našoj obali (Issa, Pharos i dr.). To je nesumnjivo građevina koju moramo pripisati Ilirima, koji su se znali koristiti tehničkim dostignućima u građevinarstvu, preuzetim od svojih susjeda Grka pa onda Rimljana. S druge pak strane, oni su imali itekako razloga da se u to vrijeme povlače na istaknuta i nepristupačna mjesta, kako nam to izričito potvrđuje Diodor, bilježeći kako su se Iliri na Hvaru povukli pred Grcima, koji su došli da koloniziraju otok, na jako utvrđena i nepristupačna mjesta.

Više je temelja za jednu naučnu pretpostavku o postojanju grčke naseobine na Braču dao svojevremeno nalaz iz Vičje Luke, jer je u njemu bilo neospornih predmeta grčke provenijencije. No, kritički odnos prema ovome nalazu, omogućava nam da i ovu verziju otklonimo, i to iz dva razloga: prvi je, slično kao i sa Škripom, sam položaj nalaza, koji nikako ne odgovara karakteru ovakovih naseobina (bez obzira na blizinu Bobovišća,

Keramički nalazi iz Vičje Luke na Braču — (grčko i ilirsko posuđe)

koje ima luku i položaj, kakav bi grčkoj naseobini — na liniji razvoja kolonizacije u Dalmaciji — vanredno odgovarao); drugi je taj, što pomenuti nalaz (grobovi) ne sadrži isključivo grčki materijal, već s njime (kacige, nazuvci, keramika) još i dosta predmeta domaće, ilirske proizvodnje i upotrebe, što nam daje osnove da nalaz čitav pripišemo domaćim stanovnicima otoka, a grčke predmete u njemu importu, koji je — što mu je i bilo svrhom — dospio u ilirske ruke trgovinom ili razmjenom. Ovakovih nalaza, osobito grčke keramike, oružja, pa novca, bilo je i na drugim točkama naše obale, čak i u dubokoj unutrašnjosti (Bosna), ali iz toga nije nitko zaključio da se radi o grčkim kolonijama.

Ovim ne mislimo a priori izraziti mišljenje da na Braču nije bilo grčkih kolonista. Iz pomanjkanja protivnih potvrda moramo opravdano sumnjati u postojanje ikakove takove naseobine sa statusom kolonije *(polis)*, ali je lako moguće da je u ilirska naselja pomalo infiltrirao grčki živalj iz obližnjih kolonija, koji je tu — kao što je vjerojatno bilo i sa starom Salonom — mogao imati svojih posjeda. Da je na Braču, koji je kao otok poznat starim piscima (spominje ga već prvi izvor, koji govori o našoj obali — spis *Periplus* t. z. Pseudo-Sylaka, iz 4. st. prije n. e.) bila kakova imalo znamenitija grčka naseobina, pisac bi je bio nesumnjivo spomenuo, kao što je spomenuo Herakleju, pa naseobine na Visu i Hvaru, koji su mu zato »grčki otoci«, dočim su na njima »grčki gradovi« (πόλεις Ἑλληνίδες). Kao takova ne spominju Brač ni drugi grčki pisci.

Treba upozoriti, da je bilo pokušaja, da se ideja o postojanju neke grčke naseobine na Braču spasi povezivanjem nerazjašnjene legende sa nekih grčkih novaca, nađenih u našim krajevima (ΔΥ), koja se — preko oblika *Dyskelados* (za koji se vjerovalo da bi se mogao odnositi na Brač) — htjela tumačiti imenom otoka, a sam novac čak potvrdom postojanja posebne kovnice u ovome grčkom gradu. No, tu je verziju naučno odbacio već Rački (Rad XIV 72), iako je i kasnije bilo tendencije da se oživi. Koliko danas znamo, Brač već najranije dolazi pod svojim današnjim imenom (*κρατειαί* = Brateia, *Brattia)*, osim što se jednom javlja kao Elafusa (*Ἐλαφοῦσα*), ali to nije ništa drugo, kako je Mayer razjasnio, nego grčki prijevod ovog njenog starog ilirskog imena.

S konstatacijom, da na Braču, u grčko doba, zastalno nije bilo neke znatnije kolonije, tipa Issa ili Pharos — dok nas novi arheološki momenti ne ovlaste da to mišljenje promijenimo — a dozvoljavajući već sada mogućnost da je moglo biti neko manje naselje u koegzistenciji s Ilirima (slučaj Salone), morali bismo se obratiti uzrocima koji su spriječili jači razvoj kolonizacije i prema ostalim dvjema otocima srednjeg Jadrana, Braču i Šolti, posebno ovome prvome. To bi zastalno bio predmet posebne studije. Ipak ćemo, ovako prethodno, ukazati na neke predmete, koji su od toga mogli, po našem mišljenju, imati utjecaja. To je, prije svega, jednodušan otpor Ilira prema daljem razvoju kolonizacije, koja je ugrožavala njihove pozicije i ekonomsku nezavisnost. Vidjeli smo, da je zbog toga došlo do otvorena sukoba na moru u našim krajevima, koju historija registrira — između Ilira i Grka na Hvaru (hvarski Tor, zidine u Škripu na Braču?). Issa je u svojoj daljnoj kolonizatorskoj politici — uza sav povoljan ishod ove borbe, ali stečen teškom mukom i krvlju — znala valjda izvući pouku iz ovog iskušenja, pa je za dulje vrijeme umrtvila svoju akciju. Kad je vrijeme za nove akcije nastupilo, trebalo je već djelovati na kopnu, te je ona svoju pažnju usredsredila na dio dalmatinske obale, koji je kontrolirao važan prolaz za unutrašnjost (Trogir — Stobreč, kasnije Solin). Iz ovih svojih te onih otprije postojećih baza (Korčula) ona je mogla neometano i uspješno obavljati trgovačke poslove s dalmatinskim otocima i kopnom, pa je tako i Brač, mimoiđen kao točka za kolonizaciju, ušao neosporno u trgovački rejon Isse, koja je tu, kao i drugdje, nastojala plasirati robu, koju je isprva i sama uvozila iz Velike Grčke, a onda je i sama proizvodila. Potvrdu za to dao nam je materijal nađen u Vičjoj Luci.

Spomenik Lavu N. Tolstoju na Braču

Dr. BRANKO NIŽETIĆ

Već je u nekoliko mahova u našoj periodičnoj štampi pisano o spomeniku velikog ruskog pisca Lava Nikolajevića Tolstoja, koji je podignut vrlo kratko vrijeme po njegovoj smrti u Selcima na Braču. Spominjano je to kao kuriozitet, ponekad i uz izvjesne aluzije o melagomaniji malog provincijalnog središta. Izneseno je u tim napisima dosta dobronamjernih objašnjavanja tog fakta, hotimičnih ili nehotičnih netačnih podataka koji su proizašli iz neupućenosti ili zaboravnosti.

Ima već punih četrdeset godina što spomenik stoji u našim Selcima, koja su, od vremena kad su postavila spomenik velikom mirotvorcu sa ruskog sjevera, doživjela burne ratne događaje i ogromni požar, koji ih je posve uništio (15. avg. 1943.) kao nemoćnu žrtvu fašističkog bijesa. S tugom u srcu mislili smo u taj čas, da je posve i zauvijek nestalo Selaca i svega onoga što je lijepo i plemenito u njima bilo. Nad tim pustim garištem ostao je stari mudrac iz Jasne Poljane, miran i pošteđen od barbarske ruke. Izrađen od domaćeg bijelog kamena, a ne od bronce, nije radi te sretne okolnosti izazvao želju da bude skinut i pretopljen u topovski materijal.

Lik velikoga slavenskog pisca stoji i danas na svom starom mjestu. Ne okružuje ga pitomi park, jer je tridesetogodišnja stabla crnogorice sasjekla sjekira njemačkog okupatora, koji je došao da nastavi djelo razaranja svog saveznika fašiste. Oko spomenika su porušene klupice i jedva označene stazice, ogradni zidovi starog zasutog seoskog groblja. U jednu riječ — pustoš, kakova je vladala i oko porušenih selačkih domova poslije nego izgorješe u njima sva materijalna i kulturna dobra stoljećima sticana.

Arhiva nema da bismo u njima tražili dokumente o postavljanju spomenika. Potrebno je zato da se ono, što je srećom

spašeno, zabilježi i da se iz sjećanja i provjeravanja iznese istina o tomu.

* * *

Narodni preporod u Dalmaciji i borba za učvršćenje nikad neprekinute narodne svijesti ubrzo zahvatiše ovu naprednu varošicu, koja se ne ističe naročitom starošću postojanja (oko 250 godina!) ni većim prirodnim ljepotama i bogatstvom, osim odličnog kamena za fine gradnje. Kako su u to vrijeme — polovicom XIX. stoljeća — niz naše primorje nicale »Slavjanske čitaonice« koje su bile glavni štabovi narodnih ljudi i košnice rodoljubivog rada i kulturnog napretka, osnovana je već 1888. god. čitaonica i u Selcima i dano joj je ime »Hrvatski Sastanak«. Počasnim članom imenovaše osnivači i velikog mecenu, osnivača Jugoslavenske akademije i Hrvatskog sveučilišta J. J. Strosmajera, đakovačkog biskupa, dok je on još ranije sam pristupio utemeljiteljima sa velikim prilogom od 50 forinti. Sve te ljude koji su se okupljali oko čitaonica karakterizovala je rodoljubivost i idealističko romantična vizija panslavizma. Osjećajući se dijelom malog i jedva osviještenog naroda, na samoj nacionalnoj periferiji, htjeli su da dobiju snage razvijanjem osjećaja da su oni dio velikog slavenskog ljudskog mora, čiji je glavni predstavnik bila u njihovim očima velika Rusija. To njihovo slavenofilstvo išlo je tako daleko, da su po primjeru Strosmajera, brzojavno pozdravljali u pojedinim prilikama i reakcionarnog ruskog bijelog cara, nadijevali si međusobno nadimke »Rus«, da bi tim obilježili krut i nesalomljiv karakter nosioca tog nadimka.

Veliki idealist i nacionalni entuzijast bijaše u tom krugu Tomo Didolić mlađi, za neko vrijeme i zastupnik u dalmatinskom saboru kao i načelnik općine. Romantičnim svojim zanosom sticao je mnogo prijatelja i veza sa prominentnijim ljudima u hrvatskoj politici, znanosti i društvenom životu. Svojim katonskim karakterom imao je vrlo jak uticaj na svoje sumješćane.

Ali ne možemo ni zamisliti, da je i u tom krugu nacionalnih romantika život proticao kao prijatan san. Nastajala su, kao što je i razumljivo, trvenja, bilo iz ekonomskih, društvenih ili sličnih razloga. Stvarale su se mučne zadjevice i nesporazumci, radi kojih odlazi sa Selaca i dugogodišnji općinski liječnik uvaženi slovački romansijer Martin Kukučin. Zbog tih prilika tadašnja politička vlast našla se prinukanom da pristupi raspuštanju općinskog vijeća i da imenuje na čelo općine svog komesara. Toga je našla u ličnosti domaćeg čovjeka sa Brača, Grge Andreisa iz Supetra. Došavši Andreis na čelo općine, neometan

ničim od vijeća koje je bilo raspušteno, pristupi on energično uređivanju mjesta. Popravi i uredi ulice i ceste, proširi trg, odredi da se zatrpa staro groblje, koje se nalazilo gotovo usred mjesta i da se uredi njegova okolica. Kad je sve to izvršeno, odredi da se na tom mjestu zasadi park. Kako je u to vrijeme — 1910. god. bio umro veliki ruski pisac, odredi Andreis da se taj park nazove »Tolstojev park«, i taj naziv dade urezati na veliku kamenu ploču usred parka, sa oznakom godine 1911.

Prilike u općini se središe, duhovi se smiriše i u priličnom skladu izabra se 1912 novo općinsko vijeće sa novom upravom na čelu sa Markom Didolićem.

Novo uređeni park je napredovao i bujao, mjesto je bilo uređeno. Selačka omladina, odgojena u duhu i nacionalnim tradicijama svojih starijih, pokrenu misao da se park upotpuni i spomenikom velikog pisca. Kako je u to doba u Selcima, kao jednom od centara kameno-klesarske industrije postojala i i jedna stručna škola (Kamenarski tečaj) koju je vodio i učiteljem tamo bio Čeh Barda, odlučiše mladi studenti i njihovi prijatelji klesarski i težački omladinci, da se u toj školi izradi iz domaćeg kamena bista Lava Tolstoja. Gipsani model izradi brat upravitelja škole, mladi student kiparstva u Pragu, Jaroslav Barda, koji se nalazio na školskom odmoru kod svoga brata. Bista je izrađena po fotografijama i portretima Tolstojevim, najviše po čuvenom portretu J. Styke. Starija generacija željela je naprotiv da se postavi spomenik Strosmajeru. Prolazili su dani u razgovorima i dokazivanju komu od dvojice velikih slavenskih ljudi treba prije postaviti spomenik. Bilo je i prijedloga da se lik Tolstoja postavi preko noći i tako stvori »svršeni čin«.

Ipak se nastojalo naći izlaz redovitim putem. Dva studenta iz Selaca, obojica pravnici, Juraj Štambuk i Mirko Vrsalović, u ime svoje i svojih prijatelja i sumišljenika, napisaše predstavku na općinsko vijeće i obrazložiše u njoj razloge za spomenik L. N. Tolstoju.

Pošto je općinski arhiv uništen okupatorovim paležom, donosimo tu predstavku po jednom očuvanom prijepisu, onakvu, kakvu je općinska uprava primila 27. XII. 1913. god., a općinsko vijeće u svojoj sjednici od 10. I. 1914. raspravilo:

»Uglednom Općinskom upraviteljstvu u Selcima, za slavno Vijeće.

Budući da je potpisnicima došlo do znanja, da bi se, po nekom sporazumu odlučujućih faktora, u novoutemeljenom i tek dograđenom perivoju »Park Tolstoj« navodno imala, mjesto u prvotoč naumljene biste slavenskog velikana čije ime nosi perivoj, postaviti druga bista slavenskog mecene Strosmajera,

uz izmjenu naziva samog perivoja, to se potpisanici, za se i za sumišljenike, ovim obraćaju na to slavno vijeće toplom molbom i vrućom preporukom, da se taj navodni dogovor osujeti, na način, po kome nek se prijeđe na izvedenje prvobitnog nauma, u koju su svrhu sve radnje jur dovršene, i nek se čim prije na podnožnik spomenika postavi Tolstojeva bista, koja jur dugo, jer odavno izrađena, na svoju instalaciju čeka, po mogućnosti na samo »Novo Ljeto« nastajne godine!

Razlozi koji nas ponukaše na ovaj korak jesu dvovrsni: jedni su ideološke, a drugi materijalne naravi. Mi ih u cjelini ovdje ne iznosimo, očekujući dan otkrića, da ih opširno i javno iznesemo; zasada ističemo samo to, da su Strosmajer i Tolstoj naši duševni divovi, kojima se divi čitav slavenski i čitav naobraženi svijet, ali tom razlikom, da dok prvi uživa već odavna široki popularitet te danas njegovo ime bilo na koji način spominje svaki grad i svako mjesto u slavenskom svijetu, to je drugi gorostas Lav grof Nikolajević Tolstoj, makar je taj genij u sebi zadržavao sve što je Slavenstvo, po svjedočanstvu cijelog kulturnog svijeta, vasionom obrazovanom čovječanstvu dalo i moglo dati, naišao na popularitet najprije u tuđem svijetu, a onda tek kod Slavena, što je po nas doista žalosno! Slavno bi vijeće dakle ispunilo jednu veliku patriotsku i kulturnu dužnost, kojom bi obradovalo svu našu mnogobrojnu slavensku braću, kada bi se između prvih odužilo uspomeni tog besmrtnog kolosa, čije ime spominju svi narodi svijeta sa poštovanjem i čija su besmrtna remek-djela kulturna baština čovječanstva.

S materijalnog gledišta pripomenuli bi: čemu u našem ograničenom općinskom kućanstvu trošiti nekoliko stotina kruna u nabavljanju druge biste, kada već imamo Tolstojevu bistu na raspolaganje gotovo badava? Mi smo osvjedočenja da naša općinska ekonomija ima mnogo prečih zadataka, za koja bi se taj naumljeni trošak mnogo bolje mogao upotrebiti.

Gojimo dakle stalnu nadu, da će misao koju zagovaramo naći kod vas, cijenjena gospodo, onaj snažni odaziv koji ona zaslužuje, pa u to ime apeliramo na vaše slavenske osjećaje i na vaš slavenski ponos, na vašu uviđavnost i vašu širokogrudnost, bodreći vas i pozivljući da se, vašom muževnom odlukom, inauguracija Tolstojevog spomenika privede čim prije kraju, a mi vam ,gospodo, s naše strane obećajemo svaku moralnu potporu uz poklik: »Čast i slava neumrloj uspomeni

Lava grofa Nikolajevića Tolstoja!!!

Selca, 27. XII. 1913.

Juraj Štambuk, pravnik
B. M. Vrsalović, pravnik

U raspravi o predmetu postavljanja spomenika Tolstoju u postojećem parku njegova imena, načelnik je govorio o značenju Strosmajera i Tolstoja za slavenstvo. Vijećnik Tomo Štambuk pok. Andrije, naročiti i bezgranični rusofil, otac jednog od potpisnika »podneska«, sa oduševljenjem i žarom pledira za spomenik velikom slavenskom piscu i predlaže da se odmah počne i radom za drugi spomenik. Dva vijećnika, Andrija N. Štambuk i Matko Carević predlažu suprotno: najprije Strosmajeru, a onda Tolstoju. Većina u općinskom vijeću odobrila je prijedlog vijećnika rusofila Tome Štambuka.

* * *

Spomenik i danas, poslije četrdeset godina, stoji na istom mjestu, gdje ga postaviše selački slavenofili. Uzdiže se, na vidiku s promenadne aleje i na dohvat novo podignutog velikog kulturnog i zadružnog doma, podignutog neposredno iza II. svjetskog rata, da bude novo središte kulturnog i ekonomskog napretka toga ratom uništenog mjesta. Postament u ondašnjoj secesiji dobio je blagu patinu, a nabori lica i brada staračkog lika Tolstojeva osjetiše oštre dodire sunca, bure i kiše i dobiše na plastičnosti. Ogradu ponešto ošteti vrijeme, a nešto okupatorska sila. Park se polako oporavlja, a jasnopoljanski filozof »neprotivljenja zlu« strpljivo čeka da vrijeme zagladi rane zla i da oko njega ponovo zašumi raslinje mediteranske flore: alepski bor, čempres, mirta, kadulja i ružmarin.

Na ovoj skrajnjoj periferiji Slavenstva, na jedinom toplom moru, gdje se vjekovima čuje stara slavenska riječ, učiniše naši očevi ono, što mu ni u domovini do danas ne učiniše, jer osim groba među tri lipe u maloj Jasnoj Poljani, ne nađe se velikom sinu Rusije mjesta u prostranoj ruskoj zemlji za spomenik dostojan njega.

Slike Tripa Kokolje na Bolu

Dr. KRUNO PRIJATELJ

U historiji slikarstva dalmatinskog baroka ima slikar Tripo Kokolja (1661-1713) jedno od prvih mjesta. Njegova dekoracija crkve Gospe od Škrpjela, na malom slikovitom otočiću ispred Perasta, predstavlja najmonumentalniji zahvat baroknog slikarstva na našem primorju. Sa oko sedamdeset platna, u radu, koji je trajao oko dvadeset godina, po narudžbi i u okviru teološke zamisli svoga mecene Peraštanina Andrije Zmajevića, naslikao je Kokolja tu niz kompozicija, slikajući na zidovima crkve grupe starozavjetnih proroka i sibila, te velike biblijske prizore Prikazanja u hramu, Silaska sv. Duha, Marijine smrti i Marijina krunisanja, a na stropu, oko velikog platna Uznesenja Bogorodice, druge prizore iz Gospina života, slikovite i dekorativne grupice anđela u letu i košare sa cvijećem, prve mrtve prirode u našem slikarstvu. Kroz taj škrpjelski kompleks možemo pratiti Kokoljin slikarski razvoj, od još prilično nevješto slikanih kompozicija proroka i sibila, preko monumentalnih zahvata velikih biblijskih scena, gdje se umjetnik sukobljava s priličnim uspjehom sa problemom velike kompozicije i iluzionističke perspektive, do dekoracija stropa, gdje je Kokolja gospodar svoje palete i gdje slika svojom već definitivno formiranom skalom boja, smiono, zrelo i snažno. Taj škrpjelski kompleks nam jasno otkriva slikarski razvoj majstora, koji je osnovne zasade svog slikarskog creda primio u Veneciji krajem seicenta, gdje je upio u sebi elemente mletačkog manirizma na umoru, u kome su se još uvijek osjećali jaki i dominantni odjeci stila Palme Mlađeg, dopunjenog sa nešto više potenciranim kontrastima svijetla i sjene, naglašenijim sklonostima za nemirne pokrete i za iluzionističke prostorne perspektive. Samo latentno je uspio uočiti bit nove slikarske obnove, kojom su Feti, Strozzi i Lys osvježili strujama iz Flandrije mletačko

slikarstvo, koje je zapadalo u beskrvnost i anemiju. Kroz manirističku prizmu doživio je velike realizacije mletačke visoke renesanse, a svoj slikarski profil je dopunio reminiscencijama na platna Bassanova kruga i na slike Andree Vaccara, koje je u domovini vidio i upoznao. Uz veliki kompleks slika Gospe od Škrpjela, Kokolja je u Boki naslikao i veći broj drugih radova, u kojima se mogu osjetiti isti stilski elementi jedne lične, snažne interpretacije mletačkog manirizma na zalazu, kojoj se ne može poreći dinamika i unutrašnja dramatika. Slikao je u crkvici sv. Ane iznad Perasta fresku, koju je potpisao hrvatskim zapisom. Naslikao je svoj autoportret, prvi autoportret našeg starog slikarstva, od koga nam se sačuvala samo izblijedjela ruina. Ostavio nam je lik Vicka Bujovića, dominantne ličnosti njegova Perasta, koji se u to nemirno barokno doba dizao i ekonomski i umjetnički. Ostavio je svoj rijetki potpis na dvama malim platnima sa prikazom Sv. Obitelji, koje se danas nalaze u župskoj pinakoteci u Prčanju. Nemir baroka, kontraste chiaroscura i patetični vrtlog pokreta ulio je u likove sv. Ivana Kapistrana i sv. Paskala Bajlona, koje je naslikao za stari peraštanski franjevački samostan, u kojem se čuvaju i njegova platna sa čudesima sv. Antuna. Na zidovima palače svojih mecena Zmajevića naslikao je pejsaže, gledane kroz slikane okvire balkona, u iluzionističkim perspektivama, koji predstavljaju prve slobodne pejsaže starog dalmatinskog slikarstva, ali koji su do nas došli potpuno izblijedjeli, tako da im skoro ne možemo raspoznati konture.

Bokeljski opus tvori gros Kokoljinog djela. U tom opusu on je kroz postepene etape oblikovao svoju fizionomiju i ostvario svoj stil sa svim negativnim i pozitivnim crtama. Daleko od evropskog likovnog zbivanja, osamljen kao umjetnik u slikovitim mjestima zaljeva podno Orjena i Lovćena, Kokolja je s jedne strane ulazio sve dublje i suverenije u zanat i nastojao svojim slikama dati odraz svojih unutrašnjih trzaja, ali je s druge strane i uporedo s tim zahirivao u tišini daleke provincije, udaljujući se od problema koji su otvarali nove puteve u slikarstvu njemu suvremene Evrope.

Ne znamo, koji je bio razlog, što je Kokolja pred kraj života napustio Boku. Već davno je bila poznata činjenica, da je 18. listopada 1713. umro u Korčuli, gdje je vjerojatno radio na stropu crkve Svih Svetih, kasnije oštećenom i prebojanom. Malo pred smrt, u srpnju iste godine primio je Kokolja od bolskih domenikanaca isplatu za slike, koje je naslikao ispod pjevališta njihove crkve. O tim slikama, koje sam objelodanio uz arhivsku i fotografsku dokumentaciju u svojoj monografiji

o Kokolji (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 287, Zagreb 1952.), želim ovdje napisati još nekoliko riječi u »Zborniku«, koji je posvećen kulturnim i historijskim problemima otoka Brača, smatrajući, da su te slike od neobične važnosti za Kokoljin razvoj i identifikaciju Kokoljinih djela.

Kokoljine slike ispod bolskog pjevališta uokvirene su drvenim pozlaćenim baroknim okvirom. Na središnjem je polju prikazana Apoteoza sv. Domenika. U iluzionističkoj perspektivi, sa raširenim rukama, pod crnim plaštem koji leprša iznad bijelog domenikanskog haljetka, lebdi osnivač domenikanskog reda, koga podržavaju dva elegantna lika anđela, kojima haljine lete u punom vrtlogu baroknog nemira. Oko te centralne skupine lete brojni maleni, bucmasti, dražesni likovi anđela. Desno i lijevo od tog centralnog prizora nalaze se, u posebnim kasetama, likovi domenikanskih svetaca. Četiri imaju papinsko ruho, četiri su redovnice domenikanke, a četiri imaju ruho muških domenikanskih redovnika, katkad uz biskupski atribut. Nije teško u nekima od njih prepoznati glavne likove domenikanske ikonografije: Tomu Akvinskog, Katarinu Sijensku, Pia V. Nejednak je kvalitet pojedinih svetačkih likova. Jedni su postavljeni u patetičnim pozama, u pomalo teatralnim stavovima, s potenciranom emfazom. Kod drugih naprotiv, osjećamo vanredne slikarske detalje i suptilni senzibilitet. Kao što sam bio i naglasio, držim da neki od ovih bolskih Kokoljinih svetačkih portreta ulaze među najzanimljivije likove, koje je Kokolja slikao. Ekspresivni i produhovljeni muškarački lik Pia V, profinjeni lik domenikanca sa čuperkom kose na čelu i knjigom u ruci u finoj igri svijetlih i tamnih kontrasta, nježna i suptilna silueta sv. Katarine spadaju u te likove, iz kojih progovara neposredna, iskrena slikarska snaga. Između kompozicije Apoteoze i tih svetačkih likova — a i ta velika kompozicija i te manje svetačke figure slikane na platnu — naslikao je Kokolja na drvetu mrtve prirode sa košarama punim svježega cvijeća.

Mnogostruki su razlozi, zbog kojih su nam bolske slike značajne u okviru Kokoljina djela. Datirane, one nam predstavljaju posljednju etapu njegove slikarske karijere, noseći u sebi sve one suprotnosti i sve one kontraste, koje Kokoljina fizionomija u sebi ima. U njima se odražava s jedne strane njegova unutrašnja snaga i dinamika, a s druge strane ono nešto konzervativno, neujednačeno, periferno, što njegov opus u sebi ima, odražavajući provinciju u kojoj se morao razvijati i koja je neminovno ugušila njegov polet i njegov elan, iako mu je to nadoknadila nekom unutrašnjom, sirovom, ali zanimljivom i originalnom snagom.

Dok je čitav kompleks slika u Gospi od Škrpjela restauriran i tim izgubio svoj originalni pečat, te dok su korčulanske slike toliko iskvarene prebojavanjem, da je svaka prava analiza onemogućena, bolske su slike netaknute. One su, istina, u mnogome izblijedile i izgubile vlagom svoju originalnu svježinu, ali nam progovaraju svojom nepatvorenom skalom boja, koja ima svojih suptilnih nijansa i simpatičnih akorda u igrama crvenog, modrog i ljubičastog, te u kontrastima crno-bijelih domenikanskih haljetaka i purpurnih papinskih odjeća.

Možda je najveće značenje bolskih Kokoljinih slika u tome, što su nam one konačna i definitivna potvrda, da je Kokolja autor slika u Gospe od Škrpjela. Iako je tu činjenicu oduvijek spominjala tradicija i premda se od početka XIX. stoljeća te slike spominju u literaturi kao Kokoljine, nije za tu veoma važnu konstataciju postojao nikakav arhivski podatak, a izvjesna neujednačenost u pojedinim slikama nije se katkad ispravno tumačila razvojnim putem jedne individualnosti, već plodom više ruka. Iako je stilska analiza dovoljna historičaru umjetnosti, da uoči razvojni put jedne jedinstvene ličnosti i da neposredno osjeti izviranje jednog elementa iz drugog, uspon, a i povremene arze i teze u razvoju jednoga slikara, te premda je tradicija bila veoma jaka i ničim pokolebana, bolski dokaz nam je ipak od ne malene važnosti. Na malom i izblijedjelom stropu ispod bolskog kora nalazimo likove i traitement, koji su frapantno slični sa stropom Škrpjela, posljednjom etapom majstora u Boki. Anđeli, koji u bolskim slikama lete oko svetaca, nose im atribute, podržavaju im plašt, iz iste su obitelji iz koje su bucmasti i nemirni anđelići na platnima u formi križa na škrpjelskom stropu. Skala boja, koju susrećemo na Bolu, srodna je, katkad i identična s onom na Škrpjelu, koliko za slike na Škrpjelu možemo suditi uprkos prilično radikalnom restauriranju. Netaknuti prizor Porođenja na škrpjeskom stropu nam je za te analogije najbolja potvrda. Možda je najfrapantniji dokaz za identičnost autora detalj sa košaricama cvijeća, koje su, možemo reći, neka vrst Kokoljina potpisa. Osjećamo u tim malim slamnatim košaricama, punima ruža i karanfila, možda najjači odraz nove barokne tematike na Kokolju i odraz slikarevih dodira s novim stilskim strujanjima.

Te »pitture fatte in chiesa sotto il choro«, za koje je, prema »Libro nel quale sono scritte le spese fatte dalli R .R. Padri antichi nella fabrica dela chiesa campanile e del convento vecchio« slikar Trifun dobio 333 mletačke lira u srpnju 1713., a za izradbu čijih okvira je u listopadu predhodne godine dobio svoju nagradu neki nepoznati drvorezbar imenom Antun, iako

izblijedjele i oštećene. sa svim svojim kontrastima između kvalitetnih detalja i diletanskih pojedinosti, između jeftine patetike i slikarske neposredne kreacije, ili baš zbog tih kontrasta, imaju posebno značenje u okviru Kokoljina djela, odražavajući nam u malome sve elemente njegove slikarske ličnosti, koja baš u tim suprotnostima odražava ne samo individualnost samoga majstora, već i epohu i vrijeme kada su nastale, sintetizirajući bit problematike dalmatinskog baroknog slikarstva.

Dujam Hranković i njegov »Opis otoka Brača« iz godine 1405

ANDRE JUTRONIĆ

Prvi poznati brački historičar i geograf Dujam Hranković (Domnus de Cranchis) živio je u burno doba naše povijesti t. j. u drugoj polovici XIV. i prvih dvadeset godina XV. stoljeća, jer je umro krajem g. 1421. ili početkom g. 1422. To je doba kad su sami događaji, a vjerojatno i želja Bračana, doveli do otcijepljenja bračke Komune od hvarske.

Naime, Omišani su, naročito u XIII. stoljeću, uvelike uznemirivali Brač i Bračane. Da bi ih umirili pozva bračko Vijeće braću Kačiće za svoje knezove kako bi sačuvali otok od većega zla. Međutim ovi se nisu zadovoljavali samom čašću, već su htjeli imati punu vlast. Stoga bračka vlastela pozove Splićane u pomoć. Nakon splitske pobjede, Brač prizna g. 1240. vlast splitskog potestata. Kralj Bela, ljutit na Splićane, nije pristao na ovu vezu, već odredi g. 1242. da hvarski knez bude u isto doba i knez Brača. Ovaj je stanovao u Hvaru, a na Brač je slao zamjenika (vikara). Brač je i dalje zadržao svoju upravu, Veliko i Mlo Vijeće i ostale svoje otočke vlasti, te redigovao posebni Statut. Prve tri knjige redigovane su g. 1305. »tam per parvum, quam per maius consilium atque per laudem et consensum totius populi Brachiae«. Četvrta knjiga je sastavljena g. 1375. s kasnijim dodacima od glave 58 i dalje (1383., 1385., 1392. i 1415.). Također u Hrankovićevo doba nastala je i prva knjiga Reformacija, i to većim dijelom između 1415. i 1420., ali i prije toga vremena. Veza otoka Brača s Hvarom ostala je i za mletačke vlasti, a također i kad je otokom zavladao ugarsko-hrvatski kralj Ludovik g. 1357.

Nakon Ludovikove smrti g. 1382. hrvatski velikaši dižu ustanke protiv njegove kćerke i nasljednice Marije (1382.-1385.)

i njenog muža Sigizmunda (1387.-1437.) u toku 25 godina (prior vranski Ivan Paližna, braća Horvati, Stjepan Lacković, Hrvoje Vukčić-Hrvatinić). Ustanici pozovu na prijestolje napuljskog kralja Karla Dračkoga g. 1385. Kad su ga kraljica Jelisaveta i Nikola Gorjanski ubili, nezadovoljnici proglase za kralja njegovog sina Ladislava (Vladislava) i dovedu ga u Zadar g. 1403. Ovaj je kasnije g. 1409. prodao »svoja prava« na Dalmaciju i Hrvatsku Mletačkoj Republici za 100.000 dukata.

Za tih događaja g. 1390. dalmatinski gradovi i otoci Brač, Hvar i Korčula priznaše bosanskog kralja Tvrtka za svog vladara. Tada bračka vlastela šalje, nezavisno od Hvara, izaslanstvo u Sutjesku, da im Tvrtko potvrdi povlastice. U Sutjesku su pošli: Juraj Dujmović (Doimi), Nicxa Petrulić (kasnije Nižetić) i Mihovil Baloević (Baloy). Tvrtkov nasljednik Stjepan Dabiša, nakon izmirenja sa Sigizmundom, vrati mu g. 1394. otoke. Isto tako, nezavisno od Hvarana, šalju Bračani u Zadar g. 1403. izaslanstvo Vladislavu Napuljskom da im potvrdi povlastice, što ovaj i učini. U izaslanstvu bračke Komune nalazi se: Mixae de Petrullo i Mihovil Baloević (de Baloe). Kad je vojvoda Hrvoje dobio otoke (1403.-1413.) na Brač, Hvar i Korčulu nije uvijek slao zajedničkog kneza (koji je za svaki otok postavljao zasebnog vikara), već je neki put imenovao za svaki otok posebnog vicekomesa, odnosno komesa. Kad je pak Sigizmund oduzeo otoke Hrvoji g. 1413. i dao ih Dubrovniku, Dubrovčani šalju posebnog upravljača na Hvar (Junija de Croxi) i posebnog na Brač (Ivana de Gozis). Nakon što je Sigizmund dao g. 1416. otoke Ladislavu Jakču od Kušalja i ovaj ih preuzeo g. 1417. bračka vlastela, bila su nezadovoljna, ovim kraljevim darivanjima. Pripremali su se da zatraže odobrenje novih odluka Vijeća i da ih podnesu Sigismundu na potvrdu uz stare povlastice. Osim toga oni žele da ih Sigizmund uzme pod direktnu svoju vlast. Međutim, sa izaslanstvom su odugovlačili. Godine 1418. dođe do rata između Venecije i Sigizmunda, te je Brač g. 1420. — nezavisno od Hvara — priznao vlast Venecije. Tom prigodom je Venecija potvrdila Bračanima odnosno bračkoj vlasteli, podnesene povlastice i statutarne uredbe 22. listopada, a kao glavni pretstavnik Brača fungirao je Mihovil Hranković (Crancovich), bliži rod ili možda brat našega Dujma Hrankovića. O ovom potčinjavanju Mletačkoj Republici g. 1420. piše bački kroničar Vicko Prodić (1628.-1663.) u svojoj rukopisnoj knjizi »Cronica dell'isola della Brazza«, da dok su se Bračani pripremali da pošalju izaslanike kralju Sigizmundu zbog potvrde odluka i povlastica, Komuna je doznala, da on namjerava ponovno nekomu dodijeliti otok, te svoju vlast prenijeti na drugog Gospodina.

Stoga »razmislivši o tome u Vijeću, i videći da kralju nije do njihove vjernosti, da mu je do kršenja njihovih privilegija koja su im podijelili njegovi pretšasnici, da prema njemu nemaju obaveza nove zakletve, a da stara već gubi valjanost i na kraju, da Komuna časno i pošteno može priskrbiti drugu zaštitu, odluče... zbog održanja svoje vlasti i slobode dobrovoljno se dati« pod okrilje Mletačke Republike. Od g. 1420., prema dr. Karlu Kadlecu, »imali su Bračani već vlastitog kneza, kako se možemo uvjeriti isporeďujući popise knezova bračkih i hvarskih«.[1]) Razumije se, da je taj knez (comes, rektor, conte) bio otsele uvijek mletački plemić.

Kroz ovo vremensko razdoblje Dujam Hranković postaje brački nadpop u Nerežišćima, glavnom mjestu otoka. Kao takav g .1405. piše na latinskom jeziku *Opis otoka Brača,* od kojeg su neki dijelovi doprli do nas zaslugom A. Ciccarellija.

Dujam Hranković je bio u svoje vrijeme ugledna ličnost na otoku. Kao nadpop sudjelovao je u pripremi obnavljanja crkve i posjeda bivših benediktinaca u Povljima, te je prisustvovao i svečanoj restauraciji 26. travnja 1415. Njega delegira biskup Juraj u bračko Vijeće, da izvidi koje su sve zemlje nekada pripadale povaljskoj opatiji.[2]) Tada je, vjerojatno, djelovao i na već spomenutog Mihovila Hrankovića, da se 28. lipnja 1417. odrekne prava na zemlju Žukovik u korist povaljske crkve. Naime, nakon obnove povaljske opatije g. 1415. i utvrďivanja njenih posjeda uložilo je žalbu nekoliko Bračana. Meďu njima je bio Mihovil Hranković, koji je ustao i u obranu gradačke crkve zbog neke kuće u Gracu i zemljišta Za Lokvicu.[3])

Godine 1421. dne 14. ožujka Dujam Hranković je postao hvarsko-bračkí-viški biskup, kad je biskupija ostala upražnjena, jer je otstupio biskup Juraj. Meďutim, Hranković nije prekoračio ni jednu godinu biskupovanja, jer je umro krajem iste godine ili početkom slijedeće 1422. Farlato o njemu govori kao o XVII. biskupu u Hvaru, a naziva ga Dodinus sive Domnius. Poslije Hrankovićeve smrti ponovno je biskup isti Juraj.[4]) Prema tomu naš pisac Dujam Hranković postao je biskup tek nekoliko mjeseci nakon što je Brač »dobrovoljno« primio mletačku vlast pri čemu je važnu ulogu imao Mihovil Hranković (Michaele Crancovich), njegov najbliži srodnik. Prema Vrsaloviću, vjerojatno ovaj isti Mihovil »ser Michel o Michoi Cranco de Gradaz sopra isola stessa« bio je skrbnik maloljetnom M. Nižetiću krajem XIV. st. i početkom XV. stoljeća.[5]) On (Micogia Crancovich) se nalazio i meďu izabranom bračkom vlastelom g. 1422., koji su dodijelili privatnicima dio bračkih pašnjaka.

Prema tomu u to doba, pored Dujma, mora da je bio ugledna ličnost na Braču i njegov srodnik Mihovil Hranković.

U to vrijeme glavno zanimanje bračkog stanovništva, pored vinogradarstva, bilo je stočarstvo. Prema poznatim dokumentima i kasnijim podacima Ivana Dubravčića od g. 1637. i Frane Bokanića od g. 1647., pašnjake su do g. 1423., kao zajedničko zemljište, iskorištavali svi privatnici. Sukobi zbog pašnjaka davali su dosta posla ondašnjim otočkim vlastima bilo zbog presizanja pojedinaca, ili zbog miješanja životinja različnih vlasnika. Stoga je Komuna, koja je raspolagala tim zajedničkim pašnjacima, izabrala 17. svibnja 1422. desetoricu plemića, pet iz gornjih (istočnih) i pet iz donjih (zapadnih) sela, da ubilježe ili doznače pašnjake. Na tom sastanku, na kojemu je donesen ovaj zaključak, ističe se — pored drugih — spomenuti Mihovil Hranković. Oni doznačiše g. 1423. dio zajedničkih pašnjaka privatnicima za napasivanje njihove stoke. Takovih pašnjaka je bilo 114. Na njima su otsele samo ovi koncesioneri, njihovi baštinici i nasljednici imali pravo napasivanja stoke uz davanje »regalija« kontu. Ovakovi pašnjaci su se kasnije smatrali kao feudi. U jednom sačuvanom popisu gornjoselskih pašnjaka od g. 1589. spominju se kao koncesioneri na pašnjaku Vošćica nasljednici Jurja de Cranchisa. Među vlasnicima su bile i crkve, koje su imale svoju stoku. Tako su g. 1496. braća Hrankovići unajmili na tri godine za 36 zlatnih dukata, koze i ovce povaljske opatije.[6])

U štampanim dokumentima spominju se i drugi Hrankovići ovog izumrlog roda iz bračkog Graca. U ispravama datiranim na Braču i u Dolu na Braču g. 1337. spominje se sudac Juraj Cranchi[7]) i Juraj Chranchi[8]). Godine 1455., kao pretstavnik Brača spominje se »orator« Tomas de Cranco, a g. 1466.: Antonio de Simon, Nicolo de Zuanne, Zuanne de Pietro et Tomaso Cranco »ambasciatori et commesi delli Nobili dell' isola della Brazza«[9]). Godine 1445. spominje se rektor Michaelis de Cranco i g. 1468. sudac Stephani de Granco[10]). Karakteristično je da u popisu bračke vlastele (Nomi delle famiglie nobili originarii) od g. 1657. nema obiteljskoga prezimena Cranchis, Cranchi ili Cranco, već samo naziv: Crancovich, ovako ispisano prema ondašnjem načinu pisanja prezimena Hranković.

Osim ovih Hrankovića mogli bismo uzeti u obzir i neke druge, koji su živjeli izvan Brača . U jednoj ispravi Ciccarellijevih »Osservazioni« datiranoj u Trogiru 15. lipnja 1585. spominje se slučaj braće Pompeja i Jeremije Cranco koji su bili nastanjeni na Hvaru, ali su »plemići splitski i bračk«. Na izmaku XV. stoljeća živio je u Splitu pjesnik Toma Cranco,

kojega je hvalio Marko Marulić rekavši da će njegove pjesme čitati potomci. Tomine pjesme su vjerojatno poslije izgubljene, jer do nas nisu još došle[11]). Da li su i ovi Cranco porodičnim porijeklom iz bračkog Graca, te da li su bili u rodbinskoj vezi s našim piscem Dujmom Hrankovićem, teško je sa sigurnošću još išta utvrditi.

Ivan Kukuljević Sakcinski, koji je razgledavao stare splitske zapisnike i t. zv. kvaderne XIV. i XV. stoljeća, te mnoga pisma iz istog vremena, popisao je splitska krsna muška i ženska imena, te porodična prezimena[12]). Iz prvog razdoblja (1360.—1385.), među drugima, nalazi i prezime Hranković, a tako i u drugom razdoblju (1412.—1492.).

O starom porijeklu svoje porodice misli Dujam Hranković da potječe od salonitanskih izbjeglica na Braču u VII. vijeku, jer (nakon što je ispričao o razorenju Salone i povratku znatnog dijela bjegunaca iz Brača u Dioklecijanovu palaču) veli: »Ovo sam sve pročitao u starim spisima plemenite obitelji de Cranchis, u kojoj sam rođen i koja je bila plemićka u Saloni«.

Porodica Hranković je na Braču izumrla vjerojatno krajem XVII. stoljeća. Ne postoji više ni Gradac rodno mjesto Dujma Hrankovića. Ono se raselilo vjerojatno u drugoj polovini XVI. stoljeća.

Hrankovići su iz Graca preselili u primorski Bol. Kad je došlo do tog preseljenja, nije moguće tačno utvrditi, jer na Bolu nema starijih matica. One počinju tek od g. 1603., ukoliko sam se mogao uvjeriti. U njima se već g. 1608. spominje jedan Cranco, a g. 1619. krštenje sina Vicka Hrankovića (Çrancovich).

Pisac Dujam Hranković nam je najviše poznat po svom fragmentarnom i nepotpunom historijskom »*Opisu otoka Brača*« (Braciae Insulae Descriptio). Hrankovićev latinski spis objelodanio je A. Ciccarelli g. 1802. u drugom dijelu svoje poznate knjige »Osservazioni sull' isola della Brazza e sopra quella nobiltà«, i to u drugom dijelu knjige, a u prvom poglavlju dokumenata, koje nosi naslov: Frammenti istorici dell'isola di Brazza« (str. 91—94). Drugi put je *Opis* štampao dr. K. Kadlec u Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium (vol. XI., 1926. str. 201—203) skupa sa Statutom i Reformacijama Brača, te izvacima iz spomenute Ciccarellijeve knjige.

A. Ciccarelli nam je o pronalasku rukopisa ovog starog opisa i historije Brača dao nekoliko podataka[13]). Veli da je Hrankovićev *Opis* iz g. 1405. našao g. 1783 u podrtom, slabo držanom i nepotpunom stanju kod siromašnih nasljednika don Jurja Kuzmanića, koji je u XVII. stoljeću bio župnik u Pražnicama. Ciccarelli iznosi mišljenje da bi se Hrankovićev *Opis* mogao

uporediti s povjesnicama Tome Arhiđakona i Mike Madia, te rukopisima koje je iz arhivske prašine izvukao Muratori. O piscu pak veli, da se iz mnogih dokumenata saznaje da je Dujam Hranković zbog svog znanja i čestitosti bio vrlo dobro poznat u domovini i drugdje.

O Dujmu Hrankoviću i njegovom »*Opisu otoka Brača*« pisao je kasnije Vitaliano Brunelli u zadarskom listu »Scintille« (br. 13—14, 1889.) i to u članku »Andrea Ciccarelli«, prema Ciccarellijevim rukopisnim podacima. Naime, mnogi Ciccarellijevi rukopisi i prijepisi su svojevremeno svršili u Pokrajinsku biblioteku zadarske gimnazije. Tako je tamo prispio i prijepis »*Opis otoka Brača*« popraćen potanjim Ciccarellijevim bilješkama (3461 G 8). Brunelli donosi ovakav naslov Hrankovićeva *Opisa*: Descpriptio insulae Brachiae facta a Domnio de Cranchis eiusdem archipresbytero anno Domini 1405. Prema Brunelliju Andrija Ciccarelli je zabilježio u popratnici, da je »*Opis otoka Brača*« sastavljen od nadpopa Dujma, našao, dok je još bio subdijakon, u siječnju g. 1783., i to u podrtom i nepotpunom stanju među starim loše držanim papirima pok. Josipa Kušćića reč. Paulinka, koji ga je zamolio da mu pronađe neku »carta memoria« njegovih zemljišta kod Rogoznice. Ovaj *Opis* je ispisala ruka don Jurja Kuzmanića, koji je bio župnik krajem XVII. st. i prvih godina XVIII. stoljeća u Pražnicama na Braču. Pop Kuzmanić je prepisao Hrankovićev »*Opis otoka Brača*« sebi na zabavu i taj prijepis je kasnije ostao kod njegovih neukih i nepismenih nasljednika, koji nisu imali nikakove pomnje prema svojim papirima. Ciccarelli je uspio dobiti taj Kuzmanićev prijepis, premda ga u početku ni sam nije mnogo cijenio zbog pomanjkanja hronologije. Međutim, nakon što je sakupio mnogo podataka o prošlosti otoka, te nakon čitanja Lucia i Farlatija, uvjerio se, da je ovaj *Opis* istinska povijest i da je dragocjeniji od svih ostalih u koliko se tiče Brača. Sravnivši Hrankovićev *Opis* sa spomenutim autorima, Ciccarelli ga je iskitio hronološkim bilješkama ex margine.

Prije Brunellija o Dujmu Hrankoviću je donio bilješku Š. Ljubić[14]), ali je pogrešno zabilježio da je Hranković napisao svoj *Opis* g. 1505. (mjesto g. 1405.) premda iznosi da je izabran za biskupa g. 1421.

U životopisu pjesnika Ivana Ivaniševića uzgred se osvrće Ivan Kukuljević Sakcinski[15]) i na našeg D. Hrankovića. On veli: »Već u XV. vieku spjeva umni nadpop brački Dujmo Krančić više elegija i drugih pjesama u slavu bosanske kraljice Katarine. Opisao je i čitav otok Brač već god. 1405.« Da je Hranković bio pjesnik nemamo nikakovih indicija. Osim toga Katarina

je umrla u Rimu g. 1478., a Hranković 57 godina prije njene smrti. U počast kraljice Katarine pjevao je g. 1480. brački pjesnik Matej Nižetić[16]).

Dujma Hrankovića uzgred spominje i G. Praga[17]), koji veli da je krajem Quatrocenta i početkom Cinquecenta, bio vrlo aktivan Lucari, član grupe splitskih humanista, historičara i književnika, koji su se okupljali oko Marka Marulića i da je u to doba postojala u Splitu izvanredna gorljivost prema historijskim studijama, te pravi kult prema starinama: Marko Marulić iskopava i komentira solinske natpise, Dinko Papalić iznalazi kroniku popa Dukljanina, *Dujam Hranković oživljava historiju Brača,* Toma Negri redigira kronotaksu solinskih biskupa i splitskih nadbiskupa. Međutim naš Hranković nema veze s gornjim splitskim naučnim radnicima. Dovoljno je reći, da je naš Hranković umro g. 1421. ili g. 1422., a da je Marko Marulić živio od g. 1450. do g. 1524. pak, prema tomu, nije mogao spadati u Marulićev krug.

Hrankovićev nepotpuni i fragmentarni »*Opis otoka Brača*«, kakova nam je sačuvao Pučišćanin Andrija Ciccarelli, na šest mjesta je nečitak ili podrt, pa je ta mjesta Ciccarelli ispunio točkicama. *Opis* svršava i na kraju točkicama, jer fali nastavak, što A. Ciccarelli konstatira ovim riječima: Il rimanente vi manca. Sačuvani dio teksta dolazi do borbe Neretljana i Venecije. Mi danas stvarno ne možemo znati do koje godine je Hranković doveo svoj originalni historijski opis, ali najvjerojatnije do svog vremena; mogao ga je nadopunjavati i poslije označene g. 1405., jer je živio i djelovao još punih 16 (ili 17) godina, te je imao vremena i mogućnosti da svoj *Opis* dovrši. Stoga se nameće pitanje: da li je Juraj Kuzmanić prepisao čitav Hrankovićev tekst ili da li su Kuzmanićevi nasljednici iz Pražnica nastavak izgubili?

Dva su momenta iz Opisa privukla naročitu pažnju naučnih radnika: geografski podaci o Braču i nestali latinski natpis u Škripu.

Geografski podaci se nalaze u ovim Hrankovićevim rečenicama (nakon invokacije i imena pisca):

»Otok Brač leži između otoka Hvara i Šolte i između Splita i Krajine, čiji opseg ne prelazi 80 milja. Ima prostrane doline i mnoge luke i vidljivo je pokriven šumama i brdima, stoga je veliko mnoštvo životinja, koza i ovaca, još od starih vremena. Svi su stanovnici katolici osim jedne obitelji, koja je ovamo doplovila brodom iz Kefalonije, i ne prelazi 6000 stanovnika. Njegovi prihodi se sastoje od gore spomenutih životinja, u medu, vinu i smokvama. Malen je pak ... u nekim zemljištima. Naš je

kralj... Vladislav, Ugarske, Dalmacije i Sicilije. Vojvoda Splita i Brača i Hvara (je) plemeniti muž Hrvoje, a komes Brača gospodin Comulus de Petrarchis iz Splita. Suci, ove godine mjeseca srpnja 1405.: Dobreca Mišić, Marko Polovinić i Radovan Pobroević (Pobri). Biskup je pak časni otac Bonavent, a njegov zamjenik na ovom otoku ja Dujam. Plemićka komuna vlada otokom u svim stvarima, koje ne ovise neposredno od kralja i vojvode, čiju vlast obnaša spomenuti Komulus. Središte moje, kneza (comitis), sudaca i uprave je u Nerežišćima, jer je mjesto zgodno za vršenje pravde i prvo je na otoku. Ima dvanaest sela: Nerežišća, Donji Humac, Škrip (bivši grad), Dol, Pražnice, Straževnik, Gornji Humac, Podhume, Mošuje (Mossulla), Dubrovica, Gradac (Gradatium) i Podgračišće. Njegovi prvi stanovnici, kako sam ekscerpirao iz nekojih pergamena, bili su Grci, koji su se, nakon što je bila razorena Troja, iskrcali na ovaj otok. Mnogi, i nadpop Štojša (Stoissa) piše (da) jer su ovi Grci bili iz grada Ambracije, bi otok stoga nazvan Bracia. Tijekom vremena ovi su Grci podigli brački grad, kojeg je narod nazivao Scripea, danas Škrip, poslije ga nastavali Rimljani gospodari svijeta, nakon što su u svoju vlast dobili Salonu sa čitavom Dalmacijom, a kojoj...«

Prema tomu g. 1405. ni jedno bračko selo nije bilo na morskoj obali. Tri stotine godina kasnije (g. 1705.) Petar Dominis iz Pučišća u svojem rukopisnom spisu »L'idea della Brazza« (55 stranica) veli da postoje mnoge ruševine Graca, Mošuja (Mošuljice), Straževnika i Dubrovice, ali — pošto nije posjedovao potrebnih dokumenata — nije znao njihovu povijest, i to veli zbog toga jer je požar uništio kancelariju bračke Komune u doba kneza (conte) Mema g. 1645. Ostaci, crkvice i groblja raseljenih naselja ostali su nam i do danas kao svjedoci njihovog nekadanjeg postojanja. Od Hrankovićevih 12 sela, 6 se sačuvalo (Nerežišća, Donji Humac, Škrip, Dol, Pražnice i Gornji Humac), a 6 nije doživjelo XVI. vijek (Straževnik, Podhume, Mošuje, Dubrovica, Gradac i Podgračišće).

Latinski natpis iz Škripa, kojega donosi Hranković, glasi:

Salonitani & Epetiani Cives Braciae Oppidum
Desolatum concorditer pro domicilio refabricant
Et Florus Presbyter beneficendo dicat.
Vitaliano Pontif. & Herachio Const. Augusto

Zbog oskudice neposrednih izvora iz vremena doseljenja Hrvata na Jadranu, ovaj podatak je interesantan. Ferdo Šišić[18]) spominje samo tri crkvena podatka iz tog vremena: 1) kapelu sv. Venancija s mozaikom u Rimu, 2) ravenskog nadbiskupa

Damjana (692—708) i 3) Hrankovićev podatak da su oko g. 670. neki salonitanski i epitijski bjegunci, obnovili na Braču jedan »zapušteni grad«, a među njima poimence se navodi pop Flor. O ovom Hrankovićevom podatku veli Šišić (u bilješci ad 40): »Natpis je ovaj zabilježio u svojoj kronici brački arhipresbiter Dujam (Domnus de Cranchis) oko g. 1405., a objelodanio ga je Ciccarelli, Osservazioni... (danas mu nema traga). Natpis glasi (citiram ga gore — A. J.). Tomu domeće Jireček (Die Romanen, 30, bilj. 3): Vitalianus war Papst 657—672, Kaiser Kostans II. (641—668) heisst in gleichzeitigen Denkmälern Constantinus Heraclius. Sprache und Stil der Inschrift sind jedoch verdächtig und errinern an das Zeitalter der Reneissance, no inače ga smatra u suštini vjerodostojnim, jer kaže u tekstu: »Eine Stadt bestand auf der Insel Brazza«. Bulić — Bervaldi (Kronotaksa, 148—149) također smatraju ovaj natpis »u jezgri autentičnim«. To bi mjesto moglo da bude današnji Škrip kod Supetra na Braču (gl. Radić, Sredovječna bazilika sv. Duha u Škripu, Starohrv. Prosvjeta, vol. II. 1896., 105—108)«.

Poslije Hrankovićevog rukopisa imamo ili smo imali i drugih bračkih historija u rukopisu iako nisu uvijek na visini, na pr. Vicka Prodića (1628.—1663.) »Cronica dell' isola della Brazza« (I. dio), D. Petra Dominisa (1654.—1728.) »L,idea della Brazza«, Trifuna Mladinea (1680.—1708.) »Storia dell' isola della Brazza« (samo na četiri lista), Mateja Petra Nisitea (1729.) »Alcune notizie dell' isola della Brazza« (pet listova), Jurja Salamoni (t. j. Salamunović) »Istoria della famiglia dei Conti Salamoni dell' isola Brazza« (15 stranica, 1719.) itd. Od spomenutih spisa najinteresantniji je Prodićev rukopis napisan g. 1662. Od njega imamo, ukoliko mi je poznato, nekoliko prijepisa: 1) od Jerolima de Buffalisa u dominikanskom samostanu na Bolu, 2) u biblioteci Fanfonja-Garanjin u Trogiru, 3) u Muzeju grada Splita, koji je donesen iz Kavanjin-Capogrossove ostavštine u Sutivanu g. 1948.) i 4) Ciccarellijev prijepis koji se nalazio u biblioteci zadarske gimnazije. Buffalisov bolski prijepis prepisao je Vid Vuletić-Vukasović (1853.—1939.) g. 1885. On je svoj primjerak popratio još neobjelodanjenim predgovorom, a čuva se u zagrebačkom arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U tom predgovoru veli V. V. Vukasović: »Rečeni je Prodić ostavio (po svjedočanstvu A. Ciccarellija) veliku zbirku rukopisa o Braču, te rek'bi, da su ti rukopisi u Pučišćima. Po svoj prilici V. Prodić u sastavljanju rečene kronake poslužio se je dosta djelom nadpopa Bračkog Dujma de Cranchisa, pa ga stoga i prepisujem iz A. Ciccarellija (str. 91—94), da ga se usporedi«. Ispisavši Hrankovićev *Opis* nastavlja V. V.

Vukasović: »Prodić se ponajviše sudara s Dujmom de Cranchis u nagađanju kako se je naselio otok Brač, pa se u tom pogledu ove dvije kronake popunjuju«.

Ako pretpostavimo kao točno V. V. Vukasovićevo mišljenje da se Vicko Prodić poslužio Hrankovićevim *Opisom* još u 17. stoljeću, a da ga je A. Ciccarelli kao nepotpuna našao istom g. 1783. (dakle 120 godina poslije Prodića) znači da je Prodić imao u ruci čitav Hrankovićev sastav. (Prodić dovodi svoju kroniku do g. 1420!). Prema tome moglo bi značiti da se kasnije izgubio nastavak *Opisa* ili da ga je izgubio pučiški kroničar V. Prodić ili da se nalazio u Prodićevoj ostavštini, ali za koju ne znamo gdje se danas nalazi. Ako se možda do Drugog svjetskog rata Hrankovićev *Opis* ili samo nastavak nalazio negdje u Pučišćima, onda se može pretpostaviti, da je postao plijenom vatre, kad je talijanska vojska u kolovozu g. 1943. spalila najveći dio kuća u Pučišćima kao također u Pražnicama, Gornjem Humcu, Novom Selu, Selcima, Podborju i Bolu.

* * *

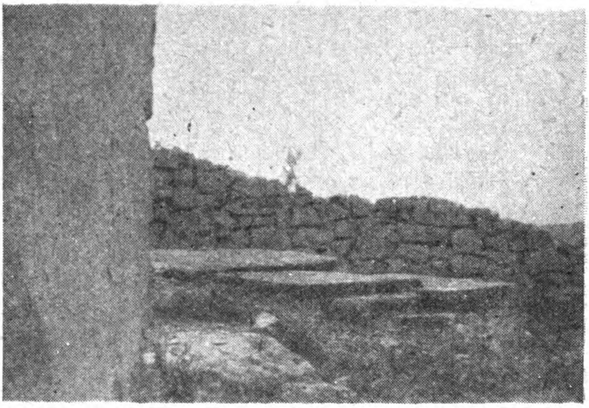
Tri puta sam posjetio položaj nekadanjeg Graca, rodno mjesto Dujma Hrankovića, i to g. 1933., u travnju g. 1936. i krajem g. 1939.

Gradac je bio staro bračko naselje. Cicarelli je zabilježio, na osnovu tradicije (Osservazioni, str. 46), da su Neretljani svoja vijećanja održavali na otvorenom polju u blizini bivšeg sela Graca ili u Boroviku. U povaljskoj ćirilskoj listini (inventaru) od g. 1184., odnosno u prijepisu od g. 1250., spominje se crkva sv. Marije u Gracu. Naselje susrećemo u mnogim starim bračkim ispravama. Mora da je bilo znatno bračko selo. Godine 1553. mletački sindik Giustinian u svom izvještaju ubraja Gradac među šest ondašnjih bračkih naselja u kojima su sredi-šta mjesnih sudaca. Međutim, viziator August Valiero g. 1579. uopće ne spominje selo, već samo crkvicu u gornjohumačanskoj crkvenoj župi Ecclesia S. tae Mariae de Gradazzo, patens, et nuda cum campanula.

Kad sam prvi put posjetio položaj, na kojemu se do u drugoj polovini XVI. stolj. nalazio Gradac, a to je bilo početkom siječnja g. 1933. našao sam pastira Nikolu Trutanić Habera iz zaselka Nasela. Sipila je kišica. On je ležao pod crnim borom. Bio je umotan u kožnatom kaputu domaće izrade. Digao se kad smo mu se približili, te nam pristupio šepajući. Kasnije nam je pričao da mu je to uspomena austrijskog žandara, kojemu je pobjegao, a ovaj tada u nj zapucao, te ga pogodio u nogu. Podalje mu je stajao sin od nekih oko 14 godina i čuvao ovce. Tako šepajući išao je ispred nas vješto preskačući kamenje i »mirine«

nekadanjih gradačkih kuća (vjerojatno koliba građenih »u suho«), da smo ostali zadivljeni. Govorio nam je da bismo možda i mi mogli kad bismo imali njegove opanke izrađene u njegovom zaselku. Pokazao nam je temelje »kneževe kuće«. Obilazili smo grobove i nadgrobne ploče. Fotografirali ih. Tražili smo natpise, znakove i ornamente, ali ničega nije bilo. Nad jednim grobom bila je otškrinuta kamena ploča. Nećkajući se pogledao

Grobovi bivšeg naselja Gradac kod crkvice sv. Nedije

sam suputnika Nebodara. Odgurnili smo ploču. Grob je bio dosta dubok, ali prilično prazan. Vidjelo se u dubini ljudskih kostiju, lubanja i nešto kamenja. Po umetnutim kamenovima, kao stepenice sa strane, spustili smo se unutra. Uzeli smo lubanje. Promatrao sam jednu i zapitao Nebodara.

— Da uzmemo i ponesemo sobom?

Zamislio sam se. Spustio sam lubanju i metnuo je da počiva na staro mjesto.

Drugu lubanju je podigao Nebodar, ali ju je ostavio, možda zbog začuđenog pogleda čobana Trutanića. Po istim stepenicama smo izašli praznih ruku. Veliku kamenu ploču namjestili smo kako je i prije stajala.

Kad smo zatim pošli da pregledamo položaje bivših naselja Mošuje (Mošuljice) i Dubrovice, koje spominje Dujam Hranković, pomišljao sam: Nije li možda ona lubanja pripadala nekom Hrankoviću?

LITERATURA:

[1]) **Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium. Vol. XI. K. Kadlec, Izd. Jugosl. akad. znan. i umjet. — Zagreb, 1926. str. VII.**

2) A. Ciccarelli: Osservazioni sull'isola della Brazza e sopra quella Nobiltà, Venecija, 1802., str. 17.

3) Ivan Ostojić: Benediktinska opatija u Povljima, Split, 1984., str. 70.

4) Farlato: Illir. sacr. IV., 1769., str. 254-255.

5) Vrsalović Mirko: Prinos iz bračkih starina, u »Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku«. Sv. 50., str. 274.

6) Andre Jutronić: Prilog poznavanju stočarstva na Braču, u »Geografskom glasniku«, br. 11-12, Zagreb, 1950., str. 117-134.

7) Codex Dipl. Vol. X. Izd. Jugosl. akad. znan. i umjetnosti, Zagreb, 1912., list. 259, 260, 261, i 262.

8) Codex Dipl., ib., list. 263 i 264.

9) Diversi publici decreti, terminationi, privilegi et indulti a favor della Magnif. Communità della Brazza, Udine 1656., str. 56. i 69.

10) Horvat M.: Oporuka splitskog priora Petra, u Radu br. 283. Jugosl. akad. znan. i umjetnosti, Zagreb, 1951., str. 122 i 127.

11) Gliubich S.: Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, Beč, 1856., str. 92.

12) Stari pisci hrvatski, knji. I., Marko Marulić i njegovo doba. Izd. Jugosl. akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1869., str. IX-X.

13) A. Ciccarelli: Osservazioni, ib. str. 16-17.

14) Gliubich S.: Dizionario, ib., str. 92.

15) Ivan Kukuljević Sakcinski: Glasoviti Hrvati prošlih vijekova. Izd. Matice Hrvatske, Zagreb, 1886., str. 206.

16) Andre Jutronić: Neki podaci o pjesniku Nižetiću u »Hrvatskom Kolu«, br. 9-10. Izd. Matice Hrvatske, Zagreb, 1952., str. 604-605.

17) Archivio storico per la Dalmazia, fasc. 97., Rim, str. 10.

18) Ferdo Šišić: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1325., str. 284.

Djetinstvo kao pjesnički doživljaj Vladimira Nazora

RADOVAN VIDOVIĆ

Naša naučna, pa i umjetnička literatura bavila se dosta ličnošću i pjesničkim djelima Vladimira Nazora. U brojnim člancima, esejima i studijama analizirana je Nazorova tematika sa raznih stajališta. Nastojalo se odrediti njegove razvojne faze i fiksirati u njima ono što je najbitnije.

Utvrđeno je — a u tome će se složiti većina poznavalaca Nazorovih djela — da je njegovo stvaranje prošlo kroz nekoliko faza, koje bi — prema A. Barcu — mogli grupirati uglavnom u pet dijelova. Prva faza bi obuhvatila liriku mladenaštva i patriotizma. Druga, liriku intimnih doživljaja, refleksivnih, emocionalnih i religioznih proživljavanja. Treća faza sadržavala bi djela u kojima je pjesnik rekreirao svoje djetinjstvo. U četvrtu fazu bi se moglo smjestiti, osim stihova i proze sa socijalnim i metafizičkim temama, i teoretsko-naučni rad (stih, metrika i t. d.). U posljednju, petu, trebalo bi ubrojiti djela nastala u toku NOB-e i neposredno nakon oslobođenja.

Tematika Nazorovih *intimnih* pjesničkih proživljavanja bogata je i kompleksna. Zbirke njegove intime sadržavaju mnoga ostvarenja koja imaju antologijsku vrijednost, i u sklopu Nazorova poetskog djela i u našoj poeziji uopće.

Ali ima jedna poezija, razasuta u pjesnikove i stihove i prozu, koja ne drhti od nekih teških erotskih nemira, ne muči težinom svojih misaonih problema, ne nameće se tako aktuelno, kao ona sa socijalnom ili patriotskom tematikom, tiha je, diskretna i, gotovo, reklo bi se, nečujna i nevažna, neprikladna za potrebe jednoga momenta, a da bi se mogla afirmirati u rangu onih glasnih i poznatih tema koje se obično nabrajaju u analiziranju objekata zanimanja nekoga književnog stvaraoca.

To je Nazorova poezija djetinjstva; njegovi mladi dani umjetnički rekreirani u stihovima, a osobito u prozi, podignuti do poetski delikatno izraženih dubokih spoznaja o djetinjstvu, o onome stanju u razvoju čovječjega života, koje je svakom čovjeku dano samo jednom realno, fizički, a koje se pjesnicima i umjetnicima uopće daje na poseban način u momentima inspiracijskih otkrića, »dans l'état de grâce poétique« (H. Bremond).

Ta poezija otvara nam pogled u nutarnje, dubinske horizonte pjesnikova života, pomaže nam da shvatimo i upoznamo intimnog Nazora, da otkrijemo, kako su se u najranijim danima njegova života formirali oni tajni i često nevidljivi izvori koji će napajati njegov život i njegovu poeziju.

Djetinjstvo i dječaštvo su presudna razdoblja u razvoju svake ljudske ličnosti, osobito pjesničke. Realnost u kojoj se mlado biće kreće sačinjava jednu cjelinu s njegovom dušom. Ono svojom maštom — upotrebivši ovdje taj termin u značenju koje mu daju odrasli — napučuje svijet i svemir oko sebe, i osjeća da je sa svim bićima u snažnoj, organskoj, fizičkoj i psihičkoj vezi. Fantazija djeteta postoji tek relativno — u razlikovanju koje prave odrasli. U izrazu fantazija ima za nas nešto čega nema u djetinjem doživljavanju, naime razlika fantazije od stvarnosti, njena neobaveznost i sananost. Za život fantazije, koji se u djeteta pogrešno tako naziva, upravo je presudno to, što se u njemu ne sadrži taj rascijep. Što se nama čini kao fantazija, ima za dijete vrijednost stvarnosti, ozbiljno mu je isto tako, kao nama naša stvarnost.

To itekako više vrijedi za dijete koje ima psihičke predispozicije budućeg pjesnika. Nazorovo djetinje doživljavanje bilo je presudno za nutarnji njegov razvoj. Dojmovi i spoznaje stečene u tom razdoblju urezali su se duboko i oni će direktno ili indirektno davati izvor, smjer i ton njegovu pjesničkom stvaranju.

U Nazorovu životu, dakle, postoji faza pjesničkog djelovanja koju literarni kritičari i historičari označuju kao razdoblje stvaranja djela autobiografskog karaktera. Ta sva djela (uglavnom novele) predstavljaju pjesnički zaista snažnu rekreaciju djetinjstva. Ali, potrebno je naglasiti, da je Nazor momente svog djetinjstva nosio sačuvane cijeloga života.

Nazora je u život poveo Dječak s otoka. Izvanrednu važnost za ovu misao predstavlja pjesnikova novela »Dječak s otoka«, koja je nastala u Crikvenici između 1923. i 1926.

Pjesnika je, nakon svih dotadašnjih ekskurzija u erotiku, politiku, historiju i legende obuzeo neki čudnovat nemir. Osjetio je, da nešto mora tražiti i naći. Tražio je i u šumi našao Dječaka,

koji mu je otkrio najdublji, intimni uzrok njegova nemira, otkrio mu je da on traži upravo njega, Dječaka s otoka, jer je on taj, koji uvijek ostaje; »...uvijek s tobom i u tebi, jer sam onaj dio tvoj, koji se nikada ne mijenja...«

To ostajanje i obnavljanje zahvata gotovo čitavo razdoblje Nazorova pjesničkog stvaranja. Mnogo prije i mnogo poslije »Priča iz djetinjstva«. Iako je u pričama doživjelo svoju punu evokaciju, ono se kao zlatna nit provlači i kroz njegovu liriku, u kojoj je bitan osjećaj žaljenja za mrtvim djetinjstvom, koje on sada može da posjeduje, u prvobitnoj ljepoti, samo u stanjima pjesničke aktivizacije. U Pričama se pak taj njegov nekadašnji mladi život pojavio još jednom u realnosti, ovoga puta u realnosti poezije.

Prva, koja stoji na samom pragu sjećanja iz djetinjstva, zove se »Anđeo u zvoniku«. Pozornica radnje je maleni, bijeli, sunčani gradić (Postira), na sjevernoj obali otoka Brača, u kojem se pjesnik rodio i proveo svoje prve godine djetinjstva, sve do preseljenja u fjord Bobovišća, na zapadnom dijelu otoka. Po svojim kvalitetama, ta novela je možda najljepša lirska pjesma u prozi u našoj književnosti.

Pažnju osamljenoga dječaka jednoga proljetnog dana zainteresiralo je tajnovito kucanje i otkucavanje sata na zvoniku, i dječja fantazija, nastojeći prodrijeti u tu tajnovitost, nazrijeva u tome neki dublji smisao. Sat. Vrijeme. Život. Smrt. To sve je sadržano za dječakovu fantaziju u zadnjoj dubini realnosti onih fizičkih titraja unutar materije zvona, mehanizma stroja i treperenja zraka. Za dušu maloga dječaka nije imalo nikakve uvjerljivosti očevo tumačenje o matematički izračunatom i konstruiranom mehanizmu sata na crkvenom zvoniku. Jer dječja duša instiktivno je naslućivala ono, čime će se kasnije mučiti on kao pjesnik, a drugi kao naučenjaci i filozofi.

U »Zmiji«, drugoj značajnoj priči, Nazor nam otvara pogled u dječju dušu u dodiru sa životinjama. Tu njegovo pričanje pred našim očima diže zastor sa kraljevski bogatog dječjeg doživljavanja životinjskog svijeta, u suprotnosti sa sivim, konvencionalnim i praktičnim shvaćanjem odraslih iz njegove okoline. Ta zmija, koja se odjednom pojavila i počela posjećivati dječakovo dvorište, navukla je bijes i progone svih ukućana, dok je u mališanovu srcu probudila samo živ interes i prijateljsku ljubav. On guta požudno sve tajnovite priče što mu ih stari pastir priča o toj životinji i o čarobnoj snazi bazgove svirale, kojom se ona može privući i pripitomiti. Dječak je u svome elementu. On će zmiju dozvati frulom kao i stari pastir, i u tome će mu se drugovanju otkriti sigurno tajne koje nemilosrdni

odrasli i ne naslućuju. On zamišlja kakve će magične zvukove dati ta obična svirala, kada bude u njegovim ustima, i koji će sve svijet u prirodi probuditi njene melodije.

Zmiju su ubili mališanovi ukućani. Ali, za dječaka to nije bio čin opreza, kojim se uništilo jednu opasnu ili neugodnu životinju. Za nj je to bila duboka i strašna bol, bol zbog neshvatljivog i nepravednog razaranja njegova svijeta.

Još dublje poniranje u odnose dječjeg i životinjskog svijeta evocirao je Nazor u priči o tragediji beskućnika mačka Paše. Stranice na kojima se opisuje dječakovo drugovanje sa zagonetnom, napola podivljalom životinjom, po svojoj intimnoj ljepoti dostojne su usporedbe sa najboljim stranicama Andersenove poetske proze. Kakve sve doživljaje otkriva dječakovoj duši taj prezreni, gonjeni i ružni mačak, koji je za odrasle samo štetočina i lupež!

U pripovijetki o bijegu u Italiju Nazor je evocirao jedan drugi značajan momenat iz svoga djetinjstva. Bijeg iz kuće, bijeg u nepoznate daleke krajeve karakterističan je doživljaj u životu mnogih dječaka.

Namjeravani dječakov bijeg u fantastični, čarobni i daleki Napulj nije uspio. Vlasnik lađe ga je pronašao i vratio roditeljima. Još jedan san, u koji su se umiješali stariji i sa mnogo logički opravdanih razloga, prekinuli ga, i vratili dječaka u pravu, — ali dakako — svoju stvarnost.

Zmiju su mu ubili ukućani, Pašu mučili i umorili seljaci, a iz bijega u daleki i tajnoviti Napulj vratili su ga natrag. Zmija i Paša, siromašna brodica paron Buzzola, sve bezvrijedna stvorenja i predmeti u očima ljudi, bili su sitan trun u srcu školjke djetinjstva, oko kojega će se kasnije naslagati materija pjesničkog bisera. »To nešto, — veli Rilke — pa ma koliko bilo bezvrijedno, pripremalo je vaše odnose spram svijeta, vodilo vas u zbivanjima i među ljude, i još više, s njime ste, s njegovim postojanjem, s njegovim izvjesnim izgledom, s njegovom konačnom propašću ili s njegovim zagonetnim nestankom — sa svim tim ste doživjeli sve ljudsko, do smrti« ...

* * *

Dani djetinjstva i dječaštva su ipak prošli. Došlo je doba, i Vladini roditelji su odlučili, da on ostavi sve ono, što su oni smatrali beskorisnom i ludom dječjom igrom, i da ide u veliki grad, u škole. Polako, neprimjetno, ali sigurno, spremala se neumoljiva, hladna neka ruka da grubim udarcem istrgne dječaka iz njegova, ličnog, najličnijeg svijeta i ubaci u svijet i odnose zamišljene, određene od drugih. Pripremao se odlazak u grad. Svu svoju jezu i žalost od sudara s tim novim životom,

prikazao je Nazor u noveli »Prodika na moru«. »Prodika« je bila utilitaristička malograđanska životna teorija pjesnikova strica, koji je dječaka vodio u grad, u Split, i pritom mu davao »pouke za život«, koje su kao mrazni polarni vjetar provalile u sunčanu i toplu atmosferu dječakova dotadašnjeg svijeta.

»Ništa nije tako iskreno, — pisao je Nazorov intiman prijatelj Begović, — tako istinito, tako nepretenciozno kao ove Nazorove Priče iz djetinjstva. Ličnost pisca, pogotovo za čitaoca, koji ga ne pozna, ostaje potpuno u pozadini — sve je to jedan mali, nemirni i čudnovati dječak koji priča. I samo da priča. Ne da se pokaže, da je to onaj, iz kojega se poslije iščahurio velik pjesnik. Ništa ne mari, ako se tu govori u prvoj osobi, ako su lica živa i istinita, ako su *tu otkrivene temeljne naslage jednog duševnog života, koji se kasnije razgradio i razgranao kao snažna kula i ponosan hrast.*«

Odsada će Nazor biti sam, voema sam. Život ga je gonio po malim, zabitnim mjestima Istre i Hrvatskoga primorja, u kojima je usamljen, ponirao u sjećanja, obnavljanja, misli i oživljavanja dalekog i prošlog i u svom intimnom životu i u životu svoga naroda.

I možda je pjesnik sam sebi postavio jedno pitanje, koje ga je upravo probudilo na stvaranje i otkrića novog u svom životu, ono pitanje što ga je Rilke uputio nekom svom mladom prijatelju pjesniku:

»Kad biste, štaviše, bili u tamnici, koje zidovi priječe svakom žamoru svijeta doprijeti do vaših misli, — zar onda ne biste još uvijek imali djetinjstvo svoje, to predivno kraljevsko bogatstvo, tu riznicu uspomena? Onamo upravite svoju pažnju. Pokušajte izdići potonule dojmove te daleke prošlosti; vaša ličnost postat će postojana, vaša samoća dobit će šire vidike i bit će kao stan za sutona, mimo kojega se daleko nekud gubi žamor ostalih.«

Prvi njegov veliki pjesnički dragulj, koji je nastao u tom novom životu jest poznata antologijska »Maslina«. Nas naročito zanimaju posljednji stihovi koji pokazuju pravi izvor ove izvanredno doživljene pjesme:

I sveđer,

Kad mi je teško međ ljudma, nastaje začaran krug,
U kojemu okolo žiška, dok noću vihori bijesne,
Zazeleni se lijepi vinograd mojega oca.
Ovjenčan maslina v'jencem; — pod njime sanjari dječak,
Grožđe dok zre, i sve jače pjev cvrčka se glasa, i more
Krkoči negdje daleko, i nebeskom plove vedrinom
Dva oblaka bijela, tanka . . .

Vrhunac svog dozivanja mladih dana i ujedno posljednju dubinu boli zbog njihova iščeznuća dao je Nazor u pjesmi »Bez povratka«. On bi htio da se vrati onamo, odakle ga je život prognao. Pjesnikova duša je sada, u muževnoj dobi, raspeta između dva silna pola: između neizmjerne čežnje za povratkom u djetinjstvo i tragične spoznaje da je ono dijete umrlo:

Da, vratit ću se, vratit ću se iznova
U staro gnijezdo, u naš trošni dom,
I opet ja ću, slatka sestro, sjedjeti
Pod starim krovom i na pragu svom.

— — — — — — —

Nanovo ja ću uz nju dugo sjedjeti
Očiju plamnih — pa ću poći van,
Omamljen suncem i cvrčanjem cvrčaka,
Da dalje snivam prekinuti san.

Doći ću, sestro! — Al' u svojim grudima
Ne nosim srca, što ga nošah pre;
I moje uši čuju sada drukčije,
I moje oči vide drukče sve.

Bol je njegova bila tolika, da mu se u tom trenutku pričinilo da on nema više snage za vjeru u povratak. Ali, baš u toj najdubljoj boli i jest bio njegov, pravi, povratak. Nazor je to i sam osjetio i izrazio u pjesmi »Moj san«:

Svog sna ja nisam ubio; — pod glavom mi
I sada vonja stručak bosilja,
Što majka moja sijeda
Već davno, davno rukom drhtavom
U jastuk moj je ušila.
Na golu zemlju glava mi je padala,
I uzglavlje mi bješe gorska litica
Panj truo i prag tuđinski,
Al' ja sam ipak tvrdo spavao
U šaci stišćuć krila zlatnog leptira,
Što davno već ulovih ga pod bademom
U vrtu svoga djetinjstva.

* * *

Od Masline, Cvrčka i Notturna, Anđela u zvoniku, Zmije, Paše i Dječaka s otoka, njegova pjesnička težnja bit će: Povratak.

»On je snažan pjesnik — kaže Antun Barac — ondje gdje iznosi pokrete vlastite duše (mladenačka lirika, »Intima«, »Priče iz djetinjstva«, dijelovi »Novih pjesama«). Čim hoće da iznese kakav problem bliži realnom životu, on postaje i maglovit, prelazi u simbolizam, ne može da potpuno organski izradi svoje djelo do kraja.« A ta njegova zapažena pjesnička snaga dolazi do izražaja u prvom redu i iznad svega, kada pjesnički rekreira svoj mladi život. Kao i Goethe u svojoj Posveti prvom dijelu »Fausta«, Nazor osjeća neodoljivi čar takvog povratka:

Sad drugo trebam, jer je sjeta moja
Sve blaža, radost moja uvijek tiša;
I sve, što bješe meni blizu, sad je
Daleko za me, a daleke stvari
Pridolaze mi, spokojne i mirne.

(Večernje pjesme, Nov ritam)

To je nov ritam njegova života. Vita Nuova koja ne prestaje. Danteov život od Beatrice dječaka do Beatrice Raja, i Nazorov život od podnevnog Cvrčka jednog dječaka, do večernjih zvijezda »U zavičaju«.

Nazorov život približavao se svom šestom deceniju. Pjesnik je osjetio po zadnji put nemir i čežnju za što daljim daljinama: Mediteran, Egipat, Kairo, sfinge, piramide, grčki arhipelag, Atena, Akropola, Olimpija ...

Dok je grupa izletnika stajala na žarkom podnevnom suncu, okupljena oko cicerona, koji joj je tumačio ljepote Olimpije, dotle u starcu — pjesniku, koji postaje odjednom gluh i slijep za sadašnjost, oživljuje naglo samo jedno: dječak, koji sav zanesen, sluša pjev cvrčaka, dok ljetno podnevno sunce bliješti nad uvalom rodnog otoka:

Cicerun brblje. A ja cvrčke slušam.
Otvorio sam njinom glasu sluh.
Žestinu trava osušenih kušam.
Grizuć im list. I napinjem svoj njuh.

»Hipodamija. Pelop. Fidias. Nero.
Hram Zeusov. Stadij« — Sve je življi sjev,
Cvrčanje jače. Lagan sam ko pero.
A kud me nosi vonj taj i taj pjev?

Čakavski cvrče sad cikade. Pali
Suh pelin nepce. Dan mi biva noć.
Al ja već znam, što trpim, što mi fali.
— O Braču rodni, skoro ću ti doći!

Da. Nisam, sve to da proživim, trebô
Putovat amo. Lud je taj moj čin.
Doć ću ti kao ptić u svoje nebo,
Doć ću ti kao izgubljeni sin.

Vraćanje je neminovno. Ne samo kao pjesnička rekreacija. Ovog puta i fizički. (»Noć na tornju«, »Povratak«, »U luci na Braču«).

On luta po mjestima kuda su razasuti mirisi, koraci i boje njegova prošlog života. I opet on osjeća svoje djetinjstvo i ujedno bolnu čežnju za njegovim gubitkom:

Ti vinogradi nisu više moji,
— Bar tako sad i u katastru piše.
A zdenac naš pred starom kućom stoji
Otvoren, suh, bez jedne kapi kiše.

Al' ipak, s loza, koje su već davno
Usahle, sišem i sad grožđa med;
I taj je zdenac za me pun i slavno
Klokoće, željan da mi gasi žeđ.

Dok ja sam njihov, oni su svi moji.
Kad ja sam tu, još tu su grozd i kap.
Prošlost, kad živa pred nama još stoji.
U ruci drži čarobnjački štap.

I ja sam ovdje našo što i tražim.
Sve što se desi bješe dim i san.
Očevom vodom opet grlo blažim,
Od očeva sam vina danas pjan.

(Povratak, U luci na Braču)

Nazorovo književno stvaranje predočava krug, koji počinje i zatvara se: Anđeo u zvoniku — Arkun — Ahasver. Život pjesnika Nazora zaista je krug, punoća: od »Anđela u zvoniku«, preko svih djela i lutanja, preko »Lode« do »U zavičaj«.

Što je u stvari roman o pastiru Lodi za Nazora starca, za njegovu najdublju duševnu intimnost? »Loda« je roman hranjen

dubokom čežnjom za povratkom k dječaku iz »Anđela u zvoniku«, »Zmije«, »Paše« i tišine Viče luke. Na tu čežnju, kao na dragocjeni magnet koncentriralo se čitavo ono erudicijsko iverje historiografske građe. Roman o Lodi, to je Starac — pjesnik u času kad je njegov životni put došao svom kraju.

Starac, ali ipak dječak. Dječak koji se svom djetinjstvu opet vraća — upravo zato jer ga je uvijek u sebi nosio, i — sačuvao.

To mu je još kao dječaku, splitskom srednjoškolcu, bilo i prorečeno. Misteriozni, samotni stanovnik Capogrossova kašteleta podno Marjana zamolio je pjesnika — gimnazijalca, da ne spali svojih mladenačkih pjesama, iako u njima nije sve ona prava poezija:

»I ti nemoj nikad prezirati ove svoje prve stihove. Čitat ćeš ih jednom drukčije... samo ih čuvaj.

— Do kada?

— Sve dok ti vlasi ne posijede. Dok ne spleteš do kraja svoj vijenac; i ne spojiš svoju starost sa svojim djetinjstvom.«

(Pustinjak)

»Godine 1936., usred ljeta, — započinje Nazor predgovor »Pastiru Lodi« — vratih se, nakon duga odsustva, na rodni otok, u malenu luku, gdje provedoh djetinjstvo i dječaštvo«.

»Tražio sam posvuda što bi me moglo sjetiti na godine djetinjstva. I tako radeći naiđoh, napokon, na nešto što me prenije još dalje no u moje mlade dane: u prošlost čitavog otoka.«

Lutajući po svim uvalama, žalima, vinogradima, boricima i maslinicima, gdje je njegovo djetinjstvo ostavilo svoj miris, susreo je dva pastira čudaka: »Još mladi, a možda, na prvi pogled — i veoma stari,« veli pjesnik za njih. Mladi — a stari. I Loda postaje vidljivi lik povijesti otoka koji je odnjihao pjesnikovo djetinjstvo. Loda — čudak, mlad i star. Dječak i Starac. Dijete i pjesnik.

»Čitava jedna velika poema, — dala se sažeti u jedan usklik radosti, bola, udivljenja ili žalosti«.

A Nazorov roman o Lodi bio je uzdah čežnje za Dječakom koji je proveo svoje djetinjstvo na rodnom Braču. Pjesnik je rekreirao Dječaka. U danima Anđela u zvoniku, Ahila, i tišine Viče luke, Dječak je bio isto što i Pjesnik. U danima čežnje za mrtvim djetinjstvom Pjesnik je oživio Dječaka.

* * *

Poslije kataklizmičkih ratnih godina, poslije epopeje Narodnooslobodilačkog rata još jednom se ostarjeli pjesnik, već

na pragu smrti, povratio Dječaku s otoka. Njegovo zadnje djelo jesu novele, opet, novele iz djetinjstva i dječaštva. Njihov je zajednički naslov »U ZAVIČAJU«.

U tome zavičaju završio se životni i pjesnički krug Vladimira Nazora. Dječak je ostavio svoje djetinjstvo, da spozna svijet, postane pjesnikom, i, da se vrati dječaku. U tom pjesničkom krugu započeo se i završio jedan od najdubljih i najljepših pjesničkih poziva na koji je Vladimir Nazor odgovorio.

Djetinjstvo Ivana Rendića

(O Rendićevom zavičajnom mjestu Supetru u doba njegovog djetinjstva)

DUŠKO KEČKEMET

Iako se kao mjesto rođenja i smrti Ivana Rendića često navodi Supetar na Braču, on se nije u Supetru ni rodio ni umro. Pa ipak to je bio njegov zavičaj, mjesto njegove vedre mladosti i bijedne starosti, jer ni slučajno rođenje u Imotskom (1849.), ni smrt u bolnici u Splitu (1932.) nemaju nikakvo naročito značenje u njegovom burnom životopisu. Za čitavo vrijeme nauka u Italiji i života i rada, bilo u Trstu, bilo u Zagrebu, neprestano je navraćao u zavičajno mjesto, da u krugu pučke obitelji i u vedrom bračkom pejsažu provede neko vrijeme; uvijek je mislio na Supetar i snatrio kako će se u njega stalno preseliti, kako će tu moći najmirnije i najplodnije stvarati i kako će, konačno, doprinijeti njegovom uzdizanju i poljepšanju. Rendićeva pisma, brojne bilješke i izjave njegovih znanaca dokaz su neprestane duševne povezanosti s malenom i tihom supetarskom lukom.

Današnji Supetar nema mnogo od onog mjestanca Rendićeve mladosti, polovinom prošlog stoljeća. Čak i Supetar u kojemu je Rendić provodio svoje stare dane pružao je posve drugu sliku od onog starog. Koncem prošlog i početkom ovog stoljeća doživjelo je svoj cvat i uspon, da nakon prvog svjetskog rata počne opet zamirati, zajedno sa starim majstorom, koji je u njemu provodio svoje posljednje staračke godine.

Sredinom prošlog stoljeća, kada je bolest uništavala čitave predjele zasađene vinovom lozom u Italiji i Francuskoj, naši primorski krajevi, pa i otok Brač, nastojali su da podmire veliku potražnju evropskog vinskog tržišta. Stanovnici otoka, koji su se uvijek odlikovali snalažljivim trgovačkim duhom, kao i ustrajnom marljivošću i radinošću, prekopali su svoje maslinike i voćnjake i zasadili na svakom iskorištivom komadiću zemlje vinovu lozu. Radnu snagu su nadopunjali brojni »Vlasi« sa

kopna, koji su se često tu udomljavali i ženili. Dalmatinsko vino bilo je tada u velikoj potražnji i cijeni, što je neobično mnogo doprinijelo i ekonomskom razvitku otoka Brača, a naročito njegovom glavnom mjestu Supetru, koji je ubrzo postao glavna izvozna i trgovačka luka otoka. Tako je još jednom procvalo i pomorstvo. Bogatiji otočani postajali su vlasnici jedrenjaka, a mnogi su odlazili na more kao kapetani ili mornari.

Bilo je to zlatno doba jedrenjaka, doba, kad su se u našim malenim, ali dobro zaklonjenim lukama bijelila brojna jedra velikih klipera, fregata, brigova, škuna, pa sve do skromnih bracera i trabakula. Parobrodi su bili još u zametku i neiskorištivi za veće plovidbe, sve do 1870. godine.

A zatim je, iz godine u godinu, uslijedilo naglo propadanje jedrenjaka, u beznadnoj borbi s parobrodima, koji su pobjeđivali na svim poljima. Koncem stoljeća nekada moćni jedrenjaci nisu već značili skoro ništa.

Sudjelovanje naših brodovlasnika, kapetana i trgovaca u novoj mašiniziranoj i centraliziranoj eri plovidbe i trgovine nije više ni izdaleka tako veliko. Neki spretniji odlazili su u Trst, tadanje središte trgovine Jadrana i plovidbe koja je imala svoju mrežu preko čitave zemaljske kugle. Osim Rijeke, koja koncem stoljeća jača, forsiranom gradnjom luke od Mađara, ostale jadranske luke propadaju, zajedno sa kosturima napuštenih jedrenjaka, nekada ponosom vlasnika, kapetana i čitavih mjesta. Brodovlasnici i kapetani povlače se u svoje palače i vile, prepune namještajem i predmetima iz svih kontinenata, dok neki sele u Trst i tamo pokušavaju da nastave ono, što im je onemogućeno u rodnom kraju. Među tim rjeđima bili su i »armaduri« Kotoranin Stanislav Florio i E. Polić, kapetan Gojić i mnogi drugi, koji su više ili manje, utjecali na život i rad kipara Rendića, naročito u Trstu.

Kao upravno središte otoka, Supetar nije tako naglo propao, poput ostalih manjih mjesta; Austrija je dapače nastavila izgradnjom raznih kancelarijskih zgrada, koje su mu, svojom veličinom, neukusom, šarenilom i smještajem na samoj obali posve promijenile izgled.

Inače je Supetar lijepa duboka uvala na sjevernoj strani otoka. U doba Rendićeva djetinjstva bilo je tipično otočko mjestance s ribarskim i seljačkim manjim kućama i tek kojom većom plemićkom zgradom. Luka nije još bila izgrađena, ali je dobrim prirodnim položajem mogla zakloniti veći broj lađa. Svaka je kuća, osim terase prekrivene odrinom od hladovine loze, imala i ograđeni vrt s voćem i povrćem, dok su vinogradi i maslinici bili izvan mjesta.

Na istočnom rtu luke karakterističnu fizionomiju mjestancu davao je okrugli zidani mlin sa velikim krilima, koja su se neumorno okretala, gonjena od maistrala i mljela pšenicu za čitavo mjesto. Iza protivnog rta bila je još jedna manja uvala, koje se Rendić često sjeća u vezi sa svojim mladenačkim igrama ili snatrenjima, pjeskovita uvala, koja je završavala danas pošumljenim rtom s grobljem i crkvicom sv. Nikole. Taj je rt uvijek bio obavijen tajanstvenim pričama i čarolijama, koje su imale i stvarnu podlogu u brojnim nalazima i iskopinama predmeta rimske ili starije kulture. Unutar staroga zida tog slikovitog groblja, izveo je Rendić tokom svog dugog života veliki broj nadgrobnih spomenika, da i sam bude tu pokopan, ali preskromno — u tuđu grobnicu.

Supetrom je, kao i svim ostalim primorskim mjestima dominirala župna crkva, jedina istaknuta građevina. Smještena usred mjesta, nedaleko od obale, na uzvišenoj terasi, sa prostranim tornjićem za sat, ona i danas privlači pažnju skromnim, ali skladnim baroknim oblicima, koji nisu kamenu oduzeli njegovu čistoću i jednostavnost. Barokni kipovi nad trima ulaznim vratima bila su jedina kiparska djela, koja su u Supetru mogla utjecati na mladog Rendića prije nauka.

Tako je izgledao Supetar, tiho i slikovito mjestance otoka Brača, u doba Rendićeva djetinjstva.

Obiteljska tradicija

Zanatska, odnosno umjetnička, tradicija važan je faktor u povijesti našeg dalmatinskog klesarstva i kiparstva, kako starog, tako i savremenog. S klesarskim alatom prenosile su se i vještina i umjetnost od oca na sina, kroz čitava stoljeća. Dijete se od malih nogu uvodilo u posao i postizavalo besprikornu tehniku rada, sa svim, često konzervativnim, oznakama radione svoga oca. Iz klesarskih obitelji proizišli su i naši srednjevjekovni i renesansni majstori, koji su svoja djela posijali duž čitave obale i u inozemstvu; iz istih skromnih klesarskih i zidarskih obitelji proizišla je i većina danas aktivnih dalmatinskih kipara.

Ta obiteljska tradicija naročito je uočljiva kod Ivana Rendića; ona se očitovala u stanovitoj konzervativnosti shvaćanja i prihvaćanja već ustaljenih oblika, ali i u majstorskom i solidnom zanatskom radu. Sam je s ponosom često isticao umjetničku sklonost svoje obitelji, taj naslijeđeni atavizam; a i svojoj djeci rado je dozvolio da se posvete umjetnosti, kao

da drugačije ni ne može biti, ne pitajući se mnogo, da li oni doista imaju talenta i dovoljno volje za tu profesiju.

U autobiografskim rukopisnim bilješkama posmrtne ostavštine[1]) s ponosom ističe, da je već jedan pradjed njegove majke rođene Hranuelli iz Postira na Braču, bio vrijedan arhitekt i dekorativni kipar i da je 1600. podigao i ukrasio crkvu sv. Vlaha u Dubrovniku. Nama je to ime nepoznato, a možda je i ovo Rendićevo vjerovanje nastalo zabunom, uslijed sličnosti imena graditelja crkve sv. Vlaha Gropellija s tim Hranuellijem.

Rendićev otac Petar Rendić - Anđelović bio je dobar zidar i gradio je i veće zgrade, a sam je bio sin zidara Vicka Rendića.

»Bio je valjan zidar, — veli Rendić u svojim zapisima. — Sam je pravio svoje osnove (nacrte) i znao je lijepo udesiti čedne i udobne stanove po našim malim mjestima na Braču. Znao je kadikad umetnuti u zgrade i po koji klesarski ures. Pripovijedao mi je, da je u crkvi u Humcu, na Braču, bio naslikao neke svetačke slike na zidu... Bio je srednjega stasa, ali malo šepav, iskren, pobožan ali nipošto bogomoljac. U njegovoj je obitelji bilo učenih redovnika, koji su znali u ono doba zbilja patriahalno i u ljubavi podučavati narod. Svake nedjelje nakon objeda običavao bi zadrijemati nekoliko sati sjedeći, a poslije toga bi stao čitati, najradije Bibliju, poput nekog engleskog evangeliste. A kad bi pošao u društvo, volio bi našaliti se. Najrađe bi razgovarao u stihovima i doskočicama.«[2])

Na drugom mjestu spominje Rendić kako su šale i razne dogodovštine bile najčešćim predmetom očevog razgovora u društvu, što je svakako mnogo utjecalo na društveni i legendarno duhoviti život samog sina. Jednako kao sklonost umjetnosti, naslijedio je Rendić u obitelji i poznatu društvenost i šaljivost.

Taj zanimljivi lik otočkog majstora možemo nadopuniti jednim Rendićevim pismom književniku Lovriću, u kojemu kaže, da je njegov otac bio u isto vrijeme zidar, kipar i slikar, da je govorio u stihovima, najviše pričao o vilama i vukodlacima, a što se tiče njegovog političkog uvjerenja, da se najviše oduševljavao za — Napoleona I i za Ruse.[3])

Teško je danas ustanoviti sve radnje Rendićeva oca. Radio je vješto i marljivo, ali ni on ni njegovi mještani nisu taj rad smatrali nekom umjetnošću, već dobrim zanatom. Kuće, za koje sam ustanovio da ih je on sagradio, kao veoma traženi građevni poduzetnik, ističu se zbilja solidnošću izvedbe i neobičnim skladom i ukusom, sa svim odlikama stare dalmatinske otočke pučke arhitekture. Sagradio je obiteljsku kuću u kojoj je Rendić proveo mladost (kasnije nažalost nadograđivanu)

zatim veliku i lijepu zgradu obitelji Sinčića, također u Supetru, u kojoj je zgradi Rendić na povratku imao atelier i dočekao starost. U Imotskome je iz bračkog kamena gradio kuću obitelji Lovrića (ili Laurića[4]); zbog toga je mladi Rendić ugledao svijetlo u Imotskome, a ne u zavičajnom Supetru. Spomenute zidne slike Petra Rendića u Humcu već su davno prebojene, a skromni primjer njegove kiparsko-dekorativne aktivnosti ostao nam je možda sačuvan na jednom od maskerona na obiteljskoj kući u Supetru, ukoliko nije oba izradio mladi Rendić. Ni nadgrobni spomenici koje je on izveo nisu nam danas poznati.

Kipar Ivan Rendić

Ta sveobuhvatnost samoukog bračkog majstora tipična je za većinu naših starih dalmatinskih majstora, a odsudna i u radu Ivana Rendića, koji je sebe uvijek smatrao ne samo kiparem, već i slikarem, a naročito arhitektom, dapače boljim arhitektom nego kiparem, što je često štetno djelovalo po njegovo kiparstvo.

Za svoju majku, Lukreciju (Lukru) Gospodnetić, sam veli u jednoj započetoj bilješci:

»Mati mi je Gospodnitić iz Dola na Braču, starica koja danas (1912.) broji 95 godina života, ali još svježa i posve pri sebi, nepismena, ali još posve zdravog razuma. Nije baš lijepog obličja, ali ima dosta inteligentni izraz. Što se tiče sličnosti, ja i moja braća smo se uvrgli u nju i zato mi nismo lijepi.«[6])

Kasnije, 1917. g., opisuje opet Rendić, sada još stariju majku: »... malena, umiljata; oštroumno pamćenje joj je još uvijek bistro. Žalibože ne vidi više, ali hoće, poput slijepih ptica, da koji put zapjeva, najradije po koju pjesmu Đorđića ili Kačića...«[7])

Od ostale Rendićeve braće, sestra Marija se udala za Roka Žuvića (u njihovom grobu danas Rendić i leži), a Vicko i Mome (Jerolim) često se spominju u sačuvanoj Rendićevoj prepisci. Živjeli su u Supetru, ali se nisu slagali, jer je Mome bio pravi čudak i svojim životom sablaznio malo mjesto. Zbog nesloge im je obiteljsko imanje propadalo, i kad se Rendić u starosti povratio u zavičaj, nije imao ni gdje da se s obitelji skloni. Obojica su bili zidari i graditelji, »bez nauke — kaže Rendić kasnije u jednom pismu Petrinoviću, — ali bolji graditelji nego mnogi današnji inžiniri, koji su učili tehniku.«[8]) Ipak je čudak Mome sagradio u Supetru jednako tako čudnu i nezgrapnu zgradurinu, koja sliči više na neku tvornicu, nego spada u tako intimni i slikoviti ambient.

Kao nastavak te obiteljske umjetničke tradicije u mlađoj generaciji, spomenut ćemo dva sina brata Vicka, od kojih je jedan, Petar, učio obrtnu školu u Trstu, a zatim živio u Americi i često se dopisivao s Rendićem, a drugi, Frane, učio dekorativno slikarstvo u Beču, a zatim oslikao mnoge crkve u Južnoj Americi, kao i crkvu i neke kuće u Supetru; zatim dva sina brata Mome, koji su oba samouki graditelji, a jedini Petar danas živi u Supetru i kao građevni poduzetnik još uvijek izvodi mnoge zgrade po čitavom otoku. On je u mladosti izvodio po Rendićevim nacrtima i većinu njegovih nadgrobnih spomenika na supetarskom groblju.

Konačno su i sama Rendićeva djeca pošla stopama obiteljske tradicije: Velebit je u mladosti, kao zapažen slikar, izlagao u svim našim centrima i danas je, jedini još živ, profesor

crtanja, u Srbiji; Dunav je bio popularan splitski slikar pejsaža, uglavnom za turiste, s atelierom i »salonom« na splitskim ulicama; kći Sava se pak posvetila pjevanju.

Takav je dakle bio čitav umjetnički ambient u Rendićevoj obitelji.

Rođenje

Za opis Rendićevog rođenja, djetinjstva, dječjih igara i šala, prvih nauka i prvih umjetničkih sklonosti, najbolje će nam poslužiti njegovi vlastoručni autobiografski zapisi i sjećanja na djetinjstvo u pismima nekim prijateljima u kasnijim godinama. Svoju autobiografiju započeo je Rendić 1917. g., u Trstu, u doba kada, zbog nemogućnosti nabave materijala, nije mogao da izvodi nikakove narudžbe i kada ga je obuzela neodoljiva nostalgija i čežnja za rodnim krajem i tihim Supetrom. Slično kao što je Vladimir Nazor svoje djetinjstvo, u jednoj isto tako tihoj bračkoj luci, najljepše i najtoplije prikazao bez literarnih pretenzija, udaljen i prostorom i ratnim događajima od mjesta u kome je proveo djetinjstvo i htio provesti starost, počeo prekapati po dalekim uspomenama i bilježiti mnoge sitne događaje iz svojih najranijih godina; naravno da na tim stranicama ima mnogo nostalgije i za onim davnim i čežnje za onim dalekim.

U jednom pismu nekom prijatelju iz tog doba čitamo, među ostalim, ovo: »Da se ne zapustim i da ne klonem duhom, pa da mi lakše prođe vrijeme, stao sam sazivati u pamet moj život, kako sam ga proveo, počam od prve mladosti. Ne umišljam se da ću stvoriti nešto literarnoga, već ću pisati onako kako budem mogao, onom spremom koju sam dobio u četiri razreda bračke normalke (puške škole) ... Opisat ću s kakovim okolnostima treba da se kod nas umjetnik bori, naše nesretne prilike, ali i svoj humor, koji mi je pomogao da, u neprestanoj šali i lakrdiji, prebrodim sve zgode i nezgode.«[9])

Dvije crvene niti provlače se, istaknute i vidljive, kroz čitav život Ivana Rendića: umjetnost i humor; od časa rođenja do časa smrti. Tu humorističnu crtu srećemo već i u opisima njegovog rođenja i prvih dana života, pri čemu se i nehotice sjećamo sličnih anegdota legendarnog Eulenspiegela ili Kerempuha, koje su počimale već rođenjem i krštenjem. Sam kipar priča u jednoj kratkoj autobiografiji, poslanoj prigodom svoje 60-godišnjice Boži Lovriću:

»Prošlog vijeka godine 49. (27. kolovoza 1849.) rodio sam se u Imotskom upravo u doba kad na Braču vrebci i ostale ptice po čitav dan kljuju smokve. Odustao sam od toga da

doznam broj kuće u kojoj sam se rodio, premda moram priznati, da sam neko vrijeme živo nastojao da vidim kako je izgledala ta zgrada...«[10]) Na drugom mjestu, u svojoj autobiografiji, piše: »... Otac bijaše mi građevni poduzetnik. Svršivši radnju u Imotskome — tad sam ja bio tri mjeseca star — povrati se on samnom i majkom u mili zavičaj, u Supetar na Braču, gdjeno rode tikvići puni meda a prosom nasuti. Majka me više nije nosila, već otac, jašući neznam pravo, da li na tovaru ili na mazgi. Bio sam položen u malu kolijevku, koju je on nosio svezanu podprugom i ovijenu oko vrata, po imotskom običaju. Taj očev pothvat nije bio lagan. Svakog časa pokazala mu se kakova pogibeljna provalija, u koju bi se mogao lako strmoglaviti, sa čitavim svojim tovarom, ili nestati u strujama vijugave Cetine. Ali ipak sretno dostigosmo omiške gradine, jamačno bez mog znanja i svijesti. Trebala su nam tri dana odmora i okrepe, dok mogosmo preći malenom jedrenjačom put, koji nas je dijelio od Supetra. Tamo me, po bračkom običaju, majka dojila do druge godine.«[11])

Svog puta na magarčiću od Imotskog do Omiša sjetio se Rendić opet u doba rata kad je, iz zahvalnosti, tu često prezrenu četvoronožnu životinju htio ovjekovječiti u jednoj plastiti (»Gonjačica vode«). Tom prigodom on s ljubavlju priča o životinji, koja je, kako kaže: »i Spasitelja spasila bijegom u Egipat.«

Bitno je dakle, iako se Rendić rodio u Imotskome, a ne na Braču, da on s tim mjestom, ni s Dalmatinskom zagorom, nema nikakove veze. Pogotovo se taj kraj nije ničim odrazio u njegovoj umjetnosti, kako su neki pogrešno isticali.[18])

Rano djetinjstvo

Bezbrižna vedrina i u isti mah neka nostalgična sjeta provijavaju Rendićevim sjećanjima na djetinjstvo. Ali u najranijim godinama, u doba početka shvaćanja i upoznavanja okoline i ljudi koji ga okružuju, nazrijeva se u tim opisima i pričanjima i neka tajanstvenost, neka mistika, koja u svim našim primorskim mjestima još i danas tinja, a koja se naročito snažno urezala u djetinju dušu. Narodne priče, bajke o vilama, vješticama i macićima, deseterci iz Kačića i čitanja Biblije, sve je to gradilo buduću psihu tog budućeg romantika i sanjara; u tim davnim danima treba tražiti izvore njegovih vila i alegorijskih figura, izvore njegovog patriotizma i kačićevskog sveslavenstva.

Neke od njegovih autobiografskih crtica imaju usto, baš svojom iskrenošću i plastičnošću, skoro umjetničku literarnu

vrijednost, a znače i skromni doprinos dosta oskudnoj povijesti naših otočkih mjesta i njihovog života. Kroz te opise i uspomene naziremo čitav život jednog takovog primorskog mjestanca pred skoro stotinu godina.

Nakon što je omiška bracera pristala u malenu supetarsku luku, prošlo je još dosta vremena, dok je Rendić postao svijestan svog postojanja i svoje okoline.

»Prvo što pamtim iz svoje mladosti jest događaj: ugledao sam prvi put zrcalo. Bio sam obučen u odijelo sv. Antuna Padovanskog, jer mi se majka tako zavjetovala, iz straha da se ne bi našao nitko, ko bi se za mene molio.«[14])

Život u kući zidara i protomagistra (proto) Rendića odvijao se tiho, patrijarhalno i bez većih potresa. Za dugih zimskih večeri, bez električnog, pa i petrolejskog osvijetljenja, uz titravi plamen uljanice, sjedili bi ukućani na drvenim klupama oko ognjišta i pričali među sobom, ili s kojim gostom, uz čašu vina. Ti dugi večernji sati najdublje su se usjekli u dječakovu svijest, a i bezbrojne priče, koje bi tada čuo, a koje su se uglavnom kretale oko vila i vukodlaka i kojekakovih čudnovatih događaja. Kad su električne sijalice osvijetlile, svojim nepoetičnim ravnomjernim svijetlom, svaki ugao primorskih kućica, povukle su se, zajedno sa drhtavim sjenama, i mnoge priče i bajke i nestale u zaboravi. Poslušajmo pak samog Rendića:

»Zimi, za dugih noći, najrađe bi otac sjeo pred naše nisko ognjište, a mi bi svi, oko plamena od maslinovog drveta, žvakali po šaku suhih smokava. Najveće bi nam bilo veselje kad bi nam majka pofrigala »persurate«, koje bismo zalili čašicom domaće travarice. Kad bi mu pak došao koji prijatelj i sjeo uz nas, odmah bi se otac razveselio i započeo pričati šaljive lakrdije svake vrste, koje je u mladosti pravio.

Tada sam ja imao 8 godina i slušao bih s veseljem i velikom pažnjom, a moj brat Vicko bio je mlađi od mene tri godine i ubrzo bi zaspao i pošao leći. Ja bih znao ostati budan do preko pola noći. Samo kad bi otac htio pripovijedati po koju »masnu«, tad bi i mene potjerao da pođem leći. Bilo bi mi neugodno, ali sam ga morao poslušati. No ja bih zatim ustao iz kreveta i na vrhovima prstiju prikrao se uz vrata kuhinje da slušam.«[15])

Osim oca, i ostali su pričama razvijali maštu dječaka, a naročito neki starac Taska, valjda susjed ili rođak, prilično čudnog imena. Njegovog fantastičnog pričanja, kao u nekom transu, sjeća se Rendić sve do starosti, što možemo zaključiti po raznim bilješkama i nevezanim uspomenama i pismima iz kasnijih godina.

Rendić je opširno zabilježio dvije Taskine priče. U prvoj starac priča, kako je jedne ljetne noći ležao u čamcu u obližnjoj luci Babinlazu, pošto je spustio u more nadjeveni parangal. Zatim je izišao na žal, nabrao smilja, da stavi pod glavu i pružio se u ljenčarenju. Pun mjesec, mrmor mora, koje je oplakivalo grebene, opojni miris suhog smilja, polusan, a i djelovanje dobre kapljice jakog vina, ubrzo su prouzrokovali ugodne halucinacije. Mjesec se pretvorio u okrugli obraz župnika don Tomića, a lepršave grane drveća u razigrane vile iz priča, dok je mrmor valova postao melodiozna pratnja viola. I pričajući opširno, starac se opet zanosi u to divno stanje, okružen plešućim vilama, biranim jelima i ležeći na labudovu perju, — dok ga jedan udarac o kamen ne povrati u surovu stvarnost. »O blažena naša bračka vugavo i mili naš crljenče!«, završio je Taska prvu priču.

Druge večeri pokazao je prisutnima jedan zlatni novčić, vjerojatno rimski. Skitajući se jednom po susjednom rtu sv. Nikole, ugledao je među kamenim škrapama ostatke starog mozaika. Bila je drevna predaja da u zemlji ima mnogo žara zlatnog novca, kojeg čuva đavo. Mnogi su se tako na nerazjašnjiv način obogatili, prodavši dušu đavlu. Treba poći tačno u ponoć i kopati blago, ali ne osvrnuti se na ničije dozivanje, jer se inače đavo oslobađa, a zlato pretvara u smeće. Te noći, točno u ponoć kopao je Taska tarac od mozaika, a iz rupe izviruje zmajeva glava. Ali baš kad je htio kroz načinjenu rupu provući ruku da potraži blago, zovne ga neki glas iz daljine, a on se prevari i osvrne. Zmaja za čas nestane, a u rupi je našao samo žaru sa smećem i kao ostatak ovaj jedan zlatnik.[16])

Možemo zamisliti kolikim otvorenim očima i ustima je osmogodišnji dječak, uz pucketanje vatre na ognjištu, slušao te priče. Ali dijete je bilo ipak dijete, i sutrašnji sunčani dan bi mu donosio nove vedre zabave, nestašluke i igre, koje samo dječji um može da zamisli.

Inače, kako se može jasno zaključiti iz Rendićevih uspomena, školu nije volio, pogotovo ne onu disciplinu, kojoj je u školi podčinjen. Staromodan način poduke, u kojemu je šiba igrala glavnu ulogu, malo je koga mogao zagrijati za školu. Tim više što se učilo na talijanskom jeziku, koji je otočkoj djeci bio dosta stran. Šibe se ipak bojao najviše, i kako sam priča, jednom ju je čak i sakrio.

Više vremena nego na učenje, utrošio je mladi Rendić svakako na zbijanje raznih lakrdija, vragolija i podvala, od kojih bi neke imale i tragičan završetak. Ta crta bila je već tako izrazita u njegovom životu, da je desetke stranica započete autobiografije posvetio samo svojim dječjim šalama i podva-

lama. Iz njih možemo zaključiti, da je dječak bio neobično bistar, inteligentan i inicijativan, da je znao doskočiti ne samo drugovima, već i odraslima; dapače da je znao vrlo brzo uočiti i mane i komične strane odraslih (nešto treba, naravno, uzimati i s rezervom, znajući, da je on to pisao u starijim godinama, pa tako nešto dotjerao i vlastiti mladenački lik).

Tako on poziva jednom školske drugove u vinograd tobože svog oca, a kad se pojavljuje pravi vlasnik, on prvi nestaje, a oni plaćaju račun.

Drugi put, ne znajući čime da utuče vrijeme, započe da na niskom krovu od kamenih ploča svoje kuće prizemnice gradi čitav mali gradić. Načinio je od kamena i cementa desetak kuća, čak i crkvu sa zvonikom, oko metar visokim, ulice, vrtove i sl. Na jednoj fotografiji od skoro pedeset godina kasnije vidimo još ostatke tog gradića na krovu i možemo da se divimo vještini i daru zapažanja osmogodišnjeg dječaka, jer je on modele za svoje kuće uzimao iz samog Supetra. Pošto taj grad nije imao stanovnika, napučio ga je zrikavcima, zatvorivši vrata i prozore mrežicama. Po vrtićima je rasla divlja salata, koju su ti stanovnici naročito voljeli. Kad su zrikavci jedne noći svojom pjesmom podigli nesnosnu galamu, otac je stao prijetiti i dječak ih je morao sutradan pustiti na slobodu.

Živa mašta dječakova nije ni dalje mirovala. Tražeći novu zabavu, započe na istom krovu da gradi mlin na vjetar, kakav je postojao na ulazu u supetarsku luku. Da se ne bi bez svrhe okretao, ugradio je u njega majčin mlinac za kavu, pošto je prethodno proučio mehanizam mjesnog mlina za pšenicu i kukuruz, i načinivši sam nazubljene kotače od maslinova drveta. Roditelji i susjedi su zadivljeni tim savršenim mehanizmom, ali pravo iznenađenje je nastalo tek onda, kad je počeo za duvanja maistrala, da melje kavu, ne samo svojim roditeljima, već čitavom susjedstvu, uzimajući, kao pravi mlinar, desetinu. Tako je mlin na krovu radio sve do jedne burne noći, kad ga je silan vjetar porušio, uništivši i mlinac u njemu.

Zatim se sjeća jedne svoje podvale u devetoj godini života i plandovanja. Imali su u vrtu lijepu ranu smokvu, koju bi djeca iz susjedstva uvijek kradom obrala, prije nego bi i sazreo plod. Da im podvali ukopa mladi Rendić pod stablo tri očeve kopanje s vapnom, a zatim ih pokrije granama i lišćem. Ujutro su se vidjeli tragovi nesreće malih lopova, a bijeli trag vapna je vodio prema selu.[17])

Prekid sa školom

Jedna od tih vlagolija bila je uzrok, ili bolje rekavši, povod, da je mladi Rendić već u trećem razredu osnovne potpuno prekinuo sa školom.

Školu nikako nije volio. U jednom kasnijem pismu prijatelju Boži Lovriću sam veli:

»Kad su mi malo ponarasla krila, jer sam i ja neki ptić, poslaše me roditelji u školu. Još i sada kao da čujem neugodni zvuk zvona, koji je gvozdenom silom spravljao mene i moje drugove među ona četiri zida. Ipak sam školske satove više provodio na krovu svoje kuće ili na žalu pokraj mora, nego u školi.

Jedva sam se tako doturao do trećeg razreda i ništa dalje, jer mi se čini da sam bio uistinu tupe glave.

Moram ipak priznati, da sam rado učio Stari zavjet, a još radije zemljopis, jer sam htio znati kuda bi bilo najbolje da pobjegnem. Računica, brojevi, zbrajanje, množenje i slično nije mi nikada išlo u glavu, što će se svatko moći najbolje uvjeriti nakon moje smrti.«[18])

Na drugom mjestu spominje slično: »... Najrađe sam učio zemljopis, a kad sam morao prepisivati zadaće iz Biblije, kopirao sam također i slike. Kod ispita ne bi ni gledali moje zadaće, već samo te slike i davali mi zbog toga uvijek dobru ocjenu.«[19])

Najdosadnije su mu bile večernje propovjedi kapelana don Zorzija u crkvi. Jednom je tako, iz dosade, zašio haljine djevojčica koje su sjedile u klupi pred njim i pobjegao. Kad je propovjed svršila, nastao je u crkvi zbog toga čitav dar-mar i lov za krivcem, kojega više nije bilo. Ipak još nije bio zadovoljan. Iza crkve je, preko puta, nategnuo konopac, i kad su djevojčice počele izlaziti, popadale su jedna preko druge.

Poslije toga nije ni čudo, što se nije usudio sutradan pojaviti u školu. Pravio se kao da ga boli želudac, a kad se uvjerio da učiteljevim šibama neće izbjeći, odlučio je da više ne ide uopće u školu i to je energično izjavio zaprepaštenoj majci. Da to potvrdi djelom, pobacao je školske knjige u peć. Zatim je pošao u dvorište, uzeo očevu palicu i stao miješati vapno. Ocu je izjavio da ne želi više u školu jer meštar hoće da ga tuče, već će njemu pomagati u poslu. Otac je klimao glavom, uvjeren da će mu dosaditi i taj posao.

»I zbilja, — veli u svojim bilješkama, — otac se brzo osvjedočio o mojoj marljivosti. Radio sam s njim neprestano, zidao i klesao kamenje. Bio sam mu lijeva ruka. A kad nije bilo posla, ja bih ga uvijek našao: crtao bih i klesao po prirodi. Načinio sam tako mnogo kojekakvih predmeta.«[20])

Maskeron na očinskoj kući — Dječački rad Ivana Rendića

Ali još nešto ne smijemo mimoići: njegova samotna sanjarenja i maštanja o dalekom i nepoznatom, naročito na pitomom žalu susjedne uvale. Kasnije, mnogo kasnije, u starosti, često se sjećao tih časova. U jednom pismu prijatelju, pisao je iz Trsta, posljednje godine rata, kad je neodoljivo čeznuo da se povrati u zavičaj:

»... Dok sam još bio dijete, sjene onih planina preko mora pričinjahu mi se živim slikama i činilo mi se da iz daljine čujem vilinje pjesme, a bilo je tek cvrčanje cvrčaka. Kada bi mi dosadile svakidašnje vragolije s ostalom dječurlijom, otišao bih na obalu da gledam kako će moj stari zlatni Djed (sunce) zagnjuriti u more...«[21])

Jednako kao šaljivđija, ostao je Rendić čitavoga života, do same smrti, nepopravljivi sanjar. Iako su ga udarci sudbine tukli na svakom koraku, u tome je ostao uvijek — jedno veliko dijete.

Prvi počeci i odlazak u svijet

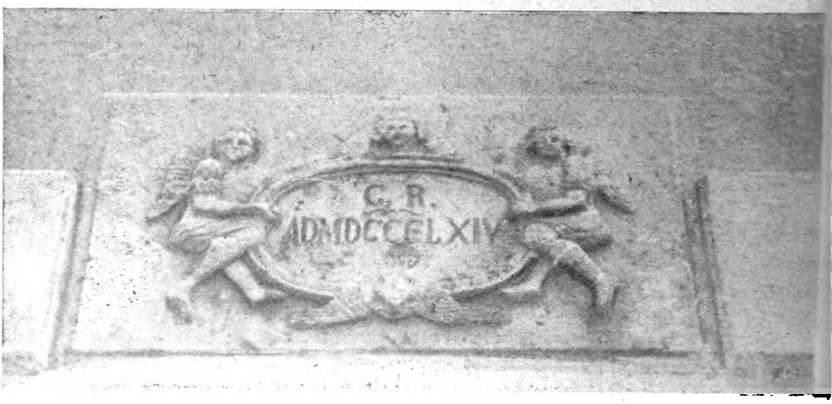
Više nego Rendićeve dječačke vragolije i plandovanja, nas zanimaju prvi počeci njegove umjetničke djelatnost.

Još kao mališan crtao je svetačke likove na komadima papira, ukradenim ocu, i prodavao ih po dva »patakuna« mještanima, koji su njima resili svoje skromne interieure. To su bili uglavnom precrtani svetci iz školskog katekizma ili očeve

Biblije. Kasnije, za vrijeme studija, kad dolazi da provede ljeto u Supetru, nalazi — kako je sam opisao — u jednoj seljačkoj kućici svog sv. Ivana Krstitelja, kojeg je prodao nekoj šestogodišnjoj djevojčici.[22])

Iako mu je crtanje bilo lakše i jednostavnije, nije mogao a da se ne ogleda i u kamenu, pogotovo tu na Braču, među samim klesarima i u kući klesara i zidara .Videći oko sebe samo direktno klesanje, ne poznavajući nikakove pomoćne procedure rada u glini i gipsu, shvatljivo je, da se je borio direktno s tvrdim kamenom, radeći samim čekićem i dlijetom.

Na pročelju očinske kuće u Supetru nalazi se i prvo sačuvano njegovo mladenačko djelo. To je maleni reljef, ugrađen u zid, a predstavlja dva anđela kako nose natpis

a pod njim i nad njim je još po jedan stilizirani anđeo. (Giovanni Rendić Anno Domini 1864.). Reljef je dakle izveo petnaestogodišnji dječak, godinu dana prije odlaska u svijet. Shvatljivo je da likovi anđela nisu izvedeni baš majstorski, već prilično nevješto i tvrdo, ali kad pomislimo da ih je klesala dječja neškolovana ruka i to direktno u kamenu, onda imaju svoju stanovitu vrijednost. Talijanski potpis Giovanni umjesto Ivan ne treba da nas čudi, pošto je službeni, a i školski jezik bio talijanski, te je dječaku izgledalo nekako svečanije, ako se tako potpiše. Rendić patriota rodio se tek u inozemstvu — u Italiji; njegovo kasnije energično i dosljedno potpisivanje prezimena sa — ić na tršćanskim spomenicima donijelo mu je česti napadaj i bojkot od strane Talijana. Baš zbog takovog školovanja u zavičaju, zatim u Italiji i zbog dugog boravka u Trstu, Rendić nikada nije znao da pravilno govori, a pogotovo piše hrvatskim jezikom,

dok je talijanski znao vrlo dobro. O tome se može uvjeriti svako, tko baci i letimičan pogled na njegova pisma i bilješke.

Taj reljef izveo je Rendić 1864. godine; tada je upravo njegov otac gradio novu obiteljsku kuću na kat, uz dotadašnju prizemnicu, a dječak mu je pomagao, napustivši školu. Nije stoga neobično da je mladi Rendić htio ostaviti neizbrisivi spomen svog sudjelovanja na gradnji doma.

Teže je sa sigurnošću utvrditi autora ostala dva reljefa, uzidana u pročelje kuće. Prema nesigurnoj tradiciji u obitelji, komični maskeron nad vratima izradio je otac, a glavu mladića pod strehom sin, ali možemo sa priličnom sigurnošću pretpostaviti da je oba izveo sin. To je, naime, baš doba prvih dječakovih pokušaja u kamenu, kako sam spominje u svojim autobiografskim zapisima.

U jednoj dotjeranoj Rendićevoj biografiji, u čitanci dalmatinskih pučkih škola, izdanoj 1911. g., opisuje se, kako je mladi kipar (zovu ga Nikola) obično crtao prutićem po pijesku stolove, stoliće, lonce, guske i druge životinje, a ugljenom je prošarao zidove svoje i susjednih kuća, zbog čega su ga svi karali. Učitelj je pak zapazio njegov crtački talenat i davao mu teže obrasce da po njima crta. U četvrtom razredu da je prestao crtati i prihvatio se klesanja. Roditelji su jednom tako naišli u kukuruzovini dvadesetak radova: »stupova, dva krasno otesana i zavita kamena sasvim nalična volovskom rogu; opaziše izrezan kamen, koji prikazivaše kozju glavu, pa još i ljudsku ruku, istesanu tako krasno i vjerno, da su se roditelji zadivili.«

Pisac te biografije navodi da je mladića na klesanje pobudio put s ocem u Split, na sajam sv. Duje i posjet staroj katedrali, gdje je vidio »krasne mramorne kipove, od kojih ga ne mogaše otac puna dva sata rastaviti. U istom hramu odluči Nikola (Ivan) u svojoj duši da će pokušati napraviti što od kamena. Kod kuće nabavi dlijeto, stružić, kladivo, pak počne klesati, kako je već zamislio i umio.«[23])

Pogledamo li maskerone na očevoj kući, koja se upravo tada zidala, opazit ćemo na njima jednu priprostu rustiku i stilizaciju, koja može biti rezultat nevještine, ali i utjecaja romaničkih stiliziranih figura na starom zvoniku splitske katedrale, koje su zbilja mogle svojim grotesknim ekspresionizmom djelovati na dječakovu psihu.

Svakako, ako je mladi Rendić i načinio sve tri skulpture na očinskoj kući, to su samo dokumenti njegovih prvih početaka, a ne umjetnička djela, pošto su se njegova umjetnost i njegov stil razvili tek u Italiji na naukama.

O Rendićevoj prvoj umjetničkoj djelatnosti pisalo se, kao obično, romantično ili krivo, te podatci ni u jednoj, od inače rijetkih Rendićevih biografija, nisu točni.[24]) Sam umjetnik daje nam u svojim sjećanjima najvjerodostojnije podatke o prvim koracima na stazi umjetnosti.

Stranice koje slijede govore ne samo o neobičnom talentu dječaka, koji trebamo već u početku naročito istaknuti, već i o ljubavi i solidarnosti naših narodnjaka, kojima je ležao na srcu napredak kulture i umjetnosti domovine i koji su, često anonimni, veoma nesebično svojim moralnim i materijalnim doprinosima i žrtvama stvarali čvrste temelje probuđenoj narodnoj ideji. Da se nije našlo nekoliko nesebičnih ljudi, koji su čeznuli za jednim »narodnim umjetnikom«, mladi bi Rendić i dalje klesao pragove ili zidao kuće po Braču, a katkad bi možda, kradom i stidljivo se opravdavajući, umetnuo u zid kuće i po koji ukras ili figuru, isklesanu teškim klesarskim čekićem i velikim dlijetom.

Početak Rendićeve umjetnosti bio je u stilu vremena i u stilu njegovog kasnijeg razvoja.

On sam dalje piše:

»Pokojni dr. Gajo Bulat, koji mi je bio susjed, došao bi često da pogleda moje crtarije i klesarije. On mi je donosio predloške slika. Sjećam se da me je nagovorio da mu preslikam Rafaelovu Madonna della Sedia. I pop Dević, kad bi iz Splita došao u Supetar, uvijek bi se sjetio mene i donio mi po koji uzorak za risanje.

Jednom dođe kapetan Goić malo na odmor u Supetar. Svrne tako k nama i zatekne me gdje rišem i klešem. Začudi se, ali kaže da se on u to baš previše ne razumije.

— Znaš, veli, pokupit ćeš sve te tvoje stvari, pa ćeš mi ih predati kad pođem natrag u Trst. Ja ću otići do tvojih bogatih rođaka. Oni nemaju djece i siguran sam da će ti pomoći i omogućiti odlazak na nauke u Veneciju .

Ja učinim sve što mi je rekao. Sakupim svoje radove (bilo mi je tada 14 godina) i predam ih njemu, a dalje na njih nisam ni mislio, jer sam već bio naviknut da mi se sve nade izjalove. Nastavio sam, kao i prije, raditi s ocem. I moj brat Vicko, koji je imao tek 11 godina, došao bi ga gleda naš rad, pa je i on htio da što pomogne.

Jednog lijepog dana nalazio sam se nedaleko mjesta u općinskoj šumici, gdje nam je bilo dozvoljeno lomiti kamenje za našu novu kuću koju smo upravo gradili. Baš sam klesao kućni prag. Dok sam po njemu udarao čekićem, zvuk mu je bio

mukao. Okretao sam ga s jedne i druge strane, ali mu nisam mogao naći ozljedu.

Uto se oglasi tovar, koji je bio nedaleko mene. Podignem glavu s posla i opazim da mi dolazi mater, a tovar je bio naučen da, kao obično, dobije svoju koru hljeba.

Majka poviče:

— Nane, Nane!

— Evo me! Što je?

— Imamo za tebe radosnu vijest. Kapetan Goić je pisao iz Trsta da »ces poc onamo uciti slike i prilike.«

Ja od veselja udarim snažno mlatom po pragu, prag se odlomi u dva komada, a čekić i dlijeto bacim u grmlje, te stanem od veselja poskakivati. Poljubim majku i rečem joj:

— Idemo odmah doma!

— Idi ti, sinko, a ja ću još pobrati malo suhog granja i složiti na tovara, pa ću doći za tobom.

Pođoh, a toliko mi je misli, hodajući do kuće, proletjelo mozgom. Mislio sam da napušteni prag, koji mi je bio prvi bolni znak da ću se i ja morati odijeliti od praga svojih roditelja i svoga doma... Takova je i bila moja sudbina.

Stignem kući i nađem svog dragog oca. Ni on nezna što bi: bi li se radovao ili tugovao.

— Evo, slušaj što Goić piše. Piše da je bio kod naših imućnih rođaka, kod Karla Grega iz Pučišća i kod Kevešića, rodom iz Nerežišća. Oni da se izvinjavaju ,jer imaju još bliže rodbine, pa tebe ne mogu pomagati. Ali Goić piše: Ništa zato! Ja sam cijelu stvar pripovijedao svom principalu Stanislavu Floriju, rodom iz Prčanja, koji ima ženu Agnezu Pizzoli iz Supetra. On je vlasnik broda »Dom«, na kojemu ja zapovijedam. Rekao mi je da nisam znao stvar energično gurnuti do kraja, zato da će on osobno otići do tvojih rođaka i za sigurno uspjeti. Međutim je pokupio sve tvoje predmete i pošao s njima nekom majstoru drvorezbaru Moscottu, profesoru na Banco Modello u Trstu. Ovaj isti da je načinio kip za polenu njegovog broda »Dom«, koja predstavlja Kraljevića Marka s buzdovanom u ruci. Kad je ovaj vidio tvoje stvari, da se vrlo pohvalno izrazio o njima. Jedino je rekao, da su uzorci po kojima si kopirao, osim onih iz prirode, vrlo slabi, i zato da će ti on poslati dobrih uzoraka, koje ćeš ti morati preslikati.

Nije prošlo ni osam dana i ja već primam veći broj lijepih uzora po Zulienu (!) i jednu glavu psa, koju sam trebao prije modelirati u sadri, a zatim isklesati iz kamena.

Kroz nekoliko dana sve sam slike po uzorcima narisao. Ali sada je dolazio pas. Nisam imao nikakvog pojma o modeliranju u glini, koju nisam ni imao, a sadru nisam nikada do tada ni vidio. Uzmem stoga oveći kamen i počnem izravno na njemu klesati. Kad mi se činilo da je glava gotova, iskrsla je druga poteškoća: kako da glavu odijelim od kamena? Neki mornar mi kaže: Vidio sam u Mletcima u jednoj radioni kako pilom i vodom pile mramor. Ja sam mislio da je za to dovoljna obična pila sa zubima. Posudim pilu kod jednog stolara i puna sam dva dana pilio i močio vodom, dok se ne izjedoše svi zubi pile. Kad je stolar došao po nju, počeo je psovati i grditi me. Moj otac mu je morao platiti pilu i put do Splita da nabavi novu.

Napokon sam sve zgotovio, zapakovao i otpremio u Trst.

Tada je moja nestrpljivost rasla iz dana u dan u očekivanju kakav ću uspjeh postići. Konačno stigne list od gospodina Florija, u kojemu nam piše, da je moje radove pokazao na Akademiji lijepih umjetnosti u Mletcima i da je sud profesora povoljan za mene. U tu svrhu su mi izdali i svjedodžbu. Ali, da bih se mogao upisati na Akademiju, trebam imati svjedodžbu da sam završio najmanje IV razred normalke. Ako to imam u redu, da dođem u Trst, gdje ću biti njegovim gostom, opskrbljen u svemu.

Sada je tek za mene nastala najveća poteškoća. Mati i otac mi predbacuju:

— Govorili smo ti da učiš, ali nisi htio. Vidiš, što ti se sada dešava!

Od žalosti počeo sam zdvajati. Ali su se drugi pobrinuli za mene. Sastali se paroh Tomić, načelnik Novaković i ljekarnik Bonetti, te riješili da nema drugog izlaza, nego da opet pođem u školu. No prvi semestar bio je na izmaku, a meni je već prošlo 14 godina. Imao sam tek II razred, a od III samo jedan semestar, pa i gradivo toga već sam zaboravio. Najteže mi je bilo da opet pođem u školu, jer sam se stidio među mlađom djecom. Ali drugačije nije moglo biti, već se prignuti i početi učiti. Pomislio sam: kad se hoće, sve se može. Učio sam marljivo danju i noću i tako sam konačno samim IV razredom normalke primio u redu svoju svjedodžbu i postao sretan i zadovoljan, kao Taska među svojim vilama.[25])

Ali još je bila jedna poteškoća: trebalo mi se ispovijediti i pričestiti. Nije bilo druge, već da pođem rano ujutro u 5 sati na prvu misu i obavim i ovu dužnost.

Sve mi je spravljeno. Treba otputovati za Trst. Tri dana me je bolio plač majke i žalost oca zbog rastanka«.[26])

Tako je dječak, već šesnaestogodišnji momčić, otišao u svijet. Od tog prvog putovanja ljeti 1865., pa do same smrti, čitav njegov život sastojat će se od neprestanih putovanja i skitanja, a ova malena luka, iz koje se tog jutra otisnuo jedrenjak, postat će kroz idućih pet decenija željena luka smirenja i sanja.

Time je završilo vedro djetinjstvo Ivana Rendića.

BILJEŠKE

1) U doba prvog Svjetskog rata, u Trstu, započeo je Ivan Rendić svoju autobiografiju. Pisao je u odlomcima, nevezano, u bilješkama, kako se čega sjećao, posvećujući najviše pažnje svojim vragolijama i podvalama. Tekstovi su na hrvatskom jeziku, ali u nekom potpuno iskvarenom bračkom dijalektu, pravopisno često jedva shvatljivi. Pojedine dijelove bi slao nekome na korekturu (možda književniku Boži Lovriću ili Josipu Baraču), jer je u njegovoj posmrtnoj ostavštini nađeno i originalnih rukopisa i stilski dotjeranih prepisa. Dok se mnogi dijelovi ponavljaju u više varijanata, mnogi potpuno manjkaju. Te sam nastojao dopuniti ostalim arhivskim podacima, uglavnom konceptima njegovih pisama, raznim bilješkama i promemorijama, tiskanim prikazima o njemu, novinskim bilješkama i sjećanjima njegovih suvremenika. Čitave dijelove autobiografskih zapisa gramatički sam i stilski morao preraditi, iako bi oni često imali svoju zanimljivost i u originalu, osobito za lokalni brački kolorit. U konceptu jednog pisma, navodi sam da je do tada napisao tek 80 stranica, a namjerava napisati bar 600. Međutim, u rukopisima ili korigiranim prijepisima sačuvano je, u njegovoj posmrtnoj ostavštini u Galeriji umjetnina u Splitu, tek oko 50 stranica, pisanih u stupcima od pola strane. Više ili nije uopće napisao, ili je ostalo kod osobe, kojoj je slao na korekturu.

2) Autobiografija (Djetinjstvo i školovanje). Varijanta početka autobiografije. — Posmrtna ostavština. Galerija umjetnina, Split.

3) (M. Bego): Ivan Rendić — »Novosti«, 11. VII. 1909.

4) O umjetniku Rendiću — »Puk«, Split, 28. IV. 1909.

5) Rendićeva skica pisma Petrinoviću. Supetar oko 1924. — Posmrtna ostavština. Galerija Umjetnina, Split.

U istom arhivu sačuvan je i testamenat Rendićeva oca Petra, koji dijeli posjed sinovima.

6) Početak autobiografije. — Posm. ost.

7) Autobiografija. — Posm. ost.

U istom arhivu sačuvano je i jedno zanimljivo pismo Rendićeve majke Lukrecije sinu u Trst, 1900. g.

8) Rendićeva skica pisma Petrinoviću. Supetar oko 1924. g. — Posm. ost.

9) Koncept pisma nepoznatom prijatelju. Trst oko 1918. — Posm. ost.

10) (M. Bego): Ivan Rendić. — »Novosti«. 11. VII. 1909.

11) Autobiografija. — Posm. ost.

12) Koncept pisma nepoznatom prijatelju. Trst 1917. g. — Posm. ost.

13) Marin Studin u svom članku o Rendiću, prigodom 100-godišnjice rođenja piše: » . . . Kao Dalmatinac, gorštak, iz kraja gdje još živi tradicija u velikim kamenim stećcima bogumila . . . (Književne novine, Beograd, 4. X. 1949.)

14) Autobiografija. — Posm. ost.

15 Isto.

16) Isto.

17) Isto.

[18]) B. Lovrić: Ivan Rendić. — »Narodne novine«, 8. VII. 1909. O tome su se zbilja uvjerili svi koji su imali posla s njegovim računima i obračunima još za njegova života i nakon smrti, a o tome sam se i ja uvjerio, na temelju preostalih računa, potražnja, sudskih tužba i sličnih neugodnih postupaka među spisima posmrtne ostavštine.

[19]) Autobiografija. — Posm. ost.

[20]) Isto.

[21]) Koncept pisma nepoznatom prijatelju, načelniku u Bolu. Trst, oko 1917. g. — Posm. ost.

[22]) Autobiografija. — Posm. ost.

[23]) Mladi kipar. — Peričić, Danilo, Dević, Kriletić, Zglav: Treća čitanka za opće pučke škole. Beč, 1911. str. 57—58.

Romansirana biografija »poučno« završava velikim uspjesima kipara, koji je dobivao više narudžaba i konačno kupio krasnu kuću, a uvijek obilno pomagao svoje roditelje. Rendić, nažalost, nije nikada mogao smoći toliko novca ni da sagradi skromni atelier, za kojim je uvijek žudio, a roditelje nije mogao pomagati, jer je sam bio potreban.

[24]) A. Tentor piše, u jednoj od najranijih Rendićevih biografija, na pr., da je sam kapetan Florio otkrio Rendićev talenat na Braču i odveo ga u Trst, a za njim se povode i ostali biografi.

A. Tentor: Ivan Rendić. — »Vienac«, 1886., str. 350, 380.

[25]) Među Rendićevom ostavštinom u Galeriji umjetnina u Splitu sačuvana je ta svjedodžba IV razreda pučke škole za god. 1864/5, prema kojoj bi mogli zaključiti da je bio odlikaš gotovo u svim predmetima. Međutim, znajući u koju svrhu su ocjene pozlaćene trebamo izvesti jaku korekturu. Ova svjedodžba pruža nam pregled nastave u našim tadanjim školama, što je vrlo važno u vezi nacionalnog buđenja u Dalmaciji. Talijanski jezik dijelio se na čitanje, gramatiku, pismo i sastavak, učio se i latinski, dok se hrvatskom (koji se nazivao »la lingua illirica«) nije posvećivalo mnogo pažnje. Rendićev učitelj bio je Ferdinando de Mascarell. Svjedodžba je izdana 20. VI. 1865. g.

[26]) Autobiografija. — Posm. ost.

Zaboravljeni brački pjesnik

DUŠAN BERIĆ

Kada je Postiranin Ivan Ivanišević (1608.—1665.) štampao u Veneciji 1642. kod Marka Ginamma svoju zbirku pjesama pod naslovom »Kita cvitja razlikova«,[1]) nije ni sanjao da će ta njegova zbirka biti predmet književnog raspravljanja čak i stošezdeset godina poslije štampanja iste. Svakako, Ivanišević je predosjećao, da će njegova zbirka pjesama izazvati mnoge proteste kod čitalaca, pa se stoga i u podužoj posveti *»Vele svitlomu, i Poštovanomu Gospodinu Visku Mikeloviću Vikariju, i Vlastelinu Braškomu, Meštru svomu kripostnomu i dobrohotnomu«* utječe stihovima:

Cvitje ko sam doni, šaljem Bratu momu,
Da tebi pokloni, nad svimi dragomu.
Koje prikažuju od sarca ti moga,
Jer te obslužuju za Bogom parvoga.
U straži tebi bud, od grada ga brani,
I tvojom odasvud kripostju obstrani. (Str. 9—10)

To što je izazvalo negodovanje kod čitalaca, naročito kod žena, a kasnije dalo povoda pjesničkim polemikama, bio je samo jedan odlomak iz Ivaniševićeve zbirke, kojega naslov glasi: *»OD PRIVARE, I ZLE NARAVI XENSKE, CVIT SESTI. DAROVAN GOSP. BVDIMIRV BVDICHIU. Inako LVPV. Oboyega Zakona Naucitegliu Arkipopu, Kanoniku, i Vlastelinu Huarskomu, Vridnom, i poglavitom priategliu svomu.«* »Cvit šesti« t. j. »Od privare i zle naravi ženske«, štampan u Ivaniševićevoj zbirci nakon posvete Budimiru Budiću na tr. 146—189, sastoji se od 88 strofa od po šest osmeračkih stihova u kojima je Ivanišević u pjesničkoj formi iznio svoj stav prema ženi kao ljudskom biću, da na kraju završi stihovima:

Tko se ženskoj da oblasti
Grizice ga vazda grizu,
Vazda stoji u napasti,
Vazda ga je zlo na blizu,
Cin ča umi učiniti,
Nigdar neće ugoditi.

Dakle od žene ti nas brani
I učuvaj Gospodine;
Oružjem nas tvoim obstrani,
Da nas kako ne prikine,
I ti Divo, koja žena
Meu ženami jes blažena. (Str. 189)

Odmah poslije izlaska iz štampe »Kite cvitja razlikova« slijedeće 1643. godine štampana je kod Giulia Crivelari u Padovi knjižica pod naslovom »*Slava ženska i protivni odgovor Jakova Armolušića Šibenčanina Cvitu šestomu*« u kojoj je Jakov Armolušić[2]) također u pjesničkoj formi odlučno ustao protiv Ivaniševića i njegova stava po pitanju žena.

Osim Šibenčanina Jakova Armolušića, protiv Ivaniševića ustao je i stošezdeset godina kasnije još jedan naš književnik, naime Bračanin Marko Arnerić. Naslovna strana njegove knjižice (vel. 18 × 12 cm) od svega 40 str. glasi:

OPRAVDANJE /DOBRII XENAA/ MARKA ARNERICHIA /Vlastelina Braçkoga./ ÇOVIK STABLO, XENA GRANA. /U MLECZI 1802./

Na str. 3—4 Arnerić je u uvodnoj riječi pod naslovom »STIOCZU« iznio razlog i svrhu izdavanja svoje knjižice, gdje kaže:

»Jadne Žene rasarđene od mnozi pisaoca, koji protiva njim zlo govore, izčući da ljudi začmu maržnju na njih, jer ih osvadjuju krivnice od svi zloća, i nevaljale za nijedno dobro dilo.

Kad bi to istinito bilo, valjalo bi parvo reći, da nije Bog za dobro učinio Ženu, kada pače on š njome (h)oti nadariti Čovika davši mu je za družbu, učinivši nju od rebra čoviškoga, za neka nju ljubi kakono dil kipa svoga; a one paka imale bi plakati svoju nesriću da ih Bog učini Ženama, a ne Čovikom.

Za opravdati daklen bidne Žene, postavljam ti Štioce prid oči najparvo jednu Pismu, koji ij osvadjuje, a za njome Tužbu Ženski, i Pisan drugu, ku najposli ja učinih na smilovanje, koja ih obranjuje, za neka ti možeš razmisliti i suditi po pravici, jeda tako bidne Žene budu prid svima opravdane. Da si mi zdravo.«

I kao što kaže u navedenom predgovoru, Arnerić na prvom mjestu na str. 5—22 štampa famozne Ivaniševićeve stihove »Cvita šestog« a pod naslovom: *»OD PRIVARE, I zle naravi Xenske PISMA Gospodina Ivana Ivanissevichia obojega Zakona Nauçiteglia, Vlastelina Braçkoga«*. Odmah iza toga na str. 23—26 slijedi: *»TUXBA XENSKA. PISMA Marka Arnerichia.«* Ta Arnerićvea »Tužba ženska« sastoji se od 20 strofa od po 4 osmeračka stiha, a koje početak glasi:

Mnoge žene men se tuže
I žalosne puno jesu
Da ij muži psuju, i ruže,
Da zloćudne one sve su.

Ova pisma, ka se štije
Protiv ženam učinjena,
Ka ij ruži, ka ij bije,
Od daleka još vrimena.

Da se od ove ljudi uče
Nenavidit bidne žene,
I da svejer na njih buče,
Premda vridne i poštene.

Što će učinit bidne mati,
Koje ćere porađaju,
Kako će ih moć udati,
Kad ji tako raskladaju? (Str. 23—24)

Nastavljajući, Arnerić se pita: »Koj(i) razlog čovik ima ženske zloće odkrivati, od kij dobro svako prima, a pak svoje pokrivati?« (str. 25), pa završava svoju »Tužbu žensku« iznašajući zašto se poduhvatio obrane žena:

Pak u skupu sve me mole
Da ja pišen pravdu njihu,
Jer njih psosti puno bole
Kada nisu one u grihu.

A jedna me pak siluje,
Ka je mati moje žene
Da ij nikor ne miluje
Tužeći se i na mene.

Razlog ženski ja poznajen,
Dužan jesam reć pravicu:
Pismi sada odgovor dajen,
Da svak znade nje krivicu. (Str. 26)

Kao što se vidi iz naprijed navedenih stihova, Arnerićeva »Tužba ženska« je samo kao neka vrsta uvoda pred pjesmom, koja nosi naslov: »*OPRAVDANJE DOBRIH XENA'. Çoviek stablo, Xena Grana. PISMA.*« Ova druga Arnerićeva pjesma, štampana na str. 27—34, ima 37 strofa od po 6 osmeračkih stihova. Već u samom naslovu očito se vidi, koji je najjači argumenat Arnerićeve odbrane žena. To se očituje i u početnim strofama:

Ko govori suproć ženam,
Da su one sve zle ćudi;
Nije istina, jerbo ja znam
Da mi moja puno prudi:
Zloće nejma ona imati,
Koju imah ja odabrati.

Na osvađenja ka njim činu,
Njih braniti nitkor ne bi;
Ne poznadem njih krivinu,
Kad ju ne dan samom sebi;
U čoviku jerbo stoji,
Da mu žena svej nastoji.

Čovik stablo jest od voća
A žena je grana njega,
Ako u voću ima zloća,
Ko je krivnik kod ovega?
Kaku kripost stablo ima
On nju daje granam svima. (Str. 28)

Na kraju ove pjesme Arnerić se žestoko obara protiv onih, koji su javno putem štampe pisali protiv žena, a najviše protiv Ivanišveića, pa završava:

Ivanišević najveće
Protiv ženam on je reka,
Dal oživit veće neće,
Nit je zato on raj stêka.
Sad bi poznal svu krivicu,
I ženam bi dal pravicu.

Ljudi što sam do sad reka
Nemojte se na zlo uzesti,
Sve sam s mišlju mojom steka
Za na dóbro svih uvesti,
I za branit bidne žene,
Koje vidim rasardjene.

Žene drage ne brin' te se,
Ja ne išćem plaće vaše,
Već od mene spomen'te se
Govoreći Očenaše:
Poklen umrem, za ove trude,
Da mi pokoj vičnji bude. (Str. 34)

Ovim naravski nije iscrpljen sadržaj Arnerićeve knjižice. On je na kraju dodao još dvije pjesme, koje nemaju nikakve veze sa glavnim sadržajem. Na str. 35—38 štampana je Arnerićeva pjesma, koja nosi naslov: »*NA SMRT GOSPODINA OPATA Don Ivana Marka Kovaçichia Vlastelina Olmiskoga, i Pastira od Dusca u Braççu, mistu Kastilu Postire. RAZBOR U XALOSTI.*« Za nas je od osobitog interesa početak ove Arnerićeve tužbalice povodom smrti Don Ivana Marka Kovačića, koji glasi:

U često na svoj dom s mora sam prihodil.
Po svitu sam pošal, i brod sam ja vodil,
Stezaše me ljubav od moje rodbine,
A Postira misto cića nje svitline.
Svitlost u njem biše: latko mi bi doći,
Jer luku nahodjah u dne i u noći.
Svića, ka goraše, po njoj bih ja došal,
Ka bi mi svitlila kuda god bi prošal.
Varh luke sad dojdoh, ne znadih ulisti,
Jer sviću ne najdoh, to me iznesvisti. (Str. 35—36)

Iz navedenog se lijepo vidi, da je Marko Arnerić brod »vodil« t. j. da je bio pomorac. Nadalje doznajemo, da je postirsku luku lako pronalazio »u dne i noći«, jer mu je svijetlila »svića«, koju bi užigao Don Ivan Marko Kovačić, preteča svjetioničara na otoku Braču. U nastavku Arnerić pjeva:

A sad smart nemila nam ga je uzela,
Može l' duša tako bit vesela.
Nemilo ga uze zdrava bez nemoći,
Padši niza skale, ubi se u noći.
Tako dospi nami drago, kog imasmo,
Šesti dan augusta mi ga zakopasmo. (Str. 37)

Iza tužbalice Kovačiću, štampana je na str. 39—40 prigodna pjesma pod naslovom: »*Mnogo Posctovanomu Gospodinu D. O s s i b b u L u k i n o v i c h i u Vlastelinu Brackomu Pastiru Duscá u Postirih i Priategliu momu.*« Pjesmu je Arnerić ispjevao prigodom postavljenja Don Josipa Lukinovića za župnika postirskog, kao što se vidi iz slijedećih stihova:

Suncu ja prikladan tebe Don Osibe,
U Boga te prosih za naše potribe;
Da ti Pastir budeš od našega mista,
Da po tebi duša svaka bude čista;
I činiš nas skladno u Mistu živiti,
Da se jedan s drugim bude svej ljubiti. (Str. 40)

Ovim bi iscrpili sadržaj Arnerićeve knjižice »Opravdanje dobrih žena«. Međutim, nas ujedno interesuje doba kada je živio i djelovao Marko Arnerić. Poznato je, da su Arnerići iz Dola, a to se prezime javlja dosta rano u župskim maticama Dola i Postira.[3]) Neki Dimitar Arnerić bio je radi pomaganja Klišana u borbi protiv Turaka 3. veljače 1583. ucijenjen od Venecije sa 200 dukata.[4]) U popisu pak bračkih plemićkih porodica od 1657. godine spominje se i porodica Arnerić,[5]) dok u župskoj crkvi u Postirama nalazi se grob »generala« Arnerića.[6])

Već je 1856. Šime Ljubić iznio, da je Marko Arnerić sa Brača, kapetan broda, izdao 1800. na svijetlo jednu knjižicu »canzone sacre Illiriche«.[7]) Vjerojatno je po njemu Ivan Kukuljević Sakcinski u svojoj »Bibliografiji« donio, da je Arnerić, pored djela »Opravdanje dobrih žena«, štampanog u Veneciji 1802., izdao također u Veneciji »Sv. pjesmice« 1800. godine.[8]) Poslije je Ljubić ponovno pisao o Arneriću kako »Kavanjin (IX. 15) spominje ga kao opata i primancira hvarskog, opravdatelja žena, i da je od svih štovan *cieća zlata progovora*«.[9]) Sa tim i takvim podacima o Marku Arneriću, koje su iznijeli Ljubić i Kukuljević, pisalo se o ovome kasnije bez da su se provjerili njihovi podaci, a osobito Ljubićevi. Tako je u najnovije doba, neposredno pred Drugi svjetski rat, Franjo Fancev napisao, da je Marko Arnerić kao »opat i primancir hvarski, živio potkraj 17. i na početku 18. st., te da je bio »suvremenik Jerolimu

Kavanjinu, i ovaj ga kao osobita 'kriposnika' svoga vremena ('sad mi 'e živieh pravit dike') s pohvalom spominje u svojoj velepjesmi *Poviest vandjelska* (IX. 15.)«.[10])

Franjo Fancev, pišući o Marku Arneriću, doveden je u zabludu zaslugom Šime Ljubića, koji je opet zaveden Jerolimom Kavanjinom (1643.—1714.), pošto ovaj spominje kao svoga savremenika hvarskog opata i primancira Arnerića. Ti Kavanjinovi stihovi glase:[11])

> *U grad Hvara vidim Zene*
> *i opata i primancira,*
> *Arnirića našieh žene*
> *plod kriposni, kih zamira*
> *svak sred crkve i sred dvora*
> *čića zlatna progovora.* (IX. 15.)

Ovaj hvarski opat i primancir Arnerić nema nikakve veze sa našim pjesnikom Markom Arnerićem, a sve ono što je iznio Ljubić, a zatim Fancev, samo je jedno natezanje u nedostatku drugih dokumenata. Svakako je simptomatično to, da su i Ljubić i Fancev učinili Arnerića starijim za skoro čitavih stotinu godina. Iako je Ljubić u svom »Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia« pravilno rekao za Arnerića, da je bio »capitano di nave«, ipak je kasnije u »Ogledalu književne poviesti jugoslavjanske«, prema Kavanjinu, stvorio od njega »opata i pramancira hvarskoga«.

Za Marka Arnerića našli smo pak, da je rođen 22. marta 1750. godine u Splitu, a njegova krštenica glasi: »Adi 28 Marzo 1750. Marco Figl(iuol)o di P(a)ron Zuanne Arnerich da Dol, e di sua Cons(ort)e Franina nato li 22 corr(ent)e et oggi battezzato da Me Dr. Cesare Can(oni)co Silovich Arcip(ret)e. Compare fù il Nob(ile) Sign(no)r Gio: Batt(ist)a Ivelio, assistente il N(obil)e Sig(no)r Spiridion Cerineo.«[12])

Kao što mu je otac bio »paron« broda, tako se i naš Marko posvetio pomorstvu kako sam pjeva, da »po svitu sam pošal, i brod sam ja vodil«. Pred kraj života povukao se i mirno živio kao posjednik u Postirama, gdje je i umro kao udovac 5. juna 1829. godine. Njegova smrt zabilježena je u knjizi umrlih postirske župe »Registro de' Morti dall' Anno 1825 sino 1837. Postire. Volume III°« i to pod godinom 1829., a pod rednim brojem 6. Ostali podaci o Markovoj smrti u ovoj knjizi umrlih glase: »Anni di Età: 80. Religione: Cattolico. Condizione: Possidente vedovo. Patria e domicilio: Cast. Postire. Indicazione dei genitori: Giovanni Arnerich e Francesca Puizich. Data e luogo della morte:

5. Giugno 1829. in Casa propria. Data e luogo della visita: 5. Giugno 1829. La visita fu fatta dove morì. Data e luogo della tumulazione: 6. Giugno nel nuovo Cimitero 1829. Ultima malattia e motivo della morte: Da febbre nervina.«[13]) Rubrika »Annotazioni« (Bilješke) ostala je prazna, dok je podatke o umrlom Marku Arneriću unio župnik, koji se potpisao: Francesco Gospodnetich Parroco.

Iz svega dosadašnjega možemo zaključiti, da je još i u Arnerićevo doba krajem XVIII. i početkom XIX. vijeka bila prilično svježa uspomena na Ivaniševićevu »Kitu cvitja razlikova«, upravo na njegov »Cvit šesti« t. j. »Od privare, i zle naravi ženske«, te da se o ovim stihovima dosta živo raspravljalo, kada se Marko Arnerić našao ponukanim izdati svoju knjižicu »Opravdanje dobrih žena«. Ovim se Arnerić uključio u red onih naših starijih književnika, koji su uzeli učešća u pjesničkim raspravama za i protiv žena.

Ivanišević je, kao što je poznato, učio pravo na univerzitetu u Padovi, gdje je bio imatrikuliran 23. jula 1628. godine.[14]) Tamo su se, kako je već svojedobno iznio M. S. Lalević, vodile žučne rasprave za i protiv žena, pa se i »u vreme njegova školovanja raspravljala ta tema i Ivaniševiću je svakako bila poznata«.[15]) Sasvim je razumljivo, da je Ivanišević, po ugledu na rasprave vođene na padovanskom univerzitetu za i protiv žena, pokušao to isto, po svom povratku sa školovanja, prenijeti i na naše tlo u pjesničkoj formi, izazvavši protiv sebe najprije Šibenčanina Armolušića, a zatim stošezdeset godina kasnije i Marka Arnerića.

U historiji naše književnosti Marko Arnerić ostaje i nadalje poznat jedino po svom učešću u pjesničkoj polemici protiv Ivaniševića,[16]) ali za kojim daleko zaostaje. Njegovi stihovi, rimovani osmerci, koji često puta imaju i po devet stihova, otkrivaju nam Arnerića kao prilično slabog versifikatora. Da li je on još, pored spomenute knjižice »Opravdavanje dobrih žena«, napisao i izdao kakvu zbirku pjesama, danas je teško reći. Već smo spomenuli, da Kukuljević u svojoj »Bibliografiji« navodi, da je Arnerić izdao 1800. u Veneciji »Sv. pjesmice«; ali i u to se danas sumnja, jer, kako kaže Fancev, ovu zbirku pjesama »obrađivači spomenute Bibliografije nisu vidjeli, jer im ne navode ni format ni opseg«.[17])

BILJEŠKE

1) Knjiga je bila i po drugi put štampana 1703. u Veneciji od Bartola Occhi, ali ponešto skraćena.

[2]) O Jakovu Armolušiću spremamo posebnu studiju na osnovu arhivskih istraživanja.

[3]) Jutronić A., Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, (Zagreb 1950.), knj. 34, str. 134, 149-150.

[4]) Isto, str. 134.

[5]) Isto, str. 150.

[6]) Isto, str. 134.

[7]) Gliubich S., Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, (Vienna 1856.), p. 12.

[8]) Kukuljević Sakcinski I., Bibliografia hrvatska I., (Zagreb 1860.), str. 16.

[9]) Ljubić S., Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II., (Rieka 1869.), str. 413.

[10]) Hrvatska enciklopedija I., (Zagreb 1941.), str. 639.

[11]) Stari pisci hrvatski XXII., (Zagreb 1918.), str. 154.

[12]) Matice krštenih grada Splita, knj. XI. (1742.-1857.), l. 129 b u Državnom arhivu u Splitu pod sing. 11/1.

[13]) Državni arhiv u Zadru pod sign. M. II.

[14]) Archiv für slavische Philologie 35, (Berlin 1914.), S. 615.

[15]) Lalević M. S., Prva raspra u našoj književnosti, Glasnik Jug. prof. društva, (Beograd 1932.), knj. XIII., sv. 2, str. 139.

[16]) Osim Lalevićevog članka vi dı još Jutronić A., Pjesnik Ivanišević 1608.-1665.) i prve književne kritike, »Republika« 1953., (Zagreb), br. 11, str. 973-974.

[17]) Hrvatska enciklopedija I., str. 639.

Uspomene sa otoka Brača

NIKOLA OSTOJIĆ

Teško je pisati uspomene iz vlastitog rodnog kraja, kada je čovjek za dugi niz godina odsutan, te nije imao prigode, da od vremena do vremena osvježi te uspomene, bilo posjećivanjem pojedinih mjesta, koja su sa njegovim uspomenama usko povezana, bilo razgovorom sa onima, koji su još na životu i koji bi mogli mnogo pomoći sjećanju sada već pokojnih viđenijih osoba, o kojima bi trebalo pisati. — Pogotovo je teško pisati uspomene iz krajeva, koji su opustošeni tokom ovoga užasnoga rata, jer uopće boli o njima govoriti...

Još kao dijete imao sam prilike, da u roditeljskoj kući upoznam mnoge uvažene ličnosti, koje su mnogo značile u nacijonalnom, gospodarskom i kulturnom radu samoga Brača, kao i čitave Dalmacije i hrvatskih zemalja uopće. Kuća moga pok. oca bila je uvijek svakomu otvorena, pa su je zato u šali i nazivali »Hotelom Ostojić«. Sa tim ličnostima sam kasnije i sam stupio u bliži odnošaj, pa sam imao sreću da ih dobro upoznam, da ih visoko cijenim i da za njih i danas nosim u duši neki sveti osjećaj priznanja, odanosti i ljubavi.

Kao kroza san sjećam se *Fra Grge Martića,* koji je za moga djetinjstva posjetio bio obitelj Didolića na Selcima, a onda se spustio do u Povlja, te bio naš gost par dana. S njim je išao kršan momak u narodnoj nošnji, njegov sluga-pratioc, koji je nosio pušku preko ramena i izgledao kao čovjek, s kojim nema šale. Fra Grga je želio upoznati dobro naše bračke prilike, u čemu su mu moj otac i moja starija braća išli na ruku.

Još je jedan Franjevac, o kojemu moram pisati, jer se njega sjećam kao jedne od najsimpatičnijih osoba, koje sam ikada upoznao: pjesnik *Fra Ivan Despot*. Njegova pjesnička ćud, njegov humor, njegov prijateljski osjećaj i njegovo rodoljublje bili su očiti odmah na prvi mah. Bio je velik prijatelj Tome

Didolića ml. sa Selaca, a često je i k nama dolazio, pošto je neko vrijeme službovao u samostanu u Sumartinu. Šale fra Ivanove bile su uvijek pristojne, kulturne, ali katkada i dosta oštre, te su znale šibati one, za koje je fra Ivan držao, da su zaslužili ukor ili prezir. Fra Ivan je imao veliku lakoću u pisanju proze i pjesama, u kojima se vidi njegova bujna mašta i njegov osebujni stil.

Dr. Ante Radić dolazio je također sa suprugom na Selca k Didolićima i k nama u Povlja. Najviše ga je zanimala naša obiteljska knjižnica, koja je imala nekoliko tisuća svezaka, lijepo poredanih u visokom ormaru preko čitavog hodnika naše dosta velike kuće. Sjećam se, da je tom prigodom pohvalio književni rad nas braće, a naročito moju pjesmu »Žuljavim rukama«, koju je spomenuo poslije u svom »Domu«.

Dr. Ante Tresić-Pavičić, moj i danas prijatelj kao brat, za više godina dolazio je k nama, da u Povljima sprovede po par mjeseci. Imao je svoju sobu u kući, u kojoj je marljivo radio na književnom polju i u kojoj je započeo i dovršio nekoliko svojih drama i mnogo pjesama. Tresić — koji je bio smatran jednim od prvaka u našoj literaturi — imao je tu manu, ili bolje ambiciju, da bude prvak i u drugim prilikama života. Bio je jak, žilav pa nije dao nikome da odbaci dalje od njega »kamena s ramena«, makar je u selu bilo i drugih dobrih mladića, koji su se bavili tim sportom. Na moru u plivanju nije dao nikome, da ga preteče, i zaista plivao je kao dupin. U veslanju nije zaostajao za najboljim veslačem. A i na kormilu znao se je snaći i kada je vjetar bio dosta jak i pogibeljan. U ribarenju nije bio toliko vješt, ali ni tu nije malaksao, nego je nastojao, da dostigne vještinu drugih poznatih i priznatih ribara. Kada smo ja i on išli na lov kanjaca, bio je nemiran ako sam ja ulovio više komada nego on. Jednom sam zahvatio na udicu veliku hobotnicu. Vukao sam ju pomno do lađe, ali se ona onda prihvatila svojim tracima same lađe pa ju nisam mogao nikako da odlijepim. Skočio Tresić i zgrabio hobotnicu za tri traka. On vuče k sebi, a hobotnica se ne da. Nakon par minuta borbe Tresiću ostadoše u ruci otkinuta tri traka, a hobotnica se spusti u morsku dubinu ... Divota je bilo Tresića slušati po noći, kada je pokazivao zvijezde na nebu i za svaku skoro spominjao ime. Moja sestra Ljubica bila je oduševljena i dala se na proučavanje Kučerine knjige o zvijezdama. — Neki su zamjerali Tresiću, da je tašt, da je nepristupačan, da hoće uvijek da bude on u pravu, nu mi toga svega nismo nikada opazili. Ni kada je još bio đak, ni kada je postao slavan, književnik i filozof, ni kada je postao ministar i poznata politička ličnost, ni ja ni moji ukućani, a ni

čitavo naše selo nije moglo da ne prizna njegovu čednost, njegovu pristupačnost, ali i veliku, rijetku izobrazbu. A što je vrlo važno: njegovu fenomenalnu memoriju. U Povljima sam više puta imao prilike da iskušam tu njegovu memoriju. Znao je na izust na stotine, na hiljade stihova narodnih pjesama, gotovo sve svoje pjesme, citate iz Sv. Pisma, iz Homera, Virgila i t. d. Mnogo puta sam otvorio kojega latinskoga ili grčkoga klasika, počeo čitati na jednoj stranici, a on bi gotovo uvijek znao nastavak, doslovce ili barem približno. Ako je katkada trebalo pronaći neki citat iz Sv. Pisma ili iz kojega većega pisca, našega ili stranoga, on se je malko zamislio i eto ti za čas gotova citata. Takova šta nisam nikada vidio. Jedino se sjećam, da je sličnu veliku memoriju imao pok. Dinko Politeo... Toj memoriji može da Tresić zahvali poznavanje tolikih jezika. Uzgred spominjem, da od Tresića imam u pohrani veliku zbirku pisama, koje čuvam i koja će možda jednoga dana biti barem u izvatcima objavljena, kada dospijem da sredim svoju opsežnu korespondenciju...

Dr. Ante Trumbić, naš poznati političar, bio je također više puta naš gost. On je kumovao mome bratu Mati na vjenčanju sa Franjkom Bilić iz Vranjica. Koliko god Trumbić izgledao ozbiljan i katkada mrk, on je u privatnom saobraćaju bio pun humora. Svoj patriotizam dokazuje u svakoj prilici. Trumbić nije pokazivao interesa za sport, kao Tresić, ali je ipak nastojao da dođe u kontakt sa seljacima, koji su odmah opažali, da je čovjek iz puka, koji želi narodu pomoći i savjetom i svojim zagovorom. — U Povljima se i danas o njemu govori sa velikim poštovanjem.

Silvije Kranjčević i *Josip Milaković* bili su jednog ljeta kod nas nekoliko dana. Bilo je divota slušati ova dva pjesnika: jedan tobože pesimista (Kranjčević) a inače u životu pun vedrine i žara i vedrog humora, začinjena katkada sarkazmom, drugi (Milaković) praktični otac obitelji, zabrinut za djecu i za čitav naš narod, pun pisanih bilježaka, da ne bi slučajno zaboravio na koju svoju dužnost. Donekle obojica kontrasti među sobom, ali inače jednako odani literaturi i općem dobru. Kod nas u Dalmaciji nije običaj, da se kod stola nudi gosta vinom. I tako su i Milaković i Kranjčević ostali kratkih rukava, odnosno praznih čaša. Kada smo to opazili, rečeno im je, da je vino na stolu i neka svak sebi toči koliko i kada hoće. Onda su se obojica nasmijala i — dakako — čaše nisu bile više prazne... Neću time reći, da su Kranjčević i Milaković bili odani piću, ali im je svakako morala prijati dobra kapljica bračkoga vina za punim stolom, koji je brižni kućedomaćin uvijek pripremao za svoje goste. Obojica su mi u Sarajevu više puta spominjala taj svoj

nažalost kratki boravak u Povljima, koja su Kranjčevića potsjećala na njegov dragi Senj. Najviše bura, koja je isto tako jaka u Povljima kao i u Senju.

Još su tri uvažena književnika iz Sarajeva par puta posjetila moja Povlja: *Dr. Ivan Dujmušić, Dr. Ivan Jablanović* i *Vejsil Ćurčić*. Dr. Dujmušić je bio kum na krizmi mome sinu Mladenu, a inače smo bili u Sarajevu vrlo dobri prijatelji. On je u mom domu više puta proboravio sate i sate, a bio je sa mnom i s mojom obitelju u Crikvenici, u Kraljevici, u Dubrovniku, na Lokrumu, pa i u Mletcima i u Padovi. Dujmušić je bio vrlo skroman, te nije nikada ni spominjao svoj obilni književni rad: originalna teološka djela i mnoge prijevode. Volio je vozikanje po moru, a osobito ribarenje: lov riba na udicu. Znao je katkada skupa samnom ostati na moru po čitave sate, kada je sunce peklo kao glavnja. Veselilo ga je kupati se po noći, kada je more fosforesciralo, te je u njemu plivač gledao oko sebe same svijetle iskre kao male zvijezdice. — *Dr. Jablanović* nije mario za more i za ribolov. On je rađe tražio knjige po našoj knjižnici ili se razgovorao na obali sa seljacima, da čuje njihov govor i njihove nazore na svijet. Kao historičar zanimao se je i za povijest Brača pa je radi toga ispitivao sve one, koji su mu u tom pogledu mogli nešto kazati. Šteta što u ono doba bijaše još malo dijete Dr. Ivan Ostojić - Knežić, koji se sa povješću Brača puno bavio i o tome napisao vrlo uspjele monografije, o kojima se pohvalno izražavao drugi brački marljivi povjesničar Vrsalović. A o Braču i naročito o Povljima imaju historičari mnogo toga da kažu, premda je dosta toga već napisano. *Vejsil Ćurčić* bio je musliman, ali se je pokatoličio da se uzmogne vjenčati sa jednom rođakinjom Kranjčevićevom: On — koji se je bavio muzejskim problemima i u vezi s time sa domaćom historijom i topografijom — nije tražio more, niti su ga zanimale lađe i udice i mreže: On je rađe pješačio u brda i s puškom na ramenu tražio bračke zečeve, kojih je onda bilo u izobilju. Narod naš brački ga je rado imao, jer je Ćurčić zaista imao načina, da stekne simpatije seljaka isto kao izobraženih krugova.

Muslimanske vjere bio je i *Osman Hadžić*, koji je jedne godine bio došao u Povlja k nama u društvu nekoliko Bugara sveučilištaraca. Osman je bio vrlo simpatična pojava, a — kao romanopisac — imao je dobar dar opažanja. Rado je tražio društvo seljaka i seljakinja možda zato, da mu koji od njih posluži kao subjekt kojeg romana...

Rikard Katalinić - Jeretov, kao moj pobratim još iz vremena moje vojničke službe u Zadru, dolazio je u Povlja više puta, a iz Povalja se znao skupa samnom ili s mojim bratom Matom zaletiti na Novoselo i na Selca, gdje je uvijek bio primljen od obitelji Didolića i Vrsalovića kao da je nekakav rođak ili tijesni prijatelj. Jeretov je naime znao tako osvojiti svoje znance, da su mu mnogi postali pravi prijatelji, jer ih je osvajao svojom uslužnošću, svojom dobrotom i uopće prirodnim nastupom. Znao je sa mnom skupa zaći katkada na seosko sijelo, ili na seoski ples, te se je i tu snalazio kao da je u svome elementu. Nije ga smetalo ako su ta sijela i ti plesovi bili katkada priređeni u kojoj maloj »dvorani«, zapravo mračnoj sobi, gdje je petrolejska svjetiljka jedva dostajala da se vide osobe, koje su sijelu ili plesu prisustvovale. Seljaci su ga voljeli i za malo su ga svi zvali »Barba Rike«, kako ga i danas zovu njegovi prijatelji. Nisam ga radi ratnih prilika davno vidio, ali siguran sam, da se vrlo rado sjeća Povalja i Brača uopće. To mi je inače i dokazivao mnogo puta u svojim pismima, kojih imam čitavu veliku hrpu i koja čuvam kao milu uspomenu uz pisma drugih mojih prijatelja. Interesantno je, da smo ja i Jeretov već u Zadru više puta sjedili u kavani dulje vremena, a da međusobno ne progovorimo ni jedne riječi: obojica smo se udubljivali u naše misli ili smo u misli spremali koju pjesmu... Tako smo se i u Povljima katkada vozali u lađi po luci ili šetali uzduž morske obale, a da nismo ništa govorili nego samo gledali morsku površinu i promatrali čudan život na morskom dnu...

Još jedna vrlo interesantna ličnost dolazila je k nama svaka 3 ili 4 dana, te katkada ostajala i preko noći, i to za više godina! Bio je to *Dr. Matej Bencur,* proslavljeni slovački književnik poznat pod pseudonimom *Martin Kukučin.* Bio je općinski liječnik, te je stanovao kod porodice Didolić, iz koje se je i oženio. Na Selca je došao na preporuku i zagovor *Maruše Neureuterove,* bogate Českinje iz Praga, koja je također više puta posjećivala Selca, a i Povlja, te frapirala naše Bračane svojom ekstravagancijom, svojim raskošnim haljinama i čestim priredbama za lov na zečeve. Dr. Bencur je za kratko vrijeme naučio toliko hrvatski, da je već i pisao na našem jeziku. Meni je prevađao u prozi neke pjesme slovačkih pjesnika, pa sam ih poslije dotjerao u stihovima. Bio je velik filantrop: od nikoga nije primao honorara za svoj liječnički rad, pa je pače siromašnijima davao besplatno i lijekove, koje je držao u svojoj ambulanti na Selcima, jer nije bilo u selu apoteke. Kako rekoh, u Povlja je dolazio svakih nekoliko dana, bilo da mu je netko poslao konja (mazgu), da ga dovede u Povlja, ako je trebao

liječnika, bilo da je sam dojašio zato da vidi ima li kakova posla za njega. Ja sam ga obično pratio k bolesnicima, te sam si utvarao, da sam doista nešto i naučio iz liječničke znanosti. Naročito mi je bilo ugodno, kada sam jednoga dana sam bez liječničke pomoći povezao slomljenu nogu jednoga mladića, tako da Dr. Bencur nije imao više u toj stvari šta činiti. Mladić je ozdravio, noga zacijelila, a da nije postala kraća ili slabija. Dr. Bencur me je pohvalio i od onda mi nije dao mira, da zaista uvijek idem s njim k bolesnicima dok sam god bio u rodnome selu. Dr. Bencur je bio dobar čovjek, odani prijatelj, ali ipak veliki čudak. Kada je bio slabe volje, nije se dalo s njim govoriti, da za kratko bude opet veseo, pun humora i katkada upravo objestan. Tako bi u znak svoga veselog raspoloženja skinuo šešir s glave i odbacio ga od sebe daleko, uz neki njegov posebni poluglasni krik... Općinari su ga dakako voljeli kao malo kojega drugog liječnika prije i poslije njega, te su ga rado spominjali kada je otputovao u Južnu Ameriku i kada se je povratio u Slovačku. Neko vrijeme je živio u Zagrebu, a kada je umro Slovaci su poslali amo deputaciju, koja mu je ponijela nešto zemlje, da mu je saspe u grob. Najbolji su mu prijatelji bili za vrijeme njegova boravka na Selcima: ja i moj šurjak Janislav Vrsalović. Nije običaj, da liječnik ostane u kući, gdje je umro njegov pacijent, ali je Dr. Bencur ostao kod nas gotovo dva dana iza kako je preminula moja majka. Ona je naime bolovala od bolesti — za koju je i sam liječnik znao, da je neizlječiva — nu ipak je dolazio u Povlja gotovo svaki dan, da ju pregleda i da joj olakša bolove. Iza njezine smrti ostao je kod nas kao prijatelj, da nas tješi i da prisustvuje njezinu sprovodu. — Njegova udovica sada živi u Zagrebu.

Marin Sabić bio je velik prijatelj moga brata Ivana, a mislim da mu je bio i konškolarac u gimnaziji. I on je jednih praznika bio došao u Povlja na više dana. Ja sam onda bio još vrlo mlad, ali se sjećam, da je Sabić bio vrlo privlačiva ličnost, koju su zavolili svi moji ukućani, a i čitavo selo.

Nisam možda nikada upoznao oduševljenije Hrvatice, kakova je bila učiteljica *Anka Tkalčić,* koja je više godina bila u obitelji Didolića na Selcima, a i čest naš gost. U svojoj gorljivosti tražila je poznanstva uglednih hrvatskih prvaka i s njima dopisivala. Mora da je njezina korespondencija vrlo bogata i zanimljiva.

Poznati govornik na Carevinskom vijeću u Beču i na Dalmatinskom saboru, dugogodišnji urednik »Narodnog Lista« *Don Jure Bjankini* bio je jedne godine na otoku Braču i posjetio svoje prijatelje i suradnike lista. Bio je i kod nas, pošto smo i

mi braća često pisala u »Narodni list«. Bistar oštrouman, brz u shvaćanju i na jeziku, kao što su gotovo svi izobraženi ljudi sa otoka Hvara, bio je za nekoliko dana predmet pažnje mojih bistrih i također govorljivih Povljana. O njemu stariji u selu i danas pričaju.

U našu kuću nisu dolazili samo Hrvati. Ja sam imao vrlo dobrog prijatelja iz vremena moje vojničke službe kao jednogodišnjeg dobrovoljca: *Ivana Lapenna*. Bio je načitan i naobražen mladić iz šibenske kuće. Malko originalan, čudan, ali duša od čovjeka. Preko ferija došao je par puta u Povlja i bio moj gost. U kući se je s njim raspravljalo o svjetskim događajima, najviše o literaturi i umjetnosti uopće. U svemu smo se prilično slagali, samo nismo u ... politici. On je bio talijanaš, ili bolje autonomaš, kako su se prije nazivali oni koji nisu bili za sjedinjenje sa Hrvatskom i koji su tražili da talijanski jezik bude službeni jezik. Nisu bili ni za sjedinjenje Dalmacije sa Italijom. Kako smo mogli međusobno općiti a da se katkada ne zakvačimo? Tako, da nismo o politici nikada razgovarali, ili nismo se barem prepirali. Pošto je izvrsno govorio hrvatski i pošto je volio mali puk, on se je dobro snalazio sa mojim seljanima i nikada nije ni pokušao, da pravi nekakovu talijansku propagandu. Bilo kako bilo, poznanstvo i prijateljevanje sa Ivanom Lapenna nisam nikada požalio. S njime sam i dugi niz godina dopisivao, a da nikada nismo zašli na pitanje narodnosno. Obično bi čitali razne naše ili strane knjige i jedan drugome saopćavali dojam ovog čitanja. Bili smo neke ruke kritičari mnogih literarnih djela. Ali samo za vlastitu zabavu, a ne za javnost.

Već sam prije rekao, da su našu kuću nazivali »Hotelo Ostojić«. Tako su k nama zalazili i bili naši gosti svi trgovački putnici, koji su dolazili u selo, pošto onda nije u selu bilo ni gostionica, a ni drugog trgovca, osim moga pok. oca. Dakako uvijek besplatno!

Sjećajući se Selaca treba da spomenem *Tomu Didolića*, ml. Živio je posebno, dok je druga obitelj Braće Didolića živjela opet odvojeno, u susjedstvu. Pok. Tomo bio je samouk, ali je marljivim čitanjem i poznanstvima stekao lijepu naobrazbu. Dopisivao je s Strosmajerom, s Klaićem, s Pavlinovićem i s drugim našim političkim prvacima. Poznavao je dobro jezik i nikada nije govorio u dijalektu. U znak hrvatstva na njegovoj su kući bili prozori bojadisani crveno-bijelo-plavom bojom. Na glavi je obično nosio hrvatski kalpak, a i odijelo mu je bilo nalik na hrvatsku surku. O njegovoj korespondenciji napisao je moj brat Ivan knjižicu pod naslovom »Tomo Didolić i njegovo dopisivanje«.

Za moga djetinjstva u Povljima, a i poslije za vrijeme praznika ili uopće za moga boravka u selu, makar u koje godišnje doba, za mene je bilo užitak more, borik, veslanje, kupanje, ribarenje i sve one druge čari, što ih pružaju mjesta uz more. Od moje kuće do mora ima samo desetak koračaja, a pred kuću su obično pristajali parobrodi, koji su gotovo svaki dan dolazili iz Splita, Makarske, Jelse, i t. d. A bilo je nekoliko domaćih lađa, koje su većinom izvažale drvo za gorivo u Split. Pravo je čudo, koliko je toga drva izveženo. Kao da su oko Povalja same velike šume, kojih nema. Nu marni težaci znali su iz ono malo stabala svojim racijonalnim obrađivanjem sasjeći veće količine drva za gorivo. Seljani se bave najviše vinogradarstvom i uzgajanjem maslina, pa zato ima uvijek u selu dosta vina i ulja za izvoz. Povljanin je znao i po noći krčiti i drva sjeći, samo da može preko dana odoljeti silnoj vrućini ljetnoga sunca. A i zimi Povljanin je tražio i našao uvijek posla, jer besposlen Povljanin bio je samo rijetkost, na koga su drugi seljani gledali krivim okom. Ima u selu i dosta kamenara, koji iz raznih kamenoloma izrađuju kamen za gradnju. A kamen je prve vrsti. Iz Povalja je izveženo dosta kamena za izgradnju nekih palača u Zagrebu, Beogradu i t. d. kao što i iz Pučišća, Škripa, Splitske, Selaca i t. d. Bilo je i ribara, koji su znali baratati i s mrežama i s parangalima i s drugim ribarskim potrepštinama. Bila su za moje mladosti dva vlasnika »migavica«, mreže kojom se love ribe u kojoj uvali tako, da se mreža polagano vuče kraju i u njoj ostanu sve ribe koje su se u uvali nalazile. Isti su vlasnici imali i po jednu mrežu »bakašun«. To je vrlo visoka i jaka mreža, kojom bi se opkolilo jato tunja ili polanda, kada bi to jato bilo opaženo od promatrača u luci ili na kojem drugom mjestu prikladnom za opkoljivanje. Tunji ili polande onda bi se polako migavicama vukli na obalu. Divan je to prizor. Kada tunji dođu blizu obale, ne mogu se, kao druge manje ribe, povući na lađu ili na obalu zajedno s mrežom, nego treba svakog pojedinog tunja zgrabiti za rep i glavu, te ga onda ubaciti u lađu. Zato ribari idu do pasa umore. Lov srdjela je opet drugo uživanje. O tome bih trebao pisati na dugo i široko, ako bih htio opisati sve faze samoga ribolova, a to bi išlo predugo. Glavno je, da kažem, kako se tih srdjela može katkada uloviti po čitave male ribarske lađe i kako je skupina srdjela, kada se nalazi pod svijećom u moru, poput nekog srebrenog saga, koji svjetluca i leluja se kano živo srebro. Tko je samo jednu noć promatrao takav ribolov nastojat će, da mu se pruži prilika opet takova šta gledati. Osim ovih profesijonalnih ribara, ima gotovo svaka kuća mrežu (popone), koju na večer baci na stanovita mjesta, pa ju slijedećeg jutra vadi iz mora skupa sa zapletenom

ribom. Isto tako u malo kojoj kući nema vrša, udica i drugih sprava za ribolov, a naročito osti koje se nosi sa sobom u lađi gotovo uvijek, za svaku eventualnost, ako se nađe na površini ali ne previše duboko koja oveća riba, u koju bi se moglo uperiti osti. I mala djeca već imaju svoje udice, kojim love na rubu obale, sretna ako uhvate koju sitnu babicu, babca, dugmicu ili kanjca. Kada je lijepo vrijeme onda mnoge lađe love kanjce na velikoj dubini, za što treba ipak dosta spretnosti. Ima još i drugih načina ribolova, koje sada ne mogu sve spomenuti. Ja sam kao dijete lovio male ribice uz obalu, pa sam jednom upao u more, a pošto je i uz obalu more dosta duboko, bio bih se utopio, da nije slučajno tuda prošao Joze Pavišić, koji me je ugledao na dnu mora i spasio me. O tome Jozi Pavišiću biti će još govora. Sa lovom nisam se nikada bavio, a i u selu nema mnogo dobrih lovaca. Samo neki znali su ubiti zeca, jarebicu ili u zimsko olujno doba kakovu divlju patku.

Povljani su uvijek bili puni humora, makar kakove ih brige tištile. Rado pjevaju, rado plešu, a rado se i podruguju, i to ne zlobno nego bezazleno i za šalu. Poznata je pjesma, u kojoj se spominju vrline i mane Bračana. Jedan stih te pjesme glasi: »A Povljani poruguše« ...

Poštenje u selu bilo je proverbijalno. Za moga djetinjstva nije se naša kuća nikada zaključavala, a isto tako obično ni podrum, u kojemu je znalo biti na stotine hektolitara vina, na desetke barila ulja, a isto tako, u sezonsko doba, dosta smokava višanja, buhača i t. d. Nikada nije ništa pofalilo. Za vrijeme jematve na obali, i po danu i po noći, bilo je mnogo badanja sa grožđem ili moštom, a za vrijeme branja maslina isto tako mnogo posuda punih maslina, ili gotova tijesta za prešanje ulja, prosuhih smokava, rogača, višanja, buhača ... I nikada pritužbe, da je nešto pokradeno. Kao ilustraciju toga povaljskoga poštenja navađam jednu zgodu. Parobrod. društvo »Braća Rismondo« iskrcalo pometnjom u Povlja mnogo vreća pšenice i riže, što je sve bilo određeno za drugo pristanište. Vreće su ostale na obali nekih dvadeset dana, i nitko da je iz njih što uzeo. Ne samo to, nego su žene tjerale kokoši, koje su htjele da prokljuju vreće.

Ne samo u Povljima, nego općenito na Braču, bio je silno razvijen pojam poštenja. Spominjalo se kao neka rijetkost instinkt krađe, koji je bio prirođen nekom čobaninu iz brdskih krajeva; to nije bila krađa u pravom smislu riječi, nego tipična kleptomanija, dakle bolest. Kada taj čobanin nije imao što da ukrade, skinuo bi kapu s glave, turio ju pod kaput i onda stao trčati kao da ga netko progoni. Kao što nije bilo kradljivaca,

nije bilo ni profesionalnih pijanica. Bračani — radi slabe vode — piju doduše vina svaki dan, ali uvijek razvođena, i to dobro razvođena, t. zv. »bevandu«. U Povljima je bio samo jedan pijanac, nu ni on nije pravio kakovih ekscesa, nego je u pijanom stanju samo pjevao. Zato je i dobio nadimak »Pivalo«. I Povljani su ga se očito stidjeli.

U Povljima, kao uopće svugdje na moru, ovo bude katkada tiho kao ulje, a katkada opet bijesno poput najbjesnijeg tigra. Ono je uvijek meni bilo povod veselju i kada se je pjenilo od bijelih valova i kada mu je površina naličila na rastopljeno olovo. Ono nije nikada jednako: uvijek se mijenja, gotovo svake minute. Gledao sam ga, kada mu je boja bila zelena od morskih trava, kada je bilo crvenkasto od zraka zalazećeg sunca, kada je bilo crno uslijed tmurnih oblaka. Sjećam se ove slike: Jednog kasnog popodneva ulazio je u povaljsku luku parobrod. More je bilo crno kao tinta radi naoblačenog neba, a iza sebe ostavljao je parobrod prugu bijelu kano mlijeko. Ja sam to promatrao sa neke uzvisine i da mi je netko pokazao takovu sliku na platnu, bio bih smatrao slikara luđakom, pretjerancem.

Spomenuo sam naše more. Trebam posebno istaknuti Povaljsku buru. Kaže se da je bura rođena u Senju a krštena u Vrulji. A Vrulja je upravo vis-a-vis Povljima. Nije dakle čudo da u Povjima bura puše mnogo većom jačinom nego u donjem Braču. Događa se, da radi jake bure parobrodi ne mogu više dana prolaziti obalom ili bilo kojim predjelom, gdje bura jače zavija. Ali su zato i naši mornari u pogledu bure pravi specijaliste. Kada se drugi kapetani ne bi ni usudili ploviti bračkim kanalom, naši kapetani idu ipak napred, povlačeći lađu pod samo primorje, od Makarske do Omiša, gdje ima manje velikih valova i gdje nema toliko bijesa, toliko »dima«, kako to pomorci nazivaju vijavice iznad morske površine. Te vijavice, te dimove može se vidjeti u luci još prije nego li bura i zapuše. To je zaista čudna pojava, koja mornarima ipak dobro dođe, jer ih na vrijeme upozorava na pogibelj bure. I ne samo da su kapetani naših parobroda vrsni na kormilu kada ih zahvati silna bura, nego to isto znaju biti i naši »paruni«, upravitelji manjih brodova: trabakula, bracera, štela itd. U Povljima je bio poznat kao izvrstan mornar pok. *Ive Hržić* nazvan *Bošnjak,* kao što je i Petar Dragičević. No najodvažniji, pače najneoprezniji bio je Joze Pavišić, o kome sam nešto prije pisao. Imao je malu »Stelu«, lađu s jednim jedrom, koja mu je služila najviše za prevoz gorivog drva u Split. Mornari na šteli bili su: njegova žena i jedan sin. Nije se bojao bure, pa ma kako jaka bila. Više puta, kada je bura bila upravo strašna, a on doputovao u luku,

pitali su ga seljani: »Bilo je bure, paron Joze, je li?«. On bi im odgovorio: »Bilo je malo burina«. Dešavalo se više puta u Splitu, da lučke vlasti nisu dozvoljavale odlazak iz Splita lađama radi nevremena. Joze je vlast varao na ovakav način: rekao bi, da mu treba bolje učvrstiti sidro, pa da se je zato pomakao s obale. Onda je brže bolje podigao jedro i otputovao iz Splitske luke. Hazarder ,pa eto!!!

U Povljima je najživlje, najveselije u jematvi. Svaki težak ima makar nešto malo vlastitog vinograda, pa ne može ići na nadnicu drugomu za berbu grožđa. A veći posjednici opet ne mogu sami da pripreme što je potrebno u konobama i da oberu i dovedu grožđe, odnosno mošt u selo. Zato nekoliko dana pred jematvu dovažaju lađe iz preka mnogo muških i ženskih radnih sila, većinom iz Zagorja, iz Imotske općine. Posjednici preuzmu muškarce, djevojke i djecu za branje grožđa i za druge potrebe, na nekoliko vremena, dok jematva bude posve gotova. Tim svojim radnicima daju hranu i prenoćište. Mi smo za spavanje muškaraca imali posebnu kuću, a ženske su spavale na tavanu naše kuće zajedno sa sluškinjom. Po vinogradima se razliježe pjesma trgača i trgačica, a goniči, koji dovode mošt u mješinama na jakim mazgama ili magarcima, također veselo stupaju, kao da idu na pir. Nisu nikada umorni dizanjem teških mješina, jer su to sve samo kršni momci, jedan jači od drugoga. Pred večer pak, a katkada i do kasno u noć, opet bude veselo na turnjima, kojih ima, drvenih najviše, po obali, dok gvozdenih u samim podrumima imaju samo neke obitelji. Mošt se dovaža i u lađama, većinom u leutima (barke za ribolov), kada su vinogradi pokraj mora. Mošt se baca u »trsti«, gdje se ocijedi, te se onda kao vino prenaša u bačve u konobu kao samotok (opol). Ako se pravi crno vino, onda se mošt baca u velike badnjeve, gdje tekućina i kom zajedno vre nekoliko dana. Kada je mošt u trstima ocijeđena skinu se trsti i ovije se »hlib« debelim konopom od trave (»Liban«) pa se u tisku tako stisne, da u hlibu ostane vrlo malo vina. No da bude mošt još bolje ocijeđen, hlib se i po drugi put baca u trsti i opet ovije libanom i otišti na turnju. Vino se prenaša u konobu, gdje onda vre po nekoliko dana dok ne izgubi na slatkoći i postane pravo vino, koje se onda nakon par mjeseci pretoči u čiste bačve, da se odstrani nečist (»Feca« — feccia). U našoj konobi bilo je velikih bačava, jedna čak od 100 hekti sadržine, pa se po noći na daleko čulo vrijenje mošta.

Kao što su potrebne radne sile u jematvi, isto tako ih treba za berbu maslina, za kopanje, za škropljenje modrom galicom, itd., tako da gotovo uvijek preko godine ima u selu Zagoraca.

To je valjda i razlog, što se govor, a naročito naglasak pojedinih riječi u selu znatno poboljšao. Ženskinja — dakako — nema nikad toliko kao u jematvi.

U ljetu ili uopće uvijek kada su lijepi topliji dani, oni koji nisu zaposleni, dakle dangube, činovnici, slabiji u zdravlju, traže na večer hladovine, da se odmaraju, da se međusobno porazgovore, da se rashlade. To su obično: župnik, učitelj, učiteljica, studenti, upravitelj carinarnice i financijske straže itd. U Povljima je običaj da se sjedi kod škole, pri dnu luke, odakle se lijepo vidi čitavo selo i gdje je krasna hladovina. Iz polja se vraćaju težaci i težakinje. Muškarci obično idu pješice iza mazaga i magaraca natovarenih drvom, »šumom« (lisnatim granama) itd. Ženskinje nose obično uvijek nešto na glavi, a ako je nešto, što se može ponuditi, kao na pr. grožđe ili smokve, svaka od njih izreče svoj stereotipni »ako Vam se jubi« i zastane časkom, da čeka odgovor, jer ni jednoj nije žao kad joj se uzme po grozd grožđa ili par smokava, pa makar ostala bez svega, što je znak dobra srca naših Povljana. Bar u ono doba, kada sam ja često onamo išao

Dok sam bio dijete, večeri i uopće svo raspoloživo vrijeme, prolazio sam na našoj lađi na 2 jedra (trabakul), koja je pok. ocu služila za prevoz vina i ulja u Trst, Rijeku, Mletke itd., kada se je s tim gradovima lijepo trgovalo i zarađivalo. Na »Hrvatu« (tako mu je bilo ime) nije bio nitko od naših, pošto su i kapetan i mornari bili tuđi ljudi. Sjećam se kao danas skakanja sa trabakula u vrijeme kupanja, norenja ispod njega, jer to nije bila baš šala podnoriti, t. j. preći noreći s jedne strane trabakula na drugu. A veranju po raznim napetim konopima, dizanje uz jarbol na odnosnim ljestvicama od konopa, bilo je pravo uživanje. Dakako da su i moji prijatelji dječaci također sudjelovali u natjecanju. Inače ne bi bilo ni zanimljivo. Spomenuo sam ribolov. Posebno moram istaknuti užitak kod ribolova »pod osti« ili kako to drugdje kažu »na dokes«. Po mračnoj noći ide se uz morsku obalu nekoliko metri udaljeno od obale u maloj lađi, na kojoj gori jako svijetlo (lampa na acetilen, na petrolje, ili plamen od za tu svrhu priređenog drveta), pa se pazi na ribe, koje spavaju ili se pomalo miču na morskomu dnu u dubini od 2 do 5—6 metara. Ribar ili dva ribara stoje na premcu lađe sa ostima u ruci, te ubijaju ribu kada im se za to pruži prilika. Nema ljepšeg ribolova! Sjećam se jedne godine, kada sam bio u Sarajevu predsjednik pjevačkog društva »Trebević«. Društvo priredilo izlet u Dubrovnik. Dubrovčani nas sjajno dočekali. Na večer zabava u jednoj velikoj dvorani. Svi

su na zabavi. Ja i tajnik Topali, u klaku i fraku, našli lađicu da nas vozi uz obale i sa ostima u ruci dočekali... konac zabave u onoj dvorani.

Za mojih najmlađih dana, za vrijeme praznika, ili inače kada sam god bio u Povljima, najrađe sam išao na ribolov sa pok. *Tomom Vrsalovićem,* i s njegovim bratom *Franjom.* Oba su mi bili pravi prijatelji, a Tomo u neku ruku i rođak, pošto je oženio sestru Janislava Vrsalovića, koji je bio muž moje sestre Ljubice. Obojica su bili veseljaci, a u ribarenje su se vrlo dobro razumjeli, pošto su im i otac i stričevi bili poznati ribari. Tomo je izučio neku gospodarsku školu u inozemstvu, a Franjo je bio bistar i načitan. Bilo je uživanje kada smo išli na kanjce, na parangal, na bacanje, a još više na dizanje popona, vrša, itd. ali najveće veselje pružao nam je lov riba »pod osti« ili »pod sviću« kako se je ta vrst lova još nazivala. Sjećam se kao danas, kako mi je srce kucalo kada sam jedne noći na osti nabo zubaca od 6 kila. Nešto slična, samo u većoj mjeri, mora da je osjetio moj pok. otac, kada je jedne noći pod sviću ubio ostima ispred jedne rupe u moru jednoga za drugim 96 jastoga, koje je on mamio jednom ubijenom ribom položenom pred rupu. Isto tako je i samom Tomi srce razigralo, kada je jednom pod svićom ubio ugora od 15 kila.

Ne mogu a da ne spomenem u mome selu Stipu Ostojića. Njega pozna čitava Dalmaija. Prije Prvog svjetskog rata trebao je ići u vojsku, no on — sa još jednim prijateljem iz Pučišća — odmetnuo se u »zeleni kader«. Pobjegao u bračke, zapravo u Povaljske šume, iskopao jarak, prilično veliku sobicu i u njoj priredio sve za što udobnije stanovanje. Hranu su mu donosile žene iz Povalja i ni jedna nije nikada odala tajnu njegova nestanka, premda su ga vojničke vlasti tražile svugdje. Imao je kuraže, da se katkada pokaže i u selu. I djeca su ga viđevala, no ni ona nisu nikada nikomu odala, da su ga vidjela. Jednom je obolio. Došao u svoj stan u Povljima, legao u krevet, i njegova majka kao tobože bolesna. I pozvali doktora I on je Stipu liječio i izliječio, a da nitko nije znao za njega. Ovaj isti Stipe je za vrijeme Prvog svjetskog rata sa nekim pomagačima skinuo sa zvonika veliko zvono i zakopao ga negdje u zemlju, da ne bi bio rekviriran kao metalni predmet. Poslije rata je svečano otkopan. Još nešto: bavio se je švercom alkohola na veliko. Financijalne straže nisu ga nikada mogle uloviti. On je bačve od 3 i 4 hektolitara pune alkohola znao vezati konopom, povećati im težinu velikim kamenom i onda ih spustiti na dno mora negdje daleko. Te bi bačve već znao pronaći, dok to financijske straže nisu znale ni mogle. Stipe je za

vrijeme svoga boravka od 2 godine u »bračkim šumama« bio pustio da mu naraste brada do pojasa. Vrlo je bistar, načitan i u svojoj pustolovini naučio dva jezika: njemački i španjolski.

Sjećam se kada se je u Splitu slavila uspostava »Novoga Vijeka« dra Tresića Povičića. *Jozo Bilić* je onda održao dosta govora, a pio je, pio je i vina i prošeka i šampanjca. Kada su mu prigovorili, da će se ovako opiti, zatraži punu flašu od sedam deci prošeka, stavi ju na usta i bez da je skine ispije svu flašu, te odmah poslije izreče sjajan govor. Bio je samnom prijatelj kao brat. Pokazivao mi je novele, koje je pisao krasnim jezikom, od kojih su neke bile i tiskane. Ostale su se izgubile, na žalost. Poginuo je tragičnim slučajem: ubio ga je iz revolvera rođeni brat radi nekih obiteljskih razmirica.

Kada sam spomenuo »Novi Vijek« sjećam se jedne druge zanimljive osobe: *Ive Cipika,* rodom iz Kaštela. On je bio nadšumar na Braču. Nije za šume ništa mario, pa su seljaci sjekli gdje i kada su htjeli. Da je on još dulje ostao na Braču, nestalo bi šuma na otoku. Ipak je išao od sela do sela tobože u službene svrhe. Tako je dolazio i u Povlja. Bio je naš gost uvijek. Vrlo mio u društvu. Pokazivao nam neke svoje književne radove. Ja i brat Mato nagovorismo ga, da pošalje štogod dru Tresiću za »Novi Vijek«. On nas posluša i Tresić mu štampa. Od onda se malo po malo razvio u izvrsna pripovjedača. Najbolji mu je roman »Pauci« baš iz bračkoga života.

Zagreb, početkom kolovoza 1944.

Iz povijesti školstva na Braču

TONKO KIRIGIN

Rad osnovnih (pučkih) škola na području otoka Brača započeo je u početku 19. stoljeća, za vrijeme francuske uprave u Dalmaciji.

Tada je 1811. godine, osnovana u Nerežišćima muška pučka škola (scuola popolare maschile) s jednim odjeljenjem i dva razreda. Nerežišća su tada bila glavno mjesto na otoku, i do osnutka spomenute škole nije ranije na otoku bilo javnodržavnih škola. Nastava se vršila na talijanskom jeziku, jer je tada i inače u javnim ustanovama Dalmacije bio službeni jezik talijanski. Nisam mogao doći do zabilježenih podataka o imenima prvih učitelja ove škole. Sačuvani su podaci, koji od 1. VIII. 1824. godine spominju učitelja u ovoj školi Harašić Nikolu, koji je tu, uz nekoliko prekida iz nepoznatih razloga, učiteljevao sve do 4. XI. 1862. godine. Kroz to razdoblje spominje se još učitelj Lukinović Špiro.

Od osnutka ove škole pa do 1869. godine, uprava škole stalno je bila povjerena mjesnom nadpopu, dok je učitelj uvijek bio svjetovnjak. Godine 1860. učitelj Harašić Nikola preuzeo je od nadpopa i upravu škole, a godine 1872. imenovan je stalnim nadučiteljem Travirca Josip.

Kako se tada znatno povećao broj učenika, bilo je otvoreno još jedno odjeljenje. Pomoćnim učiteljem je imenovan Ivulić Ante, pa je tako škola imala dva učitelja i dva odjeljenja sa ukupno 6 razreda i 153 učenika.

Od utemeljenja pa do 1903. godine škola je bila smještena u kući, u kojoj je u doba mletačkog vladanja stanovao »conte« cijelog Brača. Ta zgrada je 1903. godine srušena, i na istom mjestu sagrađena nova zgrada za školu.

Osim gore spomenute državne pučke škole, započela je u Nerežišćima 1842. godine radom privatna ženska pučka škola,

a 1872. općinska uprava je preuzela nadzor nad njom i materijalno je izdržavala. Prva učiteljica ženske škole, pod nadzorom općine, bila je Ana Zanata. Godinu dana kasnije i ova škola je priznata kao državna.

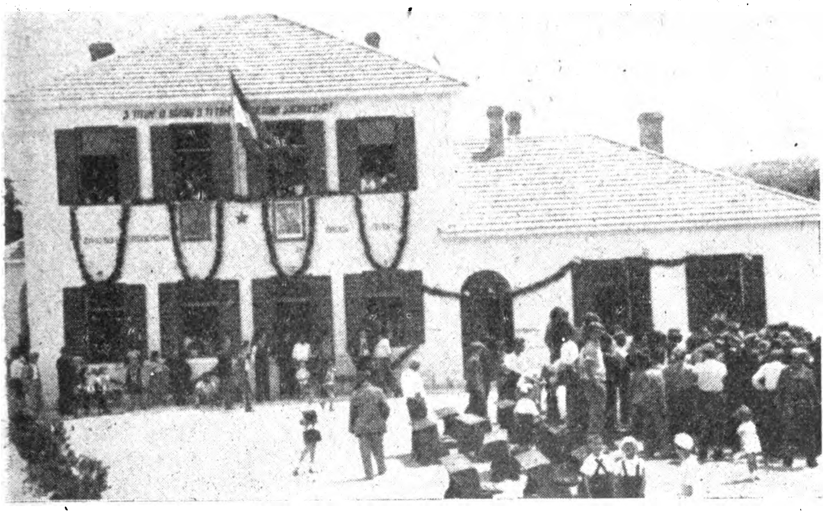
Dana 16. listopada 1898., na veliku radost učenika, roditelja i učitelja hrvatske narodnosti, u muškoj i ženskoj školi prestala se nastava obavljati talijanskim jezikom, a kao nastavni jezik uveden je hrvatski. Dotadašnja učiteljica na ženskoj školi Ana Zanata bila je umirovljena, jer je slabo poznavala hrvatski jezik, te je imenovana nova učiteljica Botić Đurđica.

U Nerežišćima se 1854. godine održala Prva konferencija učitelja cijelog otoka, pod predsjedanjem tadašnjeg školskog nadzornika Definis don Nike.

U Pučišćima je privatna škola radila od 1823. do 1843. godine, kada je osnovana državna muška pučka škola. Ženska državna škola otvorena je 1885. U muškoj školi već 1864. godine radila su dva, a 1871. tri učitelja.

U veljači 1873. godine učitelj Tocilj Ivan osnovao je u pučiškoj školi školsku knjižnicu sa 124 knjige. Hrvatski nastavni jezik u muškoj i ženskoj školi uveden je 1894. godine.

Muška državna škola u Postirima osnovana je 1838. godine s talijanskim nastavnim jezikom. Tri godine prije osnutka

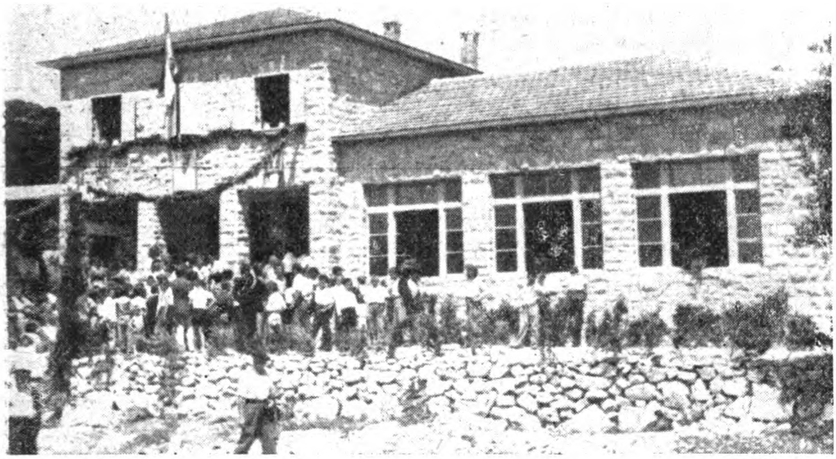
Nova škola — Mirca

ove škole radila je privatna škola. Do 1868. godine obavljali su nastavu i vodili upravu škole mjesni župnici. Prvi upravitelj bio je don Jure Hranuelli. Tek 1868. godine imenovan je kao pomoćni učitelj svjetovnjak F. Hranuelli. Hrvatski nastavni jezik uveden je 1885. godine. Škola za žensku djecu osnovana je u Postirama 1891.

Početak rada privatne škole u Supetru, i to samo za mušku djecu, zabilježen je 1832. godine. Upravu je vodio mjesni župnik, a učitelji svjetovnjaci bili su u toj školi: Gospodnetić Jozo, Lukinović, Blaž Mekjavić i Nikola Harašić. Godine 1869. osnovana je u Supetru državna muška i ženska pučka škola. Prva učiteljica ženske škole bila je Gazzari Matilde, a u muškoj među prvima zabilježeni su Brno Kirigin, Dragičević Akile, Celegin i Urlić. U obe ove škole 1871. godine uveden je hrvatski nastavni jezik.

Škola u Bobovišćima osnovana je i redovito otvorena 1845. godine na talijanskom jeziku, a nazivala se »scuola popolare maschile d'una classe«. Prvi učitelj u ovoj školi bio je Andreis Josip iz Hvara. Imao je godišnju platu od 120 austrijskih forinta. Nakon njegovog premještaja došao je 1853. učitelj Marinković Antun iz Komiže. Godine 1856. službovao je u ovoj školi učitelj Meneghello sa godišnjom platom od 210 forinta. Od državnog fonda je primao 52 i po forinta, a 157 i po forinta od općine Milna i stan u naravi. Spomenute 1856. godine bila je prva inspekcija u ovoj školi, koju je izvršio c. k. pokrajinski školski nadzornik monsignor vitez Pavišić i kotarski školski nadzornik Definis don Nikola. Godine 1880. uveden je hrvatski nastavni jezik, i škola pretvorena u mješovitu pod nazivom »Pučka jednorazredna mješovita učiona«. Od tada školu polaze muška i ženska djeca. Te godine bio je učitelj Domančić Vicko iz Hvara. Dne 15. listopada 1903. godine škola je od jednorazredne pretvorena u dvorazrednu sa dva učitelja, jer je školskih obveznika bilo 114. Odnosne godine je sagrađena nova školska zgrada s dvije učionice i prostorijom za upravu. Zanimljivo je kod ovoga napomenuti, da je škola u Bobovišćima škol. god. 1949./50. prestala raditi zbog malog broja školske djece. Od te godine 9—12 školskih obveznika iz sela Bobovišća pohađa redovito susjednu školu sela Ložišća. Broj se djece smanjio, uslijed brojnog emigriranja Bobovišćana u prekomorske zemlje.

Škola u Ložišćima osnovana je 10 godina kasnije od škole u Bobovišćima, pa su do tada mnoga djeca iz Ložišća polazila školu u Bobovišćima. U početku su i ložišku školu polazili samo muškarci. Hrvatski nastavni jezik uveden je 1880. godine za službovanja učitelja Beželj Ivana. Već 1891. na školi rade

Nova škola — Pražnice

dva učitelja sa ukupno 132 učenika i 6 razreda. Dana 16. listopada 1895. ova škola je pretvorena u trorazrednu mješovitu školu, i tada ju je polazilo ukupno 243 učenika i učenica.

Učitelj Scarpa Josip otpočeo je u mjesecu studenom 1849. prvu školsku godinu javne muške pučke škole u M i l n i. Nakon njegovog šestgodišnjeg rada u toj školi, slijede učitelji Marović Vinko, Krstulović Ante i 1868. Mirković Božo, koji je dugo godina tu ostao na poslu. On je provodio vrlo stroge mjere da bi učenici redovito polazili školu. Ženska privatna škola osnovana je 1854., a 1873. priznata je kao državna. U obim školama hrvatski nastavni jezik uveden je u svibnju 1878. godine. Tada je u tim školama bilo oko 300 učenika-ca.

U B o l u je 1857. započela radom redovna muška pučka škola sa 62 upisana učenika. Iz tog vremena spominje se upravitelj škole Scarpa Kuzma i Bojanić Anđelo kao pomoćni učitelj. Predpostavlja se, da je netko i prije toga obavljao stanoviti obrazovni utjecaj u mjestu. Na to nas navodi činjenica, što je među Boljanima bilo pismenih ljudi rođenih 1845. godine. Ženska škola počinje radom 4. VII. 1870. sa 39 upisanih učenica u I. razredu, pod vodstvom učiteljice Kovačević Elize iz Pučišća. Nastava na materinjem jeziku počela je u bolskoj školi 1879.

godine. U škol. 1916./17. godini bilo je upisano u ovoj školi ukupno 264 učenika-ca.

Privatna muška škola u Sutivanu počela je radom 1. X. 1837. godine, u kojoj je učenike poučavao župnik Definis Nikola. Tri godine kasnije tadašnja pokrajinska vlast potvrdi i prizna ovu školu kao javnu, kojom prigodom je i doznačila godišnju novčanu pomoć. Od tada je nad školom uzela brigu i nadzor općinska uprava u Sutivanu. U 1840. godini poučavao je privremeni učitelj Kirigin Tomo. Školsko vijeće u Sutivanu osnovano je 1871. godine, a u njemu su bili općinski zastupnici i mjesni učitelji. Dužnost oko izdržavanja ove škole sa strane općine prestaje 1872. godine, kada potpuno prelazi na državnu vlast. U 1882. godini otvorena je ovdje ženska pučka škola. Prva nastava na hrvatskom jeziku u sutivanskoj školi počela je u travnju 1886.

O početku rada škole u Selcima nisam moga nešto određeno navesti, jer je 1943. godine školska zgrada sa cijelim inventarom i arhivom popaljena od talijanskih fašista. Ima znakova, da je rad škole u ovom mjestu započeo krajem prve polovine 19. vijeka.

Osnivanje javno-državnih škola u ostalim mjestima: Mirca, Splitska, Sumartin, Povlja, Dračevica, Novo Selo, Donji Humac, Dol, Pražnice i Gornji Humac, uslijedilo je kasnije. U njima se početak rada javno državnih škola kreće od 1873. do 1896. godine.

Tako već 1896. redovito rade pučke (osnovne) mješovite škole u svim mjestima, osim Murvice i zaselaka kraj Selaca. U Murvici je škola započela 1911., a u zaselcima kraj Selaca 1940. godine.

Sigurno je, da su privatne škole radile u nekim od prednje navedenih mjesta i prije rada državnih škola. Tako je u Mircima župnik Kargotić Franjo od 1852. do 1875. povremeno održavao privatnu nastavu za pučku školu. Također je kroz to razdoblje instruirao učenike za gimnazijske razrede. Ti gimnazijalci kod njega su ne samo učili, nego stalno bili na opskrbi i noćenju, jer su bili iz raznih mjesta sa Brača, Hvara, Viša, Šolte i Makarske, pa je poneke godine bilo njih petnaestak, a najmanje deset. Jasno je, da su đaci te »mirčanske gimnazije« (koje se stariji ljudi u Mircima još i danas dobro sjećaju) bila djeca ondašnjih imućnijih roditelja, te da je od njih F. Kargotić imao izdašnu zaradu.

I u samostanu blizu Murvice, nazvanom Dračeva luka, svećenik Crinfocai Andrija iz Sutivana, poučavao je od 1870.

djecu iz raznih mjesta, kao i iz Murvice, u pučkoškolskoj naobrazbi.

Zanatska obrtna škola za kamenoklesare osnovana je u Selcima 1907. godine pod ravnateljstvom Barda Vjenceslava, profesora iz Češke. Ta škola je redovito radila do 1942. godine.

Od srednjih škola započela je 1907. godine u Bolu radom Dominikanska gimnazija od I. do IV. razreda. Školu su pohađali unutarnji đaci, pitomci Reda, i vanjski iz mjesta i okolice. Školske 1916./17. godine radio je još peti i šesti razred. Godine 1924. bilo je u ovoj školi 11 đaka eksternista iz Bola. Pravo javnosti postigla je 1928., a 1940. godine ova je škola pretvorena u potpunu gimnaziju sa 8 razreda, također s pravom javnosti.

Kod iznošenja prednjih podataka poslužio sam se postojećom arhivom, kronikama pojedinih škola, i ličnim razgovorom sa starijim osobama u nekim mjestima.

Namjera mi je bila, da u što kraćem prikazu iznesem podatke o početku rada i vremenskom razdoblju osnivanja pojedine škole, da bi se imao bar sažeti pregled.

Nije bio cilj ovog prikaza da se iznese odraz ondašnjeg vremena na školu i obratno, nastavno gradivo, te postupci i organizacija u radu škola i slično. Isto tako nisam imao namjeru iznijeti rad istaknutijih i pozitivnih učitelja u školi i narodu. Obraditi te momente predmet je posebnog rada.

Želio bih, da ovaj kratki prikaz dade poticaja današnjim prosvjetnim radnicima na Braču, da se podrobnije obradi prošlost svake škole na našem otoku, od njenog početka do današnjih dana. U to bi svakako trebalo unijeti sve elemente o djelovanju pojedine škole u svim vidovima, rad učitelja, društvene odnose naših sela u odnosnom vremenskom razdoblju, važne društvene, političke i razne akcije svakog mjesta i tome slično, a posebno kroz period Narodnooslobodilačke borbe. Koliko mi je poznato, učitelji u Milni su već u tome smislu nešto započeli.

Mislim, da bi takvu obradu o prošlosti i sadašnjosti škola na Braču bilo potrebno i zahvalno obraditi, i taj materijal štampati u posebnoj knjizi.

Sada, u 1954. godini, na Braču radi 18 osnovnih narodnih škola, 4 narodne osmogodišnje škole (gimnazijskog tipa), te škole učenika u privredi kamenoklesarskog smjera u Pučišćima i Selcima.

U osnovnim narodnim školama ima ukupno 1050 učenika-ca, a u narodnim osmogodišnjim školama 954 učenika-ca.

U obim školama učenika u privredi ima 63 polaznika.

Bračani u Boliviji

I. F. LUPIS - VUKIĆ

Dubrovački teritorij, Boka i otok Brač, tri su naša eminentno iseljenička područja sa kojih se, u prvim vrèmenima većeg iseljavanja — otrad 60-80 godina — većina iseljenika uputi prema Južnoj Americi. Primorski Bokelji odoše u Argentinu, a Dubrovčani, i poslije njih Bračani, odoše u Perú. Nakon čilensko-peruanskog rata Bračani ostadoše u onom dijelu Chilea koji je dotad pripadao Perùu i Boliviji, a Dubrovčani u Perú samome. Kao Dubrovčani, tako i Bračani odoše u Perù da — posluju. Zemlje Južnog Pacifika nisu za radnika-nadničara, kao što su zemlje Južnog Atlantika za mornara, zemljoradnika i radnika, a zemlje Sjevernog Atlantika i Pacifika za ribara, mornara i radnika u svim mogućim industrijama. Na Južnom Pacifiku radnici i zemljoradnici mahom su domaći ljudi s čijim niskim nadnicama i niskim standardom života ne mogu kompetirati evropski radnici koji idu u svijet da nešto uštede i kući donesu. U zemlje Južnog Pacifika se ide da se posluje, ili se — ne ide. Ove zemlje su i podesnije za poslovanje našem svijetu nego li Sjeverna Amerika. U Sjev. Americi teško je našem puškoškolcu naučiti čitati i pisati engleski jezik i poslovno natjecati se sa daleko civiliziranijim i sposobnijim Amerikancima. U Južnoj Americi, naprotiv, naši ljudi lako nauče ne samo govoriti, nego i čitati i pisati, španski jezik, i svojim se prirodnim sposobnostima natjecati sa domaćim svijetom. Po prirodi, Bračani su poslovni ljudi. Zato se oni i iseljavaju u krajeve koji im pružaju mogućnosti poslovanja.

Na Južnom Pacifiku Bračani počeše najprvo poslovati u gradu Antofagasti, slijedeći primjer svoga pionira pok. Ivana Ivanovića iz Sutivana. Iz Antofagaste uđoše u Boliviju tragom željeznice koja vodi iz Antofagaste u Oruro, glavni poslovni grad Bolivije. Imajući svoje trgovine u Antofagasti, otvarali su

podružnice svojih firmá u raznim bolivijanskim poslovnim centrima. Ili bi bračke firme u Antofagasti pomagale Bračanima — robom i kreditom — da u Boliviji osnivaju svoje trgovine. Svaka trgovina treba pomoćnike. Za pomoćnike u trgovini Bračani uvijek uzimlju — Bračane, rođake, mještane ili sumještane. Samo za knjigovođe uzimlju ne-Bračane, redovno tuđince, da im svoji ljudi, a budući takmaci, ne bi doznavali poslovne tajne. Brački trgovački pomoćnik strpljivo radi za svoga zemljaka — radi, štedi i uči. Čim samo može, otvara vlastitu, ma i najskromniju, trgovinu. Brački grosisti snabdijevaju manje bračke trgovce. Bračani u Južnoj Americi trajno konkuriraju jedan drugome i trajno jedan drugoga prave trgovcem; trajno se pomažu i jedan po drugome izgrađuju. Na taj način, po tome, rekao bih »bračkom sistemu«, razvilo se na stotine a, možda, i koja hiljada, bračkih trgovaca u Chileu i Boliviji.

Ja sam obišao naše, zapravo bračke, poslovne kolonije u Boliviji početkom godine 1930. Zato, ovo što ću napisati o Bračanima u Boliviji biti će, uglavnom, povijest. Kroz prošlih deset godina svakako je bilo promjena, u broju, mjestu i obimu. Moj prikaz dat će općenitu sliku, a nužno, ne može dati tačnu sliku današnjeg stanja. Moji podaci su bili sabrani na licu mjesta, prema kazivanju starih i starijih iseljenika.

Nekadašnji i današnji centri poslovanja i djelovanja Bračana u Boliviji jesu mjesta i gradovi: Uyuni, Potosi, Oruro, Cochabamba, Llallagua Uncia i Sucre. Bračana ima u manjem broju i po drugim mjestima Bolivije, na pr., u Tupiza, Eucaliptus, Huari.

Uyuni. Leži u visini od 3700 m, na pruzi koja vodi iz Antofagaste u Oruro i koja se u Uyuni spaja sa prugom koja dolazi iz Argentine. Jedan krak željeznice spaja ga sa famoznim majdanom srebra u Huanchaca. U okolici ima i drugih rudokopa. Izvoz se vrši preko Antofagaste. Stanovništvo oko 5000, ponajvećma Indijanci. Ne svratih u Uyuni jer od Salte u Argentini imadoh za suputnika Vicka Orlandini Jerkova iz Pučišća, koji boravi u Uyuni od 1898. On mi dade slijedeće podatke: Prije nego li se izgradila željeznica Rio Mulato-Potosi-Sucre, i krak Uyuni-Huanchaca, Uyni bješe jaki trgovački centar u koji su brački trgovci dovlačili robu iz Antofagaste, pak ju kolima, mazgama i llamama raspačavali Potosiu, Sucru i po okolnim rudokopima. Najprvi se etablirao u Uyni Jerolim Martinić iz Pučišća, oko 1890. godine. Za njim dođe Ivan V. Orlandini, također iz Pučišća. Ivan Ivanović iz Sutivana, otvori podružnicu svoje firme u Antofagasti. Dođe i Petar Ivanović, rodom iz Sutivana. Najviše je Bračana bilo u Uyni između 1907. i 1917.,

oko 30 na broju. Poslovalo se dobro, na malo i veliko. Bračka kolonija u Uyuni bila je uvijek jaka rodoljubnom svijesti. Još 1910. postojalo je društvo u Uyuni koje bješe sabralo znatan prinos za dolazak Dra. Tresića-Pavičića u J. Ameriku. Za vrijeme svjetskog rata u Uyuni je postojao ogranak Jug. Nar. Odbrane u Valparaisu »Jovan Skerlić«, koji se istakao prinosima za Srpski Crveni Krst, za srpske izbjeglice, za saveznički Crv. Križ i za samu JN Odbranu. Ogranak je bio osnovan još prije velikog Jugosl. Kongresa održanog u Antofagasti god. 1915., na kome je bio udaren temelj JN Odbrani. Prvi predsjednik ogranka bio je Frano Baković iz Nerežišća, drugi Andrija Ljubetić iz Sutivana, treći Vicko J. Orlandini. Po izgradnji željeznice Rio Mulato-Potosi, god. 1918., kolonija se razišla. God. 1930. bijahu u njoj još samo dva brata Ugrinovića iz Milne, Kazimir Štambuk iz Selaca, Stjepan Ljubetić iz Sutivana, trgovci, i Vicko J. Orlandini, vlasnik ležaja kositra.

Oruro. Oruro je centar željezničkog sistema Bolivije i centar velike rudokopske industrije. Oko Orura se najviše vadi kositar, pak srebro, wolfram i bakar. Ima stanovništva oko 30.000, a leži 3.435 m nad morskom površinom. Od Antofagaste je udaljen 575, a od La Paz 140 milja. Oruro, kao glavni poslovni centar, privukao je najveću grupu poslovnih Bračana u Boliviji. Po kazivanju pok. Ivana Ostojića iz Povalja: Bračani počeše dolaziti u Oruro poslije 1890. godine. Među prvima dođoše, iz Antofagaste, Jakov Sabioncello i pok. Jere Janković, oba iz Nerežišća. Kroz kratko vrijeme osnovaše se firme, koje danas više ne postoje: S. & J. Sabioncello, Sabioncello y Dubravčić, braća Franičević, Marko Pavišić, Andrija Stipinović, Nikola Mladineo, Ivan B. Dubravčić, Marijan Harašić, Juraj Janković, Ivan Gardilčić, Franulić i Papić. Prve je Bračane uputila u Oruro firma S. & J. Sabioncello u Antofagasti. Preko nje se razviše mnogi trgovci, kao i preko firme braće Ivanović, sa maticom u Antofagasti i glavnom podružnicom u Uyuni.

God. 1930. postojale su u Oruru slijedeće trgovine koje, po važnosti i veličini idu ovim redom: Marka Bakovića naslijednici (Lucij Baković i brat), Marko Defilippis, Nigoević y Restović, Harašić braća, Harašić y Pavišić, Petar Drpić, Jos. Petricio, Juraj Cvitanić, Petar Forense; Meštrović, Lučić Y Cia. Najveći broj spomenutih potječe iz Nerežišća. Pored bračkih isticahu se i ove dvije važne naše firme: Vicko Tadić, iz Starigrada, i Matej Sasunić iz Vrboske. Sve ove firme rade na malo i veliko u mješovitoj robi: hrani, željeznim predmetima, porculani, likerima, i t. d. Velike firme uvoze robu izravno, iz USA, Chilea, Njemačke, Engleske, Španije. Ukupni kapital imenovanih firma

predstavljao je god. 1930. od preko 2.000.000 Bilivijana, a svaki Bolivijan je onda vrijedio 20 dinara. Danas mu je vrijednost oko 2 dinara. Oko 1920. naša kolonija u Oruru vrijedila je do 15 milijuna Bolivijana. Neke firme uvozile su Pelinkovac, Maraskin, Prošek, izravno iz Jugoslavije.

Pored trgovine, mnogi Bračani u Boliviji bave se i rudarstvom, Bolivija je bogata u rudama. Posebna knjiga bi se mogla napisati o naporima mnogih Bračana u potrazi za rudnim ležajima po nebotičnoj bolivijanskoj visoravni. Neki uspješe, neki ne uspješe. Najuspjeliji je među njima Ivan Dubravčić-Gospodnetić iz Nerežišća, koji je prije bio veletrgovac u Oruru pak rudarski preduzetnik. God. 1929. osnovao je sa njujorškim kapitalistima društvo »Tin Bolivian Mine Company«. Dubravčić je spojio trinaest kositrenih majdana u ovo društvo. Drugi naši rudarski preduzetnici u Boliviji jesu: Pavao Radić iz Pučišća, Ivan Restović, Ant. Kirigin i Toma Vidović iz Sutivana, Nik. Vrsalović iz G. Humca, Vicko E. Orlandini, i pok. Ivan Ostojić, iz Povalja. Minerstvo je zapleten i težak posao, u kome se stječu: sjajni izgledi, razočaranje, borba malih s velikima, uspon, uspjeh, špekulacija, propast. Najsjajniji uspjeh bješe postigao Vicko Orlandini, prodajom svojih interesa Sjeveroamerikancima za nekih 200.000 funti sterlinga. Tada se bacio u eksploataciju majdana za svoj račun i — grdno promašio. Kazivahu mi da su naši ljudi u rudokopnim spekulacijama, u jednoj godini dana izgubili preko 10 milijuna Bolivijana — u ono doba oko 200 milijuna dinara, (odnosno današnjih 1,200,000.000 dinara! — op. I. L.-V., 1954.).

Kao i sva druga bračka naselja i naselje u Oruru istaklo se rodoljubnom akcijom za Prvog svjetskog rata u redovima Jugosl. Nar. Odbrane. God. 1916. orurski Bračani osnovaše ogranak »Ivan Mažuranić«. Prvoj upravi stajahu na čelu: Ivan Garifulić, predsjednik; Ant. Dubravčić, podpredsj.; Franjo Dubravčić, tajnik; Jerko Harašić, blagajnik. Godina 1917.-18.-19. predsjednikom bijaše Ivan F. Sabioncello, a god. 1920. Ant. Dubravčić. Kroz četiri godine ogranak je doprinio JN Odbrani 7093 sterlinga, za srpsku siročad 200 sterlinga, za Jugosl. školu u Antofagasti 2300 Bolivijana, za saveznički kermes u Santiagu 1100 Bol., za Srpski Crv. Krst 5007 Bol., za Engl. Crv. Krst 1115 Bol. Sav ovaj novac pretvoren u dinare prema tečaju god. 1930. iznosio bi 2,206.000 dinara. U Oruru je od siječnja do studenog 1918. izlazio list »Jugoslavija« za koji je kolonija doprinijela oko 170.000 dinara.

Naselje Bračana u Oruru ima svoje Slavensko Trgovačko i Pripomoćno Društvo sa oko 80 članova, utemeljeno god. 1912.

Društvo ima udobne klupske prostorije u koje se članovi sastaju za razonodu i čitanje domaćih listova. Ima vatrogasno društvo »Bomba Slava«, utemeljeno god. 1914. Ima i najljepše od svih jugosl, kolonija u J. Amreici grobište, izgrađeno god. 1918., troškom od 45.000 Bolivijana: 900.000 dinara. Grobište zaprema prostor od 35 za 25 m, i dio je gradskog grobišta. U njemu su mauzoleji Ivana F. Sabioncella, Marka Pavišića, Jerol. Jelinčića, Ant. Dubravčića i Jure Jankovića. Grobište se uglavnom sastoji od tri reda niša, dva za odrasle, jednog za djecu. God. 1930., 30 niša u jednom redu, i 7 u drugom bijahu ispunjene. Dječjih je niša blio samo 5 ispunjenih. Na svakoj niši je ime njegova stanara i ime njegova rodnog mjesta — napisi kojim se vječni stanari u vrhovima Bolivije nastoje oteti zaboravi. Da navedem nekoliko imena tih bračkih pionira u Boliviji: Jerolim Gardilčić, Jakov Defilippis, Josip Defilippis, Antun Dubravčić, Marko Baković, Mate i Dujam Ostojić, i dr.

Potosi. Potosi je spojen željeznicom koja ide od Rio Mulato do Sucre. Od La Paza je udaljen 375 milja. Leži na visini od oko 4000 m. Stanovništvo mu je oko 35.000. Njegovi bogati majdani srebra poznati su sve tamo od prve polovine 16. vijeka. Tko nije čuo za glasovito brdo Cerro de Potosi, sa hiljadama rovova, koji ni do danas ne prestadoše izbacivati plemenitu kovinu? U njemu još postoji starinska kovnica u kojoj su španski podkralji iz Perúa davali na licu mjesta kovati milijune talira pak ih prenosili u Španiju. Do dolaska željeznice (1913.) ruda se je izvozila na mazgama i llamama do Challapata i Uyuni, u daljini od preko 200 km. Da se domogneš Potosia treba preći grbaču Cordillere de los Frailes, popeti se k nebu 5000 m iznad morske površine.

Prvi Bračani koji dođoše u Potosi bijahu Ant. i Andrija Kozulić iz Milne, koji god. 1890. osnovaše svoju trgovinu. Za njima dođoše Ant. Simini i braća, iz Trstenika na Pelješcu, pak braća Ivanovići otvoriše podružnicu svoje centrale u Antofagasti. Za njima slijediše drugi, kao trgovci i trgovački činovnici. Ivan A. Vladislavić bio je šef podružnice braće Ivanovića. God. 1899., u društvu s bratom Jerkom, koji doseli u Potosi god. 1894., kupi podružnicu i osnuje samostalnu firmu Braća Vladislavić. Ivan umre 1903., a Jerko nastavi i proširi posao.. Firma i danas radi na malo i veliko, ima tvornicu lojanih svijeća i sapuna. God 1910. Jerko Vladislavić iz Sutivana osnuje električnu centralu, koju je vodio do 1919. On prvi uvede u Potosi telefonsku službu.

J^rol'm Matulić, iz Postira, najprvo je radio za firmu Ant. Kozulića u Villazonu. na argentinsko-bolivijanskoj granici, pak

poslovao u Tupizi i Uyuni, a god. 1922. osnovao trgovinu u Potosi. Radi na malo i veliko. Uvozi robu iz USA, Chilea, Argentine i Evrope. God. 1930. njegova firma je imala jednu podružnicu u samom Potosi i mineralno kupalište u San Diegu, udaljenom 25 km od Potosi.

Jedna od najvećih firma u Potosi jest Braća Matijašević iz Sutivana, osnovana 1906. godine. Izrađuje lojane svijeće na veliko. Loj uvozi iz Južnog Chilea. Petrolej je u Boliviji skuplji od lojanih svijeća. God. 1930. firma braće Matijašević izrađivala je lojanih svijeća u vrijednosti od 1000 funti sterlinga mjesečno.

»Hotel Londres«, najbolji u Potosi, posjedovao je god. 1930. Mate Bonačić iz Milne. Otrag nekoliko godina ga je prodao i, radi zdravlja, nastanio se u blažoj klimi, u Cochabambi. Prije odlaska u Boliviju, god. 1906., radio je kao trgov. pomoćnik u trgovini Lovre Cvitanića u Splitu. — Marin Stambuk, iz Selaca, posjedovao je Hotel Pullman. Druge važnije bračke trgovine u Potosi, za moga boravka ondje, bjehu: Petar Vladislavić, Antun Kirigin, Toma Vidović, Vicko Marišević, Braća Soljančić svi iz Sutivana i Marko Drpić iz Pučišća. Bračke firme koje ranije radiše u Potosi i ne postoje više, bile su ove: Braća Kirigin, Petar Zuanić, Stj. Ugrinović, Kazimir Stambuk, Ivan Grubšić, Lukšić y Jutronić, Braća Ivanović, Braća Kozulić, Kuzma Soljančić i Braća Herceg.

God. 1930. naša kolonija u Potosi brojila je oko 30 odraslih članova i 20 djece.

Bračani u Potosi bijahu oduvijek svijesni Hrvati. God. 1910. općina Potosi pozove i »austrijsku« koloniju na proslavu 100-godišnjice nezavisnosti Bolivije. Naša kolonija otkloni poziv uz zahtjev da ju se pozove kao »hrvatsku« koloniju. Za proslavu mala kolonija, koja se sastojala od 18 članova, naruči u Buenos Airesu hrvatsku trobojnicu, koja je stajala 100 funti sterlinga. Po osnutku Jugoslavije, preinačiše ju u jugoslavensku. Ta skupocjena zastava nalazi se danas na čuvanju kod Dinka Matijaševića. Godine 1911. u Potosi bi osnovana podružnica antofagatske »Prosvjete« koja je sabirala prinose za dolazak Dra. Tresića-Pavičića u J. Ameriku. Podružnica u tu svrhu prinese 100 funti sterlinga.

God. 1912. naša kolonija u Potosi sabere i pošlje Crv. Krstu balkanskih naroda, za rata protiv Turske, 205 funti sterlinga. Na početku svjetskog rata, kolonija se organizira u društvo »Kralj Petar I.« i izglasa rezoluciju protiv Austrije. Poslije se ovo društvo ujedinilo sa ogrankom Jug. Nar. Odbrane »Andrija Kačić-Miošić«, koji se kroz sve vrijeme rata isticao akcijom i

prinosima za oslobođenje i ujedinjenje. Prva uprava ogranka bila je ova: Jerko Vladislavić, predsj.; Ivan Grubšić, podpredsj.; Dinko Matijašević, tajnik; Franjo Drpić, blagajnik.

Na 6. kolovoza 1925. bi otkrit spomenik u Potosiu, na uspomenu prve 100-godišnjice nezavisnosti Bolivije. Bračani i Hrv. Primorci u Potosiu darovaše podnožje za spomenik slobode, koje je stajalo 14.000 Bolivijana, u ono vrijeme preko 280.000 dinara. Nacrt za podnožje napravi Stj. Kršul, iz Selaca u Hrv. primorju, a sagradi ga Marko Prpić, iz Krivog Puta, također u Hrv. Primorju. Natpis na podnožju, u španskom jeziku, glasi u prevodu: »U čast Bolivije — Jugoslavenska kolonija prinosi ovo podnožje — na prvu 100-godišnjicu njezine nezavisnosti — 6. augusta 1925.«. Ispod podnožja, na prekriženim kopljima, figuriraju bolivijanska i jugoslavenska trobojnica.

Cochabamba. Grad Cochabamba, udaljen je od Orura 125 milja, u sjeveroistočnom pravcu. Ima stanovništvo od oko 30.000 koje, kao i drugih bolivijanskih gradova, najvećim dijelom sastoji od mještanaca. Grad Cochabamba originalno se zvao Oropeza. U njemu je universitet. Cochabamba slovi među bolivijanskim gradovima kao grad blage klime jer leži na visini od »samih« 2.380 metara. Oko njega se uvelike obrađuje zemlja, gaji se loza, cvijeće, voće, kukuruz, pšenica.

Prvu trgovinu u Cochabambi osnova firma Jakova i Jura Sabioncello, iz Nerežišća, god. 1904. Poslovala je samo tri godine. Drugu je trgovinu osnovao Juraj Janković 1917., koji umre 1924., ostavivši udovi u novcu oko 12 milijuna dinara. Ona se preuda, a njezin muž se dade na spekulaciju rudarskim papirima i — izgubi do zadnje pare... Poslije dođoše još tri brata Jankovića, Anton, Jerko i Stjepan (iz Nerežišća) a za njima drugi brački trgovci.

Monopol trgovine u hrani i mješovitoj robi imaju gotovo isključivo brački trgovci. Za mog posjeta Cochabambi, god. 1930., postojale su ove trgovine Bračana u Cochabambi, koje, po veličini idu ovim redom: Galetović y Plastić, iz Pučišća, Braća Eterović, iz Pučišća; Stjepan Janković i braća, iz Nerežišća; Plastić y Alonzo; Matej Žuvić, iz Dračevice; Vicko Škarić iz Postira; Ant. Bezmalinović, iz Nerežišća; Ant. Capković, iz Pučišća i M. Žuvić iz Dračevice. Ivan Vlahović iz Pučišća, vodio je pekarnu. Od onda do danas, sigurno će biti promjena. U ono vrijeme je kolonija brojila oko 60 članova. Otrag 5-6 godina Bračani u Cochabambi osnovaše Jugosl. pripomoćno društvo.

Cochabamba je rodno mjesto najbogatijeg Bolivijanca, Simona Patina, »Kralja« bolivijanskog kositra. On je u mladim godinama trajno »prospektirao« pak je potrefio na gomile

ležaja kositra u brdu Espiritu Santo, u predjelu Uncie. U Cochabambi je sagradio kuću kao malu palatu, u kojoj ne stanuje, a u Vitu, dvadesetak km udaljenom od Cochabambe, sjajni dvorac, s crkvom i grobnicom, u koji nikad nije ni zavirio. Na podizanju dvora i uređaja oko njega, kaže se, da je potrošio oko 250 milijuna dinara. Pred dvorcem, na počasnom mjestu, stoji mlin valjavac, kakvim se po dalmatinskim selima melju masline još iz rimskih vremena, a kojim su jednom, on i njegova žena, drobili kositrenu rudaču. Taj mlin je jednom bio i na izložbi u Parizu. Simon Patino odavna, boravi u Parizu, gdje je obnašao i čast poslanika republike Bolivije. Pariski liječnici ne dopuštahu svome bogatome klijentu da se udalji iz Pariza. U Parizu je i umro. On je bio najveći akcioner Patino Mines korporacije. I neki naši ljudi prodaše svoje ležaje Patininim društvima. God. 1930. računalo se da Simon Patino, nekadanji trgov. činovnik, vrijedi od 10 do 15 milijardi dinara...

Llallagua i Uncia. Između ova dva mjesta steru se Patinini kositreni rudokopi u visinama od 3.300 do 4.900 metara. Leže oko 80 km jugoistočno od Orura. Željeznicu, koja ih spaja sa glavnom prugom, i koja vodi u Oruro, izgradilo je Patinino društvo. Područje Llallague i Uncie, iza Malaye, najveće je kositreno područje na svijetu. Rudokopi u Llallagui spojeni su sa onima u Uniciji, na udaljenosti od nekoliko kilometara, tunelom. U tim majdanima dnevno radi od 5000 do 7000 rudara, mahom domaćih mješanaca.

Nekoliko bračkih trgovaca nalazi se u Llallagui i Unciji. Prvi je u Llallaguu došao Ivan Garafulić, iz Nerežišća, i u blizini Patininih majdana otkrio nove ležaje kositra. On i Patinini interesi osnovaše posebno rudarsko društvo u kome je Garafulić glavni akcioner.

God. 1930. u Llallagui su poslovali ovi trgovci sa Brača: Jure Sapunar, Marko Franjola, Ivan Baković i Alfons Vrsalović (podružnica firme u Unciji).

U Unciju prvi dođoše Marko Franjola i Ivan Galetović, god. 1902. Za njima se osnovaše druge firme, koje poslovahu do konca prvog svjetskog rata: Viktor Kukoč iz Sutivana, Ivan Mladinić, Frano Galetović, Jere Jelinčić, Braća Harašić, Mikula Vrsalović, Fabijan Ostojić, Nedjeljko Baković, Petar Sapunar i dr. God. 1930. u Unciji su postojale ove tri firme: Petar Sapunar, Alfonso Vrsalović i Braća Harašić. (Kroz vrijeme pripremanja za drugi svjetski rat, a naročito od kad je rat buknuo, bolivijanski rudokopi proradiše iznova punom parom, pak nije isključeno da se u Unciju, Llallaguu i Oruro povratiše mnogi

brački trgovci, koji, zbog krize, bjehu napustili Boliviju a ne povratiše se u domovinu op. I. L.-V. 1954). Nakon svjetskog rata lijepi broj se bračkih trgovaca povratio u domovinu sa svojim obilnim uštedama i nastani u Splitu i Zagrebu. U samom Splitu uložiše u nekretnine ondašnjih 250 milijuna dinara.

U prijestolnici Bolivije *La Paz,* god. 1930. naiđoh na samo dva poslovna Bračana: mesara Ivana Dubravčića iz Nerežišća, i chacarera (farmera) Nikolu Sinovčića iz Miraca. La Paz je domena naših Hrv. Primoraca — graditelja željezničkih pruga, mostova, cesta, zgrada.

U gradu *Sucre,* dalje od Potosia, postojahu god. 1930. ove bračke trgovine: Frano Drpić, Martinić (Rudolf) y Janković, trgovina i hotel, te Petar Janković.

Zabilježih još slijedeća mjesta i imena bračkih trgovaca: *Eucaliptus:* Šimun Martinić i braća; *Quime:* Nik. Vrsalović, trgovac i rudar; *Camargo:* Ant. Vidović (iz Sutivana) i Jerolim Lukšić; *Malmisa:* Toma Vidović iz Sutivana, rudar; *Challapata:* Viktor Kukoč, tvornica stearina; *Estacion Pasna:* Ante Ljubetić, tople ljekovite banje.

Koliko će biti Bračana u Boliviji? Prema mojim bilješkama, godine 1930. bit će ih bilo oko 300. Broj Bračana u Boliviji nije stalan, zavisi o krizi i konjukturi. Kad je kriza mnogi se povrate u Chile odakle su i došli, a kada nadođu dobri izgledi poslovanja, kao tridesetih godina, vraćaju se iz Chilea u Boliviju. Sjeverni Chile i Bolivija za Bračane su jedno, dobro im poznato, poslovno područje. Oni trajno putuju po poslu i za poslom, iz jednog kraja u drugi.

U vezi sa Bračanima u Boliviji i Chileu vrijedi zabilježiti i ovu činjenicu koja potvrđuje njihovu narodnu svijest: Oni svoja prezimena pišu isključivo hrvatskim alfabetom, s izuzetkom slova »j« koje zamjenjuju slovom »y«, budući da špansko »j« ima zvuk »h«. Tako po svim gradovima vidiš table sa imenima: Yutronić, Lukšić, Matiyašević, Yanković, itd. U Argentini i Sjev. Americi, naši ljudi pišu prezimena prema španskom odnosno engleskom alfabetu: Milichich, Starcevich, Yukich, itd.

Politički, Bračani u Boliviji, kao svijesni Hrvati, za svjetskog rata dadoše mnogo, srazmjerno svome broju, u svijesti i novcu za stvaranje Jugoslavije.

1941.

Dodatak. Kao što je napomenuto, gornji prikaz odnosi se na stanje Bračana u Boliviji od 1890-ih godina do 1930. Od tada

nužno je bilo mnogo promjena koje pisac nije mogao pratiti. No, najveća poznata promjena je ta: da je danas, mjesto Orura grad Cochabamba postao brojno i poslovno najveće središte Bračana u Boliviji. Sve velike bračke firme preselile su iz Orura — a valjda i iz drugih mjesta, — u grad Cochabamba, koji slovi kao bolivijanska Atena i uživa najblažu klimu od svih većih gradova Bolivije.

I. F. L-V.
1954.

Prirodne osobine otoka Brača

ALEKSANDAR BULIĆ

Na život ljudi i naseljenost nekog kraja od bitnog su utjecaja prirodne osobine. One daju glavno obilježje kraju i usmjeruju rad i zanimanje stanovništva. Ekonomika nekog kraja je odraz prirodnih osobina toga kraja. Glavni faktori su sastav zemljišta i geografski položaj. — Ovdje ćemo se u kratkim crtama osvrnuti na prirodne osobine otoka Brača, koje mogu našim ljudima mnogo toga da objasne, jer su one glavni čimbenici koji usmjeruju privredu otoka i utječu na život stanovništva.

Otok Brač se nalazi u skupini srednje-dalmatinskih otoka na Jadranskom moru, koje je dio Sredozemnog Mora. Leži južno od Bračkog i Splitskog kanala i pruža se u smjeru Istok-Zapad. Nalazi se između 16°20' i 16°50' istočne geografske dužine i 43°15' i 43°23' sjeverne geografske širine. Dužina mu iznosi 36 km, a širina 3—12 km (zračne linije). Ima elipsast oblik. Po veličini je treći otok na Jadranu (iza Krka i Cresa) sa površinom od 394,5 km². Horizontalno je najmanje razveden od svih dalmatinskih otoka, tako da mu opseg obalske linije iznosi svega 175 km; ali je zato vertikalno najviše razvijen. Najviši vrh Brača — Vidova gora — s visinom od 778 m je ujedno i najviši vrh na jadranskim otocima.

Sa sjeverne i sjevero-zapadne strane otok Brač razdvaja od dalmatnskog kopna Splitski i Brački kanal; na liniji Split—Makarska na jugoistočnoj, južnoj i jugo-zapadnoj strani leži Hvarski kanal, a na zapadnoj strani ga razdvaja od otoka Šolte Splitska vrata, gdje se nalazi i mali otočić (školj) Mrdulja. More u ovim kanalima ne prelazi dubinu od 100 metara; uz niske obale je pliće, a uz strme dublje. Kod Bola nailazimo na pjeskovitu obalu, inače obale su uglavnom kamenite i tek u

uvalama imamo tu i tamo pješčane plaže. Možemo reći da su obale otoka odraz geološko-petrograskog sastava.

GEOLOŠKO-PETROGRAFSKI SASTAV.

Po geološkoj strukturi otok Brač predstavlja u svom istočnom i zapadnom dijelu jednu dosta pravilnu antiklinalu, dok u centralnim predjelima ova antiklinala ide u smislu polegle bore, čije južno krilo strmije pada, dok je sjeverno položitije i pada pod kutem od 15° prema sjeveru. Inače pružanje slojeva je u smjeru Istok-Zapad, pa Brač spada u one otoke Srednje Dalmacije, koji nisu zadržali dinarski smjer pružanja.[1]) Istočni i zapadni dijelovi otoka, kako navodi prof. B. Ž. Milojević, imaju pravilnu antiklinalnu građu, dok centralni dio otoka odstupa od toga, jer na južnoj strani Brača iznad Bola slojevi padaju prema sjeveru. Ovdje nailazimo na prejahivanje starijih slojeva preko mladih.[2]) Na mnogim mjestima uzduž glavne osi pružanja (Milna—Nerežišća—Pražnice—Sumartin), uslijed lomova i razmaknuća, izbijaju starije naslage na površinu: kremenasti vapnenci, dolomiti i dolomitski pješćennjaci, dok su obično površinske stijene naročito na krilima antiklinale, gornjo-kredni rudistni vapnenci. Iz ovoga se vidi da je otok Brač sastavljen od naslaga gornjo-kredne formacije. Prevladavaju rudistni vapnenci, koji su vrlo bogati fosilima. Uz rudistne vapnence nalazimo i druge naslage gornje krede i to: kremenaste vapnence, dolomite dolomitizirane vapnence i dolomitne pješćenjake: Na izvjesnim mjestima (kod Sumartina, Pučišća Supetra i Miraca) izbijaju bituminozni dolomiti, koji su matični kamen bračkog asfalta. Kremenasti vapnenci — svjetlo sive boje — čine podlogu rudistnim vapnencima, oni su razvijeni u debelim naslagama, a dolomitne stijene se nalaze ispod njih.[3]) Krila antiklinale, kako je već navedeno, izgrađena su od gornjo-krednih rudistnih vapnenaca, u kojima se na sjevernim padinama otoka nalaze čuveni brački kamenolomi (Splitska, Postira, Pučišća i Selca). Ovdje prevladavaju naslage bijelih sitnozrnastih mramorastih vapnenaca, koji su odličan građevni kamen poznat pod imenom »brački mramor«.

Osim naslaga gornje krede izgleda da kod Supetra imamo jednu manju zonu srednjeg eocena (Supetar—Vela Luka). To se može zaključiti po pješćanim plažama supetarskog kupališta i uvale Vela Luka. Kako navodi M. Margetić tu postoje naslage miliolidnih i numulatnih vapnenaca eocenske starosti. Na južnoj strani otoka kod Bola nalazimo jednu veću zonu tercijalnih naslaga. Ovdje je zastupljen paleocen sa kozinskim naslagama

i eocen sa flišom. Ova laporovita flišna zona pokrivena je najvećim dijelom sa plazinama. Tamo gdje je ogolićena, raspadanjem lapora, nastale su gline, koje su pomiješane sa pijeskom i šljunkom i zato su povoljne za uzgoj kultura (vinogradi). Na kontaktu gornjo-krednih vapnenaca i eocenskih flišnih naslaga nailazimo na izvore, zato Bol tokom čitave godine ima izvorsku vodu. Uz more na ovoj strani Brača nalazimo diluvijalne sedimente (pijeska, šljunka i breča). Na diluvijalne pijeske i breče nailazimo još i u dolini između Dola i Postira, dok se na jugoistočnoj strani otoka između Sumartina i Bola tu i tamo nailazi na prapor.[4])

ELEMENTI RELJEFA.

Za današnji izgled reljefa otoka Brača moramo tražiti uzroke u njegovom postanku. Nesumnjivo je, da je otok Brač izdignut poslije krede. Kako tvrdi prof. B. Milojević, on je tada predstavljao dug greben, dok su u depresijama — sadašnji kanali — postojala jezera. Izgleda da je za vrijeme eocena ovdje prodrlo more, koje je ispunjavalo jedino kanal južno od Brača, dok je otok i dalje ostao kopno. Novim post-eocenim nabiranjem Brač je ponovno izdignut i uvećan, a to nam dokazuju najmlađi nabrani slojevi na Braču, eocenski lapori. Slojevite diluvijalne breče kod Dola su horizontalne, dok iste takve breče kod Bola padaju prema jugu, znači da su ove taložene na kosoj podlozi. Neporemećenost ovih diluvijalnih sedimenata ukazuje na to da je nabiranje Brača preddiluvijalno i da kasnije nije bilo nikakvih većih poremećaja. Plavine i plazine na južnoj strani otoka su posljedica izdizanja, koje se vršilo tokom pliocena, a također su i posljedica vlažnije klime u dilivuju. Osim izdizanja, za reljef otoka Brača, a naročito za njegove obale, važno je i pozitivno pomicanje obalske linije. Ovaj se proces vršio poslije diluvija i uslijed njega su potopljeni donji dijelovi dolina, a istočno i zapadno od Bola nailazimo na izrazite klifove, usječene u diluvijalnim sedimentima, koji na nekim mjestima dostižu visinu i do 20 m.

Prof. B. Ž. Milojević još navodi, da su za reljef Brača od najvećeg značaja tri terase, koje su razvijene na sjevernoj strani otoka. Niska terasa je izrazita od Postira do Povalja i ne prelazi visinu od 180 m. Srednja terasa je visoka 400 do 500 m, a pruža se južno od Postira (500 m) do Gornjeg Humca (400 m). Treća ili visoka terasa ima visinu nešto manju od 700 m, a razvijena je oko Trolokvi. Sa ove terase se dižu humovi koji predstavljaju najviše vrhove otoka (Vidova Gora 778 m). Ove

terase nisu sastavljene od horizontalnih vapnenačkih slojeva, već njihove površine zasijecaju slojeve, što je dokaz da su stvorene djelovanjem vanjskih ili egzogenih sila. Izgleda da je svaka od njih izrađena u niskom nivou pa je poslije toga izdignuta. Ove terase nisu danas baš tako izrazite već su rasčlanjene[5]). Nije isključeno da one nisu postale postepenim izdizanjem kopna, već možda postepenim spuštanjem morske razine u mlađem tercijeru zapravo u pliocenu.

Obalni pojas otoka karakterišu doline, koje su u donjim dijelovima potopljene. Mnoge od njih su zatrpane plavinama i plazinama. Niska terasa je također rasčlanjena (disecirana) sa dolinama. Unutrašnjost otoka, pošto se sastoji od krednih vapnenaca karakteriše se razvitkom kraških formi. Na srednjoj i visokoj terasi imamo škrape, vrtače, jame, manje kraške uvale i poljica. Dna vrtača, kraških uvala i poljica su obično pokrivena crljenicom. U istočnom i zapadnom dijelu otoka imamo razvijene veće uvale i polja. Razvoj ovih uvala i polja uvjetovan je petrografskim sastavom, jer se ova nalaze u dolomitskim stijenama, koje su više izložene mehaničkom raspadanju nego vapnenci. Ovdje se zato i nalaze najveće poljoprivredne površine na otoku oko sela: Nerežišća, Donjeg Humca, Dračevice, Ložišća i Milne na zapadu, te Selaca i Novog Sela na Istoku.

KLIMA[6])

Za utvrđivanje klimatskih prilika od bitnog je značenja geografski položaj. Otok Brač se nalazi na Jadranskom Moru, koje je dio Sredozemnog Mora, zato na njemu vlada sredozemna ili mediteranska klima, koja se karakteriše suhim i vrućim ljetima, te blagim i vlažnim zimama. Maksimum padalina imamo u zimskoj polovini godine i to u kasnoj jeseni (XI. i XII. mjesec), dok minimum pada u ljeto (VII. i VIII. mjesec). Sa temperaturama je obrnut slučaj. Dakle maksimalnim temperaturama odgovara minimum padalina, a minimalnim tempeuaturama odgovara maksimum padalina, što se nepovoljno odrazuje na biljni svijet.

TEMPERATURA. Prema podacima bračkih meteoroloških stanica u Supetru (10 m nad morem) i Pražnicama (391 m nad morem), a na osnovu 20 godišnjih motrenja (opažanja) 1920—1940. srednje godišnje temperature iznose:

za Supetar 16,4°C
za Pražnice 13,8°C

Razlika u srednje godišnjim temperaturama je zbog razlike u visini i položaju meteoroloških stanica. Supetar se nalazi na moru, dok su Pražnice u unutrašnjosti otoka i na visini od oko 400 m.

Temperatura u Supetru rijetko padne ispod 0°C, a ako padne onda se obično kreće od —1°C do —2°C, međutim u Pražnicama nisu rijetke zime u kojima temperatura padne na —4°C do —5°C, a dosta često se javljaju i niže temperature.

Primjeri: Supetar u XII. mjesecu g. 1927. zabilježena je temp. —2,5°C, a u XII. mjes. g. 1939. — 3°C.

Pražnice: 8. II. 1932. i 19. I. 1935. zabilježena je temperaturu —8°C, a 31. XII. 1939. —7,4°C.

Broj studenih dana t. j. onih u kojima je temperatura pala ispod 0°C od 1921. do 1929. god. za Supetar iznosi 15, a za Pražnice 141 dan. Broj zimskih dana t. j. onih u kojima se temperatura zadržala čitav dan ispod 0°C, u istom vremenskom periodu, za Supetar iznosi 7 dana, a za Pražnice 37 dana. Na ova dva primjera se vidi očita razlika u temperaturama između primorskih i unutrašnjih predjela otoka Brača. Osim toga važne su još maksimalne i minimalne godišnje temperature:

Supetar:	max.	VII. mj:	26,1°C	godišnja amplituda 17,9°C
	min.	I. mj:	8,2°C	
Pražnice:	max.	VII. mj:	24,3°C	godišnja amplituda 19,4°C
	min.	I. mj:	4,9°C	

Najviše srednje mjesečne temperature zabilježene su u Supetru jula 1927. god. 28,2°C, a u Pražnicama augusta 1922. god. 29,2°C. Najniže srednje mjesečne temperature zabilježene su u Supetru januara 1924. i 1928. god. 6,6°C, a u Pražnicama januara 1935. god. 1,7°C.

PADALINE. Sa padalinama je obrnut slučaj. Unutrašnjost i viši predjeli Brača primaju veće količine padalina nego primorski predjeli. Ovdje dolazi do izražaja reljef otoka.

Prema podacima meteoroloških stanica od 1920. do 1940. srednja godišnja količina padalina iznosila je:

za Pražnice 1456 mm
za Supetar 864 mm

Količine padalina u pojedinim godinama jako variraju. U Supetru je god. 1924. palo 729 mm, a 1939. god. 1321 mm kiše, dok je u Pražnicama 1926. god. palo 1160 mm, a 1937. god. 1916 mm kiše. Broj kišnih dana u godini za Supetar iznosi prosječno 88, a za Pražnice 80 dana. Nekada zna da padne u jednom danu 100 do 150 mm kiše, tako je u Supetru 11. XI. 1932. god. palo130 mm kiše, a u Pražnicama 14. XI. 1925. god. palo je 147 mm kiše. Najveća mjesečna količina padalina zabilježena je u Supetru maja 1939. god. kada je palo 276 mm kiše, a u Pražnicama novembra god. 1935. kada je palo 409 mm kiše. Ima slučajeva da nekada kroz čitav mjesec ne padne ni jedna kap kiše, kao na pr. u julu 1922. i 1950. U Supetru je uljetnom tromjesečju (VI., VII., VIII.) g. 1927. palo samo 17 mm kiše (4+0+13), a u Pražnicama u istom tromjesečju 1950. god. palo je 27,2 mm kiše (0+0+27,2).

Ovakav raspored padalina prouzrokuje često ljetne suše i tada skoro potpuno prestaje vegetacioni period, a nastavlja se tek poslije prvih kiša, koje padnu koncem ljeta ili početkom jeseni. Jače suše su se osjetile kroz nekoliko poslijeratnih godina 1946., 1950. i 1952. god.

Za klimu je također važna i relativna vlaga u zraku. Iako meteorološke stanice na Braču ne mjere vlagu, ipak se na osnovu podataka o relativnoj vlazi za Split i Hvar može približno uzeti da je ona za stanice:

	Supetar	Pražnice
zimi	67,0%	68%
ljeti	62,5%	64%
srednja godišnja	65,5%	67%

VJETROVI vrše znatan utjecaj na klimu u našem primorju. Oni često znaju da budu vrlo jaki pa usitnjuju i raznose zemlju i time ogoličavaju i onako plitko i kamenito tlo. Snažnim udarcima lome drveće i grmlje, a naglim udaranjem na morsku površinu raspršuju morsku vodu, pa je u obliku sitne vodene prašine raznose na kopno i zato nastaje na biljkama štetna prevlaka od soli. Oni stvaraju na moru valove koji udaraju o obalu i razaraju je, da bi opet na drugim mjestima taložiti taj materijal.

Najvažniji vjetrovi na Braču su: Bura suh i i hladan sjevero-istočni vjetar. Ona je najjača oko Pučišća, to je tzv. »Vruljska bura«, koja se probija iz unutrašnjosti dalmatinskog kopna preko prevoja Vrulja između Mosora i Biokova;

zatim je dosta jaka na južnoj strani otoka oko Bola, jer se naglo spušta niz strme obronke prema Hvarskom kanalu. Puše u zimskoj polovini godine, ali nekada zna da zapuše i ljeti, ali tada obično kratko traje. Bura donosi vedro i hladno vrijeme. Jugo je topao i vlažan jugoistočni vjetar dolazili sa mora i donosi kišu. Puše obično u zimskoj polovini godine i na proljeće, rijetko ljeti. Zna da jako uzburka morsku površinu pa se mora da obustavi saobraćaj sa manjim lađama i brodovima. Osim ova dva najvažnija vjetra imamo još čitav sistem vjetrova. Za vrijeme ljeta pušu Burin i Maestral. Burin obično puše u ranim jutarnjim satima sa kopna na more, dok Maestral puše prije i poslije podne sa mora na kopno. On je obično sjeverozapadni vjetar. Ima tu prednost što umnogome ublažuje ljetnu žegu. Dalje imamo Tramontanu sjeverni vjetar, koji nekada zna biti dosta jak, Oštro jugo-zapadni vjetar, Levant istočni vjetar i Lebić (lebićada ili garbinada), vjetar sa zapada koji se obično javlja pred olujama, naročito u ljetnoj sezoni.

Brač, pošto se nalazi bliže dalmatinskom kopnu i pošto je prema kopnu otvoren, ima nešto oštriju klimu od ostalih srednje-dalmatinskih otoka, ali zato na njemu padne veća količina kiše nego na Hvaru, Visu i Korčuli. Osim toga u višim predjelima otoka Brača, za razliku od ostalih predjela, vlada izmjenjena sredozemna klima. Tamo znade zimi često da padne snijeg i da se zadrži po nekoliko dana pa čak i sedmica.

Klima je jedan od važnih faktora, koji utječe na biljni svijet, a stim i na razvoj poljoprivrede u nekom kraju, tako je i današnja poljoprivreda i biljni pokrov otoka Brača uvjetovan klimom.

HIDROGRAFIJA

Kako je Brač sastavljen uglavnom od gornjo-krednih vapnenaca (6/7 otoka) na njemu ne nalazimo nadzemnih tokova, jer skoro sva atmosferska voda ponire u dubinu. Izvore nalazimo jedino na konktaku flišnih naslaga sa vapnencima u okolini Bola. Zato Bol ima tokom čitave godine dobru izvorsku vodu. Povremeni izvori, potočići, vrulje i bočate javljaju se u vrhovima zaliva koji predstavljaju potopljena dolinska dna kao u Bobovišću, Supetru, Splitskoj, Postirima, Pučišćima i Sumartinu. Po B. Ž. Milojeviću ovo su izlivi podzemnih tokova, koji su ranije tekli po površini i stvorili doline. Ovo dokazuje da se zemljište Brača izdizalo, jer bez toga ne bi moglo doći do stvaranja dolina i poniranja nadzemnih tokova. U diluvijalnim naslagama oko Bola i Dola, te u dolomitnim stijenama

javljaju se za vrijeme kišnih perioda (u zimskoj polovini godine) povremeni tokovi.[7]) Potoci teku izvjesno vrijeme da opet presahnu čim prestanu kiše. Iako su dolomiti manje propusni od vapnenca u njima ne nalazimo jačih i stalnijih izvora zbog toga što su ovi antiklinalno uslojeni, pa voda između slojeva ponire u dubinu.

Iz izloženog se vidi da Brač oskudijeva vodom, pak zato se njegovo stanovništvo kroz stoljeća žrtvovalo da bi izgradilo rezervoare za vodu i tako osiguralo stanovitu količinu vode, naročito u sušnim godinama. U ovome je prednjačilo stanovništvo unutrašnjih naselja, jer je ovdje bilo razvijeno stočarstvo, a stoci se morala osigurati voda za vrijeme suša u ljetnoj sezoni, da ne pocrkne od žeđi. Tako je izgrađeno ili bolje reći izdubljeno u vapnencu oko 20 lokvi (velikih rezervoara za vodu) i preko 200 kostirni i korita (manjih bazena za vodu). Na ovim lokvama, kostirnama i koritima se napajala i danas se još uvijek napaja stoka. Lokve su razasute po cijelom otoku iz čega možemo zaključiti da je stočarstvo nekada bilo svuda razvijeno t. j. i tamo gdje danas nije zastupljeno (na pr. sjev.-zap. predjeli otoka). Osim lokvi, kostirni i korita svako mjesto ima izgrađene veće rezervoare za pitku vodu s vodovodom. U boljem položaju nalaze se unutrašnja naselja otoka, jer ova imaju izgrađen dovoljan kapacitet vodovoda, a i organizacija snabdijevanja vodom je dobro uređena. U ovome se naročito ističu mjesta Nerežišća i Dračevica. Danas imamo oko 40 vodovoda (bazena za pitku vodu), koji snabdijevaju bračka naselja pitkom vodom. Bol i Dragovoda imaju izvorsku vodu Prosječno svako drugo domaćinstvo na otoku posjeduje i po jednu gustirnu (manju čatrnju), a to znači da na Braču imamo 1.800 do 2.000 čatrnja. Osim u naseljima dosta čatrnja nalazimo i po bračkim poljima i vinogradima, na pr. selo Dračevica ima, osim dva velika vodovoda i jedne velike mjesne čatrnje gustirne, još 26 privatnih čatrnja u selu i oko 26 po obližnjim poljima i vinogradima, a selo ima samo 58 domaćinstava..

Problem snabdijevanja vodom u ljetnoj sezoni je još i danas vrlo aktuelan problem, naročito kod obalskih naselja, koja nemaju izgrađen dovoljan kapacitet vodovoda kao Sutivan, Supetar, Postira i Milna, zato u ova naselja za vrijeme ljeta moraju često vodonosci da dovoze vodu iz Splita. Poslije II. svjetskog rata najveća nestašica vode osjetila se je god. 1946. kada su čak i unutrašnja naselje otoka ostala bez vode:

TLO

Vrste tla na Braču uvjetovane su, kao i svugdje, petrografskim sastavom terena, klimom i biljnim pokrovom. Međutim baš na Braču petrografski sastav dolazi najviše do izražaja, više od svih ostalih elemenata. Na vapnencima t. j. u vrtačama kraškim uvalama i poljima nailazimo na *crljenicu* koja zaostaje kao neotopivi dio vapnenca. Uz nju nailazi se tu i tamo na tanje slojeve *humusa,* koji je nastao organogenim putem t. j. raspadanjem biljnog pokrivača. Njega je prije sigurno bilo više, dok su se još krčile šumske površine i pretvarale u obradivo zemljište. Na vapnenačko-dolomitnim terenima istočnog i zapadnog dijela otoka nalaze se uz crjenicu još *smeđa* i *pjeskovita tla,* koja su također uvjetovana petrografskim sastavom, a možda i klimatskim prilikama u prošlosti. Dna uvala vrtača i polja su pod kulturama (vinogradi, maslinjaci i oranice). Laporovita zona kod Bola također je pod kulturama (vinogradi). Raspadanjem lapora nastale su *gline,* koje pomiješane sa pijeskom i šljunkom stvaraju odličan teren za vinograde. Na južnoj strani otoka uz more na plazinama imamo vrlo dobre vinograde. Dolinska dna su također pod kulturama vinove loze, jer su prekrivena rastresitim materijalom, u kojem ima gline, crljenice i smeđe zemlje, pa su zato povoljna za obrađivanje. Nasuprot dolinama i kraškim ulegnućima stoje kršne strane, koje su danas ogoljele i pod rijetkim drvećem i grmljem. One su nekada bile pod kulturom vinove loze, a danas su t. zv. *Starine* koje služe za ispašu stoke.

BILJNI I ŽIVOTINJSKI SVIJET

Na biljni svijet otoka Brača utječu najviše tlo i klima. Ovdje su zastupljene sredozemne biljne zajednice koje mogu da izdrže velike ljetne suše. Od kulturnih biljaka zastupljene su arborescentne (drvolike) biljke kao: vinova loza, maslina i druge sredozemne voćke.

Znatan predstavnik biljnog svijeta je *Sredozemna makija,* koja predstavlja degradiranu šumsku zajednicu crnike (česmine). Ona se u najnižim predjelima otoka pojavljuje sa svim svojim članovima; međutim idući u visinu pojedini članovi otpadaju kao: mrta, smrča, planika, žuka (brnistra) i drugi, a ostaju samo oni otporniji kao što su: crnika (česmina), zelenika, smrič (borovica) i gluhač, tako da u višim predjelima otoka imamo biljni svijet nešto izmjenjen. Na mnogim mjestima utjecajem čovjeka (sječom) i ispašom (koze) makija se nalazi

u nazadovanju, pa su mnoge već prešle ili prelaze u *garig* i *kamenjare*, gdje su smričaci i bodljikavo grmlje. Na Braču nemamo dobro sačuvanih makija kao na Rabu, Mljetu i Korčuli. Većih šuma crnike (česmine) nalazimo od linije Bežmek-Dol na zapadu do linije Pučišća-Pražnjice na istoku i na zemljištu selačke Čobanije.

Osim makije i šuma crnike na Braču se javljaju šume *bijelog i crnog bora*. Šume crnog bora nalazimo u višim predjelima otoka i na osojnim stranama obronaka, dok se šume bijelog bora javljaju na jugo-zapadnim padinama otoka. Ove šume su autohtone (samonikle) za razliku od umjetno sađenih šuma bijelog bora u okolini Milne, Bobovišća, Dračevice, Sutivana, Supetra, Splitske, Postira, Pučišća, Sumartina i Selaca. U šumama crnog i bijelog bora nalazimo kao podrašće izvjesne elemente makije (crniku, zeleniku, smrič, gluhač i druge).

Listopadne vrste drveća rastu tu i tamo po čitavom otoku. Njihovi predstavnici su: jasen, grab, dub (hrast medunac), klen, drača, trn, smrdljika i drugi.

Danas na Braču ima oko 10.000 ha pod šumom, što iznosi više od 1/4 cjelokupne površine otoka. Osim šumskih površina veliki prostori su pod pašnjacima (preko 22.000 ha), koji su mjestimično obrasli grmljem i šikarjem. Ovdje obično nailazimo na grmove smriča, gluhača i kupine. Na ovim površinama raste također i razno mirišljivo i ljekovito bilje kao: kadulja, smilje, bušinac, vrijesak, mravinac, levanda i drugo.

Tek oko 1/6 površine otoka je pod kulturama. Gaje se uglavnom arborescentne kulture t. j. drvolike dugogodišnje biljke, koje su otporne na ljetne suše; tek tu i tamo imamo po nešto oranica, gdje se siju razne vrste žita (pšenica, ječam i raž). Najveće prostranstvo zauzimaju maslinjaci oko (3.500 ha), zatim dolaze vinogradi (1383 ha). Od ostalih arborescentnih kultura gaje se još višnje (maraske), smokve, bademi (bajame), trešnje i drugo sredozemno drveće.

Što se tiče *životinjskog svijeta* on je na Braču dosta slabo razvijen. Od divljih životinja zastupljene su samo kuna, zec i divlja mačka, zatim imamo ježa, razne vrste guštera i zmija među kojima se ističu od guštera: gušterica, tarantela i zelembać, a od zmija: bjelouška, poskok, riđovka i smuk. Od letećih životinja na Braču žive razne vrste ptica, kukaca i insekata. Kao domaće životinje gaje se ovce, koze, mazge, muli, konji i magarci; dosta je zastupljen i pas, manje svinje, a od peradi najviše se gaje kokoši.

Siromaštvo u životinjskom svijetu prouzrokovano je izoliranošću prostora (otok), zatim nedostatkom hrane, a i vode za vrijeme ljetnih suša.

Kako vidimo na Braču su i biljni i životinjski svijet uvjetovani ekološkim faktorima.[8])

Navedeni fizio-geografski elementi (prirodne osobine) su međusobno usko povezani. Geografski položaj uslovljuje klimu; geološko-petrografski sastav, reljef i klima utječu na hidrografiju, tlo, te biljni i životinjski svijet. Dakle, među fiziogeografskim elementima imamo jednu povezanost i uslovljenost. Oni su ujedno od bitnog značenja za privredu i život stanovništva otoka Brača.[9])

(Članak je dio rada, koji je primljen kao diplomska radnja iz geografije na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu).

LITERATURA I BILJEŠKE:

1) Margetić Marko: Geološko snimanje lista Omiš - Sv. Petar 1:75.000, u »Vjesniku hrv. Geološkog zavoda«, 1944. str. 15, 16.

2) Milojević Ž. Borivoje: Dinarsko primorje i ostrva, Beograd, 1955. str. 249.

3) Margetić Marko, ib. str. 17.

4) Margetić M., str. 17.

5) Milojević Ž. B. ib., str. 250-252.

6) Djelomično obrađeno po radnji Dr. A. Petračića: Šumski i dendrogeografski odnosi na Braču, u »Glasniku za šumske pokuse«, br. 8., Zagreb, 1942., str. 231-233.

7) Milojević B. Ž. ib., str. 252-252.

8) Opširniji prikaz biljnog svijeta na Braču nalazi se u »Glasniku za šumske pokuse« br. 8., Zagreb, 1942. u spomenutoj radnji dr. A. Petračića: »Šumski i dendrogeografski odnosi na Braču.

9) Pored citiranih radova služio sam se još i ovim radovima: Margetić M. »Bituminozne stijene Dalmacije« (»Geološki vjesnik«, sv. II-IV. Zagreb, 1948-50), Rubić I.: »Naši otoci na Jadranu« (Split, 1952.), Schubert R. »Geologija Dalmacije« (Zadar, 1909) i U. Girometta »Flora otoka Brača« (»Novo Doba«, uskrsni broj, Split, 1926); osim toga podacima meteoroloških stanica u Pražnicama i Supetru, te svojim zapažanjima na terenu.

Elektrifikacija otoka Brača i srednjodalmatinskih otoka

ING. PETAR i ING. NEBODAR JUTRONIĆ

HISTORIJAT O RAZVITKU ELEKTRIFIKACIJE

Pitanje elektrifikacije srednjodalmatinskih otoka, starijeg je datuma.

Godine 1938. osnovana je »Zadruga za elektrifikaciju otoka Brača i Hvara« (ZBH), sa ciljem elektrifikacije srednjodalmatinskih otoka povezivanjem pojedinih naselja vodovima visokog napona, te priključkom sistema tih vodova na energetski sistem Dalmacije podmorskim kabelom na Dugirat

Osnivanje zadruge nije došlo nenadano, već je to bio rezultat desetgodišnjeg pripremnog rada i propagande ideje elektrifikacije na široj osnovi.

ZBH je samo djelomično izvršila postavljeni zadatak, naime izgradila je na otoku Braču niz transformatorskih stanica, cca 25 km vodova 15 kV (15.000 Volti) i povezala na postojeću Dieselelektranu u Milni konsum od devet elektrificiranih naselja.

Tokom rada Uprava zadruge (ZBH) je došla do uvjerenja da vlastitim snagama i sredstvima ne će biti u stanju da postavljeni cilj sama sprovede u djelo, te je godine 1940. sklopila ugovor sa Banovinskim električnim poduzećima Hrvatske (BEP) uz podijeljene uloge i to na taj način, da će ZBH nastaviti sa započetom izgradnjom na otocima, dok BEP uzima na sebe obavezu izgradnje prenosnih uređaja tj. da naruči i položi podmorski kabel »Postira - Dugirat«, te da izvrši priključak kabela na strani kontinenata i na strani otoka.

BEP je stvar uzeo ozbiljno u ruke i samo je svjetski rat spriječio da podmorski kabel već u ljetu godine 1941. nije bio spušten u more. Priključak kabela na strani kontinenata imao je da uslijedi u rezerviranoj čeliji 15 kV tvornice karbida u Dugomratu.

Poslije oslobođenja srpnja 1945., sva električna poduzeća u Dalmaciji bila su uklopljena u novoformirano »Električno poduzeće Hrvatske« (ELPOH) u Zagrebu, podružnica Split.

ELPOH je izvršio na Braču niz radova: obnovu porušenih i oštećenih vodova 15 kV, pojačanje kapaciteta elektrane u Milni; izrađen je vod 15 kV Postira - Nerežišća u dužini 9 km; sagrađena je transformatorska stanica u Nerežišćima.

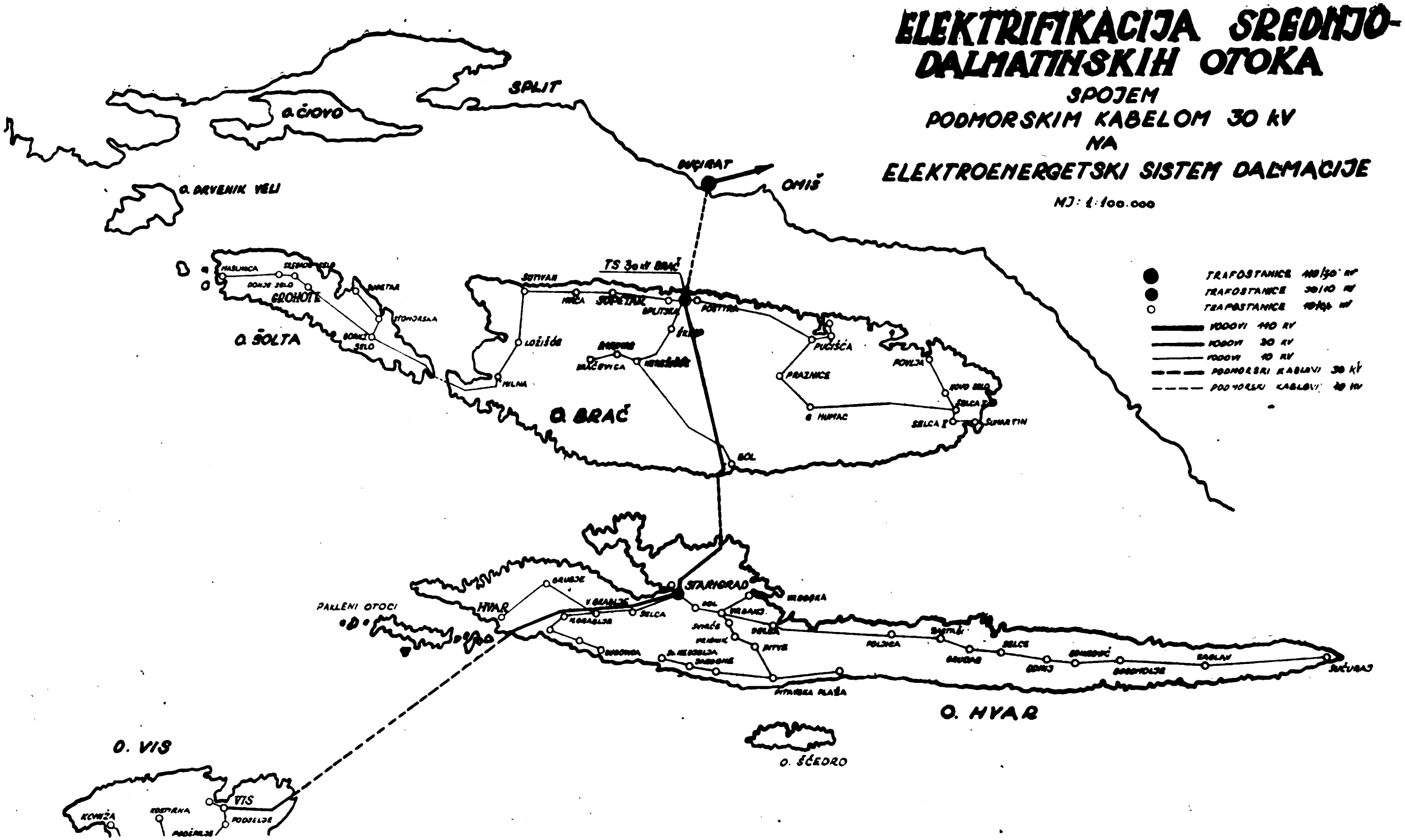
Odvajanjem manjih električnih postrojenja od sistema ELPOH-a, godine 1946. formirano je na otoku Braču Kotarsko električno poduzeće »ISKRA« u Supetru.

Poduzeće »ISKRA«, kao i sva druga slična samostalna poduzeća u Dalmaciji, proživljava tešku krizu. U potkrijepu ove tvrdnje dovoljno je naglasiti, da cijena koštanja električne energije iznaša na otoku Braču u 1954. dinara 69 kWh, a da je prodajna cijena oko Din 45.—, dok se razlika pokriva dotacijom Kotarskog narodnog odbora, odnosno države. Posljedica toga je, da uzdržavanje postrojenja ne može da podnese kritiku.

Mimo ovog poduzeća, u međuvremenu izgrađene su na Braču tri nove industrijske elektrane i to u Pučišćima (industrija kamena), u Postirama (tvornica sardina) i u Sumartinu (brodogradnja). Osim toga došlo je do proširenja Dieselelektrane u Bolu radi podizanja velikih turističkih objekata.

Investicije za nove elektrane i proširenja postojećih, nažalost, nije bilo moguće spriječiti, jer su potrebe bile jače i neodložne, a radovi oko planske elektrifikacije na široj osnovi, nisu išle u korak sa potražnjom konsuma.

Uviđajući ovakovo nemoguće stanje, a da bi se izbjegle i daljnje neracijonalne investicije u izgradnji malih nerentabilnih elektrana na pogon nafte, koja je pretežno uvozni materijal, došlo se je do zaključka, da samo solidna organizacija može da postavi elektrifikaciju otoka na zdravu i savremenu osnovu. U tu svrhu na inicijatvu Kotarskog narodnog odbora u Supetru, koncem god. 1952., osnovan je »Kotarski odbor za elektrifikaciju otoka Brača«, sa ciljem izgradnje prve etape elektrifikacije srednjodalmatinskih otoka, naime povezivanjem otoka Brača na energetski sistem Dalmacije, polaganjem podmorskog kabela Dugirat - Postira.

ELEKTRIFIKACIJA SREDNJO-DALMATINSKIH OTOKA
SPOJEM
PODMORSKIM KABELOM 30 kV
NA
ELEKTROENERGETSKI SISTEM DALMACIJE
MJ: 1:100.000
TRAFOSTANICE 110/30 kV
TRAFOSTANICE 30/10 kV
TRAFOSTANICE 10/0,4 kV
VODOVI 110 kV
VODOVI 30 kV
VODOVI 10 kV
PODMORSKI KABLOVI 30 kV
PODMORSKI KABLOVI 10 kV
SPLIT
O. ČIOVO
O. DRVENIK VELI
DUGIRAT
OMIŠ
O. ŠOLTA
GROHOTE
TS 30 kV BRAČ
SUTIVAN
SUPETAR
POSTIRA
LOŽIŠĆE
MILNA
PUČIŠĆA
PRAZNICE
POVLJA
SELCA
SUMARTIN
BOL
O. BRAČ
STARIGRAD
HVAR
PAKLENI OTOCI
O. HVAR
O. ŠĆEDRO
O. VIS
VIS
SUĆURAJ

U vezi toga izrađen je elaborat u formi brošure pod naslovom »Elektrifikacija srednjodalmatinskih otoka«, u prosincu 1952. god.

U elaboratu iscrpno je iznesena energetska situacija na našim otocima, a naročito otoka Brača, za koji otok je posebno iznesena ekonomska problematika i analiza, te mogućnost ekonomskog preporoda na otoku u vezi nabavke relativno jeftinije električne energije, sa konačnim ciljem podizanja standarda života stanovništva.

—o—

Kotarski odbor za elektrifikaciju Brača, na čelu sa pretsjednikom Odbora, drugom Ivanom Marinkovićem odmah u početku svog rada našao se po prilici u istoj situaciji kao i Uprava Zadruge za elektrifikaciju (ZBH) u godini 1940, i došao je do uvjerenja, da samo podjela zadataka može da dovede do punog ostvarenja i to po slijedećim principima:

1.) Elektrifikacija srednjodalmatinskih otoka (Brača, Hvara, Šolte, eventualno i Visa) ima da se ostvari u etapama.

2.) Prva etapa izgradnje odnosi se samo na otok Brač, pošto to diktira geografski smještaj otoka, preko kojeg može da se izvrši prenos električne energije sa kontinenta za ostale otoke.

3.) Zadatak Odbora za elektrifikaciju Brača u svoj direktni djelokrug rada uzima:

a) izgradnju visokonaponskih vodova za uzajamno povezivanje neelektrificiranih naselja na otoku;

b) izgradnju odgovarajućih transformatorskih stanica;

c) izgradnju novih mjesnih mreža u pojedinim naseljima;

d) pojačanje postojećih kapaciteta transformatorskih stastanica i mjesnih mreža u već elektrificiranim naseljima.

4.) Zadatak naših iseljenika u inozemstvu je, da pruže dio novčanih sredstava u devizama za nabavku, prevoz i polaganje kabela.

5.) Zadatak Elektroprivrede Hrvatske bio bi izgradnja prihvatnih uređaja i to:

a) montaža transformatora 110/30 kV i kompletiranje čelija 30 kV u Dugomratu za priključak kabela i eventualno za smještaj mjernog uređaja za registraciju isporučene električne energije;

b) izgradnja transformatorske stanice »Brač« 30/10 Kv, u uvali Prvja kod Postira za transformaciju od 30 kV na prenosni napon otoka, kao i za daljnji priključak 30 kV, u drugoj etapi, za priključak otoka Hvara ;

c) da pruži dio novčanih sredstava kao doprinos za nabavku podmorskog kabela.

—o—

Za dobivanje pomoći iseljenika u inozemstvu, Kotarski odbor je uz spomenuti elaborat (brošuru) u ožujku prošle godine uputio svojim iseljenicima posebni štampani apel na hrvatskom, engleskom i španjolskom jeziku za sakupljanje dobrovoljnih doprinosa za nabavku podmorskog kabela. Akcija sakupljanja doprinosa kod naših iseljenika u Americi je u toku.

Kotarski odbor za elektrifikaciju Brača zatražio je ponude od svih većih svjetskih firma za isporuku podmorskog kabela.

Na temelju dobivenih ponuda, firma Siemens - Schuckert Werke u Erlangenu u Zapadnoj Njemačkoj bila je najpovoljnija. Na temelju toga — posredstvom Elektroopskrbe u Zagrebu — izvršena je narudžba podmorskog kabela uz cijenu od cca 315.000DM. U toj cijeni zahvaćeno je slijedeće:

1.) 7.600 metr. podmorskog kabela tipa »NHKRAA« za 30 kV, presjeka 3 × 50 mm² Cu (u jednom komadu).

2.) 1.000 metr. podzemnog kabela tipa »NHKBA« za 30 kV, presjeka 3×50 mm² Cu (za priključak podmorskog kabela na odnosne trafostanice: »Dugirat« i »Brač«).

3.) 2 komada podzemnih spojka za spoj podmorskog sa podzemnim kabelom (pozicija 1.) i 2.).

4.) 2 komada završnih kablovskih glava 30 kV.

U gore navedenoj cijeni uključeni su troškovi podvoza kabela fco Split, uključivo osiguranje pri transportu, kao i pozajmica specijalnog stroja za polaganje podmorskog kabela.

Stvarni naručioci podmorskog kabela jesu kolektivno slijedeća bračka privredna poduzeća:

a) Kotarsko električno poduzeće »ISKRA« u Supetru,

b) Kotarski savez poljoprivrednih zadruga u Supetru,

c) Industrija sardina u Postirama,

d) Industrija Jadranskog kamena.

Gore navedena poduzeća sklopila su pravovaljani ugovor sa Elektroopskrbom, (poduzeće za nabavke elektroprivrede NRH u Zagrebu), dok je Elektroopskrba sa svoje strane a na temelju spomenutog ugovora sa privrednim poduzećima otoka Brača, sklopila ugovor sa Siemens - Schuckert Werke.

PRIVREDNI PROBLEMI OTOKA BRAČA

Otok Brač je najveći naš otok. Sam za sebe ujedno predstavlja solidnu energetsku bazu, s obzirom na razvijenu industriju kamena i industriju konzerviranja ribe; za te industrije postoje svi preduvjeti za praktički neograničeni razvoj i dalje, s obzirom na niz već postojećih elektrificiranih naselja, koja su među sobom djelomično povezana u jedan visokonaponski sistem.

Druge industrije manjeg značaja, danas neelektrificirane, mehanizacija preša za masline i grožđe, šira upotreba električne energije u domaćinstvima za kuhanje i ogrijev, te pojačanje kapaciteta već postojećih elektrificiranih industrijskih objekata, pruža široko polje za daljnje korištenje električne energije i proširenje postojeće energetske baze.

Na otoku Braču postoji 8 elektrana i 32 samostalna Dieselmotora za direktni pogon kompresora, preša, mlinova, drobilica i t. d. Dakle, ukupno je na otoku Braču u pogonu 40 Dieselmotora na naftu, a ipak se osjeća opća nestašica energije.

Korištenjem hidroenergije, zamjenom za naftu kao pogonskog sredstva, nastupaju takve uštede, da su one kadre omogućiti amortizaciju novih investicija u par godina.

Uzme li se, dalje u obzir, da je nafta uvozni artikal, jasno proizlazi, od kolike je koristi za državnu privredu, ako se jedanput zauvijek riješimo tog skupoga, a sada i nepotrebnog tereta.

Naše geslo mora biti: »Pomoću vode koju nam pružaju naše dalmatinske rijeke, preradimo naš brački kamen!«

Cijena za potrošak električne energije na otoku Braču za široku potrošnju iznosi oko Din 45.— (prvi kWh á Din 100.—, a daljnji potrošak á Din 30/kWh). Međutim, cijena, koja bi se ispoljila pri nabavci električne energije »en gros« iz energetskog sistema Dalmacije, iznosi oko Din 4.50 kWh fco. Dugirat.

Uzevši u obzir maximalno 10% gubitaka na prijenosu i transformaciji, ta cijena bi de facto iznosila cca Din 5.—/kWh. Standardne cijene za potrošnju u domaćinstvima fco potrošač, iznosile bi u prvom bloku Din 10.—/kWh, a u drugom bloku

Din 3.50/kWh, dok za obrt i malu industriju kreću se oko Din 15.—/kWh. To su važeće cijene u energetskom sistemu Dalmacije u godini 1954.

Najvažnija industrija na našem otoku neosporno je industrija kamena. Odličan kvalitet bračkog kamena poznat je u cijeloj našoj zemlji i izvan naših granica.

Od važnijih objekata, izgrađenih izvan granice naše države spomenut ćemo samo parlament u Beču i parlament u Budimpešti, vijećnicu u Hamburgu, austrijske konulate u Carigradu i Buenos Airesu i t. d.

U našoj zemlji podignuti su u svim većim gradovima najreprezentativnije zgrade upravo iz bračkog kamena.

Interijeri mnogih javnih zgrada, ministarstava, crkava, poslanstava, konzulata i t. d., obloženi su pločama od bračkog kamena (mramorina).

Jedna od najznačajnijih historijskih građevina, koja dokazuje vrijednost i trajnost bračkog kamena, jest Dioklecijanova palača u Splitu; u njenom sklopu, osim perimetralnih zidova, i sada postoje sačuvani objekti, kao mauzolej cara Dioklecijana, Peristil i Jupiterov hram. Ovaj historijski dokument i danas privlači pažnju i divljenje turista i naučenjaka svjetskog glasa.

Druga po redu domaća industrija jest prerada plave ribe (sardele, skuše, palamide i t. d.).

Postojeća industrija plave ribe ne može da pravilno preradi ni polovinu ulova, od čega nastaju goleme štete, jer slana riba primitivne izrade (posoljena u barilima) ima sve manju prođu, a cijena ovog polufabrikata mnogo je ispod cijene prerađene, konzervirane ribe u kutijama s uljem. Uz svaku od postojećih tvornica ove vrste na otoku Braču, postoji i odnosna elektrana na pogon Dieselmotora, ali sve jača potražnja za konačnim proizvodima traži i sve veću potrošnju električne energije, odnosno pojačanje instaliranog učina elektrane.

Jači razvoj industrije turizma, posebno hotelske industrije u svim našim primorskim mjestima koči pomanjkanje električne energije. Pojačana industrija turizma i eventualna rekonstrukcija ruševnih kuća, odnosno proširenje postojećih naselja daljnjom izgradnjom, predstavljalo bi jakog potrošača električne energije. Velike su koristi, koje proistječu iz ove nove industrije, u prvom redu za državnu privredu, a izravno ili neizravno i za cjelokupno stanovništvo otoka.

Od ostalih industrija spomenuti je brodogradnju i industriju eteričnih ulja.

Poljoprivreda, od unatrag 40 godina nažalost stalno opada, tako da današnja situacija u pogledu glavnih kultura (maslina i loza) predstavljaju tek 20% od stanja u početku ovog vijeka. Mogućnost primjene suvremenih agrotehničkih mjera upotrebom mehanizacije u poljoprivredi, odnosno navodnjavanja, zbog specifičnih prilika na otoku, praktički ne dolazi u obzir.

I ako, zbog specifičnih prilika na našim otocima, ne može direktno da se koristi električna energija u poljoprivredi, električna energija će ipak doći do punog izražaja kod prerade poljoprivrednih proizvoda, naime, mehanizacijom sada većinom primitivnih preša za masline i grožđe i prijelazom od ručnog pogona na električni pogon, omogućiti će se veća eksploatacija ovih poljoprivrednih sirovina.

Mehanizacijom preša, svako poljoprivredno domaćinstvo moći će da izvuče najmanje 10% više ulja i vina, nego dosad. To će biti znatan profit.

— o —

Od kolike će vrijednosti biti korištenje električne energije danju i noću, naročito za kuhanje, glačanje, grijanje, s obzirom na vrlo povoljne cijene električne energije (drugi blok), teško je već danas predvidjeti, ali je sigurno, da će blagotvorno utjecati na uzrast mladih šuma i očuvanje maslinovih stabala, koja u današnjoj situaciji svršavaju na ognjišta.

Na drugoj strani, očuvanje šuma imat će tu neminovnu posljedicu, da će više zelenila na otoku u daljnjoj perspektivi dovesti do intenzivnijih oborina (kiše), naročito ljeti. Time će se postići veći prinos glavnih poljoprivrednih kultura našeg otoka, dapače će omogućiti i gajenje novih poljoprivrednih kultura.

Opća energetska situacija na otoku Braču potpuno je sazrela, te se već pristupilo riješavanju problema: planske i racionalne elektrifikacije na novoj širој osnovi, to jest povezivanjem sistema visokonaponskih vodova na Braču s elektroenergetskim sistemom Dalmacije, svrhom korištenja hidroenergetskih izvora velikih elektrana na rijekama Krki, Cetini i Neretvi.

Kako će ove nove prilike djelovati na državnu privredu, na prosperitet otoka i na podizanje standarda života svakog stanovnika, pokazati će neposredna budućnost.

DANAŠNJE STANJE ELEKTRIFIKACIJE I RADOVI U TOKU

Elektrificirana mjesta na otoku Braču jesu: Milna, Bobovišća — Bobovišća na moru, Ložišća, Sutivan, Mirca, Supetar, Splitska, Postira, Dol, Škrip, Nerežišća, Bol, Pučišća, Selca i Sumartin.

Neelektrificirana mjesta jesu: Povlja, Novo selo, Pražnice, Humac Gornji, Humac Donji, Dračevica i Murvica.

Potrebno je naglasiti,da električne centrale za potrebe široke potrošnje isključivo rade samo od sumraka do 23 sata. Korištenje centrala je samo u svrhe rasvjete.

Novi kapitalni objekti za plansku elektrifikaciju što se tiče izgradnje jesu slijedeći: Transformatorska stanica u Dugomratu 110/30 kV je konačnoj fazi izgradnje. U posebnoj čeliji ove stanice rezerviran je izlaz za podmorski kabel 30 kV za otok Brač. Izgradnja ove transformatorske stanice vrši se na temelju investicija državnog budžeta.

Transformatorska stanica u uvali »Prvja« kod Postira 30/10 kV je u izgradnji. U ovoj stanici završava se podmorski kabel iz Dugograta pogonskog napona 30 kV, gdje se električna energija transformira na napon 10 kV, za raspodjelu energije u tri pravca i to: u pravcu zapada uz obalu prema Milni; u pravcu juga prema Bolu; u pravcu istoka prema Selcima. Za transformatorsku stanicu izrađeni su detaljni projekti koji su i odobreni od Revizione komisije u Zagrebu.

Zgrada transformatorske stanice je oblika slova »T« čije pročelje zahvaća postrojenja 30 kV, a ostali dio zahvaća postrojenje 10 kV. Kubatura stanice iznosi cca 940 m^3. Kapacitet stanice je: 2x2,5 MVA (ukupno 5000 kilovoltampera).

Transformatorska stanica »Brač« smještena je zapadno od Postira nad uvalom Prvja, neposredno povrh ceste Postira—Splitska, na nadmorskoj visini od 34 mtr. Smještaj ove stanice diktiran je potrebom pravilnog raspleta vodova visokog napona, pošto je to čvorna tačka visokonaponskih vodova: zapad — istok — jug.

Zgrada stanice bit će sva iz bijelog bračkog kamena. Pročelje zgrade okrenuto je prema moru na sjevernoj strani, gdje bivaju ispred pročelja smješteni transformatori tipe za vanjsku montažu, što je vrlo povoljni slučaj radi boljeg hlađenja transformatora. Oko transformatorske stanice predviđen je veći ograđeni prostor, koji će biti zazelenjen i do kojeg vodi posebna prilazna cesta, kao odvojak glavne ceste. Prilazna cesta istovremeno poslužiti će za prenos teških komada uređaja kao na pr.

transformatora, zaštitnih sklopka i t. d. Pri ulazu u ograđeni prostor nalazi se posebna kuća za pogonsko osoblje stanice, za smještaj priručnog skladišta materijala, alata i aparature, te pomoćne radionice. Stanica koja se nalazi u blagoj kotlini, a koju formiraju laganim prijelazom pošumljeni brežuljci, vidno će se isticati naročito pogledom sa strane mora, kao simbol napretka i kulture.

Krediti za izgradnju ove stanice traženi su u 1954. godini od državnog budžeta, ali nisu bili odobreni, tako da radovi ne napreduju u onom obimu, kako bi to bilo poželjno, pošto su silom prilika investicije pale na teret Kotarskog narodnog odbora u Supetru.

Daljnji glavni objekt postrojenja planske elektrifikacije je pomorski kabel. Kabel je naručen kod poznate svjetske firme Siemens-Schuckert Werke u Erlangen-u u Zapadnoj Njemačkoj. Rok isporuke podmorskog kabela je koncem prosinca ove godine. Isplate vrše se do sada po planu sa strane bračkih privrednih poduzeća. Preuzimanje kabela u tvornici firme Siemens u Berlinu, izvršiti će posebna komisija dne 1. ili 2. prosinca t. g. delegirana po Odboru za elektrifikaciju. Međutim, za konačnu isplatu kabela prestoje još daljnje kvote za koje vjerujemo, da će bitni doprinos dati naši iseljenici.

Ukrcaj kabela u jednom komadu bit će izvršen dne 4. prosinca t. g. u specijalni šlep u Berlinu i odvezen vodnim kanalom do luke Hamburg, gdje će biti prekrcan u tramper duge plovidbe i smješten u utrobu broda. Tramper sa kabelom, po planu, stiže u Split koncem mjeseca prosinca, gdje će biti u samoj luci ponovno prekrcan u utrobu broda JRM za konačno polaganje u more. Brod ratne mornarice prethodno je bio pregledan sa strane stručnjaka firme Siemens i pronađen podesan za ovakove svrhe.

Podaci podmorskog kabela:

Tipa kabela: NHKRAA

Presjek bakrenih vodiča: 3x50 mm^2.

Dužina kabela: 7.600 metara.

Pogonski napon kabela: 30 kV (30.000 Volti).

Težina kabela: 18.000 kg/km.

Ukupna težina: 136.800 kg netto.

Opterećenje podmorskog kabela u sklopu podzemnog kabela pri normalnom korištenju dnevnog diagrama je 160 Ampera.

Mogućnost prenosa električne snage pri cos fi 0,85 je cca 7 MW (Megavata) odnosno 7000 kW (kilovata).

① Mehrdrähtiger Cu-Rundleiter
19 Drähte x 1,83 mm Ø

② Papierisolierung, ca. 7,5 mm dick

H-Metallisierung

Papierbeilauf

1 Lg. Textilband mit eingewebten Al-Drähten

N H K R A A

③ Bleimantel, ca. 2,9 mm dick

④ Innenpolster, best. aus Papier und Jute in Comp.

⑤ Geschlossene verzkt. Rundstahldraht-bewehrung, ca. 5,0 mm Ø

⑥ Äußere doppelte Jute-asphaltierung

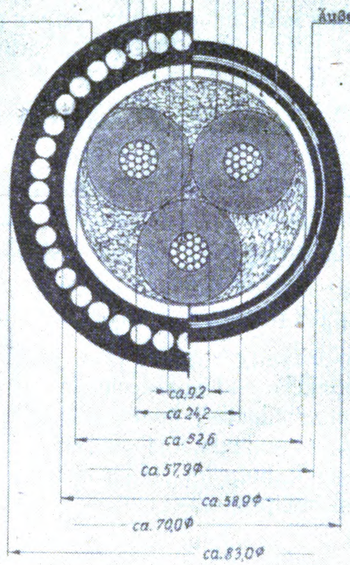
N H K B A

Bleimantel, ca. 2,4 mm dick

Innenpolster, best. aus Bit.-Kreppapier in Comp.

Bewehrung: 2 Lg. Stahlband 1,0 mm dick

Äußere Juteasphaltierung

Gewicht:
ca. 18 t/1000 m

Gewicht:
ca. 12 t/1000 m

Freimaßtoleranzen	Änderungen		
	Tag	Name	
Bearb.	9.1.54	[illegible]	
gepr.			
Norm-gepr.			

N H K R A A
N H K B A 3 x 50 rm für 30 kV
Type

Maßstab 1:1

SIEMENS-SCHUCKERTWERKE
AKTIENGESELLSCHAFT
Kabelwerk/FKB

4 KT 01 - 723

Ersatz für: ersetzt durch:

41

SSW 79077

SSW 604 Zeichnungsvordruck 30000 11.52 0285

Kapacitet prenosa električne energije pri:

2000 sati godišnjeg korištenja je: 14 milijuna kWh (Kilovatsati)
3000 sati godišnjeg korištenja je: 21 milijun kWh (Kilovatsati)
4000 sati godišnjeg korištenja je: 28 milijuna kWh (Kilovatsati)
5000 sati godišnjeg korištenja je: 35 milijuna kWh (Kilovatsati)

Maksimalno korišćenje prenosa električne energije godišnje je cca 55,000.000 kWh.

Pojedina slova tipe (»NHKRAA«) označavaju bitne karakteristike kabela:

NK — Normalni armirani kabel s olovnim plaštem.

H — Höchstädter, označava izumitelja ovakove vrsti kabela, i vrst kabela sa metaliziranim plaštem.

R — Runddrahtbewehrung (zaštita okruglim žicama).

AA — Asfaltiran dvaput.

Tumačenje obzirom na priloženi nacrt presjeka kabela. Brojevi na nacrtu (1—6) označavaju pojedine sastavne dijelove kabela kako slijedi:

ad 1 — višežilni bakreni vodič, 19 žica x 1,83 m/m ⌀;
ad 2 — izolacija faze, debela cca 7,5 m/m;
ad 3 — olovni plašt, debljine cca 2,9 m/m;
ad 4 — unutrašnji jastuk, papir i juta, compound;
ad 5 — mehanička zaštita od pocinčanih okruglih čelinih žica, ⌀ = 5 m/m;
ad 6 — vanjska zaštita, dvaput asfaltirana juta.

Primjedba obzirom na nacrt presijeka kabela: Lijeva strana prijesjeka predstavlja podmorski kabel; desna strana prijesjeka predstavlja podzemni kabel. Iz nacrta je vidno, da je unutrašnji dio podmorskog i podzemnog kabela identičan, dok vanjski oklop podmorskog kabela je jače zaštićen koliko u mehaničkom toliko i u kemijskom pogledu.

DALJNJA SURADNJA I POMOĆ NAŠIH ISELJENIKA IZ INOZEMSTVA

Isporukom podmorskog kabela i polaganje podmorskog kabela ne završavaju se radovi elektrifikacije u punom obimu, već ostaje još mnogo zadataka da se izvrši. Naša privredna poduzeća na otoku, koja su doprinijela isplati prve i najveće novčane svote u buduće će doprinašati sa daljnjim isplatama za nabavljeni

podmorski kabel, ali to za naša poduzeća predstavlja ogromne žrtve. Kotarski narodni odbor, koji je također pozvan da doprinese u ovom smjeru, obzirom da nisu dobiveni krediti za izgradnju glavne transformatorske stanice kod Postira, prisiljen je da snosi teret za izgradnju te stanice. Na drugoj strani Električno poduzeće »Iskra« u Supetru treba da oživotvori elektrifikaciju neelektrificiranih naselja i da izgradi vodove visokog napona za međusobno povezivanje, kao i da pojača uređaje u već elektrificiranim mjestima.

Prema tome, je pravo i dužnost naših iseljenika, da ove žrtve ublaže svojim doprinosom, kako bi olakšali snašanje ovih velikih tereta, koje doprinaša narod otoka Brača bilo direktno ili indirektno preko svojih privrednih poduzeća.

Narod otoka Brača, na čelu sa svojim odborom za elektrifikaciju vjerovao je, da će se naši iseljenici jednodušno odazvati njihovom apelu za doprinos u vezi ostvarenja planske i racionalne elektrifikacije svoga otoka.

Međutim, može se reći, da se je priličan broj odazvao i to uglavnom manje imućnih. Ne gubimo vjeru, da će i svi ostali, koji se do sada nisu odazvali svojim doprinosom, da će svoju patriotsku dužnost izvršiti u granicama svojih mogućnosti.

Brza pomoć je dvostruka pomoć!

Ostvarenje postavljenog cilja vrijedan je i velikih žrtava, jer će predstavljati prekretnicu i ekonomski preporod našeg sela, a novim pokoljenjima pružiti mogućnosti za bolje uslove života na našem otoku.

Studeni 1954.

Bračko kamenarstvo u toku vremena

PETAR DIDOLIĆ

Specifičnost otoka Brača je upravo kamenarstvo, a pogotovo otkad je poljoprivreda u opadanju.

Iz svojih bogatih naslaga bijelih vapnenaca Brač proizvodi na daleko poznati i traženi bački kamen, za građevne i industrijske svrhe. To je bračko »bijelo zlato«.

Tragovi primitivnog kamenarstva na Braču sežu u daleko neolitsko ili mlađe kameno doba. Uz njih se vežu ostaci nadgrobnih gomila najstarijih stanovnika otoka, te ostaci utvrda i mirina iz kasnijeg prelaznog ilirsko-grčkog doba. Kamenarstvo u pravom smislu riječi na Braču su uveli Rimljani, koji su nešto prije n. e. došli na otok, te između Splitske i Škripa otvorili svoje erarske kamenolome (Plate, Stražišće i Rasohe), najprije za izgradnju tvrđavice Scirpea (Škrip), a zatim Dioklecijanovu palaču u Splitu. Da li su Rimljani osim tih kamenoloma imali i drugih na Braču, nije utvrđeno, iako su još do danas neki od starih napuštenih kamenoloma sačuvali naziv »cava romana«, i izgleda u njima ima tragova rimske tehnike lomljenja kamena.

Na temeljima kamenarstva, koje su na otoku postavili rimski majstori, odvio se postepeno preobražaj jednog dijela doseljenih prvobitnih zemljoradnika u buduće kamenare, koje je izgradnja naselja navela, da se prihvate klesanja kamena.

Izgradnja naselja geneza je bračkog kamenarstva.

Brač u prošlosti nije imao naročitih povjesnih događaja, osim manje važnih, koji se u glavnom dadu svesti na tri vala useljavanja: prvi u VII. v. su bili bjegunci iz Salonae i Epetiuma (Solina i Stobreća), zatim u XIII. v. bogomilski bjegunci iz Bosne, i oni pred Tatarima iz Splita i okolice, i treći u XV.—XVIII. v. bosansko-hercegovačke, pa poljičke izbjeglice pred Turcima. Svi ti brojni doseljenici morali su graditi nastambe. Zbog stalne pogibelji od gusarskih napada, oni su se sklanjali u unutrašnjost

otoka, gdje su se do polovine XV. v. nalazila sva bračka naselja. Tek kad su bili uništeni posljednji gusari, i zavladala potpuna sigurnost na moru, počelo je raseljavanje i napuštanje starih naselja u unutrašnjosti otoka i gradnja novih na moru. Povijest Brača je pretežno — kako kaže Vl. Nazor — »u sitnim svagdašnjim događajima, u kojima se krije mnogo rada i naprezanja« oko naseljavanja i razvitka naselja, odnosno oko vjekovne izgradnje dvadesetak, što većih, što manjih naselja i desetak zaselaka, iz lokalnog građevnog materijala, počevši od prvih potleušica od kamena, građenih »u mrtvo« (bez maltera), do kasnijih uglednih zidanih zgrada.

U ovom razdoblju izgradnje naselja nikla su prva pokoljenja bračkih kamenara. O njima se nisu sačuvali nikakvi podaci, ali svi su izgledi, da njihov rad nije bio naročitog kvaliteta, sudeći osobito po brojnim, uzduž čitavog otoka sačuvanim crkvicama iz tih vremena (XI.—XV. v.), građenim debelo ožbukanom »grezarijom« i prostom klesarijom »na tajentu«.

U mračnoj zbrci srednjega vijeka gube se ili brkaju svi podaci o bračkom kamenarstvu. Prvi poznati brački kamenar iz XII. v. majstor Radonja »povaljskog praga« i nešto kasniji majstor Radovan trogirskog portala, često se istovjetuju. Pogotovo se nezna ništa potanje, kada je bračko kamenarstvo proširilo svoj djelokrug i na dalmatinsko kopno, ali znajući za ondašnja burna zbivanja na kopnu, a gusarstvo na moru, posve je vjerovatno, da je kroz vijekove jedini izvoznik bračkog kamena bio i ostao samo car Dioklecijan.

Tek kad se razvilo renesansno graditeljstvo uz dalmatinsku obalu (XIV.—XVI. v.) bračkı se kamen tu neosporno pojavljuje, iako su o tom samo općeniti i neodređeni podaci. U Statutu bračkom iz 1305. g. još nema nikakvog spomena o kamenarstvu, već stopro knjiga I. Reformacija, za koju se misli da je iz 1415—1420. g. sadrži dvije odredbe, kojima se u poglavlju 59. maksimira kamenarska nadnica na 14 solida (-nec lapicida sit ausus accipere ultra solidos quatuordecim quolibet die), a u poglavlju 63. se udara na izvoz kamena taksa u visini tridesetine vrijednosti (quod de lapidibus extractis solvatur tricesimum — XXX). Iz prednje odredbe dade se zaključiti, da uspon bračkog kamenarstva datira nešto prije od mletačkog vremena, i da su već onda kamen izvozili otočni i strani izvoznici, naročito potonji (-et maxime forenses extrahunt). Iz postojećih daljnjih isprava o ondašnjim graditeljima umjetnicima Alešiju, Nikoli Firentincu i Jurju Dalmatincu, zna se, da je u XV. v. na Braču bilo razvijeno kamenarstvo, da su brački klesari išli na rad na otok

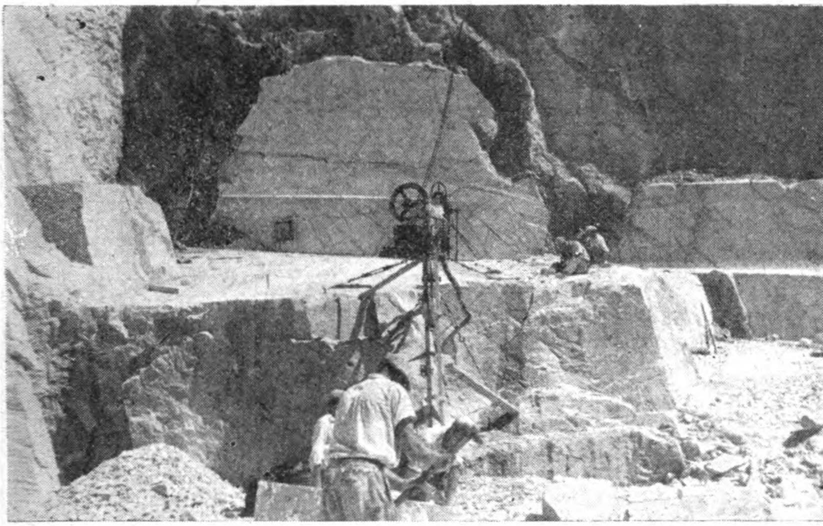
Rab, da se za pomenute graditelje na Braču vadio i izrađivao kamen, i da su oni raspolagali s nekim kamenolomima na Braču, ali sve bez ikakve oznake mjesta (-una vasta petrara alla Brazza, — dar le piere alla Brazza, — unius petrariae positae in insula Brachiae). U jedinoj ispravi iz 1455. g. naveden je današnji pučiški kamenolom »Veselje« (-in terreno posito in Vesela quod laborare possit unam petrariam), pa iz toga i drugih indicija jasno je, da je začetak bračke industrije kamena bio u Pučišćima. Pučiška predaja spominje i drugi napušteni kamenolom »Tesišće«, kao i svoje kamenarstvo od pamtivijeka.

Veza sa spomenutim graditeljima sa kopna i sa njihovim majstorima, tvorcima dalmatinskih renesansnih vrednota, bez dvojbe je bila od presudnog značenja, da su se dotad primitivni bračkí kamenari počeli razvijati do kamenarskih majstora. Od tada ima na Braču vrijednijih radova, i spominje se nekoliko boljih bračkih kamenara (lapicida): Marin Cvitanović, Alešijev učenik, Petar Grubišić, Nikola Gospodnetić, Trifun Bokanić, graditelj zvonika trogirske katedrale, Ivan Puljizić papinski arhitekt i osobito Nikola Radojković i Nikola Lazanić, koji su radili u Rimu kao kipari.

Doba punog razvitka i procvata bračkog kamenarstva, te velikog i stalnog izvoza bračkog kamena ide od početka XIX. v. Od tada datira današnja bračka kamenarska industrija, koja se usredotočila u tri glavna kamenarska centra: Selca, Pučišća i Splitska. Ostala mjesta na Braču (Sutivan, Bobovišća, Nerežišća i Povlja), gdje također ima nešto kamenarske djelatnosti, nisu došla do većeg izražaja. Zbog udaljenosti i otešćanosti prijevoza do mora u Selcima je prevladalo klesarstvo, dok su Pučišća i Splitska podesnija za proizvodnju blokova.

Osnivač selaškog kamenarstva, a posebno finog klesarstva (»lavori bianchi et ornati«), bio je »mistro Antonio Standelpergher detto Stambucco«, koji je oko 1713. g. doveden na Selca. Od njega je poteklo brojno pleme vrsnih selačkih kamenara Štambuka, nosilaca bračkog kamenarstva. Štambukovo se kamenarstvo izgradilo u porodičnim zajednicama tipa porodičnih zadruga, od kojih je svaka imala svoj posebni nadimak (Zorin, Trumbun, Šaronja, Bolkin, Mutov, Mikulin i t. d.). Svaka od tih zajednica imala je svoj vlastiti kamenolom i svoje tržište. Na čelu zajednice bio je »proto«, starješina zajednice, koji je raspoređivao posao, putovao, sklapao pogodbe i upravljao zajednicom.

Da je u Pučišćima kao starijem mjestu od Selaca bilo kamenarstva ranije, potvrđuje osim već navedenih činjenica što je u najstarijim pučiškim matičnim knjigama (1570—1582) ozna-

Žičana pila u kamenolomu

čeno nekoliko lapicida, a još krajem XV. v. zbog pogibelji od Turaka, u pučiškoj luci bilo je podignuto nekoliko kaštila (kula), za što je morao postojati jači kader kamenara. Da su pučiški kamenolomi svoj rad počeli još u davnim vremenima, zaključuje se i po tom, što su neki od tih kamenoloma danas već u velikoj mjeri eksploatirani.

U Splitskoj, kolijevci kamenarstva na Braču, začudno, kamenarstvo je doživjelo potpuni, dugi zastoj, a započeto opet u najnovije doba, i to od strane jednog istarskog poduzeća, koje je dovelo kamenare dijelom iz Nabrežine, a dijelom iz Selaca i Pučišća. Zatim su kamenarstvo u Splistkoj preuzeli otočni preduzimači pod firmom »Imar«, pa »Kamagra«.

Ponos bračkog kamenarstva su odlični klesari, prvenstveno selački, koji su pokazali naročitu sklanost za umjetničkim stvaranjem, počevši od klesara samouka do kasnije klase majstora-klesara, koje je dala u prvom deceniju ovog stoljeća obrtna škola klesarskog smjera u Selcima. Fina i precizna izradba, bogata ornamentika i skulpture na monumentalnim građevinama u mjestu, na »Palacu« i novoj župskoj crkvi, isključivo su djelo selačkih klesara, od kojih su neki dostigli pravu virtuoznost dlijeta. Među ovima se istakao Štambuk Ivan p. Mate, karakteristično prozvan Canova, mnogim radovima lijepe ornamentike i slobodne figuralne skulpture, Štambuk Tomo p. Andrije preci-

znim klesarskim radom grba Hrvatske, sa bogatom i kićenom ornamentikom lozova i maslinova lišća unaokolo, i Štambuk Božo p. Nikole grbom Jugoslavije sa odvojenim lancem sa slobodnim karikama, što predstavlja remek-djelo klesarske vještine, majstorstva i poznavanja materijala. Pučiški majstor Orlandini Vjekoslav izradio je kameni jedrenjak, koji slobodno plovi na ploči, na kojoj su isklesani valovi, sa najsitnijim detaljima jedara, konopa i opreme. Nažalost sva su ova umjetnička djela propala 1943. g. kada je talijanski okupator spalio Selca i Pučišća. Iz redova bračkih klesara potekao je i Ivan Rendić, najveći hrvatski kipar XIX. v., a među pučiškim klesarima odrastao je i u pučiškim kamenolomima dobio je prve skulpturne pobude Branko Dešković, naš najbolji kipar-animalista.

Do nedavna je bračka kamenarska industrija bila rasparčana na brojne kamenarske obrtnike. Po statistici iz 1940. g. takovih je bilo na Braču 40. Uz njih su postojale i 2 klesarske zadruge, jedna u Pučišćima, osnovana 1902., a druga u Selcima, osnovana 1905. g. One su zaslužne za početak mehanizacije i mašinske obrade kamena na Braču, osobito ona u Selcima, koja je 1928. g. instalirala savremenu pilanu na električni pogon iz vlastite centrale. U Pučišću je do pred kratko vrijeme piljenje kamena vršeno pomoću gatera, tjeranih plinskim motorom, a početak mehanizacije u kamenolomima bio je u postavljenim dvjema skliznicama (Bremsberge).

Tehnička procedura lomljenja kamena (»branje kamena«) vršila se i do najnovijih vremena po ustaljenom rimskom sistemu, skoro sa jedinom razlikom, da su drveni klinovi, koji su se natapali i zbog njihova bubrenja postizavalo lomljenje kamena, bili zamijenjeni željeznim klinovima. Teški rad lomljenja kamena obavljaju isključivo »cipaduri« odnosno »kavaduri«, često na način, da u po više metara dubokom »pašarinu« ili »inkavaduri« prave »kunjere« za željezne klinove, po kojima udaraju teškim »macama«, dok se kamen otcijepi od živca. To je najnaporniji kamenarski rad, osobito u ljetnoj pripeci. U rjeđim slučajevima lomljenje se vrši eksplozivom. Odvaljenom kamenu, prema svrsi daju oblik »žbocaduri«. Od njih kamen prelazi »diladurima« (klesarima), na konačnu obradu. Klesarska obrada kamena tokom vremena napredovala je prema pronalaženju i usavršavanju podesnijeg alata.

Piljenje i laštenje kamena je mašinski posao najnovijeg vremena, otkako je moderna arhitektura uvela unutarnja i vanjska kamena oblaganja. Blokovi se dovoze najprije pod kružnu pilu sa dijamantnim zubovima (»dijamanterica«) ili pod gater, koji pile blokove u komade ili ploče poželjne debljine (počev od

2,5 cm). Surovo ispiljene ploče postavljaju se pod »brusilicu« radi brušenja, zatim pod »polirku«, koja obavlja laštenje, te konačno pod »frezu«, koja pomoću kružnih karborunduma reže rubove ploča.

Sklisnica u kamenolomu

Otkada je uvedeno laštenje kamena, počeo se upotrebljavati i tamni brački kamen, ležišta kojeg su uz samo more na istočnom kraju otoka (Rasotica, Žagnji Dolac). Lašteni brački kamen, osobito tamni, izgledom i strukturom ne zaostaje za najljepšim mramorima.

Zbog vjekovnog dodira i upliva talijanske terminologije, — a vjerojatno najvećeg udjela imaju talijanski doseljeni klesari (mistro Stambucco 1713. g., mistro tagliapietra Orlandini 1795. g., scultore Rizzo 1769. g. i drugi »scalpellatori«, koje je hiperprodukcija kod kuće često vabila na Brač), — u bračkom

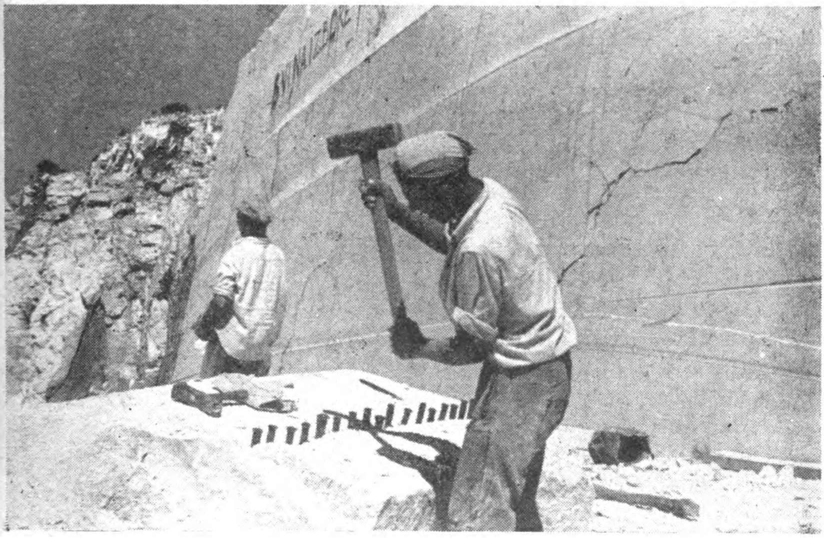
se kamenarstvu uvriježila nomenklatura pretežno romanskog korijena: kava, petrada (kamenolm), kavadur (lomilac), žbocadur (oblikovač), škarpelin (klesar), pašarin, inkavadura (prosjek živca), kunjera (usjek), grezo, ruštiko (grubo), grezarija (grubo tesani kamen), facada (obložnica), erta (okomiti prag), pilaštrin (dio okomitog sastavljenog praga), skalin (stepenica), bankina (obalni rubni kamen), kopertela (poklopnica), špigul (brid), saliž, koraš (fini, grubi pločnik), lavel (sudoper), faša (pojas), limbel (žljeb, razrez), markapjan, kornižun (podni, krovni vijenac), baštun (štap), kolona (stup), baza (podstavak), kapitel (glava stupa), kurdelina (obrub), arhitrav (nadvoj), šeraj (razvedeni nadvoj), ožmarat (mlatom isjeći okrajke kamena), piket (obostrano zašiljeni čekić), tajenta (tesarski čekić), martelina (fina zubača), žgrafun, špuntarjola (gruba zubača), bućarda (fino nazubčani čekić), puntarul (zašiljeno dlijeto) punćot (mali klin), maca (malj), škvadra (uglomjer), rotul (kotur), trapanj (burgija) i t. d.

Pojedinosti o bračkom kamenu i kamenarskom obrtu poznate su tek za posljednje stoljeće. Od tada se zna potanko, da se brački kamen pojavio na domaćim tržištima najprije u obliku pločnika, zatim prozorskih i vratnih pragova, te stepenica, a onda u obliku svog ostalog profilisanog građevnog materijala. Prva domaća tržišta bila su Split, Makarska, Hvar, Šibenik, Zadar i Hrvatsko Primorje, nakon okupacije Bosne i Hercegovine Mostar i Sarajevo (naročito za stepeništa), a kasnije Zagreb, Beograd i ostala unutrašnjost. Svojim kvalitetom, osobito selački »Sv. Nikola« i pučiški »Veselje«, i solidnom i majstorskom izradbom, brački je kamen osvojio tržišta. Uopće za dalmatinsko primorje od Zadra do Makarske, može se reći, da je izgrađeno bračkim kamenom, a i u izgradnji unutrašnjosti iz bračkog je kamena tokom vremena podignuto djelomično ili u cijelosti bezbroj javnih i stambenih objekata svih vrsti. Pored drevne Dioklecijanove palače, svjetske arhitektonske znamenitosti, vrijedno je istaknuti i raprezentativne građevine iz bračkog kamena u Splitu: Arheološki muzej, Narodna banka (i čitave Prokurative), Meštrovićeva galerija, Pošta, Gimnazija, Kazalište, zgrade bivše Banovine, bivše Srpske banke, Trgovačke komore, prvi i drugi Vrh Marjana. U Šibeniku: Carinarnica, Gimnazija, Bolnica, Sud. U Jelsi i Makarskoj: Općinski dom. Na Visu: Narodni dom i Vila Topić U Dubrovniku: Narodna banka, Vila Banac, Hotel Excelsior. U Cavtatu: Mauzolej Račić. U Miločeru: Dvorac. U Mostaru: Ćuprija i austrijske tvrđave. U Sarajevu: Česma pred Velikom džamijom, Općina i Sud. U Novom Sadu: zgrada bivše

Banovine. Na Sušaku: Neboder. U Zagrebu: Berza, Meštrovićev paviljon, Dom arhitekata, te u Beogradu: Bijeli dvor, Vila Ninčić na Dedinju, Čehoslovačko poslanstvo, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Generalštab i t. d.

Osim zgrada, od bračkog kamena su izrađeni mnogi pločnici, ivičnjaci, obale, pristaništa, gatovi, obloženja, grobnice i spomenici. Za gospodarske svrhe izrađivale su se kamenice za ulje (do 100 hl sadržine), žare za spremanje sira, ulja i meda, kamena korita i žljebovi tiskova za grožđe, mlinovi za masline (»toćevi« i »tujavci«), stočna pojišta i pčelinja ulišta.

Put u svijet bračkom kamenu otvorile su Štambukove škune (veći jedrenjaci). Braća Štambuk, nadimkom Zorin, kao jači selački kamenarski preduzimači, prvi su u drugoj polovini XIX. v. uspostavili vlastitim jedrenjacima izvoz svog kamena »za Levant« (Carigrad, Galac, Odesa). Oni su izvozili u glavnom prozorske i vratne pragove i kameni prah, uz vrlo povoljnu izmjenu za pšenicu (za brod praha brod pšenice). Doba većeg izvoza bračkog kamena u inostranstvo, naročito pučiškog, počelo je 1908. g. najprije za Mađarsku i Austriju, zatim Italiju, Njemačku, Englesku, Egipat, Ameriku, a nešto čak i u Australiju. U inostranstvo kamen se izvozio u blokovima, koji bi se onda prerađivali na mjestu gradnje. Mnogo su bračkog kamena izvezli strani preduzimači u Nabrežinu ili Livorno, a odatle po

Lomljenje kamena pomoću željeznih klinova

čitavom svijetu pod svakojakim imenom, samo ne bračkim. Zato se nemože sa sigurnošću utvrditi, što je sve u inostranstvu bilo izgrađeno iz bračkog kamena. Ipak se zna sigurno, da su velike količine bračkog kamena bile izvezene za mnoge zgrade u Berlinu, Hamburgu, naročito za Parlamenat i Novi dvor (Neue Hofburg) u Beču, te stepeništa i pragovi za mnoge zgrade u Budimpešti, i Parlamenat, u kojemu je među ostalim glasovita »mramorna dvorana« sva obložena bračkim laštenim kamenom. I Namjesnička palača u Trstu je iz bračkog kamena. Za račun dvaju engleskih preduzeća bile su opremljene znatne količine bračkog kamena u Forte dei Marmi (luka Carrare), gdje su bile ispiljene. Zna se, da je iz tih ploča u Londonu bio izrađen veći broj buffeta i trgovačkih radnja. Nezna se potanje što je bilo izrađeno iz pošiljaka blokova za New-York i pošiljaka ploča za Buenos Aires.

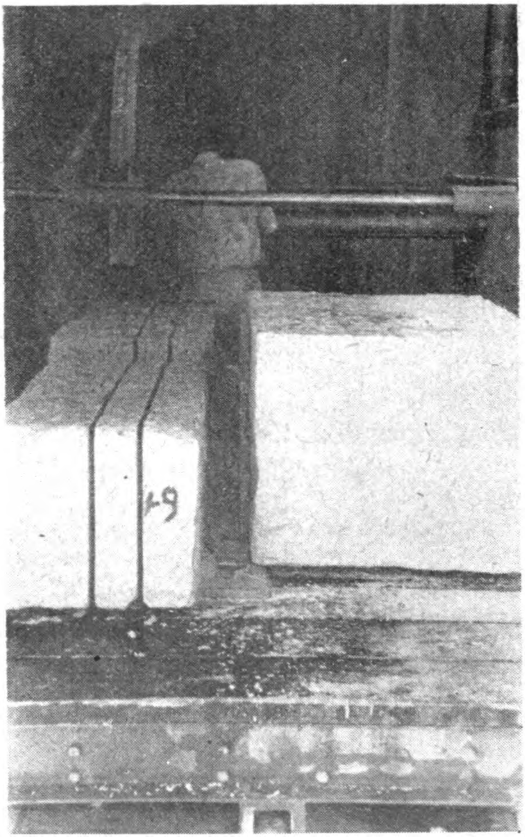
U novije doba (1912) počela je u bračkom kamenarstvu, kao nova grana, proizvodnja škalje (lomljeni kamen). Od tada se isporučuju velike količine kamenih otpadaka pri obradi i naročito lomljenog kamena tvornici u Dugi Rat, kao sirovina za proizvodnju karbida i cijanamida.

Godine 1947. osnovano je u Splitu državno preduzeće pod nazivom »Brač«, kasnije nazvano »Industrija jadranskog kamena i mramora«, koje je preuzelo najprije bračku, pa ostalu dalmatinsku industriju kamena u svoje upravno i stručno rukovodstvo. Od tada je bračko kamenarstvo u sklopu velikog državnog preduzeća, u kojemu je, pod drugim socijalnim i ekonomskim prilikama, prešlo u novu razvojnu fazu, zadržavši dominantnu ulogu u dalmatinskoj industriji kamena, jer su Selca, Pučišća i Splitska srž preduzeća, kao tri najveća i najvažnija pogona.

Do danas se preduzeće mnogo razvilo, tako je i bračko kamenarstvc povećalo svoj kapacitet i proizvodnju, otvaranjem novih kamenoloma i pilana, a raniji teški uvjeti rada olakšani su uvođenjem savremene mehanizacije. Obnovivši najprije u ratu oštećena postrojenja, izgrađene su nadstrehe za klesare, utovarni mostovi i operativna obala sa motornim dizalicama, te skliznice, montirane su u kamenolomima žične pile, nabavljeni su kompresori i traktori, novi motori i gateri, naposljetku u Pučišćima su izgrađene i puštene u pogon nova pilana sa kružnom dijamantnom pilom i električna centrala velikog kapaciteta. U unapređenju kamenarstva mnogo je brige uloženo za izgrađivanje stručnih kadrova tečajevima i praktičnim radom.

Kamenarska industrija na Braču uz 3 pilane (2 Selca, 1 Pučišća), raspolaže danas sa 20 kamenoloma (Selca 8, Pučišća

i Splitska po 6). Stalno je uposleno prosječno 500 radnika i 75 naučnika u privredi. Pučiški kamenolomi »Veselje« i »Kupinova« imaju preimućstvo što su najbliži moru, i što se njihove naslage kamena sastoje od glomaznih kompaktnih bankova, iz

Piljenje kamena dijamantnom pilom

kojih se dadu lomiti neobično veliki blokovi, od 10 do 12 m^3 (25 do 30 tona).

Bračko je kamenarstvo dobilo veliku važnost u poslijeratnoj izgradnji. Uz obnovu popaljenih mjesta na samom otoku, bračkim kamenom izvršena je najprije obnova porušenih lučkih obala (Rijeka, Zadar, Šibenik, Split, Makarska, Kotor, Bar i t. d.) i raznih manjih pristaništa, a zatim izgradnja mnogih industrijskih i građevnih javnih i stambenih objekata. Kao najvažnije industrijske objekte iz bračkog kamena treba istak-

nuti: tvornicu »Jugovinil« u Kaštel Sućurcu, »Dalmatinku« u Sinju, Valjaonicu aluminija u Ražinama, Hidroelektričnu centralu u Jablanici i razne zgrade vojne industrije. Za izgradnju javnih zgrada naročito je mnogo kamena isporučeno iz Brača u Beograd, za zgrade Predsjedništva vlade, novog Ministarstva unutrašnjih poslova, i Štampe; u Titograd za zgradu Narodne banke; u Sarajevu za Higijenski zavod, Vojnu oblast, vilu Predsjedništva vlade i Bolnice; u Mostar za Antituberkulozni dispanzer; u Drvar i Kotor za Kulturni dom; u Dubrovnik za Pomorski tehnikum; u Makarsku za zgradu Kotarskog NO i Hotel Biokovo; u Šibenik za obnovu stare Gradske vijećnice, adaptiranje Katedrale, i Narodne banke; u Splitu za zgrade Gradskog NO i Brodogradilišta; za tipne Zadružne domove u Dalmaciji, za izgradnju porušenog Zadra i t. d. Iz Bračkog kamena je podignut i veliki Augustinčićev ratni spomenik u Batinoj Skeli.

Otkad su uspostavljene i proširene trgovačke veze sa inostranstvom, brački je kamen važni izvozni proizvod. Znatne količine izvezene su dosad u Belgiju, Italiju, Švicarsku, Čehoslovačku, Holandiju, Zapadnu Njemačku, Austriju i Englesku, pretežno u svrhe unutarnjih oblaganja. Predstoje i isporuke za Ameriku.

Prelazeći kroz dugi niz naraštaja od oca na sina, od majstora na naučnika, bračko se kamenarstvo u toku vremena toliko razvilo i napredovalo do danas, da je od važne privrede za sam Brač postalo i integralni dio naše industrije.

Turizam na Braču

IVO MARINKOVIĆ

Savremeni turizam na Braču počeo je da se razvija poslije Prvog svjetskog rata, kada je na Jadranskoj obali već počeo uzimati šire razmjere. Najranije je započeo u Supetru, gdje je još 1923. godine osnovana »Zadruga za promet stranaca«; zatim u Sutivanu, Bolu i u drugim mjestima osnivane su razne turističke organizacije za unapređenje turizma. Interes gostiju, kako domaćih tako i stranih, bio je veoma velik, tako da je broj posjetilaca iz godine u godinu rastao. Mnoge su se gostionice zbog toga počele preuređivati i proširivati, a sagrađeno je i nekoliko novih ugostiteljskih objekata. No sve to nije moglo da zadovolji potrebe smještaja posjetilaca, pa je iznamljivanje soba sa strane pojedinih porodica popunjalo tu prazninu.

Koliki je interes gostiju bio i kako se naglo razvijao turizam, može se vidjeti iz slijedećeg: u Supetru poslije nekoliko godina razvitka turizma bilo je već 1938. godine 982 domaća gosta i 506 stranih, sa ukupno 25.266 noćenja.

Ovaj brzi i značajan procvat turizma bio je prekinut Drugim svjetskim ratom. Rat je, kao i svugdje u našoj zemlji, učinio svoje. U Supetru su srušeni do temelja hoteli »Praha« i »Rendić«. Ostali hoteli na otoku su potpuno demolirani ili ostavljeni bez inventara. Zapaljeno je nekoliko stotina kuća u turističkim mjestima, tako da je bilo teško smjestiti i domaće stanovništvo, iako uslijed rata smanjeno po broju.

Trebalo je nekoliko godina dok su se sa vrlo oskudnim sredstvima obnovili demolirani objekti i to tek toliko, da služe barem donekle svrsi, jer im nedostaje još uvijek potreban konfor. Danas su svi neporušeni objekti osposobljeni, ali još uvijek nedostaju hoteli »Praha« i »Rendić« u Supetru, tako da hotelskog prostora ima manje nego prije rata. Ni sve spaljene kuće nisu još popravljene. Uza sve to u ovoj godini broj posjetilaca

na otoku bio je 5.954 sa 83.724 noćenja, što premašuje i rekordnu predratnu 1938. godinu, u kojoj je bilo 2.850 posjetilaca za 45.535 noćenja.

Brač se ne ubraja u značajnija turistička područja i ne uživa renome glasovitih turističkih predjela na Jadranu. Može se slobodno kazati da to nije zato što Brač sam po sebi nije interesantan za turizam već za to, što u ovu granu privrede na Braču nisu uložena potrebna sredstva; nikada turizmu nije bila posvećena potrebna pažnja i nikada nije bilo dobro organizirane reklame. Inače postoje vrlo povoljni uvjeti za razvoj ove privredne grane. Brač obiluje prirodnim ljepotama. Sutivan, koji je udaljen od Splita svega 7 milja, svojim lijepim plažama, šumicom uz more i vrlo pitomim uvalicama, predstavlja vrlo ugodno ljetovalište, kao i prikladno izletište za Splićane. Supetar sa svojom krasnom pješćanom plažom i ugodnim šetalištem pored šume uz obalu mora, poznat je odavno i van granica naše zemlje. Osim toga Supetar je rodno mjesto kipara Rendića, ima i više kulturnih spomenika, među koje spada muzolej obitelji Petrinović, djelo našeg istaknutog kipara Rosandića. I druga mjesta na sjevernoj obali Brača: Splitska, Postira, Pučišća, Povlja i Sumartin, vrlo su ugodna ljetovališta i uvijek su dosta posjećena. Bol, koji je smješten s južne strane otoka, obiluje krasnim plažama sa sitnim šljunkom. Žalo »Zlatni rat«, koji se u obliku jezika pruža 500 metara u more i čiji se završetak pomiče pod udarcima morskih valova, predstavlja jedinstven slučaj ne samo na Jadranu.

Opća je karakteristika svih turističkih mjesta na Braču, da su vrlo mirna i tiha i da je more vrlo bistro. Cestama su povezana skoro sva mjesta, a vožnja automobilom kroz šume preko otoka vrlo je ugodna. Cesta vodi kroz šumu do najvišeg vrha Vidove gore (778 m) sa koje se pruža prekrasan pogled na otoke Hvar, Vis, Korčulu, Šoltu, Drvenik, Sušac, Jabuku i t. d., a pri jako vedrom vremenu vidi se i obala Italije. Na samom njenom vrhu sagrađen je planinarski dom. Vidova gora sa sjevera ima jako blag prilaz, pa se automobilom može doći do samog vrha, a sa južne strane se strmo spušta u more, pa je vrlo interesantna za planinarenje.

Osim toga Brač obiluje i drugim zanimljivostima za turiste. U uvali Blaca, između Bola i Milne, nalazi se stari samostan - eremitaža sagrađen u srednjem vijeku, a smješten je visoko pod jednom velikom stijenom, kao kakvo orlovo gnijezdo, pružajući vrlo romantičnu sliku. U tom samostanu je smještena zvjezdarnica, koja je do nedavno bila najveća na Balkanu.

Obnovljeni Hotel Jadran — Supetar

Očito je dakle, da uvjeti za razvoj turizma na Braču, kao značajne privredne grane postoje i bila bi velika šteta, kad se ne bi ti prirodni uvjeti koristili. Do sada nije bilo mogućnosti uslijed pomanjkanja materijalnih sredstava i stručnih kadrova, ali približava se vrijeme, kada će biti moguće efikasnije rješavati pitanja, pa se sa pouzdanjem može očekivati razvoj turizma kod nas u većim razmjerima.

Crtice iz poljoprivrede Brača

ING. AGR. STANKO OSTOJIĆ

Fortis navađa u svom putopisu po Braču slijedeće: »Brač je poznat od davnine radi odličnog sira i meda kao i radi svojih janjića i kozlića, čije je meso odličnog okusa, koji potječe od izvrsne bračke paše. Brački sir, i ako ga nema mnogo, poznat je i van Dalmacije. Pčelarstvo je dosta prošireno, a pčelari se sa primitivnim, starinskim ulištima, koje su pokrivene kamenim pločama i suviše opterećenim kamenjem, da ih vjetar ne prevali. Glavni poljoprivredni proizvodi su vino i ulje. Vino je smatrano najboljim u Dalmaciji. Uz vino i ulje gajili su Bračani smokve, bajame, svilobube, šafran i nešto žita. I od ribarstva su imali lijep prihod, ali ni izdaleka toliki kao Hvarani i Višani. Bračka brda su obrasla šumom, a u njoj je bilo dosta trišlje, smardljike, mastica i crnomrta. Ako maslina podbaci rodom, tad siromašniji Bračani iz ploda trišlja cijede ulje. U tim šumama raste smreka i bor. Iz njihova drva prave Bračani luč za ribolov pod svijeću. Zbog svoga odličnog građevnog kamena bio je Brač već u starinsko vrijeme poznat. U Splitskoj se još danas vide kamenolomi iz kojih je vađen kamen za gradnju Dioklecjanove palače. Život na Braču bio je tada vrlo jeftin«.

Od tada je prošlo 175 godina. U tom vremenskom razdoblju mnogo toga se promjenilo. I ako je poljoprivreda u biti ostala ista, promjenio se opseg rada, zavedene su neke nove kulture kao gajenje višanja, badema, buhača i t. d. Do kakovih je promjena došlo najbolje će nam ilustrirati neki statistički podaci iz vinogradarstva, voćarstva i maslinarstva. Za vrijeme Fortisa bilo je uglavnom razvijeno vinogradarstvo i maslinarstvo i to u većem broju nego sada, dok su ostale kulture slabo bile zastupane. Brojno stanje glavnih voćaka i maslina izgleda kako slijedi:

	Masline	Višnje	Smokve	Bademi
1930	553.000	nema podataka	18.430	nema podataka
1937	510.000	78.054	38.889	35.386
1954	423.000	31.583	31.471	40.406

Površina u hektarima vinograda, industrijskog i krmnog bilja:

	Vinogradi	Buhač	Lucerka
1930	1330 ha	159 ha	38 ha
1937	2275 ha	180 ha	50 ha
1954	1640 ha	27 ha	86 ha

Iz gornjih statističkih podataka je vidljivo da su za Brač bile a i sada su glavna kultura vinogradarstvo i maslinarstvo.

God. 1847 se je pojavila u Francuskoj opasna bolest na vinovoj lozi oidium (lug). Kako se za lijek iste nije znalo, naglo je ta bolest srozala proizvodnju grožđa u zapadnoj i srednjoj Evropi. Međutim kako ta bolest još nije bila zahvatila naše krajeve, to je izvoz našeg vina bio neobično živ. Ta konjuktura je trajala od 1850—1860. Kako je cijena vinu bila povoljna, to su Bračani naglo proširiti gajenje vinove loze. U to doba je Brač imao 3950 ha čistih nasada vinovom lozom i 6450 ha vinove loze u konsolicijaciji sa maslinama. U to vrijeme je proizvodnja vina iznašala oko 1350 vagona.

Pronalaskom sumpora kao lijeka protiv oidiuma proizvodnja vina u Francuskoj je naglo porasla. Tada je počela prva vinska kriza u Dalmaciji i to naročito na Braču. Narod na Braču je oskudijevao i gladovao uz pune bačve vina.

Tražeći lijeka protiv oidiuma u Francuskoj počeli su uvažati iz Amerike neke američke loze, te su tako s njima unijeli u Evropu god. 1868 veću nevolju za vinograde — opasnu filokseru. Francuzi da očuvaju trgovinu sa vinom ponovno su počeli uvažati vina iz onih krajeva, koje filoksera još nije zahvatila. Tako je ponovno nastalo zlatno doba za bračke vinogradare. Krčile su se šume, vadile masline radi povećanja površina pod vinogradima. Nastalo je utrkivanje u podizanju vinograda na uštrb ostalih kultura i to naročito maslina.

U času prestanka izvoza vina u Francusku površina pod vinogradima na Braču je iznašala 12.156 ha. Nepregledne kamene gomile sakupljene u to vrijeme od marnih ruku Bračana i na hiljade kilometara ogradnih kamenih zidova oko vinograda

spomenici su kasnijim pokoljenjma o neumornosti i marljvosti njihovih djedova, bračkih težaka. Podizanje novih vinograda u Francuskoj na američkim podlogama otpornim protiv filoksere naša trgovina sa vinom je tražila nova tržišta u samoj Austro-ugarskoj. Međutim kako je Italija zloglasnom klauzulom dobila izvjesne pogodnosti za plasiranje svog vina u Austrougarskoj, to je ona nemilosrdno konkurirala našem domaćem vinu. Nastalo je zaprepaštenje kod naših vinogradara i to naročito bračkih. Vinova loza bračkom težaku više nije pružala oslon za život. Nastala je selidba Bračana u strani nepoznati svijet i to najbolje i najžilavije radne snage. Da nevolja bude još i veća konačno je zahvatila filoksera i bračke vinograde.

Sa poslovičnom upornošću bračkí težaci su se bacili na obnovu vinograda na novopronađenim američkim podlogama. Ti novo podignuti vinogradi postavljaju veće zahtjeve na dubinu tla, razmake, gnojidbu i uopće njegu. Uza sve to ipak se na Braču do pred Drugi svjetski rat uspjelo podignuti 2315 ha vinograda sa proizvodnjom od oko 270 vagono vina. Proizvodnja vina na Braču po 1 ha iznaša 12 hl. To su niski prinosi tako, da vinogradarstvo na Braču uopće ne rentira, ako se uz ostale troškove uzme u obzir i radna snaga. Ako se Bračani i nadalje hoće da bave vinogradarstvom, onda trebaju ići bar za boljim kvalitetom vina, jer u skoroj budućnosti ne će moći izdržati konkurenciju vina proizvedenih u onim predjelima naše zemlje, gdje se bar jedan dio radova u vinogradu može mehanizirati i time znatno smanjiti proizvodni troškovi.

Brački bi težak trebao preorijentirati svoj rad na obrađivanje maslina, podizanje novih nasada višanja, badema, smokava, mjestimično industrijskog bilja kao lavandule i buhača.

Veći dio radne snage brački seljak ulaže u obradu i njegu vinograda. Ako mu slučajno radnog vremena ostane, tek onda se sjeti maslina.

Po gospodarskoj vrijednosti maslinarstvo je druga važna poljoprivredna grana na Braču. U nekim primorskim mjestima dapače je i prva. Prije uništavanja maslina za podizanja vinograda, Brač je brojio preko 500.000 stabala maslina. Koncem XVIII. i početkom XIX vijeka Brač je davao do 800 vagona maslinovog ulja t. j. više nego sada čitava Dalmacija.

Mletačka republika je najviše učinila na unapređenju i proširenju maslinarstva na Braču. Mletački senat je bio odredio, da se svaki onaj kazni globom ili izgonom, koji bi hotimice oštetio masline ili posjekao. Nažalost sada nema nikakovih represalija za nesavjesne pojedince, koji nemilice sijeku maslinu

i njeno drvo upotrebljavaju za gorivo. Bor i ostale šumske biljke su zaštićene zakonom dok maslina, najplemenitija i najskorisnija biljka ovog krša, još nije. Obzirom na zapuštenost maslina, starost i iscrpljenost prosječan višegodišnji urod maslina ne iznaša preko 0,5 kg po 1 stablu. To je veoma nizak urod kad se usporedi sa prinosom u drugim zemljama. U zadnje vrijeme velike štete na maslinama prouzrokuju razni štetnici kao maslinova uš, maslinov moljac i maslinova mušica. Potonja je najopasnija, te za obranu od iste još nema nekog sigurnog efikasnog sredstva.

Rodnost masline na Braču bi se mogla znatno povećati, kada bi se više pažnje posvetilo klještrenju, gnojenju i uopće njezi maslina. Sada kada su cijene umjetnom gnojivu snižene, gnojidba maslina bi bio veoma rentabilan posao.

Prerada maslina se je u zadnje vrijeme prilično makla. Na Braču postoji nekoliko dobro opremljenih zadružnih uljara kao u Postirima, Selcima, Milni, Ložišću i Mircima. Kao najhitnije za unapređenje uljarstva na Braču, potrebno bi bilo u Povljima osposobiti postojeće hidraulične prese i podignuti nova postrojenja u Supetru, Sutivanu i Spliskoj.

Bez brze i pravilne prerade maslina u ulje nema ni kvalitetnog ulja. Uvađanjem uz uljare i centrifuge za otstranjene stranih primjesa i vode, moglo bi se proizvađati veoma kvalitetno ulje i za ribnu industriju.

Radi povećanja nacionalnog dohodka i životnog standarta seljačkog življa na Braču potrebno je povećati brojno stanje badema, jer je badem veoma traženi izvozni artikl. I uzgoju višanja treba posvetiti veću pažnju i ako ih se je veliki broj, djelovanjem opasnog štetnika žilogriza (Capnodis-a), posušio, tim više što sada postoji efikasno kemijsko sredstvo za suzbijanje spomenutog štetnika.

Ni smokva kao važna voćka na Braču nije na odmet. I na njenom proširenju treba poraditi, jer je njezin plod vrijedna ljudska hrana, bilo u svježem bilo u suhom stanju. Radi boljeg unovčenja njenog vrijednog ploda bilo bi potrebno da se na otoku Braču podigne barem jedna savremena etivažnica za smokve.

Radi opskrbe dobrog sadnog materijala voćaka i loze, podignuti su zadnjih godina 2 kotarska voćna rasadnika i lozna matičnjaka, i to u Postirima i Supetru.

Stočarstvo je na Braču također prilično važna poljoprivredna grana. Na Braču se odavnine uzgajaju ovce u stadima. Još 1857 na Braču je bilo 6005 ovaca. Za vrijeme prosperiteta vinograda, broj ovaca je opao na 4590, dok se je opet 1937 po-

peo na 9214. Tokom Drugog svjetskog rata brojno stanje ovaca je opalo na oko 5000 komada, dok se je naglo nakon rata broj ovaca podizao tako da sada Brač broji preko 12.000 komada. Da bi se ovčje vrijedno mlijeko bolje iskoristilo, u Nerežišćima je zadnjih godina podignuta moderno opremljena mljekarna sa sirarnom i podrumom za zrenje sira.

Brač je od davnine poznat za uzgoj i proizvodnju kvalitetnih tovarnih mula. Brojno stanje rasplodnih kobila za proizvodnju mula prije rata se kretao od 300 do 500 grla. U zadnje vrijeme brojno stanje kobila se naglo povećalo. Sada na Braču ima preko 1000 rasplodnih kobila i desetak dobrih rasplodnih pastuha-magaraca apuljske pasmine. U svrhu proizvodnje dobrih rasplodnih grla za potrebe Brača, a i za izvoz sa otoka, na kotarskom dobru »Njive« je u zadnje vrijeme osnovana ergela i pripusna stanica.

Građa za bračku bibliografiju

ANDRE JUTRONIĆ

Pod istim naslovom nastavljam ovu bračku bibliografiju, jer sam već naveo da namjeravam započeti »stvaranjem jedne veće bibliografije, kojoj ovo neka služi kao početak« (v.: Bra-čki zbornik«, br. 1, 1940. str. 119—128). Stoga sam i dao naslov Građa.

Kratice

AH — Anali Historijskog instituta Dubrovnik (Jug. Akad. zn. i umjet.)
AS — Archivio storico per la Dalmazia, Rim
AP — Arhiv za povesnicu jugoslavensku, Zagreb
BS — Bogoslovska smotra, Zagreb
BSG — Bollettino della Società geografica italiana, Rim
BB — Borba, Beograd
BA — Bullettino di archeologia e storia dalmata, Split
DA — Djela, Zagreb (Jug. Akad. zn. i umjet.)
EP — Enciklopedija pomorstva, Zagreb
GZ — Gazzetta di Zara, Zadar
GG — Geografski glasnik, Zagreb
JD — Jadranski dnevnik, Split
JM — Jadranski mornar, Split
JU — Jugoslavija, Split
JT — Jugoslavenski turizam, Split
JL — Jutarnji list, Zagreb
JPS — Južni pregled, Skoplje
KJ — Književni Jadran, Split
MD — Manuale del Regno dalmato, Zadar
MI — Matica (iseljenika), Zagreb
MS — Mogućnosti, Split
MZ — Morgenblatt, Zagreb
N — Narodna armija, Beograd
NS — Narodna starina, Zagreb
NL — Narodni list, Zadar
NLZ — Narodni list, Zagreb

GV — Geološki vjesnik, Zagreb
GJ — Glasnik jugoslavenskog profesorskog društva, Beograd
GS — Glasnik Srpskog Geografskog društva, Beograd
GŠ — Glasnik za šumske pokuse, Zagreb
GZa — Gospodarstvo, Zagreb
GP — Građa za povijest hrvatske književnosti, Zagreb (Jug. akad. zn. i umjet.)
HE — Hrvatska enciklopedija, Zagreb
HR — Hrvatska revija, Zagreb
HvR — Hrvatska rieč, Šibenik
HS — Hrvatska smotra, Zagreb
HD — Hrvatski dnevnik, Zagreb
HG — Hrvatski glasnik, Split
HP — Hrvatski planinar, Zagreb
HK — Hrvatsko kolo, Zagreb
ID — Il Dalmata, Zadar
IZ — Iskra, Zadar
IČ — Istorijski časopis, Beograd (Srp. akad. nauka)
IM — Izdanja muzeja grada Splita
JP — Jadranska pošta, Split
JS — Jadranska straža, Split
JV — Jadranska vila, Omiš
NH — Nova Hrvatska, Zagreb
NR — Nova revija, Makarska
ND — Novo doba, Split
NZ — Novosti, Zagreb
OZ — Obzor, Zagreb
PB — Politika, Beograd
PP — Priroda, Praha
RZ — Republika, Zagreb
RG — Rivista geografica italiana, Firenze
SZ — Scintille, Zadar
SD — Slobodna Dalmacija, Split
DZ — Srpski dijalektološki zbornik, Beograd (Srpska akad. nauka)
SZ — Stočarstvo, Zagreb
SC — Sv. Cecilija, Zagreb
VH — Viesnik Hrv. arheološkog društva, Zagreb
VS — Vjesnik od srijede, Zagreb
VZ — Vjesnik NFH i Vjesnik SSRNH, Zagreb
VA — Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
ZR — Zbornik radova Etnografskog instituta, Beograd (Srpska akad. nauka)
ZN — Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb (Jug. akad. zn. i umjet.)
ZD — Zora dalmatinska, Zadar

A.: Raskopana stara gomila kod Pražnica na Braču, ND br. 51., 21. II. 1941.

Absolon Karl dr. — Kseneman M. Dr.: Bericht über eine naturwissenschafliche Forschungserise und biospeologische Erforschung der Insel Brač (Brazza), u »Studien aus dem Gebiete der allgemeinen Karstforschung ...«, Biologische Serie Nr. 16., Brno 1942., str. 35—57.

Anić Milan dr: Dendroflora otoka Brača, GŠ. br. 8. 1842. str. 239—290.

Arheološka otkrića na Braču, SD. br. 2840, 29. III. 1954.

Attestati d'onore dei proveditori generali di Dálmazia, dall'anno 1657—1687 al N. H. G. (iovanni) caval. V(usio) sopracomito della galera brazzana, Venezia, (1687), 4° str. 32.

B.: Cave d'asfalto sula Brazza, GZ br. 97, 1843.
— *b* —: Iskopani temelji stare zgrade i groblja u Sutivanu (bilješka), ND br. 269, 1934.

Babarović Ivan: Koncerat Zdenke Zikove u Sutivanu, SC sv. 4., 1937., str. 125—126.

Babarović Ivan: Orgulje i orguljaši u Sutivanu, SC sv. 3., 1938., str. 87—88.

Babarović Ivan: Zozovi za dažd, SC br. 3., 1940., str. 57—58.

Babarović Ivan: Sekvenca u osmini Tjelova, SC br. 3—5, 1940., str. 91—93.

Badalić Josip: Bolska rukovet stare lirike hrvatske, GP knj. 17, 1949., str. 7—90.

Basioli Josip: Brač (ribarstvo), EP sv. I., 1954., str. 557—558.

Behm Jonny: Robisonader-Wanderung durch die Eilande Mljet und Brač, JT (5 stupaca), lipanj, 1931.

Behm Jonny: Unbekannts Dalmatien (o Braču 1 stupac), JU lipanj, 1935.

Beltram Vl. ing.: Pitka voda s morskog dna, VS br. 2504 (47), 25. III. 1953.

Bencur-Kukučin Martin: Kuća na strani (roman). Sa slovačkog preveo Ant. Šimčik, Jeronimska knj. 37., Zagreb, 1931.

Benvenia L.: Una pagina di storia dalmata VI. Lesina, Curzola e Brazza invocano il governo veneto, SZ br. 15 i 16, 1890., str. 117—119 i str. 127—128.

Berić Dušan: Operacije ruske flote po otocima Srednje Dalmacije 1806. i 1807., JM br. 3., 1949., str. 113—114.

Berić Dušan: Jedna književna krađa, JČ knj. II. (1949—50), 1951., str. 127—137.

Berić Dušan: Najnovija publikacija o otoku Braču, SD br. 2137, 7. XII. 1951.

Berić Dušan: Andrija Dorotić i njegove pjesme, AH sv. I. 1952., str. 465—478.

Bičanić Rudolf — Macan Željko ing.: Kako živi narod, knj. II., Zagreb, 1939. (o Braču str. 130—134).

Bilić Lucija: Iseljenička veselica u Milni na Braču, MI br. 9., Zagreb, 1954., str. 195—196.

Billiger Badesommer auf Brač, JU (2 stupca), svibanj 1934.

Billiger Badesommer Postira, JU (2 stupca), svibanj 1936.

Blažević Želimir: Kako je zauzet talijanski garnizon u Bolu na Braču, SD br. 2331, 3. VIII. 1952.

Bojanić Angelo: Bol MD VI—VII, 1876, str. 71—75.

Božitković J.: O. Fra Andrija Dorotić kao filozof i pravnik, matematičar i fizik (1761—1837), BS br. 1, 1925.

Brunelli V(italiano): Andrea Ciccarelli, SZ br. 13—14, 15, 17, 19 i 21, 1889.

Bulić Vinka: Kod Konte Iva u Supetru, ND božićni broj, 1922.

Bulić Vinka: Izlet na eremitaž Blaca i Bol na otoku Braču, JL, 22. VII. 1928.

Bunt: Nađeno staro groblje na Braču, (bilješka) ND br. 304, 1929.

Calvi Ubaldo: Un poeta della rinascità agraria in Dalmazia — Antonio Nicolorich, AS fasc. 68, 1931., str. 395—412.

Cantù Ignazio: Necrologia di Ballarini Giovanni Paolo di Brazza, console austriaco a Scutari, u »Rivista europea«. Ann. 3. P. I p. 334, 1840.

Chiudina Giacomo comm.: Cenni sulla nobile e benemerita famiglia Martinis-Marchi, ID br. 43, 31.V. 1890.

Cicarelli Andrija (1821): Historički prikaz Pučišća. Preveo i izdao pučiški: »Hrvatski skup«, Split 1918.

Ciccarelli Andrea: Osservazioni sull'isola della Brazza e sopra quella Nobiltà, Venecija, 1802, 8° 472 str.

Ciccavelli Andrea: Opuscoli riguardanti la storia degli uomini ilustri di Spalato e di parechi altri Damati, Dubrovnik, 1811 (O Ivaniševiću i Michieli-ma str. 55—58).

Ciccavelli Andrea: Esame critico sopra la patria di S. Elena Imperatrice, Split, 1814, 63 stranice.

Copeland F. S.: The Isle of Brač, JU (3½ stupca), lipanj, Split, 1937.

Cornellii Flaminii: Imagines miraculosae Beate Mariae Virginis in provincia Dalmatiae, u »Apparitionum et celebriorum Imaginum etc. Venetiis, 1760. (O Braču str. 415—417).

Cornellii Flaminii: (isto na talijanskom jeziku), Venecija, 1761. (O Braču str. 565—568).

Cvitanović O. G. dr.: Jedan prilog biografiji o fra Andriji Dorotiću, NR br. 3—4, Makarska, 1926., str. 487—488.

Č: Otok Brač u narodno-oslobodilačkoj borbi »Ilust. vjesnik«, br. 13, Zagreb, 1945.

Češki studenti geografije na Braču, SD br. 738, 11. VI. 1947.

Čičin Šain Ćiro: Tragični lik kipara Deškovića, NZ božićni broj, 1940.

Čičin Šain Ćiro: (redaktor): Oporuka Jerolima Kavanjina. IM br. 2, 1951.

Čičin Šain Ćiro (redaktor): J. Kavanjin Baštinicima, IM br. 3, str. 19—39, 1952.

Čović Danilo: Bit će više vode na otocima, VZ, br. 2283, 15. VIII. 1952.

Čović Danilo: Rodnom kršu. Mirčani na Braču uz pomoć iseljenika, preporodili su svoje selo, VZ br. 2945, 22. VIII. 1954.

(Čović Danilo) *D. Č.:* Najmanja općina, VZ br. 2587, 26. VI. 1953.

(Čović Danilo) *D. Č.:* Ovčarstvo na bračkim brdima, VZ br. 2587, 26. VI. 1953.

(Čović Danilo) *D. Č.:* Uz poljoprivredu i industrijalizacija, VZ br. 2587, 26. VI. 1953.

(Čović Danilo) *D. Č.:* Na Braču: Pravi put u političkom životu, VZ br. 2587, 26. VI. 1953.

Didolić Tomo ml.: Otvoreno pismo gospodinu Anti Radiću načelniku u Bolu i novoizabranom zastupniku, Zadar, 1902, 19 str.

Diversi pubblici Decreti, Terminationi, Privilegj et Indulti a favor della magnif. Communità della Brazza, dedicati alli Clarissimi Signori Girolamo e Vincenzo fratelli Michieli, Udine, 1656, 4°, 152 str.

Domić Nikola: Nazorov fjord na Braču, NZ br. 3, 3. I. 1941.

Düringsfeld Ida von: Aus Dalmatien, I. Band, Prag 1875. (o Braču st. 306—311).

»*Đačke* novine« osnovne škole u Milni na Braču, SD br. 782.

Esih Ivan dr.: Savremeno istraživanje otoka Brača, GZa br. 146, 5. VII. 1944.

(Esih Ivan) *-ie-:* Nova antropogeografska knjiga. Rasprave Dr. I. Rubića i prof. Andre Jutronića u najnovijem svesku Akademijina zbornika za narodni život i običaje, NLZ br. 2529, 9. VIII. 1953., na str. 7.

F. S.: Auf idyllischen Einland: Bol, JT (3 stupca), svibanj, 1930.

Farlato Daniele: Illirici sacri, IV. Venecija 1769. (o Braču u vezi s hvarskom biskupijom str. 239—279).

Fertilio Baldo: iz usmenih predaja na Braču, SD br. 2179.

Fertilio Baldo: Iz prošlosti stočarstva na otoku Braču, SD br. 3330, 4. VIII. 1952.

Fisković Cvito: Tri ljetnikovca hrvatskih pjesnika, HR br. 7—8, 1940. (o Braču u vezi kuće Jerolima Kavanjina u Sutivanu).

Fisković Cvito: Posmrtna izložba Branislava Deškovića (uz katalog), Split, 1940.

Fisković Cvito: Trifun Bokanić graditelj zvonika trogirske katedrale, ND Božićni broj, 1940.

Fisković Cvito: Zrela renesansa u knjizi »Naši graditelji i kipari u XV. i XVI. stoljeću u Dubrovniku«, Izdanje Matice Hrvatske, 1947., str. 165—167.

Fisković Cvito: Lazanićevi kipovi u Dubrovniku. Izdanje Konzervatorskog ureda »Prilozi povijesti u Dubrovniku«, Split, 1950, str. 27—31.

Fisković Cvito: Branislav Dešković, MS br. 10, 1954. str. 660—674.

Frano Radić, nekrologija, ND, br. 88, 14. IV. 1933.

Friganović M(laden): Jutronić A. »O stanovništvu i naseljima srednjedalmatinskih ostrva od početka XV. do sredine XIX. vijeka« (prikaz), GG br. 14—15, za 1952.—53., 1953. na str. 165.

Giovanni Puglisich Dalmatino, ingegnere militare al servizio di papa Inocenpo X. (1644.—1655.), AS fasc. 5., 1926., str. 37—40.

Girometta Umbert: Ljepote otoka Brača, JD br. 38, 11. IV. 1936.

Hraste M. Mate: Čakavski dijalekat ostrva Brača, DZ knj. X. 1940.

J. H. dr.: Nikola Ostojić, HG br. 139, 15. VI. 1939.

I (vo) *M* (ileta): Ponovno o elektrifikaciji otoka Brača, SD br. 2548, 18. IV. 1953.

I (vo) *P* (ušić): Na Braču se osniva pastuharna magaraca, VZ br. 2995, 17. X. 1954.

I. Š.: Zašto na Bolu nije razvijen turizam SD br. 2529, 27. III. 1953.

J. J.: Andre Dorotić koludar reda sv. Frane, ZD, 1884., na str. 223.

Janović O. V.: Iz života o Andriji Dorotiću, NL br. 103, Zadar 1894.

Jutronić Andre: Bračka proza Vladimira Nazora, ND br. 284, 30. XI. 1940.

Jutronić Andre: Pabirci iz bračke prošlosti, ND božični broj 1940.

Jutronić Andre: Da li su neki dijelovi Brača pripadali splitskoj diccezi? ND br. 105 (Ispravak u br. 106), 1941.

Jutronić Andre: Primorska bračka naselja. I. Bol, JS br. 4, 1941, str. 134—135.

Jutronić Andre: L'isola della Brazza, BSG fasc. 1., Ser. VII. Vol. VIII., str. 1—13.

Jutronić Andre: Brač (povijesni dio), HE sv. III., 1942. str. 210—211.

Jutronić Andre: Bunje i druge poljske kućice i skloništa na Braču, GS sv. 28, br. 1. 1948., str. 44—51.

Jutronić Andre: Absolon K-Kseneman M. »Bericht über eine Naturwissenschaftliche Forschungsreise und bio(speo) logische Erforschung der Insel Brač in Dalmatien«, (prikaz) GS sv. 29, br. 2., 1949., na str. 158.

Jutronić Andre: Odakle je Andrija Buvina?, VA sv. 52., 1950., str. 122—127.

Jutronić Andre: Prilog poznavanju stočarstva na Braču, GG br. 11—12 (1949.-1950.), 1950., str. 117—134.

Jutronić Andre: Naselja i porijeklo stanovništva na otoku Braču, ZN knj. 34., 1950., br. str. 308.

Jutronić Andre: Bosansko-hercegovačko poreklo nekih Bračana, ZR knj. 14. Etn. inst. knj. 2., 1951., str. 37—51.

Jutronić Andre (Ante?): Najviši vrh Dalmatinskog arhipelaga, SD br. 2163, 21. I. 1952.

Jutronić Andre: Unaokolo otočića Mrduje, SD br. 2210, 14. III. 1952.

Jutronić Andre: Gdje je Jerolim Kavanjin živio u svojim starijim godinama, HK br. 5., 1952., str. 318—320.

Jutronić Andre: Sjećanje na Vladimira Nazora, KJ br. 6., 1952.

Jutronić Andre: Pitanje opskrbe pitkom vodom na otoku Braču, SD, br. 2349, 26. VIII. 1952.

Jutronić Andre: Neki podaci o pjesniku Nižetiću, HR br. 9—10, 1952., str. 604—605.

Jutronić Andre: O selu koje ima svoj rođendan (t. j. o Sumartinu), SD br. 2515, 11. III. 1953.

Jutronić Andre: O stanovništvu i naseljima srednjedalmatinskih ostrva od početka XV. vijeka do sredine XIX. vijeka, GS sv. 32, 1952, br. 1., str. 129—137.

Jutronić Andre: Nazivi nekih predjela i naselja na otoku Braču, SD br. 2585, 2. VI. 1953.

Jutronić Andre: Sutivan i Jerolim Kavanjin, SD, br. 2605, 25. VI. 1953.

Jutronić Andre: Prilog poznavanja veza Bračana s drugim otočanima i Primorcima, ZN knj. 36, 1953., str. 111—130.

Jutronić Andre: Pjesnik Ivanišević (1608.—1665.) i prve književne kritike. RZ br. 11, 1953., str. 973—974 (Ima nekoliko štampanih grešaka).

Jutronić Andre: Kretanje stanovništva na srednje-dalmatinskim otocima kroz zadnjih 100 godina, GG br. 14—15 (1952.—1953.), 1953., str. 65—70.

Jutronić Andre: Ivan Puljizić inženjer i arhitekt XVI. i XVII. stoljeća, MS br. 6., 1954., str. 401—403.

Jutronić Andre: Mlinovi-vjetrenjače, kule i kašteli na Braču, SD br. 2918, 26. VI. 1954.

Jutronić Andre: Dva Vicka Prodića, MS br. 6., 1954., str. 401—403.

Jutronić Andre: Bobovišća, EP sv. I., 1954., na str. 495.

Jutronić Andre: Bol, EP sv. I., 1954., str. 520—521.

Jutronić Andre: Brač, EP sv. I., 1954., str. 552—556.

Jutronić Andre: Bonačić-Dorić L.: »Historia de los Yugoeslavos en Magallanes su vida y su cultura« (prikaz), GG. br. 14—15 (1952.—1953.), 1953., str. 178—179.

Jutronić Andre: Prilog proučavanja zdravstva na Braču: AH knj. 2 Dubrovnik, 1953., str. 227—282.

Jutronić Andre: Gomile na otoku Braču, SD br. 2986. 17. IX. 1954.

Jutronić Andre: Petar Dominis (g. 1705) o zakopanom bračkom blagu, SD br. 2999, 2. X. 1954.

Jutronić Petar ing. — Jutronić Nebodar ing.: Elektrifikacija srednjedalmatinskih otoka, Split, 1952. br. str. 16.

Kg: Sa bračke rivijere, ND, 27. VIII. 1929.

Kadija Niko: Bračani i njihove nevolje, BB br. 128, 18. V. 1953.

Karaman Ljubo dr.: Umjetnost u Dalmaciji XV. i XVI. vijeka. izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1933. (o Braču na st. 72, 142, 143, 180 i 183).

Karlić Petar: Psalmi Davidovi fra Luke Bračanina, DA knj. 27., Zagreb, 1917.

Katalinić Jeretov R(ikard): Mate Ostojić »Iskre i Plamenovi«, NL br. 54., 1894.

Kečkemet Duško: Zaboravljeni Rendić, SD. br. 2455, 29. VII. 1952.

Kečkemet Duško: Kavanjinu u posjete, SD br. 2607, 27. XI. 1953.

Klaić Vjekoslav: Prirodni zemljopis Hrvatske. Poučna knjižnica Matice Hrvatske, knj. I., Zagreb, 1878. (o Braču str. 43—47).

(Kobali Branko) *B. K.:* Otok znatnih mogućnosti, ali i velikih potreba, VZ br. 2587, 26. VI. 1953.

Kolendić Petar dr.: Tko je Don Sabić Mladinić, GP knj. 10, 1927. str. 119—126.

Kolendić Petar dr.: Zuvetićev »Sud pokonji«, JPS br. 9., 1935., str. 347—352.

Kraljevska mornarica: Opis obala Jadranskog mora, Split, 1940. (o Braču str. 76—83).

Kukuljević Sakcinski Ivan: Ivan Ivanišević, u knjizi »Glasoviti Hrvati«, Zagreb, 1886., str. 206—284.

L. B.: Brač i njegovi iseljenici, MI br. 7—8, 1954. str. 170—171.

L. H.: Seljaci na Braču igraju tenis, HD br. 1726, 16. II. 1941.

Lago Valentino: L'isola della Brazza ed i suoi Eremi, u knjizi »Memorie sulla Dalmazia« Vol. II., Venecija, 1870, str. 267—272.

Lalević M. S.: Prva raspra u našoj književnosti, GJ sv. 2., 1932., str. 139—145.

Lovrić Božo: Nasmijani Dioniz u Sutivanu, JL, 10. VI. 1934., na str. 18.

Lucerna Camila: Ostertage auf Brač, MZ br. 87., 12. IV. 1941., na str. 7.

-lj-: Sumartin — ugodno ljetovalište, SD br. 2941., 26. VII. 1954.

Ljubić S.: Ivanišević Ivan životopisje, ZD br. 37—39, 1845, str. 291—294, 299—301, 310—311.

Ljubić S.: Starodalmatinsko penezoslovje, AP knj. 2., 1852. (o Braču str. 198—200).

M(artinić) *V*(lado): Masline, vinogradi i stoka na otoku Braču, VZ br. 1782, 26. I. 1951.

M(artinić) *V*(lado): Goloruki ribari svladali morskog psa, VZ br. 2886, 15. VI. 1954.

M(artinić) *V*(lado): Od sve bržeg unapređenja industrije kamena ovisi i sve veća ekonomska snaga Brača, SD br. 2909, 18. VI. 1954.

M(artinić) *V*(lado): Brački kamen, VZ br. 2886, 18. VI. 1954.

M(artinić) *V*(lado): Ubrzana reorganizacija bračkih zadruga, SD br. 2987, 18. IX. 1954.

Martinić Vlado: Djelatnost partizanske »tehnike« na Braču u toku NOB, SD br. 2335, 9. VIII. 1952.

Martinić Vlado: Istina o ložiškim partizanima, SD br. 2664. 3. IX. 1953.

M(iljenko) *S*(moje): Brački kamenari, SD br. 2561, 5. V. 1953.

M(iljenko) *S*(moje): Bračka računica, SD br. 2907, 16. VI. 1954.

-ma-: Jedan od najslavnijih naših pjevača Marko Vušković junak evropskih pozornica daje sada svoj prvi veliki interviev, NZ br. 356, 27. XII. 1940.

Maestri (I) e l'agraria, ID br. 39., 17. V. 1890.

Margetić Marko: Geološko snimanje lista Omiš — sv. Petar 1:75.000. GV, 1944, str. 13—18.

Margetić Marko: Bituminozne stijene u Dalmaciji, GV za g. II-IV (1948.-1950.), str. 117—140.

Martić R.: Iseljenički muzej u Splitu, PB, 26. I. 1941. (Spominje: historičara Argentine Serafina Livačića, rudarskog istraživača Antuna Ljubetića, biskupa u Australiji Beovića i fra Jerka Mihaića).

Marinković Ivo: Mobilizacija na otoku Braču u veljači 1943., SD br. 2664, 3. IX. 1953.

(Mileta Ivo) *-im-:* Brački kamenoresci, SD br. 1033., 23. V. 1948.

Morović Hrvoje: Sud pokonji prikazanje Jure Zuvetića, GP knj. 22., 1952., str. 147—227.

M: Još o autobusnoj pruzi na Braču: ND br. 261, 6. XI. 1936.

N. J.: Sutivan na Braču, PB br. 14586, 16. VIII. 1953.

Navić Maja: S Boljanima na jugu Brača. Zlatni rat koji povija vjetar, VS br. 62, 8. VII. 1953. (reportaža).

Navić Maja: Pred početak oružanih akcija u Bolu, SD br. 2632, 26. VII. 1953.

Nekrolozi: NS br. 32 (o Frani Radiću str. 284—289), 1933. (doštampano 1936.).

(Nice Bruno) *b. n.:* I ricoveri temporanei dell'isola di Brazza, RG fasc. 2, 1949., na str. 175.

Novak Grga: Otoci su snaga naše jadranske obale. Prikaz povijesti hrvatskog otočja. Referat, HD 3. XI. 1940. (Predavanje u Jadranskom tjednu u Zagrebu).

O higijenskim i zdravstvenim prilikama na otoku Braču. Predavanje g. dr. Josipa Škarića, ND br. 34, 10. II. 1940.

O podrijetlu Bračana. Predavanje prof. Andre Jutronića, ND br. 17, 20. I. 1939.

Ostojić Ivan dr.: Opatija u Povljima na Braču bila je benediktiska, BS XXVI., 1938., str. 321—326.

Ostojić Ivan dr.: Benediktinski samostan u Povljima na Braču, u »Život sa crkvom«, Hvar, 1939., str. 201—204.

Ostojić K. Ivan: Tomo Didolić i njegovo dopisivanje, Split, 1926., br. str. 116.

Ostojić K. Ivan: Fra Gabro i fra Andrija, JV. br. 12, 1932. str. 178—180.

Ostojić K. Ivan: Jedna mala prepiska, JV. br. 5., 1933., str. 51—53.

Ostojić K. Ivan: Neka sačuvana pisma, JV. br. 10, 1933., str. 97—103.

Ostojić K. Ivan: In memoriam, JV br. 1 i 2, 1934., str. 11—15 i str. 17—20.

Ostojić K. Ivan: Luka Grego, JV, 1935., str. 45—47.

Ostojić K. Ivan: Nikola Ostojić, OZ br. 87, 15. IV. 1939.

Ostojić Nicolò: Sepolcri antichi nella terra Bol, GZ br. 41—42, 1838.

P. J.: Ovogodišnju turističku sezonu Sutivan dočekuje spremniji, SD br, 2580, 27. V. 1953.

P. K. D.: Za autobusnu prugu na Braču, ND br. 267, 13. XI. 1936.

Ostojić Mate: Fra Andrija Dorotić i njegova pjesma, Split, 1895. 1936.

P. N. K.: Turizam na našim otocima, JD, 5. II. 1938.

Perić Jelka: Brač (brodarstvo), EP sv. I., 1954., na str. 558.

Perušek Rajko: Iz hrvaškega pesništva — Ivan, Nikola in Mate Ostojić ZL br. 5, 1901. str. 1—7.

Petračić Andrija dr.: Šumski i dendrogeografski odnosi na otoku Braču, GS br. 8, 1942., str. 179—237.

Petravić Ante: Petar Niziteo, u knjizi »Studije i portreti«, Zagreb, 1905., str. 239—282.

Petravić Ante: J. K. Ostojića »Primitae« u knjizi Pete studije i portreti, Zagreb 1935., str. 84—94.

Petrov F. S.: Nepoznata pjesma fra Andrije Dorotića, NR br. 3., 1932., str. 231—240.

Pjerotić Š.: Maslina na Braču, Beograd, 1881.
Pravila Udruženje Bračana, Split, 1937., br. str. 15.

Pravilnik družtva »Hrvatski Sastanak« u Selcih na Braču, Zadar, 1888.

Pravilnik družtva »Hrvatski skup« u Milni na Braču, Zadar, 1895., br. str. 14.

Pravilnik Prve dalmatinske vinarske zadruge uknjižene na ograničeno jamčenje u Bolu na Braču, Zadar, 1904 i 1906. (br. str. 16).

Prijatelj Kruno: Bokanićeva radionica u Trogiru, AH sv. 1., 1952., str. 269—276.

Pronađena »Sutivanska baština« pjesnika J. Kavanjina predstavlja dragocjeni materijal za znanstveni rad u oblasti izučavanja domaće historije, SD br. 1137, 22. IX. 1948.

Proslava 250-godišnjice Akademije ilirske, Sutivan na Braču, VZ br. 2590, 30. VI. 1953. (telefonski izvještaj).

Proslava 250-godišnjice Ilirske akademije, SD br. 2609, 30. VI. 1953.

Radić Frane: Jedna bolska uresna ploča sa natpisom iz XI. vijeka, VH XI.

Radić Frane: Natpisi iz metačkog doba u Blacima kod Nerežišća na otoku Braču, BA XII., 1889. na str. 132.

Rad i život Bračana u Americi. Interesantno predavanje g. J. F. Lupisa-Vukića, ND br. 33, 27. I. 1939.

Radmilović Jerko: Prilog Dalmacije Narodno-oslobodilačkoj borbi, SD br. 187 (Izvadak iz referata).

Radmilović Jerko: Otok Brač — primjer jedinstva naroda u Oslobodilačkom ratu, SD br. 2007 i br. 2008, 17. i 18. VI. 1951.

Razvoj naselja na Braču. Predavanje g. prof. Andre Jutronića, ND 18. II. 1939.

Reportaža o Braču. Predavanje u Udruženju Bračana održao je novinar g. Luka Fertilio, HG br. 54, 4. III. 1939.

(Roglić Josip-Jutronić Andre) *RJ-AJ:* Brač (geografski dio) HE sv. III., 1942., str. 208—210.,

Rubić Ivo dr.: Vidova Gora na Braču: JD br. 143, 21. VII. 1935.

Rubić Ivo dr.: Naši otoci na Jadranu. Izdanje odbora za proslavu desetgodišnjice JR Mornarice Split, 1952. (Posebno o Braču str. 119—120).

Rubić Ivo dr. - Irić Ante: Granice morskih predjela uz istočnu obalu Jadranskog mora. Izdanje Hidrografskog instituta JR Mornarice, Split, 1954. (o bračkim vodama na str. 22).

Ružička Vladimir: Clovek na Brači — zamestnani a život. PP roč. 40, str. 138—141 i str. 168—170.

S.: Mnogo smisla za kulturno umjetnički rad na Braču, SD br. 2544, 16. IV. 1953.

Schmalnaner Randolf M. G.: Die Š'ora Marčela — Zwischen Fischern, Bauern und Millionären in Milna, der kleinen Inselparadies auf Brač, JU, 1939., str. 218—223.

Sincero (Il) senza guanti: Causa interminabile. Un comune piccolo, ma galante, depaupera un comune grande non galante, ID br. 45, 8. V. 1895.

Sm(oje Miljenko): Da li će voda s dna mora riješiti stoljetni problem, SD br. 2548, 18. IV. 1953.

Smoje Miljenko: Nazor u Bobovišću, SD br. 2179, 8. II. 1952.

Smoje Miljenko: Blaca, SD prvomajski broj, 1953.

Spomenici na Braču. Predavanje g. dr. C. Fiskovića, ND br. 57, 8. III. 1940.

Stampa dell'università dela Brazza contro la grazia dei beni comunali, conceduti alli signori Vusio 1703, Venezia, 1715, 4⁰ 86 str.

Statut i reformacije otoka Brača. Predavanje g. dr. A. Cerineo, ND br. 72, 25. III. 1939.

Stilinović Žarko: Bilješke o čovjeku heroju (t j. o Ivi Marinkoviću iz Sutivana), SD br. 2112, 18. XI. 1951.

Stupar Bogdan: Desetgodišnjica Prve dalmatinske proleterske brigade. Kako smo postali proleteri? SD br. 2369, 18. IX. 1952.

Sulić Tomislav: Drveni brod protiv minopolagača, VZ br. 2297, 29. VIII. 1952. (O borbama u vodama oko Brača g. 1943.).

Š. J.: Iskustva privrednog računa u radnoj zadruzi sela Nerežišća,, SD br. 2252, 5. VI. 1952.

Š(imić) *N*(ikola): Nepoznat pjesnik. IZ br. 21., 1884., str. 82—83.

Šefer Marko: Brač (povijesni dio), EP sv. I., 1954. str. 556—557.

Šparac Josip: Perspektive otoka Brača. Iseljenje ili elektrifikacija, SD br. 2736, 25. XI. 1953.

Šparac Josip: Bračanin u prekomorskim zemljama, SD br. 2740, 29. XI. 1953. na str. 17.

Š(imčik) *A*(nte): Jezičke bilječke (44: Nerez, Nerezine, Nerezište), HS, 16. XI. 1945.

Štambuk V(enceslav): Povljanski prad — djelo majstora Radonje, jedan od najljepših hrvatskih epigrafskih spomenika, NH br. 199, 26. VIII. 1943.

-tš-: Tiho i nezapaženo je nestao umjetnik, koji je bio prije rata u centru pažnje umjetničkog Pariza, NZ br. 248, 8. IX. 1939.

-tš-: Na Braču je napisana najstarija ćirilska isprava. Dalmatinski otok kojemu prijeti opasnost da postane otok žena.

Kraj u kojemu su seljaci na visokom stupnju civilizacije iako su sirotinja, NZ br. 218, 9. VIII. 1940 (Reportaža).

Toniolo Antonio Renato: Brazza, u »Enciclopedia Italiana«, Milano, 1930., str. 783—784.

Ujević Tin: Otkrivajući Mirce, JP br. 299 (božićni broj), 1929.

U Nerežišću na Braču izgrađena moderna mljekarna, SD br. 2249, 30. IV. 1952.

Urban Jaroslav: Zajimovè poustevny na ostrovê Brači, JU (3½ stupca), ožujak, 1934.

V. Č.: Devojke iz Bola, NA br. 686 (O zarobljavaju talijanske posade od strane partizana na Bolu 5. kolovoza 1943.).

Vasić M. Miloje: Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX. do početka XV. veka. Crkve, Beograd, 1922. (o Braču str. 25—26, 29, 39—40, 61—63).

(Vasić Pavle) *P. V.:* Monumentalna kompozicija pronađena u Sutivanu na Braču, PB br. 14594, 26. VIII. 1953.

Vidović G.: Pietro Nizeteo, MD, 1874, str. 134—142.

Vlahov Šimun: Srednjom Dalmacijom, Zagreb, 1940. (o Braču str. 65—77).

Vuletić-Vukasović Vid: Rimski natpis na Bolu, VH sv. 5., na str. 118.

Vuletić Nada: Jednom èe nosit me voda... u luku mog mira, VZ, 17. VI. 1953. (o Nazorovoj Luci).

(Vrsalović Mirko dr.) *V. Dr.:* Zanimivi starohrvatski natpis na Braču, OZ br. 201 i br. 202, 1930.

Vrsalović M. B. dr.: Brač i brački statut, HvR br. 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, Šibenik 1913.

Vrsalović M.: Povaljska opatija, OZ br. 8, 1931.

Vrsalović M.: Prinos iz bračkih starina, VA sv. 50, 1932., str. 274—295.

Vrsalović M.: Iz Bola na Vidovu Goru: HP br. 10, god, 33. 1937., str. 3—12.

Zdanovski Nikola dr. ing.: Preradba ovčjeg mlijeka na otoku Braču, SZ br. 1, 1947., str. 34—36.

X: Otok Brač. Predavanje prof. A. Jutronića članstvu i prijateljima HPD »Mosor«, ND br. 56, 7. III. 1936.

Y: Poletarke Kažimira Ostojića, IZ br. 14, 1884.

Kulturne i privredne bilješke

Sadržaj br. 1 (1940) »Bračkog zbornika«: *Vladimir Nazor:* Brač — otok bez povijesti, *Andre Jutronić:* Bračka naselja i podrijetlo njegovog stanovništva, *Dr. Ivan Ostojić:* Benediktinska opatija u Poljima, *Dr. Cvito Fisković:* Historički i umjetnički spomenici na Braču, *Dr. Vjekoslav Slovinić:* Kuga na Braču 1784. god., *Andrija Ciccarelli:* Historijska obavještenja, *Dr. Mate Hraste:* O štokavskim govorima na Braču, *Luka Fertilio*: Reportaža o Braču, *Dr. Josip Škarić*: O higijenskim prilikama na otoku Braču, *Dr. Ljubo Leontić:* Naši iseljenici u svjetskom ratu, *I. F. Lupis-Vukić:* Bračani u prekomorskim zemljama, *Jerko Dubravčić:* Zadrugarstvo i mliječni proizvodi u stočarskim predjelima Brača, *V. Štambuk:* Kamenarstvo i kamenoklesarstvo na Braču, *Dr. Ivan Rubić:* Površina otoka Brača, dužina njegove obale, apsolutna visina i gustoća stanovništva, *Dr. Branko Nižetić:* Dr. Ante Štambuk, *Dr. Ivan Esih:* Dr. Mirko Vrsalović, *Vladimir Nazor:* Pred crkvom u Bolu (pripovijetka), *Miloš Jelinić:* Di su oni dani (pjesma), *Pavle Valerijev:* O Hrastinoj studiji o čakavštini, *Dr. Antun Cerineo:* Nekoliko riječi o postanku redakciji i važnosti Statuta i Reformacija otoka Brača, *Ing. Petar Jutronić:* Elektrifikacija otoka Brača, *Slavko Radić:* Otok Brač u turističkom pogledu, *Andre Jutronić:* Građa za bračku bibliografiju. Društvene bilješke, Kulturne bilješke, Privredne bilješke, Statistički podaci, Popis liječnika Bračana u Splitu.

O broju 1 »*Bračkog zbornika*« (1940) mnoge su novine i časopisi štampali prikaz ili podužu bilješku. Prikaze, u koliko nam je poznato, donijele su slijedeće novine i revije: 1. »Novo doba« (S), Split br. 182 od 3. augusta 1940., na str. 9.; 2. »Novosti« (—tš—), Zagreb, br. 218 od 9. augusta 1940., na str. 12; 3. Narodni list«, Split, br. 32 od 15. augusta 1940., na str. 4; 4. Glasnik Jugoslavenskog profesorskog

društva«, Beograd, sv. 1. knj. XXI. septembar 1940. na str. 59.; 5. »Dom i svijet« (-Brahspol), Split, br. 37 od 15. IX. 1940. na str. 7; 6. »Srpski književni glasnik« (B), Beograd, br. 2., nova serija knj. 61., od 16. septembra 1940., str. 146—147; 7. »Nova tribuna« (P. J.), Šibenik br. 653 od 4. oktobra 1940., na str. 2—3; 8. »Jadranska straža« (J. R.), Split br. 11, novembar 1940. str. 474—475; 9. »Alma Mater Croatica« (Mladen Bošnjak), Zagreb, br. 3., studeni 1940., str. 114—115; 10. »Jutarnji list« (Kn), Zagreb, br. 10.465 od 12 ožujka 1941., na str. 16 (drugo izdanje).

Ispravi! U prošlom broju 1. »Bračkog zbornika« omaškom je na str. 46. otisnuta slika sa natpisom: Sumartin ili Vrhbrača štokavsko naselje na Braču. Treba ispraviti, jer dotična slika prikazuje Splitsku na Braču.

Umrli bački književnici poslije 1940. godine. Ivan Kazimir Ostojić, odvjetnik (Povlja 1863. — Prijedor 1945.), Nikola Ostojić priv. čin. (Povlja 1869. — Zagreb 1945.) i Vladimir Nazor (Postira 1876. — Zagreb 1949.) predsjednik Prezidijuma Vlade NRH.

Predavanja o Braču održao prof. Andre Jutronić: u Sumartinu 23. rujna 1945. i 15. travnja 1950., u Nerežišćima 11. travnja 1950., u Bolu 12. travnja 1950., u Selcima 14. travnja 1950., u Sutivanu 30. kolovoza 1950., u Supetru 4. kolovoza 1952., u splitskom planinarskom društvu »Mosor« 5. studenoga 1953.

Ured.

Kukučinov boravak u Selcima. U slovačkom časopisu »Slovenske Pohlady« br. 5. od maja 1931. napisana je bilješka pod ovim naslovom. Radi se o boravku u Selcima uglednog slovačkog realiste, romansijera Martina Kukučina, čije je pravo ime Dr. Matej Bencur. U bilješci su navedeni podaci, izvučeni iz arhivskih spisa općine, koji se odnose na Kukučina. Pošto je taj arhiv spaljen od okupatora, u velikom požaru Selaca, to ih ovdje ponovo bilježimo, da ne propadnu u zaborav.

Na sjednici općinskog vijeća u Selcima, dne 21. decembra 1893. godine (br. 902) kao prva tačka dnevnog reda raspravljen je prijedlog o imenovanju općinskog liječnika. Između petorice liječnika, koji su se javili na natječaj, na prijedlog vijećnika Jurja Vrsalovića, jednoglasno je bio imenovan općinskim liječnikom dr. Matej Bencur.

Pod brojem 150/1894. nalazi se spis, u kojem je sadržano da je Kotarsko Poglavarstvo u Supetru (akt 4610 — 19. II. 1894.) uslovno odbilo potvrdu imenovanja Dr. Bencura općinskim liječnikom, ako za dva mjeseca ne dokaže, da je državljanin austrijskog dijela monarhije. Kotarsko Poglavarstvo je ponovno dne 4. VIII. iste godine (br. 16.425) tražilo »da Dr. Matej Bencur za 40 dana podnese dokaz o svojoj pripadnosti austrijskom dijelu monarhije.«

Na sjednici općinskog vijeća u Selcima, dne 25. aprila 1894. (br. 300) u četvrtoj tački dnevnog reda, na prijedlog vijećnika Jurja Vrsalovića, odlučilo se da se Dr. Mateju Bencuru odobri zavičajno pravo u Selcima. Potvrda o tome izdana mu je 1. maja 1894. br. 286.

Dne 16. augusta 1906. dao je Dr. Bencur ostavku na službu općinskog liječnika u općini Selca (br. 1098). Općinsko vijeće u sjednici od 27. augusta iste godine nije primilo demisiju, već je zaključilo da pošalje deputaciju svojih vijećnika Dr. Bencuru koja bi ga zamolila da povuče ostavku. Od 23 prisutna vijećnika otišlo ih je u deputaciju 20 na čelu sa vijećnikom Jurom Mateljanom, ali je Bencur ostao uz svoju odluku.

Dr. B. N.

Krštenica Trifuna Bokanića graditelja zvonika trogirske katedrale u Pučišćima: Die 4 maij 1575. Ego presbyter Bernardus Prodi baptisavi Triphonem filium magistri Hyeronimi Boccanich. Compares eius fuere D. Triphon Prodi et D. Daria uxor D. Mathei Zuvetich (dr. C. Fisković u članku »Trifun Bokanić graditelj zvonika trogirske katedrale«, u božićnom broju »Novog Doba« Split, 1940.).

A. J.

Krštenica Ivana Puljizića iz Pučišća inženjera i arhitektu u Vatikanu: Die 9. octobris 1579. Ego presbyter Bernardinus Prodi baptistavi Ioanem filiù magistri Petri Puglisich. Compatres fuere Marcus Cupicich et D. Catharina uxor Francisci Zuppanich.

A. J.

Krštenica Vicka Prodića (1628—1663) bračkog historičara iz Pučišća: 1628. die 23. Martij. Ego Joñes Zuppaneo Curatus Ecclesiae S. Hieni Parochialis, baptistavi infante' die 28 natū ec Bernardino Prodi et D. Catharina coniubigus huius Parochie, cui inposità et nomen Vincentius Patrini fuere D. Petrus Boccaneus et Hier. a Boccanea.

A. J.

Ante Kuljiš kurat Gornjega Humca vodio je vrlo uredno župske knijge od oko g. 1865. do oko g. 1872. O don Antoniju Kuljišu postoje na Braču brojne popularne šaljive priče.

A. J.

Ivo Ćipiko književnik iz Kaštela (1869—1923) prvo nadlugarsko službovanje je imao u Nerežišćima. Na Braču je napisao prve pripovijetke i započeo roman »Za kruhom«. Iako samo neke njegove priče imaju svoj sadržaj uzet na Braču (»Na sami badnji dan«, »Kraj mora«, prvi dio priče »Na povratku s rada« i dr.) spominjemo ga ovdje, jer je djelovao na našem otoku.

A. J.

Historičar Andrija Ciccarelli iz Pučišća rodio se je 29. ožujka 1759. od oca Ivana i majke Jake rođ. Kovačić. Kao župnik služio je od 15. kolovoza 1795. do 4. ožujka 1810. u svom rodnom mjestu, u kome je umro 14. listopada 1822.

A. J.

Gajo Bulat vođa Hrvata i načelnik Splita rodio se u Supetru 4. I. 1836., a umro u Beču 9. VI. 1900. Njegovo mrtvo tijelo doneseno je i pokopano je u Splitu 13. VI. 1900. Nadgrobni spomenik izradio je brački kipar Ivan Rendić na sustipanskom groblju.

A. J.

Knjige i brošure Marka Vrsalovića iz Povlja: 1) Domaće gospodarstvo. Pučka knjiga Matice Dalmatinske V., Zadar, 1898. str. 1—33; 2) Maslinarstvo i uljarstvo. Izdalo c. k. Namjesništvo dalmatinsko, Zadar, 1901., str. 1—155; 3) Zadruge, njihova sretstva, svrha i moć, — za puk, Zadar 1902., str. 1—100; 4) Seoska blagajna za štednju i zajmove. Izdao Zemaljski odbor dalmatinski, Zadar, 1906., str. 1—464 + 10; 5) Razgovori ribara Petra i Pavla —za puk, Zadar, 1906., str. 1—183.

A. J.

Bračka loža. Poznato je, da je do 1. siječnja 1827. u Nerežišćima bilo središte vlasti na otoku. Tako je bilo i u venecijansko doba i prije toga. Tu je bila i kneževa palača t. zv. Lođija. Godine 1901. dobila je nerežiška općina od tadanje austrijske uprave iznos od hiljadu forinti za gradnju nove škole u mjestu. Općinsko vijeće bilo je mišljenja da se školska zgrada zida na najvidnijem položaju. Prema mišljenju nekih ondašnjih općinskih vijećnika, položaj, koji bi najbolje odgovarao, bio je na

mjestu gdje se nalazila kneževa palača »Lođija«. Na njoj se isticahu prozori u gotskom stilu. Na fasadi su bile probušene puškarnice. Ispred su se nalazile kamenice ispod kojih su bile rupe za mjerenje žita. Uzidani su bili i mletački lavovi. Sa strane, prema crkvi, dizao se toranj na kojemu je bio sat. Čuvena vijećnica, koja se nalazila u Lođiji, posjedovala je bogati arhiv. (Njega su g. 1277. bili opljačkali i spalili omiški gusari, a godine 1645. uništio ga je požar. Ponovno je bio obnovljen i uspostavljen u vijećnici). Zbog položaja za gradnju nove školske zgrade vladala je u Nerežišćima borbena podvojenost do ožujka g. 1902. Dio općinskih vijećnika na zasjedanju je bio za to da se Lođija ruši a drugi su bili da se ne ruši, već da se uz samu Lođiju sagradi školska zgrada. Nevelikom većinom izglasano je da se kneževa palača poruši, te je bila iste godine sravnjena sa zemljom. Opravdavalo se time, da je to već stara starudija, te da nas potsjeća na tešku prošlost. Ako se zato, eto, našlo opravdanja, nikakvog opravdanja ne može biti za onaj stari brački arhiv, koji je tada nestao, a koji se nalazio u potkrovlju »Lođije« pobacan na hrpu kao bezvrijedni papir. Tih dana je »slučajno« prispio u Nerežišća neki talijanaš. Obilazeći rušeću Lođiju, »nabasao« je na stvari iz potkrovlja. Nagodi se sa ondašnjom općinskom upravom i zadovoljno odnese vrijedni stari arhiv, koji nije bio vlasništvo samo nerežiške općine, već je bio vlasništvo čitavog otoka, pak prema tomu nisu smjela Nerežišća s njime samovoljno raspolagati. Talijanaš je bio zadovoljan, a zadovoljni su bili i oni drugi, koji su se tako lako riješili bezvrijedne hrpe papira, kojoj je ionako bilo suđeno ili smetište ili da postane žrtva vatre. B. F.

Spomen knjiga čitaonice u Selcima. U Selcima na Braču osnovana je 1886. godine čitaonica sa knjižnicom, kojoj je dano ime »Hrvatski Sastanak«. U toj čitaonici okupljali su se domaći na zabave, predavanja, čitanja i t. d. Tamo su dovođeni i ugledniji gosti koji bi posjetili ovu naprednu varošicu. U prostorijama čitaonice nalazila se oveća »Spomen knjiga« uvezana u čvrstoj koži sa zlatnim natpisom i u nju su pod datumom gosti ubilježavali svoja imena. Gostiju je bilo uvijek i knjiga se punila iz godine u godinu, sve do tragičnog dana kad je okupator zapalio Selca (9. augusta 1943.). Tada je izgorjela i stara spomen knjiga, ali sretnim slučajem spasio se mali popis istaknutijih ljudi iz javnog života koji posjetiše Selca. Pisac ove bilješke je odavno ta imena ispisao iz knjige i donosi ih, uz datum, po redu: 12. VIII. 1888.: Mate Drinković Lukin (tada student medicine a kasnije narodni zastupnik i ministar). — Istoga dana i Dr. Lujo

Mazzi. — 9. VI. 1889. Don Frane Bulić. — 2. VII. iste godine poznati entomolog Dr. Ed. Karaman, — 23. VIII. Biskup Fulgencije Carev. U oktobru 5. tamo je bio Ivan Rendić, kipar. — 1890. posjećuje Selca: Dr. J. Račić, općinski liječnik u Supetru i 27. XI. Krunoslav Heruc knjižar iz Petrograda (Rusija). — 1892. na 10 IX. potpisuju se Dr. Ante Trumbić i Ivo Ćipiko, a 1. XI. Fra Grga Martić. — Rikard Katalinić Jeretov potpisao se 1897. 5. II., a Dr. Ante Tresić-Pavičić 6. VI. iste godine. — Četiri mjeseca za njim potpisuje se Ivo Vojnović. — 1899. dne 4. IX. nalazimo potpis: Grgo Anđelinović, klerik i učenik gimnazije IV. r. — 1901. na 12. srpnja nalazimo potpis S. Kranjčević i Ela Kranjčević. — 1902. na 11. oktobra potpisan je književnik Don Ilija Ujević. — 1893. 11. V. Vergil Perić, narodni zastupnik. — 1894. na 3. VII. nalazimo potpis: Petar Brani, hrv. glumac. — 22. XI. 1897. bio je u čitaonici Fra Lujo Marun, arheolog, a 1901. na 15. IV. potpisan je Ante Radić književnik. Osim ovih tačno sa datumom potpisanih istaknutih ljudi, bio je tamo i Miho Pavlinović, tri brata Ostojića (pjesnici), slavni slovački romansijer Martin Kukučin, slavist Vatroslav Oblak, fra Ivan Despot, Ilija Despot... Dr. B. N.

Proslava Akademije Ilirske i otkriće spomen-ploče Jerolimu Kavanjinu u Sutivanu. Povodom 250-godišnjice osnutka Akademije ilirske u Splitu održalo je Povijesno društvo Hrvatske (podružnica Split) u zajednici s Muzejom grada Splita proslavu Akademije ilirske (osnovane 1703. god. u Splitu) i njenog najagilnijeg i najpoznatijeg člana splitskog pjesnika Jerolima Kavanjina. Svečana priredba održana je 29. VI. 1953. u Splitu, a uoči tog dana svečano je otkrivena u Sutivanu na pročelju ljetnikovca pjesnika Jerolima Kavanjina spomen-ploča s njegovim stihovima iz »Bogatstva i uboštva«. Duži govor o Jerolimu Kavanjinu i Sutivanu u njegovo doba održao je prof. Andre Jutronić, koji je i otkrio spomen ploču. Prof. Vladimir Rismondo je govorio u ime Povijesnog društva Hrvatske. Vijence, uz prigodne govore, položili su oko otkrivene spomen-ploče na pjesnikovoj kući, u ime: Narodnog odbora općine Sutivan Jerko Ivanović, Narodnog odbora kotara Brač Tonko Kirigin, narodnog odbora grada Splita ing. Hranko Smodlaka, Muzeja grada Splita Ćiro Čičin-Šain, Slovenske akademije dr. Danilo Viher i Srpske akademije Dušan Berić, a mjesna učenica Marija Gvozdanović recitovala je pjesnikove stihove. D. K.

Kulturno-prosvjetna društva. Na Braču postoje i uspješno rade slijedeća kulturno-prosvjetna društva: 1) »Joško Rendić«

u Supetru, 2) »Vladimir Nazor« u Postirima, 3) »I. Babarović« u Splitskoj, 4) »Jedinstvo« u Selcima, 5) »Josip Lozić« u Milni, 6) »Ivo Kačić« u Pučišćima, 7) »Ložiški napredak« u Ložišćima i 8) »Jozo Bodlović« u Bolu. Svako društvo ima razne sekcije kao: čitaonicu, knjižnicu, dramsku, predavačku, šihovsku i radio sekciju. U nekim od ovih društava djeluju i sekcije zabavnih igara kao domina, biljara, tombole i sličnih. Društva u Supetru, Postirima, Selcima, Milni i Pučišćima imaju i limene glazbe, koje redovito rade i održavaju nastupe. Osim toga društvo u Bolu ima pjevačku i tamburašku sekciju, a društva u Selcima, Pučišćima i Supetru kino aparaturu, koje redovito prikazuju kino predstave. U nekim društvima radi još razglasna stanica i jazz sekcija. Rad spomenutih društava je veoma dobar i kroz ista se odvija sav kulturno-prosvjetni rad u dotičnim mjestima.

T. K.

Knjižnice i čitaonice. Na području kotara Brača ima 18 javnih čitaonica i knjižnica. Od toga su 8 čitaonica i 8 knjižnica sekcije kulturno-prosvjetnih društava. Veći broj čitaonica lijepo je uređen i dobro su posjećivane. Čitaonice redovito primaju dnevnu štampu i neke časopise. Posebno je dobar rad čitaonice u Supetru, Selcima, Bolu, Postirima, Milni i Novom Selu. Od tih 18 čitaonica, 15 njih posjeduje radio aparat.

T. K.

Crkvica-utvrda na otočiću Mrduji. Poznato je svega nekoliko primjera crkve, koja je ujedno i utvrda. Ruševine manje građevine na školju Mrduji, koje se vide prolazeći brodom kroz Splitska vrata, nitko nije detaljnije analizirao. Smatralo se da su to samo ostaci manje kule, kakove se često nalaze ili na rtovima otoka za obranu prolaza, ili za obranu pojedinog posjeda, u koje bi se, u slučaju opasnosti, moglo skloniti i braniti.

Građevina na Mrduji je malena, ali vrlo vješto izvedena kao kombinacija crkvice i kule. Prema unutrašnjem obliku apside, okrenute prema jugu, i samoj gradnji zidova, moglo bi se zaključiti da je iz razdoblja kasnije renesanse, ali možda i na temeljima koje starije crkvice. Kome je bila crkvica posvećena nije poznato, jer nije označena na starijim kartama, kao na Rotta-Kolunićevoj topografskoj karti iz XVI. stoljeća ili topografskoj karti okolice Splita iz XVII. st., gdje je označena samo Mardugla.

Tlocrt utvrde je kvadrat s kvadratnim produžetkom apside, koja ima običan krov pokriven kamenim pločama. Prizemlje je crkvica, bačvasto nadsvođena prostorija i apsida. Luk apside

oslanja se na dva jednostavna profila, koji, poput konzola, stvaraju jedini dekorativni detalj u crkvici. U zidu apside je obična niša za misni pribor.

Zanimljivo je rješenje ulaza i stepenica za terasu kule, koja se nalazi nad crkvicom. Prednji, sjeverni, zid kule-crkve je dvostruk, praveći tako dvoja vrata koja vode u crkvicu, a između ostavlja minimalno prostora da se umetnu stepenice koje vode na terasu kule, ne spolja, a niti iz same crkvice. Vrata s nadvratnikom su danas porušena.

Na ogradnom zidiću terase kule vide se usjeci, koji vjerojatnije potječu od kruništa kule, negó od prozora eventualne prostorije gornjeg kata.

Bilo bi vrijedno izvršiti konzerviranje i djelomični popravak vratiju ovog osebujnog građevnog spomenika na tako slikovitom položaju D. K.

Nove bračke ceste. Uz ranije postojeće ceste, kroz razdoblje od 1950.—1954. godine izgrađena je nova cesta između Pučišća — Pražnica i Supetar — Splitska. Izgrađen je dio ceste Dračevica — Ložišća, Bobovišća — Milna i Donji Humac — Nerežišća. Tako su sada sva mjesta na otoku, osim Murvice, spojena cestom za automobilski saobraćaj. Kako su sada u toku radovi na dovršenju izgradnje nove ceste Bol — Murvica, to će ovim uskoro i Murvica biti spojena automobilskom cestom sa svim ostalim mjestima na otoku. Također je izgrađena nova automobilska cesta do kamenoloma Griževica. Kroz napomenuto razdoblje navedenim relacijama ukupno je izgrađeno 21 km novih cesta. Osim spomenutog, izvršena su razna proširenja i rekonstrukcije krivina i drugih dijelova na ranijim cestama.

T. K.

Bračke zadruge. Na Braču postoje poljoprivredne zadruge u ovim mjestima: Supetar, Mirca, Sutivan, Ložišća, Milna, Bol, Pražnice, Gornji Humac, Selca, Sumartin, Povlja, Pučišća, Postira, Nerežišća, Dračevica, Donji Humac i Škrip. Osim poljoprivrednih zadruga, u Bolu postoji i seljačka radna zadruga, a u Milni ribarska radna zadruga. Ukupan broj članova u svim poljoprivrednim zadrugama iznosi 4.554. Kroz zadruge poljoprivrednici prodavaju svoje proizvode, te nabavljaju sredstva i oruđe za radove u poljoprivredi i njeno unapređenje. Zadružni domovi su sagrađeni u slijedećim mjestima: Povlja, Selca, Pučišća, Postira i Nerežišća, dok se u Supetru na izgradnji zadružnog doma obavljaju završni radovi.

T. K.

Najveći most na Braču nalazi se kod Ložišća preko suhog potoka Velog Doca (Velog potoka). Bio je razrušen od nabujale vode za proloma oblaka g. 1896. Novi (sadanji) je podignut g. 1900. Tom prigodom je bio uklesan natpis u kamenu.

A. J.

Brodogradilište »Lučica« u Sumartinu. Godine 1940. radnik brodograditelj iz mjesta Sumartina M. Borojević kupio je dio terena i počeo izvlačiti i popravljati brodove. Radove je izvađao sa još 4 unajmljena radnika. Brodogradilište je od početka Narodnooslobodilačke borbe radilo za NOV i pod njenom direktivom. Godine 1943. pred dolazak Nijemaca na ovaj teren Borojević je s cijelim inventarom evakuisao na Vis, gdje je nastavio rad pod direktivama NOV-e. Nakon oslobođenja Brača Borojević se vraća u Sumartin i na istome terenu nastavlja, ali s vrlo skromnim kapacitetom, sve do 1948. godine.

U momentu nacionalizacije 1948. ovo je brodogradilište pripalo kao pogon brodogradilištu »Vranjic« u Vranjicu kod Splita. Brodogradilište, kao pogon »Vranjica« nije se proširivalo ni usavršavalo. Brojilo je 16 radnika, naučnika i namještenika. Godine 1950. otpada kao pogon brodogradilišta »Vranjic« u Vranjicu i formira se samostalno poduzeće pri NO-u kotara Brač. Nakon formiranja, mnogo se uložilo na podizanju, proširenju i usavršavanju ovog poduzeća. Kroz to vrijeme, poduzeće i njeno rukovodstvo, nailazilo je na mnoge poteškoće i ozbiljne zadatke. Uza sve to ono je uznapredovalo i danas ima 49 radnika, naučnika i službenika. Poduzeće popravlja i izrađuje nove plovne objekte drvene brodogradnje sve do 250 tona nosivosti. Poduzeće je bilo primorano da se orijentira na svoje vlastite snage. Od 1950. do 1954. dobilo je investicija u iznosu od 1 milijun dinara. U istom razdoblju dobilo je 2 stroja, kao prenos osnovnih sredstava, na kojima je trebao veći opravak. Ostalo (dio strojeva i potrebni alat) poduzeće je nabavljalo iz svojih amortizacionih fondova koji su iznosili u 1952. godini 1,291.000 dinara, a u 1953. godini 1,517.000 dinara. Osim ovoga radni kolektiv je uložio i ostale svoje fondove, kao i krajem 1953. godine od 50 posto viška fonda plaća u iznosu od 1,040.000 din., da bi se donekle opskrbili sa najnužnijim strojevima i alatom. Pri nabavi strojeva i pri njihovoj montaži, kao pri gradnji dvije betonske zgrade, radni kolektiv je mnogo doprinio svojim dobrovoljnim radom. Brodogradilište raspolaže vlastitom mehaničkom radionicom i drugim razvijenim mehanizmom, koju pokreće vlastitom električnom centralom, a koja ujedno opskrbljuje i

cijelo mjesto rasvjetom. Kroz zadnje četiri godine dobit je iznosila u 1950. god. 785.534 dinara, u 1951. godini 267.986, u 1952. godini 245.802, u 1953. godini 2,686.294 dinara. Jak. P.

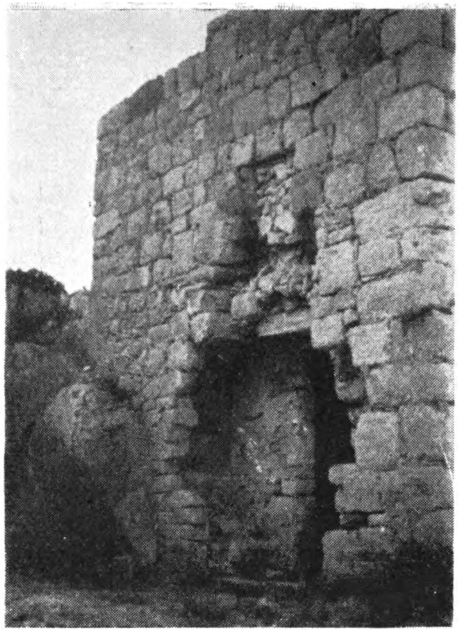
Tvornica sardina u Bolu postojala je od oko g. 1902. do g. 1910. Bila je vlasništvo firme F. Mardešić & Co, čija se centrala nalazila u Trstu od njenog osnutka. Kasnije je bila prenesena u Bol. Osim tvornice u Bolu ista firma je imala još nekoliko tvornica u Dalmaciji. Likvidacija je nastupila g. 1911. Bolska tvornica je u početku upošljavala stručnu radnu snagu, naročito »saldadure« mahom iz Kopra. Kasnije su ih zamijenili domaći radnici. Joz. P.

O poduzeću za preradu ribe. »Sardina«, poduzeće za preradu ribe u Postirima, sa svojim pogonima u Postirima, Milni i Bolu, proizvodi: sardine u maslinovom extra ulju i sjemenovom ulju, skuše u maslinovom i sjemenovom ulju, smotane filete u maslinovom extra ulju s kaparima, pržene filete u maslinovom extra ulju, pržene i smotane filete sa i bez kapara u sjemenovom ulju, slane srdele i inćune u bačvama, marinirane srdele (rusle) u bačvama i staklenkama, riblje ulje, ribje brašno, limene kutije za riblju i ostalu industriju, drvenu amlalažu (sanduke raznih dimenzija) i ključeve za kutije. U dugogodišnjem radu stekli su radnici i radnice potpunu vještinu i stručnost u poslu, pa su proizvodi ovog poduzeća, zbog izvrsne kvalitete, veoma poznati i traženi na domaćem i stranom tržištu. Tvornica za preradu plave ribe osnovana je u Postirama 1906. godine, u Milni 1927., a već davno je bila poznata i bolska solana plave ribe. Bivše tvornice u Milni i Postirima, od svog osnutka do g. 1941. imale su mali kapacitet proizvodnje, ali je vrsnoća proizvoda bila vrlo dobra i uvijek tražena u prodaji. Kroz to razdoblje proizvodilo se na nesuvremen način, jer u njima nisu bili postavljeni potrebiti strojevi i druga mehanička sredstva. Također ni rad kroz spomenuto razdoblje nije bio stalan, već povremen i sezonski. U toku prošlog rata rad je bio prekinut. Nakon oslobođenja 1946. narodna vlast je pokazala brigu i dala potrebna novčana sredstva za obnovu ovih tvornica, koje su kroz rat djelomično bile oštećene. Tada se pravilno uočila važnost ove privredne grane za Brač, a posebno za ribarski dio stanovnika na njemu. Radi pojačanja proizvodnje, boljeg asortimana robe i organizacije rada, bivše tvornice u Milni i Postirima fuzirane su 1948. u jedno poduzeće, u koje se 1951. još uključila i soliona u Bolu. Od tada djeluje na Braču jedno poduzeće ove grane industrije, pod sadašnjim nazivom:

»Sardina«, poduzeće za preradu ribe - Postira sa pogonima u Postirima, Milni i Bolu. Sada je kapacitet proizvodnje ovog poduzeća mnogo veći od predratnih tvornica. Radni odnosi i uvjeti rada za radnike neuporedivo su bolji od predratnih uvjeta, te je i radni elan svih ljudi zaposlenih u ovom poduzeću primjeran. Pogoni u Postirima i Milni neprekidno rade kroz čitavu godinu, a u pogonu solione u Bolu radovi se obavljaju sezonski. U toku zime i kad nema svježe ribe, u Postirima se uglavnom izrađuju limene kutije i ambalaže, te proizvode fileti. U Milni je tada glavni rad proizvodnja fileta. U nekadanjim tvornicama u Milni i Postirima fileti se nisu prije proizvodili. Ovaj posao je započeo u oba pogona tek nakon oslobođenja. U Postirima je stalno uposleno 130, a u Milni 70 radnika-ca, a za vrijeme ljetnog ribolova se uposli kao pojačanje radne snage, oko 30 radnika-ca u svakom spomenutom pogonu. Oko 90 posto uposlene radne snage u poduzeću sačinjavaju ženske, što je veoma značajno za ova mjesta, jer je time povoljno riješeno pitanju o uključenju žena u privredi. U Postirima i Milni, nakon Oslobođenja, izvršeni su znatni radovi na proširenju postojećih i izgradnji novih prostorija za rad, i montirano je nekoliko modernih strojeva na stalni električni pogon. Osim navedenog u Bolu je nadograđena nova prostrana i suvremena soliona. Važno je još napomenuti i radove koji su u toku i koji su u planu da se uskoro izvrše. U Milni su pri završetku radovi na instalaciji modernog uređaja za proizvodnju pahuljastog leda i za duboko smrzavanje svježe ribe. Postavljanjem vlastitog i suvremenog hladionika jakog kapaciteta, bit će osigurana riba za preradu i u onim danima sezone, kada ulov i doprema svježe ribe budu slabiji. U Milni se sada završavaju i radovi na postavljanju parnih kotlova, autoklava za sterilizaciju, strojeva za čišćenje kutija gotovih proizvoda, strojeva za pravljenje ribljeg brašna i vađenje ribljeg ulja, pržiona najnovijeg sistema i moderna sušionica. Za navedene instalacije u Milni izdat je iznos od 40 milijuna dinara. Čim se završe spomenuti radovi u Milni pristupit će se proširenju uređaja pogona u Postirima. Uz ostalo, pojačat će se uređaj za ambalažu i znatno nadograditi sadašnje malo pristanište u neposrednoj blizini pogona, kako bi mogli pristajati i veći brodovi. Za ove radove već su učinjene pripremne predradnje, a izvršenje istih uslijedit će u 1955. godini. Osnovna sredstva cijelog poduzeća vrijede danas 90 milijuna dinara. U svakoj godini od svojeg postojanja poduzeće »Sardina« — Postira, premašivalo je predviđeni plan proizvodnje. U 1953. premašenje plana bilo je naročito osjetljivo u odnosu na ranije godine. Ostvareni dohodak je iznosio 84 milijuna dinara.

Tolikom dohotku je znatno doprinijela izvezena roba u inostranstvo. Nakon raspodjele prednjeg dohotka na plate i akumulaciju, ostalo je poduzeću čistog prihoda u iznosu od 32 milijuna dinara, koji se iznos upotrebio za investicije postrojenja. Cijelo poduzeće je u 1954. g. otkupilo i preradilo 40 vagona plave ribe i izradilo 3 milijuna limenih kutija za konzerviranje sardina i fileta. Količina izrađenih limenih kutija premašuje potrebe samog poduzeća, te prekomjernu količinu ovo poduzeće prodaje raznim drugim istovrsnim poduzećima u zemlji, koja nemaju strojeve za izradu takovih kutija. Osjećaj zadovoljstva obuzima čovjeka posmatrača, kad dođe na radilištu u dodir s radnim osobljem dotičnog poduzeća. Posmatrač dobije uvjerljiv dojam o ljubavi i privrženosti prema radu svakog člana radnog kolektiva. Naročito je ugodno promatrati omladinke radnice pri radu u jeku sezone, kad se dovozi svježa riba. Za vrijeme pauze, u kraćem razgovoru od jedne omladinke radnice u pogonu Postira čuo sam ove ushićene i uvjerljive riječi: »Znamo mi dobro, druže, kako je u socijalizmu potrebno raditi predano na svakom poslu, a navlaš u industriji. Moj otac je pred 20 godina također ovdje radio, pa nikad obitelj ni sita ni obučena. A često je bio i otpuštan sa posla. Dođite sutra do mojih da s nama objedujete, ili u nedjelju na rivu, da me vidite na šetnji, pa ćete se uvjeriti koliko nam je danas bolje nego li je bilo mojem ocu. Ono je bilo i prošlo«. T. K.

Priloge za ovu rubriku su dali: Fertilio Baldo, prof. Jutronić Andre, prof. Kečkemet Duško, Kirigin Tonko, Dr. Nižetić Branko, Pešutić Josip i Puratić Jakov.

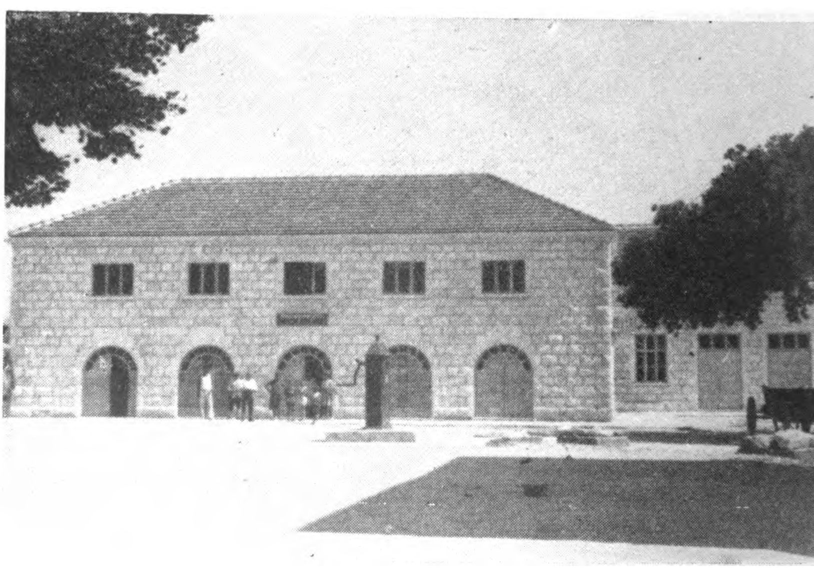
Vrata i stepenice za kulu crkvice — utvrde na Mrduji

Crkvica — utvrda na Mrduji

Zadružni dom — Pučišća

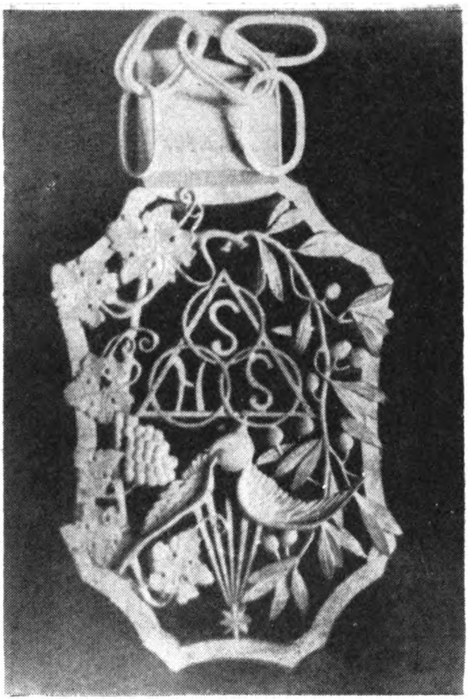
Zadružni dom — Selca

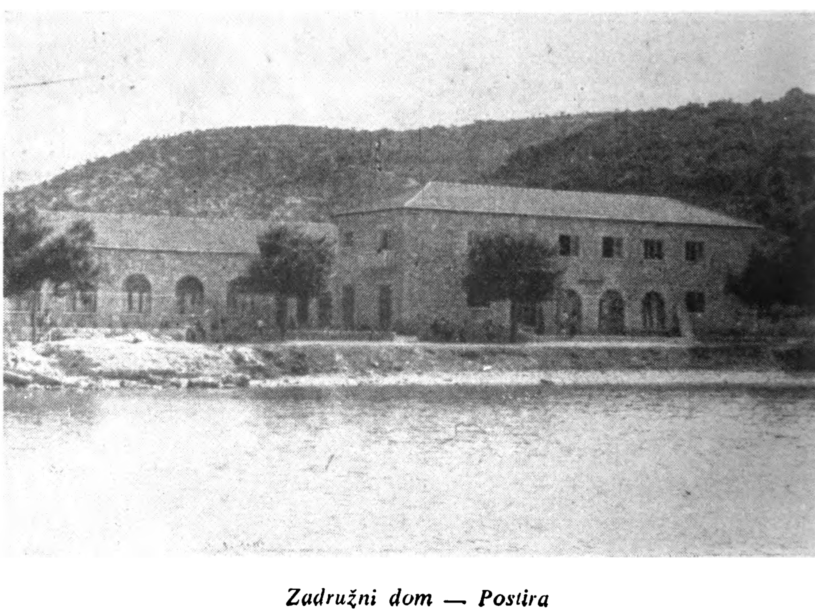
Eremitaž Blaca

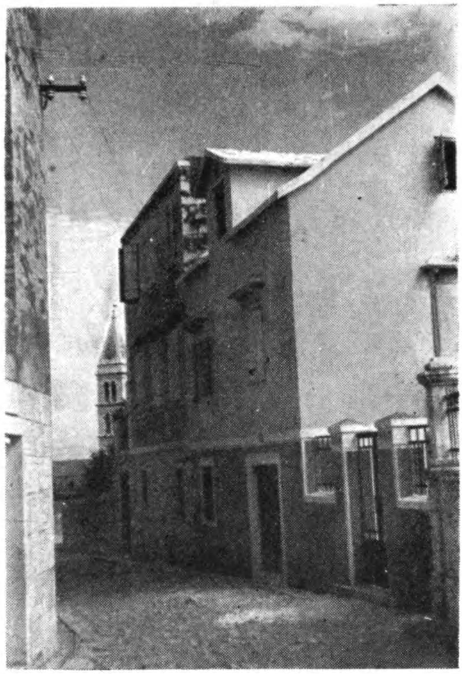
Nova škola — Osrilke

Alegorični kameni ornamenat — Djelo klesara Bože Štambuka 1921. g.

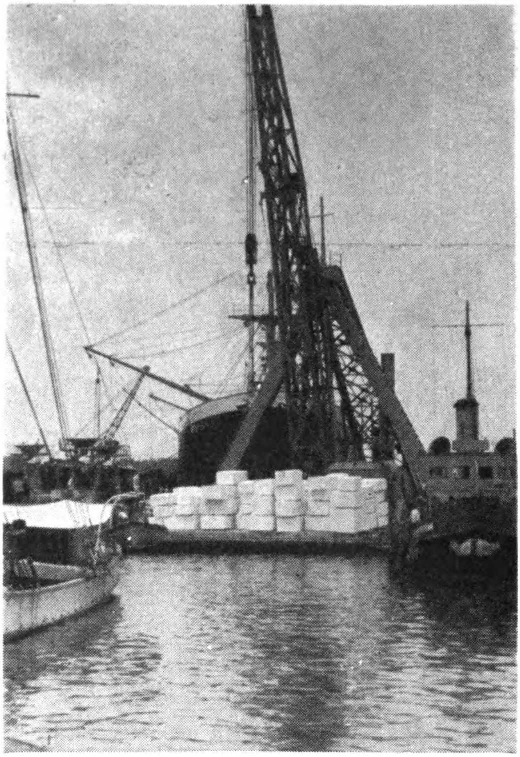
Zadružni dom — Postira

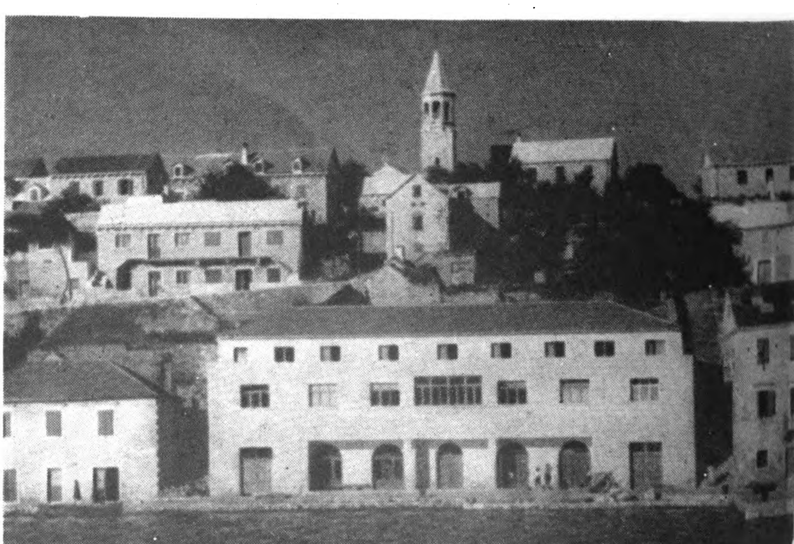
Očinska kuća kipara Ivana Rendića u Supetru

Supetar — središte Narodnog odbora kotara Brač

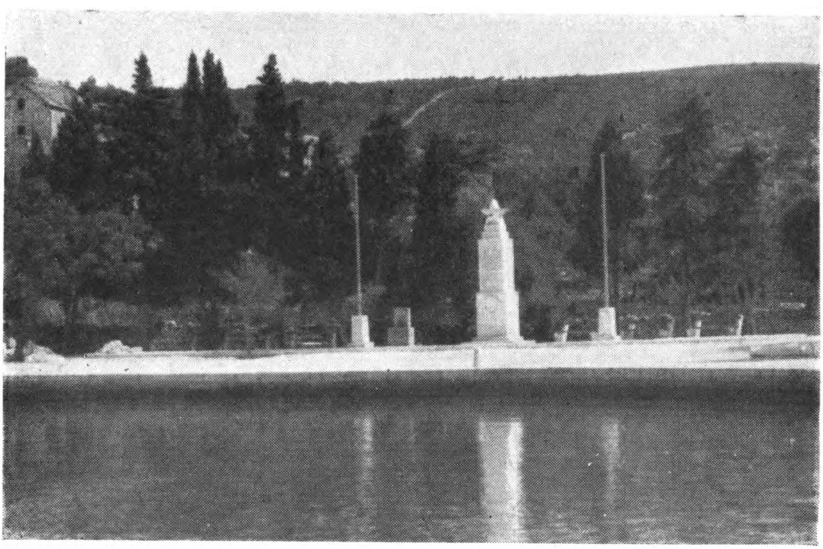
Izvoz kamenih blokova

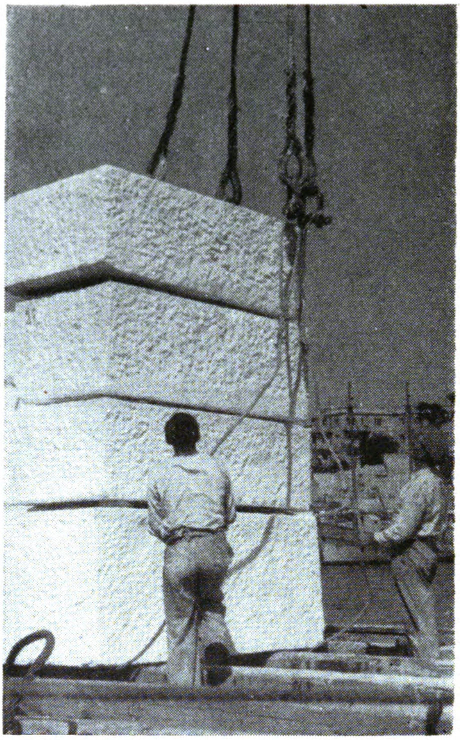
Zadružni dom — Povlja

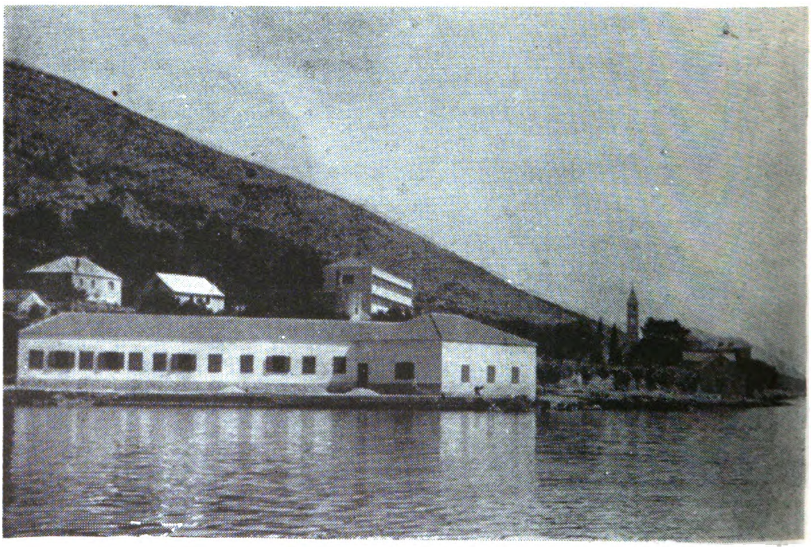
Spomenik palim borcima Brača — Bol (Rad. akadem. kipara Mirka Ostoje)

Palim borcima — Splitska

Izvoz kamenih blokova

Obnovljena tvornica za konzerviranje ribe — Bol

Bunja (poljska kućica) kod Miraca

Sličnih, većih i manjih skloništa, ima više stotina po Braču

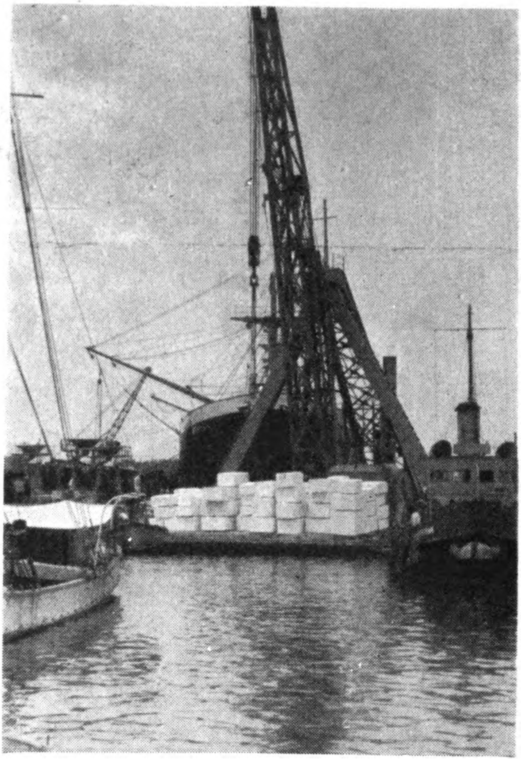

Fragmenti ornamentike kod crkvice sv. Ilije — Donji Humac

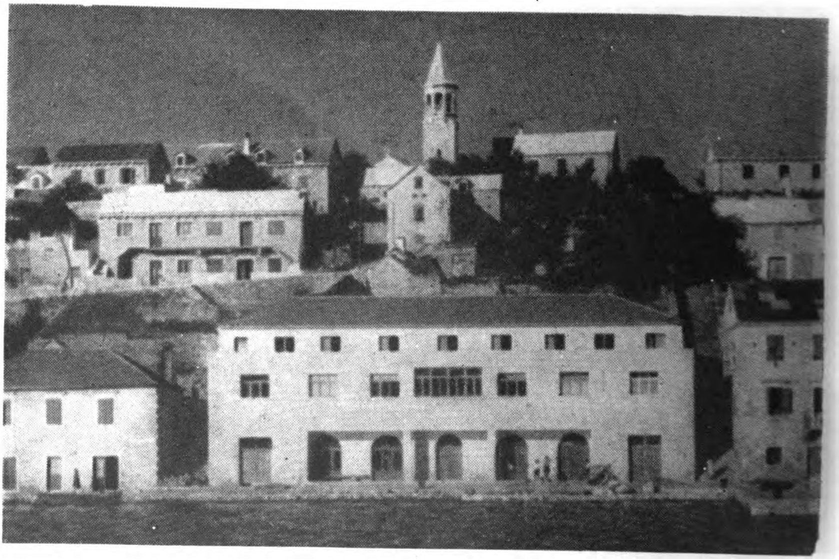

Spomen ploča splitskom pjesniku Jerolimu Kavanjinu na njegovoj kući u Sutivanu otkrivena 28. VI. 1953.

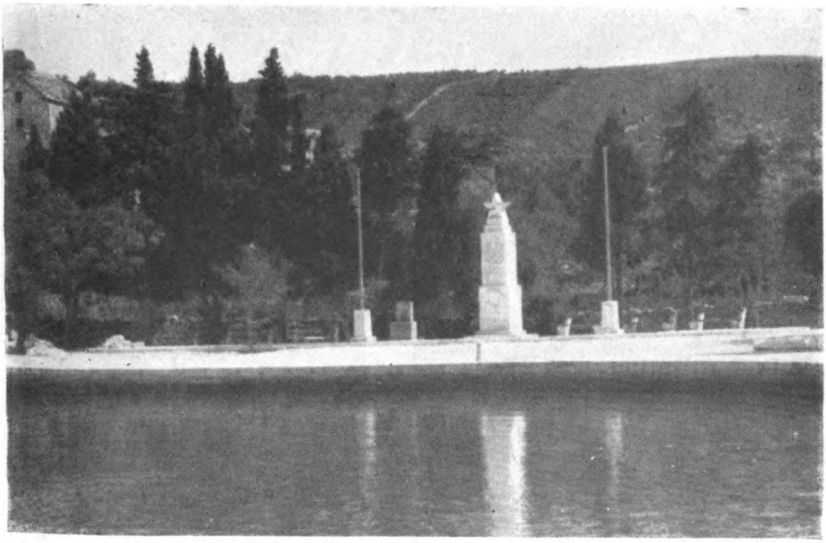
Izvoz kamenih blokova

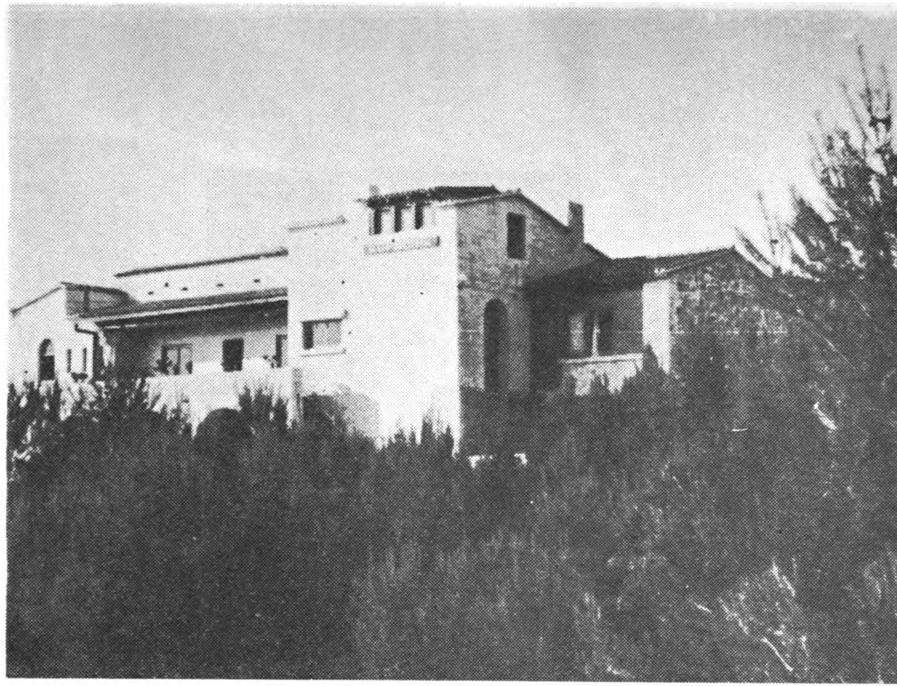
Zadružni dom — Povlja

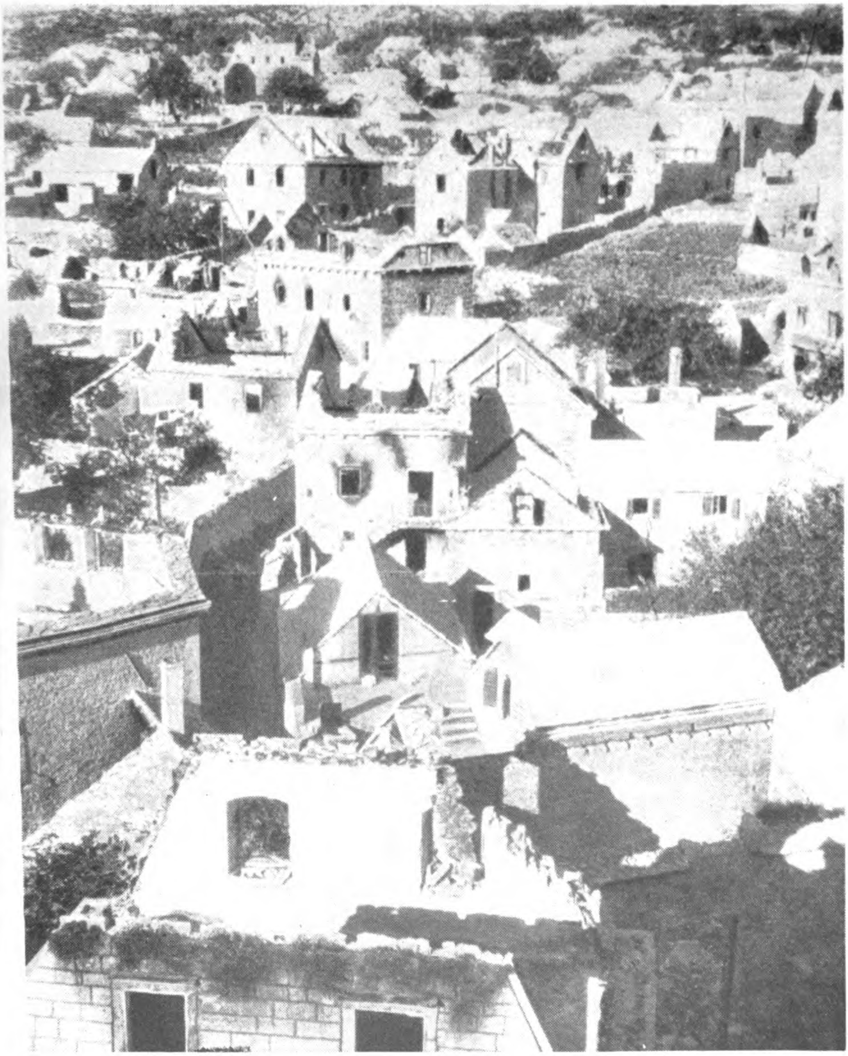
Spomenik palim borcima Brača — Bol (Rad. akadem. kipara Mirka Ostoje)

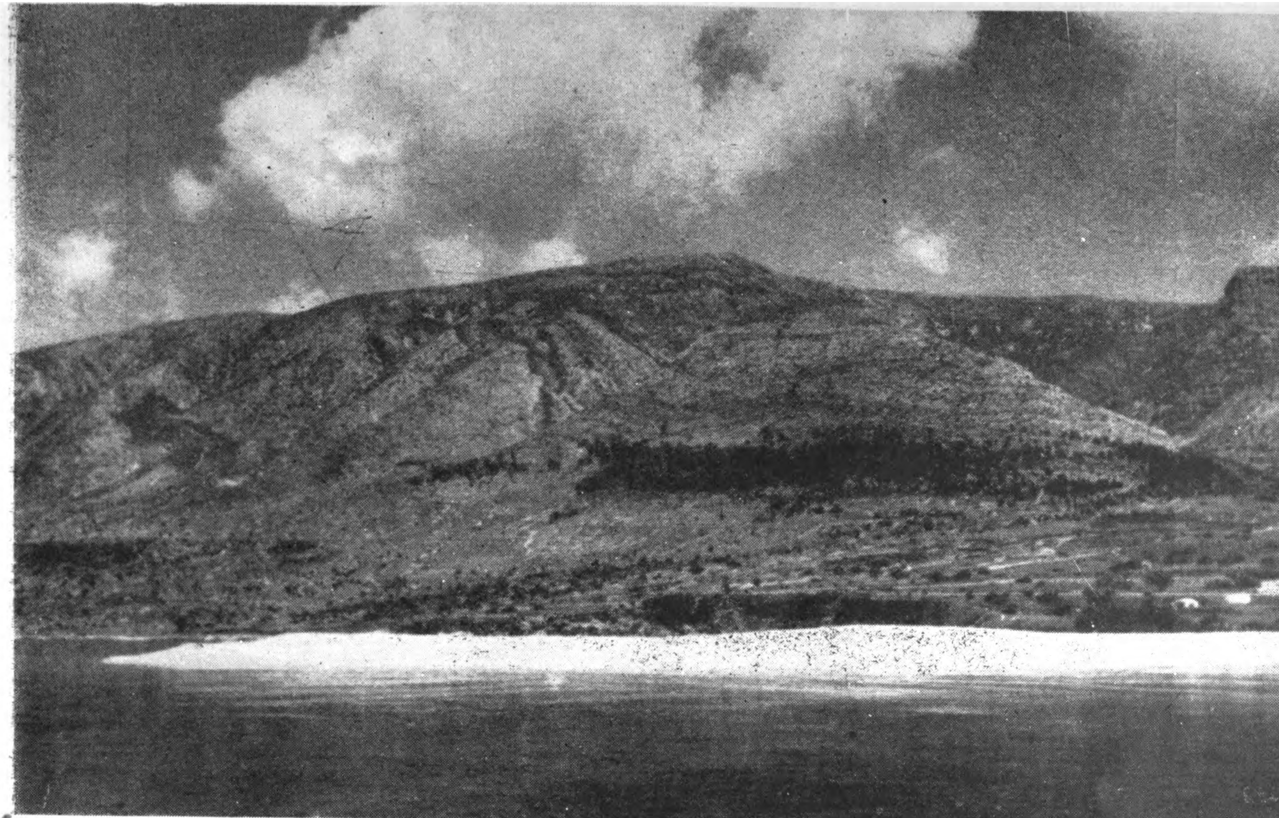
Palim borcima — Splitska

Podružnica sutivanskog hotela u predjelu Bistrica

U rujnu 1943. Talijani su spalili Selca

Pogled sa Hvarskog kanala na Vidovu goru (778 m) — Najviši vrh dalmatinskog otočja

SADRŽAJ

REDAKCIJA OVOGA BROJA ZAKLJUČENA JE
29. STUDENOGA 1954.

□

TISAK:
NOVINSKO IZDAVAČKO PODUZEĆE
„SLOBODNA DALMACIJA" – SPLIT